17. Møde
om Udforskningen af Dansk Sprog

NORDISK
Institut for Kommunikation og Kultur
Aarhus Universitet

11.-12. oktober 2018

17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
11.-12. oktober 2018

Redigeret af
Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard
Århus 2019

NORDISK
Institut for Kommunikation og Kultur
Aarhus Universitet
www.muds.dk

Layout: Kirsten Lyshøj
Tryk: SUN-TRYK
Aarhus Universitet

2019

ISBN 978-87-91134-04-3

Forord

NORDISK, Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativ til møderne om udforskningen af dansk sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

På det 17. møde, der fandt sted 11.-12. oktober 2018, deltog 51 forskere fra ind- og udland, heraf 47 holdt foredrag. Vores motto ”Ingen lingvistik uden humor” blev også holdt i ære ved det 17. møde.

Denne rapport indeholder 29 fagfællebedømte artikler med udgangspunkt i foredragene ved årets møde. Vi vil gerne takke både bidragydere og fagfællebedømmere for de mange gode artikler. Der bringes desuden 12 resuméer af bidragydere der fx har fået udgivet deres artikel andetsteds.

Århus, august 2019

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard

INDHOLD

Program		12
Deltagere		16
Heidi Agerbo	Sport i en leksikografisk kontekst: Brugernes behov for hjælp til at forstå, vide og handle	23
Margrethe Heidemann Andersen	Yes, det er coolt. Moderne importord i danske aviser	45
Kamilla Gholami Andresen	Forståelse i tale og på skrift	59
Hans Basbøll	Karl Verner om stød og toner	79
Ulf Berthelsen, Mette Vedsgaard Christensen og Tina Thode Hougaard	Medialekter i et grammatisk og didaktisk perspektiv	95
Jonas Blom og Michael Ejstrup	Læsernes holdninger til journalisters stavefejl i digitale medier	113
Randi Benedikte Brodersen	Hvordan er unges brug af og holdninger til *mojn* i Tønder og Aabenraa i 2019?	133
Andrea Bruun	Det indefinitte pronomen *man* brugt som 1. person singularis i samtaler	149
Ken Ramshøj Christensen og Anne Mette Nyvad	De her sætninger er jeg vilde med! Sproglig variation i prædikative adjektivers kongruensmønster	165

Marie Herget Christensen	Hvad er det vi tester?	185
Mette Vedsgaard Christensen, Lene Storgaard Brok og Kristine Kabel	Gramma3: Hvordan undervises der i grammatik i skolens sprogfag? – resumé	205
Tanya Karoli Christensen og Marie Bojsen-Møller	Sproglige virkemidler i indirekte trusler	207
Tanya Karoli Christensen og Torben Juel Jensen	Generelle udvidere (*general extenders*) i dansk talesprog – resumé	227
Philip Diderichsen	Moderne importord over tid i høj opløsning. Foreløbige resultater	231
Philip Diderichsen og Jørgen Schack	Nye danske kerneord – kerneordskorpus 2.0	257
Yonatan Goldshtein	*Sidder, går og står og ...* : et interaktionelt blik på kongruens-konstruktion i dansk	277
Asgerd Gudiksen	*Døvstum og sortstjernet* – en diskussion af termen og begrebet dvandvasammensætning	293
Lars Heltoft	Ældre nydansk topologi – resumé	307
Pia Jarvad	Sprogstatistik – resumé	309
Anna Jespersen og Miša Hejná	Rødgrød med fløde? Hvilke aspekter af det danske sprog kæmper andetsprogstalere med	311
Anne Larsen	Dialekt og sociale medier. Unges brug af dialekt på Facebook og Messenger	329

Ehm Hjorth Miltersen	Kønsneutrale valgte pronomener på dansk – resumé	353
Malene Monka	Præsentation af nyt projekt: Sprogbrug og sprogholdninger i Aabenraa og Aalborg – resumé	355
Michael Nguyen og Jens Sand Østergaard	Om danske nominelle *sted*-adverbialer – med udgangspunkt i Barrie & Yoo (2017)	357
Anne Mette Nyvad	Så du vil vide mere om hvad? Spørgeord *in situ* på dansk	379
Jan Heegård Petersen	/tˢ/ i argentinadansk – resumé	393
Rasmus Puggaard	Fundamentfeltet i danske samtaler	395
Marianne Rathje	Afvigelser fra retskrivnings-normen i universitetsopgaver	415
Ole Ravnholt	Nul eller niks? – resumé	439
Lene Rotne	Fra Facebookstil til skolestil – resumé	441
Jørgen Schack, Eva Skafte Jensen og Jan Heegård Petersen	”Tak til alle de der gør en indsats for vores sikkerhed”. Bagom dronningens kasusvalg	443
Jan Scheuer	Vi har ingen danskere her. Om børn i ghettoens kategoriseringer af sig selv og alting ud fra det sted de lever	457
Irene Simonsen	Akademisk sprogs metaforicitet	475
Mikołaj Sobkowiak	At skrive som en polsk førsteårs-studerende – syntaktisk kompleksitet i L2-tekster – resumé	499

Janusz Stopyra	Kollokationer i dansk – resumé	501
Søren Sandager Sørensen	Handling og intonation på tværs af svarord	503
Søren Sandager Sørensen, Andrea Bruun, Maria Jørgensen, Ehm Hjort Miltersen og Jakob Steensig	*Øh(m)* i samtalegrammatik.dk	523
Ole Togeby	Tegnets multimodale syntaks	535
Peter Widell	Forpligtelsen	551
Ditte Zachariassen	Et nyt prosodisk træk i Vestaarhusiansk – resumé	571
Jens Sand Østergaard	Løfter, trusler og råd – en taksonomi for betingelsessætningers indirekte talehandlinger	573

Program

Torsdag den 11. oktober 2018

10-10.05 Lokale 1481-239
Mødet åbnes: Inger Schoonderbeek Hansen

10.05-10.35 Lokale 1481-239
Plenumforedrag: Sproglige afvigelser fra standardnormen i universitetsopgaver
Marianne Rathje

	Sektion 1 – lokale 1481-262	**Sektion 2 – lokale 1481-239**
	Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen	Ordstyrer: Tina Thode Hougaard
10.35-11.05	*Sport i en leksikografisk kontekst: Brugernes behov for hjælp til at forstå, vide og handle* Heidi Agerbo	*"Pizirriterende med alle de små og store fejl!" Læsernes holdning til danske journalisters stavefejl i nyhedsrubrikker* Jonas Blom og Michael Ejstrup

11.05-11.30 Kaffepause foran lokale 1481-239

	Ordstyrer: Jørgen Schack	Ordstyrer: Marianne Rathje
11.30-12.00	*Så du vil vide mere om hvad?* Spørgeord *in situ* på dansk Anne Mette Nyvad	*Fra Facebookstil til skolestil* Lene Rotne
12.00-12.30	*Om nøgne nominelle adverbialer i dansk – med udgangspunkt i Barrie & Yoo (2017)* Michael Nguyen	*Forståelse i tale og på skrift* Kamilla Gholami Andresen
12.30-13.00	*Ændringsblindhedseffekter af sætningskløvning i dansk* Marie Herget Christensen	*Dialekt og sociale medier* Anne Larsen

13.00-14.00 Frokost i KOMMAbar (1485-137)

	Sektion 1 – lokale 1453-121	**Sektion 2 – lokale 1453-227**
	Ordstyrer: Peter Widell	Ordstyrer: Eva Skafte Jensen
14.00-14.30	*Karl Verner – om stød og toner* Hans Basbøll	*Gramma3: Hvordan undervises der i grammatik i skolens sprogfag?* Lene Storgaard Brok, Kristine Kabel & Mette Vedsgaard Christensen
14.30-15.00	*Nul eller niks?* Ole Ravnholt	*Medialekters grammatik* Tina Thode Hougaard Ulf Dalvad Berthelsen Mette Vedsgaard Christensen
15.00-15.30	*Kønsneutrale valgte pronomener på dansk* Ehm Hjorth Miltersen	*At skrive som en polsk førsteårsstuderende – syntaktisk kompleksitet i L2-tekster.* Mikołaj Sobkowiak

15.30-16.00 Kaffepause foran 1453-227

	Ordstyrer: Randi Benedikte Brodersen	Ordstyrer: Ulf Dalvad Berthelsen
16.00-16.30	*Metaforer i akademisk sprog* Irene Simonsen	*Rødgrød med fløde? Hvilke aspekter af det danske sprog kæmper andetsprogstalere med, og hvordan imødegås problemerne af sprogskolerne?* Anna Jespersen og Míša Hejná
16.30-17.00	*"Tak til alle de der gør en indsats for vores sikkerhed". Bagom dronningens kasusvalg* Jørgen Schack, Eva Skafte Jensen & Jan Heegård Petersen	*En sekssidig tegnmodel* Ole Togeby
17.00-17.30	*Handling og intonation på tværs af svarord* Søren Sandager Sørensen	*Forpligtelsen: en begrebsanalyse* Peter Widell

19.00 -?? Festmiddag i KOMMAbar (1485-137)

Fredag den 12. oktober 2018

	Sektion 1 – lokale 1481-341	**Sektion 2 – lokale 1481-264**
	Ordstyrer: Ditte Zachariassen	Ordstyrer: Ole Togeby
9.00-9.30	*Fundamentfeltets funktion i danske samtaler* Rasmus Puggaard	*Den fremmedsproglige påvirkning af dansk skriftsprog fra 2000 til 2016* Margrethe Heidemann Andersen
9.30-10.00	*Øh(m)* i samtalegrammatik.dk Jakob Steensig, Maria Jørgensen, Andrea Bruun, Ehm Hjorth Miltersen & Søren Sandager Sørensen	*Nye danske kerneord – kerneordskorpus 2.0* Philip Diderichsen og Jørgen Schack
10.00-10.30	*Det indefinitte pronomen* man *brugt som 1. person singularis i samtaler* Andrea Bruun	*Moderne importord over tid i høj opløsning* Philip Diderichsen
10.30-11.00	**Kaffepause foran 1481-341**	
	Ordstyrer: Jakob Steensig	Ordstyrer: Philip Diderichsen
11.00-11.30	*Perifrastiske imperfektiver i samtaledata – et interaktionelt blik på et aspektfænomen i dansk* Yonatan Goldshtein	*Sprogstatistik* Pia Jarvad
11.30-12.00	*Et nyt prosodisk træk i Vestaarhusiansk* Ditte Zachariassen	*Ældre nydansk topologi* Lars Heltoft
12.00-12.30	*Vi har ingen danskere her – om børn i ghettoens kategoriseringer af sig selv og alting ud fra det sted de lever* Jann Scheuer	*Kollokationer i dansk* Janusz Stopyra
12.30-13.00	*Hvordan er unges brug af og holdninger til mojn i Sønderjylland?* Randi Benedikt Brodersen	*Løfter, trusler og råd – en taksonomi for betingelsessætningers indirekte talehandlinger* Jens Sand Østergaard
13.00-14.00	**Frokost i KOMMAbar (1485-137)**	

	Sektion 1 – lokale 1485-316	**Sektion 2 – lokale 1485-123**
	Ordstyrer: Jan Heegård Petersen	Ordstyrer: Jens Sand Østergaard
14.00-14.30	*De her sætninger er jeg vilde med! Om en sproglig variation i prædikative adjektivers kongruensmønster* Ken Ramshøj Christensen & Anne Mette Nyvad	*Sproglige virkemidler i indirekte trusler* Tanya Karoli Christensen & Marie Bojsen-Møller
14.30-15.00	*Hvordan skal man kategorisere døvstum og sortstjernet?* Asgerd Gudiksen	*Generelle udvidere* (general extenders) *i dansk talesprog* Tanya Karoli Christensen & Torben Juel Jensen

15.15-15.45 – Kaffepause i Nobelsalen (1485-123)

	Sektion 1 – lokale 1485-316	**Sektion 2 – lokale 1485-123**
	Ordstyrer: Yonatan Goldshtein	Ordstyrer: Tina Thode Hougaard
15.45-16.15	*/tˢ/ i argentinadansk* Jan Heegård Petersen	*Præsentation af et nyt projekt: Sprogbrug og sprogholdninger i Aabenraa og Aalborg* Malene Monka

Nobelsalen (1485-123)

16.20-16.30 Afslutning v/Tina Thode Hougaard og Inger Schoonderbeek Hansen

DELTAGERNE

17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Heidi Agerbo Aarhus Universitet missagerbo@hotmail.com	Sport i en leksikografisk kontekst: Brugernes behov for hjælp til at forstå, vide og handle
Margrethe Heidemann Andersen Dansk Sprognævn heidemann@dsn.dk	Yes, det er coolt. Moderne importord i danske aviser
Kamilla Gholami Andresen Københavns Universitet kamillagandresen@live.dk	Forståelse i tale og på skrift
Hans Basbøll Syddansk Universitet (emer.) hba@sdu.dk	Karl Verner om stød og toner
Ulf Dalvad Berthelsen Aarhus Universitet ulda@edu.au.dk	Medialekter i et grammatisk og didaktisk perspektiv (sammen med Tina Thode Hougaard og Mette Vedsgaard Christensen)
Jonas Blom Syddansk Universitet blom@journalism.sdu.dk	Læsernes holdning til danske journalisters stavefejl i nyhedsrubrikker (sammen med Michael Ejstrup)
Marie Bojsen-Møller Københavns Universitet mbm@hum.ku.dk	Sproglige virkemidler i indirekte trusler (sammen med Tanya Karoli Christensen)
Randi Benedikte Brodersen Universitetet i Bergen randi.brodersen@uib.no	Hvordan er unges brug af og holdninger til *mojn* i Tønder og Aabenraa i 2019?

Andrea Bruun Aarhus Universitet andrea-bruun@hotmail.com	Det indefinitte pronomen *man* brugt som 1. person singularis i samtaler *Øh(m)* i samtalegrammatik.dk (sammen med Jakob Steensig, Maria Jørgensen, Ehm Hjorth Miltersen og Søren Sandager Sørensen)
Ken Ramshøj Christensen Aarhus Universitet krc@cc.au.dk	De her sætninger er jeg vilde med! Sproglig variation i prædikative adjektivers kongruensmønster (Sammen med Anne Mette Nyvad)
Marie Herget Christensen Københavns Universitet mherget@hum.ku.dk	Hvad er det vi tester? – kløvnings-fokusering, konstruktioner og materialeudvælgelse ...
Mette Vedsgaard Christensen VIA University College mvc@via.dk	Gramma3: Hvordan undervises der i grammatik i skolens sprogfag? (sammen med Lene Storgaard Brok og Kristine Kabel) Medialekter i et grammatisk og didaktisk perspektiv (sammen med Ulf Berthelsen og Tina Thode Hougaard)
Tanya Karoli Christensen Københavns Universitet tkaroli@hum.ku.dk	Generelle udvidere (*general extenders*) i dansk talesprog (sammen med Torben Juel Jensen) Sproglige virkemidler i indirekte trusler (sammen med Marie Bojsen-Møller)
Philip Diderichsen Dansk Sprognævn phildi@dsn.dk	Moderne importord over tid i høj opløsning. Foreløbige resultater Nye danske kerneord – kerneordskorpus 2.0 (sammen med Jørgen Schack)

Michael Ejstrup
Folketinget
michael.ejstrup@ft.dk

Yonatan Goldshtein
Aarhus Universitet
yonatan@cc.au.dk

Asgerd Gudiksen
Københavns Universitet
gudik@hum.au.dk

Inger Schoonderbeek Hansen
Aarhus Universitet
jysis@cc.au.dk

Miša Hejná
Aarhus Universitet
misa.hejna@cc.au.dk

Lars Heltoft
Københavns Universitet
heltoft@hum.ku.dk

Tina Thode Hougaard
Aarhus Universitet
nortth@cc.au.dk

Pia Jarvad
Dansk Sprognævn
jarvad@dsn.dk

Eva Skafte Jensen
Dansk Sprognævn
esj@dsn.dk

Læsernes holdning til danske journalisters stavefejl i nyhedsrubrikker (sammen med Jonas Blom)

Sidder, går og står og ...: et interaktionelt blik på kongruenskonstruktion i dansk

Døvstum og sortstjernet – en diskussion af termen og begrebet dvandvasammensætning

Rødgrød med fløde? Hvilke aspekter af det danske sprog kæmper andetsprogstalere med (sammen med Anna Jespersen)

Ældre nydansk topologi

Medialekter i et grammatisk og didaktisk perspektiv (sammen med Ulf Berthelsen og Mette Vedsgaard Christensen)

Sprogstatistik

”Tak til alle de der gør en indsats for vores sikkerhed”. Bagom dronningens kasusvalg (sammen med Jørgen Schack og Jan Heegård Petersen)

Torben Juel Jensen
Københavns Universitet
tjuelj@hum.ku.dk

Anna Jespersen
Aarhus Universitet
anna.jespersen@cc.au.dk

Maria Jørgensen
Aarhus Universitet
mariajorg1989@gmail.com

Anne Larsen
Københavns Universitet
anne-larsen@hum.ku.dk

Christian Emborg Lund
Aarhus Universitet
chrisemb@cc.au.dk

Ehm Hjorth Miltersen
Aarhus Universitet
e.hjorth@hotmail.com

Malene Monka
Københavns Universitet
monka@hum.ku.dk

Ida Elisabeth Mørch
Dansk Sprognævn
moerch@dsn.dk

Generelle udvidere (*general extenders*) i dansk talesprog (sammen med Tanya Karoli Christensen)

Rødgrød med fløde? Hvilke aspekter af det danske sprog kæmper andetsprogstalere med (sammen med Miša Hejná)

Øh(m) i samtalegrammatik.dk (sammen med Andrea Bruun, Jakob Steensig, Ehm Hjort Miltersen og Søren Sandager Sørensen)

Dialekt og sociale medier. Unges brug af dialekt på Facebook og Messenger

Kønsneutrale valgte pronomener på dansk

Øh(m) i samtalegrammatik.dk (sammen med Andrea Bruun, Jakob Steensig, Maria Jørgensen og Søren Sandager Sørensen)

Præsentation af et nyt projekt: Sprogbrug og sprogholdninger i Aabenraa og Aalborg

Michael Nguyen
Aarhus Universitet
normhtn@cc.au.dk

Om danske nominelle *sted*-adverbialer i dansk – med udgangspunkt i Barrie & Yoo (2017) (sammen med Jens Sand Østergaard)

Anne Mette Nyvad
Aarhus Universitet
amn@cc.au.dk

Så du vil vide mere om hvad?
Spørgeord *in situ* på dansk

De her sætninger er jeg vilde med!
Sproglig variation i prædikative adjektivers kongruensmønster (Sammen med Ken Ramshøj Christensen)

Jan Heegård Petersen
Københavns Universitet
janhp@hum.ku.dk

/tˢ/ i argentinadansk

”Tak til alle de der gør en indsats for vores sikkerhed”. Bagom dronningens kasusvalg (sammen med Jørgen Schack og Eva Skafte Jensen)

Rasmus Puggaard
Leiden University
r.p.hansen@hum.leidenuniv.nl

Fundamentfeltet i danske samtaler

Marianne Rathje
Syddansk Universitet
rathje@sdu.dk

Afvigelser fra retskrivningsnormen i universitetsopgaver

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn
or@orsprog.dk

Nul eller niks?

Lene Rotne
Dansk Sprognævn
lenrot@dsn.dk

Fra Facebookstil til skolestil

Jørgen Schack
Dansk Sprognævn
schack@dsn.dk

”Tak til alle de der gør en indsats for vores sikkerhed”. Bagom dronningens kasusvalg (sammen med Eva Skafte Jensen og Jan Heegård Petersen)

Nye danske kerneord – kerneordskorpus 2.0 (sammen med Philip Diderichsen)

Jann Scheuer
Københavns Universitet
scheuer@hum.ku.dk

Vi har ingen danskere her. Om børn i ghettoens kategoriseringer af sig selv og alting ud fra det sted de lever

Irene Simonsen
Syddansk Universitet
simonsen@sdu.dk

Akademisk sprogs metaforicitet

Mikołaj Sobkowiak
Adam Mickiewicz Universitet i Poznan
miksobko@amu.edu.pl

At skrive som en polsk førsteårsstuderende – syntaktisk kompleksitet i L2-tekster.

Jakob Steensig
Aarhus Universitet
linjs@cc.au.dk

Øh(m) i samtalegrammatik.dk (sammen med Andrea Bruun, Ehm Hjorth Miltersen, Maria Jørgensen og Søren Sandager Sørensen)

Janusz Stopyra
Uniwersytet Wrocław
janusz.stopyra@uwr.edu.pl

Kollokationer i dansk

Søren Sandager Sørensen
Aarhus Universitet
linsss@cc.au.dk

Handling og intonation på tværs af svarord

Øh(m) i samtalegrammatik.dk (sammen med Andrea Bruun, Ehm Hjorth Miltersen, Maria Jørgensen og Jakob Steensig)

Ole Togeby
Aarhus Universitet (emer.)
ole.togeby@gmail.com

Tegnets multimodale syntaks

Ib Ulbæk
Københavns Universitet
ibu@hum.ku.dk

Peter Widell
Aarhus Universitet
norwidell@cc.au.dk

Forpligtelsen

Sten Vikner
Aarhus Universitet
sten.vikner@cc.au.dk

Ditte Zachariassen
Aarhus Universitet
diza@cc.au.dk

Et nyt prosodisk træk i Vestaarhusiansk

Jens Sand Østergaard
ekstern lektor
jens.sand.oestergaard@gmail.com

Løfter, trusler og råd – en taksonomi for betingelsessætningers indirekte talehandlinger

Om danske nominelle *sted*-adverbialer i dansk – med udgangspunkt i Barrie & Yoo (2017) (sammen med Michael Nguyen)

Sport i en leksikografisk kontekst: Brugernes behov for hjælp til at forstå, vide og handle

En analyse af Dansk Sportsleksikon (1944-45)

Heidi Agerbo
Aarhus Universitet

1. Introduktion

Denne artikel præsenterer en analyse af *Dansk Sportsleksikon* (1944-45) (fremover: *DaSp)*, der er et af få leksikografiske opslagsværker på dansk inden for sport. Agerbo (2016) kommenterer på dette opslagsværk som en del af en større funktionsbaseret analyse af danske og engelsksprogede sportsordbøger, men i indeværende artikel vil der blive dykket mere detaljeret ned i dets indhold. Dette opslagsværk er interessant, fordi det fra et funktionsteoretisk synspunkt kan tilskrives nogle funktioner, der afviger fra både tidligere og efterfølgende danske sportsopslagsværker. Ligesom Tarp og Bothma (2013) i deres analyse af Malachy Postlethwayts *Universal Dictionary of Trade and Commerce* (1751-55) konkluderer, at denne samt mange andre ordbøger fra oplysningstiden formår at imødekomme brugernes multifacetterede behov, så kan det samme konkluderes for *DaSp*: det er et værktøj, hvormed man har evnet at imødekomme forskellige typer af brugeres forskellige typer af behov i forskellige typer af situationer. Værktøjet forsøger ikke blot at beskrive ord, men også at udbrede viden(skab) og at instruere folk i at udføre handlinger inden for en lang række aktiviteter. Der er klart punkter, hvor dette værktøj kunne forbedres, og mange af forklaringerne er forældede (fx

beskrivelserne af opslagsordene *Maalmandshandske*[1] og *Haandbold*[2]) eller med nutidens øjne uacceptable (fx kommentaren til et foto tilknyttet opslagsordet *Boksning*, hvor der står, at "Afslutningen paa den dramatiske Kamp mellem Negeren Joe Louis, Verdensmester i Sværvægt, og Max Baer […]"), men nogle af de principper, som *DaSp* bygger på, kan tjene som inspiration til udarbejdelse af fremtidige værktøjer inden for sportsområdet, især når disse kombineres med moderne informationsteknologi.

Det bør indledningsvist nævnes, at jeg anvender en bred forståelse af *ordbog*, som bygger på denne terms definition i *Nordisk Leksikografisk Ordbok* (Bergenholtz et al. 1997:197):

> […] Som ordbøker regnes vanligvis også oppslagsverk som er ment å gi informasjon både om språket og om fenomener i verden utenfor språket (allordbøker, også kalt encylopediske ordbøker). Til ordbøger regnes i *NLO* også oppslagsverk som særlig er ment å gi opplysninger om verden (sakordbøker, også kalt leksika).

Dette betyder, at en ordbog i denne artikel opfattes som et leksikografisk opslagsværk, der har til opgave at hjælpe en bruger med at få tilfredsstillet et punktuelt informationsbehov, som er opstået i en given social situation. Informationsbehov kan i denne sammenhæng være relateret til både sproglige og ikke-sproglige tegn, fx et behov for at forstå ordet *armbøjning* og et behov for at blive instrueret i, hvordan man laver en armbøjning.

Selvom jeg ikke vil diskutere brugen af ordene *legemsøvelser, gymnastik, idræt, sport* og *leg* historisk set, bør det fremhæves, at der op gennem 1800-tallet og starten af 1900-tallet har været mange diskussioner om, hvad disse ord dækker over; se bl.a. følgende citater:

- I Norden blev legemsøvelser kaldt idræt. Det er et oldnordisk ord sammensat af id (virksomhed) og drott (kraft og udholdenhed). Idræt blev brugt som betegnelse for enhver tillært færdighed, både åndelig og legemlig. (Idorn 1972:26)

[1] Her forklares, at de bruges i vådt vejr, og at man nu bruger uldne vanter i stedet for handsker af vaskeskind.

[2] Spillet er stadig nyt på dette tidspunkt, så reglerne har ændret sig meget siden værktøjets udgivelse.

- Ved Ordet "Sport" forstaaes i England navnlig Hestesport, jagt, Fiskeri, Lystseilads etc. hvorimod Lege og Spil som Fodbold, Kricket, Lawn-Tennis etc. kaldes "games", medens Løben og Springen etc. benævnes "athletics". Naar Ordet "Sport" er sat udenpaa denne Bog, saa er det imidlertid brugt i Ordets danske Betydning, der efterhaanden er kommen til at indbefatte baade egentlig Sport, Games og Athletics. (Hovgaard 1888:1)
- Sprogligt blev der i Norden skelnet mellem sport og idræt, hvor ordet sport især blev brugt om de aktiviteter, der havde forbindelser tilbage til både adelens og det folkelige forlystelsesliv, hvorimod idræt blev brugt om borgerskabets aktivitet. (Korsgaard 1997:132)
- Den [denne håndbog] falder i to Hovedafdelinger: den egentlig Gymnastik og den anvendte.[3] Denne sidste indbefatter de forskellige Former af opdragende Leg, Idræt, o. lign. [bl.a. fodbold, tennis og svømning]. (Gymnastikkommissionen 1899:VI)

I afsnit 2.2, hvor der kort omtales sportsværker, der går forud for *DaSp*, vil der pga. disse vekslende definitioner blive inddraget værker, som i deres titler ikke nødvendigvis bærer ordet *sport*.

2. Historisk baggrund

2.1 Sportens udvikling i Danmark: et historisk udpluk

I nyere tid er *DaSp* bl.a. blevet beskrevet som et komisk værk; fx oplyser JyskeVestkysten læserne om, at "Dansk Sportsleksikon er den perfekte julegave" pga. dens underholdende beskrivelser af fx *Brusebad* og gymnastikøvelsen *Hakke Kaal* (Johnsen, 23. december 2002). Men for at forstå den opgave, som *DaSp* i samtiden havde til opgave at udføre, dvs. hvilke behov den var konciperet til at tilfredsstille, er det nødvendigt at kigge på den historiske kontekst, både før og under udgivelsen af dette opslagsværk.

[3] "I 1899 var gymnastik det overordnede begreb for både gymnastik og sport. For at markere forskellen blev der skelnet mellem to former for gymnastik: egentlig og anvendt gymnastik" (Korsgaard 1997:189).

Sportslignende fysiske øvelser kan spores langt tilbage i tiden, men sport i den moderne forstand (bl.a. karakteriseret ved en langt mindre grad af voldelighed sammenlignet med fx Antikkens Olympiske Lege, fastlæggelse af regler og større organisering) opstår i England i forbindelse med industrialiseringen i 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet. I Danmark er legemskulturen i slutningen af 1700-tallet primært præget af den tyske militærgymnastik, der introduceres gennem hæren. Omkring 1880'erne bryder to andre former for legemsøvelser igennem: den svenske (lingske) sundhedsgymnastik og den engelske sport, hvor førstnævnte i høj grad forbindes med udvikling af nyttige evner, mens sidstnævnte udføres for adspredelse og morskab. Den svenske gymnastik spiller en særligt stor rolle i den grundtvigianske bondekultur på landet, mens den engelske sport især bryder igennem i den borgerlige industrikultur i byerne (Korsgaard 1997:17-18).

De første idrætsklubber i Danmark dannes i 1860'erne med skydning som deres hovedaktivitet. Bl.a. oprettes i 1861 De Danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger, der har som hovedopgave at styrke landets forsvarsevne og folkets forsvarsånd. De første år dyrker foreningens medlemmer kun riffelskydning og eksercits, men senere kommer også gymnastikken til og bliver efterhånden mere dominerende; først et stykke ind i 1900-tallet tager man sporten til sig. Dansk Idræts-Forbund (DIF) oprettes i 1896 med både et nationalt og internationalt fokus. I forbundets love står skrevet, at "Dansk Idrætsforbund er en sammenslutning af danske amatør-idrætsorganisationer og har til opgave at virke for fremme af dansk **amatør**-idræt". Det såkaldte *amatørprincip* indføres i 1896 for at sætte skel mellem arbejde og fritid, og dette princip bliver karakteristisk for den danske idrætskultur i mange år. Amatørreglerne fjernes først helt i 1978, selvom man allerede i starten af 1900-tallet oplevede voldsomme stridigheder i DIF vedrørende disse og derfor lempede dem. Amatørprincippet betød, at i mange år måtte danske idrætsudøvere ikke tjene penge på deres idrætspræstationer, dvs. de måtte ikke være professionelle sportsudøvere. Dette har uundgåeligt haft indflydelse på, hvor hurtigt (eller langsomt) sporten udviklede sig i Danmark sammenlignet med andre europæiske lande.

I slutningen af 1800-tallet var der mange modstandere af sport; i samfundet negligerede man fysisk udfoldelse, da det blev anset for fordummende at dyrke for megen legemlig idræt – kun intellektuel udvikling talte (Hovgaard 1888:6-8). Dette kommer også til udtryk i et læserindlæg fra *Dansk Sportstidende* nr. 2, 5. årgang, fra 1888, hvor læseren indledningsvist skriver:

> Der findes en vis Aldersklasse af Mennesker nemlig de, der vare unge for en Menneskealder siden, og hvoraf Mange med en misbilligende Hovedrysten se paa den om sig gribende Udvikling af og Trang til aktiv Deltagelse i de forskjellige Sportsgrene, der rører sig hos den opvoxende Ungdom. Denne Mangel paa Forstaaelse af al god og sund Sports store Betydning baade for Individets og Samfundets lykkelige Udvikling […] er den største og besværligste Hemsko for Sportens sande Trivsel.

I Danmark og mange andre lande begynder en organisering af de engelske sportsdiscipliner i klubber og specialforbund i 1890'erne, men denne slår først for alvor igennem i starten af 1900-tallet, og de organisatoriske rammer for konkurrencesport bliver først for alvor etableret omkring 1930. Op gennem starten og midten af 1900-tallet var der kontinuerlige diskussioner om værdien af fysisk træning og særligt værdien af at dyrke sport:

> Det er desværre sådan herhjemme, at der stadig er mange mennesker, der anser idrætten for at være et meningsløst tidsfordriv, der optager de unge alt for meget og lægger alt for stærkt beslag på deres fritid. Der savnes i temmelig stor udstrækning forståelse for idrætten både hos den ældre generation og blandt de mennesker, man almindeligvis betegner som "højere Kredse". […] Heldigvis er der omslag til det bedre at spore herhjemme. Idrætten er for længst selv trængt ind i alle samfundslag og dyrkes intensivt af både rig og fattig, og dens publikum rekrutteres i stadig stigende grad fra alle samfundslag. (Steving 1949:23-24)

Steving (1949:26-27) beskriver, hvordan man i midten af 1900-tallet stadig diskuterer idrættens værdi som sundhedsbringer. Man er ikke i tvivl om, at idrætten udvikler muskulaturen og hærder legemet, men

hvad det ellers bringer vides ikke. Han appellerer derfor til, at bl.a. flere læger involverer sig i idrætten. Derudover kommenterer han bl.a. på relationen mellem idræt og kost samt idræt og hygiejne, fx om vigtigheden af det daglige bad blandt idrætsudøvere – så selvom journalisten fra *JyskeVestkysten* morer sig over lemmatiseringen og forklaringen af opslagsord som *Bad og Brusebad* i *DaSp*, så var sådanne opslagsord af væsentlig betydning for datidens borgere. Steving giver altså i sin bog klart udtryk for de mange spørgsmål, der stilles til sportens betydning, effekt og rolle i datidens samfund.

Interessant er det, at under 2. Verdenskrig, til trods for at idrætten fik trange kår, stiger medlemstallet for idrætsudøvere i DIF, og man oplever en øget interesse for idræt i den danske befolkning. Herudover ser man også, at både kommuner og staten investerer i idrætten ved at bygge idrætsanlæg landet over. Interessen for sport er altså ikke faldende i denne periode, men holdes i nogenlunde normal gang; fx blomstrer håndbolden i begyndelsen af 1940'erne (Idorn 1972:113-122).

2.2 Behov for et nyt sportsopslagsværk

Hvis man betragter sporten fra et leksikografisk perspektiv, kan sportsleksikografien ifølge Liponski (2006:119) spores tilbage til det 18. århundrede og publiceringen af det engelske opslagsværk *The Sportsman's Dictionary* (1735). I dette værk beskrives den form for sport, der på dette tidspunkt blev dyrket af adelen, bl.a. jagt, fiskeri og ridning, altså ikke sport i den moderne forstand. I Danmark blev der udgivet forskellige træningsværker i midten og slutningen af 1800-tallet, bl.a. gymnastiklærer Johannes E. Lauritsens *Underholdende og dannende Legemsøvelser for unge Mennesker* og Gymnastikkommissionens *Haandbog i Gymnastik I-II*, der begge beskriver udførelsen af forskellige gymnastiske øvelser (den egentlig gymnastik) og idrætsgrene (den anvendte gymnastik). Hvor Lauritsens bog er rettet mod den danske ungdom i håb om, at unge mennesker vil foretage disse øvelser ikke kun i skolerne, men i deres egen fritid, er Gymnastikkommissionens bog udformet til at skabe en forbedret ordning af gymnastikundervisningen i landets skoler, dvs. den er rettet mod læreren. Som egentlige opslagsværk kan Victor Hansens *Illustreret Idrætsbog* (1890-93) og Adolph C. Meyers *Idrætsbogen* (1908-09) betragtes som de første, men begge er opbygget systematisk, dvs. de er inddelt i de enkelte sportsgrene, hvorunder bl.a. sportens historie, regler, baner, udstyr og øvelser beskrives, hvilket gør det svært for brugeren nemt og hurtigt at finde frem til de præcise oplysninger, han søger. Ifølge forordene blev Hansens værk udarbejdet til den generelle befolkning, især ungdommen, der burde eller gerne ville dyrke sport, og Meyers værk var rettet mod den unge idrætsmand, som skulle i gang med idræt, den ældre idrætsmand, der havde spørgsmål om udøvelse af moderne idræt, samt til idrætsforeninger. Begge forord kommenterer på samtidens mangel på forståelse af, at legemets opdragelse er lige så vigtig som åndens, og det er derfor deres håb, at deres opslagsværker vil være med til at fremhæve vigtigheden af at udøve idræt, både i skolen og i folks fritid.

Med sportens hurtige udvikling op gennem begyndelsen af 1900-tallet, herunder bl.a. de mange ændringer i spilleregler og nye videnskabelige resultater, var der i 1940'erne behov for et opslagsværk, hvor man nemt kunne finde sådanne oplysninger om sport. Dette bekræftes af 30 undersøgte foromtaler og anmeldelser i en række danske aviser fra efteråret 1942, hvor størstedelen af skribenterne giver udtryk for det savn, der har været, efter et opslagsværk inden for sport, for eksempel:

- *Sorø Amts Dagblad*: "Sporten har vundet ganske overordentlig stor Udbredelse blandt Befolkningen, og den er blevet en sand Folkesag af største Betydning for vort Folks aandelige og legemlige Udvikling. Mærkeligt er det, at der ikke for længst har foreligget en Sportslitteratur – et altomfattende Værk, der kunde svare paa alle Spørgsmaal og løse enhver Tvivl, som maate opstaa om sportslige Emner blandt danske Sportsfolk […]."
- *Frederiksborg Amts Avis*: "Vi har længe savnet et dansk Sportsleksikon. Dette Savn bliver nu afhjulpet, idet Standard-Forlaget om kort Tid begynder Udgivelsen af en saadan Haandbog, som utvivlsomt vil blive modtaget med Glæde af alle, der har Interesse for Sport […]."

3. Dansk Sportsleksikon

3.1 Beskrivelse af *Dansk Sportsleksikon*

DaSp blev i første omgang udgivet i 36 hæfter a 32 sider hver 14. dag fra 1942 frem til 1944, og disse blev efterfølgende samlet i to bind, der i alt fylder ca. 1.300 sider. Hæfterne kostede hver 2,25 kr., hvilket ifølge Korsør Avis "ikke er dyrere end at enhver Sportsmand burde eje det". Dette er ikke en uvæsentlig detalje, når man ser, at mange af nutidens ordbogsbrugere kun benytter ordbøger, der er gratis tilgængelige online – prisen har altså en afgørende rolle for, hvorvidt et værk bliver anvendt. *DaSp* var som beskrevet ikke den første bog eller det første opslagsværk om sport, men det var det første værk, der blev udgivet med en alfabetisk makrostruktur i modsætning til de forudgående værker, der var systematisk inddelt. Værket blev forfattet og produceret af to hovedredaktører – idrætsleder Axel Lundqvist og magister Vitus Gay – og flere end 100 udvalgte sportseksperter, bl.a. aktive idrætsudøvere og videnskabsmænd. Det betød, at de folk, der skrev artiklerne, havde indgående kendskab til deres brugere og brugernes behov. I forordet til ordbogen står blandt andet følgende (min fremhævning):

- Det gælder om at samle og koncentrere **den i Litteraturen bundfældede Viden, saa den let lader sig opsøge i et systematisk Opslagsværk**, et Sportsleksikon, der ikke blot samler, men sigter og supplerer den forudgaaende litterære Viden […].

- Dansk Sportsleksikon tilsigter at blive et **alsidigt, sagligt, instruktivt og orienterende Opslagsværk**, der i fortættet Form samler al **teoretisk og praktisk Viden** om danske Idrætsforhold […] i et leksikalsk System svarende til Idrættens praktiske Behov.

- Indholdet redigeres og skrives efter strengt faglige og videnskabelige Principper, som skulde gøre Leksikonet til en virkelig **praktisk Vejledning i alle Idrætsspørgsmål**, samtidig med at Svarene sammentrænges i en **let tilgængelig Form**.

I forordet nævnes også, at "danske Idrætsmænd og deres Publikum" har manglet de oplysninger, som denne ordbog har samlet og præsenterer. Men hvis man kigger nærmere på ordbogsartiklerne, gives der ikke blot oplysninger til udøvere og deres publikum, men også til trænere, instruktører, dommere og idrætsforeninger, hvilket betyder, at ordbogen forsøger at imødekomme mange forskellige brugeres forskellige slags informationsbehov:

- Udøveren — **Almindeligt Fodskifte** (Brydn.): "udføres saaledes: Man fører sin venstre Fod frem mod Modstanderens højre Fod, sænker sit venstre Knæ, vender paa venstre Taaballe ved at føre […]."
- Træneren — **»Koldt Ben«** (Fodb.): "[…] har en spiller f.Eks. »koldt« venstre Ben, giver man ham under Spillet en Gymnastiksko paa højre Ben, saa han ikke kan sparke til Bolden med det; derved tvinges han til kun at bruge det »kolde« Ben."
- Dommeren — **Dommersignal** (Cricket): "Da Dommerne befinder sig i ret betydelig Afstand fra Regnskabsførerne, er det nødvendigt, at der anvendes Signaler til disse. Kendelserne markeres saaledes: »Grænseslag« ved at svinge en Haand fra Side til Side, »Byes« ved at […]."
- Instruktøren — **Kommando** (Gymn.): "Kommandoen bestaa af en Underretning og et Udførelsesord adskilt ved en Pause. Underretningen maa give Eleverne klar og fuldstændig besked om Maaden, hvorpaa den skal udføres. Udførelsesordet […] skal helst være et Enstavelsesord og udtales […]."
- Publikum — **Afgørende Sæt** (tennis): "sidste Sæt, der i en Kamp kan blive Tale om at spille, og hvis Vinder ogsaa er Vinder af Kampen; vil i Dametennis altid være 3. Sæt, medens det indenfor Herrerne kan være enten 3. eller 5. Sæt, eftersom der spilles →bedst af tre eller fem Sæt."

- Foreningen **Linie** (Ishockey): ”Ved Opliniering af Ishockey-banen maa man iagttage at den anvendte Farve er meget tyk. Tyk Farve absorberer Lyset og smelter derfor gennem Isen, naar Solen skinner. Som Farve anvendes en Blanding af Ultramarin og Kridt i Forholdet 8:1. […].”

3.2 Ordbogens funktioner

Ud fra et funktionsteoretisk perspektiv (se fx Fuertes-Olivera & Tarp 2014; Bergenholtz & Agerbo 2018) kan man sige følgende om *DaSp*s funktioner baseret på forordets beskrivelse samt ordbogens indhold af data (selvom det at gå ud fra data skal tages med forbehold, da de samme data i nogle tilfælde kan anvendes til at tilfredsstille forskellige slags behov):

- Primært til **ikke-kommunikativ handling** og **videnstilegnelse**
  - Handlingsorienterede instrukser til forskellige brugere, bl.a. træner, dommer og udøver
  - Viden om samfundsaktuelle, sportsrelaterede emner såsom hygiejne, sundhed og kost
- Til dels også til **forståelse** (~ **reception**)
  - Forstå sproglige tegn og ikke-sproglige tegn såsom diagrammer, tabeller og flagsignaler
- I en lille grad til **kommunikativ handling**
  - Verbale ytringer + fagter, håndtegn o.l.
  - Tekstproduktion
  - Oversættelse/fordanskning
    - Mange engelske termer, især i tennis og cricket
    - Mange franske termer i fægtning

I *DaSp*s forord gøres det klart, at den skal anvendes som et instruktivt og orienterende værk, hvilket fra et funktionsteoretisk perspektiv kan oversættes til, at den primært skal anvendes til at tilfredsstille operative (ikke-kommunikative) og kognitive behov. Et nærmere kig på indholdet af ordbogen peger også i denne retning. Ordbogen

indeholder først og fremmest instrukser og råd, der skal hjælpe læseren med at udføre forskellige former for ikke-kommunikative handlinger, samt forklaringer, der ofte har til opgave at give andre former for (baggrunds)oplysninger end en betydning af opslagsordet, fx oplysninger om et ords oprindelse eller videnskabelige fund. Der indgår også betydningsforklaringer (definitioner) i ordbogen, men disse er ikke obligatoriske og forekommer i lidt mindre grad end angivelser, der hjælper med at tilfredsstille kognitive og operative behov. Betydningsforklaringerne er ikke kun tilknyttet sproglige tegn, men inkorporeres også til hjælp ved forståelse af ikke-sproglige tegn såsom flag og tabeller. Ud over ikke-kommunikative handlinger yder værket også en lille grad af hjælp til at udføre kommunikative handlinger, dvs. den indeholder informationer om, hvordan man skal udtrykke sig bl.a. i tekster og ved brug af kropssignaler. Der inkorporeres kun få beskrivelser af stavevarianter, kollokationer og orddannelser, og sådanne beskrivelser forekommer inde i forklaringerne, dvs. de er ikke sat ind i deres eget felt som er tilfældet i de fleste moderne opslagsværker. At antallet af sådanne oplysninger er lille, peger på, at man ikke har fokuseret på tekstproduktionsbehov i udarbejdelse af dette værktøj. Man kunne forestille sig, at sportsjournalister i denne tidsperiode havde brug for hjælp til skrivning af tekster med de mange udenlandske termer og nye sportsbegreber, der blev anvendt inden for sporten, men disse brugeres behov har man fra redaktionens side ikke forsøgt at imødekomme. Oversættelser forekommer i højere grad end de to førnævnte datatyper, hvilket hænger sammen med, at der anvendes mange udenlandske termer inden for sporten. Det nævnes ikke i forordet, at ordbogen skal kunne bruges til oversættelse, men ud fra de inkorporerede data kunne det argumenteres, at ordbogen kan tilskrives en sådan sekundær eller tertiær funktion.

3.3 Indhold og eksempler

Ordbogsartiklerne i *DaSp* indeholder følgende elementer (se Figur 1), hvoraf kun lemmaet eller behovsudtrykket er obligatorisk – resten forekommer tilfældigt afhængig af det enkelte opslagsord, dvs. der er ikke nogen klar systematisk opbygning af artiklerne, og brugeren kan derfor ikke være sikker på, at de oplysninger, han søger, er at

finde i opslagsværket. I de næste afsnit gives eksempler på nogle af disse datatyper, især nogle af dem, der leksikografisk set er særligt interessante.

Lemma / Behovsudtryk
+/– Oversættelse af udenlandsk lemma (forklaring eller ækvivalent)
+/– Synonymer
+/– Stavevarianter
+/– Kommentarer om kollokationer og orddannelser
+/– Betydningsforklaringer
+/– Uddybende forklaringer (i større eller mindre grad), herunder:
Etymologi
Hvorfor-forklaringer
Sportsgrenens historie, dens baner, udstyr o.l.
Meninger og erfaringer
Fakta om personer, spillede kampe, rekorder o.l.
+/– Handlingsforklaringer: regler, udførelse, råd eller anbefalinger
+/– Illustrationer, diagrammer, tabeller, skemaer og fotos, bl.a. af:
Personer
Baner og udstyr
Øvelser og bevægelsesbaner
Historiske elementer såsom statuer og billeder fra vaser

Figur 1. Oversigt over indholdet af ordbogsartiklerne i Dansk Sportsleksikon

3.3.1 Lemma og behovsudtryk

I Agerbo (accepteret) anskuer jeg lemmaet både fra et digitalt og funktionsteoretisk perspektiv. Typisk vil et lemma udgøres af et ord (eller en ordkonstruktion såsom et idiom), men i mange ældre ordbøger, fx ordbøger fra oplysningstiden, ser man, at et lemma i nogle tilfælde direkte udtrykker et behov. Sådanne eksempler findes bl.a. i den tidligere nævnte *The Sportsman's Dictionary* fra 1735, der indeholder behovsudtryk såsom *Pissing of blood, To bar a vein* og *Bring in a horse.* Dette er en lemmatilgang, man er gået væk fra i moderne leksikografi, og derfor er det interessant at se, at nogle af lemmaerne i *DaSp* også er direkte behovsudtryk. Særligt er der tale om udtryk for operative (handlingsorienterede/ikke-kommunikative) og kognitive behov, for eksempel:

- *Bedømmelse af Spring* → Hvordan man bedømmer spring (operativt)
- *Beskæring af Hov* → Hvordan man beskærer hove (operativt)
- *Forære Points væk* → Hvordan det vil blive opfattet, hvis man forærer points væk (kognitivt)
- *Opmaaling af Løbebaner* → Hvordan man opmåler løbebaner (operativt)
- *Rensning af Skydevaaben* → Hvordan man renser skydevåben (operativt)

Et interessant eksempel fra *DaSp* i denne sammenhæng er opslagsordet *Linie*. Her angives først en kort overordnet betydningsangivelse for dette ord, men i forbindelse med sporten ishockey gives en delvis instruktion til, hvordan man skal optegne en linje på en ishockeybane. Her er altså ikke fokus på ordet *Linie*, men handlingen *(op)tegne en linie*. Dette havde været klarere for brugeren, hvis der havde været angivet et operativt behovsudtryk i stedet for et traditionelt lemma. Ordbogen er altså ikke konsekvent i dens inkorporering af bl.a. behovsudtryk og instrukser, da der i rigtig mange tilfælde forekommer instrukser ved lemmaer, ikke kun ved operative behovsudtryk. Man er selvfølgelig nødt til at tage i betragtning, at der her er tale om en papirordbog med en alfabetisk makrostruktur, og at det derfor kunne være vanskeligt for leksikograferne at beslutte, nøjagtigt hvilken frase der skulle repræsentere et operativt eller kognitivt behov, og at det muligvis er derfor, at man primært anvendte traditionelle lemmaer. Dette problem kan man bedre imødekomme i digitalt fødte ordbøger, hvor man ikke arbejder med alfabetiske makrostrukturer, da databasekortene er struktureret på en helt anden måde, og hvor brugerne anvender et søgefelt til at finde frem til de oplysninger, de har brug for. Her kan man give brugeren mulighed for at søge med fraser, og man kan nemmere inkorporere behovsudtryk i artiklerne (dette benytter man sig fx allerede af på hjemmesiden *wikiHow*).

Ovenstående eksempler viser, at en brugers informationsbehov ikke altid er orienteret mod sproglige behov, og derfor burde leksikografiske opslagsværker også imødekomme ikke-sproglige behov. Dette ser man, at mange ældre ordbøger gør (jf. Agerbo 2017), hvorimod nyere leksikografiske værker primært fokuserer på at tilfredsstille behov vedrørende forståelse af ord eller skrivning af tekster. I modsætning

til engelsk sportsleksikografi er den danske sportsleksikografi fattig på værker, men man kan ane en lignende tendens til i moderne tid at fokusere på sproglige behov. Af danske sportsværker udkommet få årtier efter *DaSp* findes Gunnar Hansens *Sporten – Gyldendals Opslagsbog* (1968-69) og Poul Munks *Lademanns Sportsleksikon* (1976). Begge værker er systematisk inddelt i sportsgrene og beskriver reglerne samt udstyr og baneforhold, men særligt interessant er det, at førstnævnte værk bl.a. også inkluderer instrukser. Værkerne imødekommer særligt kognitive behov og i en mindre grad operative behov. Inden for de seneste årtier er sportsleksikografien blevet mere præget af slangordbøger, der primært skal bruges til at forstå sportsslang, fx John Olsen & Bjørn Schiønnings *Fodboldslang* (1988) og Torben Christiansens *Badebilletter, æg og langgabere. Slang om sport og spil* (2015), og af primitive online ordlister, hvor der hverken er systematik i lemmaselektionen eller forklaringerne, fx DBU's fodboldordbog og Bakken Bears' basketballordbog. Disse eksempler peger på, at man i moderne sportsleksikografi har valgt at fokusere primært på tilfredsstillelse af sproglige informationsbehov.

3.3.2 Oversættelse af udenlandske lemmaer

Der var i 1940'erne hos visse mennesker i den danske befolkning bekymring for, at det danske sprog skulle blive invaderet af udenlandske termer, jf. følgende kommentar fra en foromtale af *DaSp* i *Sorø Amts Dagblad* fra 1942: "Og det [*DaSp*] skulde være en Borgen for, at mange væmmelige Gloser og Fordrejninger af det danske Sprog bliver udryddet ikke mindst i Sportspressen." Denne bekymring blev allerede fremsat i sportens spæde år i Danmark. For eksempel skrev den danske præst og sprogrenser Hans Dahl tilbage i april 1893 et indlæg i *Dagbladet*, som han kaldte *En Røst fra Modersmaalet til de danske Idrætsvenner*, hvori han appellerede til idrætsfolk om at anvende det danske ord *idræt* i stedet for *sport* og erstatte mange andre engelske sportsbegreber med danske. Dette er måske årsagen til, at der i *DaSp* angives en del oversættelser af udenlandske termer. Men selvom det i nogle tilfælde forklares, hvilket ord man kan eller bør anvende, så virker det ikke som om, at ordbogen har til opgave at uddrive de udenlandske ord. Her er primært tale om oversættelser, der hjælper brugerne med at forstå, hvad man ville sige (ikke burde sige)

på dansk, fx: "**Retired** (Tennis) (eng. trukket tilbage)" og "**Antecipere** (Tennis), (lat.: forudgribe)". I enkelte tilfælde forklares, hvad man siger hhv. i internationale og danske konkurrencer, fx ved **Allez!**: "Paa Dansk bruges »Gaa paa« eller »Begynd« […]."

3.3.3 Uddybende forklaringer

Udtrykket *uddybende forklaring* er ret vagt, men dækker her over forklaringer, som ikke blot angiver en betydning af et ord, men går ind på andre aspekter af ordet (eller behovsudtrykket) og derved er hjælpsomme i forbindelse med kognitive informationsbehov. Selvom den kognitive funktion er en af de grundlæggende funktioner i funktionsteorien, er den stadig relativt uudforsket. Nedenstående eksempler er udpluk af de forskellige typer data fra *DaSp*, der kan opfattes som værende relevante i forbindelse med tilfredsstillelse af kognitive behov. Som man kan se, er der stor diversitet i denne type af behov.

3.3.3.1 Seneste forskning

Moderne leksikografiske opslagsværker nævner sjældent forskningsmæssige usikkerheder i deres forklaringer, men i *DaSp* er der flere eksempler, hvor skribenten giver udtryk for dette. Her er altså fokus på både at præsentere og diskutere de seneste forskningsresultater inden for sportens verden.

- **Hjertemassage** (Livr.): "Anbefales af nogle som Støtte for det kunstige Aandedræt under et Oplivningsforsøg. Fraraades af andre som en for kraftig Behandling, fordi […]. Der er derfor ikke taget endelig Stilling til dette Spørgsmaal."
- **Albuminuri** (Med.): "Det vakte derfor betydelig Opsigt, da man fandt Albuminuri efter Anstrengelser hos sunde Soldater og efter Idrætsøvelser; det har nu vist sig, at denne Albuminuri ingen Rolle spiller for Sundheden og er ganske kortvarig, den beror muligvis paa […]."
- **Menstruation** (Med.): "I Almindelighed bør Kvinderne sikkert ikke drive Idræt under M. Der foreligger dog Meddelelser om, at nogle har Erfaring for, at visse Idrætsøvelser forbedres under M. Nærmere Erfaringer bør dog sikkert afventes."

3.3.3.2 Lemmatisering: sprede viden om sport og relaterede områder

Som nævnt i afsnit 2.1 stilles der i 1940'erne mange spørgsmål om sporten og dens effekter. Disse emner har derfor været vigtige at behandle og præsentere i dette opslagsværk, hvorfor man ser, at nedenstående ord er blevet lemmatiseret, og hvorfor der gives uddybende forklaringer til disse ord.

- **Amatør**, **Professional**: Disse er to vigtige begreber inden for sporten – amatørprincippet bliver ofte diskuteret – og er derfor taget med; nok også fordi ordbogen er lavet i samarbejde med DIF.
- **Byld, Brydning, Bad, Brusebad, Idrætshygiejne**, m.fl.: I disse artikler kommenteres der på vigtigheden af hygiejne, hvilket også omtales en del i forskellige sportsbøger, jf. Steving (1949).
- **Nervøsitet**: I 1940'erne diskuteres det stadig, hvorvidt fysisk udvikling er lige så vigtig som åndelig udvikling. I denne artikel kommenteres på vigtigheden af fysisk arbejde for at undgå træthed og dårlig koncentration: "Der skal Fysik til aandeligt Arbejde."

3.3.3.3 Meninger eller erfaringer

I moderne leksikografi er der en klar holdning om, at en leksikograf skal være objektiv i sin præsentation af data. Dette princip anvendes dog ikke i *DaSp*, hvor eksperterne, der har skrevet artiklerne, ofte udtrykker deres meninger om og videregiver deres erfaringer med det omtalte emne.

- **Aflevering** (Fodb.): "Medspilleren har Pligt til at søge at faa det mest mulige ud af en daarlig Aflevering, i Stedet for, som man ofte ser, at ryste opgivende paa Hovedet."
- **Double hit** (Tennis): "Da det som Regel er vanskeligt at konstatere for andre end den, der udfører det, er det korrekt, om Vedkommende selv gør Dommeren opmærksom paa Forholdet."
- **Hopskud** (Haandb.): "Denne Skudform kan være udmærket, men mange er tilbøjelige til at overdrive, saa de ikke kan skyde uden at hoppe."

3.3.3.4 *Hvorfor*-forklaringer

I flere artikler angives begrundelser (*hvorfor*-forklaringer), bl.a. begrundelser for, hvorfor noget forekommer, eller hvorfor man skal udføre en handling på den måde, som teksten forklarer. Begrundelser er i særligt høj grad inkorporeret i instruktionstekster, men er ikke direkte med til at hjælpe med at forklare, *hvordan* man skal udføre en handling; derimod virker det som om, at denne type data er med for at tilfredsstille en brugers vidensbehov. Der er altså i visse sammenhænge en tæt relation mellem operative og kognitive behov. Nedenstående artikeludpluk er eksempler på *hvorfor*-forklaringer.

- **Armbøjning**: "Øvelsen danner derved en gavnlig Modvægt mod mange af Dagliglivets Stillinger og Bevægelser" (dvs. hvorfor man skal lave øvelsen)
- **Aaben Handske**:"Naar Boksere forfalder til at støde med aaben Handske, skyldes det først og fremmest daarlig Instruktion, dernæst Efterligning af daarlige Eksempler blandt Klubkammerater eller Kampboksere, og endelig at Bokserne mener at opnaa *længere Rækkevidde*, naar de undlader at knytte Haanden" (dvs. hvorfor man foretager denne handling)

3.3.4 Handlingsforklaringer

Man kan overordnet set skelne mellem to typer af behov for at handle: kommunikativt og ikke-kommunikativt. Ved kommunikativ handlen kan det være i forhold til at skrive eller oversætte en tekst, men det kan også være, for eksempel, at en dommer vil vide, hvordan han skal signalere noget til spillerne eller regnskabsførerne i en kamp. Nedenfor ses eksempler på, hvordan brugerne (typisk dommere) kan få hjælp til at tilfredsstille sådanne kommunikative behov; disse former for behov kan brugere normalt ikke finde oplysninger om i moderne leksikografiske opslagsværk, dvs. de kan normalt ikke få denne slags behov tilfredsstillet. Ved ikke-kommunikativ handlen er der i stedet tale om handlinger, der ikke involverer kommunikation mellem to eller flere parter. Her kan det dreje sig om, at en sportsudøver har brug for at vide, hvordan han skal udføre en bestemt øvelse, eller at en person vil vide, hvordan han skal foretage bestemte udregninger. Typisk søger brugeren oplysninger i form af råd eller instruktioner.

Som det kan ses af eksemplerne nedenfor, er der mange måder at handle på og derfor mange forskellige typer informationsbehov, der hører ind under kategorien ikke-kommunikativ handlen. Det er interessant at se, at der i alle af nedenstående eksempler er tale om traditionelle lemmaer frem for behovsudtryk, jf. afsnit 3.3.1. I et digitalt værktøj kunne man lave en skelnen fx mellem *flagtilladelse* (lemma) og *hvordan søge om flagtilladelse* (behovsudtryk) eller *almindeligt fodskifte* (lemma) og *hvordan foretage et almindeligt fodskifte* (behovsudtryk), hvor lemmaerne ville blive beskrevet med en betydningsforklaring, hvorimod operative behovsudtryk ville blive forklaret med instruktioner.

- **Kommunikativt**
  - **Dommersignal** (Cricket): ”Da Dommerne befinder sig i ret betydelig Afstand fra Regnskabsførerne, er det nødvendigt, at der anvendes Signaler til disse. Kendelserne markeres saaledes: »Grænseslag« ved at svinge en Haand fra Side til Side, »Byes« ved at løfte en aaben Haand over Hovedet […].”
  - **Kommando** (Gymn.): Her forklares, hvad en kommando indeholder, og hvad der skal gøres (hvad der skal ytres) for at udføre en kommando, når man træner en flok gymnaster.
- **Ikke-kommunikativt**
  - **Almindeligt Fodskifte** (Brydn.): Her forklares, hvordan denne bevægelse skal foretages: ”udføres saaledes: Man fører sin venstre Fod frem mod Modstanderens højre […].”
  - **Flagtilladelse** (Sejl.): Her forklares, hvad brugeren skal gøre for at søge om at få flagtilladelse: ”Ansøgningen [til statsministeriet] skal stemples til takst 1 kr. og være ledsaget af Lystfartøjs-Certifikat.”
  - **Marathonløb** (Ath.): Her gives en beskrivelse af et løbeprogram, dvs. en forklaring på, hvordan man træner op til at løbe et maraton.

3.4 Et samlet informationsværktøj

I Tarp og Bothmas analyse af Postlethwayts ordbog (2013) (jf. indledningen til nærværende artikel) skriver de, at der er tale om et

komplekst opslagsværk, hvori man har samlet meget forskelligartet materiale. Det samme kan siges om de teksttyper, billeder, illustrationer, tabeller osv., der indgår i *DaSp* – selvom det må tilføjes, at Postlethwayts ordbog har endnu flere forskellige typer af tekster end *DaSp*. De typer af materiale, der indgår i leksikonet, vil i dag typisk blive søgt efter i mange forskellige slags informationskilder, blandt andre:

- historiske billeder fra arkiver, biblioteker o.l.
- råd og instruktioner i brugervejledninger, manualer og på YouTube
- historisk baggrundsmateriale i bøger, tidsskrifter og tekstbøger
- uddrag af sportsregler fra hjemmesider, bøger o.l.
- polemisk materiale og personlige meninger i bøger, aviser, på blogs o.l.
- ækvivalenter i oversættelsesordbøger

DaSp er således ligesom Postlethwayts ordbog et udtryk for en holistisk tilgang til leksikografi, hvor en række eksperter har vurderet, hvilke forskellige informationsbehov brugerne faktisk oplever i sportssammenhænge, uanset om disse behov er lingvistiske eller ej. Man har med disse to værker ikke lavet en skelnen mellem ”book of words” og ”book of things”, men har i stedet fokuseret på at imødekomme brugernes mangeartede informationsbehov. Det overordnede mål har for *DaSp* været at øge brugernes kendskab til sport og sportens effekter og derudover at hjælpe dem med at dyrke sport.

3.5 Kritikpunkter ved *Dansk Sportsleksikon*

Som tidligere nævnt bliver der i denne ordbog både givet oplysninger til dommere, instruktører, trænere, udøvere og idrætsforeninger, hvilket til dels er imponerende, men også problematisk, da brugerne ikke kan vide, hvilke artikler der vil være relevante for dem, eller hvilke dele af artiklerne er relevante for dem. For eksempel er der i nogle artikler dele af instruktionerne, som er relevante for udøvere, og dele, der kun er relevante for trænere. Der burde i sådanne tilfælde være en klarere inddeling af forklaringerne i forhold til brugerne. For eksempel er der ved lemmaet *Armgang* forklaringer på forskellige variationer af

øvelsen, fra let til svær, men det er ikke relevant for begyndere at få gennemgået de svære varianter, og det er ikke relevant for øvede at få gennemgået de lette varianter. Brugen af mange eksperter ved udarbejdelse af *DaSp* har også resulteret i varierende formuleringer. Nogle af eksperterne har formuleret sig meget kort og andre har nogle mere prosaiske forklaringer; nogle bruger teknisk sprog, hvorimod andre retter sig mere mod lægmænd i deres formuleringer.

Det samme problem er gældende for de forskellige typer af forklaringer i relation til situationen: nogle gange er der forklaringer, der er brugbare ved enten kommunikative eller ikke-kommunikative handlinger, nogle gange ved kognition og nogle gange ved forståelse; i andre tilfælde gives der forklaringer, som dækker flere af disse situationer. Man burde i stedet have lavet en klarere inddeling af forklaringer i forhold til situationen. I og med at man forsøger at imødekomme flere slags brugeres forskellige behov i flere forskellige slags situationer, risikerer man at udsætte brugerne for informationsoverflod (eller informationsmangel): en bruger kan ikke altid være sikker på, at de oplysninger, der gives, er relevante for hans videns- og evneniveau eller den situation, han befinder sig i. I et papirbaseret opslagsværk kan det selvfølgelig være svært at lave inddelinger i forskellige forklaringer baseret på bruger og situation, da der er begrænset plads, men i en digital ordbog er der langt flere muligheder for at omfavne sådanne funktionsbaserede forklaringer.

Som nævnt er det i digitale ordbøger også i langt højere grad muligt at implementere en anden tilgang til lemmaet – at inkorporere behovsudtryk. I *DaSp* har man delvist gjort dette, men den alfabetiske makrostrukturs begrænsninger har været en hæmsko. Med nutidens nye computer- og informationsteknologier kan man begynde at implementere sådanne principper langt mere systematisk.

4. Konklusion

Måske man i dagens Danmark ikke har de samme behov for instruktioner i forbindelse med sport, som det sås i 1940'ernes Danmark, men mange danskere søger stadig viden om emner, der relaterer sig til sport, fx hvilken effekt rødbedesaft har på ens kondi, og om det har nogen positiv effekt at træne baglænsløb. Igennem de sidste mange

år har fitnesstræning fyldt meget i den danske legemskultur, men der findes næsten ingen officielle opslagsværker på dansk inden for dette område på trods af, at folk konstant søger informationer relateret til dette område, fx informationer om, hvordan man udfører bestemte øvelser, hvordan man anvender forskellige træningsmaskiner, hvordan man skal spise for at få det optimale ud af sin træning, eller hvad nye (eller for lægmanden ukendte) fitnessbegreber dækker over. Danske fitnessudøvere mangler her et opslagsværk, der imødekommer deres mangeartede informationsbehov; et opslagsværk, der er let tilgængeligt, og som kort og præcist giver svar på de spørgsmål, disse folk har. Til et sådant moderne leksikografisk værk kan man finde inspiration i nogle af de principper, som *DaSp* bygger på, og adaptere disse til digital og online brug.

Litteratur

Agerbo, Heidi (2016) The Incorporation of Specialised Data in Lexicographical Meaning Explanations: A Discussion Based on Sports and Fitness Terms. *Lexikos* 25:1-35.

Agerbo, Heidi (2017) Monofunctional and Polyfunctional Information Tools with an Operative Function. *Lexicographica* 33:361-90.

Agerbo, Heidi (accepteret) A Re-Examination of the Lemma through Digital and Functional Lenses. *Hermes*.

Anonym (1735) *The Sportsman's Dictionary, or, the Country Gentleman's Companion in all Rural Recreations I-II.* London: Hitch and Davis.

Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth V. Fjeld, Dag Gundersen, Sigurd Jónsson & Bo Svensén (1997) *Nordisk Leksikografisk Ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bergenholtz, Henning & Heidi Agerbo (2018) A typology of lexicographical tools based on information needs and user types. *Lexicography* 5:97-121.

Dansk Sportstidende (Tidsskrift for Sport), 5. årgang (1888).

DaSp = Budtz-Jørgensen, Jørgen & Axel Lundquist Andersen (1944-1945) *Dansk Sportsleksikon I-II* (Bind I: 1944, Bind 2: 1945). København: Standard Forlaget.

Fuertes-Olivera, Pedro A. & Sven Tarp (2014) *Theory and practice of specialised online dictionaries: lexicography versus terminography*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Gymnastikkommissionen af 30. November 1899 (1899) *Haandbog i Gymnastik*. København: Gymnastikkommissionen.
Hovgaard, W. (1888) *Sport.* København: Emil Bergmanns Forlag.
Idorn, John (1972) *Idrætten: et spejl af samfundet?* København: Alinea.
Johnsen, Thomas (23. december 2002) Dansk Sportsleksikon er den perfekte julegave. *JydskeVestkysten*:10.
Korsgaard, Ove (1997) *Kampen om kroppen: Dansk idræts historie gennem 200 år.* 3. udgave. København: Gyldendal.
Liponski, Wojciech (2006) Tony Collins, John Martin & Wray Vamplew, eds., John Burnett & Emma Lile, assoc. eds., *Encyclopedia of Traditional British Rural Sports*, Routledge, London & New York 2005 [boganmeldelse]. *Studies in Physical Culture and Tourism* 13 (2):119-122.
Steving, Arne (1949) *Idrætsbogen*. Slagelse: Asa.
Tarp, Sven & Theo Bothma (2013) An Alternative Approach to Enlightenment Age Lexicography: The Universal Dictionary of Trade and Commerce. *Lexicographica* 29:222-284.

Yes, det er coolt. Moderne importord i danske aviser

Margrethe Heidemann Andersen
Dansk Sprognævn

Forskningsprojektet *Yes, det er coolt. Om påvirkning af dansk fra andre sprog* tog sin begyndelse i sommeren 2016, hvor Dansk Sprognævn med seniorforsker Pia Jarvad som ansøger fik bevilget økonomisk støtte til en undersøgelse af den påvirkning af ordforrådet som dansk udsættes for i kontakten med den omgivende verdens forskellige sprog, først og fremmest engelsk. Forskningsprojektet er tilrettelagt således at resultaterne på flere punkter kan sammenlignes med det nu afsluttede nordiske forskningsprojekt Moderne importord i sprogene i Norden (kaldet MIN-projektet). For nemheds skyld omtales det nuværende projekt derfor som Moderne importord i Danmark (MID-projektet). I artiklen her vil jeg kort opridse MIN-projektet, og derefter vil jeg bringe resultaterne af en sammenlignende undersøgelse af frekvensen af importord i danske aviser i MIN-projektet og i MID-projektet. Avistekster udgør således det empiriske grundlag for såvel MIN-projektet som MID-projektet, men MID-projektet indeholder derudover også undersøgelser af mængden af moderne importord blandt kerneord (se Schack 2019) og i ordbøger (se Heidemann Andersen 2019a og Nørby Jensen 2019).

Moderne importord i Norden

Et af formålene med MIN-projektet var at undersøge arten og mængden af ”moderne importord” i skriftsproget i syv nordiske sprogsamfund (dvs. Danmark, Norge, Sverige, Finland, Finlandssverige, Island og Færøerne). Termen *moderne importord* er central for projektet. Den stammer oprindeligt fra Hansen & Lund (1994:31) og betegner

i MIN-projektet ”alle ord som er tekne inn i eit språk frå andre språk, i motsetning til *arveorda*, som er dei me gjerne oppfattar som ”opphavlege”” (Selback & Sandøy 2007:10). Dermed opereres der altså ikke med den traditionelle opdeling mellem låneord og fremmedord, hvilket betyder at såvel tilpassede ord som *nørd* som helt utilpassede ord som *whistleblower* tages med. De låntyper der inddrages i projektet, er direkte lån (fx *deadline* fra engelsk og *verfremdung* fra tysk), pseudolån (fx *stationcar*, der er dannet i Danmark af engelske orddele), betydningslån (*gear* i betydningen ’udstyr’ er fra 1983 og er derfor et moderne importord) og hybrider (fx *ecstasypille* med engelsk førsteled og *graffitiromantik* med italiensk førsteled). Undersøgelsen af hvor mange importord der bruges i de nordiske sprogsamfund, blev foretaget på baggrund af sammenligneligt skriftsprog, dvs. aviser inkl. annoncer, i tre aviser i hhv. 1975 og 2000, altså 6 aviser i alt, for hvert sprogsamfund. I den danske del af projektet registrerede og optalte man moderne importord i Ekstra Bladet, Århus Stiftstidende og Politiken (jf. Selback 2007:67). Resultatet af optællingerne fremgår af den nedenstående graf, der viser antallet af fundne importord i de undersøgte aviser i 1975 og år 2000; grafen viser antal forekomster pr. 10.000 løbende ord i avisernes redaktionelle stof, altså uden annoncer:

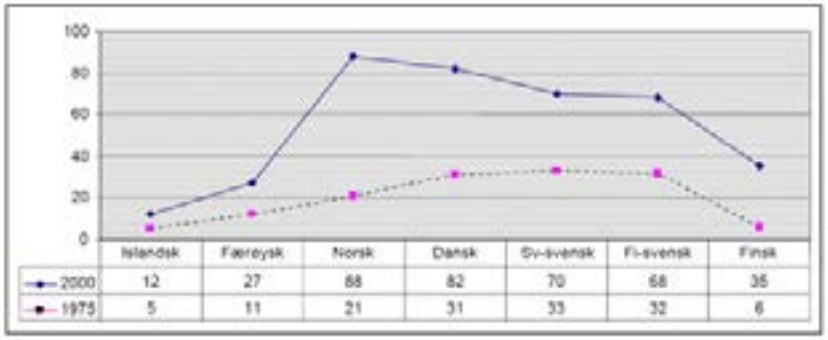

Antallet af importord i de undersøgte aviser i de syv nordiske sprogsamfund (Sandøy 2007:147)

Som det ses, er der i alle sprogsamfund fundet signifikant flere eksempler på importord i de undersøgte aviser i 2000 end i 1975 (Pearsons chi i anden-test, df = 6, $p < 0{,}0001$). Finsk har næsten seksdoblet

mængden af importordsexcerpter, og norsk har firedoblet mængden af importordsexcerpter. For det danske sprogs vedkommende er antallet af importordsexcerpter steget fra 31 importord pr. 10.000 løbende ord til 82 importord pr. 10.000 løbende ord. De kraftige stigninger i antallet af registrerede importord i norsk og finsk kan ifølge Sandøy (2014:238 ff.) skyldes kulturelle og økonomiske ændringer i de pågældende sprogsamfund. Således er Finland i perioden fra 1975 til 2000 blevet stigende vestligt orienteret, mens fundet af olie i Norge har bevirket at den almene velstand i samfundet er steget, hvilket bl.a. har medført at hele 80 % af nordmændene i dag holder ferie i udlandet (Sandøy 2014:247; se også Sandøy 2019). En anden forklaring er at selve avisgenren har ændret sig i den undersøgte periode således at den i år 2000 er mere uformel, mere talesprogspræget og mere modtagelig over for fx slang end i 1975 (Sandøy 2007:148), altså mere åben over for genrer der typisk indeholder mange især engelske importord. Derudover viser MIN-projektet at det i alle de undersøgte sprogsamfund først og fremmest er engelske importord der indlånes.

Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt at antallet af importordsexcerpter i år 2000 er højere i norsk end i dansk. I betragtning af at Norge er et puristisk sprogsamfund, mens Danmark traditionelt betragtes som et meget lidt puristisk sprogsamfund (jf. Sandøy 2007:127 f.), kunne man have forventet at antallet af importordsexcerpter ville have været højere i dansk end i norsk, hvilket altså ikke er tilfældet. Derimod betyder den norske purisme at man i vid udstrækning tilpasser importordene til det norske skriftsprogs struktur (jf. Omdal 2008), mens man i Danmark i højere grad lader importordene (først og fremmest de engelske) beholde deres udenlandske struktur (jf. Heidemann Andersen & Jarvad 2008). Dermed bliver importordene i dansk altså langt mere synlige end importordene i norsk, hvilket kan medføre at man opfatter dansk som mere engelskpræget end norsk.

Moderne importord i Danmark

Et af hovedformålene med MID-projektet var at undersøge om antallet af importord i dansk er steget yderligere siden år 2000, og om det stadigvæk først og fremmest er engelske ord vi indlåner. Det gjorde vi ved at tage udgangspunkt i det gamle materiale og

frasortere ordene fra 1975 således at vi havde et materiale der udelukkende bestod af importord fra aviserne i år 2000. Dette materiale supplerede vi med excerperinger fra tre aviser fra 2016. På grund af sammenligneligheden med det gamle projekt valgte vi stort set de samme aviser, nemlig Århus Stiftstidende, Politiken og BT. BT blev valgt på bekostning af Ekstra Bladet idet det i det gamle projekt viste sig at de mange sexannoncer der er i Ekstra Bladet, gav det oprindelige materiale en utilsigtet skævvridning (Jarvad 2007:83; Heidemann Andersen 2019b). Da Ekstra Bladet og BT i øvrigt er sammenlignelige mht. til målgruppe, udgiversted og stofområder, blev det antaget at udskiftningen af Ekstra Bladet med BT var metodisk forsvarlig. Excerperingen fulgte de samme principper som i det oprindelige projekt, og alle importord blev på samme måde tastet ind i et excelark med oplysning om såvel forekomst (fx *airbaggen*) som det leksem forekomsten repræsenterer (fx *airbag*). Hvis et ord forekommer ofte og i forskellige bøjningsformer og dermed er veletableret i sproget, vil det være repræsenteret af mange forekomster, men kun ét leksem, og derved vil leksemtallet være lavere end forekomsttallet. Hvis et ord kun forekommer én gang, vil der være tale om en enkelt forekomst og et enkelt leksem, hvilket kan pege på at der er tale om et uetableret ord eller en lejlighedsdannelse. Forholdet mellem importord og lemmaer kan dermed bruges til at sige noget om importordenes udbredelse. Derudover indeholder excelarket oplysninger om ordklasse, långiversprog, teksttype (redaktionel tekst eller annoncetekst), genre (fx nyhedsartikel, læserbrev eller tekstannonce) og hvor i avisen det excerperede ord var fundet.

Som det ofte er tilfældet når man arbejder videre med afsluttede projekter, er der ting man kan/vil gøre anderledes. Det gælder også for MID-projektet, hvor vi i modsætning til det gamle projekt har valgt også at medtage udenlandske navne på firmaer og virksomheder (fx *Copenhagen Business School* (*CBS*) og *Århus Street Food*), fraser og forbindelser på mere end ét ord (fx *good night and good luck* og *wir schaffen das*), programoversigter fra danske tv- og radiokanaler og lån fra de øvrige nordiske sprog (det vil reelt sige lån fra norsk og svensk). I MIN-projektet blev udenlandske navne sorteret fra fordi man betragtede dem som et udslag af kulturel påvirkning og

ikke sproglig påvirkning, og fraser og udtryk på mere end ét ord blev betragtet som kodeskift (Selback 2007:20 f.). Vi mener at såvel navne som fraser og udtryk på mere end ét ord bør indgå i en almen beskrivelse af den fremmedsproglige påvirkning som dansk udsættes for, ikke mindst fordi vi ved fra andre undersøgelser at netop disse kategorier indeholder en del fremmed ordstof (jf. fx Nordli 1998 og Sharp 2003). Vi har dog naturligvis sørget for at de nævnte kategorier er blevet fravalgt når vi har sammenlignet vores resultater direkte med MIN-projektet.

Importordenes frekvens

I den nedenstående tabel vises antallet af løbende ord i MIN-projektet, i MID-projektet fratrukket de kategorier der ikke indgår i MIN-projektet (MID, år 2016), og i MID-projektet når disse kategorier ikke er fratrukket (MID, år 2016, samlet). Derudover vises antallet af excerperede importord i de tre undersøgelser, antal leksemer og importordsfrekvensen:

	MIN, år 2000	MID, år 2016	MID, år 2016 samlet
Antal løbende ord	202.735	121.212	137.157
Antal importord i løbende tekst	1972	707	1824
Antal leksemer i løbende tekst	862	422	883
Importordsfrekvens	0,97 %	0,58 %	1,33 %

Tabel 1: Frekvensen af moderne importord i tre danske aviseksemplarer fra 2016 sammenlignet med data fra 2000

I MIN-projektet konkluderede man at mængden af importordsexcerpter i dansk næsten var tredoblet i perioden fra 1975 til 2000 (Selback 2007:79). Denne kraftige stigning er ikke fortsat i årene fra 2000 til 2016; som det fremgår af tabellen, er importordsfrekvensen tværtimod faldet fra 0,97 % i 2000 til 0,58 % i 2016. I det samlede MID-projekt er importordsfrekvensen noget højere, nemlig 1,33 %. Dermed kan man umiddelbart drage to konklusioner af undersøgelsen: dels at antallet af importordsexcerpter i de excerperede aviser er faldet i perioden 2000

til 2016, dels at der er en del flere importordsexcerpter i dansk når vi medregner navne, forbindelser og programoversigter end når vi ikke gør. Derudover peger såvel MIN-projektet som MID-projektet på at antallet af moderne importord i dansk generelt er ret lavt. I betragtning af at antallet af moderne importord blandt danske kerneord desuden er meget begrænset (jf. Schack 2019), kan vi på baggrund af de nævnte undersøgelser fastslå at importord (primært fra engelsk) spiller en meget begrænset rolle i dansk skriftsprog.

I det samlede MID-projekt (dvs. medregnet navne, forbindelser, lån fra svensk og norsk og programoversigter) er importordsfrekvensen på 1,33 %, altså dobbelt så høj som hvis vi ikke medtager disse kategorier. Da man desværre ikke undersøgte engelskpåvirkningen inden for disse kategorier i MIN-projektet, kan vi ikke sige noget om hvorvidt engelskpåvirkningen her er steget eller faldet i de forløbne år. Det vi kan sige noget om, er at der i dag optræder relativt mange engelske importord i navne, forbindelser og programoversigter i forhold til det generelle ordforråd, hvilket bekræftes af andre undersøgelser der viser at antallet af engelske lån øges hvis man i optællingerne inkluderer fraser (Nordli 1998) og navne (Sharp 2003:5).

Moderne importord i særligt pågående budskaber

At antallet af importord i dansk dels er relativt lavt, dels er mindre i de excerperede aviser fra 2016 i forhold til 2000, er et resultat som er i modstrid med de forholdsvist mange udsagn man kan finde i avisenes debatindlæg og læserbreve om det engelske sprogs påvirkning af dansk. Fx giver tidligere udenrigsminister Per Stig Møller i et debatindlæg i Berlingske Tidende 12. maj 2017 udtryk for sin bekymring for det danske sprogs tilstand under overskriften ”Vort modersmål VAR dejligt”. I indlægget giver Per Stig Møller eksempler på hvordan engelske ord, navne og forbindelser har vundet indpas i dansk på områder hvor man tidligere brugte dansk, fx *sale* for *udsalg*, *Copenhagen Business School* for *Handelshøjskolen* og *Breaking News* for *nyheder*. De nævnte eksempler på engelske importord er kendetegnet ved at de stammer fra det Hansen & Lund (1994:21) kalder ”nogle særligt pågående budskaber”: *Sale* stammer fra annoncer og reklameskilte, *Breaking News* løber over skærmen i

et gult bånd på tv når der sker noget nyt af mere eller mindre almen interesse, og *Copenhagen Business School* er navnet på en af landets store uddannelsesinstitutioner. Disse pågående budskaber har til hensigt at vække opmærksomhed, og det gør de som oftest også – og dermed kan engelskpåvirkningen opleves som kraftigere end den reelt er.

Derudover er det også vigtigt at være opmærksom på at de forskellige låns integrering til modtagersprogets struktur kan spille en rolle for sprogbrugernes opfattelse af påvirkningen (jf. Chrystal 1988:191 f.). Tilpassede importord (fx *lørner* eller *nørd*) eller importord der ikke adskiller sig fra modtagersprogets struktur (fx *smart*), stiller således ikke så høje krav til læsernes sprogkundskaber som utilpassede importord som *whistleblower* eller *downloade*. Dette gælder i endnu højere grad for flerordsforbindelser som *Breaking News*, fraser som *good luck and good night* og navne som *Copenhagen Business School* og *Århus Street Food*, der jo alene på grund af deres længde tager længere tid at afkode Forskningsresultater peger på at ord der læses langsomt pga. en dårlig font, fæstner sig bedre i hukommelsen end ord der læses hurtigt (jf. Meyer et al. 2015:7), og på samme vis kunne man forestille sig at ord der læses langsomt fordi de er på et fremmed sprog, ligeledes fæstner sig bedre i hukommelsen end ord der læses hurtigt. Det vil i give fald betyde at de engelske udtryk og fraser får en større tyngde i sprogbrugernes bevidsthed end deres frekvens måske egentlig berettiger til. Derudover vil utilpassede importord i kraft af deres fremmedsproglige struktur få en tekst til at se mere engelskpåvirket ud end en tekst hvor de samme importord er blevet tilpasset modtagersprogets struktur – og dermed vil en dansk tekst se ud som om den er mere engelskpåvirket end fx en norsk tekst, selvom der måske er flere importord i den norske tekst end i den danske. Dette er et vigtigt argument i diskussionen af det danske sprogs tilstand, hvor purister ofte fremhæver Norge som et eksempel på et land hvor man i højere grad end i Danmark værner nationalsproget mod de fremmedsproglige gloser. Som MIN-projektet viser, er det faktisk ikke tilfældet, i hvert fald ikke i avistekster.

Moderne importord i forskellige genrer

Som nævnt vises det i MID-projektet at der er relativt mange moderne importord i programoversigter fra danske tv- og radiokanaler og blandt navne og forbindelser. Den nedenstående tabel viser hvordan de excerperede importord fordeler sig på de forskellige genrer hvis man inddrager programoversigter inkl. navne og forbindelser og ekskl. navne og forbindelser. Lån fra svensk og norsk er ikke talt med.

Genre	Procent (inkl. navne og forbindelser)	Procent (ekskl. navne og forbindelser)
Programoversigt	44,9 %	17,9 %
Nyhedsartikel	16,9 %	29,2 %
Annonce i annoncedel	10,7 %	11,7 %
Omtale	6,5 %	10,5 %
Tekstannonce	6,3 %	6,6 %
Andet	5,7 %	8,4 %
Leder og kronik	2,4 %	4,9 %
Anmeldelse	1,4 %	2,4 %
Læserbrev	1,1 %	1,5 %
Portræt	1,2 %	2,2 %
Reportage	0,9 %	1,0 %
Interview	0,7 %	1,0 %
Tema	0,7 %	1,4 %
Notits	0,4 %	0,9 %
I alt	100 %	100 %

Tabel 2: Importordsexcerpter fordelt på genrer

Tabellen viser at importordsexcerpterne fra 2016-aviserne primært stammer fra programoversigter, nyhedsartikler og annoncer; hvis man inkluderer navne og forbindelser, stammer 78,8 % af importordene således fra disse genrer, og hvis man ikke inkluderer navne og forbindelser, stammer 65,4 % af importordene fra disse genrer. Hvis man kigger nærmere på hvad det er for nogle navne og forbindelser der indgår i programoversigterne, viser det sig at det primært drejer sig

om navne på tv-programmer som *90 Minuttes in Heaven* og *America's Next Top Model*. Derudover er der også en del navne og forbindelser der stammer fra nyhedsartikler, fx *A shining city on a hill*, *Keeping Up with the Kardashians* og *YouSee*. Endelig er der ikke overraskende en del navne og forbindelser i annoncerne, fx *Black Friday*, *Organic Beauty* og *calmixin*.

Moderne importord efter eksportørsprog

Et af hovedformålene med MID-projektet var at undersøge om den fremmedsproglige påvirkning på dansk stadigvæk primært kommer fra engelsk, sådan som det blev dokumenteret i MIN-projektet (jf. Selback 2007:69 ff.), eller om der i dag er andre fremmedsprog der gør engelsk rangen stridig. I den nedenstående tabel ses hvilke sprog vi indlånte flest importord fra i de excerperede aviser i år 2000 og i 2016. Internationalismer er i MIN-projektet defineret som "ord som inneheld element av gresk eller latin, og som har vorte spreidde i mange språk. Ein del av desse orda er komne inn etter 1945, eller dei innehald affiks som har vorte produktive etter dette årstalet" (Selback & Sandøy 2007:22), fx forleddet *mega-*.

	MIN-2000, forekomster	MIN-2000, leksemer	MID-2016 forekomster	MID-2016 leksemer
Engelsk	88 %	90 %	83,9 %	84,4 %
Internationalismer	8,7 %	4,6 %	9,2 %	9,5 %
Spansk	0,9 %	1,3 %	0 %	0 %
Tysk	0,7 %	1,3 %	3,5 %	2,6 %
Fransk	0,7 %	0,9 %	1,0 %	1,2 %
Japansk	0,4 %	0,5 %	1,4 %	0,9 %
Andet	0,9 %	1,4 %	1,0 %	1,4 %
I alt	100 %	100 %	100 %	100 %

Tabel 3: Importordsexcerpter efter eksportørsprog

Det fremgår af tabellen at det primære långiversprog i år 2000 såvel som i år 2016 er engelsk, efterfulgt af internationalismer og tysk. Mængden af engelske importordsexcerpter er dog faldet en anelse, nemlig fra 88 % i 2000 til 83,9 % i 2016.

Antallet af internationalismer var i år 2000 på 8,7 %, mens antallet af leksemer var noget lavere, nemlig 4,6 %. Det skyldes først og fremmest at importordet *euro*(-) dengang udgjorde en stor del af internationalismerne (jf. Selback 2007:70) fordi der i år 2000 var folkeafstemning om indførelsen af euroen i Danmark. Det påvirker lemmaprocenten negativt idet det samme leksem har mange forekomster. I år 2016 er der stort set lige så mange internationalismer som i år 2000, nemlig 9,2 % forekomster (og 9,5 % leksemer). Disse internationalismer består bl.a. af en række især græske importord der optræder i forskellige annoncer om bl.a. naturmedicin i BT og Århus Stiftstidende, fx ordene *tryptofan* og *melotin*. Derudover kan også nævnes forleddene *mega-* og *multi-*, der forekommer i ord som *megainteressant* og *multietnisk*. Sådanne forled er her klassificeret som internationalismer efter de retningslinjer der er beskrevet i Selback og Sandøy 2007:22, men det skal nævnes at de formentlig er indlånt via engelsk og derfor også godt kunne have været kategoriseret som engelske lån (se også Graedler 2012:96 f. for en lignende diskussion af ord som *global* og *hyper-*).

Antallet af importord fra gamle kultursprog som tysk og fransk er meget begrænset i begge undersøgelser. Selvom andelen af tyske importordsexcerpter er steget en anelse fra 0,7 % i 2000 til 3,5 % i 2016, viser en undersøgelse af forekomsterne at det især er ordet *implantat* der påvirker antallet af tyske importord. *Implantat* optræder således så mange gange i en enkelt artikel i Århus Stiftstidende om knoglekræft at dette ord alene står for lidt over halvdelen (56 %) af samtlige tyske importord i MID-projektet. Dette afspejles også i den kendsgerning at antallet af leksemer her er noget lavere end antallet af ordforekomster, nemlig 2,6 %. Generelt må man sige at det ret spinkle materiale som undersøgelsen bygger på, slår igennem for alle andre grupper end engelsk og internationalismer. Det betyder at tilfældige ord som *implantat* får en større vægt end de ville have haft i et større korpus, og det skal man tage højde for når man analyserer tallene. Det overordnede resultat er altså at vi med sikkerhed kan sige at det største långiversprog i dag stadigvæk er engelsk.

Konklusion

Projektet Moderne importord i Danmark giver et øjebliksbillede af arten og mængden af moderne importord i dansk i avistekster på en bestemt dag i år 2016 sammenlignet med år 2000. Sammenligningen viser at antallet af importordsexcerpter er faldet fra 0,97 % til 0,58 %. Antallet af moderne importord i de excerperede aviser er altså faldet, og sprogbrugere der bekymres over det danske sprogs tilstand, kan dermed umiddelbart beroliges: Antallet af moderne importord i dansk er ikke blot tilsyneladende faldende, det er også meget begrænset i forhold til det samlede danske ordforråd, i hvert fald i avistekster, og der er således intet der tyder på at engelsk er ved at fortrænge dansk. Det er dog vigtigt at være opmærksom på at sprogbrugere der er bekymrede over det danske sprogs tilstand, ikke blot skal henvises til videnskabelige optællinger som denne der viser at den engelske indflydelse på dansk er relativt lille. Deres bekymring beror formentlig bl.a. på at der bruges relativt meget engelsk i nogle særligt pågående budskaber, fx programoversigter (fx *Americas Next Top Model*), reklamer (fx *sale*), annoncer (fx *Black Friday*) og andre genrer hvor det gælder om at fange sprogbrugernes opmærksomhed (fx også nyhedsmediernes *Breaking News*). Man bør derimod tage udgangspunkt i deres opfattelse af at der er meget engelsk i dansk og påpege at det måske nok kan være rigtigt i forhold til bestemte genrer (og bestemte pågående budskaber), men at den engelske indflydelse i fx almindelig løbende avistekst er meget begrænset, og at der kun er ganske få moderne importord der er gledet ind i vores kerneordforråd. Man kan også gøre opmærksom på at norsk, som jo er kendt for at være et sprog hvor man ikke er så åben over for engelske ord som vi er, faktisk har flere importord end vi har – de har bare i højere grad tilpasset dem til det norske sprog.

Derudover skal man også være opmærksom på at især flerordsforbindelser og fraser ofte stiller ret store krav til sprogbrugernes fremmedsprogskompetencer, og er man ikke god til engelsk, irritereres man nemt over udtryk som *A shining city om a hill* (nyhedsartikel i Politiken 21. november 2016) og *We have evidence of stunning succes in Skanderborg* (læserbrev Århus Stiftstidende 21. november 2016).

Sådanne ord og udtryk kan nemt blive hængende i ens bevidsthed således at det man husker rent sprogligt når man har læst dagens avis, er de engelske ord og udtryk der irriterede – og ikke alle de danske ord og udtryk som udgør hele den sproglige grundsubstans. Men det betyder ikke at engelskpåvirkningen er specielt stærk – den kan måske bare føles sådan for visse sprogbrugere.

Litteratur

Chrystal, Judith-Ann (1988) *Engelskan i svensk dagspress*. Skrifter utgivna av Svenska Språknämnden 74, Stockholm.

Graedler, Anne-Line (2012) The collection of Anglicisms. Methodological issues in connection with impact studies in Norway. Cristiano Furiassi m.fl. (red) *The Anglicization of European Lexis*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam/Philadelphia:91-109.

Hansen, Erik & Jørn Lund (1994) *Kulturens gesandter. Fremmedordene i dansk*. København: Munksgaard.

Heidemann Andersen, Margrethe & Pia Jarvad (2008) Tilpasning af engelske importord i dansk skriftsprog. Helge Sandøy & Helge Omdal (red.) *Nasjonal eller internasjonal skrivemåde? Om importord i seks nordiske språksamfunn*. Moderne Importord i Språka i Norden 7. Novus Forlag: Oslo:105-124.

Heidemann Andersen, Margrethe (2019a) Importord i Retskrivningsordbogen. Margrethe Heidemann Andersen & Pia Jarvad (red.) *Moderne Importord i Danmark*. Sprognævnets konferenceserie. Under udgivelse.

Heidemann Andersen, Margrethe (2019b) Moderne importord i danske aviser. Margrethe Heidemann Andersen & Pia Jarvad (red.) *Moderne Importord i Danmark*. Sprognævnets konferenceserie. Under udgivelse.

Jarvad, Pia (2007) Afløsningsord i dansk. Gudrun Kvaran (red.) *Udenlandske eller hjemlige ord? En undersøgelse af sprogene i Norden*. Moderne Importord i Språka i Norden 6. Novus Forlag: Oslo:77-104.

Meyer, Andrew, Shane Frederick et al. (2015) *Disfluent fonts don't help people solve math problems*. Chapman University: Chapman University Digital Commons. ESI Publications.

Møller, Per Stig (2017) *Vort modersmål VAR dejligt*. Debatindlæg i Berlingske Tidende 12. maj.

Nordli, Lise Tranum (1998) *English Influence on Norwegian Chat Room Language*. Upubliceret hovedopgave, Universitetet i Oslo.

Nørby Jensen, Jørgen (2019) Antallet og arten af moderne importord i Nye Ord i Dansk 1955 til i dag. Margrethe Heidemann Andersen & Pia Jarvad (red.) *Moderne Importord i Danmark*. Sprognævnets konferenceserie. Under udgivelse.

Omdal, Helge (2008) Bacon *eller* beiken? Tilpassing av modern importord i norsk. Helge Sandøy & Helge Omdal (red.) *Nasjonal eller internasjonal skrivemåde? Om importord i seks nordiske språksamfunn*. Moderne Importord i Språka i Norden 7. Novus Forlag: Oslo:77-103.

Sandøy, Helge (2007) Avisspråket i Norden – ei jamføring. Bente Selback & Helge Sandøy (red.) *Fire dagar i nordiske aviser. Ei jamføring av påverknaden i ordforrådet i sju språksamfunn*. Moderne Import i Språka i Norden 3. Novus Forlag: Oslo:127-155.

Sandøy, Helge (2014) Linguistic globalization: Experiences from the Nordic Laboratory. Eline Zenner & Gitte Kristiansen (red.) *New Perspectives on Lexical Borrowing. Onomasiological, Methodological and Phraseological Innovations*. Language Contact and Bilingualism, De Gruyter, Mouton:225-249.

Sandøy, Helge (2019) Prosjektet Moderne importord i språka i Norden. Margrethe Heidemann Andersen & Pia Jarvad (red.) *Moderne Importord i Danmark*. Sprognævnets konferenceserie. Under udgivelse.

Schack, Jørgen (2019) Kerneimportord. Margrethe Heidemann Andersen & Pia Jarvad (red.) *Moderne Importord i Danmark*. Sprognævnets konferenceserie. Under udgivelse.

Selback, Bente & Helge Sandøy (2007) Avisspråk og importord. Bente Selback & Helge Sandøy (red.) *Fire dagar i nordiske aviser. Ei jamføring av påverknaden i ordforrådet i sju språksamfunn.* Moderne Importord i Språka i Norden 3. Novus Forlag: Oslo:9-24.

Selback, Bente (2007) Dansk. Bente Selback & Helge Sandøy (red.) *Fire dagar i nordiske aviser. Ei jamføring av påverknaden i ordforrådet i sju språksamfunn*. Moderne Importord i Språka i Norden 3. Novus Forlag: Oslo:67-85.

Sharp, Harriet (2003) Namn, citatlekar och okej. *Språkvård* 2:4-9.

Forståelse i tale og på skrift

En samtaleanalytisk undersøgelse af forståelse og manglende forståelse hos unge i mundtlige samtaler og i online interaktioner på Facebook-chatten Messenger

Kamilla Gholami Andresen
Københavns Universitet

En grundlæggende beskæftigelse inden for sprogpsykologi er, hvordan mennesker opnår fælles forståelse i deres kommunikation med hinanden (Nielsen 2012:11). Når vi kommunikerer med hinanden, gør vi det oftest i mundtlige samtaler overfor hinanden, men i de seneste år har internettet givet os nye muligheder for kommunikation i form af sociale medier som Facebook, Twitter og lignende, hvor vi kan kommunikere med hinanden på tværs af fysisk afstand (Jørgensen 2017, Jensen 2014). Denne artikel undersøger med afsæt i sprogpsykologi og samtaleanalyse, hvad der sker med vores fælles forståelse, når vi ikke samtaler med hinanden, men skriver sammen online.

Artiklen tager udgangspunkt i mit speciale ved sprogpsykologi på Københavns Universitet, hvor jeg i et forsøg med en gruppe folkeskoleelever har undersøgt deres fremvisning af forståelse og manglende forståelse overfor hinanden i deres mundtlige samtaler og online interaktioner på Facebook-chatten Messenger. Artiklen præsenterer teorien og dataindsamlingen bag forsøget samt forsøgets resultater for derigennem at svare på følgende hovedpunkter:

- Hvordan kan samtaleanalyse bruges som teoretisk og metodisk tilgang til skriftlige interaktioner?
- Hvordan fremviser en gruppe folkeskoleelever deres forståelse og manglende forståelse overfor hinanden?

Artiklen undersøger dermed de nye medier fra et sprogpsykologisk synspunkt med forståelsen som omdrejningspunkt. De følgende afsnit argumenterer for, at samtaleanalyse kan bruges til at undersøge fælles forståelse i både mundtlige og skriftlige interaktioner.

1. Samtaleanalyse og fælles forståelse

Forståelse skal som begreb eller term i denne artikel opfattes dialogisk, dvs. som Bakhtin-kredsen bestående af Mikhail Bahktin og Valentin Voloshinov, som i 1920'erne repræsenterede dét, der senere kaldtes dialogisme (Linell 1998). De argumenterede for at studere sprog, hvor sprog bruges, fordi det er en dynamisk størrelse mellem sprogbrugere, som associerer forskelligt og tillægger ord forskellige ladninger og ideologier (Linell 1998:48-49). Selvom det kan være vanskeligt at undersøge forståelse i dialoger, fordi vi netop associerer forskelligt og tillægger ord forskellige ladninger, kan det lade sig gøre, hvis vi, som Hermann (1995, 1997) og Rathje (2008), skelner mellem *forståelser* og *betydninger*:

> Betydning og forståelse er to ganske forskellige fænomener, men samtidig er hver især af dem nødvendig, for at det andet fænomen overhovedet kan være der: vi kan nemlig ikke tale om forståelse, uden at vi kan pege på en betydning, et 'hvad, det er' som bliver forstået (eller … misforstået). Men lige så nødvendig betydningen er, for at der kan være noget som forstås, lige så nødvendig er forståelsen også for betydningen: en betydning, som der ikke er nogen der forstår – den er ikke til noget, (Hermann 1995:198).

Betydning og forståelse er dermed uløselige, og hvis man som Hermann skelner mellem forståelserne som private og betydningerne som noget fælles, vil forståelserne blive anskuelige og dermed mulige at undersøge (Rathje 2008:88), og det kan gøres ved hjælp af samtaleanalyse.

1.1 Samtaleanalyse som metodisk og teoretisk tilgang

I dette afsnit præsenteres væsentlige begreber fra samtaleanalyse, og hvordan teorien bruges som tilgang til forsøget. Samtaleanalyse

er en tilgang til studiet af samtaler, der søger at beskrive, analysere og forstå samtale som en grundlæggende funktion i menneskeligt, socialt liv. Samtaleanalyse opstod i 1960'erne gennem et samarbejde mellem Harvey Sacks, Emanuel Schegloff og Gail Jefferson, og det fandt inspiration hos bl.a. Erving Goffman og Harold Garfinkel (Sidnell 2010:6). En grundlæggende tanke inden for samtaleanalyse er, at samtaledeltagerne løbende viser deres forståelse til hinanden. Den forståelse, vi som mennesker skaber overfor og med hinanden, kræver en indsats, og det er selve indsatsen, der for samtaleanalysen er interessant. Indsatsen skabes ved at samtaledeltagerne anvender værktøjer eller procedurer for at skabe fælles forståelse. Tanken om, at den sproglige forståelse opfattes som en del af en dialog findes i samtaleanalyse i begrebet *interaktionel kompetence* (Steensig 2010:2), som har at gøre med, at der altid vil være en afsender og en modtager i kommunikation. Derfor kan man ikke sige noget relevant om en ytring eller kommunikativ handling, før man ved, hvordan den modtages. Dette bevirker, at forståelsen konstant demonstreres og tjekkes af samtaledeltagerne. Den første taler producerer en ytring, som en modtager skal forstå. Modtageren bruger den efterfølgende ytring til at svare på den første ytring, og i dette svar ligger også modtagerens forståelse af ytringen. Den første taler kan dermed studere forståelsen og i en tredje tur acceptere forståelsen – hvis den er forstået efter hensigten – eller om nødvendigt rette op på eventuelle misforståelser. Den fælles forståelse er dermed konstant til forhandling, fordi den kan afprøves, tjekkes og eventuelt rettes (Nielsen & Nielsen 2005:111).

For at kunne undersøge forståelsen i samtaler, er man nødt til at afdække samtalens struktur og orden. Det vil sige den måde, hvorpå en samtale forløber, og dét der inden for samtaleanalyse kaldes for *turtagning*. Ifølge Sacks, Schegloff & Jefferson (1974) er turtagningssystemet styret lokalt (*locally managed)*, fordi det kun arrangerer nuværende og næste taletur og koncentrerer sig for eksempel ikke om, hvad der sker om fem minutter eller to timer. Turtagningssystemet er også deltager-administreret (*party-administered)*, fordi der ikke er en dommer, som bestemmer, hvem der skal tale næste gang, eller hvor længe der må tales. Det styres deltagerne i mellem, og de forsøger at overholde reglen om, at én taler

ad gangen (*one speaker at a time*, Sacks, Schegloff& Jefferson1974). Hver ytring, frase eller sætning kaldes en turkonstruktionsenhed, TCU (*turn-constructional unit*), og slutningen på hver TCU afføder et overgangsrelevant sted, TRP (*transition-relevance place*) (Sacks, Schegloff& Jefferson 1974), hvor der er mulighed for at skifte taler.

Samtaler er inddelt i *sekvenser*, og disse sekvenser består af handlinger, der kaldes nærhedspar (*adjacency pairs)*. Nærhedsparrene består af en første-par-del (FPD), *en initiativ*, og anden-par-del (APD), *en respons*. Eksempler på nærhedspar kunne være spørgsmål-svar, hilsen-genhilsen eller invitation-accept/afvigelse. Mellem disse nærhedspar eksisterer en konditionel relevans (*conditional relevance*, Sidnell 2010:63). Det er den første handling i parret, eksempelvis et spørgsmål, der gør andre handlinger relevante, og derved kræver en respons. Et spørgsmål gør et svar konditionelt relevant, mens en hilsen gør en genhilsen konditionelt relevant.

Reparatur giver os i samtalen mulighed for at fremsætte en ytring på en ny – og oftest forbedret – måde, hvis der opstår problemer i samtaler, eksempelvis i forbindelse med fejl, fortalelser eller manglende forståelse. Reparatur udføres med systematiske metoder, som er en del af vores interaktionelle kompetencer. Ved hjælp af reparatur initiatorer kan samtaledeltagerne vise, at de oplever en manglende forståelse og et problem i samtalen, og dette giver mulighed for at udføre reparatur, og dermed løse problemet. Reparatur kan benyttes enten af førstetaleren eller næstetaleren og inddeles i fire forskellige varianter (Hutchby & Wooffitt 1998:63):

- Selv-initieret selv-reparatur: reparatur initieres og udføres af taleren af problemkilden
- Anden-initieret selv-reparatur: reparatur initieres af modtageren og udføres af taleren af problemkilden
- Selv-initieret anden-reparatur: reparatur initieres af taleren af problemkilden og udføres af modtageren
- Anden-initieret anden-reparatur: reparatur initieres og udføres af modtageren, som er taleren af problemkilden.

1.2 Samtaleanalyse i skriftlige interaktioner?

De nye medier giver mulighed for kommunikation på en anden måde, og derfor har det også siden de første studier af e-mails og chat været debatteret, om det online skriftsprog kan betragtes mere som talesprog end skriftsprog (Jørgensen 2017:7). I diskussionen findes der fire synspunkter (jf. Jørgensen 2017:7 og Jensen 2014:11): nogle har argumenteret for, at den online interaktion rummer træk fra talesprog (Maynor 1994, Yates 1996), mens andre har argumenteret for, at sproget i de nye medier er en mellemting mellem skrift og tale, en hybrid, hvor termen *mixed media* ofte bruges (Marques 2008, Hougaard 2004, 2014). Termen *netspeak* bruges også, og den er et udtryk for en holdning om, at sproget i de nye medier som Facebook, Twitter og lignende hverken er skrift eller tale men noget tredje, noget for sig selv (Herring 1996, Poulsen & Audon 2001, Crystal 2006, 2008, 2011). Derudover argumenterer Jensen for, at sproget på de nye medier er skriftsprog og intet andet (Jensen 2014), og Andreas Stæhr konkluderer, at der er tale om *hverdagsskriftsprog* (Stæhr 2015). På trods af disse forskellige synspunkter er der interaktionelle mekanismer, der ligner de talesproglige så meget, at det giver mening at undersøge dem på samme måde som talesprog. Jensen skriver om de ligheder, der kan være og nævner studier, der påviser lighed mellem online interaktion og talesprog ved at undersøge tekstlighed (en person skriver et indlæg, en anden giver respons, og første person responderer), tekstskabende træk (fx ellipser) og sekvens (i form af fx hilsen-genhilsen og spørgsmål-svar) (Jensen 2014:19-20). Disse træk er nogle, vi kender fra talesproget, og de findes også i den online interaktion. Det er således muligt at lade samtaleanalyse danne teoretisk og metodisk baggrund for en undersøgelse af fælles forståelse i både mundtlige og skriftlige interaktioner. De følgende afsnit præsenterer forsøgets respondenter og metode.

2. Dataindsamling og respondenter

Forsøget gik ud på at samle en gruppe folkeskoleelever for at se på deres fremvisning af forståelse og manglende forståelse i mundtlige samtaler og i online interaktioner på Facebook. Gruppen bestod af tolv folkeskolelever fra en folkeskole i Jylland, seks piger og seks

drenge, og alle i alderen 14-15 år. Eleverne repræsenterer både de fagligt stærkeste og svageste i klassen. Alle elever optræder anonyme, bortset fra oplysninger om deres køn, at de er elever i 8. klasse på en folkeskole i Kolding i Jylland. Da de alle er under 18 år, har deres forældre af etiske grunde underskrevet en samtykkeerklæring. Heri fik forældrene informationer om, hvad opgaven ville gå ud på, og om hvad data bruges til. De oplyses desuden, at deres børn filmes, at optagelserne slettes efter brug, og at deres børn optræder anonyme (bortset fra oplysningen om deres alder, klassetrin og skole). Eleverne figurerer derfor ikke med navn, men som henholdsvis dreng/pige A-F. De er udvalgt tilfældigt af deres klasselærer, og de er inddelt tilfældigt i to grupper: én gruppe til at tale sammen, og én gruppe til at skrive sammen på Messenger. Derefter er de tilfældigt sat sammen parvist.

For at kunne undersøge hvordan forståelsen mellem eleverne kommer til udtryk i tale og på skrift, var det nødvendigt at skabe situationer, hvori eleverne ville opleve både at forstå og ikke at forstå hinanden. Interaktionerne i forsøget består ikke af naturligt forekomne samtalesituationer eller tilfældige kommunikationssituationer, men de er arrangeret med det formål at skabe forståelse og mangel på samme, idet eleverne skal løse en given opgave. De skal enten guide en anden elev eller guides gennem en rute på et kort. Disse kort er designet med inspiration fra en undersøgelse af DanPass (*Danish Phonetically Annotated Spontaneous Speech*), som i 2008 designede kort (maps) til et eksperimentelt forsøg. Ideen er, at eleverne sidder to og to sammen og får hver udleveret et kort. Det ene kort har indtegnet en rute, mens det andet ikke har. Opgaven løses ved, at den ene elev guider den anden fra et startpunkt til et slutpunkt på kortet ved at benytte sig af de forskellige objekter. Se herunder et billede af de to kort:

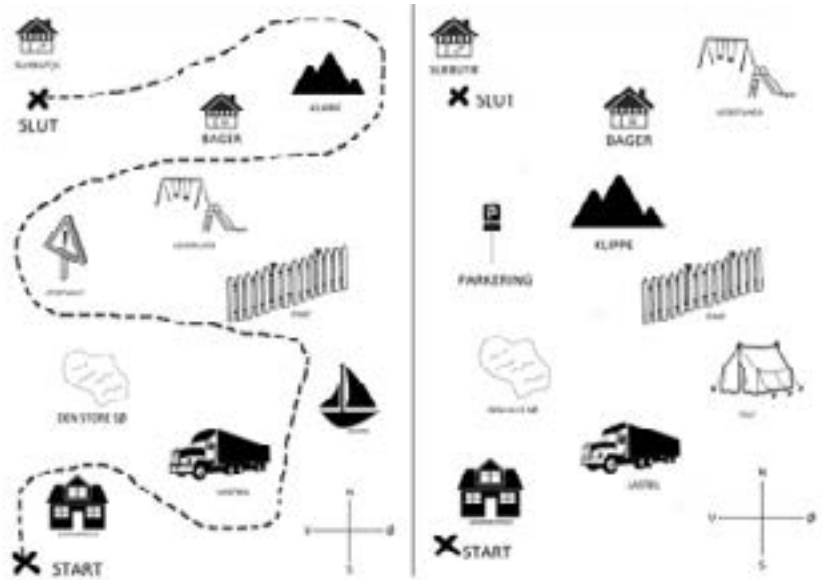

Billede 1: Venstre billede: kort 1, vejlederens kort. Højre billede: kort 2, den vejledtes kort

Den ene elev er således vejleder og har det kort med ruten på, mens den anden elev får udleveret det tomme kort, og selv skal indtegne den rute, som han eller hun bliver vejledt til. Målet er, at de to ruter bliver så ens som muligt.

På kortene er indtegnet forskellige objekter, og kortene er designet, så de ikke er ens. Nogle objekter er erstattet af andre, og nogle objekter har skiftet placering. Kortene indeholder således fejl, da vi på denne måde kan sikre manglende forståelse hos eleverne. Hvis kortene var ens, ville der muligvis opstå en situation, hvor den vejledte ikke forstår vejlederen eller kommer i tvivl om noget, men det er ikke garanteret. Derimod kan vi være sikret vis grad af forvirring eller tvivl, der skaber manglende forståelse, idet kortene ikke er ens. I forsøget antager vi, at der med fejl på kortene kan opstå en situation, hvor vejlederen for eksempel siger ”så går du direkte op fra lastbilen forbi sejlbåden”, hvortil den vejledte svarer ”Hvad mener du? Jeg har ikke nogen sejlbåd på mit kort”, og dermed opstår en kommunikationssituation

med manglende forståelse, som skal løses. Hvis begge kort i denne opstillede situation havde påtegnet en sejlbåd, var problemet måske slet ikke opstået, og opgaven var løst langt hurtigere – måske endda helt uden manglende forståelse overhovedet.

Respondenterne ved DanPass' undersøgelse får at vide, inden de går i gang, at der er fejl på kortene, og det gør eleverne i dette forsøg også. Vi antog, at eleverne ville spørge for meget, gå i stå eller ikke ville udføre opgaven, hvis de ikke blev informeret om fejlene. I stedet blev de fortalt, at de måske ville finde fejl undervejs på kortene, og de blev bedt om at rette fejlene med en blyant, således at deres kort ville blive ens til slut. Ved at bede dem rette fejlene, får fejlene en betydning for dem. De er dermed ikke klar over, at fejlene er indlagt for at se, hvordan de håndterer manglende forståelse, og de kan dermed ikke bevidst påvirke interaktionen i nogen grad.

Optagelserne er foregået med videooptager på mobiltelefon og computer, og de er efterfølgende transskriberet i udskrivnings-programmet CLAN, som er en del af CHILDES-systemet (https://childes.talkbank.org/, sidst besøgt 31.07.2018). Transskriberingerne følger Samtalegrammatiks konventioner for transskription efter det oprindelige konversationsanalytiske system af Gail Jefferson (http://samtalegrammatik.au.dk/udskriftssystem-for-samtaleeksempler/, sidst besøgt d. 21.05.2019). Det blev til i alt tre situationer med mundtlige map tasks og tre situationer med skriftlige map tasks, med 201 linjer i de mundtlige map tasks og 246 linjer i de skriftlige, og dermed 45 linjer til forskel mellem de skriftlige og de mundtlige map tasks.

3. Samtaleanalytisk undersøgelse af forståelse og manglende forståelse

Forsøget viser, at respons og reparatur i både mundtlige og skriftlige interaktioner bruges som værktøjer, der gør det muligt at demonstrere og tjekke forståelsen. Eleverne i forsøget har den fælles orientering i deres interaktion, at de skal løse opgaven og nå fra start til slut på kortet. Det betyder, at fremvisningen af forståelse bliver særligt vigtig, fordi den fortæller, om deltagerne kan gå videre til næste punkt på kortet eller ikke. Sekvensen herunder er fra den mundtlige interaktion mellem to elever i forsøget, her kaldet Dreng C og Pige A.

57 *DC: °su:per↘° (.) ↑så kø:r du sådn (.) ↑helt hen til den der klippe o:p=
58 =i højre hjørne
59 (0.8)
60 *PA: **°jaerh↗°**
61 *DC: der kø:r du ↑venstre om
63 (3.5=
64 |((PD tegner på papiret))
65 =3.5)
66 *PA: **ja:h↗**

Eksempel 1: Fremvisning af forståelse i mundtlig interaktion mellem Dreng C og Pige A

Sekvensen viser, hvordan Dreng C i linje 57-58 forklarer Pige A, at hun nu skal helt op i højre hjørne på kortet, hvor der er en klippe. Pige A responderer med et **°jaerh↗°** i linje 60, der lader Dreng C vide, at han er blevet forstået. Han fortsætter derfor forklaringen i linje 61 og fortæller, at Pige A skal venstre rundt om klippen, og hun responderer igen med en respons i form af **ja:h↗.** På denne måde kan Pige A, som modtageren af talen, vise Dreng B som førstetaler, at hun har forstået, hvad der er blevet sagt, og samtidig give tilladelse til at forklaringen af det næste skridt på kortet fortsætter. Der er ligeledes eksempler fra de skriftlige interaktioner. Her er det interaktionen mellem Pige E og Pige F.

18 PE: så bare forstæ op ad oh då gå til venstre
19 PF: **oki**
20 PE: altså under stakittet
21 PF: **jeps**
22 PE: **goodi**
23 så forsætter du til vestre

Eksempel 2: Fremvisning af forståelse i skriftlig interaktion mellem Pige E og Pige F

I sekvensen er der både eksempler på, hvordan førstetaleren og modtageren fremviser deres forståelse. Sekvensen starter i linje 18, hvor Pige E forklarer Pige F, at hun skal fortsætte opad på kortet og derefter gå til venstre. Pige F responderer i linje 19 med et **oki**, som

viser hendes forståelse af den forrige linje og samtidig giver Pige F tilladelse til at fortsætte forklaringen. Det samme gør sig gældende for linje 21, blot med ordet **jeps**. I den efterfølgende linje 22 svarer Pige E med et **goodi**. Hun fremviser her sin forståelse af modtagerens forståelse, som for at give udtryk for *godt, du forstår*, inden hun fortsætter forklaringen.

Indenfor samtaleanalyse findes begrebet *minimalrespons* som dækker over små ord, også kaldet *fortsættelsesmarkører* som *jaerh*, *mmh* og *okay*, fordi de fungerer som en accept af det sagte. Lytteren har så at sige ikke oplevet problemer med det, der er blevet sagt og giver samtidig tilladelse til, at taleren må begynde en ny taletur. Selvom det dybest set er det samme, der sker her i disse eksempler, så kan responserne her ikke som sådan identificeres med minimalresponser, fordi de i disse interaktioner er nødvendige for at interaktionen kan fortsætte. Det er de ikke nødvendigvis i naturligt forekomne samtaler.

I begge former for interaktion er der dog også eksempler, hvor der sker problemer, og hvor forståelsen må tjekkes og rettes. Her er det den mundtlige interaktion mellem Pige B og Pige C.

54 *PB: så går du ↑mellem klippn og
55 bagern og så ↑op og ↑rundt om le:gpladsn↘<
56 *PC: °oka:y↘ **men hvordan rundt om↗**°
57 *PB: altså:r sådn ↑>højre op og rundt mod ↑venstre fordi så ligger slut helt
58 over i venstre<↘
59 *PC: >**ja okay**< (.) det gør det os ve mig med en slikbutik↘

Eksempel 3: Reparatur i den mundtlige interaktion mellem Pige B og Pige C

Pige B forklarer Pige C, at hun skal gå mellem klippen og bageren og op rundt om legepladsen, og det er her, at der er noget Pige C ikke forstår. I linje 56 påpeger hun sin manglende forståelse ved at spørge, **hvordan** hun skal rundt om legepladsen. Her har vi at gøre med begrebet reparatur, og en anden-initieret selv-reparatur. Kilden til den manglende forståelse er retningen rundt om legepladsen i Pige B's ytring i linje 55. Det er modtageren Pige C, der påpeger problemet og initierer reparatur i linje 56, mens det er Pige C, der udfører reparaturen i linje 57-58 ved at ytre sig på en anden måde. Hun forklarer, at Pige C skal venstre rundt om legepladsen for at komme til slutpunktet. I linje 59 accepterer Pige C den nye forklaring med **ja okay**.

Reparatur giver os på den måde mulighed for at skabe forståelse, når der er noget, vi ikke forstår, og ved anden-initieret selv-reparatur, er det modtageren af en ytring, der giver taleren mulighed for at prøve igen på en ny måde. Et eksempel på dette findes også i de skriftlige interaktioner. Her er det igen interaktionen mellem Pige E og Pige F.

42. PE: altså du går bare til højre
43. imens du er mellem legepladsen og bageren
44. PF: altså så jeg går til højre og derefter opad?
45. eller opad og så til højre?
46. PE: du skal bare til højre

Eksempel 4: Reparatur i den skriftlige interaktion mellem Pige E og Pige F

Her sker der også anden-initieret selv-reparatur. Det er Pige E, der forklarer Pige F, at hun skal gå til højre mellem legepladsen og bageren, og det er den ytring, der er kilden til problemet. Pige F påpeger problemet og initierer reparatur i linje 44-45 ved at spørge, om hun skal gå til højre og opad eller opad og til højre. Pige E udfører reparaturen ved at gentage sig selv i linje 46 med besked om, at Pige F bare skal til højre. Reparaturen ses her som en gentagelse af en ytring.

I interaktion med hinanden har vi således mulighed for at vise vores forståelse, tjekke vores forståelse og eventuelt rette på ytringer for at skabe forståelse, og det er muligt for os at gøre i både tale og på skrift.

4. Online turtagning

Samtaleanalyse opererer som allerede nævnt inden for begrebet turtagning med princippet om én taler ad gangen (one speaker at a time, Sacks, Schegloff & Jefferson 1974), men i online interaktion – særligt gældende for de private beskeder på Facebook samt chat – har samtaledeltagere mulighed for at skrive og poste beskeder på samme tid i samtalevinduet. Samtaledeltagerne har ikke nødvendigvis kontrol over, hvornår en besked vil stå i chatvinduet – det afhænger både af, hvor hurtigt de skriver og hvor lang beskeden er (Earnshaw 2017:317). Nogle samtaledeltagere vælger at skrive hele beskeden, inden de sender den, mens andre skriver og sender små bidder af beskeden løbende (Earnshaw 2017:317). Derfor eksisterer turtagningssystemet

på en anden måde i de online interaktioner, fordi vi har at gøre med en anden kommunikationshastighed. Den mundtlige interaktion består af synkron kommunikation, hvor modtageren fremstiller sin meddelelse, mens modtageren hører den. Traditionelle medier som aviser og e-mails tilbyder asynkron kommunikation, hvor afsenderen kan fremstille sin meddelelse, der først senere bliver modtaget, mens de nye medier, og særligt Facebook-chatten Messenger, tilbyder et rum hvori afsender og modtager eksisterer sammen. Selvom der kan være forskel på beskedernes længde og form, og dermed også på, hvornår de optræder i samtalevinduet, så er denne kommunikationsform langt fra asynkron. Den er ej heller helt synkron, men må siges at være næsten synkron (Hougaard 2014).

Deltagerne skiftes til at tage ture og reagerer på hinandens ture i denne næsten synkrone kommunikationsform, og derfor eksisterer der et turtagningssystem, men fordi vi ikke kan tale om fuldt ud synkron kommunikation, kan vi have vanskeligt ved at afgøre, præcis hvad en taletur svarer til i en skriftlig interaktion. Se for eksempel dette uddrag af den skriftlige map task hvor vi for eksempel ser på den skriftlige interaktion mellem Dreng F og Pige D.

22. DF: okay vi tager den for fra
23. PD: nej
24. DF: **vi bliver nødt til at lave øst vest og syd**
25. **jo vi kan ikke**
26. **slet stregen**
27. PD: okay
28. DF: lav en streg på cirka 4 centimeter nord
29. PD: ja er gjort

x

Eksempel 5: Uddrag af den skriftlige interaktion mellem Dreng F og Pige D

Her er det Dreng F, der gerne vil starte forklaringen af ruten på kortet forfra og bruge nord, syd, øst og vest som pejlemærker i stedet for tegningerne på kortet. Hvis man ser på linje 24, 25 og 26 så er det tydeligt, at der er sket en forskydning af turene, så de ikke helt passer

sammen. Her er Dreng Fs besked **jo vi kan ikke** i linje 25 egentlig svaret til beskeden fra Pige D i linje 23, mens linje 24 og 26 er fortsættelser til linje 22.

Endvidere er der naturligvis de helt basale forskelle mellem talesprog og online interaktion: deltagerne er adskilt fysisk, de taler ved at skrive med hænderne og ikke ved at åbne munden, og de får beskeden ved at se og ikke ved at høre (Jørgensen 2017:15). Jørgensen argumenterer for, hvordan samtaleanalyse alligevel metodisk og teoretisk kan bruges til at undersøge online interaktion:

> Årsagen er, at begge slags sprog er interaktionelle. Mundtlige samtalegrammatiske fænomener er i høj grad betinget af rammerne for interaktionen – det er det faktum, at mening skabes af og til interaktion mellem flere mennesker, hvilket også gør den analyserbar for os, der ser på interaktionen udefra (gennem fx next turn proof procedure) (Jørgensen 2017:15).

Mundtlige samtaler og skriftlig, online interaktion er derfor sammenlignelige i forhold til netop forståelse og mekanismerne, der bruges for at opnå fælles forståelse, og derfor kan det give mening at analysere online interaktion med samtaleanalytiske metoder som for eksempel analyse af turtagning, sekvens, reparatur og respons.

5. Elevernes fælles forståelse

Det interessante ved denne undersøgelse er for det første, at vi bruger de samme samtaleanalytiske værktøjer for at skabe forståelse i vores interaktioner med hinanden, uanset om de foregår i tale eller på skrift, og for det andet at mundtlig og skriftlig interaktion er sammenlignelige i forhold til netop forståelse, og de værktøjer, vi bruger for at opnå fælles forståelse. Men opnår vi størst fælles forståelse, når vi taler med hinanden end ved skriftlig interaktion? For at give et bud på dette præsenteres i dette afsnit en optælling af antal anden-initierede selvreparaturer i data ud fra følgende inddeling af anden-initieret selvreparatur:

Trin	Anden-initieret selv-reparatur
1	Problemkilde
2	Reparatur initiator: modtageren initierer reparatur
3	Reparatur udføres af førstetaleren
(4)	Evt. accept: modtageren accepterer den nye ytring

Figur 1: Trininddeling af anden-initieret selv-reparatur

Én anden-initieret selv-reparatur svarer derfor i optællingen til alle fire trin, dvs. både problemkilde, reparatur initiator, udførelse af reparatur og evt. accept. Det er således ikke tale om reparaturer pr. ytring, idet en anden-initieret selv-reparatur indeholder alle tre (eventuelt fire) trin i tre eller fire forskellige ytringer, men snarere antal reparaturer pr. sekvens, idet ét problem med tilhørende initiator, udførelse af reparatur og evt. accept kan betegnes som én sekvens.

	Anden-initieret selv-reparatur
Mundtlige map tasks	
♀ / ♂	11
♂ / ♂	2
♀ / ♀	6
I alt	**19**
Skriftlige map tasks	
♀ / ♂	7
♂ / ♂	2
♀ / ♀	13
I alt	**22**

Figur 2: Samlet optælling over anden-initieret selv-reparatur i mundtlige og skriftlige map tasks

Figur to viser, at der for det første er tre forekomster af anden-initieret selv-reparatur mere i de skriftlige data end i de mundtlige, men når forskellen ikke er større, kan man ikke tale om bedre eller mere fælles forståelse i disse mundtlige interaktioner end i de skriftlige. Der er snarere tale om stort set lige fælles forståelse uanset kommunikationsform. Optællingen er yderligere opdelt ud fra den kønsmæssige sammensætning af parrene, og her er det tydeligt, at det er dreng/pige-parret, der har flest forekomster af reparatur i de mundtlige interaktioner, mens det i de skriftlige interaktioner er pige/pige-parret. I forhold til færrest forekomster er det dog omvendt: der er færrest forekomster hos pige/pige-parret i de mundtlige interaktioner, mens det er hos dreng/pige-parret i de skriftlige interaktioner. Dataene her er dog for lille mængde til generelt at kunne konkludere, at dreng/pige-par oplever færre manglende forståelser i tale end på skrift, eller pige/pige-par oplever flest manglende forståelser på skrift end i tale, men det er dog alligevel interessante observationer. Mest interessant er det, at der er lige mange forekomster af anden-initieret selv-reparatur i begge dreng/dreng-parrene uanset kommunikationsform, hvilket måske kan skyldes en forskel i den fremviste forståelse og den faktiske, reelle forståelse.

6. Faktisk forståelse

Interaktionerne i sig selv, og hvordan den manglende forståelse påpeges i disse, er således ét aspekt, mens et andet aspekt er, hvordan opgaven er løst, og det er netop i samspillet mellem disse, at svaret på, om den fremviste forståelse matcher den faktiske forståelse, ligger.

Billedet herunder viser det færdige kort fra den mundtlige interaktionen mellem Dreng A og Dreng B ved siden af det kort, hvorpå ruten er tegnet.

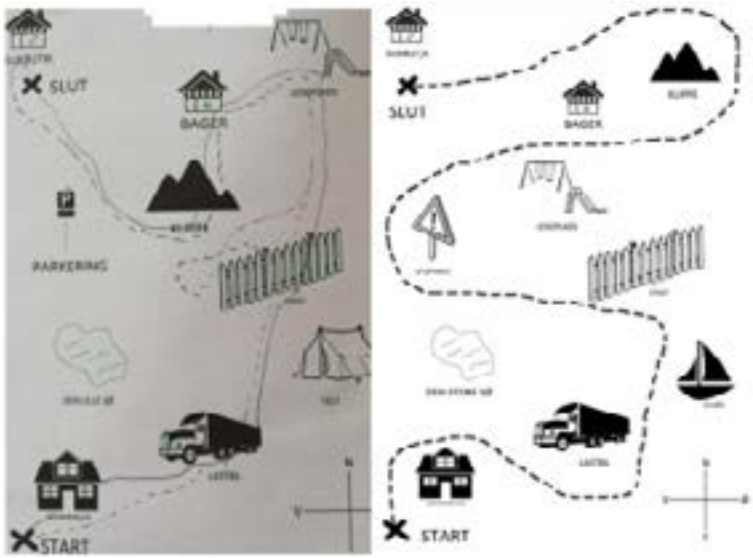

Billede 2: Det venstre billede viser det færdige kort, hvorpå Dreng B har indtegnet den rute, som han og Dreng A i fællesskab har løst sig frem til, mens det højre billede viser Dreng As vejlederkort med den påtegnede rute

Som det tydeligt fremgår af de to kort, er den rute, Dreng B har tegnet ved hjælp af vejledning fra Dreng A, ikke identisk med den rute, som er påtegnet det første kort. Eleverne fik at vide, at deres opgave var at indtegne en rute fra startpunktet til slutpunktet, således at de til sidst ville få to kort med samme indtegnede rute. På den måde er opgaven ikke løst, fordi de to ruter ikke matcher hinanden. Dreng A og Dreng B havde dog en fælles forståelse af, at ruten matchede den oprindelige rute, og det var således først, da de fik lov at se hinandens kort, at de kunne se, hvilke fejl de havde lavet. Med fejl menes her, hvilke misforståelser, de to drenge må have oplevet undervejs, da vi antager, at hvis de reelt havde så få oplevelser af manglende forståelse, som den tidligere optælling viste, og som deres interaktion i øvrigt gav udtryk for, ville ruterne på kortene have syntes mere ens. Der er således ikke noget i deres interaktion, der direkte fortæller, at de har misforstået hinanden, men den faktiske forståelse viser sig i ruten på kortet, og da den ikke er identisk med den oprindelige rute, må der

have været tilfælde, hvor de to drenge har oplevet at forstå hver sin betydning af samme ytring og ikke opdage dette. Dette kan skyldes enten manglende påpegning, eller simpelthen at de har været i god tro om en fælles forståelse.

Der er således noget, der tyder på, at disse misforståelser eller manglende påpegninger af manglende forståelse ikke opdages af eleverne selv. Deres fremvisning af forståelse og deres problemløsning i forhold til manglende forståelse vidner om fælles forståelse, selvom dette ikke altid eller ikke nødvendigvis faktisk er tilfældet. Dette bekræfter sprogpsykologiens tanke om, at vi som mennesker ikke altid kan forstå hinanden til fulde, men at vi stiller os tilfredse med en tilstrækkelig forståelse. Søren Beck Nielsen skriver i bogen *Sprogpsykologi – det teoretiske grundlag* om netop denne fælles forståelse, som aldrig opnås til fulde:

> Meget tyder på at vi ikke helt forstår hinanden, dvs. deler de samme indtryk i vore bevidstheder og danner de sammen billeder i vore indre […] Det tyder på at kommunikation fungerer i kraft af at deltagere ikke forventer eller gør krav på fuld forståelse, men stiller sig tilfredse med forståelse i tilstrækkeligt omfang, (Nielsen 2012:12-13).

Selvom eleverne i de to ovenstående eksempler således ikke formår at få ruterne på de to kort til at være identiske, formår de alligevel at nå fra startpunktet til slutpunktet på kortet, og det gør de, ved hele tiden at fremvise og afprøve den forståelse, de oplever. Det er derfor oplevelsen af forståelsen, der ikke er identisk, og det er således den måde, vi interagerer sammen som mennesker: ikke identisk, men dog alligevel tilstrækkeligt.

Forsøget her har vist, at eleverne i disse arrangerede kommunikationssituationer bruger de samme værktøjer for at skabe forståelse, uanset om de kommunikerer på skrift eller i tale, og at disse værktøjer består af reparatur og respons, hvilket gør det muligt at sammenligne mundtlige interaktioner med skriftlige, online interaktioner. Forsøget har også vist, at turtagningssystemet eksisterer i både tale og på skrift, men at det på grund af kommunikationsform og

kommunikationshastighed er udfordret i den online kommunikation, og at dette ikke umuliggør skabelse af fælles forståelse. Det ville endvidere være interessant at undersøge om det samme er gældende i andre kommunikationssituationer, og særligt i helt naturligt forekomne samtaler i både tale og på skrift.

Litteratur

Crystal, David (2006) *Language and the internet.* Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, David (2008) *Txtng – the Gr8 Db8*. Oxford: Oxford University Press.

Crystal, David (2011) *Internet Linguistics – a Student Guide*. London/New York: Routledge.

DanPass (2008) https://danpass.hum.ku.dk/ (sidst besøgt 21.05.2019).

Earnshaw, Yvonne (2017) Navigating Turn-Taking and Conversational Repair in an Online Synchronous Course. *Online Learning Journal* 21(4):315-336.

Hermann, Jesper (1995) Betydning og forståelse. M. Ronnefeld & J. E. Olesen (red.) *Stort og småt om små og store – festskrift til Hans Vejleskov*. København:Danmarks Lærerhøjskole:197-.

Hermann, Jesper (1997) Dialogiske forståelser og deres grundlag. Peter Widell & Mette Kunøe (red) *6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet, Århus:117-129.

Herring, Susan (1996) Introduction. Herring, Susan (red.) *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. Amsterdam:John Benjamins:1-10.

Hougaard, Tina Thode (2004) *Nærmest en leg – en undersøgelse af sprog og interaktion i dansk webchat*. Aarhus universitet.

Hougaard, Tina Thode (2014) Sproglige forandringer i de nye medier – fra chatstil til hashtagpoesi. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 46:39-66.

Hutchby, Ian & Robin Wooffitt (1998) *Conversation Analysis – principles, practices and applications*. Cambridge:Polity Press.

Jensen, Eva Skafte (2014) Tale er tale; skrift er skrift. Om skriftsproget i de nye medier. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 46:11-38.

Jørgensen, Maria (2017) Skrift vs. tale på internettet: Et argument for en interaktionelt fokuseret tilgang til skriftlige samtaler på Facebook. *Journal of Language Works* 2(2).

Linell, Per (1995) A dialogical theory of misunderstanding and miscommunication. I. Markova, G. Graumann & K. Foppa (eds.) *Mutualities in dialogue*. Cambridge:Cambridge University Press:176-213.

Linell, Per (1998) *Approaching Dialouge: Talk, Interaction and contexts in dialogical perspectives*. John Benjamins Publishing Company, Linköping University.

Marques, G. (2008) Establishing a Continuum in Spoken and Written Language in Student Emails. N. Nørgaard (red) *Systemic Functional Linguistics in Use*, Odense, Working Papers in Language and Communication 29.

Maynor, Nancy (1994) The language of electronic mail: written speech? Michael B. Montgomery & Greta D. Little (red) *Centennial usage studies* University of Alabama Press:48-54.

Nielsen, Mie Femø & Søren Beck Nielsen (2005) *Samtaleanalyse*. Frederiksberg:Forlaget Samfundslitteratur 1. udgave.

Nielsen, Søren Beck (2012) *Sprogpsykologi – det teoretiske grundlag*. København:Samfundslitteratur

Poulsen, I., & Audon, L. (2001) Chat: at snakke på skrift. B.H. Sørensen (red) *Chat: leg, identitet, socialitet og læring*. København: Gad:63-80.

Rathje, Marianne (2008) *Generationssprog i mundtlig interaktion – en sociolingvistisk undersøgelse af generationsspecifikke sproglige og interaktionelle træk i tre generationers talesprog.* Ph.d.-afhandling, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Sacks, H., E.A. Schegloff, & G. Jefferson (1974) A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation. *Language* 50(4):696-735.

Sidnell, Jack (2010) *Conversation Analysis – An introduction*. Oxford:Wiley-Blackwell.

Steensig, Jakob (2010) Konversationsanalyse. Madsen, Lian, Malai, 2016 *Sprogpsykologisk kommunikationsanalyse.* København:Institut for Nordiske Sprog og Sprogvidenskab:1-14.

Stæhr, Andreas (2015) Sociale medier og hverdagssprog. F. Gregersen & T. Kristiansen (red) *Hvad ved vi nu – om danske talesprog?* København: Sprogforandringscentret:153-164.

Yates, Simeon (1996) Oral and written linguistic aspects of computer conferencing: a corpus based study. Susan Herring (red) *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. Amsterdam:30-46.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Karl Verner om stød og toner

Hans Basbøll
Syddansk Universitet

Karl Verner (1846-1896) og Rasmus Rask (1787-1832) er nogle af de berømteste danske sprogforskere nogensinde. De var begge optaget af toner og stød hele deres liv, og i denne henseende – og i andre, grammatiske, henseender – påvirket af den store, men stort set ukendte, danske sprogforsker fra oplysningstiden Jens Høysgaard (1698-1773), tredje pedel ved Københavns Universitet og fra 1759 klokker ved universitetskirken Trinitatis. I artiklen her lægges hovedvægten på Karl Verner og hans relation til Høysgaard.

1. Indledning om Karl Verner

Den verdensberømte opdager af 'Verners lov' – der forklarer de vigtigste undtagelser til den germanske lydforskydning som beroende på indo-europæisk accentuation – var i hele sin karriere optaget af accentspørgsmål, herunder af det danske stød og dets forhold til de skandinaviske ordtoner. "Jeg tager ikke i betænkning at erklære det danske sprog for et af de finest byggede sprog i Evropa" (1903:199 f.), siger han, og begrunder det med stødet. Han nævner at stød-alternationer gør dansk lige så svært som kinesisk. Verners argument er de mange og meget komplicerede morfologiske *stød-alternationer* som – naturligvis – skal beskrives og forklares. Han nævner som eksempel at "flértalsdannelsen på *-er: kind, kinder* [osv. ...] falder i 4 (!) underafdelinger:

a) sg. flydende tonehold og flydende i pl.: *hul*, *huller*
b) sg. flydende, pl. stødende: *nul*, *nul'ler*
c) sg. stødende, pl. flydende: *kan't*, *kanter*
endelig
d) sg. stødende, pl. stødende: *pyn't*, *pyn'ter,*
pun'kt, *pun'kter*"[1]

I den forbindelse understreger Verner nødvendigheden af en langt finere fonetisk analyse af udtalen end den der var tilgængelig på dette tidspunkt. Han var i hele sin karriere fascineret af talens akustik og den tilgrundliggende matematik, og han konstruerede endog en maskine til "fonometriske" analyser (beskrevet af hans bror, ingeniør R. Werner, i 1903:364-372). I 1892 forelæste Karl Verner i Videnskabernes Selskab herom, men han publicerede aldrig noget af dette (se Thomsen og Gram 1913, med breve fra Verner til den finske fonetiker Hugo Pipping).

Karl Verner har, lige fra sin skoletid, været optaget af forholdet mellem talt og skrevet sprog, og i at udforske ægte talesprog fonetisk. Han blev meget tidligt klar over den store forskel på talesprog og skriftsprog, og han understregede at talesproget må og skal undersøges "ikke således som den falsk theoretisk lever på skuepladsen, talerstolen og ved dansklæsning i skolerne, men således som den praktice lever mellem mand og mand" (1873/1903:201). En oplevelse fra hans skoletid er meget sigende herom: I katedralskolen blev Verner – der var den bedste latinist i sin klasse – chokeret da skoledrengene blev eksamineret af den berømte klassiske filolog Johan Nicolai Madvig (1804-1886). Ingen forstod Madvigs (danske) udtale '*Fi'ne*' 'fjende' (som han ville have oversat til latin). Verner vovede til sidst at sige det latinske ord *ficus*, dansk 'figen', der øjeblikkeligt blev rettet af Madvig til *hostis* 'fjende'.

Verner fortæller selv (1872/1903:170-171) at Madvig "åbenbart beholdt den tro, at mangelen lå i *vor* undervisning, ikke i *hans* udtale. Jeg kunde dengang slet ikke tænke mig, at Danmarks störste filolog talte bornholmsk-svensk, og den skrigende afvigelse fra det skrevne

[1] Jeg har erstattet Verners prik under et stødsegment med en apostrof. Verners stødbrug stemmer ikke i alle detaljer med moderne rigssprogs.

ord (vi skrev i skolen: *Fjende*) bragte mig ind på grublerier over talesproget og skriftsproget, der naturligvis i begyndelsen var meget vilde, så at jeg snart søgte at tale, som jeg skrev, snart slog over til den anden yderlighed og skrev, som jeg talte; begge dele ravgalt. Til uheld kom jeg til at læse Rasks Retskrivningelære [1826], hvori han mere end i sine andre værker, *har hørt det danske sprog med fynske øren og læst det med islandske öjne,* og dette bragte mig aldeles vilds" (sidste kursivering er min).

2. Karl Verners plan for at beskrive den danske prosodi

I to breve fra januar 1874 (1903:205-221) til Vilhelm Thomsen (1842-1927) skitserer Verner 'i rå form' afhandlinger om

a) "Det såkaldte tonelags natur og væsen, dets historiske oprindelse, og dets forhold til lignende fænomener i andre skand. sprog" og om

b) ""tonelagets" historie fra Holberg og indtil nu" (s. 206).

Han foreslår følgende disposition:

"Tonelagets" natur: kun én modifikation på dansk: "Tonestød" (+/– stød) (intet på *kat*)

Karl Verners opfattelse at ord som *kat* (med kortvokal fulgt af obstruent, dvs. ord der med moderne terminologi ikke har "stødbasis") ikke indgår i stødmodsætningen i lingvistisk forstand, svarer til den moderne strukturalismes (stødmodsætningen er med Pragerfonologiens ord neutraliseret).

Historisk oprindelse (dette er en vigtig oversigt over grundprincippet):

A. Originale (oldnordiske) polysyllabler: ikke stød

B. Monosyllabler

B1. Lette monosyllabler: ikke stød

B2. Tunge monosyllabler: stød (*pínsl* > *pi:'nsel* etc.)

Karl Verner er meget interesseret i relationerne mellem dansk og skandinavisk (norsk og svensk), specielt sammenligningen mellem det danske stød og de norske og svenske tonale ordaccenter (ordtoner). Han nævner at han her vil inddrage Ivar Aasens dialektbeskrivelser. I denne sammenhæng er det lærerigt at nærlæse Verners anmeldelse (1880) af Axel Kock 1878 (Om svensk accent) der rummer adskillige originale iagttagelser (1903:84-104).

Udviklingen i dansk siden Høysgaard vil Verner beskrive i detaljer. Han har registreret samtlige Høysgaards accentuerede eksempler og bygger på sin store sproghistoriske og dialektologiske viden. Verner insisterer her på naturlige talesprogsdata, om muligt efter egen lytning (jf. afsnit 1). Desværre blev disse afhandlingsplaner aldrig realiseret.

3. Høysgaard: stød og prosodi generelt

Jens Pedersen Høysgaard (1698-1773) blev født i Aarhus. Fra Københavns Universitet blev han baccalaureus, og han fungerede som tredje pedel (ud af tre) ved universitetet 1737-1759. Derefter var han klokker og overgraver ved universitetskirken Trinitatis. Hans vigtigste værker omhandler det danske sprog, og de er alle anonyme:

1743: Concordia res parvæ crescunt, eller Anden Prøve af Dansk Orthographie, Som viser skrevne *Accenters* Nytte, og *Vocalernes* rætte Brug (Første Prøve, fra samme år, er mindre vigtig)
1747: Accentuered og Raisonnered Grammatica
1752: Methodisk Forsög til en Fuldstændig Dansk Syntax (500 sider)
1769: Første Anhang til den Accentuerede Grammatika (med ordbogseksempler)

Høysgaard har også publiceret en analyse af latinske konjunktioner og to matematiske afhandlinger (om integralregning og om geometri), de to sidstnævnte under sit fulde navn.

Høysgaards Anden Prøve (1743) indeholder dels en original analyse af de danske vokaler, hvori han som den første præsenterer et egentligt vokalsystem der er overraskende moderne (se Basbøll 2016 og 2018), og – endnu vigtigere – en prosodisk analyse af de danske ”Toner” der introduceres således:

> Om en anden kan efterforske og befinde, at ikke noget bekandt Sprog udtales med saa mange Toner, som det Danske, saa kan han med det samme overbevise sig selv om, at der behøves skreven Tone i Dansken fremfor i noget andet Sprog. I de Tydskes Tale skal man næppe kunne spore flere end tu, nemlig den første og den sidste[2], som strax skal gives Exempler paa, i Dansken: Grekerne fandt sig beføjede til at skrive deres Toner, endskjønt de havde ikkun tre: hvorimod der i Dansk Tale findes fire, som vi, fordi de ere saa mange, ingenlunde kan betegne ved Bogstave, som de Tydske kan (1743:223).

Når dansk ifølge Høysgaard (1743) har fire ”toner”, er det fordi de ikke bare dækker modsætningen *kort vs. lang vokal* (som i tysk), men tillige modsætningen *stød vs. ikke-stød*. Høysgaard (1743) er således den første lingvistiske beskrivelse af det danske stød overhovedet. I Høysgaards første grammatik, der med rette hedder både *Accentuered* og *Raisonnered* (1747), anvender han betegnelsen *Aandelav* om en sproglig modsætning der indbefatter stødet[3]: ”Og dette Aàndelav kálder jeg det Stødende og St·ød=t·onede, fordì det udføres næsten med samme stôd, som et meget lidet hìk plèjer at gjøre, sàasom i følgende ôrd: **n´ød** (tvungen) **Skínd** (húd) **Brúd** (f^æstem´ø) **trínd** (rónd) **Lód** (dêl, vègt) **skín** (giv l^ys) **R´øder** (af rôd) en **Spúrv** eller **Spúre**; **løber** (jeg rénder) **br´yder** &c.” (1747:273). Høysgaard har selv dannet termen *Aandelav* i analogi med *håndelag* (i moderne ortografi): ”Vi siger Haàndelav, det er visse maader at lave og passe sine h´ænder páa til en gjerning at gjøre, l·igel·edes kan vi òg sige Aàndelàv i stéden for visse maader at passe àanden páa til stàvelser at ùdt·ale” (1747:271). Man kan se (ud fra Høysgaards accent-symboler) at første led i *Aandelav* må være (i moderne ortografi) *ånde* (ikke *ånd*).

Høysgaard siger selv om nytten af Aandelav: ”Jeg har forprøvet det med et barn paa sex aar, og befundet, at børn, som ere nogenledes øvede i at stave, kan paa en halv time lære at udsige hver stavelse

[2] Dvs. lang og kort vokal.
[3] Alle accentsymboler i citaterne fra Høysgaard står over vokalerne, men det er af trykketekniske årsager ikke muligt at gengive helt præcist.

ræt efter skrevne Toner”[4] (1743:228; jf. s. 236 om både indfødte og fremmede). På titelbladet til Høysgaard (1747) hedder det at grammatikken er skrevet: ”De Fremmede til Villie, som allerede veed no=/get af Sproget, og i sær for de Unges/ skyld, som opdrages enten til Bogen/ eller Pennen”. Høysgaard er således en fin repræsentant for *Oplysningstiden*.

Høysgaards terminologi er skiftende, men logikken er klar. Hans system med fire *Accenter*[5] som han foreslår at angive i skrift, kan angives som i skema 1 (skemaerne (på dansk) om Høysgaards prosodi kan ses i Basbøll 2016:284, 285, 287, og i en udvidet udgave på hjemmesiden for *Dansk Sproghistorie: danksproghistorie.dk*, bind 1, 3.5. Fonetikker, dokument 26):

Stød og vokallængde		
	Stød (i stavelsen)	Ikke stød
Kort vokal	*vend!* (stød på [n])	*ven*
Lang vokal	*vøn* (stød på [ø])	*vøne* (1. stavelse)

Skema 1. Høysgaards system for stød og vokallængde (Basbøll 2016). Reproduceret fra *Dansk Sproghistorie* 1:287, med tilladelse fra *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab* og *Aarhus Universitetsforlag*

Denne analyse af stavelsestyper baseret på både modsætningen i stød og i vokalkvantitet har spillet en afgørende rolle i den strukturalistiske tradition i dansk dialektologi i en stor del af det 20. århundrede, se fx Poul Andersens statusoversigt (1977).

Høysgaard rolle som stødets opdager og beskriver er sammenfattet således i Basbøll (2014):

[4] Dvs. *Aandelav*

[5] Dvs. +/– stød, +/– lang vokal.

1) Høysgaard was the first to identify stød phonetically
2) Høysgaard was the first to identify the phonological function of stød as contrastive (minimal pairs *en masse*)
3) Høysgaard distinguished between stress, tone and stød
4) Høysgaard was the first to identify and document the grammatical functions of stød
5) Høysgaard’s prosodic works contain throughout the (long) text accent indications on many words
6) Høysgaard’s four syllable types (+/– vowel length, +/– stød) are still being used in Danish philology and dialectology.

Høysgaard giver i sit sidste værk om dansk sprog en original analyse af den samlede danske prosodi (1769:5). Jeg har her i gengivelsen af skemaet skåret dels alt vedrørende ortografien, dels alt der ikke ifølge Høysgaard vedrører selve det danske prosodiske system (tonegang som udtryk for sindsstemning o.l.), væk. Herudover har jeg indsat moderne terminologi der modsvarer Høysgaards begreber. Bortset fra selve betegnelserne er Høysgaards prosodiske system videnskabeligt meget velbegrundet og imponerende moderne, se skema 2.

HØYSGAARDS PROSODI MED MODERNE TERMINOLOGI				
Moderne terminologi		**Høysgaards terminologi**		**Notation**
Stød	*med stød*	*Aandelav*	*standsende Aandelav*	à
			dobbelt Aandelav	à
	uden stød		*kort-jævnt Aandelav*	à
			lang-jævnt Aandelav	à
Vokalkvantitet	*med kort vokal*	*absolut Tidslængde*	*korttonede*	à, à
	med lang vokal		*langtonede*	à, à
Tryk	*med tryk* *uden tryk*	*respektiv Tidslængde*	”med Ophold”, kaldes *Lange* ”uden Ophold”, kaldes *Korte*	à, à, à, à à i Ågirnt

Skema 2. Høysgaards samlede prosodi i moderne fortolkning (Basbøll 2016). Reproduceret fra *Dansk Sproghistorie* 1:285, med tilladelse fra *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab* og *Aarhus Universitetsforlag*

4. Ekskurs: Rasks prosodi og Høysgaard

Allerede i sin skoletid (dvs. før Rask tog til København i 1807) har Rasmus Rask kendt Høysgaards to *Orthographiske Prøver* fra 1743, og sandsynligvis også hans *Accentuered og Raisonnered Grammatica* fra 1747 (Bjerrum 1959:131). Høysgaards indflydelse på Rask gælder såvel hans grammatiske system (jf. Diderichsen 1969 som hans prosodiske analyser. Det første arbejde der vidner herom, er Rask 1938[6]; det er en beskrivelse af *De fynske Bønders Sprog* med Rasks egen lydskrift, baseret på en række forskellige papirer. Ifølge udgiveren (Poul Andersen) var Rask 'bedre som Fonolog end som Fonetiker', hvad han bl.a. bygger på at Rask konsekvent skelner diftongerne efter om de er mono- eller bifonematiske, snarere end efter deres udtale (Rask 1938:XIV). Særlig vigtig er Rasks betegnelse af de prosodiske forhold (XLI-XLIV) der i høj grad bygger på Høysgaard men er selvstændigt anvendt på det fynske.

I sit største publicerede værk, *Retskrivningslæren*, giver Rask (1826:46-54) en fremstilling af Tonehold og Tonefald (dvs. tryk), baseret på den "store Höjsgård", dog således at Rask udvider til seks Tonehold. De to ekstra er

a) det *slæbende* eller *langtrukne*, fx i *fy!, Far*,
b) og det *rullende* eller *nynnende*, fx i *holde, Byrde.*

Det er systematisk set et klart tilbageskridt (se skema 3 nedenfor).

Rask siger samlet (1826:50): "Disse Tonehold udgöre måskje det fineste og vanskeligste i vor Udtale; sjælden beholdes de uforandrede i alle et Ords Böjninger og Forbindelser; men sædvanlig ombyttes og forandres de på det mangfoldigste, ja flyttes og bortfalde stundum aldeles". Endvidere har Rask, såvel for dansk (1826) som for andre sprog, anvendt (skrevne) *accenter* til at markere udtaleforskelle, både prosodiske og i vokalkvalitet (jf. Basbøll & Jensen 2015).

[6] Størstedelen skrevet før 1814 (jf. Poul Andersens udgave: Rask 1938:XX).

5. Terminologi for "toner" i det 19. århundrede

Terminologien for "stød" og "toner" er, lige fra Høysgaards opdagelse af stødet (1743) og op igennem hele det 19. århundrede, overordentlig forvirrende: Betegnelserne veksler ikke bare fra forfatter til forfatter, men også inden for den enkelte sprogforskers produktion, og samme term bruges i vidt forskellige betydninger. Det er derfor påtrængende at få overblik over hvad substansen er, uafhængigt af skiftende og inkonsistente terminologier. Det har jeg gjort et forsøg på at skaffe i skema 3 her nedenfor. Jeg inddrager følgende sprogforskere, nævnt i kronologisk rækkefølge efter det værk jeg har taget hensyn til i skemaet:

Bloch, Søren N. J. (1772-1862). **1817:**
Bloch var Rasks lærer i dansk og græsk, og han var en fremtrædende, og meget fremsynet, pædagog og en anerkendt forsker. Bortset fra terminologien er Bloch helt moderne; han opererer således med 4 "Tonefald" svarende til Høysgaards Aandelav, hvad der er klart rigtigere end Rasks 6.

Rask, Rasmus. 1826: se afsnit 4 ovenfor.

Levin, Israel (1810-1883). **1844:**
Levins lille men ufuldendte sproglære (1844) er meget moderne og den første der ikke kombinerer stød og længde i "åndelav" el.l. Levin, der var noget af en outsider i det sproglige forskningsmiljø, er en original iagttager.

Hommel, L. L. (1818-1908). **1868:**
Hommel, der var en fremtrædende skolemand og kommunalpolitiker, præsenterer i sit enkeltstående sproglige arbejde om stødet (1868) en grundig registrering af grammatiske stød-alternationer; denne artikel roses meget af Sweet (1874), men er ifølge Verner usystematisk og konfus, dog i substansen rigtig.

Verner, Karl. 1874/1903:
Karl Verner bruger for det danske stød termen ”tonestød”, og siger selv at termen kombinerer det ’*kromatiske*’ og det ’*ekspiratoriske*’ aspekt. Han identificerer stødet med glottalt lukke men nævner paralleller til baltiske toner, også perceptuelt. Verner er i det hele taget meget optaget af relationen mellem det glottale lukke (som stødet var på hans tid), og ”toner”; og han giver flere steder musikalsk notation i forbindelse med det danske stød, både i breve (fx 1903:237) og i anmeldelsen af Kock 1878 (Verner 1881 [1903:93 f.]).

Sweet, Henry (1845-1912). **1877:**
Henry Sweet var ifølge Otto Jespersen ”måske overhodet den største nulevende fonetiker” (1897-99: 50). I sin vigtige *Handbook of Phonetics* (1877) indfører Sweet terminologien: *glottal catch* (x) for stødet (men nævner dog også den danske term ’stödtone’). Han bruger dansk stød som hovedeksempel på ”other larynx sounds” under ”throat sounds” (1877:3-7).

Jespersen, Otto (1860-1943). **1897-99:**
Otto Jespersen, Danmarks internationalt berømte fonetiker, anglist og almene lingvist, insisterer på en skarp skelnen mellem *stød, tryk* og *tone*; hans terminologi (bl.a. 1897-99) er mønsterdannende.

TERMINOLOGI OM "TONER" I 1800-TALLET

Moderne term	*Stød* (vs. *ikke stød*)	*Vokalkvantitet: lange* (vs. *korte*) *vokaler*	*Stød+vokalkvantitet* (Høyngaards *Aandelæ*) (antal)	*Tryk*
S. Bloch 1817	*Med Tryk* (vs. *med Efterklang*)	*Lang* (vs. *kort*) *vokal*	*Accentuationer* el. *Tonefald* (4)	*Tone* (ikke klart. § 21)
R. Rask 1826	Behandles under *Tonehold*: *standsende* el. *langstødende*, *stødende*	Behandles under *Tonehold*: *stødløse strømende* el. *langtærne* (vs. *løbende* el. *kortærne*)	*Tonehold* (6) De to ekstra (el. *overflødige*) er: *strømende* = *langtrukne*, *rullende* = *synkende*	*Tonefald*: Stavelser *med og uden* *Tonehold* (yderligere: *Hovedtone* vs. *Bitone* i Ex *Trefold*)
Levin 1844	*Tonelag* *stødende* (vs. *flydende*)	*Tonehold*: *lange* (Stavelser el. *Selvlyd*) vs. *korte* ("hvor Betoningen stræber bort fra Vocalen")		*Tonefald* (*Accent*) *betonede* vs. *ubetonede* (også *Hovedtone* vs. *Bitone*)
L.L. Hommel 1868	*Tonelag stødende* (vs. *flydende*)	*Tonehold*: *lange* (vs. *korte*) *Stavelser*		*Tonefald*: *betonede* (vs. *ubetonede*)
K. Verner 1874/1905	*Tonetal* (bruger kategori, anvender ikke på fx *kat*)	*Lange* vs. *korte* *vokaler*		*Tone*
H. Sweet 1877	*Glottal catch* ('x') eller 'stödtone' (vs. *fræmer hræf*)	Langvokaler noteres med to vokalsymboler		*Stress*
O. Jespersen 1897-1899	*Stød* (vs. *fræmer af stød*)	*Lang* (vs. *kort*) *vokal*		*Tryk*

Skema 3. Terminologi for ”toner” i det 19. århundrede. Reproduceret fra hjemmesiden for *Dansk Sproghistorie: dansksproghistorie.dk*, bind 1, 3.5. Fonetikker (Basbøll 2016), dokument 28, med tilladelse fra *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab* og *Aarhus Universitetsforlag*

Skema 3 viser følgende væsentlige udviklingstræk i forståelsen af det danske prosodiske system når man hæver sig op over den terminologiske forvirring: Mens Bloch 1817 og Rask 1826 bruger Høysgaards kombination af stød og vokalkvantitet (Høysgaards Aandelav, 1747), adskilles stødmodsætningen og modsætningen i vokalkvantitet fuldt ud fra og med Levin 1844. Verner 1874(/1903) taler klart om vokalkvantitet, men bruger "tone" om tryk. Jespersen 1897-99 fastlægger hvad der bliver den dominerende terminologi i det 20. århundrede.

6. Verner, Rask, Høysgaard: liv og efterliv

Der er tankevækkende forskelle og ligheder i levnedsløb og personlighed mellem *Karl Verner* og de to andre hovednavne her: *Høysgaard* og *Rask*. Fælles for de tre er at de ingen regelret universitetskarriere havde (modsat Otto Jespersen og Louis Hjelmslev, fx). Hverken Høysgaard eller Rask havde en afsluttet universitetseksamen. Karl Verner tog kun sin eksamen under stort pres fra familie og andre; her bør nævnes at eftertiden skylder den berømte sprogforsker Vilhelm Thomsen stor tak fordi han i flere sammenhænge var afgørende for at Verner faktisk fik publiceret noget (som dokumenteret i Verner 1903).

Høysgaard var en stabil funktionær på universitetet (vel svarende til en ikke-akademisk TAP i vore dages terminologi), ret anonym, og vi ved faktisk ikke ret meget om ham. Han afslog forfremmelse til en højere pedel-status og ser ud til at have været tilfreds med at kunne styre sit arbejdsliv i betydelig grad – og som matematisk kyndig har han nok haft fat i den lange ende når det gjaldt regnskabs- og budgetforhold på universitetet (se om Høysgaard generelt Bertelsen 1926). I modsætning til Høysgaard (der er stort set ukendt, selv i Danmark) var Rask og Verner begge internationalt højt anerkendte sprogforskere i deres levetid. De fik dog først sent i deres korte liv et (lønnet) professorat. Verner publicerede lidet, men skrev meget, og meget værdifuldt (Afhandlinger og Breve 1903). Rask var uhyre produktiv og bred; han var også en stor grammatiker, ligesom Høysgaard; men modsat var Verner (der ikke var en stor grammatiker som Rask og Høysgaard) en stor fonetiker, langt forud for sin tid.

Der er flere tankevækkende forskelle og ligheder i levnedsløb og personlighed mellem Karl Verner og de to andre hovednavne her: Høysgaard og Rask. Høysgaard havde tre ægteskaber, børn, han havde styr på regnskaber og orden i sin økonomi. Han fik også et langt liv (modsat Rask og Verner). Disse fik begge helbredet ødelagt af et usselt/ustabilt rejseliv og dårlig ernæring/pleje; de var enspændere, og havde ingen børn eller partnere. Rask var psykisk mærkelig (paranoia?), især senere i livet. Verner var meget sjusket, også med sine notater, papirer osv. Han var heller ikke nogen organisator (som Rask kunne være, jf. bl.a. hans store indsats for udgiverselskaber for islandsk m.v.).

Eftermælet: Jens Høysgaard skrev kun på og (næsten kun) om dansk, og kun synkront; hans værker er aldrig oversat og findes kun trykt med fraktur (selv 1979-udgaven). Rasmus Rask og Karl Verner er berømte også takket være den sproghistoriske dominans i det 19. århundrede; Rask er tillige værdsat af strukturalisterne (vigtigst her: af Louis Hjelmslev) og betragtes i almindelighed som den største danske sprogforsker nogensinde.

Litteratur

Andersen, Poul (1977) Dansk Dialektologi i Tiåret 1965-1974. *Danske Studier 1977*:100-138.

Basbøll, Hans (2014) The Non-Stød Model in a Diachronic Perspective. *Language and Language Behavior*. Special issue with selected papers from ICHoLS XII. St. Petersburg:40-47.

Basbøll, Hans (2016) Fonetikker. E. Hjorth et al. (red.) *Dansk Sproghistorie* 1. Aarhus Universitetsforlag:279-297.

Basbøll, Hans (2018) The discovery of Danish phonology and prosodic morphology: from the third university caretaker Jens P. Høysgaard (1743) to the 19th century. H. Götzsche (red.) *The Meaning of Language*. Cambridge Scholars Publishing:17-45.

Basbøll, Hans & Viggo Bank Jensen (2015) Rask: a linguistic giant between the 18th and 20th century. *Historiographia Linguistica* 42.1:153-167.

Bertelsen, Henrik (1926) *Jens Pedersen Høysgaard og hans Forfatterskab*. København: Gyldendal.

Bjerrum, Marie (1959) *Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog. Bidrag til forståelse af Rasks tænkning*. København: Dansk videnskabs forlag.

Bloch, Søren N. J. (1817) *Fuldstændig dansk Sproglære, til Brug i lærde Skoler og ved Selvunderviisning. Første Deel om Ordenes Dannelse og Retskrivning.* [2. udg. af *Haandbog i det danske Sprogs Grammatik til Veiledning for den studerende Ungdom*].

Diderichsen, Paul (1969) *Rasmus Rask og den grammatiske tradition*. *Studier over vendepunktet i sprogvidenskabens historie*. København: Ejnar Munksgaard.

Hommel, Lauritz Lebrecht (1868) Det danske Sprogs Tonelag. *Tidskrift for Philologi og Pædagogik* 8:1-31.

Høysgaard, Jens P. (1743) *Concordia res parvæ crescunt.* Kjøbenhavn. [Genoptrykt i H. Bertelsen 1920:217-248].

Høysgaard, Jens P. (1747) *Accentuered og raisonnered Grammatica.* Kjøbenhavn. [Genoptrykt i H. Bertelsen 1920:249-488].

Høysgaard, Jens P. (1752) *Methodisk Forsög til en Fuldstændig Dansk Syntax.* Kjøbenhavn. [Genoptrykt i H. Bertelsen 1923:3-506].

Høysgaard, Jens P. (1769) *Første Anhang til den Accentuerede Grammatika.* Kjøbenhavn. [Genoptrykt i H. Bertelsen 1923:509-550].

Jespersen, Otto (1897-99) *Fonetik. En systematisk fremstilling af læren om sproglyd.* København: Det Schubotheske Forlag.

Kock, Axel (1878) *Språkhistoriska undersökninger om svensk akcent.* Lund: Gleerup.

Levin, Israel (1844) *Dansk Lydlære og Dansk Kjønslære. To Monographier.* Kjøbenhavn: Samfundet til den danske Literaturs Fremme (Bianco Luno).

Rask, Rasmus (1826) *Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære*. Kjøbenhavn: Popp. [Også i *Tidsskrift for Nordisk Oldkyndighed* I:1-340].

Rask, Rasmus (1938) *De fynske Bønders Sprog*. Bearbejdet og udgivet af Poul Andersen. København: Schultz.

Thomsen, Vilhelm (1919) Karl Verner (1846-1896). *Samlede Afhandlinger* vol. 1:183-202 [først i *Nordisk tidsskrift for filologi*, 3die række, V, 1896-97:187-202].

Thomsen, Vilhelm & Gram, J. P. (1913) To Breve fra Karl Verner. *Oversigt over Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger* 1913. No. 3. 161-211 [= *Danske Folkeminder.* Nr. 55:1-51].

Sweet, Henry (1874) Danish Pronunciation. *Transactions of the Philological Society* 15:94-112.

Sweet, Henry (1877) *A Handbook of Phonetics.* Oxford: Clarendon Press.

Verner, Karl (1874) Nogle Raskiana. *Nordisk tidskrift for filologi og pædagogik*, ny række I:284-304.

Verner, Karl (1881) Anmeldelse af Kock 1878. *Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Litteratur* 7: 1-13 [in Verner 1903:84-104].

Verner, Karl (1903) *Afhandlinger og Breve.* [Med en Biografi af Marius Vibæk]. København: Selskab for Germansk Filologi.

Medialekter i et grammatisk og didaktisk perspektiv

Ulf Dalvad Berthelsen, Tina Thode Hougaard, Aarhus Universitet
og Mette Vedsgaard Christensen, VIA University College

1. Indledning

Den 19. september 1982 foreslog den amerikanske datalog Scott Fahlman i en tråd på Carnegie Melons interne digitale diskussionsforum at tegnkombinationen ':-)' kunne bruges som en angivelse af at en besked var ment som en morsomhed og derfor ikke skulle forstås bogstaveligt.[1] Dette er angiveligt det første eksempel på brugen af en smiley på et socialt medie. Dette er selvsagt interessant af historiske grunde, men det er også interessant fordi det er et konkret eksempel på, hvordan nye medier afstedkommer og præger nye kommunikationsformer, og hvordan nye sproglige konventioner og praksisser opstår. I dette tilfælde var det udviklingen af digitale netværk op gennem 60'erne og 70'erne der muliggjorde en ny form for kommunikativ praksis. Denne praksis var ganske vist asynkron og skriftbåret, modsat fx udveksling af håndskrevne breve via postvæsnets distributionsnetværk, men den var samtidig dynamisk og præget af mange og hurtige udvekslinger hvilket afstedkom et behov for på letforståelig måde at tilføje informationer der er umiddelbart tilgængelige ved mundtlig kommunikation, fx via kropssprog. I Fahlmans tilfælde er ascii-smileyen således et konkret forsøg på at løse et konkret problem opstået i kølvandet på en ændret kommunikativ praksis.

[1] Den oprindelige tråd er blevet genfundet i Carnegie Melons arkiver og kan ses her: http://www.cs.cmu.edu/~sef/Orig-Smiley.htm

Kommunikative praksisser der på denne måde opstår som konsekvens af udviklingen og implementeringen af nye kommunikationsteknologier, er af medieforskeren Stig Hjarvard (2008) blevet døbt 'medialekter'. Medialekter er i takt med den teknologiske udvikling, herunder særligt de mange nye sociale medier (fx Facebook, Messenger, Twitter, Tinder og Snapchat), blevet en integreret del af de fleste menneskers daglige kommunikative praksisser. Ikke desto mindre er det en almindelig betragtning, både i den brede offentlighed og i uddannelsessystemet, at medialekterne, således som de udfolder sig som skriftlige praksisser på de sociale medier, er at betragte som forkert eller fejlbehæftet sprogbrug der afviger fra den gældende skriftsprogsnorm.

I denne artikel vil vi gøre op med dette syn på medialekter. Vi vil argumentere for at medialekter ikke er afvigelser fra korrekt sprogbrug, men derimod meningsfulde skriftlige (i bredeste forstand) digitalt medierede kommunikative praksisser der ligesom andre meningsfulde kommunikative praksisser, fx det at skrive kronikker, jobansøgninger, universitetsopgaver, indkøbssedler, købskontrakter, kærestebreve osv., er konsistente og i større eller mindre omfang konventionaliserede praksisformer der kan beskrives inden for rammerne af en funktionelt orienteret grammatik. I forlængelse heraf vil vi også argumentere for at kommunikative praksisser på de sociale medier, netop fordi de faktisk udgør en meget stor del af vores daglige kommunikative praksis, bør have en plads i skolens sprog- og kommunikationsundervisning.

Vi indleder med en kort redegørelse for medialektbegrebet efterfulgt af et forsøg på at placere studiet af medialekter inden for rammerne af en funktionelt orienteret grammatik. Herefter følger en række analytiske nedslag med henblik på at vise hvordan en sådan tilgang kan belyse de kommunikative praksisser der udfolder sig på de sociale medier, og endelig runder vi af med en diskussion af det didaktiske potentiale ved en funktionelt orienteret tilgang til studiet af medialekter.

2. Medialekter

Stig Hjarvard (2007; 2008) beskriver medialekter som sprogformer der opstår i takt med at nye teknologier muliggør nye interaktionsformer. Medialekterne, herunder anvendte stavemåder, syntaks, udtale og konversationsmønstre, formes ifølge Hjarvard af mediernes tekniske krav, sociale organisering samt af sociale og æstetiske normer, og brugerne vil efter behov engagere sig i en række forskellige typer af interaktionsformer afhængigt af hvilke sociale medier de benytter.

Vi trækker i et vist omfang på denne definition, men hvor Hjarvard først og fremmest anlægger et mediesociologisk blik på medialekter, vil vi i det følgende anlægge et funktionelt lingvistisk blik på fænomenet. Vi definerer i forlængelse heraf medialekter som sproglige varianter der er særligt fremherskende på sociale medier, dvs. varianter der enten er opstået eller blevet mere udbredt i sociale medier. Denne definition kræver adskillige afklaringer og afgrænsninger. For det første må det defineres hvad vi mener med sociale medier og på hvilken måde disse påvirker sproget, og for det andet bør vi blotlægge hvad der skal til for at noget kan siges at være 'opstået eller blevet mere udbredt'.

Udtrykket 'sociale medier' dækker p.t. over fænomener som Facebook, Instagram og Twitter, men også LinkedIn, Snapchat, sms, Messenger og e-mail. Denne type medier er digitale dialogmedier, dvs. applikationer eller programmer der fungerer via internettet og tillader netværks- og interaktionsbaseret sprogbrug. Brugerne af de sociale medier skriver til hinanden og foretager hurtige og gensidige udvekslinger af forskellige typer tekster. Vi arbejder i denne forbindelse med 'det udvidede tekstbegreb' der indbefatter forskellige typer multimodale tekster, dvs. kombinationer af flere forskellige modaliteter (modes) eller semiotiske betydningssystemer som fx billeder, lyd, videoer og grafik.

Et vigtigt element i at forstå hvordan de nye kommunikative praksisser opstår og formes, er at forstå hvordan teknologierne (her forstået som samspillet mellem hardware og software) sætter rammerne for hvordan disse praksisser kan udfolde sig. I denne forbindelse

trækker vi, ligesom mange andre, på affordans-begrebet (Gibson 1979, Hutchby 2001). Affordans (*affordance*) skal forstås som det at brugerne orienterer sig i retning af de handlemuligheder der opstår i mødet mellem bruger og teknologi. Fx er der på på Instagram mulighed for med en finger at tappe på andres uploadede fotos (eller klikke på hjertet nedenunder fotoet) og dermed hurtigt fortælle at man 'synes godt om' det. På denne måde tilskynder designet af applikationen til at vise spontane reaktioner på andres handlinger på de sociale medier. Et andet eksempel er at brugerne tilskyndes til at klikke på links til eksternt materiale og således navigere på bestemte måder.[2] På samme måde tilbyder teknologierne handlemuligheder, fx let adgang til brug af multimodale resurser der på mange forskellige måder bidrager til at forme de kommunikative praksisser på de sociale medier.

Trods forskelligheder har det der foregår på sociale medier, nogle overordnede kendetegn, fx at der pga. netværksstrukturen og det sociale element ofte er tale om interaktion, dvs. dialogiske udvekslinger, og at brugerne i vid udstrækning staver i overensstemmelse med den danske officielle skriftsprogsnorm, dvs. selv om det udtaleefterlignende er et udbredt medialektalt træk, følger langt de fleste ord i et indlæg traditionel ortografi. Der er altså en række træk som vi vælger at kalde medialektale fordi de i vid udstrækning kan føres tilbage til konkrete sociale mediers affordanser, altså de begrænsninger og muligheder der ligger i fx forskellige tastaturers funktionalitet, i den tilladte tegnmængde, i understøtningen af turtagning m.m. Træk kan dog også blive betegnet som medialektale fordi de udelukkende eller i udpræget grad kan ses anvendt i sociale medier, fx gifs, hashtags og ekspressive stavemåder.

Det kan naturligvis diskuteres hvad skal der til for at et sprogligt træk kan betegnes medialektalt, dvs. hvor systematisk og udbredt den sproglige variation på de sociale medier skal være for at kunne

[2] Rammerne for denne artikel tillader ikke en grundig analyse af hvordan applikationer designes med henblik på at tilskynde til bestemte typer af adfærd. Det er dog væsentligt at være opmærksom på det forhold at der ikke blot er tale om en neutral stillen handlemuligheder til rådighed, men at der naturligvis er stærke kommercielle interesser i at få brugerne af de sociale medier til at handle på bestemte måder, fx klikke på reklamer, bruge mere tid på mediet, dele kommercielt indhold med venner etc.

betegnes en -lekt. Uden at kunne føre et kvantitativt bevis for alle de træk vi her regner for medialektale, vil vi hævde at det drejer sig om træk der er *opstået* på de sociale medier, som fx emojis, gifs, memes[3] og hashtags, og træk der er blevet *mere udbredt* på sociale medier end andre steder, fx adressering, ekspressive stavemåder og interjektioner.

3. Medialekter i et funktionelt grammatisk perspektiv

Ved at tale om medialekter har vi i første omgang afgrænset vores genstandsområde ved at skelne mellem kommunikative praksisser der udfolder sig på bestemte digitale medieplatforme, og kommunikative praksisser der foregår andre steder og medieres på andre måder. Set fra et lingvistisk perspektiv er der dog god grund til at tro at disse kommunikative praksisser kan betragtes som et særtilfælde af et mere generelt fænomen, nemlig det at sproget konstant formes og omformes af konteksten for og formålet med de praksisser hvori det anvendes. Fokuserer vi mest på den sociale kontekst, kan medialekter således forstås som særlige typer af *sociolekter*, dvs. kommunikative praksisser formet af social baggrund og sociale fællesskaber (Trudgill 2003:122). Fokuserer vi derimod mest på formålet, kan medialekter forstås som *registre*, dvs. kommunikative praksisser bestemt af hvad der foregår, hvem der deltager, og hvad sprogets rolle er i interaktionen (Halliday 1978:31).

Sociolekter forstået som kommunikative praksisser betinget af variabler som køn og alder samt social og kulturel kapital kan umiddelbart synes væsensforskellige fra registre der ofte forstås som betinget af variabler som fx formål, roller og fagligt domæne. De to betragtningsmåder udelukker imidlertid ikke hinanden, hverken generelt eller i forhold til medialekter. Tværtimod må det formodes at det altid vil være muligt at anlægge begge perspektiver idet medialekter, ligesom al anden kommunikation, altid er situeret, altid er formålsrettet og altid involverer aktører der i et eller andet omfang investerer social og kulturel kapital i interaktionen.

[3] Vi anvender i denne forbindelse udtrykket 'meme' i den snævre betydning 'internet-meme' og ikke i Dawkins' (1989) oprindelige betydning, hvor 'meme' anvendes som en generel betegnelse for viral udbredelse af kulturelle fænomener.

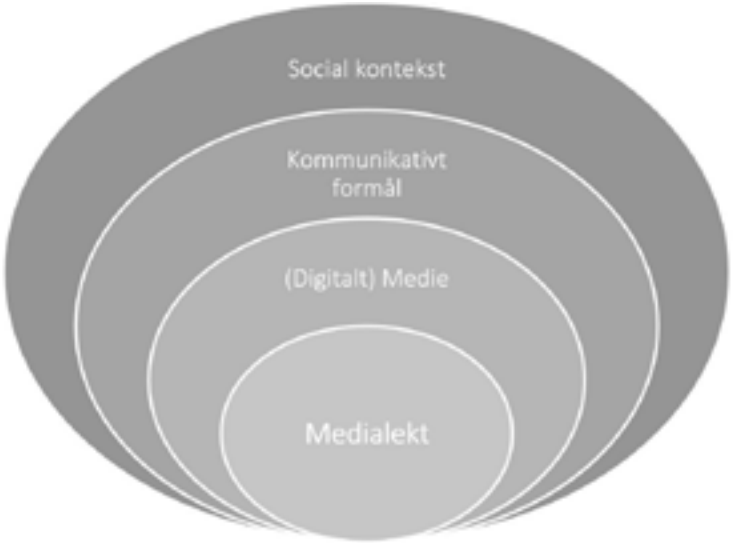

Figur 1: Medialekter som kommunikativ praksis

Ud fra denne betragtning forstår vi i det følgende medialekter som kommunikative praksisser der udfolder sig i konkrete sociale kontekster med specifikke kommunikative formål via specifikke (digitale) medieplatforme og som formet af netop disse faktorer (figur 1).

Vi antager på denne baggrund at den måde hvorpå medialekterne afviger fra gældende skriftsproglige normer, hverken er tilfældig eller et udtryk for manglende kompetencer hos brugerne. I stedet opfatter vi medialekter som mere eller mindre konventionaliserede sproglige varianter der kan beskrives systematisk og udtømmende inden for rammerne af en funktionelt orienteret grammatik. Det er en central pointe i funktionel grammatik at der er en nær sammenhæng mellem form og funktion (Halliday 1994; Togeby 2003). Når vi i det følgende taler om *medialekters grammatik*, mener vi derfor en systematisk beskrivelse af relationen mellem de nye medialektale sprogformer og deres funktion i de kommunikative praksisser de er en del af.[4]

[4] Medialekters grammatik svarer næsten til "e-grammar" (Herring 2012), men med begrebet medialekt betoner vi i højere grad mediets indflydelse på sprogvalgene end Susan Herring gør.

4. Analyse af medialektale træk

I vores bestræbelse på at gøre begrebet 'medialekt' anvendeligt i analytisk sammenhæng vil vi i det følgende uddybe og eksemplificere begrebet på følgende lingvistiske niveauer: ortografisk (både tegnsætning og stavning), leksikalsk, syntaktisk, interaktionelt og multimodalt. Som skrevet ovenfor, er der ikke tale om et nyt sprog der erstatter den danske rigssprognorm, men om tilføjelser, ændringer eller reaktualiseringer af sproglige træk og kommunikative praksisser. På samme måde som dialekter, sociolekter, kronolekter og idiolekter ifølge Erik Hansen (1979) kan anskues som varieteter af dansk sprog som er korrelerede med henholdsvis geografiske, sociale, generationsmæssige eller individuelle forhold, kan medialekter ses som varieteter af dansk sprog der er korrelerede med særlige forhold i de sociale medier. Som det gør sig gældende for alle kommunikationssituationer, formes sprogbrugen som tidligere nævnt af det kommunikative formål og de sociale konventioner, men for medialekter gør særligt de teknologiske forhold og sekventialiteten sig gældende i en grad at der opstår noget nyt. De teknologiske forhold indbefatter bl.a. de forskellige muligheder for navigation og relation som de enkelte sociale medier tillader, som fx adressering og digitale minimalrespons (angivelser af hvornår et indlæg er skrevet og læst), og det at tastaturet påvirker sprogbrugen ved at tillade eller udelade visse elementer, fx de multimodale emojis og gifs (Hougaard & Balleby 2019). Sekventialitet som det at "the parts which are occurring one after the other, or are in some before and after relationship, have some organisation as between them" (Sacks 1987(1973):54), betyder at handlinger på sociale medier indgår i en før og efter-relation og dermed står i dialogisk relation til hinanden, fx et like som reaktion på et billede på Instagram. De træk der understøtter dialogen, dvs. medialiserede dialogresurser, er tidligere beskrevet detaljeret (Hougaard & Balleby 2019) og bliver derfor knap så udførligt behandlet i følgende redegørelse for forskellige medialektale træk.

Vi har valgt at eksemplificere de medialektale træk via nedenstående Messenger-interaktion mellem 5 kvinder. Interaktionen varer 14 minutter og indeholder 16 indlæg. Den begynder med at Amalie inviterer de andre til fødselsdagsmiddag. Sara, Helle og Rakel svarer

positivt at de kommer og glæder sig til at spise med, men Pia har det problem at hun skal arbejde og derfor først kan komme senere ("men efter"). Dette skriver Amalie og Pia med hinanden om i løbet af 8 indlæg, men det er lidt uklart hvad forhandlingen ender med da Amalies sidste indlæg "Tilgiver dig hvis du tager med i byen såå" ikke får nogen respons fra Pia. Måske har de to forhandlet aftalen på plads i en privat interaktion via et andet medie end Messenger.

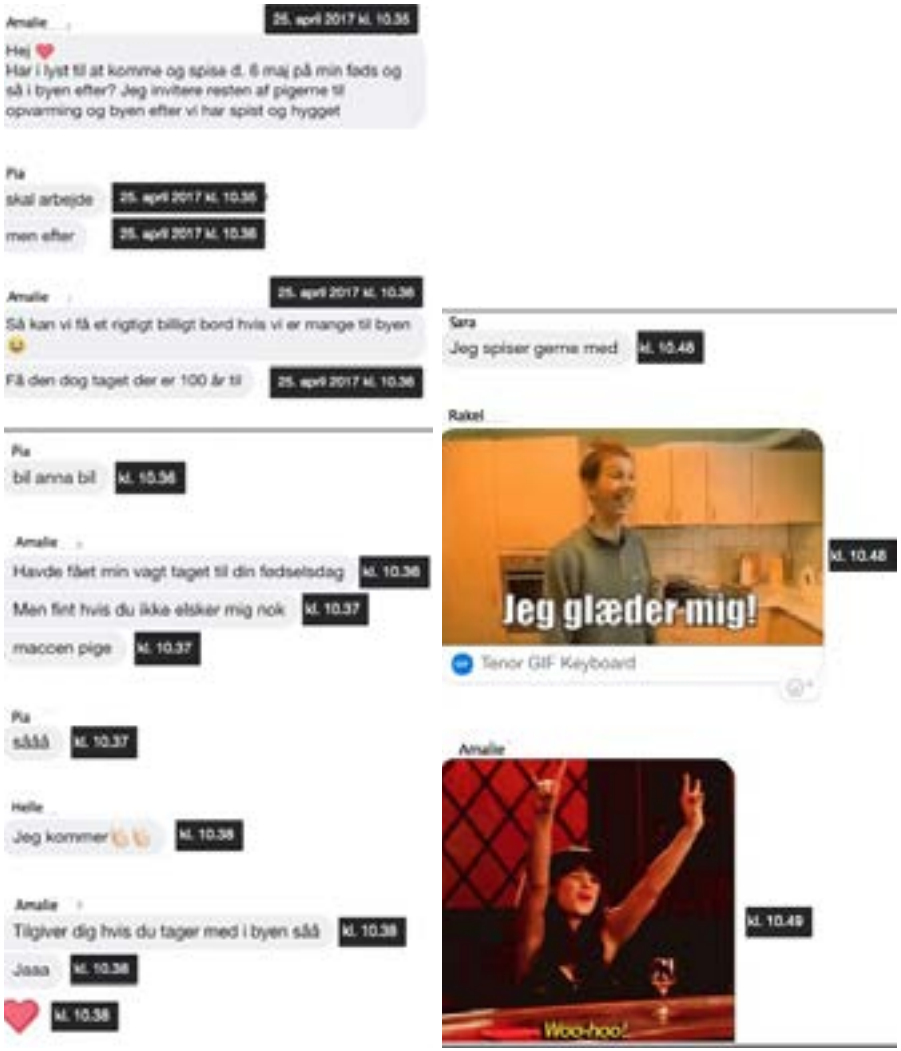

Med udgangspunkt i denne interakation, men også suppleret med andre eksempler, finder vi at medialektale træk kommer til udtryk på følgende måde:

- **Ortografisk** viser medialekter en ændret anvendelse (og funktionalitet) af nogle tegn og typer af tegnsætning: Skilletegn, kommunikative tegn og specialtegn (fx @). Eksempelvis har punktummet i skriftlige dialoger fået en mere interaktionel og relationel funktion idet punktum sat til slut i et indlæg ofte tolkes som irritation eller vrede (se eksempel hos Busch 2018) eller som et tegn på at man opfatter interaktionen som færdig (Androutsopoulos 2019). I eksemplet ovenfor bruges kun et enkelt spørgsmålstegn, men ingen punktummer fordi det kunne signalere en irriteret afslutning på en interaktion som i forvejen er lidt problematisk. I stedet adskilles sætningerne enten vha. linjeskift eller brug af hjerte-emoji; der sættes ikke komma. Den anden del af det ortografiske vedrører ændrede stavemåder der realiseres efter følgende tre principper: Forlængelse (fx åhh*, neeeeeeeej*), forkortelse (fx *ku, ik, FYI* (For Your Information), *rly* (really)) og homofoni (fx *10hi* (tihi)*, e9* (enig)) – alle tre principper rummer et lydefterlignende element. I ovenstående eksempel forkortes ordet *fødselsdag* til det i kontektsten letforståelige *føds*, og ordene *så* og *ja* forlænges til *såå, sååå* og *Jaaa* hvad der angiver noget ekspressivt (sandsynligvis angiver forlængelsen i *jaaa* glæde og forlængelsen i *såå* og *sååå* en form for irritation eller utålmodighed).

- **Leksikalsk** kan der peges på en reaktualisering af ordklassen interjektion (Hougaard 2013). Latterinterjektioner er meget udbredt *(haha, hihi, tøhø)* sammen med andre primære interjektioner (*wow, øv, hm, mja*). I det anvendte eksempel falder det leksikalske niveau sammen med det multimodale fordi den gif der afslutter interaktionen, er en "reaction-gif" hvor Amalie via interjektionen *woo-hoo* og et billede af en ung kvinde med armene over hovedet får udtrykt sin begejstring over at hendes projekt med at arrangere en fest ser ud til at lykkes.

- **Syntaktisk** ses også reaktualiserede mønstre. Eksempelvis kan vi på Snapchat og Instagram Story, hvor der skrives en form for kommentar på eller ved siden af fotos, konstatere en øget (dvs. reaktualiseret) brug af fraser (*hygge på hemsen*) og ellipser (*sidder bare og stener*). I det anvendte eksempel kan Pias brug af subjektellipse (*skal arbejde*) og uafsluttet optakt (*men efter*) fremhæves som eksempler på at forståelsen af sætninger som indeholdende finit verbal og i reglen også subjekt[5] bliver udfordret af sprogbrugen i sociale medier. Det er derfor oplagt at inkludere samtalegrammatik[6] for at forstå disse og lignende syntaktiske fænomener, som fx "bil Anna bil" i ovenstående eksempel.

- **Interaktionelt** kan vi iagttage en fortsat udvikling idet der fortsat kommer ændringer i måden at organisere den skriftlige dialog og turtagning på. De medialiserede dialogresurser indbefatter fx adressering (*@TinaThode*), digitale kvitteringer (disse angiver om beskeden er leveret, set og læst), 'the typing indicator' (også kaldet vente-/skriveprikker der viser at en anden er ved at skrive en besked) og forskellige typer visuel minimalrespons (både likes, emojis, klistermærker og gifs). Der er med de sociale medier desuden kommet et hav af nye handlemuligheder idet man kan statusopdatere, kommentere, tweete, retweete, poste, reposte, dele, blogge, vlogge, følge, abonnere etc. Mange af disse minder om hinanden, men særligt én, nemlig det at hashtagge/skrive hashtags, må betegnes som revolutionerende fordi hashtegnet # har givet brugerne mulighed for at udøve brugergenereret digital opmærkning (*tagging*) af tekster eller billeder på de sociale medier der gør det opmærkede direkte søgbart, samtidig med at hashtags er en ny type *paratekst* der supplerer hovedteksten eller billedet på en måde der minder om overskrifter og titler (Hougaard 2016). Interaktionelt kan vi i eksemplet konstatere at ture både kan bestå af sætninger, forskellige typer fraser og sætningsemner og multimodale elementer (hjerte-emoji og reactions-gifs), og at turene er ordnet sekventielt med førstepardele der repliceres med

[5] Imperative sætninger indeholder heller ikke subjekt.

[6] Se samtalegrammatik.dk.

andenpardele, fx Mettes *Jeg kommer* der besvares af Amalies *Jaaa*.

- **Multimodalt** er der et stadig voksende repertoire, men der er ikke udbredt enighed om at kategorisere det multimodale som lingvistisk. Særligt inden for socialsemiotikken fokuseres på semiotiske betydningssystemer der går ud over de skriftlige og mundtlige. Af nye multimodale elementer i interaktionerne på sociale medier kan nævnes emotikoner, emojis, klistermærker, gifs og memes der alle rummer et grafisk og visuelt analogt element idet de er ikoner eller billeder af ansigter (☹️), væsener (🧙‍♀️), symboler (♨️) eller ting(🎂). I eksemplet bruges det multimodale element "emojis" både som selvstændige ture (hjertet) og som en form for læseguide, fx de klappende hænder der kan tolkes som afsenderens selvros eller som en måde at vise begejstring på. Derudover bruger både Rakel og Amalie gifs til at udtrykke deres følelser eller reaktioner.

Alle disse mange eksempler kan betegnes som medialektale træk fordi de er særligt fremherskende i sociale medier og i større eller mindre grad er udtryk for disse mediers affordanser.

5. Didaktiske perspektiver

I grundskolen undervises der allerede med og i sociale medier. På fagportaler hvor skolernes digitale læremidler til fagene tilgås af lærere og elever, findes eksempler på undervisningsforløb og aktiviteter med sociale medier og sproget i de sociale medier som indhold. Alineas (alinea.dk) forløb fokuserer fx på at lære eleverne om 'takt og tone på de sociale medier', om at 'skærmen fuckr med dig' og om at søge kritisk på internettet. Kritisk digital literacy og digital dannelse spiller en rolle i undervisning i og med sociale medier, fx forstået som kildekritik (Lorentzen 2014), og Bundsgaard (2017) argumenterer for at børn og unges digitale dannelse indeholder viden om sociale mediers økonomiske logikker. Disse aspekter af mobile teknologier og sociale medier findes også i forskellige former og grader i ovennævnte læringsportalers undervisningsforløb, og de er aspekter

som vi finder relevante og vigtige, men ingen af dem er lingvistiske projekter. Sprogsystem og sprogbeskrivelse spiller ingen eller en meget lille rolle i ovennævnte perspektiver på undervisning i sociale medier, og det er vores centrale pointe: Der også vigtige indsigter for undervisning i sprog og sprogsystem i mobile teknologier og sociale medier. De sproglige beskrivelser af medialekttrækkene som er gennemgået ovenfor, indeholder flere potentielle sprogdidaktiske perspektiver. I denne sammenhæng vil vi fremhæve to: For det første må sprogbeskrivelsen, som allerede nævnt, kunne rumme medialekterne som sproglige fænomener; det har altså konsekvenser for det sprogsyn som sprogundervisningen kan basere sig på, men medialekternes dynamiske karakter har også konsekvenser for de måder man kan arbejde med sprog på i undervisning. Nedenfor redegør vi nærmere for disse to didaktiske perspektiver.

Som beskrevet ovenfor kan man karakterisere medialekter på sproglige niveauer fra ortografi, leksikon, syntaks, interaktionalitet og til multimodalitet og struktur, og derfor skal det begreb om sprog som sprogundervisningen formidler, rumme de træk der er konstituerende for medialekter. Som nævnt tyder meget fx på at der er andre normer for tegnsætning i medialekter: Der bruges andre meningsadskillende tegn end komma og punktum, og punktum har interpersonel medbetydning når det anvendes i kommunikation på de sociale medier. De ortografiske træk der er kendetegnende for sprogbrugen på de sociale medier, kan danne afsæt dels for arbejde med principper for afsnubning (Hougaard 2014) i sprogbrug på sociale medier, dels for principper for og betydninger af forlængelser som fx *såå* og *Jaaa* i eksemplerne ovenfor. Syntaktisk udfordrer den økonomiserende sprogbrug på de sociale medier det som man ellers lærer om sætninger og meninger, derfor giver de forskellige eksempler på fraser og ellipsekonstruktioner mulighed for at undersøge begreberne sætninger og meninger nærmere, fx når de konstituerer taleture i en interaktion. Multimodaliteten rummer flere muligheder for at blive klogere på sprogbeskrivelse. Hvilke meninger eller ture kan eller bør ligefrem kommunikeres med emojis? Hvilke dele af meninger kan erstattes af billeder, fx i forbindelse med memes? Hvordan er den syntaktiske arbejdsfordeling mellem fx verbalsprog og billede i et meme? Hvad siger det om sætningssyntaks i det hele taget? Sociale mediers

sprog og sprogbrug rummer, som vist med analyserne ovenfor, en grundlæggende dialogicitet inden for hvis ramme man er nødt til at forstå og beskrive sproget og sprogbrugen. Begreber som turtagning og dialogiske genrer fylder ikke ret meget i modersmålsfagets genstandsfelter hvor monologiske genrer stadig er genstand for det meste undervisning i sprog og sprogbrug. Derfor rummer arbejdet med at beskrive sprog i sociale medier også muligheden for at arbejde med andre og nye tekster og genrer i sprogundervisningen.

Vi advokerer således for en *udvidet sprogundervisning* med inddragelsen af sprogbrug på sociale medier. Undervisning der har sproget på de sociale medier som genstand, skal ikke anskue og behandle denne sprogbrug som afvigende eller som en mindre adækvat variant af skriftsproget. Tværtimod rummer inddragelsen af sprogbrug fra sociale medier muligheden for at udvide sprogundervisningens genstandsfelt og dermed brugen og relevansen af de eksisterende begreber og analysekategorier som allerede er i anvendelse i sprogundervisning. Eleverne skal således lære *mere* om hvad fx et punktum kan anvendes til og betyder i faktisk sprogbrug, ligesom deres viden om ortografi og syntaks skal udvides til også at inddrage og beskrive fx emfatiske forlængelser og ellipser som de optræder fx i eksemplerne ovenfor. Undervisningen rummer også potentialer for at udvide tekst- og genrebegrebet, i det hele taget rummer arbejdet med sprogbrug på sociale medier mulighed for at udvide sprogbeskrivelsesapparatets relevans og forklaringskraft for elever, der til dagligt er flittige brugere af sociale medier.

Der findes meget få fremstillinger af hvordan man kan arbejde med sprogsystemet og sprogbeskrivelse i en undervisning der tager højde for medialekter. Hougaard, Durup og Balleby (2018) giver et forskningsbaseret bud med en fremstilling af relevante sprog- og medieanalytiske begreber henvendt til danskundervisningen i gymnasieskolen. Nyboe og Grønning (2015) skriver om sociale medier som redskab for undervisning og skole-hjem-samarbejde i grundskolen, men her fylder det lingvistiske aspekt meget lidt. I en tidlig udgivelse (Brandt m.fl. 2012) findes et eksempel på sproganalytiske begreber og analyser bragt i anvendelse med *statusopdateringen* som genstand. Christensen (2016) giver eksempel på undervisning som med et sprogteoretisk udgangspunkt behandler *youtube-kommentaren* som

genre og sprog. Dette giver i sagens natur udfordringer for den didaktiker der vil give elever redskaber og begreber til at forstå sprogbrug på sociale medier, derfor er vores anden pointe at inddragelsen af sociale mediers sprogbrug også rummer potentialer for arbejdsformerne i modersmålets sprogdidaktik. Så længe disse beskrivelser ikke foreligger, kan det være vanskeligt for lærere at undervise i og med dem, og man må også forudse at medier og produkter ændrer sig meget hurtigt og dynamisk. Et bud kan være at gøre undervisningen konsekvent deskriptiv, og arbejdsformen induktivt og opdagende: Fx ved at tage udgangspunkt i repræsentative eksempler på sproglige fænomener som forsøges beskrevet så præcist og grundigt som muligt med kendte sprogvidenskabelige begreber. I eksemplet nedenfor har en gruppe danskstuderende på læreruddannelsen først selv lavet memes ved hjælp af en memegenerator, derefter er disse memes blevet ordnet i grupper af memes der synes at ligne hinanden. Eksemplet viser hvordan de studerende efterfølgende har forsøgt at beskrive disse memes. Arbejdsformen var kollaborativ, beskrivelserne blev lavet ved hjælp af online værktøjet linoit, en slags virtuel opslagstavle hvor de kunne dele og lade sig inspirere af andres opgaveløsninger. Denne måde at arbejde på har dels en deskriptiv grammatik som mål, dels mimer den de processer der kendetegner sprogtilegnelse hvor sprogbrugere danner hypoteser om sprogets regelmæssigheder.

6. Afsluttende bemærkninger

Formålet med denne artikel har været at beskrive begrebet medialekt fra et grammatisk og et didaktisk perspektiv og dermed at argumentere for begrebets relevans i både en sprogvidenskabelig og en sprogdidaktisk kontekst. Medialektbegrebet er ikke et nyt begreb, men -lektbegrebet skriver sig ind i en lingvistisk forståelsesramme som vi mener er underbelyst i aktuel forskning i sprog og sociale medier. At betragte medialekter netop som -lekter der kan beskrives med allerede kendte og validerede begreber fra sprogvidenskaben, har flere implikationer for fremtidig forskning i fænomenet. For det første må den lingvistiske beskrivelse af medialekterne fortsættes og muligheder og begrænsninger for dette perspektiv afsøges.[7] At vi ikke betragter disse -lekter som undtagelser eller afvigelser, men som kurant sprogbrug der kan beskrives både indefra (som sproglige strukturer og regelmæssigheder) og udefra (som sprogbrug i konkrete kommunikationssituationer), medfører at det elever i grundskole og gymnasium lærer om sprog, sprogsystem og kommunikation, må kunne rumme medialekternes brug og sproglige karakteristika. Den amerikanske literacy-forsker James Paul Gee omtaler under ét sproglige praksisser der knytter sig til særlige formål og identiteter, herunder det vi omtaler som medialekter, som *social languages* (Gee 2017). En central pointe hos Gee er at disse sprogformer spiller en vigtig rolle i de kommunikative praksisser som børn og unge involverer sig i uden for skolen, og at det derfor også må være skolens opgave at understøtte elevernes tilegnelse af disse sprogformer.[8] Medlemskab af et sprogfællesskab indebærer også erfaring med og kendskab til medialekter, derfor bør undervisning i sprog og sprogbrug som har til formål at gøre elever til bevidste og kritiske sprogbrugere i fx det danske sprogfællesskab, også ruste eleverne til bevidst og kritisk omgang med medialekter.

[7] Fx i stil med Christensen et al. (2018): Funktionel grammatik – Grammatik i de sociale medier.

[8] Vi finder en lignende pointe allerede hos Halliday (1978) der med henvisning til Hymes' begreb *kommunikativ kompetencer* (Hymes 1972) påpeger at beherskelsen af forskellige registre er en central komponent i en veludviklet kommunikativ kompetence og at det derfor også bør være et centralt element i skolernes sprogundervisning.

Litteratur:

Androutsopoulos, J. (2018) Digitale Interpunktion: Stilistische Ressourcen und soziolinguistischer Wandel in der informellen digitalen Schriftlichkeit von Jugendlichen. A. Ziegler (red.) *Jugendsprachen/Youth Languages: Aktuelle Perspektiven internationaler Forschung/Current perspectives of international research.* De Gruyter Mouton.

Brandt, E.Z., J. Kofoed, M.C. Larsen, R. Brahe-Orlandi, H. Stouby & Anne Petersen (2012) *Sociale netværkssider som tekst og kontekst.* VIASystime.

Bundsgaard, J. (2017) *Digital dannelse.* Aarhus Universitetsforlag.

Busch, F. (2018) Digitale Schreibregister von Jugendlichen analysieren. Ein linguistisch-ethnographischer Zugang zu Praktiken des Alltagsschreibens. Ziegler, A. (red.) *Jugendsprachen/Youth Languages: Aktuelle Perspektiven internationaler Forschung/Current perspectives of international research*. De Gruyter Mouton.

Christensen, M.V. (2016) Kvalificerede meninger om Paradise Hotel i 7.A.: Et genrepædagogisk forløb om film og evaluerende sprog. K. Bock, m.fl. (red.) *Genrepædagogik og andre nye veje i læse- og skriveundervisningen.* Hans Reitzels Forlag:87-108.

Christensen, T.K., T.J. Jensen & A.C. Stæhr (2018) *Funktionel grammatik – Grammatik i de sociale medier*. A.C. Stæhr & K.K. Mortensen (red.) *Sociale medier og sprog. Analytiske tilgange*. Samfundslitteratur.

Dawkins, Richard (1989) *The Selfish Gene*. Oxford University Press.

Gee. J.P. (2017) Educational linguistics. Mark Aronoff & Janie Rees-Miller (red.) *Handbook of Linguistics*. Wiley Blackwell:603-616.

Gibson, J.J. (1979) The Ecological Approach to Visual Perception. Boston: Houghton Mifflin.

Halliday, M.A.K. (1978) Language and social man. Halliday, M.A.K. *Language as Social Semiotic*. Edward Arnold:8-35.

Halliday, M.A.K. (1994) *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold.

Hansen, E. (1979) Den danske rigssprogsnorm. *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori 12. Sprognormer i Norden*:65-82.

Herring, S.C. (2012) Grammar and electronic communication. C.A. Chapelle (red.) *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Chichester: Wiley-Blackwell Publishing.

Hjarvard, S. (2007) Sprogets medialisering. *Språk i Norden*, Nordisk Sprogkoordination:29-45.

Hjarvard, S. (2008) *En verden af medier. Medialiseringen af politik, sprog, religion og leg*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Hougaard, T.T. (2013) Hmmm – interjektioner på Facebook. I. Schoonderbeek Hansen, P. Widell & T. Thode Hougaard (red.) *14. Møde Om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:167-184.

Hougaard, T.T. (2014) Sproglige forandringer i de nye medier. Fra chatstil til hashtagpoesi. *NyS* (46)

Hougaard, T.T. (2016) Hashtags: a new textual construct. *Rask*, Vol. Vol. 44, Nr. summer:57-73.

Hougaard, Tina Thode & Lasse Balleby (2019) Medialektale træk i digitale dialoger. Gabriella Sandström (red.) *Språk i Norden 2019*:7-23. https://tidsskrift.dk/sin/index

Hougaard, T.T., T. Durup & L. Balleby (2018) *Sprog i sociale medier.* Dansklærerforeningens forlag.

Hutchby, I. (2001) Technologies, Texts and Affordances. *Sociology* 35(2):441-456. https://doi.org/10.1177/S0038038501000219

Hymes, D.H. (1972) On communicative competence. J.B. Pride & J. Holmes (red.) *Sociolinguistics*. London: Penguin.

Lorentzen, R.F. (2014) Atomkraft i Jylland? om kritisk læsning af nettekster. *Viden om Læsning* 16 [16].

Nyboe, L. & A. Grønning (2015) *Sociale meder i skole og fritid.* Akademisk Forlag.

Sacks, Harvey (1987/1973) On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation. Graham Button & John R.E. Lee (red.) *Talk and social organization*. Clevedon, UK: Multilingual Matters:54-69

Togeby, O. (2003) *Fungerer denne sætning?* Funktionel dansk sproglære. Gads Forlag.

Trudgill, P. (2003) *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Læsernes holdninger til journalisters stavefejl i digitale medier

Jonas Nygaard Blom
Syddansk Universitet
Michael Ejstrup
Folketinget

1. Indledning

Sprogrøgtere hævder jævnligt, at danske journalister staver dårligt eller ligefrem rædderligt. I læserbreve og på sociale medier harcelerer de over den sproglige standard i journalistiske medier og udstiller fadæser, der latterliggøres og generaliseres til stavefærdighederne hos den samlede journaliststand. Her ses et typisk eksempel på en klage over journalisternes stavning, i dette tilfælde fra en frustreret seer til TV 2's seerredaktør:

> Tænkte om du ikke kunne påbegynde et intenst arbejde omkring indførelse af STAVEKONTROL for de stakkels hjælpeløse journalister på TV 2|NEWS, som konstant og hele tiden opfinder nye ord, som for den almindelige befolkning er aldeles uforståelige. Alligevel insisterer ordblindesamfundet på TV 2 på, at udbasunere deres inkompetence på skærmen i tide og utide. Forleden opfandt de ordet "INDNU". I dag står menuen på "STATN". INGEN i min omgangskreds aner, hvad ordene betyder. (TV 2 2010)

Seeren gør sig her til talsmand – muligvis i hyperbolsk forstand – for, at ordene er uforståelige, og i den offentlige sprogdebat genfinder man flere steder argumentet, at journalisters stavefejl støjer og forstyrrer i en sådan grad, at man som læser ikke blot bliver irriteret, men også

decideret forvirret. Man støder samtidig på den holdning, at stavefejl illustrerer journalistens manglende viden om det, artiklen handler om, altså at den sjuskede form vidner om manglende forståelse af og indsigt i emnet. Det ser man et eksempel på i denne kommentar på Sprogpolitiets facebookside:

> Nej, nej, nej, inkompetente fjols til en journalist, der hverken kan stave eller har den fjerneste idé om, hvad han/hun taler om… (kommentarsektionen på Sprogpolitiets Facebook-side, 20.10.2016)

I dette tilfælde havde en journalist fra B.T. beskrevet en ny vaskemaskine som en "lakmoussetest på fremtiden." Han havde dermed øjensynlig blandet *lakmus* sammen med *laksemousse* svarende til kontaminationen *advokado* smittet af *advokat*. Den slags ordmiks kan altså, som det ses, udløse harme reaktioner.

At danske journalister begår en del sprogfejl, er dokumenteret af flere fejloptællingsstudier (Rathje & Kjærgaard 2009; Kristensen m.fl. 2007; Brandt 1996). Dette er ikke overraskende, når man tager i betragtning, at journalister producerer og publicerer tekster i døgndrift med stramme deadlines og i nyere tid med meget begrænsede eller ingen muligheder for professionel korrekturlæsning. Det må anses for vanskeligt, hvis ikke umuligt, at undgå fejl under så pressede arbejdsvilkår, selv for sikre sprogbrugere. Det påtrængende spørgsmål bliver derfor ikke, om journalister laver sprogfejl – for det gør de – men derimod, hvilken virkning fejlene har, og hvilken betydning læserne tillægger dem.

I denne artikel vil vi på baggrund af en spørgeskemaundersøgelse (N = 2.399 deltagere) analysere læsernes holdninger til journalisters stavefejl. Mere specifikt vil vi undersøge, i hvor høj grad læserne mener, det er vigtigt, at journalister staver korrekt, og analysere de holdninger, læserne udtrykker med deres egne ord. Vi interesserer os i den sammenhæng særligt for, hvilken *virkning* deltagerne mener, sprogfejlene har.

2. Journalistikkens sprognormer

I såvel journalistbranchen som på landets journalistuddannelser finder man den udbredte og nedfældede holdning, at læserne går højt op i

sproglig korrekthed. Gitte Luk og Søren Boy Skjold fra Danmarks Medie- og Journalisthøjskole (DMJX) har formuleret opfattelsen på følgende vis:

> [H]vis journalister og andre kommunikatører skal bevare eller generobre en sproglig troværdighed, kræver det, at de studerende, der bliver fremtidens professionelle sprogbrugere, får en grundlæggende respekt for og viden om grammatik, sproglig korrekthed, stavning og tegnsætning (Luk & Skjold 2013).

Her forudsættes det altså, at sprogfejl påvirker læsernes holdning til afsenderens troværdighed, og at journalisterne muligvis allerede har mistet troværdigheden. Med retoriske begreber: *Etos* påvirkes af *puritas*. En tanke, man også finder i DR's sprogpolitik, hvor fejlenes indflydelse på læsernes opmærksomhed fremhæves:

> DR forbindes ofte med lyd og billeder. Men DR producerer også nogle af de mest læste tekster herhjemme […] Dette stiller høje krav til retskrivningen, også selvom mange tekster bliver til under stort tidspres. DR vil derfor øge den systematiske brug af korrektur og vil endvidere udbyde retskrivningskurser til medarbejdere efter behov. Dette sker af hensyn til DR's troværdighed og for at sikre brugernes udelte opmærksomhed på det indhold, vi ønsker at formidle (DR 2009:[5]).

I den normative litteratur og blandt journalister indbyrdes er det dog sjældent ekspliciteret, hvilken dokumentation der danner grundlaget for påstanden om den negativt påvirkede troværdighed og opmærksomhed – ud over tradition og mavefornemmelser. Man kan kun gætte på, at klager fra kritiske læsere spiller en vigtig rolle i det skjulte, men det er ikke til at vide med sikkerhed.

Journalistikkens sprognormer bygger ofte på uklare antagelser om afvigelser fra standarden og virkningerne af sproglige variationer. Passiven har for eksempel i både den ideologikritiske (Mortensen 1972) og normative (Grunwald m.fl. 1992) litteratur været stærkt kritiseret for at skjule informationer for læserne og øge abstraktionsniveauet. Men som påpeget af Jensen (2013) er det sket uden hensyn

til diatesens funktioner i den journalistiske sprogbrug. Den såkaldte ”mumledansk” eller ”stavelseskannibalisme” (Skyum-Nielsen 2008) har fået og får fortsat skylden for, at folk ikke kan høre og forstå, hvad der siges i tv, på trods af at flere studier har vist, at lydreducerede ord forstås af de fleste (Blom, Ejstrup & Hopmann 2018). Og selvom de ”syge” substantiver allerede i 1970’erne blev erklæret raske og friske af forskningen (Platzack 1977), antages det fortsat i journalistikken, at de er svære at forstå og derfor bør undgås og omskrives (Tverskov og Tverskov 2004:71). Betegnelsen *substantivsyge* stammer, så vidt vi kan spore det, fra Sverige (jf. Platzack 1977) og dækker over verbal- og adjektivnominaler, der indgår i korporative prædikater, fx *foretage anholdelse af* (frem for *anholde*) og *tage op til overvejelse* (frem for *overveje*). I journalistikken advares der især mod denne form, men også mere generelt mod brugen af verbalsubstantiver, uagtet at de kan bruges til at opsummere og referere til en tidligere proposition i teksten og dermed har en redundant funktion, der potentielt kan fremme forståelsen.

De mange antagelser om sprogets virkninger skyldes øjensynlig, at journalistikken historisk set er et *erfaringsbaseret* håndværksfag, hvor sprognormer overleveres til praktikanter og nyansatte og videreføres gennem socialisering (Gravengaard & Rimestad 2015). Først i nyere tid er journalistikkens sproglige konventioner blevet nøjere beskrevet og udfordret af videnskabelige tilgange og forskningsbaseret uddannelse af journalister på danske universiteter.

Hensigten med vores undersøgelse er derfor dels at teste de normative antagelser om læsernes holdninger til sprogfejl, dels at bidrage til den fortsatte udvikling af en forskningsbaseret journalistisk sprogpraksis.

3. Tidligere undersøgelser af læsernes holdninger

I dansk sprogforskning er det sparsomt med undersøgelser, der belyser læsernes holdninger til journalisters sprogfejl og mere specifikt stavefejl. I vores søgninger på bibliotekernes forskningsdatabaser har vi kun kunnet finde Jacob Thøgersens (2013) spørgeskemaundersøgelse for DR. Heri dokumenteres det blandt andet, at brugerne alterovervejende mener – eller i hvert fald i 2013 mente – at sproget på DR’s

hjemmesider var meget korrekt. Resultatet og rapportens øvrige indhold gør op med det indtryk, man ellers har fået af DR’s halvårlige klageberetninger, der gennem årene har tegnet et billede af utilfredshed med DR’s sprogbrug blandt brugerne. De(m), der klager til DR, afspejler altså ikke nødvendigvis den generelle holdning til sprogbrugen. Nok snarere tværtimod.

Derudover har Kristiansen og Rathje (2014) undersøgt et beslægtet emne: unges bevidste og ubevidste holdninger til stavefejl i de sociale medier. De konkluderer, at unge generelt går højt op i stavefejl på Facebook, men ikke finder sær- og sammenskrivningsfejl, slåfejl og fejl ved store og små bogstaver særlig alvorlige. Dansk Sprognævn (Kristiansen & Diderichsen 2014) har desuden lavet en stor undersøgelse (N = 12.939) af danskernes holdninger til udsagn om sproglige normafvigelser, herunder grammatiske afvigelser som *hans*/*sin* og *ligge*/*lægge* og holdninger til sprogligt sjusk. Undersøgelsen viste blandt andet, at deltagerne ikke ønskede en mere lydret stavning, og at de ældre deltagere generelt var mere sprogkonservative end de yngre. Forfatterne peger dog selv på, at undersøgelsen ikke nødvendigvis er repræsentativ for befolkningen som helhed, da det ikke kan udelukkes, at deltagerne har haft en særlig sprogkonservativ tilbøjelighed og/eller en særlig interesse i sprog. Vi nævner problemet her, da vores egen undersøgelse lider under samme usikkerhed. Det vender vi tilbage til senere.

Skeler man til udlandet, er der i de seneste år lavet en række effektstudier af journalisters sprogfejl. Vultee (2015) har påvist, at tekstredigering, herunder korrekturlæsning, af journalistiske tekster har en positiv indflydelse på læsernes opfattelse af kvalitet, professionalisme og værdi. I forlængelse heraf har Appelman og Schmierbach (2018) i et effektstudie vist, at afvigelser fra retskrivnings- og sprogbrugsnormen har en negativ effekt på læsernes opfattelse og vurdering af kvalitet, troværdighed og informationsværdi. Der skal dog relativt mange fejl til (30 fejl på 450 ord) for at udløse en jævn effekt, og der er størst negativ effekt hos folk, der går op i korrekt sprog, og begrænset eller i nogle tilfælde endda positiv effekt hos folk, der går mindre eller slet ikke op i korrekt sprog.

Studier inden for andre felter peger samtidig på, at nogle typer af læsere, men ikke nødvendigvis alle, nedvurderer skribenter, der laver

sprogfejl. Queen og Boland (2015) har eksempelvis undersøgt, hvordan sprogfejl i e-mails påvirker vurderingen af afsenderen. I deres studie viste det sig, at læserens erfaringer med elektroniske medier havde betydning for vurderingen af afsenderen. Jo mere erfaring med elektroniske medier, des vigtigere var det, at afsenderen skrev korrekt. Genren og indholdet lader også til at have betydning for vurderingen. I hvert fald viser flere studier, at jobansøgninger med sprogfejl vurderes *meget* negativt og i nogle tilfælde så negativt, at fejlene har lige så stor betydning som ansøgernes selvangivne mangel på erfaring (Martin-Lacroux & Lacroux 2016).

Samlet set peger den eksisterende forskning altså på, at stavefejl kan have en negativ indflydelse på læserens holdning til tekstens troværdighed, kvalitet, informationsværdi og professionalisme, men at læserens holdning samtidig kan variere alt efter deltagernes alder, hvilke stavefejl der er tale om, hvor meget læseren i forvejen går op i og selv behersker et korrekt sprog, hvor hjemmevant læseren er med mediet, og hvilken genre og hvilket indhold der er tale om.

4. Teoretisk tilgang til sprogholdninger

Sprogholdninger påvirkes især af sprogstandardisering (Garrett 2010:7), herunder autoriserede regler og retningslinjer for korrekte stavemåder. I Danmark fastsætter Dansk Sprognævn de officielle regler for stavning, og det danske skriftsprog har derfor – i hvert fald når det gælder stavning, bøjning og tegnsætning – en fast normeret form. I og med at der i skolen undervises og testes i stavning, er danskerne fra barnsben øvede i at opfatte afvigelser fra stavenormen som *fejl*, og de fleste har derfor forventeligt også bevidste holdninger til, hvad de mener om stavefejl. Som illustreret ovenfor kan den slags holdninger komme direkte til udtryk i sprogklager.

Milroy og Milroy (1999) skelner mellem to typer af sprogklager: 1) de legalistiske og 2) de moralistiske. De legalistiske klager påpeger afvigelser fra den præskriptive norm, fx stavefejl og kommateringsfejl, mens de moralistiske angår mening og sandhed, fx klager over ord og udtryk, der er partiske eller misvisende. Med afsæt i denne skelnen har Cotter (2010:195) lavet en model (Tabel 1) for sammenhængen mellem de journalistiske sprognormer og typen af klager:

Primary usage injunctions	**Complaint tradition correlates**
Journalistic language ideology - "Accuracy equals credibility"	Type 1 (legalistic – correctness)
Journalistic craft ideology - "Good writing equals clarity"	Type 2 (moralistic – truth)
Journalistic language values - Precision and prescription Goal: To safeguard accuracy and clarity	Types 1 and 2

Tabel 1. Cotters oversigt over de journalistiske sprogideologier og -værdier

Vi forventer, at de journalistiske sprogideologier og -værdier stemmer overens med de kritiske læseres holdninger. Samtidig forventer vi, at korrekthed – i de kritiske læseres øjne – også antages at spille en rolle for afkodning og forståelse under læsningen, og at holdningen derfor er, at korrekt sprog også er lig med klart sprog.

Som det ses i Cotters model – og som vi også har illustreret tidligere – spiller troværdighed en væsentlig rolle i journalisternes opfattelse af det korrekte sprogs virkning på læserne. Men det er ofte uklart, hvad manglende troværdighed nærmere vil sige. Det kan dække over, at læserne ikke tror på det, der står i teksten, og det kan dække over, at læserne mere generelt ikke stoler på journalisterne.

I sociolingvistikken analyserer man sprogholdninger ud fra en teoretisk antagelse om, at folk reagerer på afvigelser fra standardnormen ved at kategorisere afsenders sociale tilhørsforhold og tillægge afsenderen stereotype personlighedstræk (Dragojevic 2017). Studier af underbevidste sprogholdninger har tidligere vist, at sprogbrugere ofte forbinder afvigelser fra standardnormen, fx dialekter og sociolekter, med status (lav eller høj), kompetencer (ringe eller veludviklede) og forskellige grader af sociabilitet og solidaritet, herunder om folk er til at stole på (Thøgersen & Kristiansen 2006; Garrett, Coupland & Williams 2003). I journalistikkens tilfælde er det derfor forventeligt, at sprogfejl kan føre til (under)bevidste holdninger om journalisterne selv, fx at de er inkompetente og utroværdige.

Sprogholdninger kan samtidig udløses eller forstærkes af stereotype forestillinger om, hvordan personer eller grupper er. Når det gælder journalister, har troværdighedsmålinger udført af kommunikations-

bureauet Radius de sidste ti år peget på, at journalister som faggruppe har meget lav troværdighed i befolkningen (Radius 2018). I 2018 rangerede journalisterne sammen med bilforhandlere og politikere i den nederste ende af skalaen. Hvis dette holder stik, kan sprogbrugernes holdninger til journalisters stavefejl muligvis være påvirket af en generel negativ opfattelse af journalisters troværdighed. Målingerne står dog i delvis modsætning til en ny rapport fra Roskilde Universitet (Schrøder m.fl. 2018:30), der viser, at befolkningen opfatter de danske nyhedsmedier som troværdige, især public service-medierne og de medier, der ikke er tabloide eller rent netbaserede. De modstridende resultater skyldes muligvis, at Radius har spurgt respondenterne om deres holdning til *journalister*, mens Schrøder m.fl. har spurgt respondenterne om deres holdning til journalistiske *organisationer*, fx DR og Politiken. Forskellen peger på, at der i journalistikken ofte er et flersidet afsenderforhold, der kan sløre, hvem modtageren egentlig opfatter som afsender. Det kan både være journalisten, der har skrevet artiklen, det kan være selve medieorganisationen, og det kan være journalister i mere generisk forstand.

5. Design og metode

Sprogholdninger kan undersøges ved hjælp af spørgeskemaer, interview, test/eksperimenter, og når det gælder underbevidste holdninger ved hjælp af masketest. Vi har gjort brug af et spørgeskema med åbne og lukkede svarmuligheder. Ved hjælp af denne metode har vi overordnet kunnet måle, hvad deltagerne mener om journalisters sprogfejl, når de bliver spurgt direkte, og vi har kunnet kategorisere samt nærmere analysere de begrundelser, de giver. Vi har valgt at fokusere på sprogfejl i de digitale medier, da det først og fremmest er her, journalister arbejder under stærkt tidspres og har begrænsede muligheder for korrekturlæsning.

Deltagerne har først fået spørgsmålet: Hvor vigtigt er det for dig, at journalister staver korrekt i de digitale medier? Svarkategorierne var lukkede, og deltagerne kunne vælge mellem svarene: meget vigtigt, vigtigt, mindre vigtigt og ligegyldigt. Derefter blev deltagerne bedt om at begrunde deres holdning med egne ord ud fra spørgsmålet: Hvorfor er det (meget) vigtigt for dig, at journalister staver korrekt?

Eller: Hvorfor er det mindre vigtigt/ligegyldigt for dig, at journalister staver korrekt? Deltagerne gik herefter videre til den eksperimentelle del af testen. Forud for holdningsspørgsmålene blev deltagerne bedt om at svare på baggrundsspørgsmål om køn, alder, uddannelse, arbejdsforhold og medievaner.

Vi har anvendt den såkaldte sneboldsteknik til at samle respondenter, dvs. at vi har kontaktet en række personer med variation i alder, køn, uddannelse, bopæl og arbejde. Disse respondenter blev derefter opfordret til at invitere venner og bekendte, som selv skulle invitere venner og bekendte. Metoden har den ulempe, at man ikke kan sikre sig repræsentativitet, og at man ikke kan styre, hvem der tager testen. Problemet med repræsentativiteten forstærkes samtidig af, at folk, der ikke går op i journalisters stavefejl, næppe har ønsket at deltage i en undersøgelse om journalisters stavefejl. Dette problem vil dog uden tvivl også spille ind ved andre samplingmetoder. Til gengæld gør sneboldsmetoden det muligt at sprede testen i miljøer, man er særlig interesseret i. I vores tilfælde gjaldt det dels dansklærere som repræsentanter for sikre stavere, dels kommunikatører og journalister, som vi ikke blot opfatter som producenter/afsendere, men også som læsere, der kan have særlige holdninger til betydningen af, at fagkollegerne skriver korrekt (jf. Tabel 1).

Blandt vores deltagere er der en stærk overrepræsentation af kvinder, højtuddannede og dansklærere sammenlignet med befolkningen i øvrigt (se nærmere i Tabel 2). 2.399 deltagere svarede på det overordnede holdningsspørgsmål, og 2.093 begrundede deres svar. Disse begrundelser har tilsammen udgjort vores analysekorpus.

Vi har kategoriseret begrundelserne induktivt, dog med et teoretisk baseret blik for, at sprogfejl ikke blot kan lede til udtrykte holdninger til tekstens indhold og repræsentation af virkeligheden, men også til (underbevidste) holdninger til afsenderen selv, herunder vedkommendes kompetencer og troværdighed. I den kvalitative analyse har vi først analyseret og kategoriseret *alle* begrundelser for, hvorfor det er ligegyldigt eller mindre vigtigt, at journalister staver korrekt (57 begrundelser i alt). Derefter har vi analyseret og kategoriseret 700 begrundelser – cirka en tredjedel af de resterende samlede begrundelser (2.036 i alt) – for, hvorfor det er vigtigt eller meget vigtigt, at journa-

lister staver korrekt. Årsagen til beskæringen er, at vi ved dette punkt i analysen ikke længere stødte på nye typer af argumenter, men kun på gengangere, dvs. vi havde nået et analytisk mætningspunkt. Vi kan naturligvis ikke udelukke, at vi derved har overset enkelte typer af begrundelser, men de vil efter al sandsynlighed være udtryk for unikke eller mere sjældne holdninger blandt deltagerne.

Begrundelserne har vi i vores analyser reduceret til makropropositioner, dvs. generelle abstraktioner for de mikropropositioner, der indgår i den samlede begrundelse. Her ses et simpelt eksempel på en sådan reduktion af en samlet begrundelse til to makropropositioner (MP):

> ~~*Fordi*~~ [MP1:] *det er forstyrrende for "flowet" i læsningen,* ~~*og fordi*~~ [MP2:] *man mister tillid til et medie* ~~*der ikke forstår at sørge for korrektur eller journalister der kan stave og formulere sig ordentligt, samt forstå vigtigheden af dette.*~~ (Respondent 305)

Vi har derefter samlet makropropositionerne i kategorier og reduceret dem yderligere ved at udvælge prototypiske formuleringer, der er repræsentative for kategorierne, fx *Stavefejl forstyrrer læsningen/læserytmen/-flowet* og *Stavefejl mindsker troværdighed/etos/tillid/pålidelighed*. Leksemvariationerne bygger i alle tilfælde på deltagernes egne ordvalg. Vi har afslutningsvis udtrukket kerneordene i remadelen af makropropositionerne og lavet kollokationsanalyser i den samlede del af korpusset, der dækker begrundelserne for betydningen af korrekt stavning, dvs. de 2.036 begrundelser. På den måde har vi eksempelvis kunnet analysere, hvilke ordkombinationer lemmarødderne *forstyr*, *flow* og *tillid* indgår i, og hvor ofte ordene bruges i det samlede korpus (Baker 2006). Herunder ses et lille udsnit af kollokationsanalysen for søgeordet *forstyr*. Som det ses, kollokerer *forstyr* her med *stavefejl* (i visse tilfælde i parafraseret, anaforisk eller elliptisk form) og leksemer som *mening, læsning*, *kommunikation* og *forståelse*.

Fordi stavefejl er menings-	***forstyr***	*-rende*
Virker menings-	***forstyr***	*-rende hvis ikke der staves korrekt*
Fordi det	***forstyr***	*-rer min læsning*
Fordi stavefejl kan forvirre og	***forstyr***	*-re kommunikationen*
Fejl	***forstyr***	*-rer og fjerner fokus*
For at undgå menings-	***forstyr***	*-relse*
Det virker	***forstyr***	*-rende*
Det	***forstyr***	*-rer forståelsen*

Resultater

Som det ses i Tabel 2 herunder, mener deltagerne overordnet, at det er vigtigt, at journalister staver korrekt i digitale medier. Der er en signifikant forskel på kvinder og mænd, på aldersgruppen 35-59 år sammenlignet med aldersgruppen 19-34 år og på deltagere, der dagligt læser nyheder på nettet, sammenlignet med deltagere, der læser ugentligt. Forskellene er dog meget små (< 0,1 point) og bør næppe tillægges den helt store betydning. Ellers er der ingen signifikante forskelle inden for grupperne.

Det kan samlet konkluderes, at deltagerne går højt op i, at journalister staver korrekt. Dette gælder for såvel journalisterne som de andre professionsgrupper og synes at bekræfte journalistikkens egen grundantagelse: *Korrekt stavning er vigtig* – i hvert fald for denne type sprogbrugere.

	Antal deltagere	Gnst. score#	Standard-afvigelse
Køn			
Mænd	622	2,57	0,62
Kvinder	1.777	2,67**[1]	0,53
Alder			
< 19 år	44	2,59	0,54
19-34 år	991	2,61	0,58
35-59 år	1083	2,68**[2]	0,53
> 59 år	281	2,63	0,53
Profession			
Dansklærere	516	2,65	0,55
Kommunikatører	206	2,69	0,49
Journalister	83	2,61	0,49
Anden profession	1.651	2,63	0,57
Længste uddannelse			
Folkeskolen	84	2,5	0,67
Gymnasial uddannelse	432	2,62	0,56
Kort videregående/bachelor	1073	2,65	0,53
Lang videregående	810	2,66	0,56
Medievaner			
Læser dagligt nyheder på nettet	1963	2,66*[3]	0,54
Ugentligt	372	2,57	0,59
Månedligt	38	2,61	0,63
Meget sjældent	26	2,56	0,66

Svarskala: *Ligegyldigt* (= 0), *Mindre vigtigt* (= 1), *Vigtigt* (= 2), *Meget vigtigt* (= 3) til spørgsmålet: *Hvor vigtigt er det for dig, at journalistiser staver korrekt i de digitale medier?*
**[1] $p < 0.01$ for kvinder sammenlignet med mænd (uparret t-test).
**[2] $p < 0.01$ for aldersklassen 35-39 år sammenlignet med 19-35 år (ensidet variantanalyse).
*[3] $p < 0.05$ for dagligt nyhedsforbrug sammenlignet med ugentligt 35-39 år (ensidet variantanalyse).

Tabel 2. Deltagernes holdninger til betydningen af, journalister staver korrekt i digitale medier

Vigtigt eller meget vigtigt

30 % (710) af deltagerne mener, det er vigtigt, at journalister staver korrekt. 68 % (1.622) mener, det er *meget* vigtigt. Langt størstedelen af deltagerne placerer sig altså i disse to kategorier, og blandt dem har alle undtagen fem begrundet deres holdning. I skemaet herunder ses de makropropositioner, vi har opsummeret begrundelserne til. Holdninger, som kun enkelte deltagere giver udtryk for, er ikke medtaget. Frekvensen af kerneordene i det samlede korpus står angivet i parenteser i højre kolonne. Det skal understreges, at kerneordene alene repræsenterer det *typiske* ordvalg i begrundelserne. Begrundelserne udtrykkes i flere tilfælde også på andre måder, men kan opsummeres til samme overordnede makroproposition.

Fokus	Begrundelser	Frekvens af kerneord
Afsender	Stavefejl er udtryk for sjusk/sløsethed/ligegyldighed/dovenskab/mangel på seriøsitet	*sjusk* (193), *seriøs* (153), *sløs* (24), *ligegyldig* (10), *doven* (10)
	Stavefejl er udtryk for inkompetence/mangel på dygtighed/evner	*kompeten* (20), *dygtig* (7), *evne* (15)
	Stavefejl er uintelligent/dumt	*intelligen* (10), *dum* (12)
Afsender og/eller indhold	Stavefejl mindsker troværdighed/etos/tillid/pålidelighed	*troværdig*/*etos* (314), *tillid* (23), *pålidelig* (11)
Læsning (afkodning og/eller forståelse)	Stavefejl er forstyrrende/distraherende/støjende (for læserytme/flow)	forstyr* (157), *distraher* (23), *støj* (11), *rytme*/*flow* (24)
	Stavefejl gør teksten svær at forstå/uklar	forstå* (309), *klar* (30)
	Stavefejl er meningsforstyrrende/forvirrende/misvisende	*meningsforstyr* (91), *forvir* (47), *misvis* (6)
	Stavefejl skaber misforståelser/tvivl	*misforstå* (88), *tvivl* (60)
	Stavefejl fjerner fokus fra indhold	*indhold* (143), *fokus* (97)

Modtageren selv	Stavefejl er irriterende/træls	*irriter* (167), *træls* (7)
Tekstens form	Stavefejl er uæstetiske	*æsteti* (18)
Journalistestanden	Journalister skal være sproglige rollemodeller/forbilleder/repræsentanter	*rollemodel* (77), *forbilled* (53), *repræsentant* (7)
	At stave korrekt er en del af journalisternes arbejde/faglighed/uddannelse	*arbejd* (133), *faglig* (29), *uddan* (36)
	Stavefejl er uprofessionelt	*professionel* (159)
	Journalister skal højne/sætte standarden	*standard* (27)
Det danske sprog og sprogsamfundet	Stavefejl smitter befolkningen	*smit* (28)
	Stavefejl forfladiger/devaluerer/degenerer/ødelægger sproget	*forflad* (7), *devaluer*, *degenerer* (4), *ødelæg*(20)
	Sproget skal værnes om/bevares	*værne* (20), *bevare* (24)

Tabel 3. Deltagernes begrundelser for, at det er (meget) vigtigt, journalister staver korrekt

Overordnet mener deltagerne altså, at sprogfejlene kan påvirke såvel afkodningen og forståelsen af teksten som tilliden til journalisten og indholdet. Fejlene antages også at kunne smitte og derved påvirke sprogbrugen i samfundet. Model 1 giver en samlet fremstilling af disse potentielle virkningsforhold:

Model 1. Sprogfejlenes virkningsforhold ifølge de kritiske læsere

Modellen skal læses sådan, at ”smitten” fra stavefejlene primært gælder de (svage) stavere, der ikke opdager fejlene, mens de andre virkninger gælder for de sikre stavere. Det er i hvert fald den overvejende holdning, der gives udtryk for blandt deltagerne, der omtaler dette emne, fx: ”Hvis journalister staver forkert, tror jeg, at læsere, som har svært ved at stave, […] vil blive smittet af stavefejlen.” (Respondent 984); ”Fordi det smitter af på almenbefolkningen.” (Respondent 2.280); ”Det bliver set og læst af mange og det smitter hurtigt, i forvejen er mange dovne og bruger bare telefonens ordbog og regner med det er korrekt.” (Respondent 1.926).

Argumenterne afslører en bagvedliggende antagonisme, der baserer sig på et sprogkonservativt og elitært sprogsyn. På den ene side har vi en slags sprogaristokrati bestående af de sikre stavere, der bevarer og videreføre de rette stavemåder og har et veludviklet sprogligt immunforsvar over for ’sjusk’. Og på den anden side ’almenbefolkningen’, de ’dovne’ stavere, der lader sig smitte af fejlene og ’forfladiger’ sproget. Argumenterne afslører samtidig et muligt indre paradoks i holdningen til stavefejlenes negative virkning. På den ene side gives der udtryk for, at sprogfejl forstyrrer, forvirrer og gør det svært at læse teksten. På den anden side hævdes det, at de ’svage’ stavere slet ikke opdager fejlene, men tværtimod lader sig inspirere af dem. Altså må de svage stavere være særlig dygtige til at læse og forstå afvigende staveformer, mens de sikre stavere er særlig slemme til at lade sig forvirre og forstyrre af dem, hvis man kører argumentet ud *in absurdum*. Spørgsmålet bliver derfor, om stavefejlene i virkeligheden har afgørende betydning for forståelsen af teksten. Nogle af deltagerne mener nej, og de får nu ordet.

Mindre vigtigt eller ligegyldigt

Kun få har begrundet synspunktet, at det er mindre vigtigt (9) eller helt ligegyldigt (48), at journalister staver korrekt. Det mest udbredte argument i denne gruppe er, at tekstens mening, budskab, indhold og forståelighed er vigtigere end sprogfejl: ”Bare jeg forstår meningen er det OK” (respondent 2.274); ”Det vigtige for mig er, at de får formidlet et budskab.” (respondent 1.520); ”Hvis det er forståeligt er jeg ligeglad med hvordan der bliver stavet.” (respondent 738). Disse deltagere mener altså, at sprogfejl (i de fleste tilfælde) ikke har nogen (væsentlig)

betydning for selve forståelsen af teksten. Dette peger på, at der blandt de samlede deltagere ikke er fuld enighed om stavefejlenes overordnede påvirkning af læsningen. Men der er altså tale om mindretallets holdning her. Andre nævner desuden, at ”formidlingen”, ”originalt, flydende sprogbrug”, ”de rette ord”, ”relevante analyser”, ”retvisende dataformidling”, ”ordentlig journalistik”, ”hurtige nyheder”, ”nye og brede nyheder” og ”entydige sætninger” har større betydning end stavefejl.

Derudover pointerer en lille gruppe af deltagerne (syv i alt), at det er menneskeligt at fejle, og at de derfor har forståelse for, at det kan ske: ”[…] det er noget alle mennesker kommer til at gøre engang imellem.” (respondent 2.119). En lignende begrundelse finder man hos dem, der fortæller, at de selv er ordblinde eller har svært ved at stave (seks deltagere) og derfor kan relatere til staveudfordringerne: ”Jeg tænker ikke de gør det med vilje og jeg er selv ordblind og kan derfor relatere” (respondent 1.620). Der er dog også ordblinde blandt deltagerne, der omvendt giver udtryk for betydningen af, at journalisterne staver korrekt: ”[…] jeg er ordblind og lærer af at se hvordan andre staver” (respondent 2.231).

Tre deltagere kritiserer selve retskrivningssystemet og argumenterer for, at årsagen til problemet skal findes i de principper, der ligger bag retskrivningen, snarere end i journalisternes skrivefærdigheder. I denne lille gruppe finder man mere udfoldede argumenter og samtidig en kritik af den sprogideologi og de magtforhold, der ligger bag retskrivningen:

> Stavning er fuldstændig uvigtig i al sin mangel på logik, bl.a. fordi skriftsproget altid halter efter talesproget og reformerne kun gennemføres halvhjertet. Den er pustet op til symbol på klogskab og misbruges som kontrol- og sorteringsværktøj i de bedrevidendes tjeneste. (respondent 1.028).

Her er der ansats til en revolte mod stavningens elite og et opgør med antagelsen om, at stavning er udtryk for generel klogskab. Den tidligere beskrevne antagonisme får derved en stemme, der taler de ’svage’ staveres sag. Men det er *kvantitativt set* et lille pip i korpusset som helhed.

Endelig synes tre af deltagerne, at stavefejlene mest af alt bare er sjove og dermed harmløse: ”Og så har jeg det sådan, at ’gode’ og ’solide’ stavefejl faktisk gør min dag lidt lysere. Jeg griner” (respondent 1.693). Desuden begrunder fire af deltagerne deres holdning ud fra de kontekstuelle vilkår som fx det tidspres, journalisterne arbejder under: ”Journalister har meget travlt” (respondent 476). Det er overraskende, at så få nævner dette forhold, når man tager i betragtning, at de fleste nok selv har erfaring med at sjuske med stavningen, når tiden er knap. Men det kan dække over den generelle holdning, at det er vigtigere, at formen er korrekt, end at historierne bliver publiceret hurtigt.

7. Konklusion

Undersøgelsen har vist, at deltagerne altovervejende mener, det er mere end vigtigt, at journalister staver korrekt. Kun en lille gruppe giver udtryk for den modsatte holdning. Ifølge flertallet kan stavefejlene ikke blot påvirke afkodningen og forståelsen af teksten, men også tilliden til journalisterne og tekstens indhold. Journalister, der begår sprogfejl, risikerer i deltagernes øjne at fremstå uprofessionelle, inkompetente, upålidelige, utroværdige, dumme, dovne, sjuskede og være genstand for andre negative opfattelser. Vores resultater understøtter dermed de negative effekter, tidligere studier har fundet frem til, og viser, at deltagernes holdninger altovervejende stemmer overens med journalistikkens egne sprogideologier og -værdier, herunder at korrekt sprog er lig med troværdigt sprog. Der gives også udtryk for, at journalisternes stavefejl kan smitte svage stavere og på den måde være med til at ”ødelægge” sproget. Journalisterne bør derfor fungere som sproglige rollemodeller og forbilleder for befolkningen, mener flere af deltagerne. Argumentationen synes dog at lide under en indre selvmodsigelse: De svage stavere forudsættes at kunne afkode ordene og lade sig smitte af fejlene i dem, mens der samtidig gives udtryk for, at de stærke stavere har svært ved at afkode og forstå ordene, når bogstaveringen afgiver fra standarden. I så fald skulle ringe stavefærdigheder føre til stærke afkodnings- og forståelseskompetencer – og det er næppe dét, de sprogkonservative deltagere egentlig mener.

Resultaterne tegner et billede af, at journalisters stavefejl opleves at kunne have en alvorlig negativ indflydelse på opfattelsen af journalistiske tekster, journalister og journalistikken selv samt en negativ

indflydelse på det danske sprog. Stavefejl kan i værste fald føre til, at folk ikke tror på, hvad der står i artiklerne, og ikke stoler på journalisterne. I en tid, hvor journalistikkens sandhedsidealer i forvejen er under angreb af postfactualitet og fake news, er dette et skræmmende perspektiv. Det må derfor umiddelbart anses for afgørende, at medieorganisationerne prioriterer korrekturlæsningen højt.

Tre væsentlige forbehold må dog gives. For det første er deltagerne i undersøgelsen – som tidligere redegjort for – ikke nødvendigvis repræsentative for befolkningens generelle holdninger. Resultaterne kan være påvirket af en (stærk) overrepræsentation af konservative sprogbrugere og/eller særligt sproginteresserede. For det andet korrelerer deltagernes generelle holdninger til sprogfejl ikke nødvendigvis med deres egentlige reaktioner på stavemåder. I teorien kan man udmærket forestille sig, at nogle læsere reagerer negativt på stavemåder, der ikke er fejl – men som de tror er fejl – og positivt på stavemåder, der *er* fejl, men som de tror er korrekte. Det er også muligt, deltagerne giver udtryk for, at stavefejl er meningsforstyrrende, men at de i virkeligheden problemfrit kan forstå meningen i sætninger, der indeholder stavefejl. Og for det tredje er det muligt, at læserne kun reagerer (meget) negativt på bestemte typer af *stave fejl*, fx den her angivne særskrivningsfejl. Hvis det sidste er tilfældet, vil medierne med fordel kunne sætte mere specifikt ind over for disse fejltyper.

Litteratur

Appelman, Alyssa & Mike Schmierbach (2018) Make No Mistake? Exploring Cognitive and Perceptual Effects of Grammatical Errors in News Articles. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 95(4):930-947.

Baker, Paul (2006) *Using corpora in discourse analysis*. London and New York: Bloomsbury Academic.

Blom, Jonas Nygaard, Michael Ejstrup & David Nicolas Hopmann (2018) The effects of phonetic reduction on actual and perceived comprehension by news audiences. *Journalism Studies* 19:745-763.

Brandt, Søren (1996) Stavefejl i aviserne. *Mål & Mæle* 19 (4):16-19.

Cotter, Colleen (2010) *News Talk. Investigating the Language of Journalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

DR (2009) *Sprogpolitik for DR*. København: DR.

Dragojevic, Marko (2017) Language Attitudes. *Oxford Research Encyclopedias*, Oxfordre.com.

Garrett, Peter (2010) *Attitudes to Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Garrett, Peter, Nicolas Coupland & Angie Williams (2003) *Investigating Language Attitudes. Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. Wales: University of Wales Press.

Gravengaard, Gitte & Lene Rimestad (2015) *Journalistik i praktik*. København: Samfundslitteratur.

Grunwald, Ebbe, Gert Smistrup & Hans Veirup (1992) *Journalistens sprog*. Aarhus: Ajour.

Jensen, Leif Becker (2013) Den journalistiske automatskrift – når sproglige normer bliver til sproglige dogmer. *Journalistica 2013* (1):141-171.

Kristiansen, Anna & Marianne Rathje (2014) ”Det kommer an på hvilken stavefejl det er”. Unges holdninger til stavefejl i nye medier. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 46:103-131.

Kristiansen, Anna & Philip Diderichsen (2014) Test din sprogholdning. *Nyt fra Sprognævnet* 2014/3:[1]-8.

Kristensen, Line Burholt, Tine Borgen Ibholt & Anette Pultera Nielsen (2007) Avisernes fejl er en gammel nyhed. *Mål & Mæle* 30 (3):7-11.

Luk, Gitte & Søren Boy Skjold (2013) Sproget – det basale. Thomas Thurah & Martin Kristiansen (red.) *Sproget i de elektroniske medier*. København: Hans Reitzels Forlag:23-52.

Martin-Lacroux, Christelle & Alain Lacroux (2016) Do employers forgive applicants' bad spelling in résumés?. *Business and Professional Communication Quarterly* 80:321-335.

Milroy, James & Lesley Milroy (1999) *Authority in Language. Investigating Standard English*. London: Routledge.

Mortensen, Frands (1972) *22.00 Radioavis: Kommunikationskritisk analyse af 22-Radioavisen*. Aarhus: GMT.

Platzack, Christer (1977) *Substantivsjuka – ett friskhetstecken?*. Eterspråk 4, Lundastudier i nordisk språkvetenskap, serie D, nr. 12, Lund.

Queen, Robin & Julie E. Boland (2015) I think your going to like me: Exploring the role of errors in email messages on assessments of potential housemates. *Linguistics Vanguar* 1:283-293.

Radius (2018) *Troværdighedsundersøgelsen.* København: Radius.

Rathje, Marianne & Anne Kjærgaard (2009) *Sproget i DR. En undersøgelse af problematisk sprogbrug, engelske lån og groft sprog i et udvalg af DR's produktioner*. København: DR.

Schrøder, Kim, Mark Blach-Ørsten & Mads Kæmsgaard Eberholst (2018) *Danskernes brug af Nyhedsmedier*. Roskilde: Center for Nyhedsforskning, Roskilde Universitet.
Skyum-Nielsen, Peder (2008) *Vellyden* 2. udg. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
Thøgersen, Jacob (2013) *Sproglig kvalitet i DR. En meningsmåling om sproget i DR*. København: DR.
Thøgersen, Jacob & Tore Kristiansen (2006) *Masketestens teori og metode*. Oslo: Novus Forlag.
TV 2 (2010) "Ulidelige stavefejl", https://sr.tv2.dk/index.php?id=4344&tx_skpagecomments_pi1%5BshowComments%5D=1&tx_skpagecomments_pi1%5BshowForm%5D=1 (sidst besøgt 17.12.2018)
Tverskov, Eva & Kim Tverskov (2004) *Sådan gør journalister. Håndbog for alle andre*. Aarhus: Ajour.
Vultee, F. (2015) Audience Perceptions of Editing Quality. *Digital Journalism*. 3(6):832-849.

Hvordan er unges brug af og holdninger til *mojn* i Tønder og Aabenraa i 2019?

Randi Benedikte Brodersen
Universitetet i Bergen

Mojn i Sønderjylland, baggrund og motivation[1]

Den oprindelig tyske hilsen *mojn* kom til Sønderjylland tidlig i 1900-tallet (Jørgensen 1971). *Mojn* – på tysk *moin* – bliver brugt i hele det dansk-tyske grænseområde, både nord og syd for grænsen, af mennesker der taler sønderjysk, dansk, plattysk, højtysk og frisisk. *Mojn* er en almindelig og udbredt hilsen i Sønderjylland – som farvel og goddag og som hilsen i forbifarten og på alle døgnets tider (Jørgensen 1971, Pedersen 1995, 1997) – helt op til Kongeåen, som ofte bliver nævnt som *mojn*-grænse mod nord (jf. Pedersen 2001:10).[2] *Mojn* fungerer i Vestsønderjylland som farvel, og i Østsønderjylland som både farvel og goddag (jf. fx Pedersen 1997).

[1] Artiklen er en stærkt bearbejdet version af mit indlæg på MUDS 17-konferencen 11.-12. oktober 2018 på Aarhus Universitet. Artiklens faktuelle oplysinger om *mojn* og oplysninger om tidligere forskning findes også i Brodersen 2018. Jeg takker mine informanter som er elever ved Tønder Gymnasium og Aabenraa Statsskole, og deres dansklærere, henholdsvis René Mogens Hansen og Christa Ericsen. Også tak til journalist Niklas Majgaard og fotograf Hans Chr. Gabelgaard for samtale om *mojn* og opslag i *JydskeVestkysten* 22. november 2018. Mange tak til Kirsten Lyshøj for kopier af *mojn*-sedler i *Jysk Ordbog*s seddelsamling og fremskaffelse af Peter Jeppesens *En sønderjysk dialekts udvikling* (1938) og M.B. Ottsens *Hostrup-Dansk* (1963-1969).

[2] En anden og sydligere *mojn*-grænse mod nord er også nævnt. Det er øst-vest-linjen Haderslev-Hvidning (Sørensen 1988:12), et stykke syd for Kongeåen. Der er dog *mojn*-brugere også nord for Kongeåen, som det kan ses på et Danmarkskort med læseradresser plottet ind på abonnenter af *JydskeVestkysten* i en undersøgelse i 2012 (Paulsen 2013, gengivet i Brodersen 2018). Det er altså mere sandsynligt at grænsen går et sted nord for Kongeåen end længere mod syd.

Mojn bliver brugt af både sønderjyder og tilflyttere, af mennesker i alle aldre og alle sociale lag, i by og på land, i alle slags sammenhænge (Pedersen 2001). *Mojn* står stærkt, som også en læserundersøgelse i avisen *JydskeVestkysten* i 2012 viser, og mange sønderjyder tager *mojn* med sig når de flytter til andre dele af Danmark (Paulsen 2013).[3] Men samtidig taber *mojn* som hilsen terræn, og *hej* vinder frem blandt unge og generelt i samfundet (Pedersen 2001). Der er sket og sker ændringer i brug af *mojn*, på mange brugsområder i takt med at samfundet ændrer sig. Der opstår nye generationsforskelle. Også i brugen af *mojn*. Det fik jeg indtryk af i et forarbejde til min undersøgelse af *mojn* i Tønder og Aabenraa i 2018-2019 da jeg på en konfirmationsfest i Vojens i 2017 spurgte en del unge og voksne familiemedlemmer og gæster fra forskellige dele af Sønderjylland om deres brug af *mojn*; flere af de unge fortæller at de bruger både *mojn* og *hej*, mens de voksne siger at de nok mest bruger *mojn* (Brodersen 2018), men også *hej*. Det var mit første eget møde med unges brug af *mojn*. Det rokkede ved min opfattelse af at næsten 'alle' i Sønderjylland bruger *mojn*, og jeg undrede mig over hvordan det nu egentlig står til med *mojn* blandt de unge.

Jeg præsenterer nu først artiklens formål og forskningsspørgsmål og uddyber hvorfor det er interessant at belyse unges brug af *mojn* i Sønderjylland og deres holdninger til *mojn* i et sociolingvistisk lys. Jeg beskriver unges opfattelse af sønderjysk og diskuterer holdningsbegrebet og bevidsthedsbegrebet. De to begreber er relevante at problematisere når der er fokus på forholdet mellem brug af og holdninger til *mojn*, og fordi der i sociolingvistikken skelnes mellem bevidste og ubevidste holdninger, dog ofte uden særlig problematisering af den skelnen. Jeg præsenterer dernæst resultater af min undersøgelse af *mojn* – og inddrager her holdninger til *mojn*. Som opsamling bringer jeg et rids af de unges brug af *mojn* i Tønder og Aabenraa i 2019, reflektioner omkring *mojn* i fremtiden og et ønske om nye *mojn*-undersøgelser.

[3] Af de 2000 læsere og "stolte" *mojn*-brugere som deltog i undersøgelsen i *JydskeVestkysten* i 2012, bor 66 i Tønder, 109 i Aabenraa, 169 i Sønderborg og 183 i Haderslev. Resten bor andre steder i Jylland og på øerne. Se spredning og tal på Danmarkskortet i Brodersen 2018:38.

Formål og forskningsspørgmål

Formålet er her at kaste nyt lys over brugen af og holdninger til *mojn* blandt unge i to byer i Sønderjylland og mulige sammenhænge mellem hyppig brug af *mojn*, positive holdninger til *mojn* og brug af sønderjysk. De unge informanter er elever på Tønder Gymnasium (tidligere Tønder Statsskole) og Aabenraa Statsskole. Begge steder har *mojn* har været genstand for tidligere undersøgelser (jf. Jørgensen 1971 og Pedersen 1997, 2001). De to byer ligger desuden i hver sin del af Sønderjylland, Tønder i vest 5 km nord for grænsen og Aabenraa i øst 25 km nord for grænsen. I de to dele af Sønderjylland har *mojn* forskellig funktion: i vest betyder *mojn* 'farvel', og i øst både 'farvel' og 'goddag' (jf. fx Pedersen 1997). Men gælder denne øst-vest-forskel også blandt de unge? Hvordan er de unges brug af *mojn* nu i 2019? Er der forskel på de unges brug af *mojn* i Tønder og Aabenraa? Og hvilke holdninger har de til *mojn*? Hvordan er samspillet mellem brug af mojn, (positive) holdninger til *mojn* og brug af sønderjysk? Netop dette samspil mellem sprogbrug og holdninger er en central problematik i sociolingvistikken.

Nyt lys over de unges brug af *mojn* og deres holdninger kan give et glimt af den sproglige variation knyttet til *mojn* og vise hvordan sprogbrug og holdninger er vævet sammen: Er der sammenhæng mellem de unges brug af *mojn*, deres holdninger til *mojn* og evt. brug af sønderjysk? Smitter evt. positive holdninger af på deres brug af *mojn*? Men nu først svar på et andet spørgsmål.

Hvorfor er *mojn* interessant at kaste nyt lys over, især blandt unge?

Mojn er kendetegnet ved en mangfoldig variation, dels geografisk, som nævnt tidligere, og med hensyn til sociale faktorer som brugssituation, køn og modtager (jf. Jørgensen 1971), som jeg vender tilbage til nedenfor.

De unges brug af *mojn* er særlig interessant. Det var unge som bragte *mojn* til Sønderjylland, først til Tønder, for over 100 år siden (Jørgensen 1971). Det er unge som nu skifter *mojn* ud med *hej* – i

nogle situationer – og der er flere og flere i Sønderjylland som bruger *hej* i stedet for *mojn* som hilsen i forbifarten (Pedersen 2001). Følger vi udviklingen i unges brug af *mojn*, ser vi med andre ord at de unge fører an i sprogudviklingen. Det er ofte et udgangspunkt i sociolingvistisk ungdomssprogsforskning.

Hvis vi desuden ser brugen af *mojn* i lyset af holdninger og brug af sønderjysk dialekt, kan unges brug af *mojn* måske ses som indikator på dialektudviklingen i Sønderjylland. Det kan være at brug af *mojn* blandt unge korresponderer med brug af sønderjysk, samtidig med at de unges holdninger til *mojn* og til sønderjysk måske også spiller en rolle. Der er og har altid været klare holdninger til *mojn*, både blandt de unge og voksne. Det vidner dels mine unge informanters udsagn om, dels oplysninger fra sedler i *Jysk Ordbog*s seddelsamling. Først oplysninger og holdninger fra sedlerne og så fra informanterne.

Mojn i Jysk Ordbogs seddelsamling

I *Jysk Ordbog*s seddelsamling findes der under ordet *mojn* otte sedler. Tre har henvisninger[4], og fem har dokumentation på forekomster af *mojn* og oplysninger om brug og betydning. To af de fem sedler vidner om en tid da *mojn* var forbudt, eller ”forbojn” som det hedder på sønderjysk: På den ene fortæller en meddeler fra Rømø i 2004 at *mojn* i begyndelsen ikke blev brugt fordi det var en tysk hilsen (se også nedenfor). På den anden oplyser en dansksindet sønderjyde at det var ”strengt forbudt at sige ’mojn’” i meddelerens barndom i 1930’erne fordi det var en tysk hilsen (jf. Pedersen 1997). At der er så få *mojn*-sedler, skyldes nok at *mojn* af dialektforskere regnes for et forholdsvis nyt låneord i sønderjysk. Men i seddelsamlingen findes desuden 1500 sedler under ordet *morgen*, og dér kan der også gemme sig henvisninger til og eksempler på brug *mojn*. Dem lader jeg her ligge til en anden gang.

[4] De tre henvisninger er 1) til en omtale i årsskriftet *Ord & Sag* (1988), 2) til en omtale i *Mål & Mæle* (1997) og 3) til seddelsamlingens opslag under *morgen*.

Mojn kommer først til Tønder – og udforskningen af *mojn* begynder i Tønder og omegn

Omkring 1900 kommer *mojn* som ungdomssprogstræk til Tønder – som dengang hørte under Tyskland – nok fra Berlin, som var den tids magtcenter og Preussens hovedstad (Jørgensen 1971). Det er sandsynligt at hilsenen begynder sin vandreproces allerede før 1920 og så hurtigt breder sig fra Tønder til mindre byer på egnen og senere til andre byer og resten af Sønderjylland (Jørgensen 1971:152). *Mojn* kom dog nok først til Rømø omkring 1945, med tilflyttere fra fastlandet, og blev i begyndelsen altså ikke brugt fordi det var en tysk hilsen, fortæller den nævnte meddeler fra Rømø.

Den første der nævner *mojn*, er nordist og gymnasielærer Peter Jeppesen.[5] Han skildrer i 1938 Løgumkloster-dialektens udvikling og præsenterer enkelte af tidens ”udprægede modeord”, som ”kun findes hos de unge” (Jeppesen 1938:40). Det første af disse ord er *mojn*, gengivet i ordets tyske form:

> Moin = Morgen, tilhører det nordtyske omgangssprog, en hilsen, som har bredt sig i den grad, at den nu næsten bruges af alle unge og mange af II [dvs. generation to i undersøgelsen, som er informanter i alderen 20-25 år, RBB]. Det er en afløser til [...] Adjøs (Jeppesen 1938:40).

Lærer M.B. Ottsen beskriver omtrent samtidig Hostrup-dialekten, lidt øst for Tønder, og kalder *mojn* ”det sidste Skrig”:

> ”Måj·n”! Rest af den smukke Hilsen: Guten Morgen! Ung og Gammel. Store og Små hilser hinanden, når de mødes, når de

[5] Peter Jeppesen er født i Løgumkloster, 17 km nord for Tønder, talte selv dialekten og sammenlignede dialekten med hensyn til ”ordstof, lyd, bøjning og syntaks” (Jeppesen 1938:5) i en ældre generation hjemmelsmænd i alderen 60-90 år med sin egen generation på 20-25 år. Han præciserer de særlig sønderjyske ”vanskeligheder” som sprogforståelsesaspektet og især det faktum at ”de tysksindede sønderjyder ganske vilde nægte at meddele sig til en rigsmaalstalende dansker af patriotiske grunde”, og derfor er det næsten ”en nødvendighed, at optegneren er indfødt” (Jeppesen 1938:2, 3). Jf. Bollerup og Larsen 2004.

skilles med: ”Måj·n”. Hu ha! Mensch, ärgere dich nicht! få 'dæ har 'æn·ə 'Svæk = det hjælper ikke (Ottsen 1966:84).

Den første der undersøger brugen af *mojn* blandt unge, er germanisten Peter Jørgensen, født i Sdr. Volum nord for Tønder i 1899 og elev på den tyske realskole i Tønder i 1914 hvor han lærte at bruge *mojn*. Jørgensen var på besøg til Tønder og andre steder på Tønder-egnen i 1969 og bliver da forbavset over at høre to unge piger bruge *mojn*, for han havde forventet at den tyske hilsen ”forlængst var forsvundet”, dvs. efter genforeningen i 1920. Han får af Peter Jeppesen i 1970 bekræftet ”at *moin* blandt mange unge var den generelle hilsen [...], også for *farvel* og *godnat*” (Jørgensen 1971:153). Jørgenen ønsker nu at få klarlagt hvordan det står til med *mojn* i Tønder blandt unge, og især ”anvendelsen af *moin* blandt Tønder Statsskoles elever” (Jørgensen 1971:153), og får et venne-lærerpar til at gennemføre en undersøgelse blandt elever i flere forskellige klasser. Konklusionen er klar:

> *Moin* lever i bedste velgående i Tønder og omegn. Det er en hilseformel, der bruges af både ældre og yngre sønderjysktalende, blandt børn og unge også af ikke-dialekttalende; *moin* kan bruges på hvilketsomhelst tidspunkt af døgnet. Det er en uformel hilsen, der bruges over for ligestillede, eller folk man er nogenlunde fortrolig med (Jørgensen 1971:154).

Men der er også sket ”store ændringer”: *Mojn* har siden Jørgensens skolegang i Tønder ”fået større udbredelse, men bruges vel at mærke stadig fortrinsvis blandt ligestillede” (Jørgensen 1971:155).

Mojn i Tønder og Aabenraa i 1994 og 2001 og i Haderslev i 1994

Karen Margrethe Pedersen drog til Tønder i 1994 – og til Aabenraa og Haderslev og også til Flensborg og Nibøl – og gentog Jørgensens undersøgelse med det formål at få svar på hvad der er sket med *mojn* i løbet af de 25 år der er gået siden Peter Jørgensens undersøgelse (Pedersen 2001). Igen: *Mojn* lever stadig i bedste velgående; 83 af de 88 Tønder-eleverne siger *mojn*, både sønderjyder og tilflyttere, og de

fleste, dvs. 55, som farvel og på alle døgnets tider, men mange i Tønder oplyser at de ”siger hej som goddag og mojn som farvel” (Pedersen 2001:4, 5, 6). Nogle nævner at *mojn* kan bruges som både goddag og farvel og henviser da til Aabenraa-området (Pedersen 2001:5). I Aabenraa bruger 41 af 42 elever *mojn*. I Haderslev er det 139 af 146, og flere her end i Tønder mener at *mojn* både er et farvel og et goddag (Pedersen 1995:236, 2001:5).

I 2001 gennemfører Karen Margrethe Pedersen en ny undersøgelse af *mojn*. I Østsønderjylland var der tale om en vis afstandtagen fra *hej* i 1994, og nu i 2001 er *hej* ved at blive ”den dominerende hilsen i Sønderjylland” som goddag, bl.a. i forretninger, men ”[d]er er stadig en tendens til at mojn dominerer over hej og hej-hej”, dvs. som farvel, og også ”blandt folk på gaden er det slående at mojn i forbifarten er ved at blive afløst af hej, især blandt unge” (Pedersen 2001:8).

Bevidsthedsbegrebet, holdningsbegrebet og unges rapporterede holdninger til brug af *mojn*

Der er i sociolingvistikken ofte tale om bevidste og ubevidste sprogholdninger (og direkte og indirekte). Bevidste og direkte holdninger er holdninger som vi kender og fx udtrykker som svar på direkte holdningsspørgsmål, eller som andre former for direkte holdningstilkendegivelser. De bevidste holdninger svarer ofte til de gængse, dominerende og accepterede holdninger. Ubevidste eller indirekte holdninger er holdninger som kommer til udtryk i fx en såkaldt masketest, når informanter deltager i en test hvor de fx skal udtrykke hvad de synes om personer som taler forskellige dialekter, og om personer som taler rigsdansk, men uden at vide at det er sprogholdninger de udtrykker. De ubevidste holdninger står i mange sociolingvistiske undersøgelser i kontrast til de bevidste holdninger.

Ofte har vi klare og bevidste (sprog)holdninger, men på nogle områder er vi ikke klar over vores holdninger. Hvornår er eller bliver holdninger bevidste? Og når vi ved eller oplever at positive holdninger kommer til udtryk omkring os, påvirker det så vores egne holdninger? Er det muligt at vi har positive holdninger i én situation og mindre

positive holdninger eller er indifferente i en anden til samme fænomen eller sprogtræk? Og kan der være tale om en gradvis proces at blive (mere) bevidst om holdninger? Kan det tænkes at *mojn*-brugere har eller får (mere) positive holdninger når de er omgivet af sønderjyder som bruger *mojn* til alle og i mange situationer? Og kan det at være involveret i en undersøgelse af *mojn* – som jo betyder at *mojn* både er vigtig og værd at belyse – resultere i at der opstår positive holdninger eller endda en holdningsændring? Spørgsmålene lader sig naturligvis ikke besvare her og nu, men kan bidrage til reflektion omkring vores opfattelser og brug af bevidstheds- og holdningsbegrebet.

Mange sønderjyder bruger især *mojn* til venner, familie og bekendte, dvs. ligestillede, og til dem som de ved også selv bruger *mojn*. Det er en selvfølge, og måske er deres (ubevidste?) udgangspunkt at begge parter er positivt indstillede til *mojn*. Måske bliver holdninger nogle gange først bevidste idet man taler om det fænomen eller sprogtræk de er knyttet til.

Holdningsbegrebet er et vidt begreb. Holdninger er her alle slags verbale meningstilkendegivelser – som fx ”jeg kan lide mojn”, ”mojn er cool”, og ”det er fint at vi i Sønderjylland har vores egen hilsen”.

Når sønderjyder ytrer deres mening – om *mojn* fx – enten spontant eller som svar på et direkte spørgsmål om hvad de synes om *mojn*, kan deres mening være farvet af det som er almindeligt og accepteret, fx at det både er en selvfølge at bruge *mojn* i Sønderjylland og velkendt at ordet for de fleste og i de fleste sammenhænge er forbundet med positive holdninger.

Sådanne ytrede holdninger kalder jeg i det følgende for rapporterede og udtrykte holdninger. Det der kendetegner de unges rapporterede holdninger til *mojn*, er at de så godt som alle er positive, og lige positive i Tønder som i Aabenraa. Flere holdningsspørgsmål ville måske kunne afdække variation i de udtrykte holdninger, men som det fremgår af svar i tabellen nedenfor, er mange ”vokset op med” *mojn*, og *mojn* er ”naturlig” og ”en vane” – og måske en del af en sønderjysk identitet. Identitet er ikke i fokus her, men ville være interessant at trække identitetsproblematikken ind i en anden sammenhæng.

Hvad er sønderjysk?

I en indledende samtale i en af klasserne under mit besøg diskuterede jeg med eleverne hvad sønderjysk er. Flere var enige om at sønderjysk er ”sproget i Sønderjylland” og ”det sprog (vi) sønderjyder taler”. I den videre diskussion kommer der typiske træk frem: visse karakteristike sønderjyske ord og udtaletræk som bl.a. *a* eller *æ* som førsteperson-pronomen, svarende til *jeg* , *et* som nægtelsen *ikke* og ord med diftong hvor vi har det bløde *d* i rigsdansk. Nogle elever gav også udtryk for at de ikke har tænkt på hvad sønderjysk er. Det er ”bare” sproget de er omgivet af, sproget i Sønderjylland.

På spørgeskemaet som jeg delte ud i begge skoler, var et af spørgsmålene: ”Taler du sønderjysk?”. Et par skriver: ”ikke rigtig”. Det er vanskelig at vide hvad det betyder, men kan tyde på at de har den opfattelse at der findes en (ældre) variant af sønderjysk med træk som de ikke selv har, dvs. at der er grader af sønderjysk. Af den grund kunne jeg med fordel på spørgeskemaet have tilføjet ”Hvis ja, hvad forstår du ved sønderjysk?

På begge skoler indledte jeg min præsentation af min undersøgelse på sønderjysk, men det viste sig at der begge steder var nogle få elever som ikke forstod sønderjysk. Derfor fortsatte vi samtalen på dansk. Det er en gængs erfaring når bare en enkelt ikke taler eller forstår sønderjysk, eller en anden dialekt, og når der er andre til stede som sønderjysk-talende ikke er vant til at tale sønderjysk med, så sker der et skift til rigsdansk (jf. Pedersen 2001:9). Derfor kan vi nok få indtryk af at der tales mindre sønderjysk end i realiteten, men der er tale om naturlig og situationel sproglig tilpasning, som de fleste af os nok har været vidne til eller selv har erfaret.

Jeg talte imidlertid sønderjysk med flere af eleverne, både i svar på spørgsmål ansigt til ansigt i og efter timen, og også med den sønderjyske dansklærer i Aabenraa. Dansklæreren i Tønder er københavner og tysk gift og har boet i Tønder i en årrække og er derfor vant til sønderjysk.

Han fortalte mig også i en telefonsamtale før jeg mødte hans klasse, at han opfordrer de sønderjysktalende elever til at tale sønderjysk i skolen. Under Tønder-skolebesøget kom der en elev til mig efter at jeg havde samlet spørgeskemaerne ind, og vedkommende fortalte at hun i sin folkeskole havde fået at vide at hun skulle lade være med at tale sønderjysk i skolen, og at hun var glad for at hun nu igen kunne tale sønderjysk i skolen.

Mojn blandt unge i Tønder og Aabenraa i 2019

Jeg rejste til Tønder og til Aabenraa i november 2018 for at undersøge unges brug af og holdninger til *mojn*. Min undersøgelse blandt HF-elever[6] i Tønder og Aabenraa i 2018 er en opfølgning og til dels en gentagelse af Jørgensen 1971 og Pedersen 2001. Jeg brugte en kombination af observation, samtale med eleverne og direkte spørgsmål til dem i en dansktime og delte derefter et spørgeskema ud (med 10 spørgsmål på en enkel A4-side) efter at have orienteret om undersøgelsen. Eleverne udfyldte spørgeskemaet i timen på ca. 20 minutter og afleverede det da alle var færdige. Oplysninger om elevernes holdninger er dels baseret på deres udsagn om hvad de synes om *mojn*, og dels på deres svar på hvorfor de bruger *mojn*.

En sammenfatning af resultaterne ses i tabel 1 nedenfor. Vi ser at 12 af de 20 elever i Tønder og 16 af de 21 elever i Aabenraa taler sønderjysk, og alle i begge skoler bruger *mojn*, bortsat fra 3 elever der ikke taler sønderjysk. Men der er også elever som bruger *mojn* og ikke taler sønderjysk. Elevernes svar på hvorfor de bruger *mojn*, viser at omtrent halvdelen i begge skoler er vokset op med *mojn*. For andre er brug af *mojn* ”naturlig” eller ”en vane”. Enkelte nævner at de bruger *mojn* fordi de bor i Sønderjylland, og et par nævner *mojn* som genhilsen.

[6] Ifølge dansklæreren i Tønder er brugen af mojn og sønderjysk i de to adspurgte HF-klasser nok mere udbredt blandt HF-elever end gymnasieelever. Her vil svar fra gymnasieklasse-elever gøre det muligt at sammenligne og se i hvilken grad der er forskel.

Spørgsmål på spørgeskema og svar fra eleverne	**Tønder** i alt 20 elever Alder: 17-21 år		**Aabenraa** i alt 21 elever Alder: 16-28 år	
	14 kvinder	6 mænd	18 kvinder	3 mænd
Bruger *mojn* ”til alle”	6 2: næsten alle	4 1: næsten alle	6 2: næsten alle	2 1: næsten alle
Bruger *mojn* ”til andre”	5: venner og familie 1: familie	1: til venner i skolen	5: familie og venner 1: bedste-forældre	—
Bruger ikke *mojn*	—	—	3**	—
Bruger *mojn* som farvel*	12	5	13	3
Bruger *mojn* som goddag og farvel	2	1	2	—
Taler sønderjysk	6	6	13	2
Taler ikke sønderjysk	8	—	5	1: ”men jeg kan”
Hvorfor bruger du mojn?	13: opvokset med mojn 2: vane 1: naturlig 1: fordi det bruges i Sønderjylland 1: ”den anden” bruger *mojn* 1: ”kan bare godt lige udtrykket” 1: ”nemt og hurtigt” og ”mange betydninger”		11: opvokset med mojn 3: vane 2: naturlig 1: ”fordi jeg er fra Sønder-jylland” 1: ”folk siger mojn til mig”	

Tabel 1: HF-elevers brug af *mojn* i Tønder og Aabenraa

Forklaring til tabellen:
— Ingen
* En del nævner at de bruger *mojn* som farvel og som hej.
** De 3 taler ikke sønderjysk.

Forholdet og mulige sammehænge mellem brug af *mojn*, brug af sønderjysk dialekt og positive holdninger til *mojn*

Som nævnt bruger alle elever i Tønder og Aabenraa *mojn*, på nær 3 i Aabenraa. I begge klasser er der en håndfuld elever som ikke taler sønderjysk, men som bruger *mojn*. Samtidig er der lidt flere sønderjysktalende som bruger *mojn* end ikke-sønderjysktalende. Eleverne oplyser at de bruger *mojn* fordi de er "vokset op med mojn", fordi det er en vane eller fordi det er "naturlig". Enkelte tilføjer at de "kan lide" at bruge *mojn*. Næsten halvdelen bruger *mojn* "til alle". Nogle få "til næsten alle". Nogle "til venner og familie" og til dem der også selv bruger *mojn*. Der er ingen tvivl om at *mojn* er forbundet med positive holdninger i begge skoler. Det udtrykker både sønderjysktalende og ikke-sønderjysktalende. Men for de elever som er vokset op med sønderjysk og *mojn*, er det nærliggende at knytte sønderjysk og *mojn* til sønderjysk identitet. Her er der imidlertid brug for både fokus på identitet og svar fra mange flere unge.

Måske viser de positive holdninger til brug af *mojn* en sammenhæng mellem brug af *mojn* og *sønderjysk dialekt og positive holdninger til mojn*. *Måske smitter de positive holdninger smitter af på brugen af mojn* – eller omvendt: brugen af *mojn fører til positive holdninger? Eller måske er holdningsspørgsmålet slet ikke relevant i forhold til mojn*. Svar fra eleverne på hvorfor de bruger *mojn*, får mig til at stille spørgsmål ved mit holdningsspørgsmål.

Et rids af *mojn* blandt unge i Tønder og Aabenraa i 2019

På den ene side ser det ud til at der er sket meget lidt på *mojn*-fronten i løbet af de sidste 50 år: *Mojn* lever i bedste velgående blandt unge i Tønder og Aabenraa – som farvel – og bliver brugt af både den halvdel af eleverne som taler sønderjysk, og dem som ikke taler sønderjysk. Brug af *mojn* er for de sønderjysktalende elever naturligt knyttet til brug af sønderjysk; de er vokset op med begge dele. De unge bruger mojn "til alle" eller "næsten alle". De bruger *mojn* til venner (i skolen) og familie, dvs. til ligestillede. Der er ikke forskel på brug af *mojn* i Tønder og Aabenraa i de to undersøgte klasser. Der er heller ikke forskel på *mojn*s funktion i Vest- og Østsønderjylland blandt de unge i de to klasser.

Med hensyn til holdninger udtrykker alle positive holdninger til brug af *mojn* i både Tønder og i Aabenraa, på nær et par. Men det kan være at holdninger ikke er en så vigtig faktor. Det er til gengæld *hej* – som nævnt – for *hej* har erstattet *mojn* som hilsen i forbifarten.

Tilbage til *mojn* i fremtiden

De unge bruger ofte *mojn*, og *mojn* og *hej* lever side om side, men anvendes i forskellig situationer. Der er ingen tvivl om at *hej* dominerer i mange situationer. Men hvad der kommer til at ske med *mojn* i fremtiden, er ikke til at vide, selv om det er sandsynligt at både *mojn* og sønderjysk taber terræn blandt unge, og *hej* vinder endnu mere frem i takt med en samfundsudvikling som er præget af stor moblitet og omfattende brug af sociale medier og mobiltelefon-kontakt til enhver tid. Måske er det også i Sønderjylland de unge piger går foran, både i 1969 (Jørgensen 1971:153) og nu 2019.

Jeg har kontakt med de to HF-gymnasieklasser jeg besøgte i 2018–2019, og målet er, i samarbejde med de involverede dansklærere, at lade disse elever og elever på andre skoler udføre en selv-observation. I denne selvobservation, som eleverne dokumenterer skriftlig, registrerer de på en almindelig skoledag 1) hvornår, til hvem og hvor ofte de bruger *mojn*, 2) reaktioner de møder på egen eller andres brug af *mojn* og 3) evt. kommentarer til metoden, deres observationer og hvad der måtte opleves som relevant for dem at kommentere.

For at få et mere detaljeret og fyldestgørende billede af brugen af og holdninger til *mojn* blandt unge i Sønderjylland ønsker jeg at indsamle *mojn*-materiale fra flere klasser og gymnasier, fx både Esbjerg og Ribe i vest og Sønderborg i øst, og nær grænsen, Haderslev i øst og længere mod nord. Både Esbjerg og Ribe er forsømt på *mojn*-fronten, og det samme gælder til dels Haderslev. Sønderborg derimod udmærker sig ved at have bidraget med både stof til *mojn*-forskningen og flere *mojn*-kampagner, endda med et eget slogan: "Mojn vi ses i Sønderborg" (jf. fx Pedersen 2001). Med materiale fra flere skoler vil det være muligt at dokumentere evt. forskelle i vest og øst og nord og syd. Vi kan måske forvente at udviklingen er forskellig i forskellige dele af Sønderjylland og i forskellige skolemiljøer, fx ved at der er forskel på brugen af *mojn* blandt unge i HF-klasser og andre gymnasie-klasser. "Mit" billede af

mojn er baseret på oplysninger fra de to undersøgte HF-klasser, men vi kan følge udviklingen i brugen af *mojn* blandt unge i grove træk fra den første undersøgelse i 1971 til den nyeste i 2019, dvs. over periode på ca. 50 år. Flere involverede skoler vil kunne bidrage til at finde flere og nye *mojn*-brikker. *Mojn* i to skoler er immervæk en meget lille del af det store billede af *mojn* blandt unge i Sønderjylland.

Referencer

Bollerup, Anders & Finn Stein Larsen (2004) Peter Jeppesen 1913-2004. Mindeord. *Gymnasieskolen*, 6. december 2004. https://gymnasieskolen.dk/peter-jeppesen-1913-2004.

Brodersen, Randi Benedikte (2018) Hvad kunne der stå om *mojn* i *Jysk Ordbog*? – Et sociolingvistisk bud. *Fraseologi – genveje og omveje. Festskrift til Torben Arboe*. Aarhus: Aarhus Universitet:33-40.

Jeppesen, Peter (1938) *En sønderjysk dialekts udvikling i de sidste generationer (Løgumklosterdialekten)*. Specialeopgave. København: Universitetsforlaget i Aarhus. Einar Munksgaard.

Jørgensen, Peter (1971) En sønderjysk hilsen. *Studier i Dansk Dialektologi og Sproghistorie tilegnede Poul Andersen*. København: Akademisk Forlag:151-156.

Ottsen, M.B. (1961) *Hostrup-Dansk* I. *Lydlære*. København: Akademisk Forlag.

Ottsen, M.B. (1966) *Hostrup-Dansk* II. Ordbog. 4. bind. Udgivet af Ella Jensen og Magda Nyberg. København: Akademisk Forlag.

Paulsen, Anders Hjelmer (2013) Mojn. Den stolte sønderjyske hilsen. *JydskeVestkysten* 7. januar 2013. www.jv.dk/regionalt/Mojn-Den-stolte-soenderjyske-hilsen/artikel/1508325.

Pedersen, Karen Margrethe (1995a) Mojn eller moin. Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (red.) *5. Møde om udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:229-238.

Pedersen, Karen Margrethe (1995b) MOJN – en hilsen i Sønderjylland i 75 år. Henrik Becker Christensen (red.) *Grænsen i 75 år*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning og Told- og Skattehistorisk Selskab:244-267 [litteraturhenvisninger på bogens side 302-303].

Pedersen, Karen Margrethe (1997) Mojn – mojn. *Mål & Mæle* 20*,* 2:5-12.

Pedersen, Karen Margrethe (2001) Mojn og hej. *Pluk* 3:1-10.

Sørensen, Viggo (1988) Mojn – en sønderjysk hilsen. *Ord & Sag* 8:12.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Det indefinitte pronomen *man* brugt som 1. person singularis i samtaler

Andrea Bruun
Aarhus Universitet

1. Indledning

På engelsk kan *you* både været et definit og indefinit pronomen. Dette betyder, at talere bruger den samme form til at referere til en bestemt person og til at referere til nogen generelt. På dansk bruges pronomenet *man* til at referere til nogen generelt på samme måde som det indefinitte *you*. *Man*s primære betydning i ordbøger og grammatikker er denne generiske funktion, men alligevel ses der eksempler i sproget, hvor *man* optræder som et indefinit pronomen, men i stedet bruges som 1. person singularis. Disse eksempler er kun nævnt ganske kort i litteraturen og er ikke tidligere blevet dybdegående beskrevet.

Målet med denne artikel er at beskrive én praksis af det danske indefinitte pronomen *man* ud fra en interaktionel tilgang. Den præcise praksis er, når en taler bruger pronomenet *man,* og dermed refererer til nogen ubestemt, rent faktisk refererer til sig selv i stedet. I disse tilfælde er det muligt at erstatte *man* med det personlige pronomen *jeg*. Beskrivelsen af denne praksis består af en kollektion, hvor tilfælde af *man* analyseres, og analyserne herefter bruges til at skabe en hypotese for praksissen. Litteratur om pronomener og referencer i samtaler skaber den teoretiske ramme for artiklen, og afslutningsvist bruges disse ligeledes til at diskutere praksissen.

2. *Man* som indefinit pronomen

En definition af pronomenet *man* lyder, at *man* refererer til en ubestemt person som repræsentant for en gruppe eller for folk i almindelighed (DDO 2018). Dette gør det til et indefinit pronomen, som erstatter substantiver og derudover har en ubestemt reference modsat et specifikt substantiv eller et personligt pronomen (Christensen og Christensen 2009). Hansen og Heltoft (2011) skriver, at *man* betyder 'mennesker i almindelighed', og at dets normale og generiske brug ikke har nogen deiksis. Jensen (2009:85) skriver følgende om generiske pronomener og specificerer denne almindelighed:

> Characteristic of generic pronouns is that their referents are human and generalized: the descriptive reference may include the speaker, the addressee or some specific third party, but it always goes beyond that in an unspecified way (though the context of use often delimits the extension to some degree). The pronoun refers to a generalized person, and what is predicated about this referent is asserted to hold for every instantiation of the type.

Nielsen et al. (2009) har beskrevet *man* og fandt ud af, at det oftest er brugt i forbindelse med at fortælle eller beskrive noget og endvidere oftest brugt i præteritum. Men deres beskrivelse tager ikke højde for denne tvetydighed, som *man* nogle gange kan have i samtaler, som denne artikel vil argumentere for. Litteraturen fokuserer mest på pronomenet *du* eller skiftet fra *man* til *du* i samtaler (Jensen 2008). Men Den Danske Ordbog (2018) beskriver kort en tvetydighed som en underbetydning af pronomenet:

> (1.a) [man] bruges for at henvise til den talende selv, ofte for at gøre udsagnet mere generelt eller for at underspille sin egen rolle.

Dette argumenterer for, at *man* også kan fungere som et personligt pronomen under bestemte omstændigheder. At indefinitte pronomener kan bruges til at referere til 1. person singularis, kan fra en grammatisk vinkel ligeledes ses i andre sprog som eksempelvis svensk og fransk (Siewirska 2005). Jensen og Gregersen (2016:439) anerkender denne

brug, men de går ikke i dybden. De skriver ganske kort: "[Man] is specialized and unambiguous as a generic pronoun except that in some (very specialized) cases it may be used to refer to the first person singular (or even the second person, but that is extremely rare), and such cases have not been included in the study at all". Så forskellige kilder anerkender, at *man* kan have denne specielle funktion, men ingen har taget det næste skridt i beskrivelsen af det. Hvad kunne disse "very specialized" tilfælde være? Brown and Levinson (1987) har beskrevet specielle tilfælde ift. høflighed. De argumenterer for, at brugen af pluralisformer for enkeltpersoner er en måde at afhjælpe den adresseredes 'negative face wants' og i forlængelse af dette, at en pluralisform er mindre ansigtstruende end en singularisform. Men *man* er ikke et pluralispronomen, men visse ligheder er tilstede, som vil blive udfoldet senere.

På engelsk findes pronomenet *you*, som både er et indefinit og personligt pronomen. Dette betyder, at forskere i årtier har arbejdet med denne tvetydighed hos pronomenet. Bolinger (1979) introducerer tanker om, hvordan man kan separere det indefinitte og personlige *you* fra hinanden, og Kitagawa og Lehrer (1990) giver et mere nuancered overblik over samme problematik. De forklarer, at den indefinitte brug af pronomenet *you* udtrykker almindelighed og helt specifikt en generel udtrykt sandhed eller en personlig holdning, som taleren håber er delt. I disse tilfælde kan *you* erstattes med det indefinitte *one*. *You* har på engelsk både en indefinit og personlig betydning, men det danske *man* har prototypisk kun én betydning værende indefinit, men denne artikel vil illustrere, at *man* kan bruges på samme måde som det engelske *you.*

Pronomener som både er personlige og indefinitte er blevet undersøgt mest fra en grammatisk vinkel (Siewirska 2004, Malamud 2012), men denne artikel tager en konversationsanalytisk (eng. *conversation analysis*) (CA), tilgang i stedet. Når et pronomen bruges i samtaler, refererer taleren grundlæggende til nogen eller noget på samme måde som i skriftsproget. Men når der refereres til personer i samtaler, er der nogle præferencer, som talere oftest følger (Sacks og Schegloff 1979). Der er en præference for minimering, hvilket betyder, at når en taler refererer til nogen, så skal det helst gøres med en enkelt

referenceform. Endvidere er der en præference for genkendelighed, som indebærer, at hvis muligt skal taleren bruge en referenceform, som modtageren genkender. Dette betyder, at der er en præference for at bruge genkendelige referenceformer i stedet for mere vage og ikke-genkendelige former som f.eks. *nogen*. Når samtaledeltagere bruger *man*, lever det oftest op til disse præferencer. *Man* er den korteste form, når der refereres til mennesker generelt eller en gruppe af mennesker. Alternative genkendelige former kunne være længere konstruktioner såsom 'alle mennesker' eller 'alle mennesker som arbejder det her sted', hvor sidstnævnte repræsenterer en bestemt gruppe. Men nogle gange kan denne genkendelighed betvivles, eksempelvis i form af hvem *man* egentlig er, og om taleren er en del af *man* eller ej. Dette er noget af det, som denne artikel vil forsøge at belyse nærmere.

Når *man* benyttes, tages der et bestemt standpunkt ift. noget: "whenever we engage in interaction, we are taking stances: there is never a time out from the social action of taking stances and adopting positions" (Du Bois og Kärkkäinen 2012:438). Brugen af *man* er ikke en undtagelse fra dette citat. Hvis du refererer til noget generelt, så tager du et bestemt standpunkt i en samtale. I forlængelse af dette kan man tale om *epistemics*, som omhandler den viden, som talere har adgang til, udfordrer og forsvarer i interaktion (Heritage 2013). Så når *man* bruges, refererer taleren til noget generelt og positionerer sig selv som én, som kender dette generelle faktum og endvidere har lov til at udtrykke det til modtagere – dette afhænger af hvilken type handling, som ytringen har i samtalen. Enfield (2013:453) støtter dette ved at skrive "to refer to something in a certain way is to define a relationship with an interlocutor…". Den måde, som en taler designer sin reference for at sikre, at modtageren forstår eller genkender, fortæller meget om forholdet mellem talerne. Inden for CA er dette kendt som *recipient design* (Sacks et al. 1974).

3. Metode og data

Undersøgelsen af *man* udføres ved at kigge på tilfælde af pronomenet i samtaler og herefter udarbejde single case-analyser efter Pomerantz og Fehr (1997) inden for CA-traditionen. En single case-analyse arbejder

med sekvenser i samtaler med ingen forudindtagede antagelser af resultaterne. Disse single case-analyser skaber grundlaget for en kollektionsanalyse (Sidnell 2013, Hoey og Kendrick 2017), hvor målet er at finde betingelser og skabe hypoteser for et bestemt fænomen. Data er samtaler fra korpusset SamtaleBank (2018). Tilfælde af *man* er blevet fundet og analyseret i dette korpus for at kunne lave disse betingelser for det bestemte *man*-fænomen. Disse samtaler er allerede transskriberede, og al information, som kan identificere deltagerne, er anonymiseret. For at få en mere præcis og ensartet transskriptionsstil, er uddragene blevet retransskriberede efter Gail Jeffersons konventioner som gennemgået af Hepburn og Bolden (2013) i programmet CLAN (MacWhinney 2000). Retransskriptionen adskiller sig fra de førnævnte konventioner ved, at pile bruges til at indikere ytringsintonation. En skævt opadgående pil indikerer en stigende intonation, en skæv nedadgående pil indikerer faldende intonation, og en ligeudgående pil indikerer en jævn intonation.

3. *Man* brugt til at bearbejde problematiskhed

Det fænomen, som undersøges, er den bestemte praksis, hvor en taler bruger det indefinitte *man* og egentlig referer til sig selv. Den indledende og primære hypotese er, at dette bruges til at skabe distance fra en ytring. At bruge et indefinit pronomen for at skabe distance til en ytring er før blevet set i samtaler med det engelske *you* (O'Connor 1994, Stirling og Manderson 2011). Men for at kunne skabe en holdbar hypotese må tilfælde af *man* undersøges og ligeledes kunne bekræfte den. Talere bruger meget ofte *man* i samtaler, så for at kunne navigere i alle forekomsterne kigger jeg efter bestemte tilfælde, hvor der kunne ske noget i samtalen, som kunne lægge op til et behov for at skabe distance til ytringen. En analyse af sådan et tilfælde ses herunder.

I nedenstående eksempel (1) taler de to deltagere Preben (PRE) og Thomas (THO) om denne aftale, som de lavede (højst sandsynligt om at blive filmet), som Thomas hørte om sent, fordi han var syg. Han forklarer, at sygdommen havde noget at gøre med hans mave, hvor han i linje 35 bruger pronomenet *man* (markeret med en pil).

(1) SAMTALEBANK/SAM2/PREBEN_OG_THOMAS

29		THO:	så blev jeg så desværre syg jo så→
30			(1.4)
31		PRE:	ja hva var det↗
32			(0.2)
33		THO:	det med maven↘
34			(0.4)
35	→	THO:	de:t kommer engang imellem hvor man li::ge →
36			(0.4)
37		THO:	får en tur med maven jo↘
38			(0.5)
39		PRE:	nå::↘
40			(0.2)
41		PRE:	en druktur eller hva[h]
42		THO:	[n]e::j→
43		PRE:	h [ha ha]↘
44		THO:	[ikk denne gang] nej desværre ikk denne gang↘
45			(0.8)
46		PRE:	nå: okay↘

I linje 29 producerer Thomas en informering om, hvorfor han hørte om denne aftale så sent. Han var syg på det tidspunkt, og når han bruger *jo*, viser han, at Preben skulle vide dette, og Thomas positionerer Preben derefter. Efter en længere pause bekræfter Preben denne information med sit *ja* i starten af ytringen, hvorefter han stiller et spørgsmål om, hvad Thomas' sygdom var i linje 31. Efter en kort pause svarer Thomas på dette spørgsmål indeholdende årsagen for sygdommen, *det med maven*. Denne ytring fremstår vag, da den kun udtrykker, at sygdommen havde noget at gøre med maven. Det er en potentiel færdig ytring, men Thomas udvider efter en pause, hvilket kunne skyldes manglende respons fra Preben. Første del af udvidelsen i linje 35, *de:t kommer engang i mellem*, kunne høre til ytringen i linje 33, som forklarer hyppigheden af sygdommen. Denne og linje 33 refererer tydeligt til Thomas' situation og kunne samlet være en potentiel færdig ytring. Den anden del af ytringen i linje 35 er, hvor det tydeliggøres, at Thomas laver en generel udtalelse med brugen af *man*. Efter *man* bruger Thomas et forlænget og betonet *lige* efterfulgt af en pause, hvilket kunne lade til at formindske problematiskheden af, at Thomas ofte har disse maveproblemer. Dette

lader derudover til at understrege det gennemgående problematiske ved at tale om et sensitivt emne som sygdom. Thomas færdiggør sin ytring i linje 37 og sammen med linje 35 virker disse til at udtrykke en afslappet attitude ift. sygdommen. Dette understøttes endvidere af partiklen *jo*, som ender ytringen, som yderligere indikerer, at Preben skulle kende til sådan en *tur med maven*. Efter en længere pause svarer Preben med en tilstandsskiftemarkør (eng. *change-of-state token*) *nå* (Heinemann 2016) i linje 39 og efterfølgende i linje 41 kommer han med sin kandidatforståelse (eng. *candidate understanding*) (Schegloff et al. 1977) af Thomas' ytring, hvor han spørger, om sygdommen skyldes en druktur. Thomas afviser Prebens forståelse i linje 42 og udvider derefter med ytringen i linje 44, hvor han siger, at det desværre ikke var årsagen denne gang. Efter en længere pause svarer Preben og afslutter sekvensen. Efterfølgende forklarer Thomas, at sygdommen havde noget at gøre med en bakterie på tarmene.

I linje 35 bruger Thomas pronomenet *man*, som skaber en generaliserende ytring om at have problemer med maven. I begyndelsen er det tydeligt, at han taler om sin egen situation, og herefter tilføjer han ytringen indeholdende *man*, som skaber distance. I henhold til den førnævnte definition så refererer *man* til nogen generelt, og med denne ytring udtrykker Thomas altså, at mennesker generelt har disse problemer. Ved at benytte en sådan generel ytring skaber han distance netop ved at benytte et indefinit pronomen i stedet for et personligt ét. Dette lader til at reducere problematiskheden af disse maveproblemer ved at udtrykke, at alle har dem og endvidere måske indikere, at der ikke er grund til bekymring. Hvis han havde brugt *jeg* i stedet, kunne en forudsigelse være, at Thomas' maveproblemer ville fremstå mere alvorlige. Endvidere ville Prebens kandidatforståelse ikke længere være en passende respons. Det faktum, at Preben udtrykker en kandidatforståelse, som efterfølgende afvises, indikerer, at disse problemer ikke sker for alle. Preben har tydeligvis ikke den samme type problemer med maven, som Thomas har. Dette understreger det faktum, at i dette tilfælde kan det indefinitte pronomen *man* erstattes med et personligt pronomen som *jeg*, og afslutningsvist at dette kan gøres for at skabe distance i en samtale, som omhandler problematiskhed.

For kort at opsummere den hypotese, som blev introduceret i dette afsnit: *man* kan bruges i samtaler, som omhandler problematiskhed, som et forsøg fra taleren på at skabe distance fra ytringen ved ikke at referere til sig selv men nogen generelt i stedet.

For at skabe en holdbar hypotese vil et andet eksempel introduceres. I eksempel (2) ses en kort sekvens fra en samtale mellem to mænd, Jørgen (JØR) og Hans (HAN), som laver mad sammen. I lokalet er der også en tredje person, Anette, men hun siger ikke noget i denne del af samtalen. Før den nedenstående del har Jørgen talt om, hvorfor de laver mad sammen i en form for meta-fortælling til kameraet. De bor i et bofællesskab, hvor de spiser sammen flere gange om ugen, og tre personer laver maden sammen i et fælleskøkken. Netop før dette eksempel fortæller Jørgen, hvad de laver af mad denne dag. Der er tre forekomster af *man*, disse er markerede med pile og danner fokus for den efterfølgende analyse.

(2) SAMTALEBANK/SAM3/MADLAVNING

135	HAN:	det egentlig meget skægt m-sån:: (0.5) ka- fuldkommen glemme→
136		(0.2)
137	HAN:	at det [bliver optaget]↘
138	JØR:	[ja:]↘
139	JØR:	[ja]→
140 →	HAN:	[jeg] har nogen gange sån tænkt på når man
141		ser sån en optagel[se med] folk de:r ↘
142	JOR:	[ja]→
143	JOR:	ja (xxx)
144		(0.2)
145	JOR:	a hvor jeg tænker det ka da ik pas[se (xxx)]→
146	HAN:	[det ka de da] ik bare glemme
147		[at kameraet] er på↘
148	JOR:	[ja:h]→
149	HAN:	[(xxx)]
150 →	JOR:	[ja:] men det gør man da ret hurtigt→
151 →	HAN:	°det gør man (ja)°↘

I linje 135-137 vurderer Hans umiddelbart det faktum, at man kan glemme, at man bliver optaget ved at sige *det egentlig meget skægt*.

I de næste linjer 138-139 responderer Jørgen ved at gentage et *ja*, som udtrykker enighed i Hans' vurdering. I linje 140-141 påbegynder Hans en ytring, men det er uklart, hvilken type det er, siden ytringen forekommer ufærdig, da den ender med *der*, som projicerer noget mere, burde forekomme efterfølgende. I linje 140 bruger Hans *man* i dets generelle og generiske betydning. Han forklarer her, at man nogle gange ser en *optagelse med…*, hvor *man* refererer til mennesker generelt. Med dette antager han, at alle på et eller andet tidspunkt må have set en optagelse, hvor folk glemte, at de blev optaget. Jørgen producerer respons i linje 142-143, som igen består af et *ja*, som overlapper med Hans' ytring, hvorfor det højst sandsynligt gentages. Dette lader til at bekræfte denne generelle antagelse, som Hans introducerede i sin foregående ytring. Efter Jørgens andet *ja* i linje 143, siger han noget, som ikke kan transskriberes grundet støj fra madlavningen under optagelsen. I linje 145 Jørgen vurderer det scenarie, som Hans har introduceret. Jørgen opgraderer umiddelbart Hans' første vurdering ved at sige, *det kan da ikke passe*, hvorefter Hans udtrykker enighed gennem en endelig vurdering af scenariet i linje 146-147. Jørgen udtrykker enighed med denne vurdering i linje 148 i overlap med Hans' ytring. I linje 149 producerer Hans noget uhørbart i overlap med et andet *ja* fra Jørgen i linje 150, som stadig udtrykker enighed med Hans, og dette gentages formodentlig grundet overlappet af hans første *ja* fra linje 148. Efter dette producerer Jørgen en form for information til Hans eller en påstand, hvor han bruger pronomenet *man*. Det er dette *man*, som virker til at bearbejde noget potentielt problematisk, og dette vil blive uddybet herunder.

Dette *man* i linje 150 refererer ikke til mennesker generelt som dét i 140, men det lader i stedet til at referere til Jørgens egen oplevelse med at glemme kameraet. Før denne ytring har Jørgen og Hans benytte *de* om de mennesker, som optages, og nu ændrer Jørgen vinklen og bruger *man* i stedet. Dette tydeliggør, at de ikke længere taler om 'dem' men om nogle andre. Jørgen er netop indtrådt i en ny position eller fået en ny rolle, hvor han er 'en af dem', som de netop har talt om, grundet det faktum at de bliver filmet, mens de har denne samtale. Hans ytring i linje 150 orienterer sig umiddelbart mod noget problematisk, da de netop har talt om disse mennesker på en overraskende og en relativ

usympatisk måde, og nu lader det til, at Jørgen indrømmer, at man faktisk glemmer kameraet ret hurtigt – eller det gjorde han i hvert fald. Hvis vi dissekerer ytringen i linje 150, vil vi se, at forskellige dele af ytringen peger mod denne problematiskhed. Ytringen starter med en *ja men*-konstruktion, som markerer dispræference og bruges i disalignende handlinger, som involverer at modsætte sig synspunktet eller morale standarder hos den anden part (Steensig og Asmuß 2005). Den disalignende og disaffilierende (Stivers 2008) handling ville være Jørgen, som nu er uenig med Hans' ytring i 146-147, og som yderligere indikerer, at det *man* fra Jørgens ytring refererer til ham selv og forhåbentlig også Hans. Det problematiske ligger i, at Jørgen nu er ét af disse mennesker, som de netop talte om, og nu indrømmer han det, hvilket er en ansigtstruende handling (Brown og Levinson 1987). Endvidere søger partiklen *da* bekræftelse af ytringen, hvilket ligeledes er ansigtstruende grundet risikoen for, at Hans ikke er enig med ham. Ved at bruge *man* har taleren mulighed for at skabe distance til en ytring ved ikke at vælge en specifik reference og på denne måde kan vedkommende ikke stå til regnskab herfor. Hvis Hans' respons til denne ytring udtrykte uenighed, så 'reddes' Jørgen af det faktum, at han ikke nævnte ham selv, men i stedet refererede til nogen ubestemt. Da denne ytring omhandler noget problematisk, virker det strategisk at bruge et *man* i denne situation for at undgå at stå til regnskab for en bestemt holdning.

Sekvensen afsluttes med Hans, som udtrykker enighed med Jørgens påstand i linje 151 ved at producere en lignende påstand. Han bruger ligeledes en *man*-konstruktion måske for at spejle Jørgens ytring eller for at skabe distance på samme måde, som Jørgen gjorde. Efterfølgende kommer de begge med eksempler på egne oplevelser, hvor de har filmet mennesker, som ligeledes glemte, at de blev optaget.

Et tvetydigt eksempel af brugen af *man* kunne være, hvis *m-sån* fra den første linje (vist herunder) rent faktisk er Hans, som bruger *man*, hvor *m-* repræsenterer et *cut-off man*.

135 HAN: det egentlig meget skægt m-sån:: (0.5) ka- fuldkommen glemme→

Hvis Jørgen fortolker *m-sån::* som et *man*, så kan Jørgens efterfølgende *ja* være en invitation til, at Hans skal udvide sin vurdering. Ved kun at

kigge på Hans' vurdering er det ikke helt tydeligt, om den er positiv eller negativ, og Hans skulle umiddelbart afklare dette. Hvis dette er tilfældet, så kunne dette *man* være et generelt ét, som refererer til det faktum, at du kan glemme, at du bliver optaget, hvilket uddybes efterfølgende i 140-149, eller at Hans laver en lignende påstand som den i 151. Dog kan der findes spor af noget problematisk i denne første ytring. *Cut-off*, forlængelse af lyd i *m-sån::* og den efterfølgende pause er elementer, som ses i forbindelse med selv-initieret selv-reparatur (Schegloff et al. 1977, Couper-Kuhlen og Selting 2018), som indikerer, at der er noget problematisk ved ytringen. Denne problematiskhed kunne indikere, at Hans måske refererer til ham selv i denne linje, men referencen til *jeg* er tydeligere i de sidste tilfælde.

For kort at opsummere hypotesen efter at have kigget på eksempel (2): *man* kan bruges i samtaler, som omhandler problematiskhed, som et forsøg fra taleren på at skabe distance fra ytringen ved ikke at referere til sig selv men nogen generelt i stedet, for at undgå at stå til regnskab.

De to analyser viser dermed, hvordan *man* kan referere til *jeg* i interaktionen. I eksempel (1) vises dette tydeligt gennem Prebens fremlagte forslag til årsagen til maveproblemer, som afviser det generelle i Thomas' *man*-ytring. Endeligt viser eksempel (2) det samme, hvilket især kommer til udtryk gennem et skift af pronomen fra *de* til *man* og ydermere gennem en dispræference-markør og bekræftelsessøgende partikel.

4. Indefinit *man* eller personligt *man*?

De ovenstående eksempler har vist, at *man* kan bruges i samtaler til at skabe distance i forbindelse med problematiskhed, og at *man* i disse tilfælde kan erstattes med *jeg*. Som tidligere nævnt bruges *man* ofte i samtaler, og jeg har ledt efter tilfælde, hvor *man* optræder steder, hvor noget potentielt problematisk kunne forekomme, og hvor *man* disse steder kunne erstattes med *jeg*. Det skal påpeges, at som Jensen og Gregersen (2016) skriver, så er disse tilfælde, hvor *man* fungerer som en reference til *jeg*, helt specielle. De forekommer ikke alle steder i samtaler, og hvordan kan man overhovedet adskille et indefinit *man* fra et personligt ét? Dette vil blive diskuteret i det kommende afsnit.

Er det overhovedet muligt at sige noget endegyldigt om, hvorvidt *man* kan erstattes med *jeg?* CA arbejder ikke med det kognitive aspekt hos talere i samtaler, men i stedet undersøges det, hvordan ture er organiserede, strukturerede og designede i sociale kontekster, og hvad det kan udtrykke om og mellem talere (Maynard 2013). Den primære intention og metode i CA er at undersøge, hvordan talere fortolker og forstår ytringer i samtaler (Sacks et al. 1974). Dette betyder, at arbejdet med denne praksis kan være på grænsen af, hvad CA-metoden og -traditionen er i stand til. Vi er ikke og prøver heller ikke at være inde i hovedet på talerne, men centralt er, hvad de siger, og hvordan dette forstås i interaktionen. Så kan vi overhovedet sige noget om, hvorvidt *man* afspejler, om taleren faktisk refererer til sig selv eller ej? I ovenstående eksempler har jeg forsøgt at argumentere for dette på trods af begrænsninger og ved kun at undersøge, hvad der sker i samtalen. Der er flere argumenter for denne mulighed, at *man* kan erstattes med *jeg*, men dette kan aldrig vides med sikkerhed – vi har kun talerens ord og ikke tanker. Men litteratur gennem tiden indikerer dog, at talere netop udfører sådanne praksisser med pronomener (Lerner og Kitzinger 2007).

Som tidligere nævnt forklarer Sacks og Schegloff (1979), at talere bruger genkendelige referencer, når de skal referere til nogen i samtaler. Men denne artikel har vist, at talere nogle gange gør det modsatte og netop gør det uklart, hvem der refereres til. Litteraturen er enig i, at talere kan gøre dette ofte for at skabe distance, netop som denne artikel ligeledes har vist. Når talere gør dette, tager de altså et bestemt standpunkt ift. ytringen. Myers og Lampropoulou (2012:1208) forklarer: ”Any shift in pronoun use can be seen as stance-taking, altering the relation between speaker, interlocutor, and object”. Når en taler bruger *man*, indtager vedkommende altså en position som én, der har ret til og mulighed for at generalisere noget. Dette er den førnævnte del om *epistemics* (Heritage 2013). *Man* kan enten ekskludere eller inkludere deltagerne og dermed kategorisere dem som nogen, der er en del af en bestemt gruppe (med en bestemt holdning) eller ej. Dette betyder altså, at når talere bruger en *man*-påstand, så kategoriserer vedkommende deltagerne i samtalen inklusiv sig selv. I den forbindelse kunne det være relevant at analysere samtalerne ud fra *membership categorization* (Schegloff 2007a, 2007b), som netop

arbejder med, hvordan samtaledeltagere løbende kategoriserer sig selv og hinanden i interaktionen. Siden denne artikel argumenterer for, at *man* nogle gange kan bruges som *jeg*, vil den ligeledes foreløbigt argumentere for, at betydningen af *man,* og hvorvidt deltagerne er en del af det eller ej, skal analyseres og bestemmes ud fra kontekst. Med andre ord: *man* er flydende og skal defineres ud fra dets omgivelser, og især ud fra hvordan modtagerne fortolker det.

Definitionen af *man* er ganske bred. I artiklens begyndelse har jeg vist, at definitionen spænder fra at referere til en ubestemt person som repræsentant for en gruppe (DDO 2018) til at referere til mennesker i almindelighed med ingen deiksis (Hansen og Heltoft 2011). Dette leder os til spørgsmålet: hvem er *man*? Forskere har forsøgt at definere generiske pronomener med det formål at bestemme, hvad de refererer til (Kitagawa og Lehrer 1990), og nutidens teknologi tilbyder flere kvantitative muligheder for dette (Zobel 2016). Ifølge Jensen (2009:85) så optræder alle danske generiske pronomener ligeledes med en ikke-generisk brug. Han er grundlæggende enig i, at generiske pronomener såsom *man* er flydende, og skriver: ”It is therefore in many cases more appropriate to work with ’pronouns used with generic reference’ than with generic pronouns as such…”. På baggrund af denne påstand og det ovenstående afsnit vil denne artikel ikke forsøge at definere, hvad *man* skal eller ikke skal referere til. Denne artikel har vist, at *man* kan bruges som et personligt pronomen, når det bruges til at bearbejde problematiskhed i samtaler.

Forslag til yderligere undersøgelser kunne være at give et overblik over *man* og beskrive, hvordan det normalt optræder i samtaler og efterfølgende sammenligne resultaterne med denne praksis – måske dette kunne definere *man* eller i det mindste give indblik i dets omfang. Siden forekomsten af *man* betydende *jeg* er begrænset, lægger hypotesen op til, at den undersøges nærmere med brug af mere data til at understøtte den. Det kunne være relevant at undersøge hele samtaler omhandlende noget skrøbeligt og sensitivt, hvor behovet for distance kunne antages at være højere, og måske ville tilfældene af *man*, som referer til *jeg,* ligeledes forekomme mere ofte. I den forbindelse kunne det ligeledes være relevant at undersøge modtagerens rolle nærmere og evt. se på mulige afvisninger af *man*s almindelighed som en bestemt praksis.

Litteratur

Bolinger, Dwight (1979) To Catch a Metaphor: You as Norm. *American Speech* 54(3):194-209.

Brown, Penelope & Stephen C. Levinson (1987) *Politeness: Some universals in language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Christensen, Robert Z. & Lisa Christensen (2009) *Dansk Grammatik* (2. udg.). Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Couper-Kuhlen, Elizabeth & Margret Selting (2018) *Interactional Linguistics: Studying Language in Social Interaction.* Cambridge: Cambridge University Press.

DDO = *Den Danske Ordbog*. *Man*. 2018. http://ordnet.dk/ddo/. (besøgt d. 4. januar 2019).

Du Bois, John W. & Elise Kärkkäinen (2012) Taking a stance on emotion: affect, sequence and intersubjectivity in dialogic interaction. *Text & Talk* 32(4):433-451.

Enfield, Nick J. (2013) Reference in Conversation. Tanya Stivers & Jack Sidnell (red.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Black well:433-454.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Heinemann, Trine (2016) From 'looking' to 'seeing': Indexing delayed intelligibility of an object with the Danish change-of-state token n↑å↓:. *Journal of Pragmatics* 104(1):108-132.

Hepburn, Alexa & Galina B. Bolden (2013) The conversation analytic approach to transcription. Tanya Stivers & Jack Sidnell (red.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Black well:57-76.

Heritage, John (2013) Epistemics in conversation. Tanya Stivers & Jack Sidnell (red.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Black well:370-394.

Hoey, Elliott M. & Kobin H. Kendrick (2017) Conversation Analysis. A.M.B. de Groot & P. Hagoort (red.). *Research Methods in Psycholinguistics: A Practical Gide.* Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell:1-23.

Jensen, Torben J. (2008) Om *du* i betydningen 'man'. *Nyt fra Sprognævnet* 2008(3):1-7.

Jensen, Torben J. (2009) Generic variation? Developments in use of generic pronouns in late 20th century spoken Danish. *Acta Linguistica Hafniensia* 41(1):83-115.

Jensen, Torben J. & Frans Gregersen (2017) What do(es) you mean? The pragmatics of generic second person pronouns in modern spoken Danish. *International Pragmatics Association* 26(3):417-446.

Kitagawa, Chisato & Adrienne Lehrer (1990) Impersonal Uses of Personal Pronouns. *Journal of Pragmatics* 14(5):739-759.

Lerner, Gene H. & Celia Kitzinger (2007) Introduction: person-reference in conversation analytic research. *Discourse Studies* 9(4):427-432.

MacWhinney, Brian (2000) *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk* (3. udg.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Malamud, Sophia A. (2012) Impersonal indexicals: One, you, man, and du. *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 15(1):1-48.

Maynard, Douglas W. (2013) Everyone and No One to Turn to: Intellectual Roots and Contexts for Conversation Analysis. Tanya Stivers & Jack Sidnell (red.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Blackwell:11-31.

Myers, Greg & Sofie Lampropoulou (2012) Impersonal you and stance-taking in social research interviews. *Journal of Pragmatics* 44(10):1206-1218.

Nielsen, Søren B., Christina F. Fosgerau & Torben J. Jensen (2009) From community to conversation – and back. Exploring the interpersonal potentials of two generic pronouns in Danish. *Acta Linguistica Hafniensia* 41(1):116-142.

O'Connor, Patricia E. (1994) 'You could feel it through the skin': Agency and positioning in prisoners' stabbing stories. *Text & Talk* 14(1):45-75.

Pomerantz, Anita & Barbara J. Fehr (1997) Conversation Analysis: An Approach to the Study of Social Action as Sense Making Practices. Teun A. van Dijk (ed.) *Discourse as Social Interaction*. London: Sage Publications:64-91.

Sacks, Harvey & Emanuel A. Schegloff (1979) Two Preferences in the Organization of Reference to Persons in Conversation and Their Interaction. George Psathas (ed.) *Everyday Language. Studies in Ethnomethodology*. New York: Irvington Publishers:15-22.

Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson (1974) A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. *Language* 50(1):696-735.

SamtaleBank. 2018. https://samtalebank.talkbank.org. (besøgt d. 4. januar 2019).

Schegloff, Emanuel A. (2007a) A tutorial on membership categorization. *Journal of Pragmatics* 39(3):462-482.

Schegloff, Emanuel A. (2007b) Categories in action: person-reference and membership categorization. *Discourse Studies* 9(4):433-461.

Schegloff, Emanuel A., Gail Jefferson & Harvey Sacks (1977) The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language* 53(2):361-382.

Sidnell, Jack (2013) Basic Conversation Analytic Methods. Tanya Stivers & Jack Sidnell (red.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Blackwell:77-99.
Siewierska, Anna (2004) *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
Steensig, Jakob & Birte Asmuß (2005) Notes on disaligning 'yes but' initiated utterances in German and Danish conversations. Two construction types for dispreferred responses. Auli Hakulinen & Margret Selting (red. *Syntax and Lexis in Conversation: Studies on the Use of Linguistic Resources in Talk-in-Interaction*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company:349-373.
Stirling, Lesley & Lenore Manderson (2011) About you: Empathy, objectivity and authority. *Journal of Pragmatics* 43(6):1581-1602.
Stivers, Tanya (2008) Stance, Alignment, and Affiliation During Storytelling: When Nodding Is a Token of Affiliation. *Research on Language and Social Interaction* 41(1):31-57.
Zobel, Sarah (2016) On the (in)definiteness of impersonal pronouns. *Linguistica; Ljubljana* 56(1):363-374.

De her sætninger er jeg vilde med!

Sproglig variation i prædikative adjektivers kongruensmønster

Ken Ramshøj Christensen og Anne Mette Nyvad
Aarhus Universitet

1. Indledning[1]

I uformelle varianter af dansk (både i talesprog og uredigeret skriftsprog) kan man støde på et usædvanligt kongruensmønster i konstruktioner med prædikative adjektiver: Adjektiviske subjektsprædikativer kan tilsyneladende kongruere i tal med et præpositionsobjekt (herefter P-Obj), endda hvis dette er eksplicit markeret med akkusativ frem for nominativ kasus, både med og uden fremrykning af P-Obj:

(1) a. Jeg er vild/**vilde** med dem. (Uden fremrykning)
b. Dem er jeg vild/**vilde** med. (Med fremrykning)

(2) a. Vi er vilde/**vild** med den. (Uden fremrykning)
b. Den er vi vilde/**vild** med. (Med fremrykning)

Baker (2008) opstiller en række tværsproglige kriterier for kongruens, og ifølge disse burde kongruens med et argument inde i en adjektivfrase ikke kunne finde sted da argumentet bliver tilskrevet kasus af præpositionen, som bliver indsat fordi adjektiver ikke selv

[1] Tak til Sten Vikner, Clara Ulrich Eggers og Irene Simonsen for konstruktiv kritik på en tidligere version og til tilhørere på *MUDS* 17 (12. oktober 2018) og *Psykolab* (14. marts 2019) for spørgsmål og kommentarer. Forskningen blev delvist støttet at *Det Frie Forskningsråd* (Bevillings-ID: DFF – 6107-00190).

kan tilskrive kasus (2008:73). Således burde det ikke være muligt for kopulaverbet eller for adjektivet at kongruere med P-Obj, men det er tilsyneladende det vi ser. Strukturelt parallelle konstruktioner hvor det prædikative adjektiv hverken kongruerer med subjektet eller P-Obj, synes at være sjældne (jf. korpussøgning udført af Engberg-Pedersen & Poulsen 2010).[2]

Det er meget let at finde eksempler på den alternative kongruens på internettet. En simpel Google-søgning (4. oktober 2018) på "er jeg vilde med" (med anførselstegn), gav følgende eksempler på første side, både med fremflytning (3) og uden fremflytning (4):

(3) a. De her er jeg **vilde** med ♥ en skøn dag med babyspam og tøsefnidder.[3]
b. Super fede videoer! Især dine træningsvideoer er jeg **vilde** med![4]
c. Konsistensen er som fudge eller fløde karamel og de to forskellige smag er jeg **vilde** med.[5]
d. patrich og simon er jeg **vilde** med, dem har vi også snakket om, men havde ikke tænkt på at det ku staves med ch, det er jo perfekt.[6]

(4) a. Så gik jeg i gang med min datters tøj. Jeg har fundet nogle mønstre som er så nemme at sy!! De hedder Minikrea. Nu når hun er alle vejene, og kravler meget, er jeg **vilde** med bukser med plads i.[7]
b. "Hvad er I helt vilde med hos mænd?" Hænderne er også på min førsteplads. Ellers er jeg **vilde** med mænd, der hviler

[2] De findes dog eksempler, der muligvis skyldes tastefejl: *Det kommer virkelig tæt på må jeg sige, og jeg er bare **glade** for, at hun ser ud til at overleve* (https://www.bt.dk/krimi/landsby-i-chok-efter-oestjysk-familietragedie-vi-er-rystede).

[3] https://www.instagram.com/p/BRjM5rvDiOr/?taken-at=897108722

[4] https://www.youtube.com/watch?v=dhwCYdNzmJE

[5] http://www.thorbjorg.dk/blog/vis/delikatesse_/

[6] https://www.baby.dk/debat/28731pi3/navngivning/hva-hedder-skal-jeres-soen-hedde.aspx

[7] http://c-r-e-a-t-i-v-e-m-i-n-d.blogspot.com

i sig selv, og er fuldstændig ligeglad med, hvad andre mener om ham. Nårh ja og så er jeg vilde med mænd, der er vilde med mig og viser det[8]
c. Ud over det kunne jeg godt tænke mig en ankelkæde og så er jeg **vilde** med små sommerfugle....[9]

Det er ikke kun *vild med* der kan udløse alternativ kongruens, som følgende eksempler fra Google viser (tilgået d. 4. oktober 2018), igen både med og uden fremflytning, hhv. (5) og (6) (og som (5c) viser, kan adjektivet endda også kongruere med et P-Obj inde i et andet P-Obj):

(5) a. Ville nogle gange ønske jeg bare havde modet til at sige ligeud hvordan jeg føler til dem jeg er **gale** på.[10]
b. Men lysestagerne fra Lyngby, er jeg dog super **glade** for at eje i både hvide og sorte[11]
c. Rigtig søde øreringe og armbånd, dem er jeg **sikre** på de bliver rigtig glade for[12]

(6) a. Jeg undskylder for meget tørre neglebånd – jeg har ikke været **gode** ved dem det sidste stykke tid ;)[13]
b. De er SÅ søde, uanset om det er hund, kat eller hest! Jeg er **trygge** ved dem, og ikke mindst, er mine dyr også,[14]
c. Det var en skæg tid med QQ Yak 54. Jeg nåede at have to, men jeg var ikke **gode** ved dem, så de blev ikke så gamle.[15]

[8] http://forum.woman.dk/debatten/kaerlighed/hvad-er-i-helt-vilde-med-hos-maend?page=6

[9] https://www.baby.dk/debat/7758pi1/ordet-er-frit/naa-nu-vi-er-ved-de-tusser-piger---.aspx

[10] https://ungmor.dk/emner/anger-management/

[11] http://blogbykathrine.bloggerspoint.dk/2016/04/kaerlighed-for-det-klassiske-design/

[12] https://www.bryllupsklar.dk/forum/topic/76666-brudepige-gave/

[13] www.appeal4.dk/blogs/appeal4/tagged/appeal4-high-summer-13?page=6

[14] https://www.hestegalleri.dk/forum/generel-diskussion/1137020-dyrlaegen___

[15] http://www.modelflyveforum.dk/viewtopic.php?t=790&start=50

Det er slående at alle eksemplerne i (3)-(6) er skrevet af kvinder, med en enkelt undtagelse, nemlig (6c), der er skrevet af en mand.

2. Tidligere behandlinger af fænomenet

Fænomenet blev (så vidt vides) først behandlet af Jørgen Nørby Jensen (2004:166), der beskriver fænomenet som "en ændring af rektionsforholdene således at prædikativet i stedet kongruerer med styrelsen i den tilknyttede præpositionsforbindelse – og altså står i *flertal*". Jensens behandling (2004) negligerer således konstruktioner hvor subjektet er i pluralis og det præpositionelle objekt i singularis, fx (2).

I et læsetidsforsøg fandt Engberg-Pedersen og Poulsen (2010) at sætninger hvor det prædikative adjektiv kongruerer med P-Obj, som i (7c), blev læst hurtigere end sætninger hvor det prædikative adjektiv ikke kongruerer med en nominalfrase i sætningen, (7d). Desuden var der ingen statistisk signifikant forskel i læsetid mellem sætninger med subjektskongruens og sætninger med alternativ kongruens, hhv. (7b) og (7c):

(7) a. Den bog var **hun** helt **vild** med for et år siden.
(Fuld kongruens)

b. De bøger var **hun** helt **vild** med for et år siden.
(Kongruens med Subj)

c. De bøger var **hun** helt **vilde** med for et år siden.
(Kongruens med P-Obj)

d. Den bog var **hun** helt **vilde** med for et år siden.
(Ingen kongruens)

Engberg-Pedersen og Poulsen (2010:227-228) hævder at man ikke kan konkludere ret meget på basis af manglen på signifikant forskel mellem (7b) og (7c). De påpeger at den muligvis er forårsaget af deres forsøgsdesign da det kun er ét grafem der udgør forskellen på sætningstyperne (7b) og (7c). Dette argument er dog ikke validt da de netop fandt en signifikant forskel i læsetid mellem sætningstyperne med kongruens, (7a-c), og den uden, (7d) (og den største forskel i læsetid var desuden mellem (7a) og (7d), der også kun har ét grafem til forskel). Derudover nævner de at der er *en tendens* mod at sætninger

af typen i (7b) bliver læst hurtigere end (7c), men denne forskel er ikke statistisk signifikant. Med en *p*-værdi på 0,11 er forskellen på de to typer kongruens end ikke marginalt signifikant, og resultaterne peger således på at læsere processerer den alternative kongruens lige så hurtigt som subjektskongruensen og hurtigere end sætninger hvor præpositionsobjektet ikke kongruerer i tal med et nominalt led. Med andre ord er dette resultat kompatibelt med antagelsen af at den alternative kongruens eksisterer og allerede er forholdsvis integreret i det grammatiske system i dansk.

Engberg-Pedersen & Poulsen (2010) lavede desuden en internetsøgning på tre prædikative adjektiver: *vild med*, *glad for* og *sur på*. Resultaterne viste 5 % alternativ kongruens (1,6 % - 11,1 % afhængigt af adjektivet), og at alternativ kongruens med ubøjet form (fx *vild med*) er mindre frekvent end med den bøjede form (*vilde med*). Det er bemærkelsesværdigt givet at den (nok) er langt mere frekvent globalt i det danske sprog end den flertalsbøjede form (Engberg-Pedersen & Poulsen 2010:220).

Baseret på resultater af studier i engelsk argumenterer Engberg-Pedersen & Poulsen (2010) for at man skal være meget varsom med at tolke afvigende kongruens som har en frekvens på under 20 % som et tegn på et alternativt kongruenssystem eller som en sociolingvistisk variabel. Grunden til at de opstiller dette umiddelbart arbitrære kriterium er at man har set kongruens med et "intervenerende" nominal i op mod 20 % af tilfældene i psykolingvistiske forsøg på engelsk (Franck, Vigliocco & Nicol 2002; Vigliocco & Nicol 1998), og at vi derfor skal forvente at kongruensfejl optræder i almindelig sprogbrug. (Fx intervenerer *bilen* i *Personerne i bilen er for tunge* fordi det står mellem kernen i nominalfrasen og adjektivet.)

Det er dog problematisk at Engberg-Pedersen & Poulsen (2010) delvist baserer deres tilbageholdenhed over for at acceptere fænomenet som en del af det grammatiske system i dansk på de omtalte engelske studier. Populært sagt er der tale om at de sammenligner pærer og bananer: I førnævnte studier er der tale om psykolingvistisk forskning hvor man forsøgte at elicitere fejl i subjekt-verbumkongruensen ved at lade en nominal størrelse intervenere mellem subjektet og det finitte verbal, fx **The key to the cabinets are…* Sådanne afvigelser fra standardkongruensen bliver i denne litteratur betragtet som per-

formansrelaterede fejl som kan bindes op på subprocesser i den sproglige processering. Kongruensen mellem subjekt og verbum på engelsk er imidlertid helt grundlæggende et andet fænomen end den alternative kongruens på dansk: Der er et intervenerende nominal mellem de kongruerende størrelser i den alternative kongruens på dansk, nemlig subjektet, i sætninger med fremflytning, som i (1b) (*Dem er jeg vild(e) med*), og i sætninger uden fremflytning er subjektet tættere på prædikativet end P-Obj er, som i (1a) (*Jeg er vild(e) med dem*). (Eller rettere, vi har kun subjektet, ikke P-Obj, i arbejdshukommelsen når vi møder prædikativet, og der er derfor ingen konkurrence mellem de to.) Vi ville således i analogi med de engelske studiers interventionsprincip forvente standardkongruensen og *ikke* den alternative kongruens.

Hvor de tidligere behandlinger enten tog afstand til fænomenet (performansfejl) eller undervurderede dets omfang, havde vi en formodning om at den alternative kongruens er både produktiv og systematisk. Vi antog desuden at alternativ kongruens muligvis er underlagt sociolingvistisk variation således at det primært bruges af kvinder og navnlig yngre kvinder (jf. (3)-(6) ovenfor). Det ville som sådan ikke være overraskende eftersom det ofte er yngre kvinder der sprogligt er mest omstillingsparate, og er i front når det gælder sprogforandring (Eckert & McConnell-Ginet 2003; Labov 2006:366–367). Derudover ville det ikke være overraskende hvis brugen af den alternative kongruens var afhængig af hvilken landsdel man som taler kommer fra eller er vokset op i.

Vi havde en formodning om at adjektivet i konstruktioner med alternativ kongruens muligvis kongruerer med et pragmatisk element (et topic) frem for det syntaktiske subjekt. Denne formodning understøttes af typologiske data fra Comrie (2003:319 ff.), der påpeger at såkaldt *trigger-happy* kongruens (hvor mere end én grammatisk størrelse kan styre kongruensen) er afhængig af nominalfrasens *topicworthiness*, dvs. hvor sandsynligt det er at det pågældende element fungerer som topic. Dette er forbundet med fx nominalfrasens bestemthed og *salience*, dvs. pragmatisk prominens (Comrie 2003:329). I nedenstående hierarki betyder > ”er mere *topicworthy* end”:

(8) (Jeg er vild med) *den* > *den her bog* > *bogen* > *en bog*

Eftersom et fremflyttet led fungerer som topic eller fokus og er diskursprominent, var vores hypotese at den alternative kongruens ville være lettere at elicitere med sætninger med topikalisering (fremflytning). Derfor undersøgte vi kun sætninger med fremflytninger, selvom der som nævnt også er mange tilfælde med alternativ kongruens uden fremflytning, jf. (4) og (6) ovenfor. Det gjorde desuden stimulussættet mindre, hvilket så betød at hver deltager skulle se færre sætninger. Endvidere havde vi en hypotese om at pluralis P-Obj ville være mere tilbøjeligt til at udløse alternativ kongruens (er en kraftigere *trigger* eller *attractor*) end et singularis P-Obj. Pluralis er på flere måder mere markeret (og måske også mere *salient* og *topicworthy*) end singularis. Børn tilegner sig pluralis senere end singularis, og folk laver flere spontane fejl med pluralis i daglig tale; når man bliver bedt om at huske ord, husker man ofte plurale nominaler som singularis (men ikke omvendt); når arbejdshukommelsen belastes, påvirker det pluralis mere (giver flere fejl) end singularis, og endelig er pluralis mere markeret (og komplekst) både semantisk (plural = flere end én) og morfologisk (flertal markeres med en bøjningsendelse) (Franck, Vigliocco & Nicol 2002:394–397). Jf. også Jensens (2004) formodning om at den alternative kongruens kun findes med pluralis P-Obj. Desuden rapporterede Engberg-Pedersen & Poulsen (2010:218) flere tilfælde af alternativ kongruens med pluralis end med singularis P-Obj i deres korpusundersøgelse.

3. Eksperimentet

Det kan være svært at bruge acceptabilitets- eller grammatikalitetsbedømmelser til at undersøge noget der strengt taget er grammatisk forkert (dansk har normalt kongruens i numerus mellem subjektet og subjektsprædikatet, ikke mellem subjektsprædikatet og dets P-Obj). Der er i det mindste en potentiel risiko for at mange vil være opmærksomme på om sætningerne er grammatisk ”korrekte” på skrift, og dermed kan det være svært at bedømme deres mulige grad af acceptabilitet. Det understøttes af at vi ikke har kunnet finde nogen eksempler (med *dem/den/det var/er jeg/vi* … adjektiv) i det danske korpus over tekster, KorpusDK (https://ordnet.dk/korpusdk). Vi ville undersøge hvor udbredt brugen af den alternative kongruens er, og om den er korreleret med klassiske sociolingvistiske variabler. Til det

formål forsøgte vi at elicitere den alternative form for kongruens i en sætningsfuldendelsesopgave, som vi satte op i en Google Form på Google Drive (https://drive.google.com). Hver deltager blev præsenteret for 35 sætninger (som forklaret nedenfor) hvor der manglede et enkelt ord som man så skulle skrive. Inden selve opgaven blev deltagerne instrueret i hvad de skulle gøre, med følgende korte tekst:

(9) I hver af de 35 eksempler nedenfor mangler der et enkelt ord. Gør hver enkelt sætning færdig ved at skrive det ord der mangler der hvor der står "___".

For eksempel:
Jeg er lettere utilfreds med den nye sofa.
Og lampen, den er jeg meget ___ med.

Her mangler ordet "utilfreds". Skriv: utilfreds

Målsætningerne bestod af 28 sætninger med fremflyttet P-Obj. I halvdelen af sætningerne var det fremflyttede P-Obj i singularis og subjektet i pluralis (condition 1), mens det var omvendt i den anden halvdel (condition 2). For eksempel (10), hvor P-Obj er pluralis (*dem*), subjektet i singularis (*jeg*), og (11), hvor det er omvendt og P-Obj er singularis (*den*), mens subjektet er pluralis (*vi*):

(10) Jeg er helt vild med kager. Og dem her, dem er jeg specielt ___ med.
SVAR: _____

(11) Vi er helt vilde med kager. Og den her, den er vi specielt ___ med.
SVAR: _____

Det er vigtigt at bemærke at alle sætninger der skulle fuldføres, blev præsenteret med en kontekstsætning, som vist i (10) og (11),

og at kontekstsætningen i alle tilfælde indeholdt målformen, dvs. standardkongruens. Der var med andre ord bias *imod* den alternative form i selve præsentationen, og den alternative kongruens i resultatet kan således ikke tilskrives måden sætningerne blev præsenteret på.

Sætningerne var baseret på 14 forskellige prædikative adjektiver: *flov over*, *ligeglad med*, *stolt af*, *tilfreds med*, *tryg ved*, *træt af*, *vild med*, *enig med*, *glad for*, *god ved*, *ked af*, *sikker på*, *sur på*, *vred på*.[16] Hvert prædikative adjektiv optrådte i både den ubøjede form (fx *vild*) og i den bøjede form (fx *vilde*). Udover de 28 målsætninger var der også 42 "fillers". Alle sætninger blev fordelt jævnt på to lister så hver deltager kun så én version af hvert adjektiv. Hver liste bestod således af 35 sætninger (14 målsætninger + 21 fillers).

I alt var der 100 deltagere. Heraf blev 11 deltageres besvarelser udelukket fordi de udelukkende angav den ubøjede form (dvs. lemmaet, fx *vild/vild*). (Der var ingen der udelukkende angav den bøjede form.) Analysen nedenfor er således baseret på 89 deltagere (74 kvinder, 15 mænd), gennemsnitsalder = 35,4 år (22-75 år, standardafvigelse = 12 år), gennemsnitlig uddannelse = 17,3 år (7-22 år, std. afv. =

[16] En reviewer spørger om anvendelsen af den ubøjede form kunne være relateret til at der er variation i bøjningsparadigmet for disse adjektiver. I attributiv stilling bøjes nogle af disse adjektiver med *-t* i tredje person singularis neutrum fx *et flovt / vildt / godt / surt / vredt udtryk, et trygt / sikkert sted, et enigt flertal* (men *en flov / tryg / vild etc. person*), andre ikke: *et ligeglad / stolt / tilfreds / træt / glad / ked (af det) udtryk*. For *stolt, træt, glad,* og *ligeglad* skyldes det nok at de ender på en [t]- eller [d]-lyd. Der er altså allerede her variation, og her ser det umiddelbart ud til at brugen af den ubøjede form er lydligt begrundet. Vi anvender dog udelukkende adjektiverne i den prædikative stilling, og her er det anderledes. De adjektiver der bøjes med *-t* i tredje person singularis neutrum i attributiv stilling, bøjes også med *-t* i prædikativ stilling (fx *dyret er flovt / trygt / vildt / enigt / godt / sikkert / surt / vredt*), selvom der er en smule variation der muligvis er relateret til *animacy*, altså om subjektet ses som et levende væsen: *Egernet var ret sur* (= vredt) vs. *Egernet var ret surt* (= smagte surt). Denne variation er således ikke lydligt begrundet. Desuden er der tilsyneladende mere variation hvis adjektivet har et komplement: *dyret er flov(t) over / tryg(t) ved / vild med / enig(t) med / god ved / sikker(t) på / sur på / vred(t) på sit afkom*, og en uformel internetsøgning peger i retning af at den ubøjede form anvendes oftere her. Det faktum at der er variation i bøjningsparadigmet, kan måske godt have indflydelse på usikre sprogbrugeres performans.

2,4). Kun besvarelser med former af de korrekte adjektiver (fx *vild/ vilde*), korrigeret for store/små bogstaver, blev medtaget i analysen. Deltagerne blev spurgt hvor de boede, og hvor de var vokset op, på et kort over Danmark inddelt i 12 områder (1-3 på Sjælland, 4-5 på Fyn, 6-11 i Jylland, 12 på Bornholm og 13 "andet"). Besvarelserne fordelte sig desværre ikke på en måde der muliggør statistisk analyse, og derfor grupperede vi dem i tre overordnede regioner, se Tabel 1.

	Jylland	Fyn	Sjælland	Sum
Hvor er du vokset op?	69 (77 %)	7 (8 %)	13 (15 %)	89 (100 %)
Hvor bor du?	64 (72 %)	9 (10 %)	16 (18 %)	89 (100 %)

Tabel 1: Fordeling af deltagere i eksperimentet på de tre overordnede regioner

4. Resultater

Besvarelserne blev analyseret i programmet R (R Core Team 2017) med en *mixed-effects*-model ved hjælp af *lmerTest Package* (Kuznetsova, Brockhoff & Christensen 2017). Modellen havde "korrekt" kongruens (dvs. standard subjektskongruens) som den afhængige variabel og condition, uddannelse, bopælsregion, opvækstregion, det prædikative adjektivs (z-transformerede) hyppighed i KorpusDK (se Tabel 2), gentagelse af bøjningsform (dvs. condition) (*trial*), samt køn og alder og deres interaktion som uafhængige variable. Den maksimale, konvergerende model havde desuden tilfældige skæringspunkter (*random intercepts*) for deltagere og sætninger og tilfældige hældningskoefficienter (*random slopes*) for alder, bopælsregion og opvækstregion per deltager, samt hyppighed og gentagelse per sætning.[17] Resultatet er opsummeret i Tabel 3 nedenfor.

[17] Model = clmm (Korrekt ~ Con + Køn*Alder + UddTid + Bopælsregion + Opvækstregion + FrekvensZ + Trial + (1 + Alder + RegionBo + RegionVoks | Subj) + (1 + FrekvensZ + Trial | Item), data = AGRDATA).

Præd. adj.	**Ubøjet**	**Bøjet +*e***	**Præd. adj.**	**Ubøjet**	**Bøjet +*e***
er flov	23	11	*er træt*	378	206
er tryg	53	41	*er tilfreds*	378	257
er sur	101	78	*er ligeglad*	617	142
er vred	114	76	*er sikker*	1077	185
er vild	257	129	*er glad*	1113	586
er stolt	247	145	*er enig*	1107	1424
er ked	413	87	*er god*	1785	1261

Tabel 2: Hyppighedsværdier for hvert prædikativt adjektiv (med foranstillet *er*) målt i antal forekomster i KorpusDK for hhv. den ubøjede form (singularis) og den bøjede form (pluralis)

	Estimat	**SE**	**z**	**p**	
Condition 1 (Plur-Sing) – 2 (Sing-Plur)	2,48	0,32	7,87	0,000	***
Køn (K – M)	-1,06	1,38	-0,77	0,444	
Alder	-0,01	0,02	-0,46	0,649	
Uddannelstid	-0,05	0,08	-0,69	0,492	
Bopælsregion (Fyn – Jylland)	-0,75	0,60	-1,24	0,213	
Bopælsregion (Sjælland – Jylland)	0,10	0,39	0,25	0,803	
Opvækstregion (Fyn – Jylland)	0,59	0,51	1,17	0,243	
Opvækstregion (Sjælland – Jylland)	0,51	0,50	1,01	0,314	
Adj. z-hyppighed	0,50	0,15	3,21	0,001	**
Gentagelse (trial)	0,00	0,02	-0,22	0,823	
Køn x Alder	0,03	0,04	0,84	0,404	

Tabel 3: Resultatet af mixed-effects-analysen. SE = *standard error* (spredning). Signifikans: *** = p<0,001; ** = p<0.01

Som det fremgår af Tabel 3, var der statistisk signifikant forskel på de to conditions: Deltagerne brugte den alternative kongruens væsentlig oftere i condition 2 (*Den er vi vild med*) end i condition 1 (*Dem er jeg vilde̲ med*). Kort sagt er folk mere tilbøjelige til at bruge alternativ kongruens hvis det fremflyttede P-Obj er i singularis, se figur 1. Som vist i figur 2, er der tale om et generelt mønster på tværs af de enkelte adjektiver. Asymmetrien er med andre ord ikke et hyppighedsfænomen som sådan. Men vi fandt dog desuden en signifikant positiv korrelation mellem standardkongruens og den z-transformerede hyppighed for hver enkelt form (fx *vild* og *vilde*) i KorpusDK (søgning på *er* + adjektivformen, fx *er vild* og *er vilde*). Dvs., alt andet lige, jo hyppigere adjektivet bliver anvendt som subjektsprædikat, jo mindre tilbøjelige er folk til at bruge den alternative kongruens, og den relative hyppighedsforskel påvirker størrelsen af asymmetrien i figur 1.

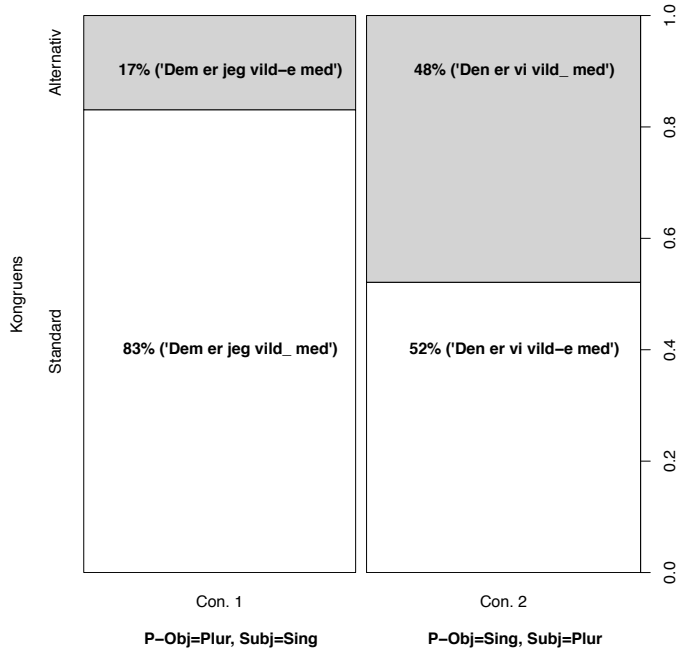

Figur 1: Den overordnede fordeling af besvarelser med standard kongruens og alternative kongruens per condition

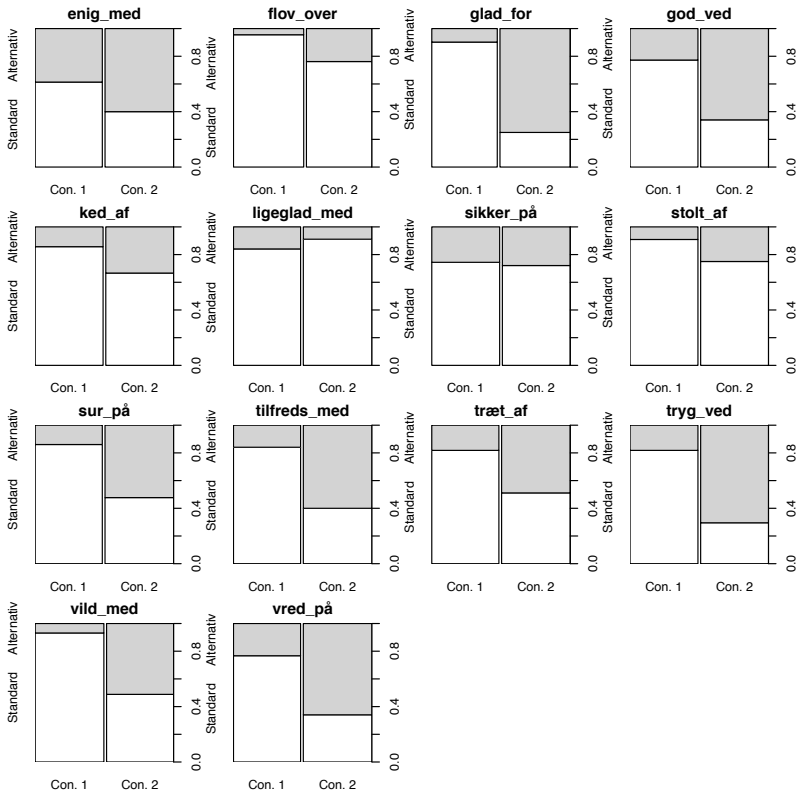

Figur 2: Fordeling af besvarelser med standardkongruens og alternativ kongruens per condition for hvert prædikativt adjektiv

Vores hypotese var at der ville være sociolingvistisk variation således at det primært ville være yngre kvinder der brugte alternativ kongruens, men det viste sig ikke at holde stik. Vi fandt ingen statistisk signifikant effekt af køn, alder, uddannelse, bopælsregion, opvækstregion, eller gentagelse (*trial*), jf. Tabel 3 ovenfor; ingen af disse p-værdier er i nærheden af at være under 0,05. Der var med andre ord ingen spor af sociolingvistisk variation i vores resultater.

5. Diskussion

Resultaterne af vores undersøgelse viser at der er variation i prædikative adjektivers kongruensmønster. I standarddansk er der kongruens mellem subjektet og det prædikative adjektiv, men vores undersøgelse bekræfter at det ikke kun er standardformen der anvendes. Somme tider bruger folk en alternativ form for kongruens, nemlig kongruens mellem det prædikative adjektiv og dets P-Obj, som i (7c). Det er som sådan ikke overraskende da det er let at finde eksempler, både på nettet, som i (3)-(6), og i daglig tale.

Én af vores hypoteser var at et fremflyttet P-Obj udløser alternativ kongruens oftere i pluralis (condition 1) end i singularis (condition 2). Vores resultater viste dog det stik modsatte, nemlig en interessant og uventet asymmetri: Hvis det fremflyttede P-Obj er i pluralis (condition 1 i figur 1) bruges standardformen væsentligt oftere (83 %) end den alternative form, der dog bruges i 17 % af tilfældene og altså ikke er specielt sjælden. Hvis det fremflyttede P-Obj derimod er i singularis (condition 2), bruges den alternative kongruens signifikant oftere sådan at de to former anvendes nærmest lige ofte. Som udgangspunkt regnede vi med at det ville være lige modsat, men mønsteret skyldes muligvis at den bøjede alternative form, som i (1b), er mere fremtrædende (engelsk: *salient*) end den ubøjede alternative form, som i (2b). Det passer også fint ind i billedet af at vi ofte 'sluger' endelserne (Heegård & Thøgersen 2014): Jo hyppigere ord er, jo mere reducerede (kortere) er de (Bell et al. 2009). På den anden side forklarer det ikke hvorfor der så i 17 % af tilfældene lægges en 'overflødig' endelse til i den alternative kongruens ved pluralis P-Obj (condition 1), som i (1b).

Man kunne måske fristes til at tænke at det bare er et frekvensfænomen, sådan at den korte, ubøjede form er den mest frekvente. Det viser vores resultater jo også, se figur 1, men vi fandt også at jo hyppigere adjektivets form er (fx bøjet *vild-e* versus ubøjet *vild_*), jo oftere bruges standardformen i stedet for den alternative form – ikke kun den ubøjede.

Vores overordnede hypotese var at den alternative kongruens er et fænomen der viser sociolingvistisk variation, således at det primært bruges af yngre kvinder, men det viste resultaterne ikke. Ingen af de sociolingvistiske faktorer (køn, alder, uddannelse og region) havde nogen tilnærmelsesvist statistisk signifikant effekt. Resultaterne viser

(i) at fænomenet er overraskende udbredt, selvom der dog overordnet er flest tilfælde af standard kongruens, (ii) at fænomenet optræder på tværs af alder, køn og region, og (iii) at især et P-Obj i singularis tiltrækker kongruensen (dvs. den ubøjede form af adjektivet optræder oftere end den bøjede form i konstruktioner med alternativ kongruens).

Disse resultater kunne tyde på at der ikke blot er tale om et isoleret sociolingvistisk fænomen, men at den påviste sproglige variation potentielt rummer kimen til en sprogforandring. Det efterlader os dog uden nogen afklaring på hvorfor fænomenet optræder. Den alternative kongruens er ikke mere hyppig med et pluralis P-Obj end med et singularis P-Obj (som vi troede), og det ser ikke ud til at være et udtryk for sociolingvistisk variation. Men hvad er det så? Kunne det være at denne alternative, promiskuøse kongruens bare skyldes en fejl i performansen? Svaret ser ud til at være "ja".

En mulig forklaring er baseret på tre faktorer der hver især påvirker performansen og øger mængden af fejl: (i) kompleksitet, (ii) fejlfortolkning og (iii) endelsesbortfald. For det første er der forskel på numerus i de to nominalfraser (Subj og P-Obj), og det fører til at de så at sige "konkurrerer" om kongruensen (Franck, Vigliocco & Nicol 2002). Ydermere har vi som sprogbrugere en præference for at placere led i første og anden person før led i tredje person ({1.,2.}>3. person), og en præference for at placere subjektet før objektet, som helst skal placeres før oblikke led såsom P-Obj (Subj>Obj>Obl) (Newmeyer 2005:207). Begge disse "præferencehierarkier" er overtrådt i vores eksperiment, jf. (10) og (11), der begge har tredje person (*dem/den*) før første person (*jeg/vi*) og P-Obj før subjektet. Disse kompleksiteter gør alt andet lige at sprogforarbejdningen kræver flere ressourcer, at sprogsystemet er på "overarbejde". Fejlfortolkningen kan bestå i at sætningerne analyseres som subjektsinitiale selvom det fremflyttede P-Obj i pluralis er i akkusativ (*dem*, ikke *de*). Hvis P-Obj er i singularis (*den*), er der ikke forskel på nominativ og akkusativ. Midlertidigt tvetydige nominale led der enten kan være subjekt og objekt, tolkes først som subjekt (Friederici et al. 2001). Dvs. når man hører eller læser, har man en forventning om at det første nominale led er subjektet og tolker det som sådan, og hvis det viser sig ikke at holde stik, reanalyseres sætningen. Men fejlanalysen (tilskrivningen af syntaktiske og semantiske roller) annulleres og glemmes bare ikke

(helt). I studier hvor forsøgspersoner skal gengive hvad såkaldte *gardenpath*-sætninger betyder, husker de både den rigtige betydning (som de kom til efter reanalyse af sætningen) og fejlfortolkningen (som ikke er kompatibel med den rigtige læsning) (Ferreira, Christianson & Hollingworth 2001). I vores forsøg betyder det at hvis det viser sig at det ikke var subjektet der kom først, men derimod det fremflyttede P-Obj i (10) og (11), reanalyseres sætningen, men fejlfortolkningen (nominalt led nr. 1 = Subj) glemmes ikke helt og påvirker derfor konkurrencen om kongruensen med det prædikative adjektiv.

Mens man ikke kan se eller høre om tredje person neutrum singularis *den* er nominativ eller akkusativ (der er synkretisme), er pluralisformen ikke på samme måde tvetydig: det er *de* i nominativ, og *dem* i akkusativ. Burde det så ikke afholde folk fra at fejlanalysere *dem* som subjekt? Måske. Det kan nok forklare noget af asymmetrien i figur 1, dvs. hvorfor der er færre tilfælde af alternativ kongruens i condition 1. Der er dog også indikationer på at akkusativ er *default*- eller standardkasus i dansk. Hvis subjektet modificeres af en relativsætning (12) eller hvis det er koordineret med et andet nominal (13), optræder det ofte i akkusativ i stedet for nominativ, specielt i uformel sprogbrug. Det er også i akkusativ hvis det er subjekt i en nonfinit sætning under et perceptionsverbum (14) eller hvis det er korrelat for et foreløbigt subjekt i en kløvning (15).

(12) **Dem** der har prøvet det vil give mig ret. Man sover helt fantastisk udendørs ...[18]

(13) og mit ønske er at **mig** og min kæreste skal klare os selv.[19]

(14) Hun gik ud til kosteskabet i bryggerset, og jeg hørte **hende** tage vores støvsuger frem …[20]

(15) Nu er det jo **mig** der har været træner for begge hold ...[21]

[18] https://naturguide.dk/sov-ude-vinteren-hold-varmen-soveposen/

[19] https://forum.woman.dk/debatten/kaerlighed/mig-og-min-kaereste-har-ikk-samme-dromme

[20] https://neklub.dk/uheld/

[21] https://stiften.dk/agf/David-Nielsen-har-fundet-balancen-Nu-vil-han-se-flere-maal/artikel/503010

Mens der er en vis grad af variation mellem nominativ- og akkusativformen i (12) (*De/dem der har…*) og (13) (*…at jeg/mig og min kæreste* eller *min kæreste og jeg/mig skal…*), er akkusativ obligatorisk i (14) og (15). Det er altså ikke usædvanligt at et pronominalt subjekt er i akkusativ i stedet for nominativ, og derfor er det fremflyttede *dem* i vores forsøg også potentielt tvetydigt.

Den øgede kompleksitet forbundet med at de to nominale led har forskelligt grammatisk tal og derfor potentielt konkurrerer om kongruensen med det prædikative adjektiv, sammen med det faktum at et led i tredje person kommer før et led i første person (modsat Newmeyers observerede præference), gør at det grammatiske system (parseren) er belastet. Det i sig selv giver ofte udslag i fejl. Dertil kommer at man er tilbøjelig til at tolke det første nominal som subjekt, hvilket hjælpes på vej af at akkusativ i vid udstrækning også kan tilskrives subjektet. Disse to faktorer tilsammen kan forklare hvorfor der er en vis mængde alternativ kongruens i vores forsøg. Et opfølgende forsøg med stimulussætninger uden fremrykning af P-Obj, som i (2) og (4), ville kunne bekræfte denne forklaringsmodel, da man derved kan kontrollere for hvilken rolle det spiller at et fremflyttet P-Obj kan fejlfortolkes som subjekt. Den uventede asymmetri, det at der er mere alternativ kongruens når det fremflyttede P-Obj er i singularis end når det er i pluralis, kan forklares af den generelle tendens til at udelade (visse) endelser. Hvis bøjningsendelsen udelades ved pluralt P-Obj og singularis subjekt, er det korrekt / standard, hvilket modvirker tendensen til fejl pga. kompleksitet. Hvis endelsen udelades når P-Obj er singularis mens subjektet er i pluralis, er det forkert og øger således mængden af fejl (alternativ kongruens).

6. Konklusion

Vores forsøg var baseret på den opfattelse at udtryk som *Dem er jeg vilde med* er udtryk for en sociolingvistisk variation der især bruges af yngre kvinder. Det viste ikke at være tilfældet. I stedet fandt vi en uventet asymmetri der viste at der er flere tilfælde af denne alternative kongruens med et fremflyttet P-Obj i singularis (*Den er vi vild med*), lige modsat vores forventning. Fænomenet som det optræder med et fremflyttet P-Obj, kan forklares ved hjælp af de uafhængige og

generelle faktorer kompleksitet, fejlanalyse og bøjningsudeladelse. Det ser med andre ord ud til at den alternative, promiskuøse kongruens skyldes fejl i performansen snarere end at systemet er i forandring.

Litteratur

Baker, Mark C. (2008) *The syntax of agreement and concord* (Cambridge Studies in Linguistics 115). Cambridge: Cambridge University Press.

Bell, Alan, Jason M. Brenier, Michelle Gregory, Cynthia Girand & Dan Jurafsky (2009) Predictability effects on durations of content and function words in conversational English. *Journal of Memory and Language* 60(1):92-111. doi:10.1016/j.jml.2008.06.003.

Comrie, Bernard (2003) When agreement gets trigger-happy. *Transactions of the Philological Society* 101(2):313-337. doi:10.1111/1467-968X.00121.

Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet (2003) *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/

Engberg-Pedersen, Elisabeth & Mads Poulsen (2010) Alternative agreement controllers in Danish: Usage or structure. Kasper Boye & Elisabeth Engberg-Pedersen (eds.) *Language usage and language structure*. Berlin: Walter de Gruyter:205-235.

Ferreira, Fernanda, Kiel Christianson & Andrew Hollingworth (2001) Misinterpretations of garden-path sentences: Implications for models of sentence processing and reanalysis. *Journal of Psycholinguistic Research* 30(1):3-20. doi:10.1023/A:1005290706460.

Franck, Julie, Gabriella Vigliocco & Janet Nicol (2002) Subject-verb agreement errors in French and English: The role of syntactic hierarchy. *Language and Cognitive Processes* 17(4):371-404. doi:10.1080/01690960143000254.

Friederici, Angela D., Axel Mecklinger, Kevin M. Spencer, Karsten Steinhauer & Emanuel Donchin (2001) Syntactic parsing preferences and their on-line revisions: a spatio-temporal analysis of event-related brain potentials. *Cognitive Brain Research* 11(2):305-323. doi:10.1016/S0926-6410(00)00065-3.

Heegård, Jan & Jacob Thøgersen (2014) Style-dependent rules for reduction: Mixed-model multiple linear regression analysis of reduction phenomena in Danish news readings. *Nordic Journal of Linguistics* 37(3):325-365. doi:10.1017/S0332586514000250.

Jensen, Jørgen Nørby (2004) Dem er jeg helt vilde med! Om fokuskongruens i moderne dansk. Henrik Jørgensen & Peter Stray Jørgensen (red.) *På godt dansk. Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen i anledning af hans 60 års fødselsdag den 4. februar 2004*. Aarhus: Wessel og Huitfeldt:163-171.

Kuznetsova, Alexandra, Per B. Brockhoff & Rune H.B. Christensen (2017) lmerTest Package: Tests in Linear Mixed Effects Models. *Journal of Statistical Software* 82(13). doi:10.18637/jss.v082.i13.

Labov, William (2006) *Principles of linguistic change. Vol. 2: Social factors* (Language in Society 29). Digital print. Malden, Mass.: Blackwell.

Newmeyer, Frederick J. (2005) *Possible and probable languages: a generative perspective on linguistic typology*. New York: Oxford University Press.

R Core Team (2017) *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. Vienna, Austria: R Foundation for Statistical Computing. https://www.R-project.org/.

Vigliocco, Gabriella & Janet Nicol (1998) Separating hierarchical relations and word order in language production: is proximity concord syntactic or linear? *Cognition* 68(1). B13-B29. doi:10.1016/S0010-0277(98)00041-9.

Hvad er det vi tester?

Kløvningsfokusering, konstruktioner og materialeudvælgelse – metodekritiske overvejelser til et psykolingvistisk eksperiment med danske sætningskløvninger

Marie Herget Christensen
Københavns Universitet

Det er en vedholdende antagelse indenfor dansk grammatik at vi kløver for at fokusere (jf. fx Hansen & Heltoft 2011:1794 ff.) og at kløvningskonstruktionen er strukturel ensartet uanset hvad den skal fokusere. Jeg vil i denne artikel nuancere den sidste del af antagelsen. I mit arbejde med materialeudvælgelse af kløvninger har jeg nemlig i detaljer haft lejlighed til at overveje denne ensartethed der er afgørende for det psykolingvistiske eksperiment som min materialeudvælgelse skal bruges til. Som flere forfattere har pointeret (jf. fx Dyhr 1978; Korzen 2014b) er der syntaktiske forskelle på kløvningskonstruktionen alt efter hvilket led der er kløvet ud. Denne artikels formål er at sammenfatte og nuancere den pointe.

Der findes forskellige typer af kløvninger i dansk, men denne artikel beskæftiger sig kun med den type der ofte kaldes *det*-kløvningen eller sætningskløvning. Det vil sige kløvninger af typen (1).

(1) Det var Ole der knaldede ruden. (Hansen & Heltoft 2011:1794)

Sætningskløvninger består af en oversætning med det udkløvede led (*Ole*) – også kaldet udkløvningen, og en kløvningsledsætning (*der knaldede ruden*) der lægger sig som en underordning til oversætningen. Det specielle ved sætningskløvninger er den markerede sætningsstruktur og de specifikke diskursfunktioner som kon-

struktionen koder for. Konstruktionen består således af to sætninger men udtrykker kun én proposition (jf. fx Collins (2006)). Det er ophav til dens navn i det konstruktionen har delt – kløvet – et sætningsindhold i to sætninger. Oversætningen består af det led i propositionen der er blevet udkløvet samt *det* og et kopulaverbum. Leddet der udkløves kan være et hvilket som helst indholdsled fra propositionen. Dette er omdrejningspunktet for konstruktionens syntaktiske diversitet, som vi skal se nedenfor. Ledsætningen (*der knaldede ruden*) består så af de øvrige led fra propositionen. Den er kodet som præsupponeret, det vil sige at indholdet i den ikke asserteres men forudsættes. Det udkløvede led er derimod kodet med funktionen *fokus* (Christensen under udgivelse) (jf. også fx Hansen & Heltoft 2011:1790 ff.). Der er uenighed i litteraturen om hvordan fokus mest præcist defineres og i øvrigt også om hvorvidt udkløvede led altid fungerer som fokusatorer i sprogbrug (jf. fx Prince 1978), men det fører for vidt at udfolde diskussionen her, se i stedet Christensen (under udgivelse). Tilstrækkeligt er det at sige at diskussionen har medført et behov for at teste hvorvidt fokusfunktionen rent faktisk er kodet i kløvningskonstruktionen og for en nøje definition af fokus. Som jeg argumenterer for i Christensen (under udgivelse) er det givetvis sådan at forfattere hver især beskriver forskellige aspekter af udkløvningens funktion, men i denne artikel vil jeg kun beskæftige mig med det man kan kalde den syntagmatiske dimension af fokus, nemlig den der har at gøre med fremhævning. Jespersen (1949) beskriver kløvninger således:

> A cleaving of a sentence by means of *it is* (often followed by a relative pronoun or connective) serves to single out one particular element of the sentence and very often, by **directing attention to it** and bringing it, as it were, **into focus**, to mark a contrast (1949:147 ff., mine fremhævninger).

Som det antydes i denne definition, er der flere ting på spil når vi fokuserer (udpegning, kontrast, opmærksomhedsstyring), men for nuværende vil jeg kun beskæftige mig med det aspekt af fokusering der har at gøre med opmærksomhedsstyring. Hvorvidt udkløvede led retter sprogbrugeres opmærksomhed mod sig, kan nemlig efterprøves psykolingvistisk. Det var hvad jeg gjorde i et eksperiment der testede udkløvede leds evne til at fange læserens opmærksomhed både i

forhold til andre placeringer i kløvningen og i forhold til ukløvede sætninger. Eksperimentet vil blive afrapporteret i Christensen & Stewart (kommende), og det er uden for denne artikels formål at afrapportere hele eksperimentet. Det jeg diskuterer i denne artikel, er i stedet materialeudvælgelsen, det vil sige hvilke konkrete kløvninger jeg har anvendt til at teste min hypotese, og hvilke lingvistiske overvejelser jeg har gjort mig i den forbindelser. Disse overvejelser giver nemlig i indsigt i kløvningens strukturelle og syntaktiske beskaffenhed. Derudover giver overvejelserne også en indsigt i eksperimentets udsigelseskraft og validitet i forhold til testning af kløvningers fokusfunktion. Disse indsigter må vi altid holde os for øje når vi vurderer psykolingvistisk testning af grammatiske fænomener.

Resten af artiklen er struktureret som følger: Først giver jeg et kort rids af det anvendte forsøgsdesign, og derefter beskriver jeg materialeudvælgelsen og diskuterer metodevalgene der ligger til grund for udvælgelsen. Diskussionen vil især koncentrere sig om forskellige undertyper af kløvninger og deres strukturelle og funktionelle uensartethed. Til sidst sammenfatter jeg diskussionen.

Udkløvede led som opmærksomhedsfangere i processering

Det er kendt fra psykolingvistikken (jf. fx Ferreira et al. (2002)) at sprogbrugere økonomiserer med deres processeringsressourcer og kun processerer et element så grundigt som det er nødvendigt. Hvor grundigt et element processeres, styres af sprogbrugerens opmærksomhed, og signaler om vigtig information medfører således grundigere processering. Det er derfor rimeligt at antage at fokusering medfører grundigere processering. Det er da netop også hvad tidligere forsøg viser. Sturt et al. (2004) viser således at læsere er bedre til at opdage ændringer i tekster anden gang de læser dem når ændringen forekommer i et udkløvet led end når den forekommer i kløvningsledsætningen. Det er præcis det som også det danske eksperiment med kløvninger finder (Christensen & Stewart kommende). Fokus som opmærksomhedsfanger er ikke den eneste type psykolingvistiske eksperimenter der er foretaget for kløvninger. Se for eksempel Birch et al. (2000) og Destruel & DeVeaugh-Geiss (2018) for oversigter over eksperimenter der undersøger det udpegende aspekt af kløvningsfokusering.

Hypotesen for vores eksperiment er altså at læseren vil være mere opmærksom på information der står i det udkløvede led end information der ikke står i det udkløvede led.

En måde hvorpå man kan teste opmærksomhed og dermed processeringsdybde er med det såkaldte *text-change* eksperiment-design. Her ser forsøgsdeltagerne en tekst på en skærm, og efter en kort pause ser de den samme tekst igen. I anden visning er der dog ændret et ord, og det er nu forsøgsdeltagernes opgave at op-dage og identificere ændringen (se Christensen (2015) for en gennemgang af forsøgsparadigmet). Fordi vi økonomiserer med vores processeringsressourcer, er vi utilbøjelige til at holde særlig meget øje med information som vi allerede har processeret (Sanford 2002), og derfor er vi tit blinde for ændringerne. Men det er vist at forskellige typer af fremhævninger (sproglige og visuelle) reducerer denne blindhed (Price 2008; Sanford 2002; Sanford et al. 2006; Sanford et al. 2005; Sturt et al. 2004; Christensen 2015). Blandt dem altså en reduceret ændringsblindhed forårsaget af udkløvninger i engelsk.

Figur 1: Illustration af hvad forsøgspersonen ser for hver sætning (jf. A-D i tabel 1) de skal læse. Forsøgspersonerne læser foruden kløvninger som vist her også ukløvede sætninger

Opmærksomsfangende plads eller konstruktion?

Når man vil undersøge om der er en effekt af fokus i kløvninger for sætningsprocesseringen, må man skelne mellem fokusforskelle internt i konstruktionen og fokusforskelle til andre konstruktioner. Lad os se på en kløvning som i (2).

(2) Det er de ydre mure kommandantskabet står for vedligeholdelsen af

I (2), vil hypotesen være at det udkløvede led *de ydre mure* fanger læserens opmærksomhed. Men der er forskel på om vi anskuer det udkløvede led som en fokuserende plads i kløvningskonstruktionen, eller vi anskuer kløvningskonstruktionen som en fokuserende konstruktion i forhold til andre konstruktioner. Vil vi hævde det første, må det udkløvede led være opmærksomhedsfangende *i forhold* til andre pladser i kløvningen (fx *vedligeholdelsen*). Hævder vi det sidste, vil det udkløvede led være mere opmærksomhedsfangende end det samme led udtrykt med en anden konstruktion. Det sidste kræver en uddybning. Som nævnt er kløvninger en måde at udtrykke en proposition med to sætninger. Det medfører at den samme proposition også vil kunne udtrykkes med en ukløvet sætning. Den vil ifølge Hansen (1995) være aldeles synonym med kløvningen, bortset fra de informationsstrukturelle funktioner. Det vil sige at sætningsindholdet, propositionen, er det samme, men der vil være forskelle med hensyn til præsupposition, fokus og givetvis også andre informationsstrukturelle forhold som fx tema-rema. Den samme proposition kan udtrykkes med en række forskellige konstruktioner. I engelsk er for eksempel de såkaldte pseudokløvninger meget brugt. Det som Sturt et al. (2004) har testet for engelske kløvninger, er netop den samme proposition udtrykt med to forskellige konstruktioner. De har nemlig vist i engelsk at led som er udkløvet vha. pseudokløvninger reducerer ændringsblindheden sammenlignet med led der **ikke** er udkløvet i en *it*-kløvning. I testen læste og genlæste deltagere sætninger som (3).

(3) Everyone had a good time at the pub. A group of friends had met up there for a stag night. What Jamie really liked was the cider, apparently (Sturt et al. 2004:882-888).

Anden gang deltagerne læste (3) var *cider* ændret til *beer* Men deltagerne læste og genlæste også sætninger som (4) hvor *cider* ligeledes blev ændret til *beer*.

(4) Everyone had a good time at the pub. A group of friends had met up there for a stag night. It was Jamie who really liked the cider, apparently (Sturt et al. 2004:882-888).

Forfatterne fandt at deltagerne signifikant oftere opdagede ændringen i (3) hvor *cider* er fokuseret ved hjælp af en pseudokløvning end i (4) hvor *et andet led* end det testede (dvs. ændrede) er fokuseret ved hjælp af en *it*-kløvning. Bemærk at det er det samme propositionelle indhold der udtrykkes i de to kløvninger i (3) og (4), men det er hvert sit led der er udkløvet (med hver sin konstruktion). Der er den fordel ved denne sammenligning – altså forskellige konstruktioner – at ændringsordet kan forblive det samme (*cider* ændres til *beer* i begge betingelser). Men det har den ulempe at vi faktisk *ikke* får svar på om pladsen som udkløvet led i en pseudokløvning er særlig prominent i forhold til de andre pladser i den samme konstruktion. Desuden undersøges *it*-kløvningen, som i mange henseender er en engelsk pendant til *det*-kløvningen *ikke* som en fokuskonstruktion. Mit formål er at undersøge om det udkløvede led i *det*-kløvninger fungerer som fokusator, men den position undersøges ikke i det engelske forsøg. Her sammenlignes et udkløvet led i en anden konstruktion (pseudokløvning) med placering i *it*-kløvningers ledsætning.

Ved en dansk replikation der skal undersøge *det*-kløvningers fokustilskrivning, må jeg altså have *det*-kløvninger som fokusbetingelse og sammenligne den med en anden konstruktion med samme propositionelle indhold. De engelske stimuli anvender to forskellige typer kløvninger, men hvis man vil hævde at kløvninger er en særlig fokuskonstruktion, må man kunne forvente en fokusforskel til konstruktioner som ikke er fokuskonstruktioner, og altså ikke er kløvninger. I det danske forsøg bliver *det*-kløvningen derfor sammenlignet med ukløvede sætninger med samme sætningsindhold. Det vil sige at deltagerne læste og genlæste kløvninger som (2) og ukløvede sætninger som (5).[1]

[1] Materialet var delt ind på lister så deltagerne aldrig læste det samme sætningsindhold i flere forskellige konstruktioner.

(5) Kommandantskabet står for vedligeholdelsen af de ydre mure

I begge tilfælde (2) og (5) var *mure* ved genlæsningen ændret til *vægge*. Denne test undersøger altså hvorvidt *det*-kløvninger er en fokuskonstruktion, forstået på den måde at når det propositionelle indhold udtrykkes med en kløvning, lægger man mere mærke til det udkløvede led end man gør til det samme indhold når det er udtrykt som et led i en ukløvet sætning.

Den del af eksperimentet undersøger altså om kløvninger er en særlig fokuskonstruktion sammenlignet med konstruktioner der ikke er grammatisk kodet for fokus (Hansen & Heltoft 2011:1794 ff.).[2] Den anden del af eksperimentet tester om der er en særlig fokusatorplads internt i kløvningskonstruktionen. Som sagt deler en kløvning et sætningsindhold i to og koder hver del med forskellige funktioner. Kløvningen medfører også vandtætte skotter mellem de to dele (Hasselgård 2004), så den anden del *ikke* er kodet med funktionen. Fx er kløvningsledsætningen præsupponeret, men udkløvningen er ikke præsupponeret men derimod asserteret. På samme måde er det udkløvede led fokuseret, men kløvningsledsætningen er ikke fokuseret. I Christensen (under udgivelse) viser jeg at kløvningsledsætninger faktisk er kodet med den modsatte funktion, nemlig nonfokus. Derfor må vi forvente at man lægger mere mærke til ændringer i det udkløvede led sammenlignet med ændringer i kløvningsledsætningen. For at teste om det faktisk forholder sig sådan, læste og genlæste deltagerne også kløvninger som (2), men her forekom ændringen i genlæsning så i kløvningsledsætningen (*vedligeholdelsen* blev ændret til *istandsættelsen*). For at udelukke at forskellene kan tilskrives andre forhold end netop kløvning, testede jeg også (5) hvor *vedligeholdelsen* ændredes til *istandsættelsen* ved genlæsningen. En samlet oversigt over materialeudarbejdelsen kan ses i Tabel 1. I alt konstruerede jeg 24 sådanne firleddede testsætninger.

[2] I ukløvede sætninger i dansk er fokus ikke grammatisk kodet, men bliver tilskrevet enten af fokusatorer (fx fokuspartikler) eller bliver infereret pragmatisk i talesituationen (Hansen & Heltoft 2011:78 ff.)

	Fokuseret	**Ikke-fokuseret**
Kløvning	A Det var bussen vi var med hen til museet Bussen → toget	B Det var bussen vi var med hen til museet museet → teatret
ukløvet sætning	C Vi var med bussen hen til museet Bussen → toget	D Vi var med bussen hen til museet museet → teatret

Tabel 1: Oversigt over testsætningerne

Materialeudvælgelse: typer af kløvninger

Nu hvor jeg har skitseret proceduren og hypotesen for forsøget, kan jeg gå videre til at præsentere de lingvistiske overvejelser der er nødvendige for at få så ensartet et materiale som muligt. Når vi tester psykolingvistisk, stræber vi efter at alt i vores materiale er så ens som muligt. Alt der er sprogligt forskelligt som ikke har at gøre med det vi tester kan nemlig påvirke testen og skævvride resultaterne. Derfor skal alle 24 firlinger være så ensartede som muligt. Jeg vil i det følgende gennemgå materialeudvælgelsen for det danske forsøg og begrunde metodevalgene. Jeg vil starte med typer af kløvninger, derefter kløvninger over for ukløvede sætninger og til sidst de enkelte ændringsord i materialet.

Hansen & Heltoft (2011:1794 ff.) beskriver kløvningskonstruktionen som én konstruktion med den samme struktur og den samme funktion. Alligevel er der fra forskellige forfatteres side beskrevet forskellige undertyper af kløvninger (jf særligt Korzen 2014b; Korzen 2014a; men også Hansen 1995). Det første jeg udelukker, er kløvninger der har et andet led en *det* i forfeltet. Kløvninger der har et andet forfelt end *det*, er især kløvede spørgsmål (jf. Hansen 1995; Lambrecht 2001; Weinert & Miller 1996) eksemplificeret i (6).

(6) Hvad fanden var det han hed (LANCHART)

Det betyder altså at der er en gruppe af kløvninger der slet ikke bliver testet i mit eksperiment. Det har betydning for udsigelseskraften. Kløvede spørgsmål er nemlig kløvninger fuldt ud på linje med andre typer kløvninger (jf. fx Hansen & Heltoft 2011:1794 ff.), men både strukturelt og brugsmæssigt adskiller de sig så meget fra deklarative kløvninger at de i hvert fald i eksperimentel forstand må siges at være en sag for sig. Men netop fordi denne type også er kløvninger, må vi i kommende forskning også undersøge spørgeformede kløvningers evne til at fange opmærksomheden for at få et fuldt billede.

Kløvninger med "svag" fokusering

Derudover findes der typer af kløvninger hvor der er blevet sået tvivl om hvorvidt de har samme fokustilskrivning som "prototypiske" kløvninger som (1). Hansen (1995) beskriver visse typer mindre centrale kløvninger som "svage" og Korzen (2014b) graduerer fokustilskrivningen, så den for visse kløvningstypers vedkommende er stærk og for andre som (7) er svag.

(7) Det er med dyb sorg, vi må meddele, at vor afholdte chef, direktør Niels Hjorth, R. af Dbg. [...] pludselig er afgået ved døden den 12. oktober 1971 (Hansen 1995:139)

Typer som (7) er blevet beskrevet som emotive kløvninger (Korzen 2014b) og som retoriske kløvninger (Hansen & Heltoft 2011:1794 ff.). Det udkløvede led *med dyb sorg* synes ikke at fungere som fokusator i Hansen & Heltofts definition af fokus, nemlig som markering af meddelelsens centrum. Derfor kan det også betvivles hvorvidt udkløvede led i denne type kløvninger vil fungere som opmærksomhedsfanger. Medmindre man vil undersøge forskellige typer kløvningers grad af fokusering som selvstændig variabel, må man holde den type af kløvning konstant alene af den grund at der foreligger en hypotese i litteraturen om at fokus er forskellig for forskellige kløvninger. I fremtidige studier bør vi undersøge hvorvidt vi kan påvise en sådan graduering af i hvor høj grad forskellige typer kløvningers udkløvninger fanger opmærksomheden. Første skridt må imidlertid være overhovedet at påvise processeringsmæssige forskelle som kan forklares med fokustilskrivning i kløvninger. Derfor anvendes der i

materialet kun det Korzen (2014b) kalder ”prototypiske” kløvninger; altså kløvninger som udkløver et valensbundet indholdsled og som ikke er formulariske i indholdet (sådan som (7) må siges at være).

Valensbundne kløvninger

Hvad angår valensbundne indholdsled, er det den sidste form for typeinddeling jeg har foretaget for materialet. Hvad der menes med valensbundet og hvilke fravalg jeg har foretaget i den forbindelse, vil jeg beskrive i det følgende. Som Hansen & Heltoft (2011:1794 ff.) påpeger, kan et hvilket som helst led med propositionelt indhold udkløves. Lad os se igen se på det ukløvede udtryk i (5), her gentaget som (8).

(8) Kommandantskabet står for vedligeholdelsen af de ydre mure i år

Sætningsindholdet i (8) kan udtrykkes af kløvninger der udtrykker det frie adverbial *i år,* subjektet *kommandantskabet* eller (dele af) det middelbare argument *vedligeholdelsen af de ydre mure*. Men det er kun valensbundne udkløvede led der testes i denne undersøgelse. Det medfører også at undersøgelsen ikke anvender udkløvninger af frie adverbialer som eksemplificeret i (9).

(9) Det er i år at Kommandantskabet står for vedligeholdelsen af de ydre mure

Jeg skelner mellem indholdssiden hvor sætningsindholdet – propositionen – befinder sig og udtrykssiden hvor de forskellige udtryk for propositionen er at finde. Når jeg beskriver hvilke led der kan udkløves, taler jeg altså som *indholdsled*. I (9) er *i år* således udtrykt som det udkløvede led i kløvningen, men samtidig er det som indholdsled et frit adverbial. Men hvilket indholdsled der udkløves, har konsekvenser for udtrykket. Det udkløvede led står nemlig ikke bare i oversætningen, det er også *fællesled* for et led i kløvningsledsætningen. Udkløver vi derimod et valensbundet indholdsled, som i (10), vil det udkløvede led på udtrykssiden fungere som valensbundet fællesled.

(10) Det er vedligeholdelsen af de ydre mure Kommandantskabet står for

Kløvningsledsætningens (*kommandantskabet står for*) syntaks bliver markeret, fordi et af de valensbundne led vil være udtrykt udelukkende af fællesleddet (*vedligeholdelsen af de ydre mure*). Det har betydning for hvilken form kløvningsledsætningen får. I (9) minder kløvningsledsætningen om nominelle ledsætninger i dens form. Det skyldes at fællesledet ikke er valensbundet. Disse strukturelle forskelle mellem kløvningsledsætningerne kan muligvis påvirke processeringen og derfor udelukkes ikke-valensbundne udkløvninger. Det har igen den betydning at der er fuldgyldige kløvninger, nemlig de adverbielle der ikke bliver undersøgt i dette eksperiment. Hvorvidt adverbielle udkløvninger som *i år* i (9) fungerer som opmærksomhedsfanger på lige fod med andre udkløvninger, bliver altså ikke undersøgt, men må undersøges i fremtidige eksperimenter.

Subjektskløvninger

Endelig medtager jeg ikke såkaldte *subjektskløvninger* som eksemplificeret i (11) i materialet.

(11) Det er Kommandantskabet der står for vedligeholdelsen af de ydre mure

Som sagt har jeg kun medtaget udkløvninger af valensbundne indholdsled, og i (11) er det netop et valensbundet indholdsled, indholdssubjektet, der er udkløvet. Alligevel medtages disse kløvninger ikke. Grunden til at de udelukkes er at forholdene for subjektskløvninger er specielle i dansk. Udtrykssubjektet i danske sætninger er nemlig ifølge Hansen og Heltoft (2011:78 ff.) *antifokus* (jf. også (Jensen 2011) og (Christensen under udgivelse)). For ukløvede sætninger uden nogen fokusator (fx tryk eller partikel) er fokus underspecificeret. Imidlertid vil en meddelelse altid i faktisk sprogbrug have et centrum, det vil sige et fokus. Hansen & Heltoft (2011) påpeger at udtrykssubjekter i ukløvede sætninger i dansk ikke kandiderer til at være fokus. Faktisk kan de kun ved ganske særlige subjektsfokusatorer fungere som fokus (Jensen 2011). Denne utilbøjelighed til at være fokus for

udtrykssubjekter er altså det Hansen & Heltoft (2011:78 ff.) forstår ved *antifokus*. Selvom udtrykssubjekter altså *kan* være fokus i ukløvede sætninger, skal der specielle virkemidler til (fx partikler). Anderledes forholder det sig for andre valensbundne indholdsled. De er nemlig i ukløvede sætninger ikke antifokus og kan derfor umiddelbart fungere som sætningens fokus, også uden nogen speciel markering. Typisk vil et udtryksled der ikke er antifokus, blive tolket pragmatisk som sætningens fokus i de tilfælde hvor der ikke er nogen markering af hvad der er fokus (Jensen 2011; Christensen under udgivelse). Denne forskel i hvor tilbøjeligt et indholdsled er til at være fokus i ukløvede sætninger, påvirker muligvis motivationen for at kløve og dermed også funktionstilskrivningen. Indholdssubjekter der har få chancer i livet for at opnå status som fokus i ukløvede sætninger, vil muligvis i særlig grad blive opfattet som fokus når det rent faktisk er fokuseret ved at stå som udkløvet led i en kløvning. Andre udkløvede valensbundne indholdsled processeres derfor muligvis anderledes end udkløvede indholdssubjekter. For at få så bred en udsigelseskraft som muligt har jeg valgt ikke at medtage disse særlige subjektskløvninger, men i stedet udkløvninger af andre valensbundne led. Sammenfattende udelukker jeg altså kløvede spørgsmål, kløvninger der hævdes at have "svag" fokustilskrivning, adverbielle kløvninger og subjektskløvninger. Jeg vil nu gå over til at diskutere kløvninger over for ukløvede sætninger.

Kløvninger over for ukløvede sætninger

Som sagt foretages i eksperimentet to typer af sammenligninger. For det første sammenlignes forskellige pladser i kløvningen, for det andet sammenlignes kløvningen med ukløvede sætninger. Begge dele kommer med sine egne begrænsninger og hensyn man bliver nødt til at tage i det eksperimentelle design. I det følgende vil jeg diskutere metodevalg for de to sammenligninger og beskrive de specifikke begrænsninger der er forbundet med henholdsvis sammenligning på tværs af konstruktioner og internt i kløvningen. Testningen af A sammenlignet med C i Tabel 1 er en replikation af det engelske forsøg bortset fra typen af konstruktion der anvendes. Derfor har denne test den fordel at ændringsordet er det samme på tværs af betingelser (bussen → toget i både A og C). Testen hævder at teste en fokusforskel og at den eneste forskel mellem A og C er en fokusforskel. Det er

at tage Hansen og Heltoft (2011:1794 ff.) på ordet og hypotisere deres antagelse til den alleryderste konsekvens. Hansen & Heltoft (2011) anser nemlig kløvninger og ukløvede sætninger med samme propositionelle indhold (som A og C) for at være helt synonyme bortset fra fokustilskrivningen. De er altså på indholdssiden ganske samme proposition der på udtrykssiden udtrykkes af sætninger der er ens bortset fra fokus. Der er to typer indvendinger man kan komme med her. Den første retter sig mod udtrykket. Når man i psykolingvistisk forstand søger at have ens stimuli, så tænker man i høj grad på ens udtryk eller ens overfladeformer (jf. fx (Gaskell 2009)). Ud fra det perspektiv er A og C i Tabel 1 (her gentaget som (12) og (13)) næppe ens.

(12) Det var bussen vi var med hen til museet
(13) Vi var med bussen hen til museet

Om end de er semantisk synonyme, er der en række udtryksmæssige forskelle mellem de to. Dels er der flere ord i (12), dels er (12) en kompleks sætning hvorimod (13) ikke er det. Ledrækkefølgen er også forskellig i de to. Dette er alle faktorer der givetvis påvirker processeringen. For eksempel er targetordet i (12) ord nummer 3 mens det i (13) er ord nummer 4. Der er to forhold man må huske på i den sammenhæng. Dels er *alle* de udtryksmæssige forskelle reducerbare til at være forskelle mellem kløvning og ukløvet sætning. Det vil sige at alle udtryksmæssige forskelle er iboende det at være en kløvning. Derfor kovarierer disse forskelle aldeles med betingelsen: kløvning eller ikke kløvning. Disse forskelle er altså reducerbare til det der testes: om kløvning påvirker processeringen. Man vil kunne indvende at det så ikke testes hvorvidt det er fokusegenskaben ved udkløvningen der medfører processeringsforskellen, men derimod blot udkløvning som sådan. Men her må man henvise til forklaringskraften. Testen tester ændringsblindhed, og det er påvist i mange forsøg (Sanford 2002; Sturt et al. 2004; Sanford et al. 2005; Sanford et al. 2006; Christensen et al. under udgivelse; Christensen 2015) at ændringsblindhed er styret af opmærksomhed som igen er styret af lingvistisk og visuel fremhævning. Testen er altså sensitiv overfor lingvistisk fremhævning. Dermed er det rimeligt at antage at det er den funktion ved kløvning

der netop fremhæver (altså fokuserer) det udkløvede led der medfører forskellen i ændringsblindheden.

Med hensyn til antallet af ord vil det højest kunne svække effekten. Vi kan med rimelighed antage at jo færre ord der er i en sætning, jo lavere vil processeringsbyrden være. Og det er vist at øget processeringsbyrde også øger ændringsblindheden (Sanford et al. 2005). Korte sætninger vil altså medføre mindre ændringsblindhed end lange. Men hypotesen er netop at kløvning vil medføre mindre ændringsblindhed. Hvis kløvninger var kortere end ukløvede, ville det kovariere, og længde i sig selv ville kunne forstærke effekten. Men det modsatte gør sig gældende, og længden på sætningen vil altså højst kunne influere på den måde at det svækker den forventede effekt af kløvning.

Den anden indvending har at gøre med indholdssiden. Og er af teoretisk art: Forholder det sig rent faktisk sådan at (12) og (13) er ganske synonyme bortset fra fokus? Patten (2013) argumenterer for at det ikke er tilfældet. Hun mener at *det* og *er* som er tilstede i udtrykket i kløvninger men ikke i ukløvede sætninger nødvendigvis må have andet og mere indhold end fokustilskrivning. Konsekvensen af hendes argument er at der i (12) og (13) dybest set ikke er tale om samme proposition og at indholdet for *det* og *er,* må findes på indholdssiden også. Hun understreger sin pointe ved at der kan være mere indhold i kløvninger end bare *det* og *er,* således at det udkløvede led modificeres af sætningsadverbialer i oversætningen, og kopulaverbet kan modificeres modalt, som eksemplificeret i (14).

(14) Det har været bussen vi var med hen til museet

I (14) er der i oversætningen et sammensat verbal der udtrykker en særlig modalitet for netop det udkløvede led. Denne modalitet kan ikke umiddelbart udtrykkes alene af en tilsvarende ukløvet sætning. Det er klart at jeg i materialekonstruktionen ikke har anvendt den slags modifikationer i oversætningen, men der er altså en strukturel forskel på muligheden for at kunne udtrykke den slags modalitet for et enkelt led mellem den ukløvede sætning og kløvningen. Denne strukturelle forskel mellem de to konstruktionstyper har givetvis at gøre med at den ene er en kløvning, men næppe en forskel i fokustilskrivning. Snarere

må den forskel ses som en forskel mellem de to konstruktioners syntaktiske kompleksitet. Endelig er fokustilskrivning ikke den eneste funktion som kløvninger er kodet med. Kløvningsledsætningen er, som Hansen & Heltoft (2011:1794 ff.) selv påpeger, og som der er bred enighed om i litteraturen (jf. fx (Weinert & Miller 1996)), præsupponeret. Der er altså en forskel mellem (12) og (13) med hensyn til assertivitet. Hvor hele (13) er asserteret, er det kun det udkløvede led i (12) der er det. Denne forskel er en iboende del af kløvningskonstruktionen men har ikke at gøre med fokustilskrivning. Der er altså forskelle mellem de to konstruktioner der ikke har at gøre med deres evne til at fange opmærksomheden, og det et en svaghed ved at sammenligne to konstruktioner med hinanden. Sprog er komplekst, og konstruktioner adskiller sig funktionsmæssigt mere end hvad der er bekvemt. En måde man også kan se det på er at konstruktioner og sætninger er bygget op af leksikalsk materiale der hver især bidrager til konstruktionens funktion og betydning. Det vil jeg som det sidste diskutere i det følgende med fokus på de ændringsord jeg har anvendt i eksperimentet.

Samme konstruktion: forskellige ændringsord

Vi så i den engelske undersøgelse at i begge betingelser blev *cider* ændret til *beer*. I forhold til eksperimentel kontrol er det en fordel fordi det medfører at ændringsordet ikke er forskelligt i de to betingelser. Vi ved fra samme undersøgelse (Sturt et al. 2004) at ændringens "størrelse" spiller ind på ændringsblindheden. Deltagerne opdagede således oftere ændringen når der i genlæsningen blev ændret til *dance* i stedet for *beer*. Hvis man ændrer til ord der er semantisk meget anderledes, er ændringen altså større. Derfor skal størrelsen på ændringen helst være lige stor for at det ikke i sig selv bliver en influerende faktor. Men når man sammenligner forskellige positioner i den samme konstruktion, kan det ikke lade sig gøre at have samme ændringsord i begge betingelser (jf. A og C i Tabel 1). Derfor må man tilstræbe at ændringen bliver så ensartet som mulig. De ting der især har betydning for ændringens størrelse, er semantisk afstand og forudsigelighed ud fra konteksten. Hvis man ændrer *cider* til *beer,* er den semantiske afstand mindre end hvis man ændrer til *dance.* Det

sidste forhold, forudsigelighed, har at gøre med hvor mange mulige ord der kan ændres til uden at sætningen bliver et grammatisk brud eller pragmatisk påfaldende. Kløvninger i faktisk forekommende tale indeholder ganske ofte et eller flere pronominer. Lad os se på et eksempel på en kløvning fra LANCHART-korpusset (Gregersen 2009) for at eksemplificere i (15).

(15) det var dig der skulle oversætte det hele (LANCHART)

Her er det udkløvede led pronomenet *dig*. Hvis man vil ændre det til et andet pronomen, er paradigmet af mulige valg meget snævert, og derfor er forudsigeligheden høj. Hvis man ændrer til et substantiv, bliver ændringen større end hvis man ændrer til et ord fra samme ordklasse. Derfor er der i al materiale anvendt substantiver både som ændringsord og som ændringsordets ophav. Det betyder givetvis noget for informationsstrukturen i kløvningen. Hvilket materiale man anvender til den enkelte kløvning, har betydning for informationsstrukturen i kløvningen.

Kotekst

Hvordan informationsstrukturen er for kløvningen, bliver især afgørende for kløvninger når de optræder indlejret i diskurs. I den engelske undersøgelse så vi at forfatterne havde konstrueret en kotekst som kløvningen er indlejret i. For at den ikke skal blive en influerende faktor i sig selv, skal den være identisk inden for en *item* (dvs. identisk for A-D i Tabel 1), og være lige upåfaldende i alle 8 tilfælde (de fire betingelser i første læsning og i genlæsningen med ændringsordet). Men som Prince (1978) viser for sprogbrug, så er der netop ikke kontekster hvor de to forskellige konstruktioner er lige naturlige. Eftersom de kommer med hver sine diskursfunktioner, passer de også til hver sin kontekst. Hupet & Tilmant (1986) viser det samme psykolingvistisk ved at påvise at forsøgspersoner vil foretrække kløvninger i visse kontekster og ukløvede i andre. Derfor præsenteres sætningerne i den danske undersøgelse i isolation dvs. uden kotekst. Det medfører ganske givet påfaldendhed, eftersom man i det meste sprogbrug hører eller læser sætninger indlejret i diskurs, men en vis

grad af påfaldenhed er uundgåeligt så snart man har et eksperimentelt design og holder visse lingvistiske forhold konstante.

Fordelen ved at teste kløvninger i isolation er at påfaldenheden så bliver den samme i alle sætningerne og ikke forskellig som den givetvis vil være hvis man konstruere kotekst til hver item. Sammenfattende kan jeg altså sige at både det materiale de udvalgte kløvninger er opbygget af og hvorvidt de er indlejret i en (passende) kotekst eller ej, har betydning for informationsstrukturen og dermed for hvor påfaldende kløvninger givetvis forekommer for læseren. Det viser en af svaghederne ved eksperimentel testning fordi påfaldenhed altid vil forekomme når vi ønsker at holde visse sproglige faktorer konstante.

Konklusion

Jeg har i denne artikel vist hvilke lingvistiske overvejelser jeg har gjort mig for at få så ensartet og dermed reliabelt et testmateriale som muligt, mens jeg samtidig ønskede et testmateriale der validt tester *sætningskløvninger* så bredt forstået som muligt for at opnå størst mulig udsigelseskraft om fokusering i kløvninger. Jeg har vist at for at opnå dette, må man gøre sig overvejelser om hvilke undertyper af sætningskløvninger man vil have med i sit materiale, samt om hvordan det vil kunne påvirke resultaterne (og udsigelseskraften hvis man udelukker dem). Omvendt viser overvejelserne også noget om kløvningers strukturelle og funktionelle variation, eftersom jeg ikke ville behøve at foretage disse udvælgelser hvis alle kløvninger var aldeles ens.

Litteratur

Birch, S.L., J.E. Albrecht & J.L. Myers (2000) Syntactic focusing structures influence discourse processing. *Discourse Processes* 30:285-304.

Christensen, M.H. (2015) Ændringsblindhed i sætningsprocessering i skriftlig dansk. Inger Schoonderbeek Hansen & Tina Thode Hougaard (red.) *15. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.* Institut for Æstetik og Kommunikation, Aarhus Universitet:83-95.

Christensen, M.H. (under udgivelse) Sætningskløvninger koder fokus og nonfokus i dansk. *Ny forskning i grammatik*.

Christensen, M.H., T.J. Jensen & T.K. Christensen (under udgivelse) Foregrounding of subordinate clauses by word order. *Linguistics*

Christensen, M.H. & A. Stewart (kommende) Change blindness effects of word position in clefts and non-clefts in Danish.

Collins, P. (2006) It-clefts and wh-clefts: Prosody and pragmatics. *Journal of Pragmatics* 38:1706-1720.

Destruel, E. & J. DeVeaugh-Geiss (2018) On the interpretation and processing of exhaustivity: Evidence of variation in English and French clefts. *Journal of Pragmatics* 138:1-16.

Dyhr, M. (1978) *Die Satzspaltung im Dänischen und Deutschen*. Tübingen, Deutschland: TBl Verlag Gunter Narr.

Ferreira, F., K.G. Bailey & V. Ferraro (2002) Good-enough representations in language comprehension. *Current directions in psychological science* 11:11-15.

Gaskell, G. (2009) *Oxford Handbook of Psycholinguistics*. Oxford:Oxord University Press.

Gregersen, F. (2009) The data and design of the LANCHART study. *Acta Linguistica Hafniensia* 41:3-29.

Hansen, E. (1995) Sætningskløvning i moderne dansk. *Danske Studier*:126-146.

Hansen, E., & Heltoft, L. (2011). *Grammatik over det danske sprog*. Bind 3: Sætningen og dens konstruktion. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.

Hasselgård, H. (2004) Adverbials in IT-cleft constructions. *Language and Computers* 49:195-211.

Hupet, M. & B. Tilmant (1986) What are clefts good for? Some consequences for comprehension. *Journal of memory and language* 25:419.

Jensen, Eva Skafte (2011) Er subjekt virkelig antifokus? Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.). *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.* Nordisk Inistitut, Aarhus Universitet:195-206.

Jespersen, O. (1949) A Modern English Grammar on Historical Principles: Part 7. *Syntax*. Copenhagen: Ejnar Munksgaard.

Korzen, I. (2014a) Cleft sentences. Italian-Danish in contrast. Frequency, Forms and Functions of Cleft Constructions in Romance and Germanic: Contrastive, *Corpus-Based Studies* 281:217.

Korzen, I. (2014b) Firkløvning: En typologisk-komparativ beskrivelse af sætningskløvninger med eksempler fra dansk og italiensk. *Ny forskning i grammatik* 21:163-176.

Lambrecht, K. (2001) A framework for the analysis of cleft constructions. *Linguistics* 39:463-516.

Patten, A. (2013) *The English IT-cleft: A constructional account and a diachronic investigatio*n. Walter de Gruyter.

Price, J.M. (2008) *The use of Focus Cues in Healthy Ageing.* PhD Dissertation, University of Glasgow.

Prince, E.F. (1978) A comparison of wh-clefts and it-clefts in discourse. *Language*:883-906.

Sanford, A.J. (2002) Context, attention and depth of processing during interpretation. *Mind & Language* 17:188-206.

Sanford, A.J., A.J. Sanford, R. Filik & J. Molle (2005) Depth of lexical-semantic processing and sentential load. *Journal of Memory and Language* 53:378-396.

Sanford, A.J., A.J. Sanford, J. Molle & C. Emmott (2006) Shallow processing and attention capture in written and spoken discourse. *Discourse Processes* 42:109-130.

Sturt, P., A.J. Sanford, A. Stewart & E. Dawydiak (2004) Linguistic focus and good-enough representations: An application of the change-detection paradigm. *Psychonomic Bulletin & Review* 11:882-888.

Weinert, R. & J. Miller (1996) Cleft constructions in spoken language. *Journal of Pragmatics* 25:173-206.

Resumé:

Gramma3: Hvordan undervises der i grammatik i skolens sprogfag?

Mette Vedsgaard Christensen, Lene Storgaard Brok og Kristine Kabel

I projektet Gramma3 undersøger vi, hvordan der undervises i grammatik i grundskolens sprogfag. Sammen med forskerkolleger fra de tre institutioner indsamler vi data fra dansk- engelsk- og tyskundervisningen i udskolingen på 7 skoler forskellige steder i landet. Data er feltobservationer (feltnoter, artefakter, anvendte læremidler etc.) fra hvad der svarer tre ugers undervisning i de tre fag på alle deltagende skoler, og altså tilsammen ca. 120 dansklektioner, 40 tysklektioner og 55 engelsklektioner samt interviews med lærere og tilfældigt udvalgte elever. Det er et fokuseret etnografisk studie (Knoblauch 2005) og projektets undersøgelsesinteresser er fagdidaktiske og lingvistiske: Hvordan praktiseres grammatikundervisning i udskolingens tre største sprogfag?

Grammatikundervisning kan i sagens natur antage mange forskellige former og have mange forskellige formål i skolens sprogfag . Undervisningen kan angå forskellige aspekter af sprogsystem og sprogbrug og den kan være kontekstualiseret i fx skrivedidaktik, eller den kan have sprogtilegnelse som formål. Grammatikkens nytte i undervisning er heller ikke entydig. Internationale studier af særligt L1-fag understreger, at forskellige måder at praktisere grammatikundervisning på har helt forskellige effekter på elevers skriftsprogskompetencer. Fra henholdsvis ingen eller ligefrem en negativ effekt på såvel elevers grammatiske viden som på kvaliteten af deres tekster ved en præskriptiv og dekontekstualiseret grammatikundervisning (Andrews et al. 2006; Graham & Perin 2007) til en målbar positiv effekt på ele-

vers skriftsprogskompetencer ved en funktionel, deskriptiv og kontekstualiseret grammatikundervisning i L1-faget (Berge et al. 2017; Jones et al. 2013; Myhill et al. 2012).

Vi undersøger, hvad der karakteriserer undervisningen i grammatik i de tre sprogfag: Hvilke dele af sprogsystemet gøres til genstand for undervisning? Hvis sprog gøres til genstand for undervisningen (læremidlers sprog, elevers sprog etc.)? Hvordan er undervisningen organiseret i klasseværelserne? I efteråret 2018 er dataindsamlingen slut, og observationerne kodes dels for at undersøge, hvad der er karakteriserende for undervisning i grammatik i de enkelte fag, men også for at få øje på tværgående perspektiver i grammatikundervisningen. Præsentationen af projektet vil have work-in-progress karakter: Vi vil præsentere undersøgelsesdesign og data, men også præsentere nogle foreløbige analytiske pointer om grammatikundervisning, som den tager sig ud i grundskolens sprogfag.

Litteratur

Andrews, R., C. Torgerson, S. Beverton, A. Freeman, T. Locke, G. Low, D. Zhu (2006) The effect of grammar teaching on writing development. *British Educational Research Journal* 32(1):39-55.

Berge, K.L., G.B. Skar, S. Matre, R. Solheim, L. Evensen, & R. Thygesen (2017) Introducing teachers to new semiotic tools for writing instruction and writing assessment: Consequences for students' writing proficiency. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice* 24(3):1-20. doi:https://doi.org/10.1080/0969594X.2017.1330251

Graham, S., & D. Perin (2007) *Writing next: Effective strategies to improve writing of adolescents in middle and high schools – A report to Carnegie Corporation of New York*. Washington, DC: Alliance for Excellent Education.

Jones, S., D. Myhill & T. Bailey (2013) Grammar for writing? An investigation of the effects of contextualised grammar teaching in students' writing. *Read Writ* 26:1241-1263. doi:10.1007/s11145-012-9416-1

Knoblauch, H. (2005). Focused ethnography. *Forum Qualitative Sozialforschung* 6(3). doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004

Myhill, D., S. Jones, H. Lines & A. Watson (2012) Re-thinking grammar: The impact of embedded grammar teaching on students writing and students' metalinguistic understanding. *Research Papers in Education* 27:139-166. doi:10.1080/02671522.2011.637640

Sproglige virkemidler i indirekte trusler

Tanya Karoli Christensen og Marie Bojsen-Møller
Københavns Universitet

1. Indledning. Afgrænsning og formål

Denne artikel handler om trusselsbeskeder, dvs. sprogligt formulerede trusler af typen *Jeg slår dig ihjel*. Eftersom analyserne indgår i et større retslingvistisk forskningsprojekt (se afsnit 2), er vi kun interesserede i de trusler der er kriminaliseret i henhold til Straffelovens § 266 (se afsnit 3). Det betyder at vi kun undersøger trusler der truer folk med skade på deres liv, helbred eller ejendele.

Imidlertid kan sådanne trusler fremføres både direkte (som i *Jeg slår dig ihjel*) og indirekte (som i *Du vil ikke ønske at gøre mig vred*). Ved indirekte trusler er skadens art og udførelse ofte underforstået (Christensen & Bojsen-Møller 2018), hvorfor en fortolkning af dem som potentielt ulovlige kræver kendskab til konteksten. Det gælder både hvilke andre beskeder der måtte komme før eller efter den truende besked (koteksten), og hvilken relation afsender og modtager har til hinanden, og hvilke nonverbale handlinger afsender tidligere måtte have udført i relation til modtager (den situationelle kontekst).

Selv med kendskab til konteksten er vurderingen af indirekte trusler afhængig af fortolkning, og den fortolkning foretages i retsvæsenet fra sag til sag af efterforskere, jurister (anklagere, forsvarere og dommere) og lægdommere, tilsyneladende uden nogen særlig systematik andet end referencer til præcedens fra tidligere sager og henvisning til ordlyden i lovbestemmelsen. Vi håber med en sprogvidenskabelig tilgang at kunne bidrage til en mere velfunderet praksis for fortolkning af indirekte trusler i det danske retssystem. Det er væsentligt i alle sager der omhandler trusler, men ikke mindst i stalkingsager hvor offer og gerningsmand ofte har et indgående kendskab til hinandens

liv og baggrundsoplysninger, og beskeder derfor kan være meget indforståede og svære at fortolke for udenforstående.

Datamaterialet for vores analyser stammer fra en række domme der omfatter tiltaler efter § 266, og hvori ikke bare truslernes ordlyd, men også de øvrige, væsentlige forhold i sagerne er beskrevet. For at sikre at resultaterne hviler på så nøjagtigt gengivne trusselsbeskeder som muligt, analyserer vi kun skriftligt formulerede trusler. Vi har en berettiget formodning om at der er gjort en indsats for at gengive trusselsbeskederne som oprindeligt skrevet eftersom de i dommene fremtræder med diverse afvigelser fra standardnormen, både i forhold til syntaks, stavemåde og tegnsætning.

2. Forskning i truslers sproglige udtryk

Analyserne af sproget i indirekte trusler indgår i forskningsprojektet *Truslers sprog og genre* som er finansieret af Carlsbergfondet og løber fra februar 2018 til januar 2021 (se også https://nors.ku.dk/english/research/projects/understanding_threats/). Projektet har til formål at beskrive de sproglige og genremæssige træk i autentiske danske, skriftlige trusselsbeskeder. Det er en datatype der er helt ubeskrevet i en dansk sammenhæng, og som også internationalt kun er relativt sparsomt belyst fra et sprogvidenskabeligt perspektiv. Den internationale forskning har hovedsageligt fokuseret på engelsksprogede trusler (se især Gales 2011, 2015a, 2015b; Nini 2017; Muschalik 2018), og har blandt andet konstateret at trusler ikke er kendetegnet af de sproglige træk som både lægmænd og praktikere tilskriver dem. For eksempel indeholder de færre skældsord og voldsudtryk end folk forventer, men til gengæld flere modalverber og tidsadverbialer (Gales 2011; 2015a). Blandt de signifikante forskelle på truende og ikke-truende tekster er grammatiske udtryk for afsenderholdning (*stance*) og brugen af personlige pronomener. Gales rapporterer at afsenderholdning manifesteres i modale, verbale og adverbielle udtryk for vilje, forudsigelse og overbevisning (2011, 2015a; se også Nini 2017). Eftersom trusler bygger på eller etablerer en helt speciel magtrelation mellem afsender og modtager, er det ikke overraskende at de adskiller sig fra ikke-truende, kriminelle teksttyper (som ærekrænkelser og chikane) ved deres høje forekomst af første- og andenpersonspronomener (Gales 2011, 2015a; Nini 2017).

Den mest udbredte måde at kategorisere sproglige trusler på består i at skelne mellem direkte, indirekte og betingede trusler (jf. Meloy et al. 2008; Gales 2010:9). Muschalik (2018) forfølger en lignende tilgang, men placerer de enkelte sproglige træk, snarere end trusselsbeskeden som helhed, på en skala fra direkte til indirekte (2018:127).

Kernematerialet for undersøgelserne af danske trusselsbeskeder under projektet *Truslers sprog og genre* udgøres af en delmængde af breve og sedler som opbevares i Rigspolitiets dokumentarkiv hos Nationalt Kriminalteknisk Center. Hovedparten af de tekster vi har adgang til, er genoptrykt i de to bøger *Jeg er bevæbnet og har tømmermænd. Udvalgte trusselsbreve fra Rigspolitiets Arkiv* (Engelhardt & Lund 2008) og *Jeg tager bomben med når jeg går. Udvalgte trusselsbreve m.m. fra Rigspolitiets Arkiv* (Engelhardt & Lund 2009), og der er derfor ikke nogen fortrolighedshensyn at tage. Disse beskeder er udvalgt af forfatterne Robin Engelhardt og Christian Lund med det formål at "præsentere et udvalg af de mest interessante og tankevækkende breve fra arkivet" (Engelhardt & Lund 2008:3). Man kan dermed ikke vente at materialet er repræsentativt for hvilke trusselsbeskeder der anmeldes til politiet i Danmark generelt, eller for hvilke typer af trusler der sendes og modtages herhjemme. For eksempel er der en ganske stor del af truslerne i de to bøger der indgår i bank- eller butiksrøverier. Den type trusler er blevet sjældnere efterhånden som banker og butikker har øget sikkerheden og besværliggjort adgangen til kontanter. Omvendt indeholder de to bøger slet ikke trusler fra de sociale medier idet digitalt formidlede trusler ikke overleveres til Rigspolitiets dokumentarkiv, men behandles af Nationalt Cybercrime Center.

Vi gør derfor en målrettet indsats for at indsamle trusselsbeskeder fra andre sagstyper og sendt ad andre kanaler, men må hele tiden holde os de etiske og juridiske problemstillinger for øje. Vi kan naturligvis ikke henvende os til afsenderne af trusselsbeskeder for at indsamle eller få tilladelse til brug af deres tekster: Dels fordi vi typisk ikke kan vide hvem afsenderne er, dels fordi vi – hvis vi gjorde – ville udsætte dem for potentielle juridiske konsekvenser i form af efterforskning og mulig domfældelse. Derfor henvender vi os udelukkende til modtagere af trusler, og kun til personer som i forvejen må ventes at være vant til offentlighedens bevågenhed, som fx politikere og

meningsdannere af forskellig art. I andre tilfælde har ofre og netværk for ofre selv henvendt sig, og vi har påbegyndt en dialog med dem for at afveje vores behov for data med deres for at blive hørt, og begge parters behov for at minimere risikoen for reviktimisering (hvor ofret bringes til at genopleve en traumatisk hændelse, fx gennem omgivelsers krav om genfortælling af begivenheder og omstændigheder).

Derudover indsamler vi trusselsbeskeder som gengivet i de danske medier (fremsøgt især via Infomedia) og i de juridiske tidsskrifter der indgår i *Karnovs Lovsamling* (se afsnit 4). Ganske mange af de skriftlige trusselsbeskeder vi har indsamlet ad den vej, stammer fra de sociale medier, hvor vi dels ser trusler formidlet på ofres Facebookvægge, dels på platforme der kræver kendskab til ofrenes professionelle eller private kontaktinformation, nemlig via e-mail og sms. Dataindsamlingen pågår under hele projektets løbetid, og vi har derfor ikke en endelig opgørelse over hvor mange trusselsbeskeder der kommer til at indgå i de kvantitative analyser, eller fra hvilke platforme.

I denne artikel beskæftiger vi os kvalitativt med indirekte trusler gengivet i domsafsigelser i Karnov. Vi tager udgangspunkt i sproghandlingsteoretiske analyser af hvad der tæller som en trussel, og definerer på den baggrund hvad vi forstår ved en sproglig trussel. Dernæst viser vi med eksempler fra datamaterialet hvordan trusler kan formuleres indirekte med henvisning til en eller flere af truslens vellykkethedsbetingelser (Searle 2008 [1965]). Endelig foretager vi en detaljeret grammatisk og semantisk analyse af et udvalgt eksempel for at vise hvilke kriterier fra vores trusselsdefinition der udelades, og hvilke der bliver tilbage.

3. Truslen som sproghandling

I *Den Danske Ordbog* defineres ordet *trussel* således:

1. tilkendegivelse af at man vil skade eller straffe nogen hvis ikke der bliver gjort som man forlanger
2. person eller fænomen der udgør en risiko for noget farligt eller ubehageligt

Som allerede nævnt er det kun sproglige trusler vi beskæftiger os med, og dermed er trusler af betydning 2 udelukket. Interessant nok forholder definitionen af trusler under betydning 1 sig *kun* til trusler der indeholder en betingelse, dvs. trusler af typen 'hvis ikke du gør x, vil der ske y'. Amerikansk trusselsforskning peger dog på at betingede trusler – om end folk tror de er de hyppigste forekommende – kun udgør en mindre del af de trusler som anmeldes til politiet (Gales 2010:98; Solan & Tiersma 2005:204; Muschalik 2018:181).

Inden for sproghandlingsteori sammenlignes trusler oftest med løfter, og klassificeres dermed som kommissiver (Searle 1979; Shuy 1993; Fraser 1998; Salgueiro 2010). Dog ses trusler også sammenlignet med anmodninger ('requests'; Gingiss 1986) eller ordrer (Harris 1984), dvs. direktiver. Imidlertid gælder det direktive aspekt reelt set kun betingede trusler hvor modtageren presses til at udføre eller holde op med at udføre en bestemt handling (betingelsen, udtrykt som antecedent) mod så at undgå repressalier (sanktionen, udtrykt som konsekvent) (Limberg 2009; Salgueiro 2010; Christensen & Bojsen-Møller 2018).

En af dem der har beskæftiget sig mest indgående med truslen som sproghandling, er Bruce Fraser (1976, 1998). I modsætning til opslaget i *Den Danske Ordbog* indgår betingelser ikke i Frasers definition af en trussel:

> … the speaker must intend to express by way of what is said
> 1. the intention to personally commit an act (or to see that someone else commits the act);
> 2. the belief that the results of that act will affect the addressee in an unfavourable way;
> 3. the intention to intimidate the addressee through the awareness of the intention in 1.
>
> (Fraser 1998:171)

Fraser opstiller her tre væsentlige kriterier for at noget kan tælle som en trussel: afsender skal tage ansvar for udførelsen af en *handling* som påvirker modtager *negativt*, og hensigten med ytringen skal være at *skræmme* modtager. Dermed er truslen åbenlyst ikke et almindeligt løfte hvilket bliver tydeligt hvis man sammenligner de to

sproghandlingstypers vellykkethedsbetingelser (dvs. hvilke betingelser der skal være til stede for at en given sproghandling er vellykket, jf. Searle 2008 [1965]). For løfter er vellykkethedsbetingelserne i kort form følgende: den lovede handling skal være fremtidig og ikke et givet udfald i forvejen, afsender skal kunne og have til hensigt at udføre handlingen, og modtager skal ønske at den bliver udført. Ved trusler er der den åbenlyse forskel at modtager næppe vil ønske den omtalte handling udført:

> One crucial distinction between promises on the one hand and threats on the other is that a promise is a pledge to do something *for you*, not to you, but a threat is a pledge to do something *to you*, not for you. (Searle 2008 [1965]:11 [vores kursiv])

Fraser og andre sproghandlingsteoretikere fokuserer primært på afsenderens *intention* i deres trusselsdefinitioner. Imidlertid er netop spørgsmålet om afsenderintention ofte vanskeligt at afgøre i retssager hvor det ikke bare drejer sig om tænkte eksempler hvor man kan stipulere hvilken intention afsender har. Det er en problemstilling der i nogen grad er taget højde for i den danske trusselsparagraf, Straffelovens § 266[1]:

> Den, som på en måde, der er egnet til hos nogen at fremkalde alvorlig frygt for eget eller andres liv, helbred eller velfærd, truer med at foretage en strafbar handling, straffes med bøde eller fængsel indtil 2 år. (Straffeloven)

Fokus er i § 266 i mindre grad på intentionen end på perlokutionen ('at fremkalde alvorlig frygt') og på om 'måden' der trues på, er 'egnet' til at skabe denne frygt hos 'nogen'. Bemærk desuden at det ikke er den faktiske perlokutionære effekt hos truslens offer der henvises til,

[1] Imidlertid gælder det for stort set alle bestemmelser i Straffeloven at tiltalte skal have haft forsæt (dog ikke for uagtsomt manddrab). Der skelnes mellem tre grader af forsæt i dansk lovgivning: direkte forsæt, sandsynlighedsforsæt og *dolus eventualis*. De sidste to giver plads til at tiltalte kan straffes, også selv om vedkommende hævder ikke at have haft til hensigt at udføre en strafbar handling, nemlig hvis man kunne regne det for overvejende sandsynligt at handlingen ville have haft den skadelige konsekvens (sandsynlighedsforsæt) eller hvis man kunne regne den skadelige konsekvens for hypotetisk mulig, men alligevel foretog handlingen (dolus eventualis) (Waaben & Langsted 2015:169-176).

men snarere til en generel *egnethed* til at fremkalde frygt (og det er naturligvis rettens opgave at vurdere om en trussel var egnet til det, med henvisning til sagens øvrige omstændigheder).

I vores definition af trusler betragter vi også det at intimidere eller skabe frygt som et fællestræk ved alle trusler; i nogle trusler vil ofrets frygt være målet i sig selv, mens det i andre er et middel til at opnå noget andet (som fx i sager med forskellige former for afpresning[2]). Men modsat Frasers og den danske lovgivnings definitioner af trusler understreger vi at trusler kan formuleres indirekte (se også Muschalik 2018:181-182):

> En trussel er en direkte eller indirekte formuleret meddelelse om at der vil ske en fremtidig begivenhed der er til skade for modtageren, og hvori det ekspliciteres eller underforstås at afsenderen er ansvarlig for virkeliggørelsen af denne begivenhed.

De tre væsentligste indholdselementer i vores definition er *fremtidighed*, *skade* og *afsenderansvar*. Alle tre indholdselementer har sproglige korrelater:

Fremtidighed kan repræsenteres i det finitte verbums bøjning (præsens med futurumsbetydning), med modalverbet *ville* og desuden gennem tidsadverbialer med fremtidsreference. Muschalik (2018:72) finder tilsvarende at fremtidighed er et særdeles hyppigt træk i hendes data idet det er repræsenteret i 71 % af truslerne.

Eksplicit omtale af skaden sker med de leksikalske ordklasser, ikke mindst som fx de såkaldte voldsverber, dvs. verber der angiver en voldelig handling, som *slå ihjel, skyde* eller *smadre*, men også med substantiver som *angreb, bombe* eller *hævn,* eller adjektiver som *voldsom, død,* eller lign. Muschalik finder 'voldsverber' i 53 % af sit materiale.

Endelig kan afsenderansvar ekspliciteres gennem agentive subjekter, herunder især førstepersonspronomenerne *jeg* og *vi.* Der forekommer førstepersonspronomener i mere end 73 % af Muschaliks data (2018:102).

[2] Bemærk at trusler der ytres ifm. andre forbrydelser, ofte både behandles under særskilte paragraffer for denne forbrydelse og under trusselsparagraffen (fx afpresning, § 281; røveri § 288; voldtægt § 216).

4. Undersøgelse af trusselsdomme

Via søgninger i *Karnovs Lovsamling* (Karnov Online), hvor man kan finde principielle domsafsigelser for hver af Straffelovens paragraffer, har vi ekstraheret de 240 domme fra 1935-2018 som er kategoriseret under Straffelovens § 266.[3] Organiseret efter hyppighed stammer disse domme fra tidsskrifterne *Tidsskrift for Kriminalret* (152), *Ugeskrift for Retsvæsen* (78) og *Forsikrings- og Erstatningsretlig Domsamling* (10).[4] I vores analyser har vi først frasorteret 12 domme der ikke indeholdt trusler der er strafbare under § 266. Dernæst frasorterede vi yderligere 31 domme der enten ikke indeholdt sproglige trusler eller på anden vis var for uspecifikke i deres omtale af truslerne til at det kunne vurderes om de var mundtlige eller skriftlige. Af de resterende 197 domme omhandler 171 (87 %) alene mundtligt formidlede trusler (evt. i kombination med ikke-sproglige trusler), mens blot 26 domme (13 %) omhandler skriftlige trusler, syv af dem i sager hvori der også indgik mundtlige. Heraf er fire domme om trusler skrevet på andre sprog end dansk. Vores undersøgelser er følgelig baseret på 22 domme med dansksprogede, skriftlige trusler. Som nævnt er det kun de skriftlige trusler vi undersøger da vi i disse har adgang til den præcise ordlyd. Her adskiller vi os fra den nyeste publikation på feltet, Muschalik (2018), som også baserer sine undersøgelser på domme, men i øvrigt ikke skelner mellem mundtlige og skriftlige trusler i sine resultater. Taget i betragtning at mennesker er ganske dårlige til at huske ytringer ordret (Sachs 1967), og at ofre for mundtlige trusler kan have været stærkt påvirket af resten af situationen, finder vi det for usikkert at foretage sproglige analyser af gengivet mundtligt materiale.

5. Direkte og indirekte trusler

Baseret på de skriftlige trusler gengivet i dommene fra Karnov er indirekte trusler langt hyppigere end direkte, og udgør 75 % af de i alt 68 trusselsbeskeder der kan udskilles med sikkerhed fra de 22

[3] Pr. 21. december 2018.

[4] I dommenes titler angivet med hhv. forkortelserne TfK, U og FED.

domme. De mest direkte formuleringer af en trussel benævner både den skadehandling der trues med (understreget i (1-3) herunder), hvem der er ansvarlig for den (ofte *jeg* eller *vi*), og hvem den vil ramme (fx *du eller I*).

(1) Jeg <u>slår</u> dig <u>ihjel</u> hvis jeg møder dig (sms. TfK2017.476/2)
(2) din store fede tyv. Jeg <u>nakker</u> dig !!!! Håber du har nok stesolid til en måned! ellers <u>nakkes</u> du! din tyv! (sms. TfK2005.640)
(3) Og du stiller det indenfor eller så <u>brænder</u> jeg <u>dit hus med dig i</u> (sms. TfK2018.672)

Der findes kun ganske få bud på en teoretisk behandling af hvordan indirekte trusler kan analyseres (Gingiss 1986; Al-Shorafat 1988; Yamanaka 1995). De tager alle udgangspunkt i Searles analyse der viser hvordan man kan fremkalde bevidstheden om en sproghandling ved at henvise til en eller flere af dens vellykkethedsbetingelser (Searle 2008 [1965]). Det kendteste eksempel er det fortærskede "Kan du nå saltet?" som henviser til en af de forberedende betingelser for en direktiv (anmodende) sproghandling, nemlig at modtager skal kunne være i stand til at udføre handlingen for at det kan give mening at anmode om dens udførelse.

Gingiss og Yamanaka argumenterer ligeledes for at indirekte trusler kan kategoriseres efter hvilken vellykkethedsbetingelse for trusler der henvises til. Gingiss sammenligner dog indirekte trusler med indirekte anmodninger hvilket Al-Shorafat (1988), efter vores mening berettiget, kritiserer for at være at sammenligne to vidt forskellige sproghandlingstyper, nemlig kommissiver og direktiver. Modsat analyserer Yamanaka trusler som kommissiver, med udgangspunkt i Fraser (1976).

Tabel 1 opsummerer i kort form vellykkethedsbetingelserne for en trussel, baseret på Searles beskrivelse af kommissive sproghandlinger (jf. Searle 2008 [1965]:10-11). Bemærk igen at den helt centrale forskel på almindelige løfter og trusler er at modtager naturligvis *ikke* ønsker at handlingen bliver udført (den sidste af de forberedende betingelser i tabel 1).

Propositionel	Afsender A udsiger U en fremtidig handling H om sig selv
Forberedende	A er i stand til at udføre H Modtager M tror ikke at H ville blive udført under alle omstændigheder Modtager M ønsker ikke at A udfører H
Oprigtighed	A har faktisk til hensigt at udføre H
Essentiel	U tæller som en forpligtelse fra A til at udføre H

Tabel 1: Vellykkethedsbetingelserne for en trussel

5.1 Indirekte trusler ved henvisning til de propositionelle betingelser

Truslers propositionelle betingelser består dels i at de nødvendigvis må handle om fremtidige handlinger (fordi det ikke giver mening at true med noget der allerede er sket), dels i en beskrivelse af selve handlingens indhold (som i kraft af at der er tale om en trussel må dreje sig om noget der er skadeligt for modtageren eller nogen/noget som modtager bekymrer sig om).

Som nævnt ovenfor indgår fremtidighed også i vores trusselsdefinition som et definerende kendetegn ved trusler, men i relation til indirekte trusler er det interessant at det i visse tilfælde er tilstrækkeligt at henvise til et tidspunkt i fremtiden for at fremkalde en trussel. Se eksempel 4 hvor *igen* har betydningen 'tilbage (inden noget sker)' og dermed kommer til at fungere som en nedtælling til et tidspunkt talt fra et deiktisk 'nu'.

(4) 2 timer igen (mail. TfK2016.1312)

I andre tilfælde kombineres omtalen af et fremtidigt tidspunkt med en forudsigelse af hvad der vil ske på dette tidspunkt. Se eksempel 5 som angiver tid og sted, et skadeligt udkomme for modtagerne (*I dør* ...), og desuden med brug af to forskellige onomatopoietika antyder at der er plantet en bombe på det nævnte sted (*Tik Tak Tik Tak* kan repræsentere lyden af et ur der tæller ned i en bombe, og *Buum* lyden når bomben går af).

(5) Tik Tak Tik Tak. I går var det sjov, i dag er alvor. 2030 igen i centeret. I dør idag. Må Allah's vrede ramme jer. Buum. (seddel. U.2015.3681)

Ofte kræver det indtil flere inferentielle skridt at fortolke den fremtidige begivenhed som skadelig. Ifølge (6) herunder er modtageren på et tidligere tidspunkt blevet informeret om visse mulige konsekvenser ved at vedblive med en ikke nærmere specificeret handling eller aktivitet. I kombination med oplysningen om at der *dennegang* [sic] ikke er *nogen der kan hjælpe* modtageren, må det antages at 'hvad der sker' er negativt for modtageren:

(6) Du har fået afvide af [navn udeladt] en gang hva der sker vis du blev ved. Men dennegang her er der ik nogen der kan hjælpe dig (Facebook. TfK2017.628)

I (7) forudsiges det at en ukendt person (måske afsender selv) vil blive fængslet for en 'rigtig grund', og ikke (som før?) for 'småtterier'. Denne modstilling indebærer at den 'rigtige grund' er strafferetligt mere alvorlig, og en mulig implikatur (Grice 1975) er at der er tale om skade på modtager selv eller dennes ejendele. Sidstnævnte mulighed forstærkes af en af de foregående sms'er i sagen hvor tiltalte omtaler handlingen at 'smadre bopælen eller værre' (U.2005.2104).

(7) Det her bliver helt sikkert en weekend at en ryger ind i spjældet til gutterne, men det skal ikke være for »småterier«. Denne gang skal der være en rigti! Grund (sms. U.2005.2104)

Truslen i (8) er efter anklageskriftet skrevet af samme person som den i (17), men til en anden modtager og i en anden sammenhæng. Det 'at slette nogen fra folkeregisteret' kan vist kun være en eufemisme for at slå vedkommende ihjel.

(8) Du skulle ALDRIG have nævn min familie du efterlader migkun et alternativ: at slette dig fra folkeregisteret før du får lavet for meget lort (sms. U.2005.2104)

5.2 Indirekte trusler ved henvisning til de forberedende betingelser
En indirekte trussel kan også henvise til en af de forberedende betingelser (jf. tabel 1), nemlig at afsender skal være i stand til at udføre handlingen, herunder fx at være i fysisk nærhed af modtager (se de understregede dele af 9-12):

(9) [Offers navn],,,,,,,,, JEG FINDER DIG OG NÅR JEG GØR SÅ ER DU SATME FÆRDIG MED AT GÅ RUNDT OG SPILLE LÆKKER […] (Facebook. TfK2017.628]
(10) Vent bare. Når du mindst venter det, så henter vi dig!! Om du er i lejligheden eller i bilen!! Enten det eller også får du snakket!!! (mail. TfK2016.1312)
(11) Du finder ud af hvem jeg er når vi mødes tilfældigt! Og kommer til at mærke det! Du kommer ikke til at kunne bo i denne by mere! Bare vent og se … (sms. TfK2008.431/2)
(12) [Offers navn]! Jeg! Kommer personligt! Efter dig, hvis jeg ikke snart hører noget fra - - -! Og jeg er virkelig totalt! Ligeglad med både din BØSSEmand og politiet (sms. U.2005.2104)

Sjældnere henvises der til afsenders evne til at udføre en skadelig handling (13), eller til de fysiske betingelser der skal være til stede for at en bestemt type skade kan blive forvoldt (14-15):

(13) [Afsenders kaldenavn] er mit øgenavn fra frømandskorpset og bruger det kun når jeg skal i krig og kæmpe indtil døden! Kommer forbi. J (sms. U.2005.2104)
(14) Holder ved Netto. Kom lige ud på altanen. Ved du er hjemme [modtagers navn], der sidder noget under din bil. Bang (sms. TfK2017.607OE)
(15) Rohde og Østergaard er de allerførste, den dag vi finder rebene frem (Facebook. U.2017.2246)

I (13) refererer afsender til en fortid i frømandskorpset, formentlig som belæg for særlige evner til at gøre skade på andre, og knytter endvidere brugen af sit frømandskorpsnavn til en forventet kamp med dødelig udgang. I (14) informerer afsender modtager om at der sidder

noget under hendes bil, og det efterfølgende onomatopoietikon *Bang* vækker den inferens at der er tale om en bilbombe. Bemærk at det er ligegyldigt i forhold til vurderingen af om der er tale om en trussel at det tiltænkte offer næppe ville starte sin bil hvis hun formoder der er en bilbombe under den: formålet med truslen er ikke at advare, men at skræmme. Og det kan sagtens opnås uden udførelse af andet end selve sproghandlingen at true (Fraser 1998). I (15) er det heller ikke væsentligt om afsender har nogen realistisk mulighed for at udføre den skadehandling der forberedes ved 'at finde rebene frem', nemlig at dræbe nogen ved hængning.[5]

Der findes også eksempler på at en indirekte trussel refererer til det aspekt af den forberedende betingelse at modtageren naturligvis *ikke* ønsker handlingen udført (16-18):

(16) […] mener det seriøst. Du er gået langt over stregen … du vil ikke ønske at opleve hvad der sker hvis du ikke betaler de penge … (sms. TfK2008.431/2)
(17) Vi venter på dig i parken. Du får en slem overraskelse i aften! 26 kommer nok ikke til at ske for dig! (mail. TfK2016.1312)
(18) …ellers kan det gå meget galt for jer… (sms. TfK2016.1146)

Selv om (17) og (18) ikke bruger ordet ønske, må en *slem overraskelse* være en overraskelse man ikke ønsker at få, ligesom man næppe heller vil ønske sig at ting skal *gå meget galt* for én.

5.3 Indirekte trusler ved henvisning til oprigtighedsbetingelsen og den essentielle betingelse
I (16) ses også en reference til oprigtighedsbetingelsen ved ordene *mener det seriøst*. Denne type har vi ikke fundet mange af i vores data hvilket muligvis skyldes at en understregning af afsenders engagement står i modstrid med et sandsynligt ønske om at nedtone sit ansvar for denne kriminelle sproghandling (for at mindske risikoen for retsforfølgelse). Tilsvarende gælder for den essentielle betingelse

[5] Hertil kan det bemærkes at retten heller ikke tillagde det nogen vægt om tiltalte, en 72-årig, enlig pensionist, faktisk ville være i stand til at hænge de nævnte politikere. Tiltalte blev ved Vestre Landsret idømt 40 dages ubetinget fængsel for overtrædelse dels af § 266 (trusselsbestemmelsen), dels af § 119, stk. 1 som omhandler trusler mod personer i offentligt embede.

som går ud på at ytringen skal tælle som en forpligtelse til at udføre den skadelige handling. Vi har ingen tydelige eksempler på denne type i vores data, men et tænkt eksempel kunne være "Jeg lover dig!" udtalt med vred stemme og truende gestik.

6. Sproglige virkemidler i indirekte trusler

På baggrund af eksemplerne i afsnit 5 vil vi nu foretage en sproglig detailanalyse af en enkelt sms fra vores datasæt:

(19) Okay dit valg ses dør sammen[6] (sms. TfK2018.504)

Sms'en starter med interjektionalet *Okay* som i initial placering enten kan betyde 1) accept af ny meddelelse, 2) emneskift eller 3) have emotiv karakter (Mortensen & Mortensen 2009). Selv om den generelle mangel på tegnsætning gør analysen mindre sikker, vurderer vi at der ikke er tale om et emotivt *okay* (der som regel signalerer overraskelse). Uden yderligere kontekst er det svært at afgøre om emneskift eller accept af ny meddelelse er mest relevant, men se nedenfor om mulighederne for en semantisk kohærent læsning sammen med det efterfølgende *dit valg*.

Nominalsyntagmet *dit valg* fortolker vi som en etfeltshelhed (se fodnote 6 for argumentationen for ikke at medtage verbalet *ses*). Etfeltshelheder indeholder kun leddene fra ét felt i sætningsskemaet, men de fungerer ikke desto mindre som fuldgyldige ytringer i sig selv (Diderichsen 1946:251-252; Hansen og Heltoft 2011:1113, 1133). Alternativt kunne man have analyseret *dit valg* som et tilfælde af neksusellipse, men vi tilslutter os Jensen (2015) i ikke at postulere neksusellipser hvor det er usikkert hvad der skal indsuppleres. Man

[6] Denne ordstreng kan segmenteres på i hvert fald to forskellige måder: (a) *dit valg / ses / dør sammen* eller (b) *dit valg ses / dør sammen*. Vi fortolker (a) som mere sandsynlig end (b) fordi den syntaktisk set er mere ensartet bygget op: Først kommer en ytring formet som en etfeltshelhed, og dernæst to elliptiske sætninger. Modsat har (b) først en ikke-elliptisk, passiv sætning med udfyldt fundamentfelt (Diderichsen 1946), og dernæst en elliptisk, aktiv sætning med tomt fundamentfelt. Vi kan ikke udelukke at skribenten har intenderet en opdeling som i (b), men (a) illustrerer en harmonisk struktur der følger tendensen i typisk sms-sprog med korte, elliptiske eller ikke-sætningsformede ytringer. Vores analyse følger segmenteringen i (a).

kunne således forestille sig en række forskellige mulige udfyldninger af en sætning indeholdende syntagmet *dit valg:*

(20) Det er dit valg,
(21) Dit valg er truffet
(22) Træf dit valg!
(23) Hvad er dit valg?

Uden nogen neksus, og dermed uden mulighed for at bruge topologiske (ledstillingsmæssige) argumenter for hvilken sproghandlingsværdi ytringen har, er flere muligheder principielt åbne: Det kan være en assertiv, en direktiv eller en interrogativ sproghandling. De to sidstnævnte er de sværeste at argumentere for når der ikke er nogen tegnsætning til at erstatte den intonation som skriftsproget naturligt mangler.[7]

Vi fortolker følgelig *dit valg* som en assertiv hvilket giver en semantisk kohærent læsning sammen med *Okay* forstået som 'accept af ny meddelelse', idet accepten så kan gælde det valg modtageren åbenbart har truffet. Bemærk at den bestemte form præsupponerer (grammatisk forudsætter, jf. Harder 1980; Hansen og Heltoft 2011:135) at modtageren bør være bekendt med *hvilket* valg der er tale om – og at hun overhovedet har (haft) muligheden for at vælge.

Hvis modtageren i øvrigt er enig i at hun har truffet et valg, udgør denne ytring et brud på kvantitetsmaksimet (Grice 1975) som tilsiger at man hverken skal give mere eller mindre information end nødvendigt: Det er selvsagt overflødigt at informere folk om at de har truffet et valg hvis de allerede selv ved det. Den mest åbenlyse implikatur er at modtagerens valg har konsekvenser. Det vender vi tilbage til.

Som det fremgår af fodnote 6, analyserer vi *ses* som et tilfælde af subjektellipse. Dette støttes af at subjektellipse er et kendt registertræk i sproget på de sociale medier (Rathje 2013; Jensen 2015). Valenskravet

[7] Det er ikke umuligt at læse beskeden som en opfordring til modtageren om at vælge mellem de to alternativer *ses* og *dør sammen*, men da de to ikke adskilles af et *eller,* skal man strække sin fantasi meget langt for at få det til at gå op (rent bortset fra at *dør sammen* vel forudsætter at de døende er i nærhed af hinanden og derfor 'ses' – og så er det ikke reelle alternativer alligevel).

fra verbet *ses* er at subjektet skal være i pluralis, og det eliderede subjekt er efter al sandsynlighed førstepersonspronomenet *vi* eftersom afsender og modtager er de mest umiddelbart tilgængelige referenter i konteksten der kan indgå i et sådant flertalssubjekt. Desuden er *vi ses* en langt mere frekvent frase end *I ses* og *de ses* (i samme, reciprokke betydning).[8]

Tilsvarende kan *dør sammen* analyseres som en sætning med elideret subjekt. Her er det ikke verbet *dø*, men adverbiet *sammen* der kræver et flertalssubjekt. Selvom både 2pl, *I*, og 3pl, *de*, er mulige, sandsynliggør den umiddelbart foregående ellipse at det også her er 1pl, *vi*.

Begge verbaler (*ses* og *dør*) står i præsens, og begge med fremtidsreference (da afsender og modtager formentlig hverken er i gang med at ses eller dø sammen på tidspunktet hvor sms'en sendes). Givet de eliderede førstepersonssubjekter er der i hvert fald ved *ses* tale om en kommissiv sproghandling idet afsender udsiger en fremtidig handling om sig selv i forhold til modtageren (jf. afsnit 3 og tabel 1). Det er mindre entydigt med *dør sammen* der i første omgang kan ligne en forudsigelse snarere end et løfte. Imidlertid inviterer sammenstillingen af *ses* og *dør sammen* den inferens at det ene følger af det andet, og i så fald er det ikke bare en forudsigelse. Samtidig må man sige at det er besynderligt at forudsige at nogen vil komme til at dø *sammen* – naturlige dødsfald kan ikke forudsiges at ske samtidig og i nærhed af en bestemt anden person (denne fortolkning gælder også hvis man antager at det eliderede subjekt er anden- eller tredjepersonalt).

Det er muligt at forestille sig en kontekst hvor både det at ses og det at dø sammen kan være reelle, positive løfter til en modtager, nemlig hvis afsender og modtager i forvejen har planlagt at begå dobbeltselvmord. Hvis de ikke har en sådan aftale, vil den infererede følgerelation mellem de to situationer føre til en fortolkning som en indirekte trussel: Den føromtalte konsekvens der ligger som implikatur i 'dit valg', er således at de 'ses' og i den anledning 'dør sammen'. Det bekræftes af koteksten i form af de to efterfølgende sms'er (her med (19) gentaget som (24)):

[8] KorpusDK giver 345 forekomster af *vi ses*, 0 af *I ses* og 15 af *de ses* i reciprok betydning (dvs. med passiv-forekomster fraregnet).

(24) dit valg ses dør sammen (afsendt kl. 8.21)
(25) Finder os døde (afsendt kl. 16.15)
(26) Ved alt om dig er kommer senere ses og tro mig du har valg og slår jer ihjel (afsendt kl. 17.21)

Af (25) fremgår det entydigt at det ikke er nogle (for os ukendte) tredjepersoner men (mindst) afsender og modtager der vil 'dø sammen' idet det er *os* der vil blive fundet døde. Afsenderen fastholder sin udprægede brug af subjektellipse også i denne besked, hvorfor det er umuligt at se hvem der antages at gøre det makabre fund. Beskeden i (26) indeholder – udover en anakoluti (*er*) og en normafvigelse (*valg[t]*) – hele fire subjektellipser hvoraf de tre formentlig er *jeg* og den sidste *vi*, jf. (27-30) hvor subjekterne er indsuppleret.

(27) [Jeg] ved alt om dig
(28) [Jeg] kommer senere
(29) [Vi] ses
(30) [Jeg] slår jer ihjel

Den sidste ellipse (i 26, fuldt udfoldet i 30) er så tæt på en direkte trussel man kan komme uden at referere til sig selv eksplicit. Det fremgår nu at ikke kun afsender og modtager, men også mindst én tredje person bliver truet her.

Til denne rent sproglige analyse skal naturligvis også lægges den situationelle kontekst som blandt andet omfatter tiltale for flere overtrædelser af tilhold samt straf for 'ligeartet kriminalitet', som det hedder i dommen (TfK2018.504).

Hvis vi skal opsummere hvilke træk fra vores trusselsdefinition der forekommer i sms'en i (19), gentaget i (24), er det interessant at såvel selve skadehandlingen som afsenders ansvar for udførelsen af den er udeladt. Selv det at der skal være tale om en fremtidig begivenhed, er holdt i de vagest mulige termer, nemlig alene i form af præsensbøjningen kombineret med almindelig omverdensviden om hvad der kan lade sig gøre mens man skriver en sms, og hvad der almindeligvis først vil ske senere.

Hvad der står tilbage i denne indirekte trussel, er dels udkommet af skadehandlingen, dels en grammatisk underforstået relation mellem afsender og modtager (via subjektellipsen i *[vi] ses*). Derudover forekommer en tilsyneladende retfærdiggørelse af behovet for denne indirekte trussel, nemlig udtrykket *dit valg.* Det indgår ikke i nogen af de trusselsdefinitioner vi kender til, at afsender på den måde begrunder sin trussel med hvad modtager har gjort, men det er noteret som risikoforøgende faktor i både praksis og forskning (se Gales 2015b: 4, 12, 14). Vi ser også jævnligt sådanne retfærdiggørelser i trusler mod politikere der anklages for at have gennemført lovændringer som ifølge afsenderen har negative konsekvenser.

I forlængelse af dette vil vi nævne at afsenders relation til og opfattelse af modtager ofte ses ekspliciteret på andre måder, nemlig fx i brugen af skældsord og andre nedgørende udtryk som *svin, idiot, klamme luder* o.lign. (jf. Christensen og Bojsen-Møller 2018). Sådanne udtryk udgør også væsentlige elementer i fortolkningen af om der er tale om en trussel, men ifølge den internationale forskning findes de især i de direkte trusler og kun sjældent i de indirekte (Gales 2010; Muschalik 2018). De kan derfor ikke tælle som nødvendige betingelser for en trussel.

På baggrund af ovenstående analyser finder vi foreløbig belæg for Muschaliks (2018) opstilling af sproglige virkemidler på skalaer fra mere til mindre direkte, om end vi endnu ikke kan vide om de sproglige træk fordeler sig på samme måde som hun opsummerer det:

> Threats either explicitly denote the 'who-does-what-to-whom' of a threatening scenario with futurate expressions, violent verbs, reference to agent and patient, a clear focus on the speaker, and taboo words, or they do not mention future events or harmful actions and participants of these actions at all. (2018:182)

Et mere fuldstændigt overblik over distributionen af de sproglige træk der udtrykker disse indholdselementer, må afvente den planlagte digitalisering og opmærkning af vores trusselskorpus.

Bare vent og se …

Litteratur

Al-Shorafat, Mohammed O. (1988) Indirect threats. *Word* 39(3):225-227.

Christensen, Tanya K. & Marie Bojsen-Møller (2018) Vi ved hvor du bor… Truslen som sproghandling og genre. *Mål & Mæle* 39(3):25-30.

Den Danske Ordbog (DDO) https://ordnet.dk/ddo/

Diderichsen, Paul (1946) *Elementær dansk grammatik*. København: Nordisk forlag.

Engelhardt, Robin & Christian Lund (2008) *Jeg er bevæbnet og har tømmermænd. Udvalgte trusselsbreve fra Rigspolitiets Arkiv*. København: People's Press.

Engelhardt, Robin & Christian Lund (2009) *Jeg tager bomben med når jeg går. Udvalgte trusselsbreve m.m. fra Rigspolitiets Arkiv*. København: People's Press.

Fraser, Bruce (1976) Warning and threating. *Centrum* 3:169-180.

Fraser, Bruce (1998) Threatening revisited. *Forensic Linguistics* 5(2):159-173.

Gales, Tammy A. (2010) *Ideologies of violence: A corpus and discourse analytic approach to stance in threatening communications*. Ph.D. dissertation. Davis: University of California.

Gales, Tammy A. (2011) Identifying interpersonal stance in threatening discourse: An appraisal analysis. *Discourse Studies* 13(1):27-46.

Gales, Tammy A. (2015a) The stance of stalking: a corpus-based analysis of grammatical markers of stance in threatening communications. *Corpora* 10(2):171-200.

Gales, Tammy A. (2015b) Threatening Stances: a corpus analysis of realized vs. non-realized threats. *Language and Law= Linguagem e Direito* 2(2):1-25.

Gingiss, Peter (1986) Indirect threats. *Word* 37(3):153-158.

Grice, Herbert Paul (1975) Logic and conversation. P. Cole & J.L. Morgen (red.) *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic: 41-58.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Harder, Peter (1980). Møveri. Peter Harder & Christian Kock. *Hvad går vi ud fra? Om forudsætninger for sprog og handling*. København: Gyldendals Sprogbibliotek:13-26.

Harris, Sandra (1984) The form and function of threats in court. *Language & Communication* 4(4):247-271.

Jensen, Eva Skafte (2015) Subjektellipse eller informationsstrukturel organisering i sms. Inger Schoonderbeek Hansen & Tina Thode Hougaard (red.) *15. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus: Aarhus Universitet:171-188.

Karnov Online. https://pro.karnovgroup.dk/
KorpusDK. https://ordnet.dk/korpusdk
Limberg, Holger (2009) Impoliteness and threat responses. *Journal of Pragmatics* 41(7):1376-1394.
Meloy, J. Reid, Kris Mohandie & Mila Green (2008) A forensic investigation of those who stalk celebrities. J. Reid Meloy, Lorraine Sheridan & Jens Hoffmann (red.) *Stalking, threatening, and attacking public figures: A psychological and behavioral analysis*. New York: Oxford University Press:37-54.
Mortensen, Janus & Sune S. Mortensen (2009) *Okay* i engelsk og dansk. R. Therkelsen (red.) *Dramatikken i Grammatikken.* Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet:281-304.
Muschalik, Julia (2018) *Threatening in English: A mixed method approach*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
Nini, Andrea (2017) Register variation in malicious forensic texts. *International Journal of Speech, Language & the Law* 24(1):99-126.
Rathje, Marianne (2013) Dropper lige subjektet. Subjektellipser i kommentatfeltet på ekstrabladet.dk. Simon Borchmann, Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard, Ole Togeby & Peter Widell (red.): *Gode ord er bedre end guld. Festskrift til Henrik Jørgensen*. Aarhus: Aarhus Universitet:399-414.
Sachs, Jacqueline S. (1967) Recognition memory for syntactic and semantic aspects of connected discourse. *Perception & Psychophysics* 2:437-442.
Salgueiro, Antonio B. (2010) Promises, threats, and the foundations of speech act theory. *Pragmatics* 20(2):213-228.
Searle, John R. (1979) A taxonomy of illocutionary acts. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts* 1. Cambridge: Cambridge University Press:1-29.
Searle, John R. (2008/1965) What is a Speech Act. Ian Hutchby (red.) *Methods in Language and Social Interaction* 1, kap. 2. Thousand Oaks: Sage Publications Ltd:1-16.
Shuy, Roger (1993) *Language crimes: The use and abuse of langauge evidence in the courtroom.* Cambridge: Blackwell.
Solan, Larry & Peter M. Tiersma (2005) *Speaking of crime, the language of criminal justice.* Chicago: University of Chicago Press.
Straffeloven. https://danskelove.dk/straffeloven
Waaben, Knud & Langsted, Lars Bo (2015) *Strafferettens almindelige del. Ansvarslæren* (6. udg., red.). København: Karnov Group Denmark A/S.
Yamanaka, Nobuhiko (1995) On indirect threats. *International Journal for the Semiotics of Law* 8:2:37-52.

Resumé:

Generelle udvidere *(general extenders)* i dansk talesprog

Tanya Karoli Christensen & Torben Juel Jensen
Københavns Universitet

Udtryk af typen *og sådan noget, eller den slags, og alt det der* er blevet kaldt 'løse udgange' (Lund 1982), 'påhængsudtryk' (Rathje 2006), og på engelsk bl.a. 'general extenders' (Overstreet 1999). Det sidste mener vi er den funktionelt set mest korrekte betegnelse, og på dansk bruger vi derfor den direkte oversættelse 'generelle udvidere'. Udtrykstypen er kun sparsomt undersøgt i dansk (Rathje 2006; Larsen 2014; Christensen, Jensen & Stæhr 2018), mens der især for engelsk findes en del undersøgelser der fokuserer på enten interaktionelle funktioner eller sociolingvistisk variation (bl.a. Dines 1980; Aijmer 1985; Cheshire 2007; Tagliamonte & Denis 2010; Pichler & Levey 2011).

I dette foredrag vil vi præsentere resultaterne af en undersøgelse af brugen af generelle udvidere i dansk baseret på udskrevne optagelser fra LANCHART-korpusset med i alt 243 forskellige talere fordelt på fire lokaliteter, tre aldersgrupper og to optagetidspunkter (1980'erne og 2000'erne). I dette korpus forekommer over 15.000 generelle udvidere, hvilket gør undersøgelsen til den hidtil mest omfattende, også internationalt set (Christensen & Jensen 2018).

De generelle udvidere i vores datasæt er blevet kodet for en række sproglige og kontekstuelle variable baseret på resultater og antagelser i tidligere studier. Dette gør det muligt at analysere sammenhænge mellem udtryk og funktion, udviklinger over tid samt social og geografisk distribution gennem multivariate statistiske analyser.

Der er en stor udtryksmæssig variation mht. generelle udvidere, men vi har fundet det muligt at inddele dem i et mindre antal overordnede typer, hvoraf *og/eller sådan noget* er klart den hyppigste.

En væsentlig forskel på danske og engelske generelle udvidere er at der kun sjældent forekommer et generisk substantiv som kerne i de danske udtryk, mens engelsk oftest har substantiver som *thing* eller *stuff* som kerne. Hovedparten kan dog beskrives ud fra et fælles skema a la nominalsyntagmeskemaet (jf. fx Hansen & Heltoft 2011:518):

konjunktion	kvantor	komparativ	generisk nominalsyntagme			komparativ	deiktisk markør
			bestemmer	modifikator	substantiv/pronomen		
og *eller* *ø*	*al* *al-mulig* *hele*	*sådan*	*noget* *den* *en* *et-eller-andet* *alverdens*	*andet* *slags* *mere*	*pjat* *ting (jeg siger)* *aspekter* *noget* *et-eller-andet* *alt* *det*	*i den stil* *lignende* *som helst* *agtig* *muligt* *hele*	*her* *der*

Struktur for generelle udvidere. Her ses bort fra kategorierne *(for) eksempel* og *(og så) videre/fremdeles*.

I langt de fleste tilfælde indledes den generelle udvider med en af sideordningskonjunktionerne *og* eller *eller*, og ikke overraskende viser vores resultater at denne udtryksforskel er korreleret med forskelle i den generelle udviders funktion, blandt andet i relation til hvilket syntagme den udvider, turtagning og hvad der har været beskrevet som høflighedsstrategier (Overstreet 1999). I foredraget vil vi diskutere denne forskel og analysere hvordan den interagerer med andre faktorer der influerer på valget af udvidertype, såsom talerens sociale og geografiske baggrund samt optagetidspunktet.

Litteratur

Aijmer, K. (1985) What happens at the end of our utterances? – The use of utterance final tags intrduced by ”and” and ”or”. Ole Togeby (red.) *Papers from the eight Scandinavian conference of linguistics*. Copenhagen:366-389.

Cheshire, J. (2007) Discourse variation, grammaticalisation and stuff like that. *Journal of Sociolinguistics* 11(2):155-193.

Christensen, T.K. & T.J. Jensen (2018) Og sådan noget i den stil. Generelle udvidere i moderne dansk talesprog. T.K. Christensen m.fl. (red.) *Dansk til det 21. århundrede – sprog og samfund*. København: U Press:73-91.

Christensen, T.K., T.J. Jensen & A.C. Stæhr (2018) Funktionel grammatik: Grammatik i de sociale medier. K.K. Mortensen & A.C. Stæhr (red.) *Sociale medier og sprog. Analytiske tilgange*. København: Samfundslitteratur.

Dines, E.R. (1980) Variation in Discourse: ”And Stuff like That”. *Language in Society* 9(1):13-31.

Hansen, E. & L. Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Larsen, A. (2014) ’Mathilde bor på Amager og sådan noget’. Danske påhængsudtryks interaktionelle funktioner i interviewsituationen. *Nydanske Sprogstudier* 47:65-98.

Lund, J. (1982) *Sprog og sprogbrug i dag: 6 kapitler om det danske sprog i det 20. århundrede*. København: Hans Reitzels Forlag.

Overstreet, M. (1999) *Whales, Candlelight, and Stuff Like That. General Extenders in English Discourse*. Oxford: Oxford University Press.

Pichler, H. & S. Levey (2011) In search of grammaticalization in synchronic dialect data: general extenders in northeast England. *English Language and Linguistics* 15(3):441-471.

Rathje, M. (2006) Og sådan noget – et ungdomssprogligt fyldudtryk? A.Å. Jervelund (red.) *Festskrift til Vibeke Sandersen i anledning af 70-års-dagen*. København: Dansk Sprognævn:145-160.

Tagliamonte, S.A. & D. Denis (2010) The stuff of change: General extenders in Toronto, Canada. *Journal of English Linguistics* 38(2).

Artiklen er publiceret her:

Christensen, T.K. & T.J. Jensen (2018) Og sådan noget i den stil. Generelle udvidere i moderne dansk talesprog. T.K. Christensen m.fl. (red.) *Dansk til det 21. århundrede – sprog og samfund*. København: U Press:73-91.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Moderne importord over tid i høj opløsning
– foreløbige resultater

Philip Diderichsen
Dansk Sprognævn

1. Introduktion

Hvor mange udenlandske ord er der i dansk? Kommer der flere eller færre af dem? Hvordan ændrer de sig når de kommer ind i det danske sprog? Hvad synes folk om dem?

Spørgsmål som disse kan nyordsforskningen være med til at besvare. Spørgsmålet om mængden og udviklingstendenserne, som er i fokus i denne artikel, har været genstand for videnskabelig interesse i hvert fald siden 1980'erne, hvor der begyndte at komme korpusbaserede undersøgelser af sagen i de nordiske lande – især Norge og Sverige. I første omgang foregik undersøgelserne af ordimporten i de nordiske sprog i spredt fægtning hvad angår undersøgelsernes omfang, metode osv. Den generelle konklusion fra disse tidlige undersøgelser er at engelske og andre importerede ord er i klart undertal med forekomstfrekvenser på mellem 0,1 og 3,4 % afhængigt af tekstarten, med mere almensprogligt materiale såsom blandet avistekst generelt i den lave ende af intervallet og mere specialiserede tekster/genrer (herunder også talesproglige) generelt i den høje ende (Graedler, 2017).

I 2000'erne kom resultaterne af den store fællesnordiske undersøgelse Moderne importord i språka i Norden (forkortet MIN-projektet), som var en ambitiøs, koordineret indsats for at undersøge ordimporten i de nordiske sprogsamfund på en sammenlignelig måde. Visse stereotype forestillinger blev her gjort til skamme idet man fx kunne vise at Norge ikke som bredt antaget var et af de mest puristiske

sprogsamfund, men tværtimod var det sprog der havde den største ordimport i redaktionel avistekst (som projektet brugte som bedste repræsentant for alment sprog). Projektet havde også en tidsdimension og kunne vise at der i samtlige nordiske sprogsamfund kunne registreres større andele af moderne importord i 2000 end i 1975 (hvilket dog til dels kan forklares af at definitionen af moderne importord er ord der er kommet ind i et givet sprog efter anden verdenskrig, altså efter 1945). (Se Brunstad (2003), Graedler (2017), Sandøy (2007), Sandøy (under udg.)).

Forskningsprojektet *Yes, det er coolt. Om påvirkning af dansk fra andre sprog* (bedre kendt som Moderne importord i dansk, forkortet MID-projektet), som denne artikel er en del af, lægger sig i forlængelse af MIN-projektet med det formål at undersøge hvordan det er gået med ordimporten i dansk i den mellemliggende periode, bl.a. mht. importordenes hyppighed (jf. Heidemann Andersen (2019) og Diderichsen & Schack (2019)).

Heidemann Andersen har undersøgt hyppighedsspørgsmålet ved at gentage MIN-projektets excerpering af moderne importord i aviser. Hun finder, med visse forbehold for sammenlignelighed og repræsentativitet af data, et overordnet fald i importordsfrekvens i et materiale fra 2016 (et eksemplar af hhv. Politiken, Århus Stiftstidende og BT) i forhold til et (nogenlunde) tilsvarende materiale fra MIN-projektet (et eksemplar af hhv. Politiken, Århus Stiftstidende og Ekstra Bladet fra år 2000). I 2000-materialet er importordsfrekvensen på 0,97 moderne importord pr. 100 løbende ord, mens den i 2016-materialet er på 0,58 – inklusive importord i annoncer. I det redaktionelle tekstmateriale alene er der en lignende forskel (Heidemann Andersen, under udg.).

Disse resultater indikerer hvordan den relative hyppighed af importord samlet set har bevæget sig siden 2000 – her altså tilsyneladende i nedadgående retning. Den foreliggende artikel er en mere detaljeret undersøgelse af de moderne importords frekvens over tid. Det nye her er at man kan se hvordan brugen af det enkelte importord bevæger sig over tid, ikke kun hele gruppen af importord på en gang. Som Graedler bemærker, kræver korpusundersøgelser af enkeltord "svært store" korpusser (Graedler, 2017:167). Det gælder selvfølgelig i endnu højere grad over tid, hvor der er brug for flere

store korpusser efter hinanden. En sådan serie af korpusser har vi til rådighed i Dansk Sprognævn sammen med et særligt udviklet værktøj, Tidslinjen, der gør undersøgelser af ordfrekvens over tid enkle og ligetil, jf. Diderichsen (2019b). Søgningerne i det større korpus kan også eliminere visse skævheder. Fx kan nogle ord være overrepræsenteret i en excerptundersøgelse fordi de bogstaveligt talt er dagsaktuelle og optræder hyppigt en enkelt eller nogle få dage og så stort set aldrig mere. Med vores tidslinjeværktøj har vi således mulighed for at få et retvisende billede af de enkelte importords frekvens over tid.

Jeg undersøger i denne artikel et større udvalg af de importord der er excerperet i MID-projektet. Spørgsmålet er hvordan det fald Heidemann Andersen (under udg.) observerer, ser ud når man undersøger de excerperede ord lidt nærmere. I sidste ende er målet at få klarlagt om brugen af moderne importord virkelig er faldende i det danske skriftlige almensprog, og i så fald hvor meget. Som det vil fremgå, kan de resultater der præsenteres her, kun i begrænset grad bidrage til dette da hele materialet endnu ikke er undersøgt. Men der kan dog dokumenteres relevante tendenser indenfor nogle udvalgte emnesfærer, og man kan desuden få et indtryk af hvordan den komplette undersøgelse vil kunne give et bredere, skarpere, mere nuanceret billede af importordenes karriere i ordforrådet.

2. Korpus

Undersøgelsen er baseret på to forskellige tekstmaterialer: dels de tre aviseksemplarer der blev excerperet i MID-projektet, og dels et stort aviskorpus. Aviseksemplarernes rolle er at levere den stikprøve af moderne importord der undersøges; korpusset udgør den totalitet af ord som de excerperede importords mere nøjagtige frekvens over tid regnes ud i forhold til.

Korpusset består af store dele af teksterne fra de landsdækkende aviser Berlingske, Information, Jyllands-Posten, Kristeligt Dagblad, Politiken og Weekendavisen i perioden fra og med december 2009 til og med maj 2018. Tidsspændet er således mindre end spændet mellem den seneste excerpering i MIN-projektet fra 2000 og MID-projektets excerpter fra 2016. Til gengæld er korpusset langt mere omfangsrigt end de excerperede aviser, og resultaterne kan dermed også blive langt mere nuancerede. Korpusset består i alt af 280.366.288 løbende ord

fordelt på 104 måneder – således altså godt 100 månedskorpusser a knap 3 mio. løbende ord.

Tekstmaterialet i korpusset er anderledes end de excerperede aviseksemplarer på måder man må holde sig for øje i det følgende. Korpusset indeholder fx ikke tekstmateriale fra annoncer. Desuden er kilderne anderledes: Korpusset indeholder kun tekst fra store, landsdækkende aviser minus formiddagsaviserne, hvorimod de excerperede aviser var et eksemplar af hhv. Politiken, Århus Stiftstidende og BT (som blev valgt for at sikre sammenligneligheden med de tre tilsvarende aviseksemplarer i MIN-projektet).

Den vigtigste konsekvens af disse forskelle har med generaliserbarhed at gøre. Korpusset består af redaktionel tekst fra landsdækkende ikke-tabloidaviser, og de fundne resultater kan derfor heller ikke uden videre generaliseres til andre typer tekst end netop denne afgrænsede type.

3. Materiale

Det her undersøgte datamateriale består af ord der er excerperet fra tre aviser (et eksemplar af hhv. Politiken, Århus Stiftstidende og BT) i overensstemmelse med Selback (2007) – se ordene i afsnittene nedenfor. Ordene er indtil videre klassificeret i kategorierne ”ordform”, ”lemma”, ”ordklasse”, ”fra”, ”oprindelig fra”, ”hybrid”, ”teksttype”, ”genre”, ”emne”, ”år”, ”avis”, ”sektion”, ”side” og ”spalte”. Korpusundersøgelsen er afgrænset i forhold til disse klassifikationer som følger. Navne er udeladt for at kunne sammenligne med MIN-projektets tal, hvor navne også er udeladt. Programoversigter for TV og radio er også udeladt, igen for at sikre sammenligneligheden med MIN-projektet. Excerpter fra annoncetekst sorteres fra eftersom det korpus der er til rådighed, som nævnt ikke indeholder denne teksttype. Endelig ser jeg bort fra flerordsexcerpter da konkrete flerordsforbindelser erfaringsmæssigt er sjældne og derfor antagelig med fordel kan behandles kvalitativt.

Eftersom tidslinjeværktøjet ikke kan aftvetydiggøre ord vha. grammatiske annotationer (fx ordklasser), er de excerpter der søges efter principielt nødt til at være entydige. Her opererer jeg dog med omtrentlig entydighed således at jeg accepterer ord som entydige, så længe deres homografer har samme semantiske kerne. Fx kan *blog*

være et verbum (infinitiv af at *blogge*) eller et substantiv, men formen betragtes her som entydig fordi en forestilling om det at blogge i begge tilfælde aktiveres.

Der findes selvfølgelig også ord i datamaterialet der ikke er entydige. Nogle af excerpterne måtte undersøges nærmere i korpusset, og af disse accepterede jeg nogle som tilstrækkeligt entydige, mens jeg forkastede andre. Et par eksempler kan ses her. Bemærk at excerpter konsekvent skrives med versaler for at signalere at der søges versalblindt i korpusset, dvs. uden forskel på små og store bogstaver.

- Et *medie* kan iflg. Den Danske Ordbog (DDO, se ordnet.dk/ddo) være et kommunikationsmiddel, en spiritist m.m. I korpusset dominerer kommunikationsmiddelbetydningen totalt: Over 99 % af forekomsterne har denne reference. MEDIER og MEDIERNE tages derfor med i undersøgelsen.
- Et *net* kan iflg. DDO være diverse typer af snore- eller trådnet, netværk af fx veje m.v. og endelig en forkortelse for *internet*. Ordet NETTET har i omkring 90 % af tilfældene den sidste betydning og beholdes derfor.
- Derimod må ordet REFORMER forkastes da den excerperede betydning (en særlig træningsform) langt overskygges af det danske ord *reform* i pluralis, der udgør over 99 % af forekomsterne.

Af i alt 1824 excerpter efterlader disse afgrænsninger 549, nogenlunde jævnt fordelt på de tre excerperede aviser: I BT er der 197 excerpter, i Politiken 213 og i Århus Stiftstidende 139.

Antallet af forskellige ordformer blandt excerpterne er 399. Det er begrænset hvor mange gange de enkelte ordformer forekommer – langt de fleste forekommer kun en gang.

Jeg vælger i denne undersøgelse at holde mig indenfor netop de ordformer der er excerperet, og ikke fx inddrage de øvrige bøjningsformer fra det enkelte leksem, fordi jeg på den måde kommer tæt på et tilfældigt udvalg (en stikprøve) af moderne importord i redaktionel avistekst samtidig med at den direkte sammenlignelighed med Heidemann Andersens excerpter (Heidemann Andersen 2019). Endnu bedre ville det have været at undersøge en stikprøve excerperet

fra et antal korte tekstprøver trukket tilfældigt fra en længere periode (jf. fx Diderichsen & Schack (2019) og Ruus (1995)) – hvilket på den anden side ville være gået ud over sammenligneligheden med excerptundersøgelsen.

4. Moderne importord over tid i udvalgte domæner

I det følgende undersøges de udvalgte avisexcerpter fra MID-projektet for hvordan deres forekomstfrekvens har ændret sig måned for måned over den undersøgte 8-årsperiode. For at kunne sige noget om udviklingen der på den ene side er mere nuanceret end alle ordenes samlede hyppighedsudvikling og på den anden side mere generelt end hvert enkelt ords udvikling, har jeg inddelt ordene i domæner. Samtidig har jeg på denne måde undgået at måtte gøre alting på én gang, og nedenfor fremlægger jeg således ikke en foreløbig analyse af hele excerptmaterialet, men derimod komplette delanalyser af tre sådanne domæner.

Ifølge Graedler (2017:169) blev importord i mange ældre studier klassificeret efter hvilke emner de refererer til, hvor nyere studier snarere inddeler hele tekster efter emner og derefter opgør antallet af importord indenfor disse. I MIN-projektets analyser af afløsningsord blev der også udvalgt et antal domæner til særlig undersøgelse (Jarvad 2007:87; Kvaran 2007b:14), nemlig *IT*, *mad*, *boldspil* og *ungdomsmusik*, simpelthen med det formål at finde mere materiale, idet man i disse domæner formodede ”at der allerede eksisterede en del afløsningsord i alle seks sprog” (Kvaran 2007a:14).

Min opdeling følger samme princip, nemlig at inddele selve ordene i semantiske domæner snarere end at måle det samlede importordsindhold indenfor visse stofområder. Det gør at de resulterende ordgrupper kan ses som en generalisering af de enkelte ords betydning, som så kan følges over tid.

Opdelingen er foretaget således at ord jeg syntes hørte til de samme domæner, blev grupperet sammen. Mit kriterium for at inkludere de forskellige ord i de forskellige domæner var at de var nogenlunde specifikke og karakteristiske for de således fremkomne grupper. De ord der efter min mening ikke kunne opfylde dette kriterium, placerede jeg i gruppen *Uspecifik*. Min kategorisering af ordene blev efterprøvet ved at en kollega kategoriserede en stikprøve af ordene i de samme

domæner jeg havde fundet frem til, og *intercoder agreement*-tests viste substantiel overensstemmelse mellem de to kodninger, hvilket giver kategoriseringen en rimelig validitet (Diderichsen 2019a). Samtlige domæner jeg kom frem til, er anført her:

Anmelderord, *Computere/ny teknologi*, *Film-/tv-branchen*, *Fritid*, *Gambling*, *Helse*, *Identitet*, *Kriminalitet*, *Mad/restauranter*, *Managementjargon*, *Mode*, *Musik*, *Nye medier*, *Politik/økonomi*, *Rusmidler*, *Shopping*, *Sladder*, *Slang*, *Sport*, *Traditionelle medier*, *Transport/rejser*, *Uddannelse*, *Uspecifik*.

Nedenfor analyserer jeg domænet *Nye medier* med *Traditionelle medier* som sidegevinst samt domænet *Uspecifik*.

4.1 Nye medier

Herunder vises tendenser for ord i domænet ”nye medier”. Ved hver graf vises en p-værdi som angiver om tendensen er statistisk signifikant. P-værdien er baseret på en lineær regression. Hvis p-værdien er statistisk signifikant, vises der også en lineær tendenslinje, og der vises et tal for hvor mange forekomster pr. million tendensen er udtryk for. Hvis tendenslinjens startpunkt ikke er negativt, vises der også et tal for stigningen eller faldet i procent af tendenslinjens startværdi. Man skal i øvrigt være opmærksom på at minimumværdien i de tilgrundliggende data er 2 (ord med en forekomst på under 2 i de enkelte månedskorpusser er udeladt). Det betyder at punkterne i graferne altid ligger et stykke over 0.

Der er excerperet 51 ord fra domænet ”nye medier”. Heraf er der tidslinjer til de 37. Resten er ikke hyppige nok til at der kan laves en tidslinje (dvs. ordene forekommer ikke mere end én gang i noget månedskorpus). Alle excerpterne er vist her:

BLOG, BLOGGEREN, BLOGGES (ikke fundet), CHATTET, E-MAIL, E-MAILS, EMAIL, FACEBOOK-PROFIL, FACEBOOKEDE, FACERAPE (ikke fundet), FITNESSBLOGS (ikke fundet), HOLLYWOOD-BLOGGEREN (ikke fundet), INSTAGRAM-OPSLAG (ikke fundet), INTERNET, INTERNET-ABONNENTER (ikke fundet), INTERNET-TØJBUTIK (ikke fundet), INTERNETGIGANTEN, INTERNETTET, KATTEVIDEOER, LINK, LINKS, MAIL, MAILEN, MMS, MOBILEN, MOBILTELEFONEN, MODEBLOGGER, NETMEDIET, NETTET, ONLINE, PHOTOBOMBEDE (ikke fundet), PHOTOBOMBING (ikke fundet), PODCAST, ROAMING, SELFIE, SKYPE, SMARTPHONE, SMARTPHONEEJERE,

SMARTPHONES, SMS, SMS'ES (ikke fundet), SNAPCHAT-MESSAGE (ikke fundet), STREAM (flertydigt, udgår), STREAME, STREAMET, TWEET, TWEETEDE, TWEETES (ikke fundet), TWEETS, VIDEO, VIDEOFORBINDELSEN (ikke fundet).

De første ord – med hyppigste først – refererer alle til internettet: NETTET, INTERNETTET, INTERNET.

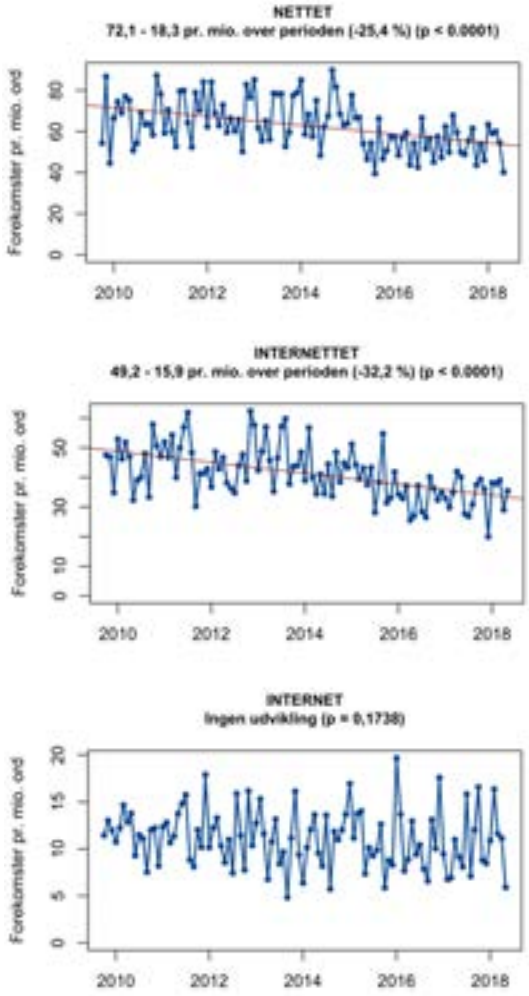

Figur 1. Tidslinjer for ord der refererer til internettet

INTERNETTET er signifikant faldende over perioden. Og det ser ikke ud til at være fordi den kortere form NETTET er ved at overtage – denne form er også signifikant faldene. Den ubestemte form INTERNET ser ud til at være let faldende, men faldet er ikke statistisk signifikant.

INTERNETGIGANTEN er temmelig sjældent og samtidig ret sporadisk observeret og viser ingen signifikant tendens. Det eneste der er i stigning, er NETMEDIET, som går fra at være ikke-observeret til at vise kraftig vækst indenfor det seneste par år. Gængse ord for det "gode gamle" internet kunne altså, selv om de vel at mærke stadig er klart de hyppigste i domænet "nye medier", se ud til at have haft deres klimaks i avissproget.

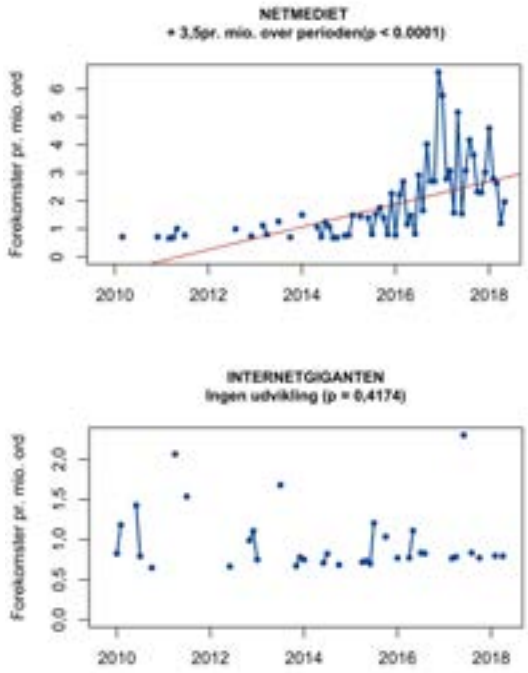

Figur 2. Tidslinjer for NETMEDIET og INTERNETGIGANTEN

De internetrelaterede ord LINK og LINKS er forholdsvis sjældne, og hhv. uden tendens og let faldende (LINK: ingen udvikling (p = 0,757), LINKS: -1,7 forekomster pr. mio. over perioden (-55,5 %) (p = 0,0032)).

MAIL, E-MAIL, E-MAILS, MAILEN og EMAIL viser et lidt blandet billede. Eftersom jeg holder mig til ordformer der faktisk er excerperet, får vi ikke det fulde billede af variationen mellem former med og uden ”E-”. Jeg har dog smugkigget og kan afsløre at ”E”-formerne konsekvent ligger lavere end ”ikke-E”-formerne – også hvis ”E”-former uden bindestreg lægges sammen med ”E”-former med bindestreg. Samlet set synes omtalen af e-mails, som jo kan siges at tilhøre samme ”æra” som internettet, ikke ud til at være stagnerende i avissproget (MAIL (25 + 15,8/mio. (63,5 %), p < 0.0001), E-MAIL (17,3 - 7,8/mio. (-44,9 %), p < 0.0001), E-MAILS (2,9 + 3,8/mio. (132,5 %), p < 0.0001), MAILEN (2,5 + 2,5/mio. (100,3 %), p = 0,0001), EMAIL (2,7 - 0,7/mio. (-26,8 %), p = 0,0651)).

ONLINE er i stigning over perioden ONLINE: 12,3 + 6,4 pr. mio. over perioden (51,9 %) (p < 0.0001). Det kunne tyde på at man måske i højere grad er begyndt at tale om at *være online* end at *være på (inter) nettet*.

Der refereres signifikant mere til mobiltelefoner i løbet af perioden, især med betegnelsen SMARTPHONE. Dog er det ret tydeligt at der for SMARTPHONE og SMARTPHONES ikke er tale om en lineær stigning. Begge ord synes at nå et klimaks ca. i midten af perioden. Til gengæld er MOBILEN, der ligger på ca. samme hyppighedsniveau, tilsyneladende i mere stabil vækst. Det ligger lige for at forestille sig at det her er nyhedsværdien af smartphonen som sådan vi her ser fordufte og en ny normaltilstand (hvor de fleste mobil(telefon)er *er* smartphones) indtræffe. Det ældre MOBILTELEFONEN er ikke i stigning, og det er den veletablerede og efterhånden gamle teknologi SMS heller ikke (men det er det hyppigste ord i denne gruppe). Endelig ser vi selfien dukke op i midten af perioden – meget passende netop på det tidspunkt hvor betegnelsen SMARTPHONE er på sit højeste.

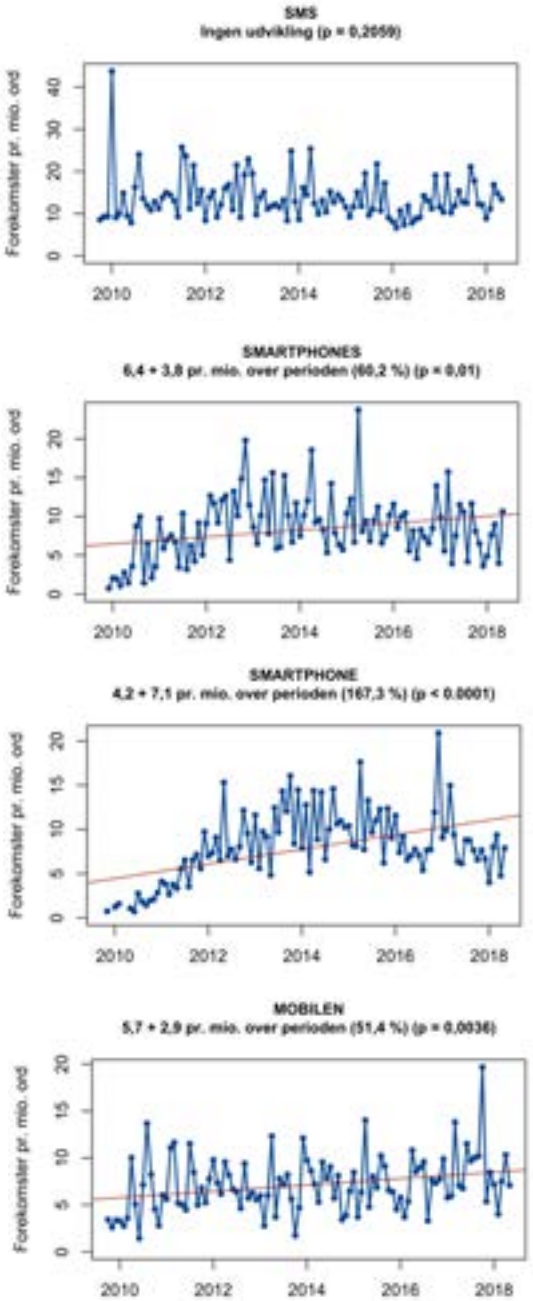

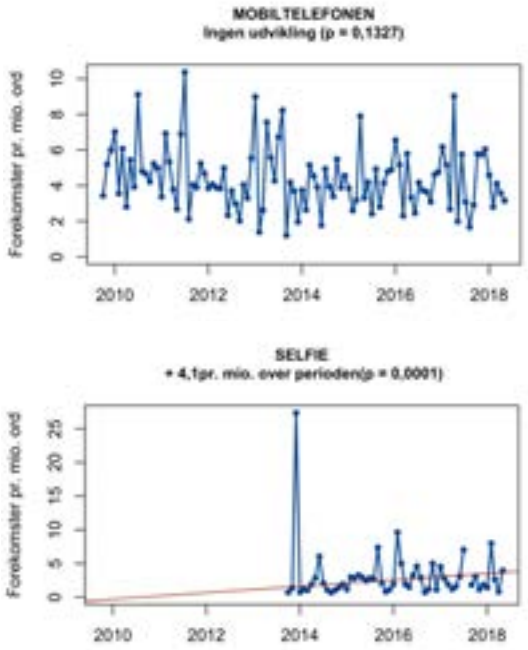

Figur 3. Tidslinjer for ord der har at gøre med mobiltelefoner

Brugen af ordet BLOG falder signifikant i perioden, og BLOGGEREN er ikke i stigning. Ordet MODEBLOGGER forekommer sjældent og sporadisk og mest i første halvdel af den undersøgte periode. Bloggen er altså en af de ting der synes at være på vej ud af avisernes spalter: BLOG: 20,9 - 16,7 pr. mio. over perioden (-80,1 %) ($p < 0.0001$), BLOGGEREN: 1 - 0,3 pr. mio. over perioden (-33,5 %) ($p = 0{,}2626$). Twitter er til gengæld ikke færdig med at vokse i sprogbrugen. Både substantivet TWEETS, det ordklasseflertydige TWEET og ikke mindst verbalformen TWEETEDE er i lettere eksplosiv vækst i perioden.

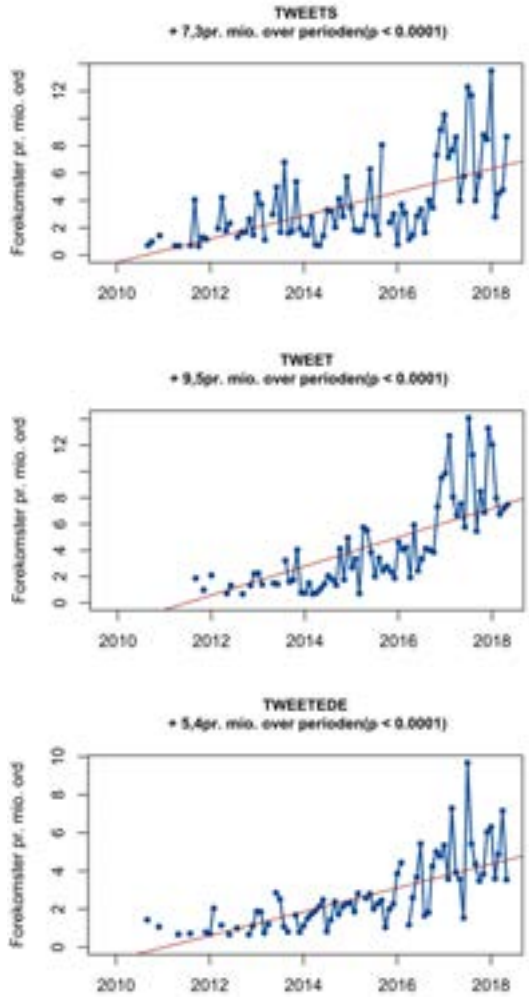

Figur 4. Tidslinjer for ord der har at gøre med det at tweete

FACEBOOK-PROFIL er i moderat vækst over perioden: FACEBOOK-PROFIL: 1,3 + 0,9 pr. mio. over perioden (67,5 %) ($p = 0{,}0129$). Verbalformen FACEBOOKEDE dukker også op, men kun som et enkelt lille blip på radaren i løbet af 2011.

Brugen af verbalformerne STREAME og STREAMET er sjælden, men vokser signifikant over perioden, i begge tilfælde til over det dobbelte: STREAME: 0,7 + 0,6 pr. mio. over perioden (82,4 %) (p = 0,0655), STREAMET: + 0,9 pr. mio. over perioden (p < 0.0001).

VIDEO er solidt stigende i perioden, og PODCAST (der også kan være en videodistributionsform (jf. DDO), men i korpusset overvejende refererer til lyd) viser en kraftig stigning i slutningen af perioden. SKYPE (der er flertydigt mellem videofoniapplikationen og det at bruge den) ligger stabilt på et lavt niveau (omkring 3 forekomster pr. mio.) over hele perioden: SKYPE: ingen udvikling (p = 0,4509). Endelig er KATTEVIDEOER nævnt her fordi kattevideoer notorisk udgør meget af indholdet på netop *videoer* distribueret på *streaming*tjenester som YouTube m.fl. Ordet har tilsyneladende haft sin foreløbige storhedstid ved årsskiftet 2015/2016. (VIDEO er i øvrigt blevet tjekket for om det er den digitale eller den analoge betydning der dominerer i korpusset, og af 100 tilfældige forekomster i korpusset har kun én entydigt med det gamle analoge videomedie at gøre (i konstruktionen ”optage noget på video”)).

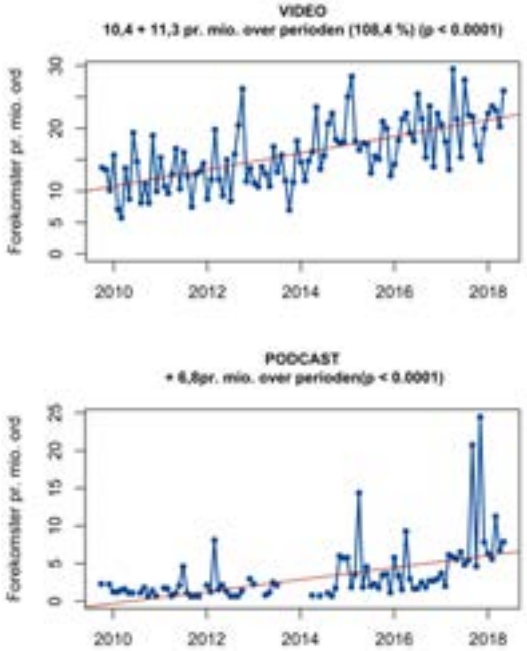

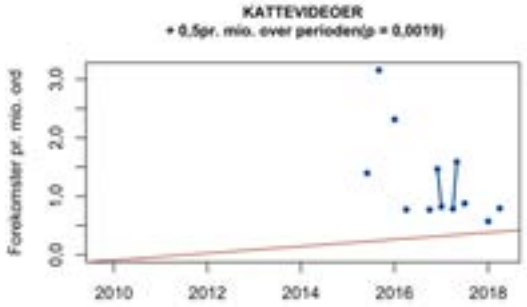

Figur 5. Tidslinjer for VIDEO, PODCAST og KATTEVIDEOER

Ordene ovenfor er ordformer som faktisk er blevet excerperet i aviser fra en tilfældig dato i perioden, som beskrevet. De udgør på den måde en stikprøve af moderne importord i domænet *Nye medier* fra perioden. Jeg vil her slå de 37 ord sammen og vise en samlet tendens for ordene. Lægger man alle forekomsttallene sammen og dividerer med korpusstørrelsen pr. måned for at få en relativ frekvens, ser man følgende samlede udvikling i netop disse 37 ords andel af ordstoffet i nationale avistekster. Samlet set stiger denne andel fra omkring 271 til omkring 298 forekomster pr. million over perioden, svarende til 9,7 %.

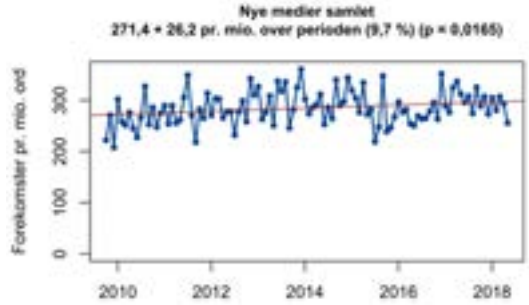

Figur 6. Samlet tidslinje for ordene i domænet *Nye medier*

I tal der måske er lidt nemmere at forholde sig til, svarer udviklingen til at et typisk aviseksemplar med 50.000 løbende ord går fra at indeholde ca. 14 forekomster af ”nye medier”-ordene i starten af perioden til at indeholde ca. 15 i slutningen.

En anden måde at anskue det på er at ekstrapolere til den samlede andel af moderne importord i avistekst (annoncer undtaget). Hvis man antager at denne andel er på ca. 0,5 % i starten af perioden (jf. Heidemann Andersen 2019), og stigningen på 9,7 % gælder for alle moderne importord samlet set, ender den samlede andel med at være på ca. 0,55 % i slutningen af perioden. Anskuet på den måde er det klart at det er en ret ubetydelige stigninger vi har at gøre med. At denne stigningstakt dog ikke nødvendigvis er generel, vil vise sig nedenfor.

4.2 Sociale og andre medier

I dette afsnit analyserer jeg domænet ”traditionelle medier” med udtrykket *sociale medier* som indfaldsvinkel.

Sociale medier er et vigtigt udtryk fra domænet ”nye medier”, der også forekommer blandt excerpterne. Det er ikke med i den ovenstående gennemgang da ordforbindelser jo er sorteret fra. Det er dog så væsentligt et nyt udtryk at det alligevel skal med. Det trækker samtidig domænet ”traditionelle medier” med sig.

SOCIALE MEDIER er i kraftig vækst, hvilket ikke er mærkeligt eftersom sociale medier først begyndte at dukke op i midten af 00’erne.

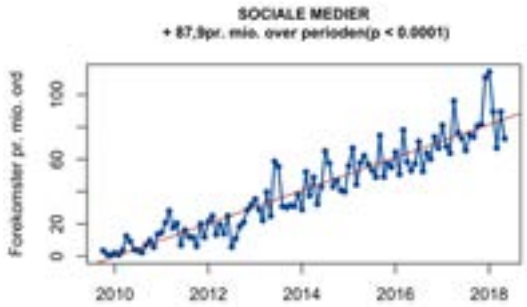

Figur 7. Tidslinje for udtrykket SOCIALE MEDIER

Antallet af forekomster er steget støt fra et nulpunkt i starten af perioden til omkring 100 forekomster pr. mio. i slutningen af perioden. Tilvæksten er tre gange så stor som den samlede tilvækst for alle ordene i domænet ”nye medier” ovenfor.

Denne meget betydelige stigning skal man også være opmærksom på når man ser på ord for medier i det hele taget. Jeg har kategoriseret et lille antal ord som tilhørende domænet ”traditionelle medier”, herunder netop ordet MEDIER. MEDIER ser ud til at være i kraftig vækst hvorimod formen MEDIERNE ikke viser nogen signifikant udvikling, som man kan se i graferne nedenfor.

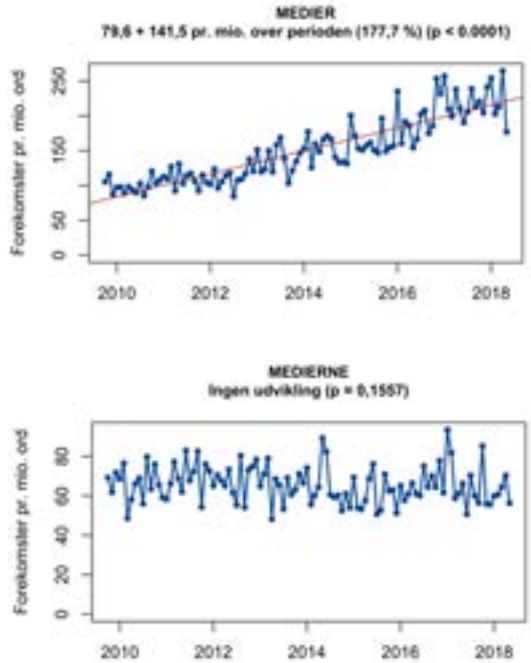

Figur 8. Tidslinjer for MEDIER og MEDIERNE før filtrering for SOCIALE MEDIER

En søgning på MEDIER vil imidlertid også finde alle forekomster af SOCIALE MEDIER. Derfor viser kurven for MEDIER ikke kun udviklingen for traditionelle medier, tværtimod: Det er især udviklingen

i SOCIALE MEDIER der præger kurven. Hvis man simpelthen trækker forekomsterne af SOCIALE MEDIER fra forekomsterne af MEDIER, får man derfor et mere reelt billede af udviklingen i domænet ”traditionelle medier”. Men kurven for MEDIER fratrukket SOCIALE MEDIER viser trods alt en anseelig stigning på 65 %:

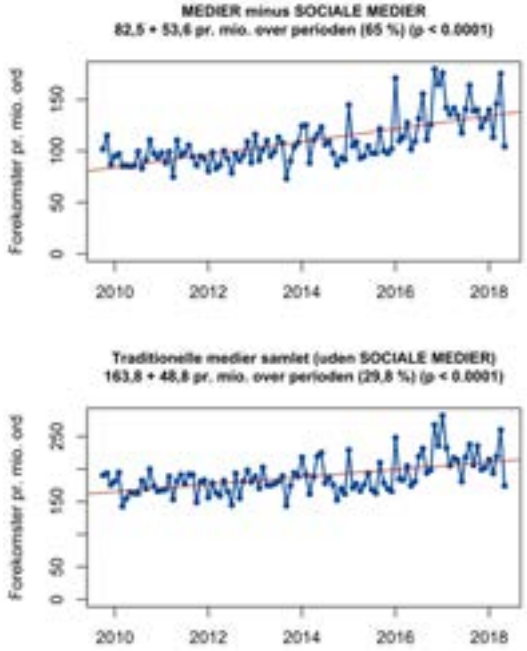

Figur 9. Tidslinjer for MEDIER fratrukket SOCIALE MEDIER samt tidslinje for hele domænet *Traditionelle medier* fratrukket SOCIALE MEDIER

MEDIER dominerer i domænet ”traditionelle medier” idet det både er klart det hyppigste og er det eneste af ordene der er i signifikant stigning. De andre ord i domænet er DEADLINE, LAYOUT og LAYOUTET, foruden MEDIERNE. Den ganske pæne stigning man kan se i domænet ”traditionelle medier”, skyldes således udelukkende formen MEDIER.

4.3 Uspecifikt domæne

I det følgende gennemgår jeg et andet domæne – nemlig det uspecifikke domæne hvor ordene ikke kun tilhører et enkelt domæne, men flere, og evt. alle (dvs. ingen specifikke domæner). Et ord der tilhører mere end ét domæne kunne være *Bladerunneren*, som både hører til i para-atletik (hvor en løber med såkaldte blades i stedet for underben kan omtales sådan) og i et bestemt science fiction-univers (hvor en Blade Runner er en der jager menneskelignende robotter). Et ord der kan fungere i mange domæner er fx *teenager*.

Jeg har kategoriseret 54 ord som hørende til dette domæne. Heraf er 39 fundet og analyseret – kun 39 pga. de ovennævnte huller i korpusset og fordi flertydige ord udgår:

ACTION, BLADERUNNEREN (ikke fundet), BODYGUARD, BOOKET, CO-PRODUKTION, DUMPER (flertydigt, udgår), ESTABLISHMENT, EURO-ATLANTISKE, EXIT, FACTS, FANS, FEEDBACK, FLASHY, GAFFATAPE, HITTER, HITTET, IMAGE, IN-STEDER, JACKPOT-COMEBACK (ikke fundet), KICK, KULTURFACILITETER (ikke fundet), KUNDECENTER, LIGHTUDGAVE, MEGA-BUTIK (ikke fundet), MEGA-INTERESSANT (ikke fundet), METRO-VOGN (ikke fundet), MISSE, MORFE (ikke fundet), NEOPREN, NYLON, POLYMERER, POWER, PREMATUR (ikke fundet), PRODUCERE (flertydigt, udgår), PRODUCERET (flertydigt, udgår), REFORMER (flertydigt, udgår), SIKKERHEDS-TEAM (ikke fundet), SKANNET, SMACK, T-SHIRTS, TACKLE, TACKLER, TAPE, TEENAGER, TEENAGERE, TREND, TWIST, VIDENSCENTER, VIRUS, VIRUS-BOMBE (ikke fundet), WHAT, ÜBER-PERFEKTIONISTISK (ikke fundet), YES, ZOOME

De hyppigste seks ord i det uspecifikke domæne er ganske vist moderne importord, men ingen af dem er ligefrem flunkende nye i dansk længere. *Fan* og *teenager* ses første gang i Retskrivningsordbogen i 1986, og de andre ord er alle belagt i 1970’erne eller tidligere (se Nye ord i dansk – fra 1955 til i dag, dsn.dk/noid): FANS (RO 1986), IMAGE (1963), TEENAGER (RO 1986), POWER (1973), TEENAGERE og TREND (omkring 1965).

Denne gruppe er en noget mere blandet landhandel end ordene i domænet *Nye medier*. Nogle ord er i vækst, andre det modsatte. De fleste ord er hverken signifikant stigende eller faldende.

De ord der er signifikant stigende, er:

TEENAGER (+3,9/mio., 42,2 %, p = 0,0002) , TREND (+1,8/mio., 23,3 %, p = 0,0331), FEEDBACK (+3,1/mio., 121,3 %, p = 0,0052), ESTABLISHMENT (+3,0/mio., 304,1 %, p < 0.0001), VIDENSCENTER (+2,8/mio., 329,8 %, p < 0.0001), ZOOME (+0,6/mio., 94,6 %, p = 0,0188), MISSE (+0,5/mio., 101,8 %, p = 0,0297).

De ord der er signifikant faldende, er:

FANS (-4,5/mio., -17,2 %, p = 0,0254), IMAGE (-6,9/mio., -38,9 %, p < 0.0001), ACTION (-3,6/mio., -45,6 %, p = 0,0008), TWIST (-1,5/mio., -45,2 %, p = 0,0014), YES (-1,8/mio., -59,3 %, p = 0,0261), TAPE (-0,9/mio., -39,1 %, p = 0,0385), KICK (-1,3/mio., -55,5 %, p = 0,0013), NYLON (-0,4/mio., -78,6 %, p = 0,0342).

Resten er hverken i signifikant stigning eller fald:

BODYGUARD, BOOKET, CO-PRODUKTION, EURO-ATLANTISKE, EXIT, FACTS, FLASHY, GAFFATAPE, HITTER, HITTET, IN-STEDER, KUNDECENTER, LIGHTUDGAVE, NEOPREN, POLYMERER, POWER, SKANNET, SMACK, SPOTTET, T-SHIRTS, TACKLE, TACKLER, TEENAGERE, VIRUS, WHAT.

Samlet set ender det da også med en ikke-signifikant tendens, som man kan se i den følgende graf.

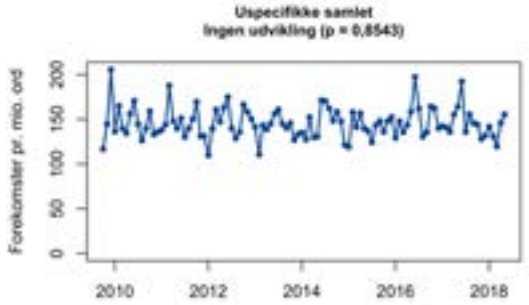

Figur 10. Samlet tidslinje for det uspecifikke domæne

Der kan være en vis logik i at det er sådan for disse mere almene ord. Almen udbredelse vil ofte hænge sammen med at ordene ikke er helt nye mere, eftersom nye ord formentlig oftest vil dukke op i ret specifikke sammenhænge først og derefter evt. blive udbredt til det mere almene sprog.

5. Diskussion og konklusioner

I det ovenstående har jeg foretaget tidsserieanalyser af et antal excerperede moderne importord fra tre aviseksemplarer fra 2016 i tre forskellige domæner: to specifikke med ord der har med medier at gøre, og en uspecifik med diverse ord som jeg ikke har opfattet som knyttet til noget specifikt domæne.

Først og fremmest kan det konkluderes at ikke alle domæner udviser vækst i brugen af moderne importord. Af de tre undersøgte domæner er det kun mediedomænerne der er i samlet stigning. Og i domænet ”nye medier” er det tydeligt betegnelserne for de nyeste ting og fænomener der driver den overordnede vækst der ses. Nuværende hverdagsteknologier som internet, mail, mobiltelefoner og sms viser ikke på samme måde konsekvent stigende tendenser i avisomtalen.

En mulig fejlkilde i korpusundersøgelsen er at der ikke indgår tabloidaviser i korpusset, eftersom sproget i tabloidaviser meget vel kan tænkes at være anderledes end i de store aviser, også med hensyn til brugen af moderne importord. Noget lignende gør sig gældende for de regionale aviser, men antagelig i mindre grad (hvilket dog selvfølgelig er et empirisk spørgsmål).

Skiller man BT-ordene fra, kan man se at domænet ”nye medier” her faktisk ikke er i signifikant vækst, hvilket det til gengæld er i de to andre aviser. (Her skal man være opmærksom på at nogle af ordene vil gå igen i de to optællinger, og at gengangerne i sagens natur vil være nogle af de hyppigste). Til gengæld ser ”nye medier”-ordene fundet i BT ud til generelt at være hyppigere. Samme øvelse udført på domænet ”uspecifik” viser ingen signifikante stigninger eller fald, men ordene fra BT er igen generelt hyppigere.

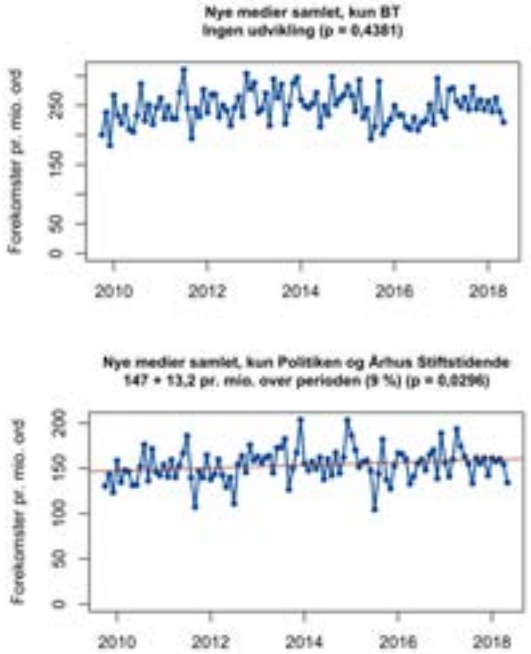

Figur 11. Samlet tidslinje for ord fra domænet *Nye medier* i BT og samlet tidslinje for ord fra domænet *Nye medier* i Politiken og Århus Stiftstidende

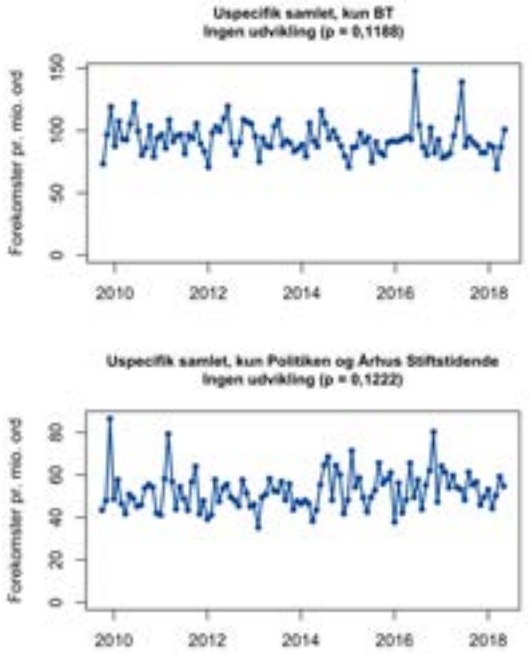

Figur 12. Samlet tidslinje for ord fra det uspecifikke domæne i BT og samlet tidslinje for ord fra det uspecifikke domæne i Politiken og Århus Stiftstidende

BT kunne således se ud til at være en anelse mere konservativ i brugen af moderne importord. Om det gælder tabloidpressen generelt, og om der er forskel på landsdækkende og regionale aviser, er spørgsmål der er værd at undersøge.

En anden konklusion er at mange af de moderne importord der er undersøgt her, er overordentligt sjældne. Adskillige af ordene forekommer knap nok overhovedet i det anvendte korpus, som ellers er af en anseelig størrelse. Kun *teenager* kvalificerer sig lige netop til at blive et såkaldt kerneord, dvs. meget højfrekvent (vel at mærke i ugebladsdata, se Diderichsen & Schack 2019). Vi kigger altså her ind i en overvejende lavfrekvent del af ordforrådet. Selv indenfor de domæner hvor der ses en stigende tendens, ser moderne importord altså generelt ud til at være sjældne.

Det kan desværre ikke konkluderes inden for rammerne af denne undersøgelse om brugen af moderne importord mere generelt er i stigning eller ej. Men flere resultater er på vej fra undersøgelser af de resterende domæner.

Litteratur

Brunstad, E. (2003) Omfanget av moderne importord i nordiske aviser. *Moderne Importord I Språka I Norden* 1.

Diderichsen, P. (2019a) Moderne importord over tid i høj opløsning. M. Heidemann Andersen & P. Jarvad (red.) *Yes, det er coolt. moderne importord i dansk*. København: Dansk Sprognævn.

Diderichsen, P. (2019b) Tidslinjen: Dansk sprognævns n-gram-viewer. M. Heidemann Andersen & P. Jarvad (red.) *Yes, det er coolt. moderne importord i dansk*. København: Dansk Sprognævn.

Diderichsen, P. & J. Schack (2019) Nye danske kerneord – kerneordskorpus 2.0. Y.U. Goldshtein, I. Schoonderbeek Hansen & T. Thode Hougaard (red.) *17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:257-275.

Graedler, A.L. (2017) MIN-prosjektet jamført med tidligere studier. *Moderne Importord I Språka I Norden* 3:157-173.

Heidemann Andersen, M. (2019) Yes, det er coolt. Moderne importord i danske aviser. Y.U. Goldshtein, I. Schoonderbeek Hansen & T. Thode Hougaard (red.) *17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:45-57.

Jarvad, P. (2007) Afløsningsord i dansk. *Moderne Importord I Språka I Norden* 6.

Kvaran, G. (2007a) Brug af afløsningsord i de nordiske sprog. sammenligning og konklusioner. G. Kvaran (red.) *Udenlandske eller hjemlige ord? En undersøgelse af sprogene i norden*. Oslo: Novus Forlag:169-187.

Kvaran, G. (2007b) Undersøgelse af afløsningsord i de nordiske sprog. indledning. G. Kvaran (red.) *Udenlandske eller hjemlige ord? En undersøgelse af sprogene i norden*. Oslo: Novus Forlag:9-18.

Ruus, H. (1995) *Danske kerneord. centrale dele af den danske leksikalske norm,* bd. I. Museum Tusculanum.

Sandøy, H. (2007) Avisspråket i norden – ei jamføring. *Moderne Importord I Språka I Norden* 3:127-155.

Sandøy, H. (under udg.) Moderne importord i danske aviser. M. Heidemann Andersen & P. Jarvad (red.) *Yes, det er coolt. moderne importord i dansk*. København: Dansk Sprognævn.

Selback, B. (2007). Dansk. *Moderne Importord I Språka I Norden* 3:67-86.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Nye danske kerneord − kerneordskorpus 2.0

Philip Diderichsen og Jørgen Schack
Dansk Sprognævn

1. Introduktion

Det umiddelbare formål med projektet *Nye danske kerneord*[1] er at opbygge et tekstkorpus, *kerneordskorpus 2.0*, der gør det muligt at fremstille en nutidig frekvensordliste som er direkte sammenlignelig med en ældre frekvensordliste, nemlig Hanne Ruus' liste over danske kerneord, som omfatter perioden 1970-1974 (Ruus 1995). Sammenligningen af de to ordlister skal i første omgang danne grundlaget for en beskrivelse af udviklingen i arten og antallet af moderne kerneimportord ud fra to fikspunkter, nemlig de to femårsperioder 1970-1974 og 2012-2016 (jf. Schack 2019).

Når man laver sprogforandringsundersøgelser, fx en ordforråds-undersøgelse som den netop omtalte, må man sørge for at de to synkrone snit som holdes op imod hinanden, faktisk *er* sammenlignelige. I vores tilfælde er der som minimum to krav som skal være opfyldt. For det første er det "ikke nok at have to korpusser hvis tekster stammer fra to forskellige tidspunkter. Korpusserne skal også være sammensat af netop de samme tekstarter i netop det samme blandingsforhold" (Duncker 2013:161). For det andet skal de lemmaer der optræder på den nye ordliste, være udvalgt efter nøjagtig samme kriterier som dem der optræder på den ældre liste. Der skal m.a.o. benyttes helt ensartede lemmatiseringskriterier (jf. afsnit 5).

[1] Projektet indgår i det overordnede projekt *Yes, det er coolt. Om påvirkning af dansk fra andre sprog* med det formål at undersøge antallet af moderne importord blandt hyppige ord. Se Schack (2019) samt Heidemann Andersen (dette bind) og Diderichsen (dette bind).

2. Hvad er et kerneord?

De to ordinventarer vi skal sammenligne, består hver især af såkaldte kerneord. Et kerneord (eller mere teknisk: et kernelemma) er ifølge Ruus (1995:38) et lemma der forekommer ”meget hyppigt” i et korpus der er baseret på den af de undersøgte tekstarter (jf. afsnit 3) der indeholder det mindst påfaldende (dvs. mest almene) ordforråd. Denne definition forudsætter at man på en pålidelig måde kan beregne om et lemma er mere hyppigt end et andet lemma. Her udnyttes den antagelse at et lemmas forekomsttal er poissonfordelt over korpusser, hvilket meget groft sagt betyder at et lemma der forekommer fx 4 gange i et givet korpus, også vil forekomme i omegnen af 4 gange i andre, tilsvarende korpusser. Et lemma er således (i forhold til poissonfordelingen) signifikant hyppigere end et andet lemma, hvis man kan trække to standardafvigelser (dvs. 2 gange kvadratroden af forekomsttallet) fra det første lemmas forekomsttal uden at nå ned på det andet lemmas forekomsttal (Maegaard & Ruus 1986:10 f.). Forekomstgraden ”meget hyppigt” definerer Ruus på følgende måde: ”Ved **meget hyppigt** vil jeg forstå **meget mere hyppigt**, idet jeg betragter et lemma som **meget hyppigt**, hvis det er mere hyppigt end et lemma, som er mere hyppigt end et lemma, som med sikkerhed optræder i en tekstart” (ibid.). Denne lidt kringlede men meget præcise definition er lettere at forstå hvis man ser på et konkret eksempel (tabel 1).

3	4	11	**20**
ikke signifikant forskelligt fra 0	signifikant hyppigere end 0	signifikant hyppigere end 4	signifikant hyppigere end 11
panel	*tape* (sb.)	*turist*	*tjekke* (vb.)

Tabel 1. Illustration af forekomstgraden ”meget hyppigt”

I kerneordskorpus 2.0 forekommer ordet *tape* (sb.) 4 gange. 4 forekomster er (i modsætning til 3 forekomster og derunder) signifikant forskelligt fra 0 forekomster, og *tape* er derfor et ord der statistisk set med sikkerhed forekommer i den undersøgte tekstart. Ordet *turist* forekommer 11 gange og er dermed hyppigere end *tape*. Og nu er

vi fremme ved sagens kerne: Ordet *tjekke* (vb.), der forekommer 20 gange, er mere hyppigt end *turist*, som er mere hyppigt end *tape*, og dermed er *tjekke* et kerneord. Et lemma er altså et kernelemma hvis det forekommer mindst 20 gange i den undersøgte tekstart.

3. Korpusopbygning efter DANwORD-principperne

Ruus’ kerneordsundersøgelse ligger i direkte forlængelse af Maegaard og Ruus’ DANwORD-projekt, der opgjorde ordfrekvenser i 5 korpusser baseret på 5 forskellige tekstarter: ugeblade, aviser, børnebøger, romaner og fagblade (Maegaard og Ruus 1986:5 ff.). Hvert af disse 5 korpusser består af 1000 tekstprøver a 250 ord, dvs. i alt 250.000 ord. Disse er fordelt på 50.000 ord pr. år i femårsperioden 1970-1974. Tekstprøverne er udtaget fra de mest læste tekster i de enkelte tekstarter.

En sammenligning af ordforrådet i de 5 korpusser viste at de meget hyppige ordformer fra ugebladene gennemgående har en større spredning end tilsvarende ordformer fra de øvrige tekstarter (Ruus 1995:39). Frekvenslisten baseret på ugebladstekstprøver er altså den af de 5 frekvenslister der har det mindst påfaldende ordforråd, og det er derfor ugebladsordlisten der er lagt til grund for den efterfølgende udtagelse af kerneord (jf. tabel 2).

År	**Ugeblade**	Aviser	Børnebøger	Romaner	Fagblade	Alle
2012	**50.000**	50.000	50.000	50.000	50.000	250.000
2013	**50.000**	50.000	50.000	50.000	50.000	250.000
2014	**50.000**	50.000	50.000	50.000	50.000	250.000
2015	**50.000**	50.000	50.000	50.000	50.000	250.000
2016	**50.000**	50.000	50.000	50.000	50.000	250.000
Total	**250.000**	250.000	250.000	250.000	250.000	1.250.000

Tabel 2. Kerneordskorpus 2.0: ugeblade 2012-2016

Kerneordskorpus 2.0 er som nævnt sammensat på nøjagtig samme måde som kerneordskorpus 1.0 (dvs. Maegaard og Ruus’ ugebladskorpus) og består derfor af 1000 tekstprøver a 250 ord, fordelt på 50.000 ord pr. år i en femårsperiode, nemlig femårsperioden

2012-2016. Korpusset er sammensat sådan at de mest læste tekster bidrager med flest tekstprøver. Læsertallene stammer fra Index Danmark/Gallup, hvis læsertalsopgørelser bygger på ca. 24.000 årlige interviews (https://danskemedier.dk/maalinger/laesertal).

4. Opbygning af kerneordskorpus 2.0 og udtræk af nye kerneord

I praksis formede vores fremfinding af nye kerneord sig som den følgende procedure med to overordnede trin: 1) opbygning af nyt kerneordskorpus og 2) udtræk af nye kerneord.

Opbygningen af korpusset indebar først og fremmest et overraskende stort arbejde med at skaffe de nødvendige ugeblads-tekster og bringe dem på digital form i en acceptabel kvalitet. Det indebar diverse tekstoprensningsopgaver fra semiautomatisk korrektur af besværlige ligaturfejl (typografiske sammentrækninger af fx ”fi” bliver nogle gange til ”i” på vejen fra layoutet side til ren digital tekst) over korrektur af diverse andre tekstfejl (fx ÅRETS *naRRøv*) og registrering af stavefejl (fx *legendraiske*) til komplet indtastning af ikkekonventionelle tekster såsom taleboblerne fra Anders And & Co.

Efter dette store arbejde blev teksterne opmærket med den automatiske tagger/parser DanGram (Bick 2001) og renset for systematiske uoverensstemmelser i lemmatiseringen (se nedenfor). I den opmærkede tekstmasse på i alt 903.075 ord blev der herefter ved en automatisk, randomiseret procedure udpeget 1000 tekstprøver a 250 ord og altså således et kerneordsmateriale i form af en undermængde af det samlede korpus på i alt 250.000 ord.

Det samlede tekstmateriale på 903.075 ord inklusive de udpegede tekstprøver på i alt 250.000 ord blev herefter indlæst i korpusdatabasen CWB (Corpus Workbench) og gjort tilgængeligt som et korpus i webgrænsefladen Korp, se Figur 1 (Borin et al. (2012); se også Språkbankens offentlige implementering på https://spraakbanken.gu.se/korp).

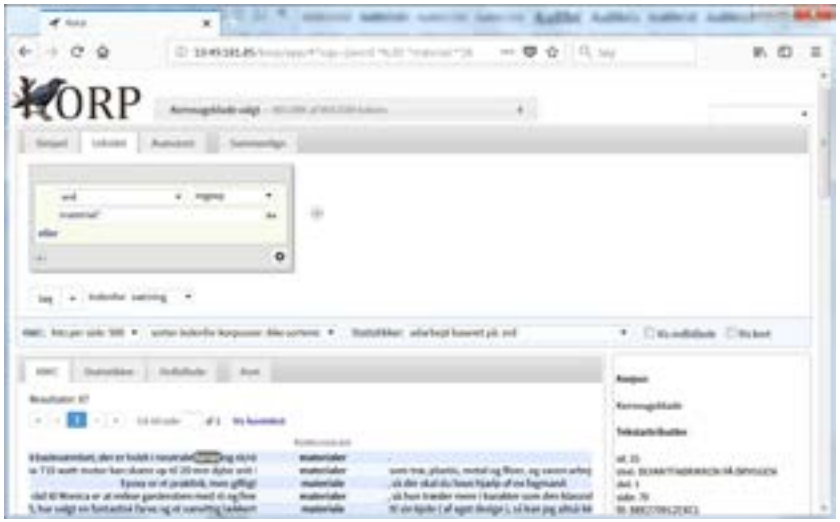

Figur 1. Kerneordskorpusset (ugeblade) i grænsefladen Korp

Herefter blev kerneordene udtrukket af det færdige korpus efter en separat procedure. Et datasæt blev udtrukket med hvert ordtoken og dets DanGram-tilskrevne lemmaform og ordklasse, og ud fra dette datasæt blev der produceret et aggregeret datasæt med antallet af de enkelte lemmaer mv. Det aggregerede datasæt måtte til slut håndkorrigeres for ikke-systematiske uoverensstemmelser i lemmatiseringen (se afsnit 5).

De forskellige rettelser af DanGrams automatiske lemmatisering der var nødvendige, beskrives i det følgende.

5. Erfaringer fra håndkorrigeret autolemmatisering

Ruus har i sin kerneordsundersøgelse benyttet en rent formel lemmadefinition der (med enkelte modifikationer) svarer til den der kan uddrages af Retskrivningsordbogen, 1. udgave, 1986. Ifølge denne lemmadefinition, der er uændret i de følgende udgaver af ordbogen, er opdelingen i opslagsord ”principielt uafhængig af ordenes betydning. Det bevirker, at ord med forskellig betydning er slået sammen i ét opslagsord, hvis de i øvrigt har samme stavemåde, udtale, ordklasse og bøjning, og hvis de indgår i sammensætninger på samme måde” (Retskrivningsordbogen 1986:16). Ved lemmatiseringen af

kerneordskorpus 2.0 har vi af hensyn til sammenligneligheden måttet benytte samme rent formelle princip. En konsekvent efterlevelse af dette princip kan medføre at nogle meget hyppigt forekommende lemmaer ikke opnår status som kernelemmaer fordi det ikke er muligt på formelt grundlag at udskille de 20 belæg som kerneordskriteriet kræver. Det drejer sig især om homografe lemmaer med samme ordklasse, fx 1. *sol* sb. (et himmellegeme) overfor 2. *sol* sb. (en opløsning) og 1. *æg* sb. (den skarpe kant på en kniv e.l.) overfor 2. *æg* sb. (fx hønseæg). Oplagte kerneordskandidater som 1. *sol* og 2. *æg* risikerer at udgå af listen fordi de lemmaadskillende bøjningsformer, fx pluralisformen *sole* og singularisformen *ægget*, ikke forekommer i tilstrækkeligt omfang i det undersøgte korpus. Det nytter ikke at der er tilstrækkeligt med polylemmatiske ordformer der ikke kan adskille lemmaerne, fx *solen* og *æggene* (jf. Ruus 1995:115 ff.).

Det er desuden et problem ved sådanne polylemmatiske former at selv mindre fejlfordelinger af ordformer på de forskellige mulige lemmaer (i den automatiske lemmatisering) kan føre til at ord der egentlig er kerneord, ikke bliver identificeret som sådanne.

Der er også andre lemmatiseringsproblemer der ikke kan løses automatisk, og som kan være vanskelige for selv de skarpeste filologer. Det giver vi et eksempel på i næste afsnit.

5.1 Ikke-systematiske uoverensstemmelser mellem DanGram og RO 2012

I dette afsnit giver vi et enkelt eksempel på et særlig drilsk lemmatiseringsproblem som ikke kan løses automatisk.

Lemmaet *hotel* med ordklassen substantiv har 18 forekomster. Forekomsterne er for størstedelens vedkommende upåfaldende, se eksemplerne nedenfor.[2] I *Hotel d'Angleterre* er *Hotel* lemmatiseret korrekt som substantiv, jf. Ruus (1995:113): "Da hele arbejdet med at finde kerneord bygger på enkelte ordformer, er proprier fra konkordanserne bestående af flere ordformer ikke registreret som sådanne."

[2] Dog er der en enkelt ting der springer i øjnene, nemlig en enkelt brug af *Hotel* med stort begyndelsesbogstav (korrekt iflg. RO § 12.7, jf. fx *Region Syddanmark*) som en del af navnet *Hotel d'Angleterre* (i øvrigt i modsætning til "Tjæreborgs hotel Stella Polaris", hvor *hotel* ikke er en del af navnet, men fungerer som en appellativisk kategoribetegnelse.

optaget på Costa del Sol og Tjæreborgs	**hotel**	Stella Polaris.
Holdt op imod de	**hoteller**	, jeg allerede havde stiftet bekendtskab med ..
Kort efter ankomsten til	**Hotel**	D'Angleterre torsdag eftermiddag begyndte der ..
De ville gerne betale for en uge eller to på et	**hotel**	, og allerede samme dag overførte de et beløb ..
.., men byens	**hoteller**	har ofte gode tilbud i weekenderne ..

Tabel 3. Lemma: hotel, ordklasse: substantiv. Uddrag af konkordans på 18 forekomster

De 18 forekomster af former af *hotel* er umiddelbart for lidt til at dette lemma kan tælle med som kerneord.

Vi kan imidlertid se i vores datamateriale at DanGram-taggeren ikke konsekvent holder sig til den ene ordklasse *hotel* kan have iflg. Retskrivningsordbogen, og *Hotel d'Angleterre* ser faktisk ud til at være en afvigelse fra DanGrams normale måde at håndtere den slags eksempler på.

En konkordans af lemmaet *hotel* hvor ordklassen ifølge DanGram ikke er et substantiv, men derimod (en del af) et proprium, giver 10 forekomster af *Hotel*/*HOTEL* med stort begyndelsesbogstav med et hotelnavn enten før eller efter – eller begge dele:

Placering af hotelnavn	Forekomst	Antal
Hotelnavn før *Hotel*	Paradise Hotel	3
	COMWELL HOTEL	1
	Crawford Hotel	1
	Beverly Hilton Hotel	1
Hotelnavn efter *Hotel*	Hotel D'Angleterre	1
	Hotel Plaza	1
	Hotel Skt. Petri	1
Hotelnavn både før og efter	Grand Hotel Quisisana	1

Tabel 4. Forekomster af lemmaet hotel med ordklassen proprium iflg. DanGram

Med 10 ekstra forekomster af lemmaet *hotel* (af DanGram kategoriseret som proprier) ud over de 18 DanGram havde identificeret som substantiver, burde lemmaets status som kerneord nu være genoprettet med i alt 28 forekomster, der alle ifølge RO er substantiver.

Der er dog endnu en lille spidsfindighed der skal tages højde for, nemlig ordenes eventuelle status som udenlandske ord. De 6 forekomster af *Hotel* med et navn forrest virker alle udenlandske. Selve navnene indbyder til en engelsk udtale (*Paradise*, *Crawford*, *Beverly Hilton*, *COMWELL*), og sammenstillingen med *Hotel* udgør i alle tilfælde tydeligt ét proprium med flere ordformer, hvorved det naturligste bliver også at bruge en engelsk udtale på *Hotel*. Noget tilsvarende gør sig gældende for *Grand Hotel Quisisana*, her dog måske snarere med en fransk eller italiensk udtale (hotellet ligger på Capri). Hvis disse former skal klassificeres som udenlandske ord, kan de ikke bidrage til at hæve antallet af *hotel*, sb.-forekomster op på de kerneordskritiske 20.

I så fald er der kun navnene på de danske hoteller tilbage: *Hotel D'Angleterre*, *Hotel Plaza* og *Hotel Skt. Petri*. Her vil den mest sandsynlige udtale af *hotel* i alle tre tilfælde være dansk, og dermed ender vi trods alt med 3 ekstra forekomster af *hotel* ud over de 18 identificeret som substantiver af DanGram og således i alt 21 – lige akkurat nok til at lemmaet bliver et kerneord.

Man kan diskutere om henvisning til udtale som ovenfor er rimeligt indenfor den strengt formelle lemmatisering der er lagt op til i Ruus (1995). Hvis udtaleovervejelser som de ovenstående ikke må tages i betragtning, er der på den anden side ingen måde at identificere, endsige forkaste de udenlandske forekomster af *hotel* på – formen *hotel* er monolemmatisk i Retskrivningsordbogen, og samtlige forekomster vil i så fald automatisk skulle tilskrives ordklassen substantiv. I tilfældet *hotel* bliver resultatet således det samme uanset hvad: Ordet bliver et kerneord.

Der er mange ting der således må håndteres manuelt. Dog er der en del lemmatiseringsproblemer der er systematiske og kan løses automatisk.

5.2 Systematiske uoverensstemmelser mellem DanGram og RO 2012

Ved en gennemgang af en tidlig version af kerneordslisten identificerede vi et antal systematiske uoverensstemmelser mellem DanGrams grammatiske opmærkning og Retskrivningsordbogen. Der er dels tale om uoverensstemmelser i ordklasser der synes at være udtryk for en anden, men i og for sig rimelig grammatisk synsvinkel, dels om deciderede fejlanalyser. Vi giver eksempler på disse to typer uoverensstemmelser i dette afsnit.

Et udpluk af systematiske ordklasseuoverensstemmelser er vist i tabel 5.

Eksempel	Lemma	DanGram-ordklasse	Korrekt ordklasse iflg. RO 2012
Senere *fik hun tegnet endnu flere ..*	sen	adv.	adj.
I ***begge*** *ender af hver gjord ..*	begge	determinativ	pron.
.. 11 år yngre ***end*** *sin kæreste ..*	end	præp.	konj.
Bering House ***of*** *Flowers*	of	præp.	(udenl. ord)

Tabel 5. Eksempler på systematisk afvigende ordklassetilskrivninger i DanGram

Lemmaet *sen* klassificeres af DanGram som et adverbium når det står adverbielt i sætningen – en helt igennem rimelig analyse, men en ordklassetilskrivning der er i uoverensstemmelse med Retskrivningsordbogen, hvor *sen* kun har ordklassen adjektiv. (Når *sen* står som adjektiv, klassificerer DanGram det som et sådant, fx *en* ***sen*** *aften*, *de* ***seneste*** *år* osv.). Pronomenet *begge* klassificeres konsekvent som determinativ af DanGram. Determinativ er en syntaktisk kategori, ikke en ordklasse, så her har den grammatiske funktion igen fået forrang i DanGrams klassificering (ligesom den adverbielle funktion af *sen* får forrang for ordklassen adjektiv). Analysen er igen i og for sig rimelig, men ifølge Retskrivningsordbogen har *begge* ordklassen pronomen, og kun den. Konjunktionen *end* klassificeres af DanGram

som en præposition hvis det efterfølges af en nominalhelhed, men som en underordningskonjunktion hvis det efterfølges af en sætning. Igen en helt rimelig analyse på et funktionelt niveau, men ifølge Retskrivningsordbogen kan *end* ikke have ordklassen præposition, kun konjunktion eller adverbium. Et ganske særligt tilfælde udgøres af kategorien ”udenlandske ord”, dvs. fremmed ordstof der ikke har status som fremmedord, og som derfor ikke er med i de ordbøger der beskriver det danske ordforråd, inkl. Retskrivningsordbogen. I praksis drejer det sig kun om de engelske ord *of* og *the*, der indgår i et stort antal engelsksprogede navne og titler. DanGram tildeler disse ord den ordklasse de har i engelsk, og i kerneordssammenhæng skal de klassificeres som ”udenlandske ord”, uden ordklasseangivelse (jf. Ruus 1995:114).

Ud af de ca. 1200 lemmaer på vores første tentative kerneordsliste har vi indtil videre fundet 75 sådanne systematiske uoverensstemmelser, altså ca. 6 %. De fordeler sig på korrekte ordklasser ifølge Retskrivningsordbogen som vist tabel 6.

DanGram-ordklasse rettes til ...	Antal lemmaer
adjektiv	29
pronomen	15
substantiv	10
verbum	8
konjunktion	4
udenlandsk ord	3
præposition	3
adverbium	2
talord	1

Tabel 6. Optælling af hvor mange lemmaer der skal tilskrives end anden ordklasse end den DanGram tilskriver

Det er især adjektiver der er blevet fejlklassificeret af DanGram, efterfulgt af pronomener, substantiver, verber og et antal småordklasser. Pronomenerne udgøres i de fleste tilfælde af lemmaer der klassificeres som determinativ: *begge*, *denne*, *du*, *enhver*, *hvilken*, *ingen*, *jeg*, *nogen*, *selv*, *sin*. Det kan undre at de personlige pronomener *du* og *jeg* optræder her. Det skyldes at *din* og *min*, der i Retskrivningsordbogen og den grammatiske tradition i øvrigt klassificeres som possessive pronomener, af DanGram klassificeres som genitivformer af de personlige pronomener *du* og *jeg*. Hvorfor *selv* klassificeres som determinativ, er der ingen oplagt forklaring på givet eksempler som fx *sådan en kan man da* ***selv*** *lave*, *det må du* ***selv*** *se*, *Jeg synes jo ikke* ***selv****, jeg er lækker*.

Et eksempel på en decideret systematisk fejlanalyse fra DanGrams side kan ses i klassifikationen af ordformen *siden*. I tabel 7 vises DanGrams klassificering af 812 forekomster af *siden*[3] underopdelt efter de korrekte ordklasser. Den næsten helt systematiske fejlanalyse kan ses i DanGrams klassificering af *siden* i sætningsinitial position som bestemt form af substantivet *side*. Her skal hele 95,5 % af forekomsterne i stedet klassificeres som adverbier. Her drejer det sig om eksempler som ***Siden*** *har hun kæmpet for erstatning og retfærdighed*, ***Siden*** *havde ingen set dem* og lignende. Den resterende ene forekomst er en præposition: ***Siden*** *da har jeg været allergisk.* I dette lille hjørne af den danske grammatik er der plads til forbedring af DanGrams regler, som vil kunne indfange den slags forekomster i en klart bedre analyse uanset grammatisk synsvinkel. Også de 23,1 % sætningsinitiale præpositioner klassificeret som adverbier af DanGram vil kunne korrigeres systematisk: Der er i alle 6 tilfælde tale om forbindelsen *siden da* eller *siden dengang*, som i ***Siden da*** *er der sket meget på markedet*. Også andre af de særligt hyppige fejlklassifikationer af *siden* vil kunne korrigeres systematisk.

[3] Fundet i det komplette korpus, altså også i de dele af teksterne der ikke er udvalgt til tekstprøver.

DanGram-klassificering af *siden* fordelt på korrekte ordklasser		Ikke-initial placering	Initial placering	Total
adv. (DanGram)		**377**	**26**	**403**
	adv.	99,2 %	76,9 %	97,8 %
	konj.	0,3 %	0,0 %	0,2 %
	præp.	0,3 %	23,1 %	1,7 %
	sb.	0,3 %	0,0 %	0,2 %
konj. (DanGram)		**84**	**10**	**94**
	adv.	9,5 %	0,0 %	8,5 %
	konj.	85,7 %	100,0 %	87,2 %
	præp.	4,8 %	0,0 %	4,3 %
præp. (DanGram)		**100**	**15**	**115**
	adv.	13,0 %	0,0 %	11,3 %
	konj.	1,0 %	0,0 %	0,9 %
	præp.	86,0 %	100,0 %	87,8 %
sb. (DanGram)		**178**	**22**	**200**
	adv.	19,1 %	95,5 %	27,5 %
	konj.	0,6 %	0,0 %	0,5 %
	præp.	5,6 %	4,5 %	5,5 %
	sb.	74,7 %	0,0 %	66,5 %

Tabel 7. DanGrams klassificering af ordformen *siden*. Tallene er delt op efter om *siden* forekommer sætningsinitialt (som i Siden har der været stille) eller ej (som i Det var længe siden ...). Tal i halvfed er rå forekomsttal, resten er procenter af disse

Et andet eksempel er DanGrams klassificering af *som*, se Figur 2.

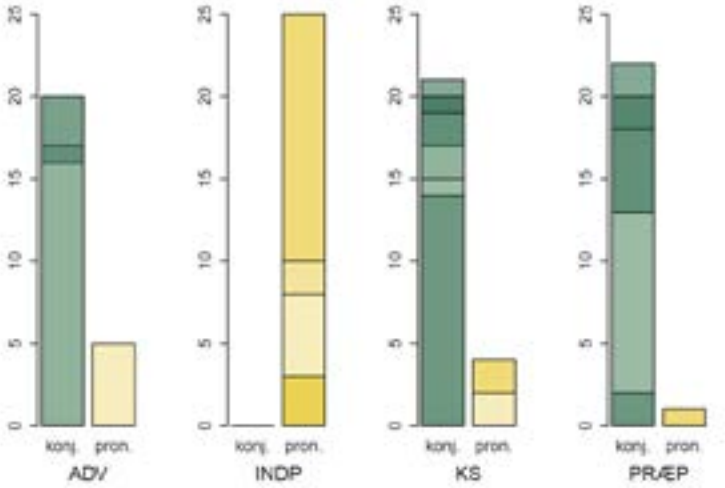

Figur 2. DanGrams klassificering af ordformen *som*. DanGrams ordklasser ADV, INDP, KS og PRÆP er fordelt på Den Danske Ordbogs to ordklasser konjunktion og pronomen

Figur 2 viser 25 tilfældigt udvalgte forekomster af *som* af DanGram klassificeret som ”ADV”, 25 klassificeret som ”INDP” (”independent pronoun”, altså pronomen), 25 som ”KS” (”[k]onjunction, subordinating” (sic.), altså konjunktion) og 25 som ”PRÆP”. Indenfor hver af DanGrams ordklasser er forekomsterne underopdelt efter om de svarer til Den Danske Ordbogs (DDO, se ordnet.dk) to hovedbetydninger af *som*, hhv. den konjunktionale og den pronominale betydning. De mørke nuancer i venstresøjlerne svarer til diverse underbetydninger af konjunktionsbetydningen i DDO, de lyse nuancer i højresøjlerne svarer til *som*s forskellige grammatiske

funktioner i den relativsætning det indleder (hhv. subjekt, objekt, styrelse og knudesubjekt). Det væsentlige er det overordnede billede: DanGram klarer den overordnede klassifikation af *som* som pronomen godt (alle DanGrams INDP'er svarer til den ældre traditions analyse af *som* i funktionen som relativt pronomen) mens resten af DanGrams kategorier svarer nogenlunde til DDO's konjunktion. Imidlertid havde DanGram helt kunnet undgå fejlklassificeringer ved at følge Retskrivningsordbogen, der følger den nyere danske grammatiske tradition, hvor *som* klassificeres som konjunktion og kun som konjunktion. At ordbogen måske skulle overveje at tilføje ordklassen præposition, er en helt anden sag (jf. klart præpositionelle anvendelser som *Ham er du da mindst lige så god som*).

Den minutiøse kuratering af kerneordene fører til mange overvejelser af denne art, hvor det kan være svært at træffe en helt sikker afgørelse. Trods al mulig metodestringens vil man derfor næppe helt kunne undgå subjektivt farvede kategoriseringer i fremfindingen af kerneordene.

6. Kerneordskorpus 1.0 vs. 2.0 – et par diakrone observationer

Kerneordskorpus 2.0 vil kunne bruges til meget pålidelige undersøgelser af diakrone ændringer i det centrale ordforråd. Vi foretager her et par første sammenlignende nedslag i det gamle og det nye kerneordskorpus.

6.1 Hun vs. han

I Figur 3 ses et diagram over udviklingen fra det gamle kerneordskorpus til det nye af pronomenerne *hun* og *han*. De enkelte former af de to lemmaer er vist så man kan se den konsekvente udvikling der er sket.

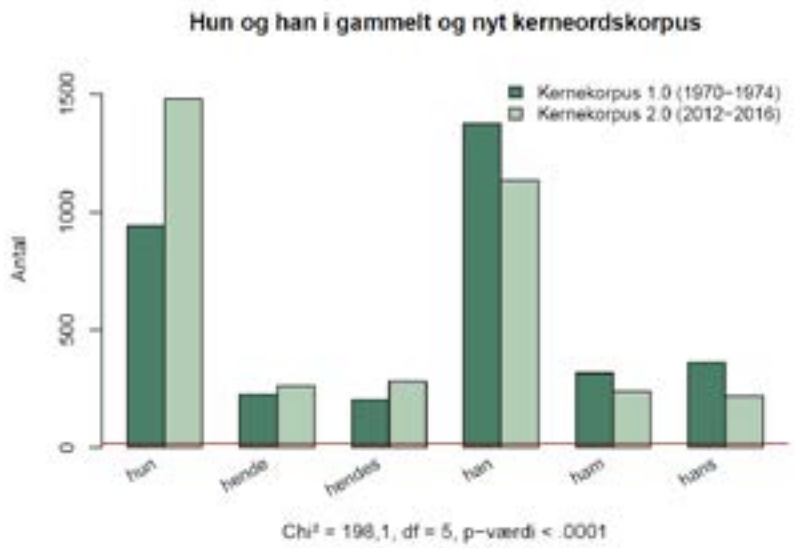

Figur 3. Hyppigheder af lemmaerne *hun* og *han* inkl. bøjningsformer i det gamle og det nye kerneordskorpus. Den vandrette linje repræsenterer kerneordsgrænsen på 20 forekomster

De mørke søjler i Figur 3 repræsenterer hyppighederne i det gamle kerneordskorpus, de lyse søjler hyppighederne i det nye. I venstre side af diagrammet kan man således se at hyppigheden af *hun* er steget med over 50 %. Formerne *hende* og *hendes* er ligeledes steget en smule. I højre side kan man derimod se at hyppigheden af *han*, *ham* og *hans* er faldet noget. Det samlede antal af lemmaerne *hun* og *han* er kun steget med knap 6 % i forhold til det gamle kerneordskorpus (fra 3427 til 3623 forekomster), og den markante udvikling i brugsmønsteret er da også statistisk højsignifikant ($Chi^2 = 198$, $df = 5$, $p < 0.0001$). Ordformen *hun* i det nye korpus har sågar overhalet *han* i det gamle. Der er her selvfølgelig ikke tale om ændringer i sammensætningen af det centrale ordforråd – *hun* og *han* ligger begge langt over

kerneordsgrænsen på 20 forekomster (markeret med vandret linje i Figur 3). Men vi har her at gøre med en diakron ændringsobservation (vel at mærke i ”virkelig tid”[4]) der formentlig er så pålidelig som den overhovedet kan blive. Det synes indiskutabelt at kvinder omtales hyppigere i ugebladene nu end tidligere. Og hvad bunder denne ændring i brugsmønsteret så i? Man kan umiddelbart forestille sig to overordnede muligheder: 1) Der er kommet flere artikler om og med kvinder; 2) kvinderne er kommet mere på banen i de enkelte artikler – eller en kombination af disse. Uanset hvordan det således ser ud rent tekststrukturelt, er det nok så relevant at spørge til indholdssiden: Er ændringen udtryk for at der omtales flere kvinder i færd med at gøre traditionelle ’kvindeting’, eller er der snarere tale om at kvinder i højere grad er trængt ind på mændenes traditionelle domæner? Vi kan ikke komme det nærmere på det foreliggende grundlag, navnlig fordi teksterne fra det gamle kerneordskorpus ikke opbevares samlet længere. Men man vil kunne undersøge det nærmere ved at gennemlæse en stikprøve af relevante ugeblade fra de to perioder 1970-1974 og 2012-2016.

6.2 Ugedagene

I forbindelse med udgivelsen af Danske Kerneord (Ruus 1995) var der en del der morede sig over at alle ugedagene var kerneord – undtagen *onsdag*. Vi har sammenlignet hyppighederne af ugedagene i det gamle og det nye korpus. Resultatet kan ses i figur 4.

[4] Indenfor sociolingvistiske sprogforandringsstudier opererer man med studier i hhv. forestillet og virkelig tid efter William Labovs begreber *apparent time* og *real time* (Gregersen & Kristiansen 2015:12 f. og 33 f.). Studier i forestillet tid indebærer at man undersøger sproget hos informanter i forskellige aldersklasser ud fra den antagelse at forskellene er udtryk for igangværende sprogforandring. Studier i virkelig tid er undersøgelser gentaget med år(tier)s mellemrum. Studier i virkelig tid deles op i panelstudier, hvor sproget fra den samme flok informanter underkastes sådanne gentagne studier, og trendstudier, hvor sprog der så vidt muligt kommer fra tilsvarende kilder, undersøges med passende mellemrum – som her.

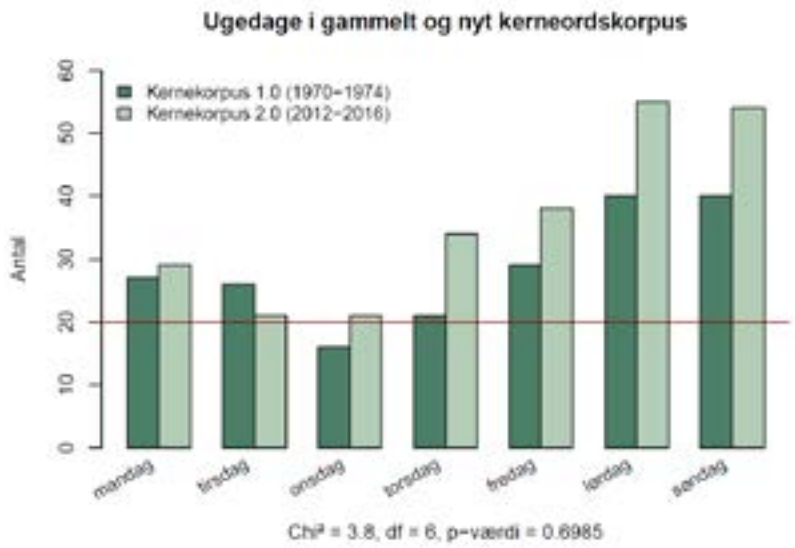

Figur 4. Hyppigheder af ugedagene i det gamle og det nye kerneordskorpus. Den vandrette linje repræsenterer kerneordsgrænsen på 20 forekomster

Det viser sig at alle ugedagene i denne omgang kvalificerer sig som kerneord – også *onsdag*.

Hvad der imidlertid er væsentligere, er at brugsmønsteret i dette lukkede leksikalske paradigme ikke har ændret sig i statistisk signifikant grad fra dengang til nu ($Chi^2 = 3{,}8$, $df = 6$, $p = 0{,}6985$). Det overordnede forekomsttal for ugedagene er ganske vist steget med over 25 % i forhold til det oprindelige kerneordskorpus (fra 199 til 252 forekomster), og det forklarer hvordan *onsdag* nu lige nøjagtig formår at opnå kerneordsstatus. Men brugsmønsteret ugedagene imellem er altså det samme, med flere referencer til weekenddagene og færre til dagene i starten og især midten af ugen. Det virker ikke rimeligt at konkludere at der er sket væsentlige ændringer i det centrale ordforråd. Således har *onsdag* i virkeligheden samme status som dengang, uanset om det har været kerneord eller ej.

7. Konklusion og perspektiver

Kerneordskorpus 2.0 er et nyt ugebladskorpus med materiale fra 2012-2016 som er maksimalt sammenligneligt med det oprindelige kerneordskorpus fra 1970-1974. Vi har her beskrevet sammensætningen og opbygningen af korpusset, herunder de lemmatiseringsproblemer der skal håndteres i forbindelse med automatisk grammatisk opmærkning. En konklusion er at alt ikke går af sig selv bare fordi man benytter sig af automatiserede metoder. Der er i allerhøjeste grad stadig brug for lingvistisk ekspertviden i arbejdet med et sådant korpus. Vi vil også fremhæve oprensningen og kurateringen af det digitale tekstmateriale vi har arbejdet med – den alene har kostet projektet anseelige ressourcer. Derudover er der som beskrevet systematiske og ikke-systematiske uoverensstemmelser mellem den automatiske opmærkning og den grammatiske norm vi arbejder indenfor. Empiri tager tid – også med hjælpemotor.

Vi har i et par nedslag demonstreret hvordan det nye kerneordskorpus kan bruges til meget pålidelige diakrone undersøgelser af ordforrådet i samspil med hyppighedslisterne fra det gamle korpus: *Hun* har taget førertrøjen fra *han* i ugebladene, og *onsdag* har samme status som det havde dengang – uanset om det har været kerneord eller ej.

Der er oplagte fremtidsperspektiver i det nye korpus på kortere og længere sigt. Først og fremmest skal korpussets oprindelige formål selvfølgelig opfyldes og evt. nye moderne importord i kerneordforrådet identificeres. Derefter vil det være oplagt at få lavet en detaljeret analyse af tilvæksten af nye kerneord i det hele taget – og bortfaldet af gamle kerneord. En interessant korpuslingvistisk undersøgelse vil være at finde ud af hvor vigtigt det egentlig er at kuratere et korpus til mindste detalje som det er gjort her. Hvor stor forskel gør det egentlig? Ville man evt. kunne 'nøjes' med et større, men til gengæld mindre velkontrolleret korpus?

I modsætning til det oprindelige kerneordskorpus har vi med Kerneordskorpus 2.0 ikke bare en optælling af lemmaerne, men et levende korpus indlæst i en brugervenlig søgegrænseflade (Korp), hvor lemmaerne til enhver tid kan tjekkes og nye korpusundersøgelser foretages. Med de grundige retteprocedurer korpusset har været igennem, vil det kunne tjene som en form for guldstandard for

grammatisk opmærket tekst og dermed kunne bruges til nøjagtige grammatiske analyser af sproglige fænomener, så længe de har en vis hyppighed. Korpusset er jo nemlig ikke voldsomt stort, en egenskab der i sig selv kan gøre det til en mere overskuelig opgave løbende at rette den grammatiske opmærkning og på den måde måske endda gøre korpusset endnu bedre over tid.

Tak

Forfatterne vil gerne takke Hanne Ruus, som har ydet en uvurderlig hjælp i forbindelse med opbygningen af kerneordskorpus 2.0. Vi takker også de studentermedhjælpere der var med til at indsamle, rense og forberede teksterne i korpusset: Anders Schack, Winnie Collin, Nanna Hansen, Amalie Arleth Viinholt og Lasse Halberg Haarbye.

Litteratur

Andersen, M. Heidemann (2019) Yes, det er coolt. Moderne importord i danske aviser. Y.U. Goldshtein, I. Schoonderbeek Hansen & T. Thode Hougaard (red.) *17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:45-57.

Bick, Eckhard (2001) En Constraint Grammar Parser for Dansk. Peter Widell & Mette Kunøe (red.) *8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, 12.-13. oktober 2000*. Århus: Århus Universitet:40-50.

Borin, Lars, Markus Forsberg & Johan Roxendal (2012) Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. *LREC*:474-78.

Diderichsen, Philip (2019) Moderne importord over tid i høj opløsning. Y.U. Goldshtein, I. Schoonderbeek Hansen & T. Thode Hougaard (red.) *17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:231-255.

Duncker, Dorthe (2013) Kerneord og DANwORD som grundlagsmetode for korpusprofilering. Dorthe Duncker mfl. (red.) *Betydning og forståelse. Festskrift til Hanne Ruus*. København: Selskab for Nordisk Filologi.

Gregersen, F. & T. Kristiansen (2015) Indledning: Sprogforandring i virkelig tid. Gregersen, F. & Kristiansen, T. (red.) *Hvad ved vi nu – om danske talesprog?* København:Sprogforandringscentret.

Maegaard, Bente og Hanne Ruus (1986) *Hyppige ord i danske aviser, ugeblade og fagblade*. Bind 2. København: Gyldendal.

Retskrivningsordbogen (1986) Dansk Sprognævn (udg.) København: Gyldendal:16.
RO = *Retskrivningsordbogen*, https://ds.dk/ro.
Ruus, Hanne (1995) *Danske Kerneord. Centrale dele af den danske leksikalske norm* 1-2. København: Museum Tusculanums Forlag.
Schack, Jørgen (2019) Kerneimportord. *Yes, det er coolt. Moderne importord i dansk* [under udgivelse].

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen og Tina Thode Hougaard (udg.): 17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Sidder, går og står og … : et interaktionelt blik på kongruenskonstruktion i dansk

Yonatan Goldshtein
Aarhus Universitet

1. Indledning

I denne artikel undersøges en grammatisk konstruktion i dansk på baggrund af dens brug i naturligt forekommende samtale. Undersøgelsen baserer sig teoretisk på den interaktionelle lingvistik, der søger at undersøge hvordan sprog faktisk bruges af talere i naturlig tale (Couper-Kuhlen &Selting 2018). Der er sket meget i beskrivelsen af det danske samtalesprogs grammatik siden oprettelsen af forskningsgruppen DanTIN og deres online platform Samtalegrammatik.dk for fem år siden (Steensig et al. 2013). Selvom grammatiske ”kerneområder” som syntaks (fx Mikkelsen 2010) og morfologi (fx Hamann et al. 2012) har fået noget opmærksomhed, har størstedelen af bidragene til samtalegrammatikken dog være inden for områder, der tidligere har været stort set uberørte i traditionel grammatisk beskrivelse, så som interjektioner, partikler og enkeltordsytringer (fx Brøcker et al. 2012, Tholstrup 2014). Når grammatiske konstruktioner er blevet behandlet, har det været relativt faste konstruktioner som ”at have haft ringet” (Brøcker 2015) eller ”hvad hedder det” (Clausen & Pedersen 2017).

Konstruktionen, der her undersøges, hører til en konstruktionstype, der kaldes ”kongruenskonstruktion” (Hansen & Heltoft 2011:979-1009), og mere specifikt undergruppen, der af Nielsen (2011) kaldes ”situativ konstruktion”. Konstruktionen består på overfladen af to verber (V1 og V2), der er sideordnede med *og*, fx

(1) Pia sidder og smiler
(2) Hans går og lyver

V1 (her *sidder* eller *går*) er semantisk afbleget i den forstand, at det ikke bidrager med hele sin leksikalske semantik til prædikationen. Det bidrager derimod ved at give en særlig tolkningsramme for den situation, der prædikeres med V2 (her *smiler* eller *lyver*), som angivende en imperfektivt kodet beskrivelse af en specifik situation. Brugen af denne konstruktion umuliggør altså en essentiel eller generel tolkning af V2 (Nielsen 2011:119).

I artiklen argumenterer jeg for, at konstruktionens evne til at forankre en situation i et bestemt temporalt og fysisk rum, samt give en imperfektiv tolkning af en situation, kan anvendes af talere til at udføre bestemte handlinger som fx at udtrykke epistemisk og affektivt ståsted – altså vidensforhold og følelse om noget. Jeg argumenterer videre for, at de forskellige verber, der kan bruges som V1, ser ud til at udfylde forskellige roller, samt at de to betydningskomponenter – imperfektivt aspekt og forankring i en specifik situation – kan mobiliseres eller nedtones af talere i forskellige kontekster.

Ønsket med artiklen er at bidrage til den interaktionelle lingvistik med en beskrivelse af en grammatisk konstruktion i dansk, og at bidrage til beskrivelsen af kongruenskonstruktion i dansk ved at nuancere billedet af V1's rolle i konstruktionen.

2. Kongruenskonstruktion

Den grammatiske konstruktion i dansk, der her interesserer mig, er beskrevet inden for to teoretiske rammer: en funktionel (Nielsen 2010, 2011, Hansen & Heltoft 2011:979-1009) og en generativ (Bjerre & Bjerre 2007a, 2007b, 2009, Kjeldahl 2010, Biberauer & Vikner 2015, 2017). Konstruktionen betegnes i den funktionelle tradition "kongruenskonstruktion". Kendetegnende for denne konstruktionstype i deres beskrivelse er, at den konstitueres som konstruktion gennem kongruens (især Nielsen 2010). I den generative tradition betegnes den "pseudokoordination", da der hverken er tale om et rigtigt side- eller underordningsforhold, men at der gennem øjensynlig sideordning skabe ét komplekst prædikat, der kun prædikerer én situation (Bjerre & Bjerre 2007b).

Denne overordnede konstruktionstype favner mange forskellige konstruktioner og er blevet underinddelt på en række forskellige måder. Hansen & Heltoft (2011:979) inddeler konstruktionerne på baggrund af hvilke verber, der kan bruges som V1. Kjeldahl (2010:29-33) inddeler dem på baggrund af, om de angiver progressivt eller inceptivt aspekt. I det følgende vil jeg dog benytte mig af Nielsens (2011:102) typologi, hvor kongruenskonstruktionerne inddeles i underkategorier på baggrund af en lang række semantiske kriterier. Konstruktionen, der undersøges i denne artikel, kaldes i denne typologi "situativ konstruktion". Nedenfor vil jeg kort redegøre for, hvad der kendetegner denne konstruktion både i relation til dens form og betydning.

2.1. Form

Der er i litteraturen nogen uenighed om hvordan denne konstruktionstype bedst analyseres.[1] Den teoretiske diskussion om konstruktionens syntaks er dog ikke væsentligt for nærværende undersøgelse. Derfor gennemgår jeg i det følgende blot de formelle træk, der karakteriserer konstruktionen, om hvilke der er meget lidt uenighed i litteraturen.

På overfladen ligner kongruenskonstruktion sideordning mellem to verber, der kongruerer med hensyn til fleksivisk form[2], fx:

(3) Pigen sidder og synger

En lang række træk adskiller dog konstruktionen fra almindelig sideordning. Fx kan der ikke byttes rundt på rækkefølgen af V1 og V2 (4), konstruktionen kan ikke modificeres med konjunktionen *både* (5), konstruktionens verber kan ikke have forskellige subjekter (6), og konstruktionens subjekt kan ikke ekspliciteres for begge verber (7).

[1] Kjeldahl (2010:21) beskriver konstruktionen som underordning, Bjerre & Bjerre (2007a) som hverken underordning eller sideordning, Hansen & Heltoft (2011:980) som en type serialkonstruktion, og Nielsen (2011:59) som katataktisk konstruktion eller samordning.

[2] Hos Hansen & Heltoft (2011:980) og Nielsen (2011:49) er kongruensen det rimære konstituerende træk ved konstruktionen. Kjeldahl (2010) argumenterer for at den identiske fleksion er semantisk tom, men et resultat af en reparationsstrategi, da verberne ikke kan optræde som rene stammer.

(4) Pigen synger og sidder
(5) Pigen både sidder og synger
(6) Pigen sidder og pædagogen synger
(7) Pigen sidder og hun synger

Ovenstående sætninger er alle eksempler på almindelig sideordning og ikke kongruenskonstruktion. Disse syntaktiske forhold peger alle på det faktum, at konstruktionen ikke indeholder to prædikater, der beskriver to situationer, men derimod ét komplekst prædikat, der beskriver én situation (fx Nielsen 2011:28, Bjerre & Bjerre 2007a:11).

Situativ konstruktionen kan kendes fra andre typer af kongruenskonstruktion ved, at V1 er et af de fem positionsverber *stå, sidde, ligge, holde* og *hænge* eller fire bevægelsesverber *gå, løbe, rende* og *køre* (Hansen & Heltoft 2011:986). Kongruenskonstruktion består som sagt af et V1 og V2, der på overfladen er sideordnede. V1 bidrager dog ikke med hele sin leksikalske semantik til prædikationen. Det bidrager derimod ved at give en særlig tolkningsramme for situationen. For bevægelsesverberne gælder det dog, at de skal optræde i simpel atelisk form uden retningsadverbial, hvis de skal optræde som situativ konstruktion, fx:

(8) Jens gik og fandt guld
(9) Jens gik hen og fandt guld

Hvor (8) er en situativ konstruktion med et bevægelsesverbum som V1, er (9) derimod hvad Nielsen (2011:102) kalder en lokativ kontaktkonstruktion, som har en anden betydning.[3]

2.2. Betydning

Situativ konstruktionens primære funktion beskrives hos Nielsen (2011:112) som værende markering af en imperfektiv situationsbeskrivelse. Denne konstruktion udelukker en generel tolkning af situationen til fordel for en situationel tolkning, og udelukker en essentiel tolkning til fordel for en accidentiel (Hansen & Heltoft 2011:995, jf. Hansen 1990), fx:

[3] Hos Hansen & Heltoft (2011:993-994) ville (8) kategoriseres som en atelisk og (9) som en telisk lokaliseringskonstruktion. Kjeldahl (2010) kalder (8) for positional og (9) for directional pseudo-coordination.

(10) Familien spiser vegetarisk
(11) Familien sidder og spiser vegetarisk
(12) Familien er vegetarer
(13) * Familien sidder og er vegetarer

Eksempel (10) kan tolkes som en generel udtalelse om familien, altså at de altid spiser vegetarisk. Eksempel (11) forholder sig ikke til om familien generelt spiser vegetarisk, men er forankret i en bestemt situation, hvor familien har undladt kød. Eksempel (12) lægger op til en klar essentiel tolkning, da det udtrykker et permanent eller karakteristisk træk ved familien. Da situativ konstruktionerne udtrykker det situationelt forankrede, bliver (13) umulig i de fleste kontekster.

At konstruktionen giver en imperfektiv tolkningsramme vil sige, at der i beskrivelsen lægges særlig vægt på at situationen har intern temporal strutkur (Comrie 1976). Konstruktionen lægger altså op til procesfokus frem for resultatfokus (Nielsen 2011:120) og kan ikke bruges om momentære eller perfektivt kodede situationer.

Selvom V1 er semantisk afbleget, er valget af V1-verbum dog bl.a. motiveret af subjektets form, da dette kan have indflydelse på, om det kan siges at ligge, sidde eller stå (Nielsen 2011:119, jf. Hansen 1974). Det er mig bekendt ikke systematisk undersøgt, hvad der ellers spiller ind på valget af V1-verbum. Bjerre & Bjerre (2009) påpeger, at konstruktioner med *står* ofte indikerer at situationen er uafbrudt og presserende, i modsætning til fx konstruktioner med *går*. Sidstnævnte angiver også ofte at handlingsforløbet har noget længere varighed end de andre konstruktioner angiver (Brøcker 2013). Bjerre og Bjerre (2009:109) påpeger videre, at den specifikke aspektuelle tolkning skabes i samspil mellem V1 og V2's aktionsart.

Biberauer & Vikner (2017:79) bemærker også, at kongruenskonstruktion udover at angive aspektuel betydning, konsekvent tilføjer "a lively colloquial flavour, and, in a subset of cases, an unambiguously speaker coloured perspective on the event/state of affairs being reported". Dette kunne indikere, at konstruktionerne kan bruges i et handlingsperspektiv til fx at udtrykke affektivt ståsted – altså talerens følelse om noget.

3. Metodiske overvejelser

Da målet for den interaktionelle lingvistik er at beskrive naturligt sprog som det spontant produceres af talere i naturlige situationer, baserer dette studie sig udelukkende på lyd- eller videooptagelser af naturligt forekommende samtaler med flere samtalepartnere (jf. Mondada 2013). Alt data kommer fra SamtaleBank, som er den del onlinekorpusset TalkBank[4], der indeholder video- og lydoptagelser med tilhørende transskriptioner af dansksprogede samtaler (MacWhinney & Wagner 2010). Alle relevante passager fra samtalerne er blevet retransskriberet efter Jeffersons konventioner for transskription til samtaleanalyse (Jefferson 2004). Udvalgte passager, der er af særlig væsentlighed for analysen, vil være markeret med en pil og centrale ord og konstruktioner fremhævet med fed skrift. Øverst i alle eksempler vil det fremgå hvilken optagelse de kommer fra og hvilket linjenummer i den originale transskription, der svarer til linje 01 i eksemplet.

Da studiets formål er beskrivelsen af situativ konstruktionen i naturligt forekommende tale, har første skridt været indsamlingen af en kollektion af disse konstruktioner (jf. Hoey & Kendrick 2018). Da konstruktionens V1 er en lukket klasse, har jeg samlet min kollektion ved at søge på forekomster af de mulige V1-verber i alle mulige bøjningsformer i Samtalebankens dansksprogede samtaler. Af de mulige verber var *sidder* mest frekvent med cirka 20 forekomster og *står* mindst frekvent med cirka 10 forekomster. Selvom der blev fundet enkelttilfælde af brugen af andre verber, vil jeg i min analyse kun forholde mig til de verber, jeg fandt flere eksempler på.

4. Analyse

I dette afsnit undersøger jeg, hvordan situativ konstruktioner med *sidde*, *stå* og *ligge* bliver brugt i samtale. De er opdelt på baggrund af V1, da jeg mener, at konstruktionernes brug adskiller sig systematisk på baggrund af V1.

4.1. Sidder og …

Konstruktionen med *sidder* er i mit data den, der mest uproblematisk lever op til beskrivelsen af situativ konstruktionen som givende en

[4] https://samtalebank.talkbank.org/

imperfektivt kodet, situationsspecifik beskrivelse af en situation. I dette afsnit viser jeg, hvordan disse elementer af konstruktionens semantik iværksættes af talere i naturligt forekommende samtaler til at opnå bestemte kommunikative mål. De to eksempler, jeg analyserer nedenfor, eksemplificerer hvordan situationel forankring bruges i relation til at udtrykke epistemiske forhold. Epistemiske forhold omhandler påstande om viden i samtaler, og hvordan disse anfægtes og forsvares (Heritage 2013).

I (14) tales der om hvordan kartoffelmos har tendens til at sætte sig fast på tallerkener. I line 6-7 prøver Mette (ME) at genkalde sig, hvornår de spiste kartoffelmos. Der siges noget uforståeligt i linje 8 og i linje 10-11 bruges *sidder*-konstruktionen.

14: Kartofler og broccoli|1057

```
01    ME:   (nåmen så) når man har fået
            kartoffelmos op
02          så sætter det si::g
03          det brænder sig fast på tallerkner[ne]
04    TI:                                     [ja],
            det gør det nemlig,
05          (2.6)
06    ME:   ja jeg tænkte- (.) jeg ku jo heller ikk
            huske vi har fået det
07          fredag men jeg ↑tror faktisk vi fik i
            fredags,
08    TI:   °xxx°
09    TO:   nå:ja det var=
10 ->       =det vi sad å snakkede om med kopperne
            i går,
11    UK:   jamen- (.) det var sådan eller [det
            xxx]
12    TO:   [glas og] kopper og det
```

Konstruktionen med *sidder* bruges efter erkendelsesmarkøren *nå:ja*, der bruges til at signalere, at nogen har erkendt noget, der virker åbenlyst for andre i samtalen (Emmertsen & Heinemann 2010). Torben viser i linje 9-10, at en tidligere mangel på forståelse bliver annulleret af, at han er kommet i tanke om noget, han talte med de andre om i går. Havde han blot sagt *det vi snakkede om i går*, ville ytringen ikke

nødvendigvist være situationelt forankret og kunne referere til flere forskellige situationer i går. Selvom der ikke refereres til et specifikt tidspunkt, hvor samtalen er foregået, gives der klart indtryk af, at der henvises til en bestemt samtale.

I eksempel (15) bliver Morten (MO) forhørt af en politibetjent (P1) om et indbrud i en børnehave, han blev taget i at udføre. Betjenten har tidligere givet udtryk for, at han mener, at en anden person, Kenneth, har deltaget i indbruddet. Betjenten påstår altså at have viden om, hvornår Morten og Kenneth har været sammen – han påstår altså epistemisk adgang til begivenheder, han ikke har epistemisk autoritet over. Morten derimod har privilegeret adgang til viden om, og derfor epistemisk autoritet, over sin egen gøren og laden. Dette giver ham mulighed for ikke bare at afvise betjentens påstand, men også hans påståede adgang til viden. Betjenten bruger i eksemplet *sidder* konstruktionen til at placere hans kilde til viden i et rum, han har adgang til viden om. Der har Morten ikke samme mulighed for at afvise betjentens adgang til viden, men må gå ind i kampen om at definere, hvad der er sket i det rum, betjenten har specificeret. Det gør han ved at genbruge *sidder* konstruktionen fra betjentens tidligere tur.

15: Politiforhør|197

```
01     P1:   men synes du ikk det sjovt a- at
             Kenneth han altid er med,
02           (1.7)
03     MO:   er han altid med?
04  -> P1:   du sidder å fortæller om Kenneth hele
             tiden,
05           (.)
06           nåm så røg vi oss i gyngen der å::,
07           (0.6)
08           der var Kenneth oss med= der var
             Kenneth oss med,
09           ·h men han har ikk været med til det
             her br↑æk her¿
10           (1.0)
11  -> MO:   jeg sidder da ikk å siger at Kenneth
             var med der nede¿
12           (0.4)
13     P1:   °det sagde du da lige før°,
```


I linje 1 stiller betjenten et spørgsmål indledt med *synes du ikke det sjovt at*, som søger, at Morten tilslutter sig betjentens vurdering af, at Kenneth altid er sammen med Morten, når der begås indbrud. Ved at formulere dette som et spørgsmål om en vurdering af et faktum, signalerer betjenten et epistemisk ståsted – han præsenterer sig selv, som vidende om hvornår Morten og Kenneth har været sammen.

Det typemæssigt præfererede svar på et negativt formuleret ja/nej-spørgsmål ville være enten *jo* eller *nej*. Et typemæssigt præfereret svar ville anerkende præmissen om, at Kenneth altid er med. Den lange pause inden Mortens tur i linje 3 samt det typemæssigt dispræfererede svar signalerer, at Morten finder spørgsmålet problematisk. Ved at svare med spørgsmålet *er han altid med*, anfægter han både spørgsmålets præmis og betjentens påståede adgang til viden.

I linje 4 forsvarer betjenten sin epistemiske adgang til, hvornår Morten og Kennet var sammen, med ytringen *du sidder å fortæller om Kenneth hele tiden*. Ved at citere Morten som sin kilde til viden anerkender han Mortens epistemiske autoritet over sin egen gøren og laden. Her benyttes *sidder* konstruktionens mulighed for at situere en situation i et bestemt tid og rum. Havde betjenten i stedet sagt *du fortæller om Kenneth* hele tiden, havde ytringen både kunne tolkes generelt og situationelt. Det kunne altså både betyde at Morten fortæller om Kenneth hver gang han er til afhøring, eller at han har fortalt om ham hele tiden gennem den specificerede situation. Betjenten bruger altså konstruktionen til at placere sin kilde til viden i et rum, hvor han og Morten har lige epistemisk adgang.

I linje 11 genbruger Morten samme konstruktion, da han siger *jeg sidder da ikk å siger at Kenneth var med der nede*. Sådanne syntaktiske parallelismer er ofte en måde for talere at engagere sig med det tidligere sagte (Du Bois 2014). Selvom han afviser det, betjenten siger, accepterer han, at samtalen nu drejer sig om det, der er sket i det rum, betjenten med sin ytring har specificeret.

De præsenterede eksempler viser hvordan konstruktionens betydning, som den er beskrevet i den traditionelle grammatik, gør sig gældende som et redskab, talere kan bruge i et handlingsperspektiv, i samtale.

4.2. Står og…

Konstruktionen med *står* er interessant, fordi den udover at bidrage med en imperfektiv situationsbundet tolkning af en situation kan bidrage med en følelse af at situationen er presserende (Bjerre & Bjerre 2009, Kahr 2013). I mit data bruges denne konstruktion konsekvent som en måde for taleren at vise affektivt ståsted – altså følelse om en situation. Konstruktionen bidrager med en følelse af, at taleren finder det omtalte irriterende eller ubelejligt.

I eksempel (16) sidder en gruppe medlemmer af en studiegruppe i en sofa og snakker om den studietur, de snart skal på. Den dag, de skal afsted, skal de være på skolen klokken halv fem, da bussen kører klokken fem. Eksemplet starter efter en lang sekvens, hvor alle deltagerne i samtalen har brokket sig over, at de skal tidligt op den dag.

16: Studiegruppe | 217[5]

```
01     BE   det sindssygt man ska være på skolen
            halv fem
02          når der først er afgang klokken fem
03     […]
04          men jeg kan godt forstå det
05          der er altid nogen, der kommer for ↑sent
            ikk
06     KK:  bussen skal køre (.) [klokken fem],
07     BE:                      [ja ja. ]
08     KK:  fordi el[lers blir man bare superforsin]
            ket,
09 ->  BE:          [men man står bare å tænker, ]=
10     SE:  [£kø:re£, ]
11     BE: =[hvordan kommer] man op?
```

I linje 1-5 udtrykker Bertha (BE) forståelse for det tidlige mødetidspunkt til trods for sin utilfredshed med det. I linje 9 bruger hun *står*-konstruktionen som del af ytringen *men man står bare og tænker hvordan kommer man op*. Det interessante ved dette eksempel er, at det ikke er særligt specifikt situeret i tid eller rum. Et tegn på dette er brugen af subjektet *man*, der kan bruges i samtaler til at gøre udsagn

[5] Nogle linjer er udeladt i dette eksempel.

upersonlige og til at udtrykke noget som generelt gældende fakta, som de andre i samtalen antages at være enige i (fx Bruun 2019). Skulle ytringen omhandle de tidspunktet, hvor samtalen finder sted, er det interessant, at der siges *står* fremfor *sidder*, da alle i samtalen sidder i en sofa. Konstruktionen angiver dog en tydeligt imperfektiv tolkning af situationen, samt et indtryk af at situationen er presserende for den fortalte situation.

Eksempel (17) er interessant, da det her er den imperfektive betydning, der er nedtonet til fordel for en kodning af irritation eller besværlighed. I eksemplet taler Dorte (DO) om at kværne kaffe. Den kaffe, der skal bruges til stempelkandekaffe skal være lidt grovere end den til filterkaffe. Hun beskriver en situation, hvor hun valgte ikke at lave en stempelkande.

17: Mødregruppen 1 | 238

```
1      DO:   å så- (.) tænkte jeg så >okay nu gider
             jeg ikk<=
2 ->         =>stå å lave en< stempelkande.
3            ·hhh så >trykkede jeg bare< lidt mere
             så den blev lidt finere
```

Situationen her er tydeligt forankret i en bestemt situation. Det imperfektive element i konstruktionen er dog kraftigt nedtonet, bl.a. grundet adverbierne *så* og *nu*, der giver ytringen en perfektiv læsning (jf. Jørgensen 2001). Den fremtrædende betydningskomponent er altså at udtrykke, at det ville være besværligere at lave stempelkandekaffe, end at male kaffen lidt finere og lave filterkaffe.

De to eksempler præsenteret ovenfor er umiddelbart repræsentative for alle eksempler, jeg har fundet i min søgning på Samtalebanken ud over et enkelt, der omhandlede en kande, der stod på et bord og blev kold. Et interessant spørgsmål til videre undersøgelse kunne være at undersøge sammenspillet mellem animathed og form i bestemmelse af V1's funktion i konstruktionen.

4.3. Går og …

Som nævnt er *går*-konstruktionerne karakteriseret ved, at de angiver, at den prædikerede situation har udstrakt varighed. Der er altså ikke

bare tale om en imperfektivt kodet situation, der sætter fokus på, at situationen har intern temporal struktur. Situationens temporale struktur specificeres som værende relativt langvarig (Brøcker 2013).

I eksempel (18) har Hans (HA) lige fortalt Jørgen (JO), at han arbejdede på et projekt om leveforholdene for landbefolkningen. Han fortæller om en familie, han interviewede, der fortalte ham om nogle af problemerne ved at bo på landet .

18: Madlavning | 238

```
01     HA:   det var jo det der var problemet iggå=
02     HA:   =a[t ] deres ø:h deres dreng han havde
             det rigtig skidt,
03     JO:     [jaja].
04     JO:   °ja[::]°
05     HA:      [>°hvad hedder [det:]°<,
06     JO:                     [ja::],
07     HA:   å- å:: å- å det var jo (.) måske (.)
             blandt andet fordi han::
08 ->        gik å va:::r (0.2) pokkers alene derude
             ikk.
```

I linje 8 bruger Hans konstruktion i sætningen *han gik og var pokkers alene derude*. V2-frasen *var pokkers alene* lægger allerede op til en imperfektiv læsning, så valget af *går*-konstruktion kan ikke i sig selv være motiveret af behovet for at gøre sætningen entydigt imperfektiv. Hvad konstruktionen bidrager med, er derimod en yderligere aspektuel specifikation af situationen som værende habituel.

Habituelt aspekt er en type imperfektivt aspekt, der bruges til at indikere, at en handling er karakteristisk for en given udstrakt tidsperiode (Comrie 1976:28). Habituelt aspekt står i Comries definition i modsætning til kontinuert aspekt, hvor situationen måske har temporal udstrækning, men beskrives som forbigående frem for karakteristisk. Noget lignende ses i (19), hvor Thomas (THO) lige har spurgt Preben (PRE) om hans svigersøn. Preben fortæller, at han har en fin svigersøn, og at han i øjeblikket er i gang med at sætte sit hus i stand.

19: Preben og Thomas | 279

```
01     PRE:  de købte hus her for et års tid siden=
02           =han går <satme> til den nede i det
             hus.
03 -> THO:   [så han går selv å] laver det å sådan
             noget,
04     PRE:  [(nede i) ]
05 -> PRE:   han går selv å laver det hele,
06           =nu han ved å grave kælder
```

I linje 2 siger Preben om sin svigersøn *han går satme til den*. Denne sætning lægger umiddelbar op til en imperfektiv tolkning, da *at gå til den* er atelisk og durativt. Sætningen er dog ikke specificeret for tidslig udstrækning. Det kunne være noget forbigående kortvarigt eller noget generelt og karakteristisk. I linje 3 bruger Thomas *går*-konstruktionen i et forståelsestjek, der lægger op til en habituel tolkning af situationen. Denne tolkning bekræftes i linje 5 af Preben, der genbruger *går*-konstruktionen.

I begge ovenstående eksempler er det omtalte situationelt forankret, at de er knyttet til et bestemt sted ("landet" og det nye hus hhv.) og et bestemt tidsrum, selvom tidsrummet i (19) ikke er afsluttet. Konstruktionerne udelukker klart en essentiel tolkning af det beskrevne, som noget permanent, og fremmer en accidentiel tolkning af det som værende noget (muligvis) transitorisk, da det knytter sig til et bestemt tid og rum. Grundet den tidslige udstrækning af dette og grundet udsagnets habituelle karakter kan man diskutere, i hvor høj grad man kan snakke om, at den generelle og situationelle tolkning her udelukker hinanden.

5. Konklusion

Ønsket med denne artikel var dels at bidrage til beskrivelsen af det danske samtalesprog gennem analysen af en grammatisk konstruktionstype på en måde, der ikke tidligere er gjort, og dels at nuancere beskrivelsen af den grammatiske konstruktion ved at undersøge dens brug i naturligt forekommende samtale.

I forhold til beskrivelsen af situativ konstruktionen viser analysen, at subjektets position ikke kan være den primære funktion af forskellen mellem valget af fx *sidder*, *står* og *går*. Konstruktioner

med *står* koder konsekvent i mit data, at situationen er presserende, irriterende eller ubelejlig, og konstruktioner med *går* koder konsekvent habituel frem for situationsspecifik imperfektiv betydning. Konstruktioner med *sidder* lever her mest uproblematisk op til beskrivelsen som givet af bl.a. Nielsen (2011:117).

I forhold til beskrivelsen af det danske samtalesprogs grammatik viser analysen, hvordan bl.a. aspektuelle forhold og andre måder at specificere situationers temporale og rummelige placering kan spille en rolle i udførelsen af forskellige handlinger. *Sidder*-konstruktionens situationelle forankring bruges i de analyserede eksempler i kampe om adgang til viden, hvor situering af begivenheder er vigtige for talerne i forhold til påstande epistemisk adgang. *Står*-konstruktionens konsekvente brug som irritations- eller ubelejlighedsmarkør ligner en praksis, der bruges til at udtrykke affektivt ståsted i forhold til det beskrevne.

Blandt interessante spørgsmål til videre undersøgelse er der blandt andet, hvordan konstruktionens evne til forankring i bestemte situationer bruges i samtaler med mindre grad af delt viden. Dette kunne fx være i telefonsamtaler, hvor man ikke kan se hinandens position. Undersøgelse af konstruktionernes brug i disse typer samtaler kunne være med til at belyse, i hvor høj grad V1's specificering af position er semantisk afbleget.

Litteratur

Biberauer, Theresa & Sten Vikner (2015) Pseudo-coordination in Danish and Afrikaans. Præsenteret ved *SyntaxLab*, University of Cambridge, 19. maj.

Biberauer, Theresa & Sten Vikner (2017) Having the edge. A new perspective on pseudo-coordination in Danish and Afrikaans. Nicholas LaCara, Keir Multon & Anne-Michelle Tessier (red.) *A Schrift to Fest Kyle Johnson.* Amherst: University of Massachusetts:77-90.

Bjerre, Anne & Tavs Bjerre (2007a) Hybrid phrases. The Danish *sidder og* phrase. Anders Søgaard & Petter Haugereid (red.) *Proceedings of the 2nd International Workshop on Typed Feature Structure Grammars*. København: CST Publications:39-46.

Bjerre, Anne & Tavs Bjerre (2007b) Pseudocoordination in Danish. Stefan Müller (red.) *Proceedings of the 14th International Conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Stanford: CSLI Publications:7-24.

Bjerre, Anne & Tavs Bjerre (2009) Sider og...: Constructional aspect in Danish. *Proceedings of the 2nd International Workshop on Typed Feature Structure Grammar.* Copenhagen: CST Publications:39-46.

Bruun, Andrea (2019) Det indefinitte pronomen *man* brugt som 1. person singularis i samtaler. Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard & Yonatan Goldshtein (red.) *17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, 11.-12. oktober 2018*. Århus, Aarhus Universitet:149-164.

Brøcker, Karen (2013) *The går og construction in a Semiotic Grammar perspective.* Upubliceret emneopgave, Aarhus Universitet.

Brøcker, Karen Kiil (2015) At "have haft ringet". *Skrifter om Samtalegrammatik* 2(7).

Brøcker, Karen Kiil, Magnus Glenvad Tind Hamann, Maria Jørgensen, Simon Bierring Lange, Nicholas Hedegaard Mikkelsen & Jakob Steensig (2012) Samtalesprogets grammatik: fire fænomener og nogle metodiske overvejelser. *Nydanske Sprogstudier* 42:10-40.

Clausen, Olja Hedelund & Pedersen, Nikoline (2017) En samtaleanalytisk undersøgelse af respons i forbindelse med formatet *hvad hedder det*. *Skrifter om Samtalegrammatik*. 4(3).

Comrie, Bernard (1976) *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press

Couper-Kuhlen, Elizabeth & Margaret Selting (2018) *Interactional linguistics. Studying language in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Du Bois, John W. (2014) Towards a dialogic syntax. *Cognitive Linguistics* 25 (3):359-410.

Emmertsen, Sofie & Trine Heinemann (2010) Realization as a device for remedying problems of affiliation in interaction. *Research on Language and Social Interaction* 43(2): 109-132

Hamann, Magnus Glenvad Tind, Kragelund, Mathias Høyer & Nicholas Hedegaard Mikkelsen (2012) Konversationanalysen som værktøj til analyse af sproglig variation. Peter Juel Henrichsen & Jan Heegård Petersen (red.). *Speech in action. Proceedings of the 1st SJUSK conference on contemporary speech habits*. Frederiksberg: Samfundslitteratur:219-241.

Hansen, Erik (1974/2001) Stå, sidde, ligge. *Glæden ved grammatik.* København: Hans Rietzels Forlag.

Hansen, Erik (1990/2001) Essens og accidens i dansk. *Glæden ved grammatik.* København: Hans Rietzels Forlag.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Heritage, John (2013) Epistemics in Conversation. J. Sidnell & T. Stivers (red.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell:370-394.

Hoey, Elliott M. & Kobin H. Kendrick (2018) Annette M.B. de Groot & Peter Hagoort (red.) Conversation Analysis. *Research methods in psycholinguistics. A practical guide*. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell:151-173.

Jefferson, Gail (2004) Glossary of transcript symbols with an introduction. *Conversation analysis. Studies from the first generation*. G.H. Lerner (udg.) Amsterdam: Jeffersons:13-31.

Jørgensen, Henrik (2001) Nogle bemærkninger om aspekt i dansk. Carsten Madsen (red.) *Jeget og ordene*. Randers: Klim:115-137.

Kahr, Christine (2013) *On the Danish imperfective construction: the case of stå og V*. Upubliceret emneopgave, Aarhus Universitet.

Kjeldahl, Anne (2010) *The syntax of quirky verbal morphology*. PhD-afhandling, Aarhus Universitet.

MacWhinney, Brian & Johannes Wagner (2010) Transcribing, searching and data sharing. The CLAN software and the TalkBank data repository. *Gesprächsforschung* 11:154-173.

Mikkelsen, Nicholas Hedegaard (2010) Betydningsforskelle ved brug af helsætning efter fordi. Inger Schoonderbek Hansen & Peter Widell (red.) *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog 14.-15. oktober 2010*. Århus: Aarhus Universitet:213-224.

Mondada, Lorenza (2013) The conversation analytic approach to data collection. Jack Sidnell & Tanya Stivers (red.). *The handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell:32-56.

Nielsen, Peter Juul (2010). Samstemmighed som syntagmedanner – om begrebet kongruens. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 38:69-106

Nielsen, Peter Juul (2011) *Kongruenskonstruktion i dansk*. Oslo: Novus Forlag

Steensig, Jakob, Karen Kiil Brøcker, Caroline Grønkjær, Magnus Glenvad Tind Hamann, Rasmus Puggaard Hansen, Maria Jørgensen, Mathias Høyer Kragelund, Nicholas Hedegaard Mikkelsen, Tina Mølgaard, Henriette Folkmann Pedersen, Søren Sandager Sørensen & Emilie Tholstrup (2013) The DanTIN project. Creating a platform for describing the grammar of Danish talk-in-interaction. Jan Heegård Petersen & Peter Juel Henrichsen (red.). *New perspectives on speech in action. Proceedings of the 2nd SJUSK conference on contemporary speech habits*. Frederiksberg: Samfundslitteratur Press:195-225.

Tholstrup, Emilie (2014) ”Ej hvor fint”. En undersøgelse af den danske interjektion ej. *Skrifter om Samtalegrammatik* 1(3).

Døvstum og *sortstjernet* – en diskussion af termen og begrebet dvandvasammensætning

Asgerd Gudiksen
Københavns Universitet

1. Indledning

Døvstum og *sortstjernet* er eksempler på det som i dansk ord-dannelseslitteratur traditionelt kaldes dvandvasammensætninger. Med en hurtig, foreløbig definition kan vi sige at det er sammensætninger hvor begge led er semantisk ligestillede eller sideordnede: *en døvstum mand* er en mand der er både døv og stum, *en sortstjernet ko* er både *sort* og *stjernet*. *sortstjernet* virker forhåbentlig lidt mystisk, for jeg har sat det i overskriften som blikfang. Det er nu ikke mystisk, men er et eksempel på en type betegnelser for husdyrs lød og aftegn, der tidligere har været brugt dialektalt. *Sortstjernet* er sammensat af adjektiverne *sort* og *stjernet*, og *stjernet* er igen en afledning af *stjern* ’lille hvid plet i panden’. *En sortstjernet ko* er med andre ord en sort ko med en hvid plet i panden. *sortstjernet* står i modsætning til *sortplettet* der betyder ’som har sorte pletter’, og hvis førsteled *sort* specificerer andetleddet.

Et andet ordpar der viser forskellen mellem en dvandvasammensætning og en determinativsammensætning, er *rød-hvid* og *rødbrun*. Ved hjælp af Google og *KorpusDK* finder man fx følgende citater:

> Ser man i dag rød-hvide flag med en karakteristisk tværdelt kugle gå til tops og pryde statslige bygninger, er det ikke en ny udgave af Dannebrog, men i stedet det grønlandske flag, Erfalasorput.
> (DR nyheder, Google)
> Ostene er en Dansk Mester og en Danablu med rødhvide radiser.
> (KorpusDK)

overfor:

> Lidt henne hopper et rødbrunt egern tværs over vejen og forsvinder op ad en fyrrestamme.
> (KorpusDK)

Der er imidlertid sammensætninger der er tvetydige og mere vanskelige at have med at gøre. Det gælder de fleste af de substantiviske sammensætninger der er omtalt under betegnelsen dvandvasammensætninger, som fx *digterpræst*. Vanskeligheden udspringer bl.a. af at der hverken er noget morfologisk eller prosodisk der markerer relationen mellem leddene. Undertiden antyder en bindestreg at leddene skal tolkes som betydningsmæssigt sidestillede, således som retskrivningsreglerne i øvrigt foreskriver (jf. *Retskrivningsordbogen* § 57, 5). Det er dog ikke et pålideligt kriterium, for langt fra alle følger denne praksis, jf. radiseeksemplet ovenfor eller eksempler i *Ordbog over det danske Sprog* under *rød-hvid.* Heller ikke *Retskrivningsordbogen* er helt konsekvent. Nogle etablerede sammensætninger som fx *døvstum* er uden bindestreg. Jeg har heller ikke tilstræbt konsekvens i min brug af bindestreg, men gengiver eksemplerne som de kilder ordene er hentet fra.

Da jeg for godt 20 år siden lavede en undersøgelse af typen *sortstjernet* (Gudiksen 1996), brugte jeg med dansk tradition i ryggen termen dvandvasammensætning uden nærmere refleksion. Senere hen er jeg blevet opmærksom på at kategorien indeholder ret forskelligartede dannelser, og at afgrænsningen og opdelingen af kategorien er omdiskuteret. Det viste sig bl.a. at dvandvasammensætning bruges i en bredere betydning i danske standardværker som Hansen 1967 og Hansen & Heltoft 2011 end hos Bauer 1991. Dvandvasammensætning i dansk tradition dækker nemlig fænomener der er opdelt i to kategorier hos Bauer: ”appositional compound” og ”dvandva compound”. *døvstum* er fx ofte anført som eksempel på en dvandvasammensætning, mens *deaf-mute* er kategoriseret som ”appositional compound” hos Bauer 1991:210. Endelig blev jeg opmærksom på at ”kopulativ samansättning” synes at være den gængse term i svensk, en term der også kan genfindes uden for Skandinavien (jf. Fleischer 1982, Bauer 1978:67).

Baggrunden for min artikel er at jeg for nogle år siden var fagfællebedømmer på en artikel af Hans Götzche (2014), hvor han fremsatte nogle kontroversielle tolkninger uden at det altid var helt klart hvad den traditionelle opfattelse var, og hvad der var nyt. I slutningen af artiklen vender jeg tilbage til Götzche 2014, men først vil jeg give den oversigt over hvordan dannelser som *døvstum* og *digterpræst* er beskrevet i skandinaviske standardværker, som jeg oprindelig lavede til mig selv i forbindelse med fagfællebedømmelsen. Undervejs vil jeg også inddrage enkelte ikke-skandinaviske standardværker i diskussionen.

De kilder jeg har undersøgt, er de tre nyere store grammatikker over de skandinaviske sprog, *Grammatik over det Danske Sprog* (Hansen & Heltoft 2011), *Norsk Referencegrammatik* (Faarlund m.fl. 1997) og *Svenska Akademiens grammatik* (Teleman m.fl. 1999, herefter SAG), desuden en række lærebøger o.l. (Diderichsen 1962, Malmgren 1994, Mikkelsen 1894, Söderberg 1968, Teleman 1970, Thorell 1981) og endelig Aage Hansens *Moderne Dansk* (1967), der indeholder et ret stort eksempelmateriale med både veletablerede dannelser og dannelser der repræsenterer individuel, kreativ sprogbrug. Aage Hansen havde nemlig som redaktør på *Ordbog over det Danske Sprog* let adgang til ordbogens samlinger – noget der ikke var uvæsentligt før de elektroniske tekstkorpora kom frem. Det skal præciseres at Aage Hansens mange eksempler stadig er af interesse, eftersom dvandvasammensætninger ikke kan indsamles ved generelle søgninger i et korpus.

Når man gennemser en række beskrivelser af orddannelsestypen, er det slående at mange eksempler er gengangere, bl.a. *døvstum,* der også genfindes i engelsk og tysk. Det kan i nogle tilfælde være fordi den ene sprogforsker henter eksempler fra den anden, men er formentlig også udtryk for at orddannelsesmønstrene ikke er ret produktive. Eksemplerne i artiklen er hentet fra orddannelseslitteraturen bortset fra eksempler på typen *sortstjernet,* der stammer fra min egen undersøgelse (Gudiksen 1996), og enkelte eksempler fra søgninger i *KorpusDK* og Google på enkeltord.

Mit udgangspunkt er alle de typer af sammensætninger der er blevet beskrevet under overskriften ”dvandvasammensætning”

eller ”kopulativsammensætning” i de skandinaviske orddannelsesbeskrivelser som jeg har undersøgt. Artiklen er opdelt i tre hovedafsnit. Det første diskuterer de substantiviske sammensætninger og sammensætninger med proprier, fx *Slesvig-Holsten*, det andet de adjektiviske sammensætninger og det sidste selve termen ”dvandvasammensætning”.

2. Sammensætninger af typen *Slesvig-Holsten* og typen *digterpræst*

De fleste af de nævnte skandinaviske beskrivelser medtager eksempler på sammensætninger med propier, fx *Slesvig-Holsten*, *Lolland-Falster* og på sammensætninger med appellativer. Denne sidstnævnte gruppe omfatter dels personbetegnelser som *prinsgemal*, *drengespejder* og *pigepræst*, dels betegnelser for ting, fx *køkken-alrum*, *strømpebukser*. Mikkelsen 1894 og Aage Hansen nævner desuden sammensætninger som *mælkebrød* (Mikkelsen 1894:101), *mælkegrød*, *smørrebrød* og *hestevogn* (Aage Hansen 1967:307, 299), hvor sammensætningernes fuge-e antages at være opstået ved en svækkelse af *og*.

De fleste fremstillinger kommer ikke nærmere ind på sammensætningernes betydning bortset fra at det konstateres at de to led er semantisk ”ligestillede” (Hansen & Heltoft 2011.1:244), ”likvärde” (SAG:47), ”like viktige” (Faarlund m.fl.:67), ”jämställda” (Söderberg 1968:22), ”sideordnede” (Mikkelsen 1894:101). Bauer (1978) (der bl.a. refererer til Otto Jespersen) påpeger en vigtig forskel. Typen *Lolland-Falster* (af Bauer kaldt ”dvandva compounds”) er en simpel sammenstilling af to elementer A+B, mens de fleste appellative sammensætninger (hos Bauer ”appositional compounds”) refererer til en og samme entitet og udtrykker at referenten på én gang er A og B. Sammensætninger som *mælkebrød* ’madret bestående af varm mælk med brødterninger’ og *whisky-soda* udgør en undtagelse ved at være en sammenstilling der minder om *Lolland-Falster*-typen. Sagt på en anden måde: Forholdet mellem de to led i *whisky-soda* er det samme som forholdet mellem leddene i paratagmer som fx *gin og tonic* eller *rom og cola*. Det gælder også sammensætninger som *hestevogn* og *smørrebrød*, men dog kun etymologisk set. Synkront opfattes de som determinative sammensætninger (Diderichsen 1962:157). Bauer har senere påpeget (i Bauer 1991:30) at en appositionel sammensætning

som *maidservant* er hyponym både af *maid* og *servant*, mens en dvandvasammensætning ”is not hyponym of either element, but the elements name separate entities which combine to form the entity denoted by the compound”.

Norsk Referencegrammatik (Faarlund m.fl. 1997:67 f.) er inde på samme tanke, idet typen *Lolland-Falster* udskilles fra kategorien kopulative sammensætninger. ”I udkanten av denne gruppa ligger en rekke pseudosammensætninger” hedder det indledningsvis. De eksemplificerer pseudosammensætninger med bl.a. *marxismen-leninismen*, *Aurskog-Høland* og *Schleswig-Holstein* med forklaringen at disse ikke regnes for ”ekte sammensetninger, for de står på overgangen til fraser: *Aurskog-Høland* (= *Aurskog og Høland*)”. Dette synspunkt synes ikke at være almindeligt. Derimod er der mange der tvivler på at de to led nødvendigvis er ligestillede i de appellative sammensætninger. Aage Hansen bemærker således at ved ”personbetegnelser” kan det undertiden være vanskeligt at skelne ”dvandvasammensætningen” fra gruppen hvor første sammensætningsled ”svarer til et prædikativ (med eller uden *som*) eller et appositionelt led[1]” og anfører *Professor-Politikeren* som eksempel med forklaringen ”dvs. en professor der er politiker” (Hansen 1967:306-307).

SAG går et skridt videre. Den præsenterer typen som en relations type under determinative sammensætninger, nemlig som sammensætninger med ”predikativ relation” (SAG:45). SAG mener altså ikke som udgangspunkt at de to led er ligestillede, en *digterpræst* er ikke en person der er både digter og præst, en *digterpræst* er en præst som også er digter. I en note tilføjer de dog:

> De sammansätningar där för- och efterled har en predikativ relation til varandra uppfattes ibland inte som determinativa utan som additiva, dvs. de både semantiska predikaten som används för at karakterisera referenten antas at vara semantisk likvärda. Gränsen mellan predikativa determinativa och additiva är vag.

Marchand (1960:23 f.) skelner tilsvarende mellem ”additive compounds” og ”appositional compounds”, men tilføjer også at ”the

[1] Aage Hansen (1967) henviser til gruppe c, sammensætninger der rummer en sammenligning, men det må være en fejl for gruppe b der er defineret som angivet.

line between additive and appositional compounds cannot always be clearly drawn" (Marchand 1960:24).

Hansen & Heltofts fremstilling (Hansen & Heltoft 2011.1:244) er kort og kommer ikke ind på afgrænsningsproblemer. Der anføres fire eksempler hvoraf ingen er personbetegnelser: *rød-hvid*, *dansk-norsk*, *køkken-alrum* og *marxismen-leninismen*, hvilket der næppe direkte kan udledes noget af eftersom omtalen kun fylder 10 linjer.

Lad os prøve at angribe problemet fra et andet hold, nemlig ledfølgen. Hvis de to led er ligestillede, kunne man måske forvente at der var en vis variation i ledfølgen. Kristen Møller, der var en af mine forgængere som redaktør på Ømålsordbogen, har i artiklen "Konverterede sammensætninger" (Møller 1977) fremlagt og beskrevet en lang række eksempler på hvad han kalder dobbeltformer af sammensætninger med modsat ledstilling. De fleste eksempler er dog ikke relevante i vores sammenhæng, fordi de repræsenterer sammensætninger der ikke kandiderer til at være dvandvasammensætninger. Der er fx ordparret *skulderbred* vs. *bredskulderet* eller *posevimpel* vs. *vimpelpose* (begge ord for det der nu normalt hedder *vindpose*). Men der findes dog enkelte eksempler af interesse. Et af Møllers eksempler fra moderne dansk er *buksestrømper* vs. *strømpebukser* (Møller 1977:139). Denne type beklædningsgenstand kom til i 1950'erne. If. Nye Ord i Dansk er betegnelsen *buksestrømper* registreret første gang i 1955, *strømpebukser* i 1958, og begge fra amerikansk *pantyhose*. Det er sandsynligt at de to udtryk har konkurreret i begyndelsen, men nu er *strømpebukser* jo den dominerende betegnelse, og man kan knap nok tale om variation længere. Ved dialektale par som fx *kistebænk* over for *bænkekiste* (Møller 1997:117) er der heller ikke tale om egentlig variation mellem to synonymer. *kistebænk* og *bænkekiste* er betegnelser for et møbel der kan bruges både som kiste og bænk, idet sædet kan lukkes op, og underdelen har form som en kasse. Dette nyttige møbel var almindeligt i den ældre tids bondestuer, men hed noget forskelligt i de forskellige egne: *kistebænk* var almindelig udbredt i den nordlige del af Sjælland og på Møn, mens *bænkekiste* var almindelig på Falster og Sydfyn (jf. Ømålsordbogen). De to ord er altså geografiske synonymer, ikke synonymer i samme sprogtilstand.

Alt i alt bekræfter Kristen Møllers undersøgelser det almindelige indtryk: ledfølgen ligger normalt fast.

Den åbenbart normalt faste ordstilling kunne tages som et argument for at *digterpræst* osv. ér determinative sammensætninger. Men argumentet svækkes dog af at der er tale om etablerede ord. Den faste ordstilling kunne hænge sammen med konventionaliseringen og måske være hjulpet på vej af rytmiske hensyn.

Jeg har ikke nogen generel løsning på problemet, men jeg mener at man i hvert fald kan sortere nogle af de eksempler fra der undertiden nævnes i litteraturen, nemlig sammensætninger hvor førsteleddet betegner en persons køn. I de tilfælde er leddene næppe ligestillede. Altså ud med *pigepræst*, *drengespejder* og fra engelske kilder: *maidservant*, *boy-friend*, *she-goat*. Der er dog også tilfælde hvor det virker velmotiveret at opfatte de to led som sidestillede, og tilfælde der er tvetydige.

Inden vi vender tilbage til adjektivsammensætninger, vil jeg kort omtale en interessant, indholdsmæssig parallel som Jørgen Schack (1999) har beskrevet i artiklen "Blandt sprogets Kimærer".

For en del år siden var jeg på cykeltur på Djursland og undrede mig lidt over at jeg flere gange så rugmarker. Siden fandt jeg ud af at det ikke var rug der blev dyrket, men *rughvede* der er en krydsning mellem rug og hvede. Det latinske navn på krydsningen er *triticale*. *Triticale* er et eksempel på en blend. Det er konstrueret ved at kombinere første del af latin *triticum* 'hvede' og sidste del af latin *secale* 'rug', mens de to led jo indgår i intakt form i den danske dvandvasammensætning *rughvede*. Andre, mere velkendte eksempler på orddannelsestypen er *brunch* og *smog*. Blends er, som det ses, karakteriseret ved at to ikke-morfemiske orddele kombineres så de udgør et ord. Andre eksempler fra Schacks artikel er *kvæble* 'krydsning mellem æble og kvæde', *tomoffel* 'krydsning mellem tomat og kartoffel' og engelske eksempler som *pomato*, *shoat* (af *sheep* + *goat*). I sådanne blends er, som Schack formulerer det, "den indholdsmæssige relation … udtrykt ikonisk ved en udtryksfusion" (Schack 1999:51). Ved at producere en blend undgår navngiveren dog ikke helt potentiel tvetydighed. Der findes nemlig også blends der indholdsmæssigt svarer til determinative

sammensætninger, fx *motel* (af *moter + hotel)* (Schack 1999:45-46). Desuden kan man ikke være sikker på at modtageren gennemskuer hvilken orddannelsesproces der ligger bag en blend, og forstår pointen. Nogle blends er næsten uigennemskuelige hvis ikke man kender ordets historie.

3. Adjektiviske sammensætninger

I modsætning til substantivsammensætningerne er der ikke nogen diskussion af de adjektiviske sammensætninger i mine skandinaviske kilder. I de fleste tilfælde er der kun en bemærkning om at de to led er semantisk ligestillede, ligeværdige, sideordnede osv. efterfulgt af nogle eksempler. Der kan desuden være anført modsætningspar som dem jeg indledte artiklen med, for at demonstrere forskellen mellem dvandvasammensætningen og determinative sammensætninger.

Aage Hansen har dog en uddybende forklaring. Efter at have slået fast at sammensætningerne danner en enhed fortsætter han: ”Et adjektiv som *døvstum* betegner altså ikke det samme som *døv* og *stum*, men den komplekse lidelse med de to faktorers indbyrdes afhængighed” (Hansen 1967.2:457). Götzche 2014 er nået frem til et andet resultat ud fra hvad han kalder en mængdeteoretisk forståelsesramme. Hans konklusion er at ”**begrebet** ’døvstum’ repræsenterer foreningsmængden ’døvstum’ af de begreber der henviser til både de døve og de stumme og dem der er begge dele”, idet ”denotationen af døv er mængden af alle størrelser der prædikativt kan tilskrives egenskaben at være døv” og ”denotationen af stum er mængden af alle størrelser der prædikativt kan tilskrives egenskaben at være stum”. Ind til videre er jeg ikke blevet overbevist af argumentet. Det er uproblematisk for mig at *døv* repræsenterer mængden af døve og *stum* repræsenterer mængden af stumme, og at man kan operere med en foreningsmængde der omfatter døve og stumme og de der både er døve og stumme Jeg mener derimod ikke det er den mængde *døvstum* betegner, men at *døvstum* må repræsentere fællesmængden af de begreber der henviser til døve personer og stumme. Jeg henholder mig ikke kun til min egen sprogfornemmelse, men også til *Ordbog over det danske Sprog,* der definerer *døvstum* således: ”som hverken kan høre ell. tale; især: som p. gr. af medfødt døvhed ikke har lært at tale”, og anfører bl.a. følgende citat fra Grundtvigs *Bragesnak*:

Pluto er stokdøv, ja meer end det ... han er døvstum

Dette citat kan jeg ikke tolke på anden måde end at referenten har begge egenskaber på én gang. Pluto er både døv og stum i modsætning til en der kun er døv. *Døvstum* svarer altså i den forstand til substantiviske sammensætninger der angiver at referenten på én gang er x og y. Andre gængse eksempler er fx *sursød* (om sovs), *bittersød* og som allerede nævnt farveadjektiver som *rødhvid* eller (i svensk) *blågul*. Dannelser som *syntaktisk-semantisk* (analyse) eller *positivistisk-eksperimentalt* (grundlag) er ret almindelige og upåfaldende i fagsprog. Det sidstnævnte eksempel er fra Aage Hansen 1967:457, der også har andre eksempler af denne type. Også de dialektale sammensætninger der betegner lød og aftegninger hos husdyr, hører med til denne gruppe.

sortstjernet er afhjemlet i Vendsyssel og Midtøstjylland, men dannelser af denne type er optegnet i hele Danmark, både i Jylland, på Øerne og Bornholm. Af andre eksempler kan nævnes *rødblisset*, *sorthjelmet* og *sortrygget.* Med få undtagelser er førsteleddet *rød-* eller *sort-*, men der er dog også enkelte eksempler, især brugt om hest, med *grå-* eller *brun-* som førsteled. Jeg kunne i sin tid registrere 28 sikre sammensætninger af denne type i dialektarkivernes samlinger. Udbredelsen er lidt ujævn. På Øerne er typen især optegnet på Sjælland, og inden for det jyske områder er der påfaldende få belæg fra den sydligste del af Jylland (jf. Gudiksen 1996). Man må altid indkalkulere optegnelsesmæssige tilfældigheder når man har at gøre med dialektarkivernes materiale, men skævheden i udbredelsesmønstret er formentlig ikke kun betinget af optegnelsesmæssige forhold, men også af indførelsen af rød, dansk malkerace der normalt ikke har aftegn i modsætning til de gamle landracer der havde et væld af aftegn. Den sydøstlige del af Jylland og Fyn var foregangsområder inden for kvægavlen, og allerede i 1840’erne eksperimenterede man med forædling af rødt angelkvæg. Typen tabte derfor tidligt relevans i disse områder mens betegnelserne på Sjælland, hvor man længere holdt fast i de gamle landracer, antagelig har været i brug højere op i tiden, og derfor bedre husket da den systematiske indsamling af ordforrådet blev indledt i 1920’erne (jf. Gudiksen & Hovmark 2009).

Også sammensætninger med ”etniske” adjektiver kan have betydningen ’på én gang x og y’ som de følgende citater viser:

> Ludvig Holberg … var en epokegørende norsk-dansk forfatter. (Wikipedia, via Google)

> Sammen med den ny færge kommer nye færgelejer og nye terminaler. Alt drives i et fælles dansk-svensk selskab ScandLines.

Men de kan også have andre betydninger. Sammensætninger med nationalitetsbetegnelser forekommer ofte sammen med betegnelse der implicerer interaktion eller forbindelse med flere parter, fx krig, grænse, forhandling (Marchand 1960:49): *den dansk-tyske grænse*, *den fransk-tyske krig.* De kan i reglen parafraseres med et *mellem*. Derimod svarer betydningen i det følgende hypotagme med ordet *område* som kerneled til en sammensætning *Fyn-Jylland.*

> Det jysk-fynske område har ikke opgivet at få udflyttet hundredvis af statslige arbejdspladser fra København til de større byer i det vestlige Danmark (DR-nyheder, via Google).

En type der ofte anføres som eksempel er endelig hypotagmer med *ordbog* eller lignende som kerneled: *dansk-svensk ordbog*.

3. Termen dvandvasammensætning

I denne artikel har jeg beskæftiget mig med nogle typer sammensætninger der er beskrevet samlet under samme overskrift i orddannelseslitteraturen. Det der er fællestrækket, er at første- og andetleddet er sideordnede. Ikke alle typer sammensætninger er dog medtaget alle steder; især diskuteres om det de to led i substantivsammensætninger virkelig er sideordnede eller om der foreligger almindelige sammensætninger hvor andetleddet er kernen. Som nævnt er terminologien varierende. I dansk tradition er der en vis tradition for dvandvasammensætning (jf. Hansen 1967, Hansen & Heltoft 2011[2], Kousgaard Sørensen 1963, Møller 1977),

[2] Hansen & Heltoft 2011 dog med *kompositum* som andetled.

i svensk derimod dominerer termen ”kopulativ sammensætning” (jf. Malmgren 1994, Söderberg 1968, Teleman 1970, Thorell 1981). *Norsk Referencegrammatikk* (Faarlund m.fl. 1997) anvender ligeledes kopulativ sammensætning som hovedterm, men nævner også dvandvasammensætning, og SAG har termen additiv sammensætning (SAG:47). Jeg selv har hidtil brugt termen ”dvandvasammensætning”, dels fordi der som sagt er en vis tradition for det i dansk, dels fordi jeg synes det var morsomt at videreføre en gammel term, der går tilbage til sanskrit. Det er jeg ved at vænne mig af med efter jeg har opdaget at dvandvasammensætningen i sanskrit og nyere, asiatiske sprog adskiller sig fra de vestlige eksempler. Det fremgår af Bauer 2008, der simpelthen har titlen *Dvandva.* De asiatiske sammensætninger minder dog noget om typen *Lolland-Falster*, og især sammensætninger som *mælkebrød*. Der er nemlig tale om to individuelle størrelser der indgår i en sammenstilling. Sammensatte slægtsbetegnelser er almindelige. Bauer (2008:7) anfører eksempler fra en række sprog bl.a. sanskrit, punjabi, khmer, thai, tamil, mandarin, fx *iyu-?abu* ”mother father” (fra hunzib) og *åtå ånå* ”father mother” (fra usbekisk). Sammensætninger af denne type synes at kunne bruges som et overbegreb:”In each of these cases it seems that the two related people are seen both as individuals and as a unit. For example, most of the mother-father combinations are the normal words for parents” (Bauer 2008:7). Også mange andre typer af substantiver kan forekomme, og det ser ud til sammensætningen ofte betegner et hypernym, mens de to led er cohyponymer, fx *bas-car* ”bus-car” ’vehicles’ (fra punjabi) eller *bàn-gh´ê* ”table chair” ’furniture’ (fra vietnamisisk) (Bauer 2008:9). Det fremgår dog ikke altid helt klart af kilderne, tilføjer Bauer (2008), om sammensætningerne har en sådan betydning, om fx sanskritordet *ajaváyah* ”sheep goats” fungerer som et egentlig hypernym. Men vi er i hvert fald langt fra den *shoat* dannet af *sheep* + *goat* vi mødte under omtalen af blends (i slutningen af afsnit 1) – både morfologisk og semantisk. Bauer (2008:5) kategoriserer *Lolland-Falster*-typen som dvandva. Det er ikke helt uproblematisk. Der er ganske vist lighed med de ”asiatiske” dvandvasammensætninger, men også den væsentlige forskel at *Lolland-Falster*-sammensætningerne er proprier.

Tilbage bliver så kun de få sammensætninger af typen *mælkebrød* og *whisky-soda*. Dem virker det mere velmotiveret at kategorisere som dvandva, selv om de fleste adskiller sig noget fra det der ud fra Bauer eksempler synes at være den typiske dvandvasammensætning. De enkelte elementer er i flere tilfælde, fx *mælk* og *brød* i *mælkebrød*, ikke så nærtstående semantiske set som elementerne i de "asiatiske" dvandva synes at være. Desuden er de danske eksempler næsten alle leksikaliserede ord. På den anden side har vi brug for at kunne skelne mellem hhv. sammensætninger af typen *mælkebrød* og af typen *køkken-alrum,* så måske er det alligevel forhastet at kassere dvandvasammensætning som term inden for dansk orddannelseslære.

Litteratur

Bauer, Laurie (1978) *The Grammar of Nominal Compounding with special reference to Danish, English and French.* Odense: Odense University Press.

Bauer, Laurie (1991) *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Diderichsen, Paul (1946/1962) *Elementær Dansk Grammatik* 3.udg. København: Gyldendal.

Fleischer,Wolfgang (1982) *Wordbildung der deutchen Gegenwartsssprache*. 4. udg. Tübingen: Niemeyer.

Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo (1997) *Norsk Referencegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gudiksen, Asgerd (1996) Om rødblissede heste og sortstjernede køer. En studie i orddannelse. Bent Jul Nielsen & Inge Lise Pedersen (red.). *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt.* København: Hans Reitzels Forlag:99-110.

Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2009) Måske husker De noget alle andre har glemt. Asgerd Gudiksen, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer, Iben Stampe Sletten (red.) *Dialektforskning i 100 år.* København: Museum Tusculanum:13-64.

Götzche, Hans (2014) Nogle problemer i forbindelse med analyse af visse fænomener i dansk orddannelse. Margrethe Heidemann Andersen, Pia Jarvad & Jørgen Nørby Jørgensen (red.) *Neologismer. Dansk Sprognævns 2. seminar om nye ord.* København: Dansk Sprognævn:145-164.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog* 1-3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Hansen, Aage (1967) *Moderne Dansk* 1-3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/ Grafisk Forlag.

KorpusDK. https://ordnet.dk/korpusdk. [besøgt januar 2019].

Kousgaard Sørensen, John (1963) Husdyrenes farvebetegnelser. En studie i tingbøgernes ordforråd. *Bol og By* 4 (1. rk.):61-75.

Malmgren, Sven Göran (1994) *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning och orddatabaser*. Lund: Studentlitteratur.

Marchand, Hans (1960) *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Mikkelsen, Kr. (1894) *Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg*. København: Lehmann & Stages Forlag.

Møller, Kristen (1977) Konverterede sammensætninger. *Dialektstudier* 4.1. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund/ Akademisk Forlag:110-160.

Nye Ord i Dansk. https://dsn.dk/noid.

Ordbog over det danske Sprog. https:// ordnet.dk/ods.

Retskrivningsordbogen (1986) Dansk Sprognævn (udg.) København: Gyldendal.

SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg, Erik Andersson (1999) *Svenska Akademiens grammatik* 1-3. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Schack, Jørgen (1999) Blandt Sprogets Kimærer. *Danske Studier* 1999:37-52.

Söderberg, Ragnhild (1968) *Svensk Ordbildning*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård. 34). Stockholm: Nämnden för svensk språkvård.

Teleman, Ulf (1970) *Om svenska ord.* Lund: Gleerups.

Thorell, Olof (1981) *Svensk ordbildningslära*. Stockholm: Esselte Studium.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer (1991-). København: Universitets-Jubilæets danske Samfund/ Syddansk Universitetsforlag.

Resumé:

Ældre nydansk topologi

Lars Heltoft
Københavns Universitet

Ældre nydansk ledstilling er et mellemtrin mellem middelalderens informationsstrukturelle ledstillingssystem og det moderne danske topologiske system, hvor der ikke længere findes specielle fokuspladser. Ældre nydansk bevarer til en vis grad det gamle system. Min tese er at systemet indsnævres til at være en mulighed for pronominale valensled (og frie adverbialer), mens ikke-pronominale valensled altovervejende står i indholdsfeltet.

De pronominale valensled kan både stå i indholdsfeltet og i feltet før det styrende verbum:

(1) sielff haffde hand giort det, oc sielff maatte hand det haffue (Palladius V 90, 35-91, 1)
’selv havde han gjort det, og selv måtte han det have’
han havde selv gjort det, og han måtte selv tage imod det

Står de før infinittet, kan de stå i fokusposition.

(2) du skalt icke saadant tencke (Syv Mestre 131, 25-26)
’du skal ikke sådant tænke’
du skal ikke forestille dig sådan noget

(3) aldrig haffuer ieg nogen anden hafft / aldrig uil ieg oc nogen anden haffue (Griseldis 116, 18-23)
’aldrig har jeg nogen anden haft, aldrig vil jeg og heller nogen anden have’
aldrig har jeg haft nogen anden, og jeg vil heller aldrig have nogen anden

Pronomenerne kan stå før deres styrende verbum og følger ikke den moderne letledsregel:

(4) Der ieg ded sagde, græd hun meere en[d] som før (Leonora 56)
'da jeg det sagde, græd hun mere end som før'
da jeg sagde det, græd hun mere end før

(5) Thi eftterat det var bleven got med drengen, bleff min kiere Husbonde anfectet nat oc dag, saa ingen kand det troe eller tenke … (Brunsmand 118)
'Thi efter at det var blevet godt med drengen, blev min kære husbond anfægtet nat og dag, så ingen kan tro eller tænke det'
For efter at det var blevet godt med drengen, blev min kære husbond angrebet nat og dag, så ingen kan tro det eller forestille sig det

Jeg viser således hvordan pronominale led stadig følger det middelalderlige sætningsskema. I moderne tid er der kun rester tilbage, hvoraf jeg nævner to omtolkede: placering af led med negation i aktualfeltet og trykreducerede pronominale led ('letled'). Om de sidste gælder at de ikke er eksempler på object shift (det var i middelalderen objekter og andre led kunne det), og at de heller ikke er baggrundsled (det var til og med ældre nydansk at de kunne være det). Derimod er de klitiske led, formentlig til neksusleddet.

Litteratur

Heltoft, Lars (2011) Lette pronomeners placering. Klise og topologisk integritet. *Ny forskning i Grammatik* 18:61-79.

Nørgård-Sørensen, Jens & Lars Heltoft (2015) Grammaticalisation as paradigmatisation. Andrew D.M. Smith et al. (red.) *New Directions in Grammaticalization Research*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company:261-292.

Resumé:

Sprogstatistik

Pia Jarvad
Dansk Sprognævn

I foredraget vil jeg komme ind på tidligere undersøgelser af ordforrådet og dele af ordforrådet, fx anglicismer. I dag er sådanne statistiske undersøgelser noget nemmere end tidligere med de automatiske optællinger i store mængder af tekster. Sprognævnets projekt Moderne importord i dansk vil give svar på spørgsmålet om hvorvidt påvirkningen fra andre sprog er kraftigere i dag end tidligere, og om der sker en ændring i hvilke sprog der øger eller mindsker deres påvirkning. I projektet sammenholdes data fra forskellige typer af hyppighedsundersøgelser (leksikalsk hyppighed, hyppighed i den centrale leksikalske norm og hyppighed i løbende tekst), og resultater for hyppighedsundersøgelser i dag kan sammenlignes med tidligere undersøgelser. Anvendelse af tre forskellige målemetoder kan belyse hvordan importordene etablerer sig i ordforrådet: Den leksikalske hyppighed belyser variationen af importord og hvilke typer af importord der lånes; hyppighed i kerneordforrådet kan vise om de udenlandske ord trænger ind i det mest centrale af det danske ordforråd; mens ordhyppighed i løbende tekst viser importordenes relative frekvens i store tekstmængder.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Rødgrød med fløde? Hvilke aspekter af det danske sprog kæmper andetsprogstalere med?

Anna Jespersen og Míša Hejná
Aarhus Universitet

1. Indledning

Dansk er, som bekendt, er et særligt svært sprog at tilegne sig for andetsprogstalere (L2-talere) (Normann Jørgensen 2013:43; Grønnum 2003, 2008; Skovholm 1996). Dette giver sig både udslag i en sproglig bevidsthed og følgende diskussion blandt lægpersonener (og dermed et væld af avisartikler og online blogs om emnet) og i et mangeårigt forskningsfokus blandt lingvister, psykologer og semiotikere. Et eksempel er projektet Puzzle of Danish, ledet af forskere i kognition og semiotik, der i 2018 har modtaget en større sum penge fra Den Frie Forskningsfond til at undersøge hvad det er, der gør dansk sværere end selv nært beslægtede sprog. Projektet, der stadig er i sin startfase, peger allerede nu på flere lingvistiske og kommunikative forskelle mellem dansk og andre indoeuropæiske sprog. Eksempler inkluderer forskelle i graden af konsonantelision, i fonologiske repræsentationer, og i brugen af hypoartikulation i child directed speech (Dideriksen og Fusaroli 2018), men argumenterer for at den danske fonetik og fonologi er særligt svære at lære (Trecca et al. 2018a, 2018c), og at disse aspekter af sproget afviger stærkt fra det norske sprogs lydinventar (Trecca et al. 2018a, 2018b). Dette bakkes til dels op af fonetikere i Danmark, såsom Nina Grønnum (2003, 2008), der i flere publikationer og konferenceforedrag noterer sig det danske sprogs særegne fonologi.

Men hvad betyder det danske sprogs sværhedsgrad for L2-talere, og for den måde, hvorpå de interagerer med førstesprogstalere

(L1-talere)? Flere forskere har kritiseret den generelle samfundsholdning til L2-dansk (se Jørgensen og Quist 2001), såvel som holdningen til L2-taleres sprogindlæring og accenter på danske sprogskoler. For eksempel skriver Normann Jørgensen (2013:43) at diskursen på skolerne hedder at det 'svære danske sprog' sorterer fårene ('andenrangstalere') fra bukkene. På samme måde skriver Kristiansen (1990:13) at tilegnelsen af dansk som fremmedsprog ses som 'de enkelte studerendes ansvar' rettere end skolernes ansvar. Holmen (2006) og Gitz-Johansen (2003) argumenterer for en politisk modvilje mod et stærkere fokus på andetsprogsundervisning i dansk, en undervisning som ses som 'remedial language instruction reserved for school beginners and newly arrived refugees for a limited amount of time' (i Holmen 2006:2). I forhold til undervisningsmetode påpeger Gimbel et al. (1997) at andetsprogsundervisningen i dansk for voksne præges af 'en danskfaglig snarere end en dansksproglig indfaldsvinkel til undervisningen' (Gimbel et al. 1997, indledning).

Med andre ord virker det fra disse kilder ikke som om det danske samfund – og sprogskolerne – formår at imødegå den svære sprogindlæring af dansk hos L2-talere. De forskelligartede diskurser blandt forskere, som påpeger strukturelle og kommunikative særpræg ved det danske sprog, og i det danske samfund mere generelt, hvor graden af sprogindlæring ofte ses som en vurdering af L2-talerens integrationsvillighed snarere end resultatet af god og sprogfaglig undervisning, gør det interessant at høre L2-talernes egne oplevelser af indlæringen af det danske sprog. Som en del af et større studie af danskundervisning for udlændinge søger denne undersøgelse derfor at afdække L2-talernes holdninger til det danske sprog og til sprogundervisningen på de danske sprogcentre. Denne rapport udgør et proof-of-concept-studie, i hvilket vi stiller følgende spørgsmål:

1. Hvilke sproglige aspekter af dansk synes L2-talere er sværest at lære?
2. I hvilken grad føler L2-talerne at disse aspekter bliver dækket i danskundervisningen?

Rapporten er udfærdiget som et første skridt på vejen mod at udvikle nye materialer til danskundervisningen for voksne.

2. Metode

For at undersøge de to forskningsspørgsmål sendte vi et engelsksproget spørgeskema til kursister på forskellige danske sprogcentre. Dette foregik via nøglepersoner såsom undervisere, samt via artiklens andenforfatters egne kontakter. Vi valgte at adressere deltagerne på engelsk for at sikre en ensartet forståelse af spørgsmålene, og at et så bredt udsnit som muligt af kursister på sprogskolerne kunne deltage. Flere af vores deltagere havde kun deltaget i enkelte moduler da de besvarede skemaet, og kunne derfor ikke forventes at forstå komplicerede sproglige spørgsmål på dansk. Spørgeskemaet blev også videreformidlet via de sociale medier.

Selve spørgeskemaformularen indeholdt spørgsmål til deltagernes sprogindlæringsmæssige og sproglige baggrund, blandt andet spørgsmål om deres L1 og eventuelle andre L2, samt deres nuværende modul på danskuddannelsen for L2-talere. Med hensyn til deres sproglige baggrund var 5 førstesprogstalere af engelsk og 3 af nederlandsk, mens resten bestod af 1-2 talere af mestendels andre indoeuropæiske sprog.[1] Vi spurgte også deltagerne om, hvilke aspekter af det danske sprog de fandt sværest i deres egen indlæring (grammatik, udtale eller ordforråd) og hvorvidt de syntes deres sprogkurser havde imødegået disse udfordringer. Vi brugte to Likert-skalaer fra 1-5. I spørgsmål der handler om vores første forskningsspørgsmål, er svarmulighederne fra 1 (*let*), over 2 (*relativt let*) og 3 (*hverken let eller svært*), til 4 (*relativt svært*) og 5 (*svært*). I spørgsmål der lægger sig til vores andet forskningsspørgsmål, dækker 1 nu over *sjældent*, 3 er *hverken sjældent eller ofte*, og 5 er *ofte*. De specifikke formuleringer på engelsk kan findes i artiklens appendiks. Til sidst bad vi dem vurdere forskellige specifikke fænomener indenfor hvert aspekt på samme måde (f.eks. under *udtale*: konsonanter, vokaler, intonation og tryk). Før undersøgelsens begyndelse nærstuderede vi undervisningsmateriale fra Lærdansk og Studieskolens kurser for at sikre os at de sprogvidenskabelige termer vi brugte i spørgeskemaet, er dækket i undervisningen i sprogtilegnelsesforløb ved disse institutioner. Figur 1 viser et uddrag af spørgeskemaet som det blev præsenteret til deltagerne.

[1] Deltagernes sprogbaggrund blev kontrolleret via vores statistiske modeller.

Figur 1: Spørgeskemaets udformning og layout

Rapporten her er baseret på fuldt udfyldte spørgeskemaer fra 22 respondenter, som alle deltog i danskundervisning på sprogskolerne. Derudover tog 43% online danskkurser, f.eks. Netdansk, som er udbudt af Lærdansk. De fleste af deltagerne (91%) deltog primært i Lærdansks kurser, mens resten er delt mellem Studieskolen og FOF. 95% af deltagerne boede og tog danskkurser i Århus. Med andre ord repræsenterer vores data primært L2-talere i Århus som tog kurser hos Lærdansk. Dette skyldes sandsynligvis vores brug af egne kontakter i formidlingen af spørgeskemaet. Samtidigt repræsenterer deltagerne også en relativt uniform del af kursusforløbet: 73,5% af deltagerne var i gang med modul 3, 4 og 5 (ud af 6), mens resten var ligeligt fordelt mellem de resterende moduler. Vi spurgte også deltagerne om deres personlige motivation for at lære dansk, og alle 22 deltagere svarede at de var højtmotiverede af en række personlige og professionelle årsager.

Analysen af spørgeskemasvarene er foretaget gennem bayesiske ordinale multi-level regressioner i *brms* (Bürkner 2017, 2018) i statistikprogrammet *R* (R Core Team 2017), mens grafer er produceret med *marginal_effects()*. Modelsammenligninger er foretaget gennem leave-one-out cross-validation, hvortil vi har brugt R-pakken *loo* (Vehtari et al. 2017). For at forbedre regressionsmodellernes konvergens og undgå overfitting har vi specificeret relativt konservative priors.

Vi udregnede Bayes faktorer fra marginal likelihoods til brug ved sammenligning af hypoteser ved hjælp af *bayesFactor()* i *brms*, og bruger i denne forbindelse Jeffreys' (1961) vejledende målestok for effektstørrelse. Idet vi bruger bayesiske metoder rapporterer vi ikke p-værdier.

3. Resultater

3.1. Hvilke aspekter af dansk er sværest at lære?

Det første forskningsspørgsmål handler om den vurderede sværhedsgrad af henholdsvis grammatik, udtale og ordforråd for L2-talere. For at undersøge dette byggede vi en regressionsmodel af data, hvori vi undersøgte de tre ovennævnte sproglige aspekters effekt på deltagernes vurdering af sprogets sværhedsgrad. Vi har valgt at inkludere deltagernes L1 og deres tid i danskundervisningen (i måneder) som random effects for statistisk at kontrollere for effekterne af deltagernes sprogbaggrund og erfaring med danskundervisning. Disse vil derfor ikke blive gennemgået her. De marginale effekter af den endelige regressionsmodel kan ses i Figur 2 nedenfor.

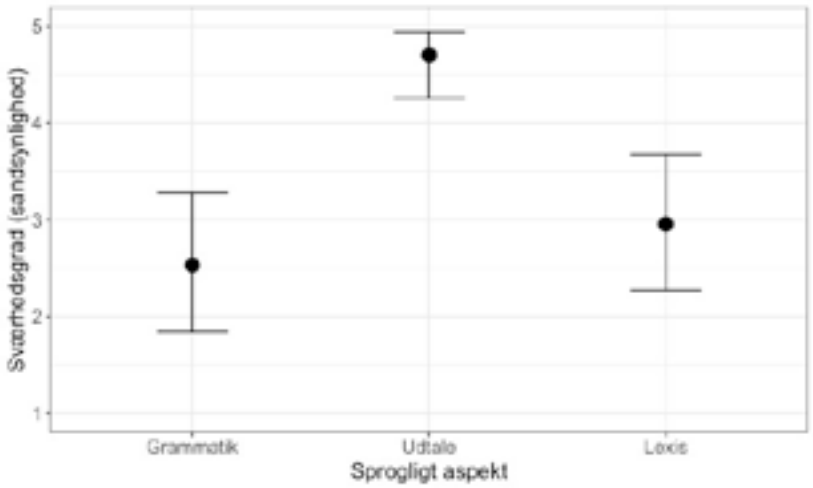

Figur 2: Marginale effekter af sproglige aspekter (x-aksen) på deltagernes sværhedsgradsvurderinger (y-aksen), hvor 1 er let og 5 er svært. Error bars (fejlstænger) repræsenterer 95% CIs

Som det ses i Figur 1 er opdelingen i de tre sproglige aspekter en god indikator af deltagernes vurdering af sværhedsgrad. Vores sammenligning af hypotesemodellen (H1) om at sproglig aspekt forbedrer vores statistiske model og nulhypotesemodellen (H0) som ikke inkluderer denne fixed effect, gav en Bayes faktor på 26,72 til fordel for H1, som er i kategorien ”strong evidence” i Jeffrey’s (1961) udlægning. I lighed med litteraturen på området rapporterer deltagerne at udtale klart det sværeste aspekt af dansk at lære, og hele 95% CI-intervallet for denne svarmulighed ligger da også mellem 4 (relativt svært) og 5 (svært). Den letteste del af det danske sprog er ifølge deltagerne grammatikken, som er omkring eller lidt lettere end tilfældighedsgrænsen, mens ordforrådet er marginalt sværere, og ligger meget præcist omkring tilfældighedsgrænsen.

Givet deltagernes vurdering af udtalen som det sværeste aspekt af dansk fokuserer vi nu derfor på dette sproglige aspekts forskellige underkomponenter. I undersøgelsen bad vi deltagerne vurdere fire udvalgte dele af udtalen, som kunne volde dem problemer. Valget af disse specifikke emner er baseret på litteraturen, på en gennemgang af Lærdansks undervisningsmaterialer, samt vores andenforfatters egne oplevelser som deltager ved flere sprogskolers danskundervisning. Disse fire komponenter plus deres vurdering hos vores deltagere er illustreret i Figur 3. Her ser vi en langt mindre tydelig statistisk effekt, hvor vores regressionsmodel ikke giver os evidens for vores H1, nemlig at der er en effekt af udtalemæssigt aspekt på deltagernes vurdering af sværhedsgrad. Der er dog en lille tendens til en større sandsynlighed for at deltagerne vurderede vokaler som sværest, og tryk som lettest. Vi kan dog ikke drage nogen stærke konklusioner på baggrund af disse data.

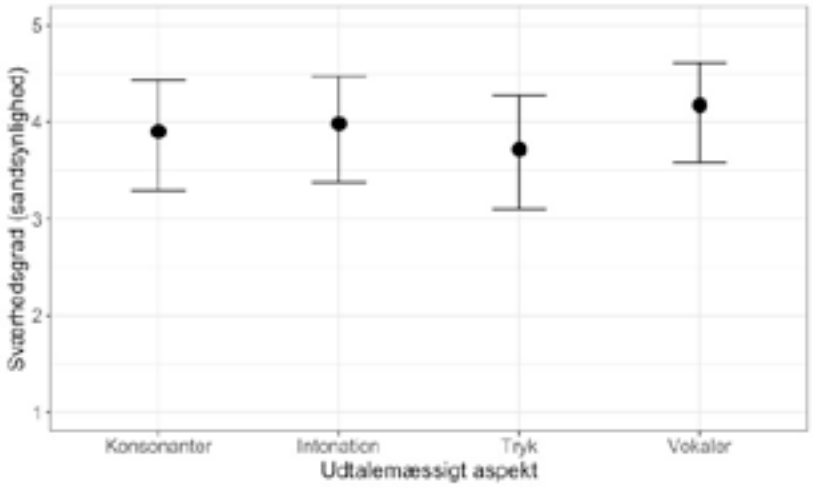

Figur 3: Marginale effekter af udtalemæssige aspekter (x-aksen) på deltagernes sværhedsgradsvurderinger (y-aksen), hvor 1 er let og 5 er svært. Error bars (fejlstænger) repræsenterer 95% CIs

3.2. Hvordan dækker danskundervisningen disse problemer?

Vores andet forskningsspørgsmål omhandler deltagernes vurdering af hvordan sprogskolerne imødegår deres problemer med det danske sprog. For at undersøge dette analyserer vi endnu engang data gennem brug af to bayesiske multi-level regressionsmodeller. Den første, illustreret i Figur 4, undersøger nu hvor ofte deltagerne vurderede at de tre sproglige aspekter fra sidste sektion blev dækket i undervisningen.

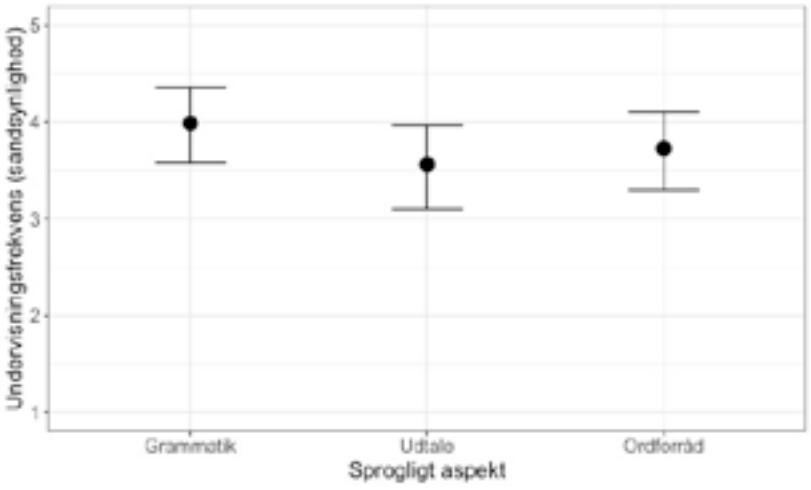

Figur 4: Marginale effekter af sproglige aspekter (x-aksen) på deltagernes vurdering af frekvens i undervisningen (y-aksen), hvor 1 er sjældent og 5 er ofte. Error bars (fejlstænger) repræsenterer 95% CIs

Figur 4 viser at sprogligt aspekt er en mindre god indikator for deltagernes vurdering af undervisningsfrekvens end af sværhedsgrad. Dette giver sig også udslag i vores sammenligning af H1 og H0 via en Bayes faktor-udregning. BF i denne model er på 2,9 til fordel for H1, altså i kategorien "anecdotal evidence", men lige under grænsen for kategorien "moderate evidence", i Jeffrey's (1961) udlægning. Sandsynligheden er størst for, at deltagerne svarer at grammatik dækkes ofte i undervisningen, med en gennemsnitseffekt på omkring 4 (relativt ofte). Ordforråd og udtale er begge marginalt lavere, med gennemsnitseffekter omkring 3,5. Udtale har dog den mindste sandsynlighed for at blive dækket i undervisningen, og det bredeste CI-interval. Deltagernes vurdering er med andre ord at grammatikken bliver dækket mest i undervisningen, og udtale mindst, selvom effektstørrelsen af denne vurdering er relativt lav.

Til sidst fokuserer vi igen på de fire underkomponenter af udtalen, for at undersøge hvilke af disse deltagerne vurderer bliver dækket bedst i undervisningen. De marginale effekter af denne model vises i Figur 5. Som denne figur illustrerer, er sandsynligheden for at alle aspekterne

vurderes som ofte eller meget ofte dækket i undervisningen over eller lige omkring tilfældighedsgrænsen. Der er igen ikke evidens for at udtaleaspekt har en klar indflydelse på disse vurderinger i forhold til H0. Der er dog en tendens til at konsonanter og vokaler dækkes oftest, og intonation sjældnere. Disse tendenser er dog igen ikke nok til at drage klare konklusioner.

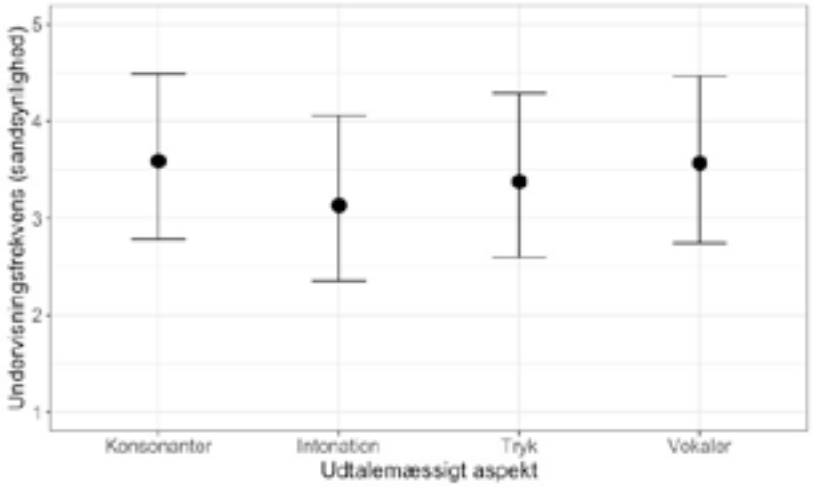

Figur 5: Marginale effekter af udtalemæssige aspekter (x-aksen) på deltagernes vurdering af frekvens i undervisningen (y-aksen), hvor 1 er sjældent og 5 er ofte. Error bars (fejlstænger) repræsenterer 95% CIs

4. Diskussion og konklusion

Selvom vores undersøgelse bygger på et relativt lille antal deltagere indtil videre, er der dog klare tegn på at udtale ganske rigtigt vurderes til at være den klart sværeste del af det danske sprog, også når deltagernes sprogbaggrund og erfaring med danskundervisning er kontrolleret for. Grammatik vurderes til at være det letteste af de tre at lære. Samtidigt giver undersøgelsen os evidens for at udtalen vurderes som mindst dækket i undervisningen. Disse resultater får os til at undre os over hvad det er, der gør at udtale vurderes som så meget sværere at lære end grammatik og ordforråd: Hvor stor en faktor udgør undervisningen i denne vurdering?

Hvis man medtager deltagernes kommentarer til spørgeskemaet i analysen, kan en del af forklaringen ligge i den måde, dansk som andetsprog bliver undervist på. To kommentarer fra spørgeskemaets ikke-obligatoriske kommentarfelter nævner usystematiske undervisningsmetoder som et særligt problem for deres sprogtilegnelse mere generelt

(1) I am a very systematic learner and the Laerdansk [sic] classes were too practical for me, too focused on vocabulary and games instead of grammar or learning some basic rules and then applying them.
(2) Basic grammar rules such as sentence structure were omitted and taken for granted, which made the process of learning Danish much more difficult as it was based solely on memorization at the begining [sic].

Disse kommentarer tyder på at undervisningsmetoderne kunne have en indflydelse på deltagernes svar, specifikt som vedrører en mere teoretisk funderet undervisning. De to kommentarer påpeger et manglende fokus på regler og teoretisk fundering i undervisningen generelt. Det er derudover interessant at læse (2) i konteksten af Kristiansen's kritik af L2-undervisningen i dansk, hvori han netop påpeger hvordan den systematiske indlæring ses som den enkelte studerendes eget ansvar, og hvordan deres sprogforståelse bliver taget for givet (Kristiansen 1990).

Derudover påpeger endnu en deltager (3) manglen på struktur i undervisningen mere generelt:

(3) I struggled with the lack of structure, and the practical use. For example, we had 7(!) books from which we did random exercises. And we spend three months on the topic of equality, but I didn't know what left or right was. After taken a year of Danish [sic] lessons, I still struggled to have daily "supermarket" conversations – which was so demotivating.

To kommentarer drejede sig specifikt om udtale, nemlig (4), der påpeger manglen af undervisningsmateriale der fokuserer på udtale, og (5), der tilslutter sig (1)-(3) ved at notere sig manglen på systematik og teoretisk fundering i udtaleundervisningen:

(4) Unfortunately, I don't think we have enough teaching material related to pronunciation.
(5) I have had 4 different teachers and except for 1, everyone relied on repeating after them to learn pronunciation. That "1" teacher also tried with a more theoretical approach explaining how the tongue/ mouth [sic] have to be formed to get a certain sound.

Derudover kommenterer en enkelt deltager (6) positivt omkring en specifik lærebog:

(6) 'Det lyder godt' book was quite useful.

Vi har her valgt kun at rapportere de mest relevante kommentarer, idet størstedelen ikke er umiddelbart generaliserbare udenfor deltagernes konkrete oplevelser og sprogbaggrund. En interessant ting at notere sig er dog at ud af 19 kommentarer i alt er kun 2 positive. Dette kan måske henføres til en generel tendens til at respondenter fokuserer på negative fænomener i evalueringer (Coleman et al. 1987, Sen og Lerman 2007), og generelt giver mere detaljerede negative end positive kommentarer (Brockx et al. 2009:1131), men vi mener alligevel at den store forskel i mængden af negative og positive kommentarer også kunne være et resultat af de konkrete sprogundervisnings-strategier i danskundervisningen, specifikt på Lærdansk i Århus. Denne hypotese underbygges af denne artikels andenforfatter, hvis egne oplevelser i danskundervisningen inkluderer følgende episode: En medkursist på Lærdansks modul 1 spurgte underviseren, om vedkommende kunne give en regel for, hvornår /d/ udtales som blødt [ð̞]. Underviseren svarede ordret: 'there are no rules in Danish pronunciation'.

Vi undersøgte også hvilke specifikke dele af udtalen der gør den svær at lære. Vi besluttede os for at fokusere på udtalen i denne

rapport grundet dens høje sværhedsvurdering sammenlignet med grammatik og ordforråd, og på grund af deltagerne vurdering af udtalen som være mindst understøttet i undervisningen. Derudover kommenterede deltagerne også mere på udtalen end andre aspekter af det danske sprog. I vores resultatsektion præsenterede vi dog et ret ufyldestgørende billede på, hvilke specifikke aspekter af dansk udtale der er problematiske. Ud fra disse resultater er det klart at vi har brug for flere respondenter for at kunne danne et billede af, hvilke udtalemæssige problemer L2-talerne generelt har. En del af årsagen for de svage effekter i vores statistiske model er desuden vores kontrol af deltagernes førstesprogsbaggrund via random effects. Eftersom vi er interesserede i generelle problematikker i denne rapport, var denne kontrol nødvendig, men i fremtiden vil vi være interesserede i at se nærmere på, hvilke effekter der gemmer sig i L2-talernes sprogbaggrund. På trods af denne kontrol fandt vi dog anekdotiske indikationer på, at vokaler vurderes som værende sværest, mens tryk og, i mindre udpræget grad, konsonanter, ses som værende lettest.

Dette er interessant idet vokaler (og konsonanter) også vurderes til at være oftest behandlet i danskundervisningen. Betyder dette at danske konsonanter er intrinsisk lettere at lære end vokaler? Denne hypotese harmonerer godt med Puzzle of Danish-projektet (f.eks. Trecca et al. 2018b; 2018c), som netop har som arbejdshypotese at dansk konsonantlenision, altså manglen på konsonentale anchor points, gør sproget særlig svært at lære. Vores fonetisk informerede bud på, hvorfor det tyder på at konsonanter ses som mindre udfordrende end vokaler og intonation, at de færreste L2-udtaler af for eksempel /ʁ/ eller /d/ kan forveksles med andre danske fonemer (se Garibaldi og Bohn 2015). Desuden er L1-variationen i den fonetiske implementering af disse danske konsonanter bestemt primært af allofoniske regler (f.eks. /d/ → [ð̞], → [∅]), det vil sige at substitutioner ikke har direkte indflydelse på det relevante ords leksikalske identitet. Det er til gengæld ikke svært at forstå hvorfor tryk (og intonation), som vores deltagere mener ikke dækkes helt så meget i undervisningen, kunne være svært for L2-talerne. Ikke desto mindre rapporterer vores deltagere at tryk ikke volder dem nær så mange problemer som de andre udtalekomponenter (skønt alle komponenter bliver vurderet

som sværere end tilfældighedsgrænsen). Dette kunne eventuelt bygge på det lille antal minimalpar der beror på trykforskelle (Grønnum 2005:61-62). Artiklens andenforfatter påpeger dog også at det kan være uklart for kursisterne hvilken type tryk, vores spørgeskema forsøgte at elicitere. Ud fra hendes erfaringer med modul 1-5 af Lærdansks undervisning (svarende til halvandet års danskundervisning to gange om ugen) blev der på hendes hold ikke givet nogen forklaringer, hverken af teoretisk eller praktisk art, på hvad tryk er for en størrelse. For eksempel blev sætningstryk, leksikalsk tryk og prosodisk emfase alle brugt som eksempler på ”dansk tryk” uden noget forsøg på differentiering. Der blev heller ikke givet nogen indikation af hvilke akustiske træk kursisterne skulle fokusere på for at høre trykforskelle. Eksempler som kunne være blevet nævnt kunne for eksempel være ændringer i fundamental frekvens, segmentlængde, intensitet, og fonation. Forskningen viser at især fundamental frekvens ser ud til at spille en rolle i produktionen af dansk prominens (Leemann et al. 2016).

Vi konkluderer at udtale ser ud til at være den sværeste komponent af det danske sprog, men samtidigt også den komponent, som L2-kursister mener, de bliver undervist mindst i. Til gengæld er det stadig uklart præcis hvad der gør udtalen så svær. For at imødegå denne mangel på information vil vi udvide undersøgelsen med flere besvarelser, og besvarelser fra andre sprogskoler i landet. Desuden er vores plan at udsende endnu et spørgeskema, denne gang til underviserne, for at høre deres mening om sprog- (og især udtale-) undervisningen. Vi er allerede i gang med at undersøge lærebøgerne, der bruges på Lærdansk og andre sprogkurser rundt omkring i landet. Vi analyserer hvorvidt og i hvilken grad de fokuserer på udtale, og om de giver kursisterne et systematisk sæt udtaleregler. Slutteligt planlægger vi et produktionsstudie af L2-taleres dansk, som vi vil sammenholde med deres egne vurderinger af, hvad der er svært ved udtalen.

Litteratur

Brockx, B., K. Van Roy & D. Mortelmans (2012) The student as a commentator: students' comments in student evaluations of teaching. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 69:1122-1133.

Bürkner, P.-C. (2017) brms: An R package for bayesian multilevel models using Stan. *Journal of Statistical Software* 80(1):1-28.

Bürkner, P.-C. (2018) Advanced bayesian multilevel modeling with the r package brms. *The R Journal* 1, 15. https://arxiv.org/abs/1705.11123

Coleman, L. M., L. Jussim & J. Abraham (1987) Students' Reactions to Teachers' [E]valuations: The Unique Impact of Negative Feedback. *Journal of Applied Social Psychology* 17/12:1051-1070.

Dideriksen, C.R. & R. Fusaroli (2018) *CDS is not what you think – Hypoarticulation in Danish Child Directed Speech*. Poster-præsentation ved Nijmegen lectures 2018, Nijmegen, Netherlands.

Garibaldi, C.L. & O.-S. Bohn (2015) Phonetic similarity predicts ultimate attainment quite well: The case of Danish /i, y, u/ and /d, t/ for native speakers of English and of Spanish. *Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences*, Vol. 2015.

Gimbel, J., B. Kristjánsdottir, K. Lund & P.V. Vedel (red) (1997) Sprogforum nr. 9: *Dansk som andetsprog*. ISSN: 0909 9328.

Gitz-Johansen, T. (2003) Skal vi reparere børnenes "fejl" eller kvalificere deres forskelle? Horst, C. (red.) *Interkulturel pædagogik: Flere sprog - problem eller ressource?*. Vejle: Kroghs Forlag:199-216.

Grønnum, N. (2003) Why are the Danes so hard to understand? H.G. Jacobsen D. Bleses, T.O. Madsen & P. Thomsen (red.) *Take Danish – For Instance*. Odense: Syddansk Universitetsforlag:119-130.

Grønnum, N. (2008) Hvad er det særlige ved dansk som gør det svært at forstå og at udtale for andre? Anden del: prosodi. *Mål og mæle* 31(2):19-23.

Grønnum, N. (2005) *Fonetik & Fonologi* (tredje udgave), København: Akademisk Forlag.

Holmen, A. (2006) Finding a voice in a second language – a matter of language learning or intercultural communication? Ø. Dahl, I. Jensen & P. Nynäs (red.) *Bridges of understanding: perspectives on intercultural communication*. Oslo: Fagbokforlaget.

Jeffreys, H. (1961) *The Theory of Probability* (3rd ed.), Oxford:43.

Jørgensen, J.N. & P. Quist (2001). Native Speakers' Judgements of Second Language Danish, *Language Awareness* 10,1:41-56.

Kristiansen, T. (1990) *Udtalenormering i skolen. Skitse af en ideologisk bastion*. København: Gyldendal.

Leemann, A., M-J. Kolly, Y. Li, R. Chan, G. Kwek, & A. Jespersen (2016) Towards a typology of prominence perception: the role of duration. *Proceedings* of *Speech Prosody 2016:*445-449.

Normann Jørgensen, J. (2013) Uniformity and Isolation – The Two Challenges Facing Danish as a Medium-Sized Language. F. Xavier Vila (red.), *Survival and Development of Language Communities*. Bristol: Multilingual Matters:38-57.

R Core Team. (2017) *R: A language and environment for statistical computing*. Vienna, Austria: R Foundation for Statistical Computing. Retrieved from https://www.R-project.org/

Sen, S. & D. Lerman (2007) Why are you telling me this? An examination into negative consumer comments on the web. *Journal of Interactive marketing* 21(4):76-94.

Skovholm, J. (1996) *"Hvorfor er det så svært at lære dansk? En antologi om langsom læring af dansk som andetsprog"* (red.). Udgivet af Dansk Flygtningehjælp; København: Special-pædagogisk Forlag.

Trecca, F., L.B. Kristensen, K. Tylén, R. Fusaroli, D. Bleses, A. Højen. & M.H. Christiansen (2018a) *Using non-word repetition to investigate the nature of phonological representations in adult speakers of Danish and Norwegian*. 1-2. Abstract fra Fonologi i Norden 2018, Lund, Sweden.

Trecca, F., S.M. McCauley, S.R. Andersen, D. Bleses, H. Basbøll, A. Højen & M.H. Christiansen (2018b) Segmentation of highly vocalic speech via statistical learning: Initial results from Danish, Norwegian, and English. *Language Learning* 69(1):1.

Trecca, F., D. Bleses, T.O. Madsen & M.H. Christiansen (2018c) Does sound structure affect word learning? An eye-tracking study of Danish learning toddlers. *Journal of Experimental Child Psychology* 167:180-203. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2017.10.011

Vehtari, A., A. Gelman & J. Gabry (2017) Practical bayesian model evaluation using leave-one-out cross-validation and waic. *Statistics and Computing* 27(5):1413-1432.

6. Appendiks

Dette appendiks viser spørgeskemaundersøgelsens opbygning og formuleringen af spørgsmålene på engelsk. Det indeholder dog ikke baggrundsspørgsmål, som også blev stillet til deltagerne. Den fulde undersøgelse kan findes her: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdbFQHgwOfb9UdIiApGy0J5u97EvGHN6MWTgDqWjZPyftM22Q/viewform?usp=sf_link.

1. How would you rate the challenges of the following aspects of Danish? (scale: easy–relatively easy–neither easy nor difficult–relatively difficult–difficult)
    1. Pronunciation
    2. Grammar
    3. Vocabulary

2. To what extent are any of these general challenges covered in your classes? (scale: never–almost never–sometimes–relatively frequently–frequently)
    1. Pronunciation
    2. Grammar
    3. Vocabulary

3. How would you rate mastering the following aspects of Danish pronunciation? (scale: easy–relatively easy–neither easy nor difficult–relatively difficult–difficult)
    1. Vowels
    2. Consonants
    3. Speech melody
    4. Stress

4. To what extent are the following aspects of pronunciation targeted in your classes? (scale: never–almost never–sometimes–relatively frequently–frequently)
    1. Vowels
    2. Consonants
    3. Speech melody
    4. Stress

5. Would you like to tell us anything about the teaching materials related to Danish pronunciation as used in your class? (open for comments)

6. How would you rate mastering the following aspects of Danish pronunciation? (scale: easy–relatively easy–neither easy nor difficult–relatively difficult–difficult)
    1. Inversion
    2. Placement of adverbs
    3. Plurals
    4. Articles
    5. Pronouns (including ”sin/sit/sine” vs ”hans/hendes”)

7. To what extent are the following aspects of grammar targeted in your classes? (scale: never–almost never–sometimes–relatively frequently–frequently)
    1. Inversion
    2. Placement of adverbs
    3. Plurals
    4. Articles
    5. Pronouns (including ”sin/sit/sine” vs ”hans/hendes”)

8. Would you like to tell us anything about the teaching materials related to Danish grammar as used in your class? (open for comments)

9. How would you rate mastering the following aspects of Danish vocabulary? (scale: easy–relatively easy–neither easy nor difficult–relatively difficult–difficult)
    1. word-formation (e.g. ”nice” + ”ly” = ”nicely”)
    2. connectors (e.g. ”however”, ”on the other hand”, etc.)
    3. vocabulary related to basic life needs
    4. vocabulary related to my work
    5. vocabulary related to more advanced needs (e.g. politics related vocabulary)

10. To what extent are the following aspects of Danish vocabulary targeted in your classes? (scale: never–almost never–sometimes–relatively frequently–frequently)
    1. word-formation (e.g. ”nice” + ”ly” = ”nicely”)
    2. connectors (e.g. ”however”, ”on the other hand”, etc.)
    3. vocabulary related to basic life needs
    4. vocabulary related to my work
    5. vocabulary related to more advanced needs (e.g. politics related vocabulary)

11. Would you like to tell us anything about the teaching materials related to Danish vocabulary as used in your class? (open for comments)

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Dialekt og sociale medier.
Unges brug af dialekt på Facebook og Messenger

Anne Larsen
Københavns Universitet

1. Indledning

I projektet 'Dialekt i Periferien'[1] undersøges det hvordan dialekter i dag bruges i tre centrale danske dialektområder: Nordjylland, Sønderjylland og Bornholm. Inden for sociodialektologien fokuseres ofte på talesprog, men den udbredte brug af sociale medier medfører at digitalt skriftsprog bliver en stadig større del af særligt unge menneskers sproglige hverdag. Derfor er det nødvendigt at inddrage data fra sociale medier for at forstå unges sprogbrug, og hvilken betydning dialekt har i unges hverdag i dag. Sociale medier kan på den ene side beskrives som platforme hvor skriftsproget er sat fri fra autoriteters kontrol og håndhævelse af standardnormer. På den anden side kan det at mange sociale medier, som fx Facebook, er semioffentlige platforme, betyde at folk fastholder hinanden i at bruge standardnormer. Dette har på feltet ført til diskussioner om hvorvidt udbredt brug af sociale medier fører til hurtigere afvikling af lokale sprog og dialekter, videreführer sprognormer fra andre domæner eller giver rum for ny sproglig kreativitet og åbner for nye måder at bruge dialekt (Stæhr 2014; 2015; 2016; Hillewaert 2015; Bihl & Grönvall 2017; Monka 2018). I denne artikel undersøger jeg hvordan unge fra den østbornholmske by Nexø bruger dialekt i skriftsprog på

[1] Projektet er finansieret af Velux Fonden. Forskergruppen består af Malene Monka og Jann Scheuer (fokus på Sønderjylland), Kristine Køhler Mortensen og Pia Quist (fokus på Nordjylland) og Andreas Stæhr, Marie Maegaard og Anne Larsen (fokus på Bornholm).

sociale medier, og sammenligner det med hvordan de bruger dialekt i talesprog, og hvordan unge i Nordjylland og Sønderjylland bruger dialekt online og offline.

Med fokus på gruppen af unge fra Nexø undersøger jeg: a) i hvilke sociale kontekster de unge bruger dialekt online b) hvordan de unge beskriver normer for brug af dialekt på sociale medier c) hvilken sammenhæng der er mellem de normer, vi ser på de sociale medier, og normer for brug af dialekt i ansigt-til-ansigt kommunikation.

Jeg vil i artiklen først introducere resultaterne af vores undersøgelser af dialekt i talesprog blandt de bornholmske deltagere og skitsere hvordan dialektbrugen på Bornholm adskiller sig fra de to jyske områder, hvor standardiseringsprocessen er langt mindre fremskreden. Herefter præsenteres to delundersøgelser af unges brug af dialekt online. Den første er en komparativ undersøgelse af hvordan unge i de tre områder bruger dialekt i fødselsdagshilsner på Facebook. Her viser jeg at der tilsvarende de forskelle vi finder i talesprog, er stor forskel på hvor hyppigt der bruges dialekttræk i denne semioffentlige genre i de tre områder. I den anden delundersøgelse ser jeg på hvordan de bornholmske unge bruger dialekttræk i private interaktioner på Messenger. Her fokuserer jeg på interviewuddrag og en mindre samling af messengerbeskeder, der viser at de unge bornholmere har kendskab til og kan bruge bornholmske træk i deres skriftlige interaktioner med hinanden, og at de er bevidste om hvilke situationer og funktioner de kan bruge dialekttrækkene til.

2. Data og metode

I projektet har vi udført holdetnografisk feltarbejde i de tre områder, nærmere bestemt Nexø (Bornholm), Hirtshals (Nordjylland) og Bylderup (Sønderjylland). Her har vi i grupper på 2-3 personer i 2014-2015 besøgt folkeskoleklasser på 8. og 9. klassetrin og fulgt eleverne i deres hverdag på skolen, i fritiden og i hjemmene. I alle tre områder har vi udført deltagerobservationer, opgavestyrede gruppeoptagelser med de unge på skolerne, individuelle interviews med de unge, familieinterviews med udvalgte forældre og bedsteforældre til de unge, samt indsamlet selvoptagelser af de unge, deres forældre og bedsteforældre i skole og fritidssituationer (dvs. optagelser hvor deltagerne selv fik mindre optagere på, som de blev instrueret i at

tænde og slukke for hvis der var situationer hvor de ikke ønskede at blive optaget).

Derudover har vi også indsamlet data fra forskellige sociale medier herunder Instagram, Facebook, Messenger og Ask fm. I denne artikel inddrager jeg resultater fra undersøgelser af talesprogsdataene i alle tre områder, interviewdata fra Bornholm, facebookdata fra alle tre områder og messengerdata fra de bornholmske unge. Facebookdataene er indhentet ved at nogle af deltagerne blev facebookvenner med forskerprofiler og gav samtykke til at vi måtte hente og bruge indholdet på deres facebooksider. Messengerdataene er indsamlet ved at deltagerne selv skulle sende billeder af samtaler til os eller give os adgang til specifikke messengertråde, som vi måtte kigge igennem. De fleste af de unge i områderne gav samtykke til at vi måtte indhente facebookdata, mens indsamlingen af private beskeder er noget mere begrænset. Dette kan til dels tilskrives denne type beskeders private natur, men også det at deltagerne selv skulle udvælge hvad de ville dele med os, og det derfor var forbundet med et større arbejde for deltagerne at give os messengerbeskeder. Jeg inddrager her forskellige messengertråde mellem 5 drenge. De tråde jeg inddrager, har også været diskuteret med en deltager i et opfølgende interview hvor han selv læste beskederne op og kommenterede på hvad der var ment som bornholmsk og hvorfor. I alle uddrag fra såvel Facebook, Messenger og lydoptagelser er deltagerenes navne og andre stednavne pseudonymiseret.

3. Dialekt i talesprog

I vores feltarbejde blandt de bornholmske unge kunne vi observere at de stort set aldrig brugte dialekttræk i umarkeret tale, hverken i skole eller hjemmet, og vi kunne end ikke høre prosodiske træk som stødløshed og det bornholmske intonationsmønster blandt de unge informanter. Modsat fandt vi at deres bedsteforældre og forældre havde tydelige prosodiske træk og brugte en række andre karakteristiske bornholmske træk både i interaktioner med os feltarbejdere og deres familier. På Bornholm så der altså ud til at være sket et meget drastisk skift fra forældregenerationen til den yngste generation i brug af dialekt. Dette billede blev bekræftet i vores kvantitative undersøgelser af sprogbrugen. I alle områderne udvalgtes 3-4 variable, og det blev

undersøgt hos udvalgte informanter i bedsteforældre-, forældre- og ungegenerationen hvor frekvent der blev brugt den dialekttale variant vs. en tilsvarende standard eller regional variant. I alt analyserede vi variationen hos 79 deltagere, fordelt med 27, 27 og 25 i hhv. Bornholm, Nordjylland og Sønderjylland. På Bornholm udvalgtes tre dialekttræk der i tidligere studier er blevet fremhævet som særligt relevante (Espersen 1908; Geist & Bauman Larsen 1974) og som også af flere deltagere i vores undersøgelse blev beskrevet som særligt lokale 1) palatalisering af *n* i *den* 2) alveopalatalt affrikat [tᶜ] ved initialt *k* før betonet fortungevokal og 3) dialektordet *inte* (standard *ikke*). Som det fremgår af figur 1, fandt vi at bedsteforældregenerationen havde en høj forekomst af de to fonetiske træk og nogen forekomster af dialektordet *inte*, forældregenerationen havde noget lavere forekomst af alle træk, mens ingen af disse træk blev fundet i de unges sprogbrug i interaktion med andre unge bornholmere.

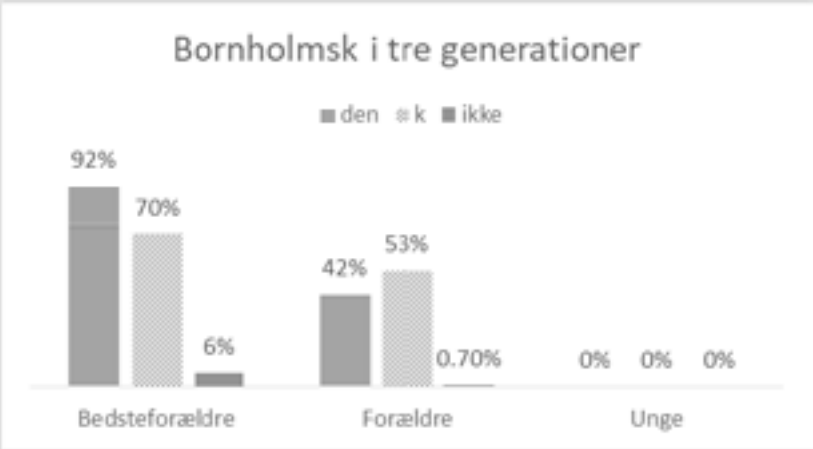

Figur 1: Bornholmsk i tre generationer
Figuren viser hvor frekvent informanterne i hver aldersgruppe samlet set bruger den dialektale variant fremfor standardvarianten af de tre variable: udtale af n i den, udtale af intitialt k før betonet fortungevokal og negationen ikke/inte

I overensstemmelse med vores observationer beskriver de unge bornholmere selv i interviews at det er unormalt at tale bornholmsk som ung, og at man ville stikke ud og blive bemærket hvis man gjorde det. De unge fremhæver særligt at dialekten ikke kan bruges i skolesammenhænge, men også at andre unge vil irettesætte dem hvis de brugte bornholmske udtryk. Eksempelvis siger Josefine således i et interview, hvor hun er blevet spurgt til om hun talte bornholmsk da hun var yngre:

Interview Josefine, interviewer Anne

```
01 Jos:     nej (0.6) altså (.)
02 Ann:     mm (.)
03 Jos:     mine forældre har altid haft lidt bornholmsk men
04          aldrig (0.5) [rigtig
05 Ann:                  [mm
06 Jos:     (0.7) og så blev man jo altid rettet hvis man sagde
07          noget bornholmsk (0.3) altså (.)
08 Ann:     af hvem (0.5)
09 Jos:     altså af folk altså lærere og sådan noget de siger jo altid
10          (0.6) eller sådan [det hedder
11 Ann:                       [nå
12 Jos:     det ikke o:g (0.3) veninderne de siger jo også (0.7) ej det
13          hedder det ikke det hedder (0.5) sådan (0.7) på dansk ha
```

I uddraget beskriver Josefine først at lærerne retter dem hvis de bruger bornholmsk ved at sige *"sådan hedder det ikke"*. Eksempler som dette indikerer at der blandt de unge er en forestilling om at deres lærere ikke vil have at de taler bornholmsk. Tilsvarende er der i interviewene flere unge der beskriver at bornholmsk kan være problematisk at bruge i skolen fordi det ikke er korrekt, eller som deltageren Malene udtrykker det "*bornholmsk så skider man lidt på det der grammatik ikke så øh så ja så ville man måske få en dårligere karakter og sådan noget*". I vores feltarbejde så vi ikke noget der pegede på at lærerne reelt slår ned på bornholmsk, og flere af lærerne (herunder deres dansklærer) brugte endda mange bornholmske træk når de underviste. Udsagn som Josefine og Malenes viser dog at det er en udbredt fortælling blandt de unge at bornholmsk er ukorrekt og ikke hører til skoleregi. I uddraget er det derfor også interessant at Josefine videre uddyber at de unge også internt irettesætter hinanden fx ved at henvise til hvordan det hedder på *dansk.* Betegnelsen *dansk* bruges ofte af deltagerne til at beskrive standarddansk (betegnelsen beskrives også af Scheuer et al. (2015:133) som en gængs betegnelse for standarddansk blandt bornholmere, der

er relateret til en udbredt opfattelse af at bornholmsk er et selvstændigt sprog). Brugen af udtrykket *dansk* i denne sammenhæng indikerer at adskillelsen mellem dansk og bornholmsk af de unge bruges til at markere at bornholmsk er forkert og afvigende fra "rigtigt" dansk. I interviewene er der også flere andre eksempler der peger på at de unge socialiserer hinanden til at undgå bornholmsk, dels fordi det ikke betragtes som korrekt og dels fordi det tillægges værdier som ikke er populære blandt de unge. Eksempelvis siger deltageren Martin også i sin beskrivelse af hvorfor de ikke taler bornholmsk, at *"det er pinligt synes folk"* og *"så vil alle jo bare gerne være med på trenden uh uh*". Sådanne beskrivelser peger på at bornholmsk forbindes med at være unormalt og utrendy blandt de unge og ofte fremhæves det også direkte at det er noget der hører til i ældre generationer.

3.2 Bornholmsk i særlige situationer

Men selvom bornholmsk generelt beskrives som noget der hører til i de ældre generationer, beskriver de unge også at de kan finde på at bruge det i nogle situationer fx for at vise respekt når de taler med ældre, for sjov blandt familie og venner og for at gøre interaktioner mere personlige, venlige og hyggelige. I det følgende eksempel beskriver Michael i et familieinterview hvorfor han og hans venner bruger bornholmsk med hinanden.

Interview Michael, interviewer Andreas

```
01 Mic:  […] øh hvis man har en lidt hentydning med det (0.3) på en måde
02       øhm (1.3) sådan at man ikke (0.8) måske vil man heller ikke være
03       for alvorlig men [så
04 And:                   [mm
05 Mic:  laver man sådan lidt bornholmsk i det sådan så det bliver sådan
06       lidt mere afslappet eller sådan
```

Her forklarer Michael hvordan de kan bruge bornholmsk til at gøre noget mindre alvorligt og mere afslappet og til at indikere at *"man har en hentydning med det"*, hvilket jeg tolker som en beskrivelse af at der kan markeres ironisk distance med bornholmsk. Dette indikerer at de unge bruger bornholmsk strategisk som en slags kontekstualiseringsmarkør (Gumperz 1982:131) i forskellige situationer. I det følgende uddrag fra et interview med deltageren Andrea ses en anden beskrivelse af de funktioner dialekten kan have i interaktioner mellem de unge.

Interview Andrea , interviewer Anne


```
01 Ann:   hvad gør det sådan at man siger det på bornholmsk i stedet for
02        (.)
03 And:   jeg tror bare sådan det bliver lidt hyggeligere (.) lidt mere
04        personligt (0.3)
05 Ann:   [mm
06 And:   [i stedet for at sige (.) går det godt
07 Ann:   mm (0.5)
08 And:   går det godt i dag (.) ha (.) så er det sådan lidt [mere
09 Ann:                                                      [mm
10 And:   (.) går det godt i dag (0.3) kører det (0.3)
11 Ann:   mm
```

Her sammenligner Andrea det at sige *går det godt (i dag)* på standarddansk med forskellige bornholmske hilsner kendetegnet ved stødløshed, intonationsmønster, enklise ved *går det* og *kører det* og udtale af k i køre som [tᶜ]. Hun beskriver her bornholmske hilsner som mere hyggelige og personlige. På denne måde påpeger Andrea også indirekte at standarddansk er upersonligt og ikke hyggeligt. Denne forskel kan umiddelbart hænge sammen med at standarddansk associeres med at være korrekt og derfor i kontrast til bornholmsk betragtes som formelt, mens bornholmsk omvendt associeres med det uformelle. Uddraget understreger at bornholmsk for de unge kan have nogle funktioner i forskellige typer samtaler, og at bornholmsk ikke kun bruges til at markere distance, men er forbundet med positive indeksikalske værdier relateret til nærhed.

I interviewene kan vi altså se at de unge på den ene side beskriver det som ukorrekt, unormalt og utrendy at tale bornholmsk som ung bornholmer, mens de på den anden også påpeger at der kan bruges bornholmske træk med forskellige formål, idet det både associeres med noget afslappet, sjovt, personligt og hyggeligt.

Som beskrevet ovenfor, finder vi i vores undersøgelser af de unges faktiske sprogbrug ikke at de unge som udgangspunkt bruger dialekt umarkeret i deres hverdagsinteraktioner. Ved gennemlytninger af selvoptagelserne kan vi dog høre at enkelte af de unge kan bruge få dialekttræk umarkeret i interaktioner med deres bedsteforældre. Langt hyppigere finder vi at de i interaktioner med familie og venner bruger dialekttræk i stiliseringer, altså særligt refleksiv og markeret eller karikeret sprogbrug (Rampton 2009), fx i parodier af specifikke dialekttalende personer, i performance af abstrakte stereotype personaer og som en ressource til at overkomme socialt sårbare situationer. Dvs. situationer hvor der opstår usikkerhed og situationer der rummer

potentielt facetruende elementer (Goffman 1971:126-27 og Rampton 2009:160). Eksempelvis ser vi at de bruger dialekttræk når de afbryder eller skal sige fra over for deres venner**,** når der opstår usikkerhed om relationer fx i tilfældige møder med bekendte eller når de siger noget uintelligent ved fejl og distancerer sig fra udsagnet ved at kommentere eller gentage det på bornholmsk (se eksempler Larsen 2017; Stæhr & Larsen u.udg.).

3.3 Kontrast til den jyske udvikling

I de to jyske områder hørte vi også flere dialekttræk blandt de ældre generationer end de yngre, men udviklingen her er noget anderledes og mindre drastisk end på Bornholm (Maegaard & Monka u. udg.). I Sønderjylland viste både kvantitative undersøgelser og kvalitative observationer at mange af de unge talte meget sønderjysk i deres hverdag både i skolen og i hjemmet, og at flere kunne kodeskifte i samtale med ikke-sønderjysktalende. Blandt de unge og deres forældre og bedsteforældre blev den lokale dialekt også omtalt som betydningsfuld, og vigtigheden af at levere den videre blev ofte fremhævet. I Nordjylland talte de unge ikke vendelbomål og brugte kun meget få nordjyske træk, men dog nok til at de tydeligt kunne identificeres som nordjyder. Blandt de unge blev den lokalfarvede måde at tale på omtalt som ”normal” og til tider rigsdansk, mens forestillinger om bevarelse af dialekten ikke fyldte meget. Der er altså stor forskel på hvordan dialekt omtales og bruges i talesprog blandt de unge i de tre områder, hvor der er en relativt stærk bevarelse af dialekten i Sønderjylland, en stærk dialektudtynding i Nordjylland og en næsten komplet standardisering på Bornholm (for uddybende beskrivelser af undersøgelserne og diskussioner af årsager til forskelle i de tre områder se Monka & Hovmark 2016; Monka u.udg; Mortensen u.udg; Scheuer et al. u.udg, Maegaard u. udg.). I det følgende ses nærmere på hvordan dialekt bruges på sociale medier, og hvordan de forskelle vi ser mht. talesprog, her afspejles i skriftsproget.

4. Dialekt i fødselsdagshilsner på Facebook

For at undersøge forskellen på brug af dialekt online i de tre områder har jeg her valgt at se på fødselsdagshilsner på Facebook. Fødselsdagshilsner er en velafgrænset genre som de unge i vores undersøgelse hyppigt skriver, hvilket gør det lettere at sammenligne sprogbrugen på tværs af de tre steder. Samtidig er fødselsdagshilsner også en interessant genre i forhold til at se på dialekt. For det første omhandler fødselsdagshilsner et privat emne, og tidligere studier af dialekt på sociale medier har vist at det her er mere sandsynligt at finde dialekt end i fx politiske diskussioner (Kimell 2013; Bihl & Grönvall 2017). Fødselsdagshilsner er samtidig vægopslag[2] og i modsætning til statusopdateringer[3] er de, som det beskrives af Astrid Westergaard (2014), en mere personlig, intim og nær genre fordi man her skriver direkte henvendt til én person. Dette betyder at beskeden ikke nødvendigvis behøver at blive forstået af alle der kan læse den, men kun behøver at blive forstået af modtageren, hvilket gør det til en mere oplagt genre at finde kreativ sprogbrug og herunder dialekt. Samtidig er det også en semioffentlig genre der kan læses af alle afsenderens og modtagerens venner og udstiller både afsenderen, modtageren og relationen mellem dem. Da fødselsdagshilsner er en genre hvor mange mennesker (nogle af deltagerne får over 100 hilsner) skriver det næsten samme indhold, det samme sted på det samme tidspunkt, kan dette på den ene side tænkes at føre til at folk ved forskellige kreative tiltag forsøger at få deres fødselsdagshilsen til at træde frem i mængden og fremhæve at de har et særligt bånd til modtageren. I denne sammenhæng kan dialekttræk tænkes at være en måde at fremhæve sin besked som særlig. På den anden side må denne semioffentlige natur også forventes at påvirke afsenderne til tage hensyn til de bredere normer for sprogbrug på sociale medier som de er omgivet af. Fødselsdagshilsner er altså en genre hvor det er særligt sandsynligt at der bruges dialekt, mens det også er en genre der kan forventes at afspejle lokale normer for dialektbrug online.

---

[2] Beskeder fra en afsender slået op på modtagerens facebookvæg.

[3] Beskeder opslået af afsenderen på afsenderens egen facebookvæg.

I denne undersøgelse ser jeg på beskeder sendt til vores deltagere. Det medfører at jeg her ikke har baggrundsviden om alle de personer der har sendt beskederne, men om modtagerne af beskederne. Dette betyder at der ikke er grundlag for en sammenligning af sprogbrug i skrift og tale på individniveau, men optællingerne giver et billede af det online sprogsamfund vores deltagere er en del af. Af etiske hensyn gengives i artiklen kun beskeder hvor både afsender og modtager har givet samtykke til at vi måtte undersøge deres sprogbrug.

Jeg har indsamlet og kodet alle fødselsdagshilsner sendt fra sommeren 2014 til sommeren 2015 til de deltagere der gav os tilladelse til at undersøge deres facebookprofiler. Dvs. 11 fra Sønderjylland, 21 fra Nordjylland og 16 fra Bornholm. Sammenlagt gav indsamlingen 2618 fødselsdagshilsner. I kodningen har jeg gennemlæst alle fødselsdagshilsnerne og kodet for afvigelser fra standardnormen og efterfølgende afgjort hvorvidt der er tale om træk der kan karakteriseres som dialektale med udgangspunkt i ordbogsopslag og deltagernes egne beskrivelser af lokale dialekttræk. I modsætning til traditionelle dialektstudier har jeg altså ikke undersøgt hvorvidt bestemte variable forekommer i den ene eller den anden variant, men medtaget alle træk der kan karakteriseres som dialekt. I optællingerne er en besked med dialekttræk talt som en forekomst, uanset hvor mange træk der forekommer i beskeden.

En særligt frekvent forekommende stavemåde i beskederne sendt til de jyske unge er *tillykke* uden udlydende *-e* fx *'tilløk', 'teløk', 'tillyk'* etc. Hvorvidt denne form kan karakteriseres som dialektal, kan diskuteres. Stavemåden forekommer ofte i forbindelse med andre dialekttræk og kan i såvel Sønderjylland som Nordjylland tolkes som udtryk for den jyske apokope. Da der også i sjællandsk kan være apokope i tillykke, er det dog ikke klart hvorvidt dette træk skal tolkes som en tilnærmelse til en lokal udtale. I tabellen nedenfor ses derfor to optællinger: en hvor beskeder der kun bruger trækket *tillykke* uden udlydende *-e,* ikke er medtalt, og en (angivet i parentes) hvor beskeder med denne form er medtalt.

	Bornholm	**Nordjylland**	**Sønderjylland**
Facebookprofiler	16	21	11
Fødselsdagshilsner	641	1173	804
Fødselsdagshilsner med dialekttræk	0	10 (15)	43 (59)
Procentdel af hilsner der indeholder dialekt	0 %	0,9 % (1,2 %)	5,3 % (7,3 %)

Tabel 1: Fødselsdagshilsner med dialekttræk

Som det fremgår af tabellen, var der i fødselsdagshilsnerne til de bornholmske unge ingen brug af bornholmske dialekttræk. Dette skyldes dog ikke at der blandt de bornholmske unge ikke bruges kreativ sprogbrug og andre virkemidler til at gøre beskederne interessante. Fx bruges talesprogsnær stavning som i beskeden *"teløgge mæ føssedagen"* og de bornholmske unge bruger også billeder, emojis, videoer mm. til at gøre beskederne interessante. For at tjekke hvorvidt den manglende brug af dialekt er bundet til denne specifikke genre, har jeg gennemlæst vægopslag og statusopdateringer for de bornholmske unge i perioden 2014-2015, og her fandt jeg også kun ét eksempel på brug af bornholmsk og dette var i en kædebesked om bevarelse af dialekten. Der var altså heller ikke i andre genrer end fødselsdagshilsner beskeder hvor de bornholmske unge selv anvendte dialekttræk i samtaler med hinanden.

I beskederne til de nordjyske unge er det lige under eller lige over en procent af hilsnerne der rummer dialekttræk, alt efter om *tillykke* uden udlydende *–e* medtælles. Foruden *tillykke* uden udlydende *–e* er det dog kun "dialektordet" *'bette'* der bruges. De nordjyske unge skriver eksempelvis "*tillykke med fødselsdagen din bette skid*" eller "*Stort tillykke med dagen bette*". *Bette* findes også i andre områder end

Nordjylland, men er ifølge Jysk Ordbog særligt belagt i Nordjylland, og det beskrives også af deltagerne i undersøgelsen som et særligt nordjysk træk. Det er derfor sandsynligt at deltagerne der bruger trækket, anser det for at være et lokalt træk. Det er umiddelbart ikke mærkeligt at de nordjyske unge ikke bruger flere dialekttræk i skriftsprog, da en del af de lokale træk de bruger i talesprog, er svære at markere i skriftsprog som fx stødløshed, intonationsmønster og den mere skriftsprogsnære udtale af morfemet *–et* som *[əd]* end standardsprogets *[əð]* (både i verber i kort tillægsform og intetkønssubstantiver i bestemt ental).

I beskederne til de Sønderjyske unge ses brug af dialekttræk langt mere frekvent. Her er det mere end 5 procent af beskederne der rummer dialekttræk (7,3 % hvis *tillykke* uden udlydende *–e* medtages). Dette svarer til at hver af de unge gennemsnitligt modtager omkring 4 beskeder med dialekttræk på deres fødselsdag. Endvidere bruges også en meget bredere vifte af dialekttræk. Blandt de mest frekvente ses foranstillet bestemt artikel fx *'æ dau',* en tilnærmet lydskrivning af fonetiske træk som *dag* skrevet som *'dav'*, *'daw'* eller *'dau'*, *du* skrevet *'do'*, *f* ved gammelt dansk *p* som *'håf'* (håber) og dialektordet *'mojn'*. Nedenfor ses et eksempel på en besked sendt fra en af drengene fra den sønderjyske klasse til en af pigerne.

Malthe ► Sabine
Teløk Mæ æ dau lille pich 😂😂

Billede af pigen

Sabine Hader dig fandme lille dreng altså

I eksemplet bruger drengen en række dialekttræk i fødselsdagshilsenen *"Teløk mæ æ dau lille pich"* vedhæftet et grimt billede af pigen fra en skolesituation (fænomenet med at sende grimme billeder af fødselsdagsbarnet er meget udbredt blandt vores deltagere). Det er her værd at bemærke at pigen svarer "Hader dig fandme lille dreng altså" med brug af standardortografi. "Hader dig" kan her tolkes som en kommentar på det grimme billede af hende og "lille dreng" som

en kommentar på at han kalder hende en lille pige. Der bliver altså kommenteret på indholdet af beskeden og ikke brugen af dialekttræk. Dette peger på at brug af dialekt ikke opfattes som meget markeret eller mærkeligt. I nogle beskeder afføder brug af dialekttræk svar med dialekttræk, men ofte svares der også som i denne besked på standardskriftsprog, og der er i datamaterialet ingen eksempler på at brug af dialekt direkte kommenteres.

Der er altså meget klar forskel på hvor meget dialekt der bruges i fødselsdagshilsner i de tre områder. Der er ud fra denne undersøgelse ikke grundlag for at lave direkte sammenligninger med talesprog, men der viser sig her et billede af hvordan de sprogsamfund de unge er omgivet af på Facebook, adskiller sig fra hinanden og fra deres talesprog. Der ses tydeligt mindre dialekt på de sociale medier end i talesproget, og standardsproget er klart dominerende i alle tre områder. Dette kan hænge sammen med at manglende normer for hvordan man staver på dialekt, kan føre til misforståelser og kræver mere af såvel afsender som modtager, og at brug af dialekt på skrift aldrig er et helt umarkeret valg (Westergaard 2014). Det er dog samtidig tydeligt at der (i hvert fald i Sønderjylland, hvor en del af de unge bruger dialekttræk på Facebook) ikke bliver rettet på brug af dialekt i skriftsproget.

Selvom undersøgelserne af tale og skrift ikke er direkte sammenlignelige, er det samtidig interessant at der ses et mønster i hvor meget dialekt relativt set bruges i de tre områder på tværs af online og offline kontekster: I Sønderjylland hvor der bruges mange traditionelle dialekttræk i samtale med andre dialekttalende, er der også en relativ høj forekomst af dialekt i fødselsdagshilsner, i Nordjylland hvor der bruges enkelte og mere regionale dialekttræk i talesprog, er der kun meget lidt dialekt i fødselsdagshilsnerne, mens der på Bornholm hvor der stort set ikke bruges dialekt i umarkeret tale, slet ikke forekommer dialekt i fødselsdagshilsnerne. Dette peger på at der er en stærk sammenhæng mellem brug af dialekt i talesprog og på sociale medier som enten er forbundet med forskelligt kendskab til dialekt eller med forskellige normer for hvordan dialekt kan bruges i semioffentlige fora. Som vi skal se i det følgende, skyldes de bornholmske unges manglende brug af dialekt på Facebook hverken

manglende kendskab til dialekt eller at de ikke har udviklet dialektalt skriftsprog. Dette peger på at denne forskel skyldes forskellige normer. I næste afsnit vil jeg først vise hvordan de unge bornholmere selv beskriver normer for brug af dialekt på sociale medier, hvorefter jeg vil vise hvordan dialekt kan bruges i praksis på private sociale medier i samtaler mellem bornholmske unge.

5. Bornholmsk i privatbeskeder

I interviews fortæller de bornholmske unge selv at de kan finde på at bruge dialekt på skrift på sociale medier, men brugen af dialekt på sociale medier beskrives ofte som noget privat og gruppeinternt. I det følgende uddrag beskriver Patrick hvordan han skriver med sine venner på sociale medier.

Interview Patrick; interviewer Andreas

```
01 Pat:     ligesom hvi- hvis vi nu skriver (.) bornholmsk (.)
02 And:     nårh ja
03 Pat:     kommer du inte lige herned i spar sådan rigtig (.)
04          [xxx
05 And:     [mm kan i skr- det kan I godt skrive nårh det var
06          det det snakkede vi også om i går det kunne man
07          godt
08 Pat:     præcis (.) det det kan vi sagtens finde på ja (.)
09          ellers [så
10 And:            [har øh og det så har du de:t inde på hvad
11          hedder de:t på de der når I skriver beskeder
12          sammen eller inde på jeres gruppe eller sådan
13          noget (0.9)
14 Pat:     ja det kan vi godt finde på [når
15 And:                                 [ja
16 Pat:     det bare er dem men hvis jeg bare skal skrive til
17          alle så (0.9) skriver jeg på dansk
```

I l. 3 beskriver Patrick hvordan de i vennegruppen fx kan skrive *"kommer du inte lige herned i spar"*. Dette siger han med bornholmsk intonation, brugen af det bornholmske "*inte*" og å-lignende a i "*spar*", hvilket sammen markerer at dette skal forstås som en bornholmsk sætning. Da intervieweren Andreas efterfølgende spørger om det er noget de gør i deres gruppe, hvilket her henviser til en messengergruppe, drengene i klassen har sammen, som de tidligere har talt om, svarer Patrick at det kan de godt finde på *"når det bare er dem"*. Dette antyder at bornholmsk hører til i et lukket fællesskab, hvilket understreges af

at han efterfølgende uddyber at hvis han skal skrive til alle, så skriver han "*dansk*". At skrive til alle kan i denne sammenhæng formodes at være en beskrivelse af at skrive i et offentligt eller semioffentligt forum som fx på en facebookvæg. Dette udsagn peger altså på at brugen af dialekttræk i skriftsprog er forbeholdt lukkede grupper af venner og ikke hører til offentligt.

I de bornholmske unges beskrivelser af hvordan dialekt bruges online, ses også en række ligheder med brugen af dialekt i ansigt-til-ansigt-kommunikation. Ligesom med talesproget bliver det at bruge dialekttræk i online kommunikation sat som kontrast til skolesproget og det at skrive mere rigtigt og korrekt, og det kædes sammen med at lave sjov og fjolle. I det næste uddrag ses det hvordan Morten i et interview fortæller hvordan han kan bruge bornholmsk når han skriver med sine venner på sociale medier (l. 5-7).

Interview Morten ; interviewer Andreas

```
01 And:     er der egentlig forskel på: den måde du skriver på når
02          du skri:ver(0.3) altså i forskellige situationer sådan
03          noget som (0.6) altså på: på Facebook og på Snapchat og
04          Messenger o:g når du skriver dansk stil og sådan noget
05 Mor:     (0.7) øh altså: når jeg skriver med mine venner og
06          sådan på snapchat og sådan: (0.7) prøver vi det sådan
07          nogle gange lidt at gøre det lidt på bornholmsk (0.4)
08 And:     [mm
09 Mor:     [men der er også sådan: (0.6) de:r fjoller vi jo
10          ekstremt meget vi bruger vores egne sådan udtryk o:g
11          (0.5) altså hvis jeg skal skrive en dansk stil eller
12          noget så er det jo så så skriver jeg jo (0.6) ærke-
13          eller ikke ærkedansk men sådan noget øh rigtig
14          rigsdansk sådan
15 And:     (.) mm (.)
16 Mor:     for at få det helt rigtigt (0.7)
14 And:     ja (.)
15 Mor:     men på Messen- (0.5) altså derinde på Facebook og
16          Messenger de:r (1.0) de:r hvad hedder det nu (0.7) der
17          er det jo også sådan for sjov (.) altså sådan: det
18          kommer an på hvis sådan (0.7) venner jeg sådan ved jeg
19          skal skrive seriøst til så: så skriver jeg ikke sådan
20          for sjov til dem så øh skriver jeg dødseriøst sådan
```

I uddraget forklarer Morten at Snapchat og lignende er fora hvor de fjoller ret meget og bruger egne udtryk, og at han i en dansk stil skriver *"rigtig rigsdansk sådan for at få det helt rigtigt"*. Endvidere uddyber

Morten her også at det kun er med nogle venner han bruger dialekt, og at der er venner hvor han ved at han skal skrive seriøst. Bornholmsk bliver på denne måde fremstillet som noget mindre seriøst og korrekt end ”rigsdansk”. At bornholmsk her sidestilles med at bruge egne udtryk peger på at bornholmsk også for Morten forbindes med noget gruppeinternt. At bornholmsk hører til blandt venner ses også beskrevet i det følgende uddrag fra et interview med deltageren William, der uddyber at dialektbrugen på de sociale medier ikke kun forbindes med sjov.

Interview William ; interviewer Andreas

```
01 Wil:  det er mere: (0.6) tætagtigt eller sådan mere (0.5) venligt eller
02       man er mere det er mere med ens venner man skriver
03       sådan nogle ting (.)
04 And:  ja (1.3)
05 Wil:  altså ham ((hans ven Dennis)) og mig kan også vi snakker det også
06       nogle gange (.)
07 And:  ja
08 Wil:  det går fuldstændigt over gevind (.)
09 And:  ja (1.4)
10 Wil:  og så også med Morten selvfølgelig hvor jeg også skriver Bornholmsk
```

I uddraget fortæller William at bornholmsk mest skrives til venner og fremhæver at han særligt bruger det med to venner som han også kan finde på at tale dialekt med. Det er værd at bemærke at han beskriver det at tale bornholmsk med sin ven Dennis som noget der går helt over gevind. Dette peger på at bornholmsk i nogen grad ses som noget ukontrolleret. l.1 beskriver William også at det at bruge bornholmsk gør det skrevne mere ”*tæt”* og ”*venligt*”. Dette viser at dialektbrug på de sociale medier ikke bare er noget der gøres for sjov, men ifølge de unge selv har sociale funktioner lignende dem vi finder i talesprog. I det følgende viser jeg eksempler på hvordan de unge på Bornholm i praksis bruger dialekt på de sociale medier.

5.2 Dialekt på Messenger

Til at undersøge hvordan de unge i praksis bruger dialekt i private beskeder, har vi indhentet beskeder fra 5 drenge. Dette er beskeder

som drengene selv har givet os og der er altså på baggrund af materialet ikke belæg for at sige hvor hyppigt brugen af bornholmsk forekommer eller hvem der oftest bruger dialekttræk. Beskederne giver dog indblik i hvilke træk der bruges og peger også på hvilke typer af situationer de bruges i.

I disse beskeder kan vi se at de bornholmske drenge bruger en række forskellige dialekttræk. Blandt de hyppigst forekommende er: tilnærmet lydskrivning særligt *u→y*. Eksempelvis skrives *du* ofte ’*dy’* (også ’*duv’*), enklise i fx *e’ed* (er det) der er særligt udbredt på Bornholm (Wimmer 1908 §164), dialektordet *inte/*ønte (standard ’ikke’), og de bestemte artikler *-inj/ing* (mask.) fx ’*Strånding’* (stranden) og *-an* (fem.) fx ’*brøgsan’* (brugsen).

Ligesom i talesprog ses der her også en tendens til at dialekttrækkene bruges i situationer der kan karakteriseres som socialt sensitive. I messengerbeskederne er det ofte i invitationer og forespørgsler, som når en deltager spørger hvad den anden tager på til en fest: *”Tar’du ov slips po?!?!”* eller inviterer til at komme ud og spille fodbold: *”Kajn vi måske tå’ op u spelle led’ fubul i* æftan*?”*, i forbindelse med dispræfererede svar: *”Fordi jeg sar’ed!”* eller *”Aner’ed ikke”* og sidst men ikke mindst i forbindelse med kontaktpåkaldelse eller gentagne spørgsmål, som hyppigt forekommer i sms- og messengersamtaler hvor det kan være svært for afsender at afkode hvorfor denne ikke får svar. Et eksempel på dette ses i det følgende uddrag fra en samtale mellem de to drenge William og Dennis.

Forud for samtalen har Dennis lovet William en fribillet til den lokale havnefest. Dagen før har William skrevet til Dennis for at høre hvornår han får billetten, og Dennis har lovet at komme forbi William med den. Ved middagstid har William ikke hørt noget fra Dennis og kontakter ham. I beskeden er de træk som William i et interview selv har forklaret var tænkt som bornholmske træk, fremhævet med fed skrift.

William Vonår kommer du te Skans**a**vej?	22-07-2015 12:26
William Jens**a**n!	22-07-2015 14:02
William **E dy** på vaj	22-07-2015 15:24
Dennis Leder efter my badning trousers	22-07-2015 15:29

I første tur spørger William til hvornår Dennis kommer til den vej William bor på, og bruger her en talesprogsnær stavning og tilføjer i et *a* i vejnavnet, hvilket i følge ham selv er tilnærmet den bornholmske udtale. Der går ca. halvanden time uden svar fra Dennis, hvorefter William skriver Dennis' efternavn tilføjet et *a* og efterfulgt af et udråbstegn. Yderligere halvanden time går, og William skriver nu *"E dy på vaj",* hvor han skruer op for det bornholmske ved at bruge *'E'* for *er*, hvilket er skriftsproglig gengivelse af den bornholmske udtale af *er*, samt *y* i *du*. Først her svarer Dennis med brug af en blanding af dansk og engelsk at han leder efter sine badebukser.

Denne situation kan karakteriseres som særligt socialt sårbar, idet William skal bede om noget fra den anden og samtidig må kontakte ham flere gange før han får svar. Han risikerer dermed at fremstå som utålmodig, nassende og påtrængende. At han i denne kontekst vælger at bruge bornholmske træk, kan tolkes som at William strategisk trækker på at bornholmsk associeres med noget sjovt, venligt og useriøst til at nedtone seriøsiteten af situationen og indikere at det er en sjov, venskabelig forespørgsel. Anvendelsen af dialekttræk kan altså forstås som en strategi til at mildne opfattelsen af William og fastholde det venskabelige bånd. Strategien virker muligvis, for Dennis svarer her med "fjolle-engelsk" og fastholder altså en sjov tone mellem drengene i denne potentielt facetruende og sensitive situation.

Eksempler som dette viser altså at de bornholmske unge kan bruge dialekt på skrift, og de peger samtidig på at dialekt bruges på det sociale medie Messenger i samme type situationer som de bruges i private ansigt-til-ansigt-interaktioner mellem de unge.

6. Afslutning

Der er altså en stærk standardisering og dialektudtynding på Bornholm, hvilket både ses i de unges hverdagssprogbrug i hjemmet og særligt i skolen, hvor der sjældent bruges bornholmske træk. Endvidere beskriver de bornholmske unge selv dialektbrug som ukorrekt, fjollet og i nogen udstrækning afvigende fra det normale. Dette betyder ikke at de unge ikke bruger dialekttræk. I private interaktioner med venner og familie bruges dialekt ofte stiliseret med forskellige sociale formål herunder at gøre ytringer sjovere, mere venskabelige og for at afværge facetruende situationer.

Tilsvarende ser det ikke ud til at de unge bornholmere bruger dialekt på semioffentlige sociale medier, som fødselsdagshilsner på Facebook, mens de kan bruge dialekttræk i private interaktioner på sociale medier som Messenger. I overensstemmelse med tidligere studier af dialekt på sociale medier peger dette på at brug af dialekt afhænger af hvor offentligt mediet er (Kimell 2013; Westergaard 2014; Bihl & Grönvall 2017). Dette kan tænkes at hænge sammen med både de værdier der associeres med dialektbrug som nærhed, fjol og venskab, men også en regulering i forhold til potentielle modtagere eller medlæsere, som ikke nødvendigvis forstår eller accepterer brug af dialekt. I andre områder hvor standardiseringen ikke er så fremskreden som på Bornholm, kan der forventes en lignende tendens til mere brug af dialekt i de private interaktioner. Men det at dialekt er helt fraværende i de bornholmske unges sprogbrug på semioffentlige sociale medier, kan skyldes at der her er meget stærke forestillinger om dialekten som mindre korrekt og populær end det de unge selv karakteriserer som "rigtigt dansk".

I den kvalitative del af undersøgelsen har vi kunnet se hvordan de unge bornholmere selv beskriver dialekt på sociale medier som

bundet til private samtaler med venner og forbinder dialektbrugen med indeksikalske værdier som sjov, venskabelighed og tæthed, og hvordan dialekt i praksis bruges online blandt venner til at overkomme socialt sårbare situationer ved at nedtone seriøsiteten, mindske facetrusler og markere venskabelige bånd. Ved at se på de unges brug af dialekt offline og online i både private og mere offentlige rum får vi altså et bedre billede af hvordan dialekten stadig har betydning for de unge og kan have centrale funktioner i deres hverdagsinteraktioner, mens den dog er begrænset til nogle fastsatte kontekster. Samtidig ses det også at der er nogle klare sammenhænge mellem online og offline sprogbrug i forhold til hvilke typer af situationer der bruges dialekttræk, og hvilke funktioner de tjener.

Disse sammenhænge bliver endnu tydeligere når der sammenlignes med sprogbrugen blandt unge i Sønderjylland og Nordjylland. Situationen på Bornholm adskiller sig en del fra sprogsituationen i de to jyske områder. Særligt fra Sønderjylland hvor der er en relativt stærk bevarelse af traditionelle dialekttræk i de unges talesprog, og hvor de unge også relativt umarkeret anvender en del dialekttræk i semioffentlige facebookbeskeder. I Nordjylland har de unge også nogle lokale træk i deres talesprog og kan anvende træk der associeres med lokalområdet i semioffentlige facebookbeskeder, men ligesom i talesproget er brug af lokale træk også langt mindre hyppigt og udfoldet i Nordjylland end i Sønderjylland. Mønsteret i hvor meget der bruges dialekt i semioffentlige kontekster online, ligner altså mønsteret for brug af dialekt i talesprog i de tre områder.

Undersøgelsen af fødselsdagshilsnerne og messengerbeskederne peger på at unge der ellers sjældent ville bruge dialekt i skriftsprog i fx dansk stile, med de sociale medier har fået fora hvor de kan udfolde det. Dette kan føre til bedre skriftsproglige kompetencer på dialekterne. Men de mønstre der ses i hvor og hvornår dialekt bruges på de sociale medier peger på at de sociale medier ikke er normfrie rum der sætter dialekterne fri. Det ser derimod ud til at normerne for hvem der bruger dialekt, hvilke situationer dialekt kan bruges i og med hvilke funktioner det kan bruges, i høj grad afspejler talesprogsnormerne, og at det primært er dem der i forvejen bruger dialekt i bestemte

situationer, der gør det samme på sociale medier. Der er altså ikke noget der peger på at sociale medier vil føre til drastisk afvikling eller revitalisering af dialekterne, men snarere at det er fora hvor normer fra hverdagstalesproget i et vist omfang videreføres i skriftsproglige hverdagsinteraktioner.

Litteratur

Bihl, Björn & Camilla Grönvall (2017) Dialektala uppdateringar på Facebook. Jan-Ola Östman, Caroline sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård. *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10*. Nordica Helsingensia 48. Dialektforskning 5.

Espersen, Johan C.S. (1908) *Bornholmsk Ordbog*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.

Geist, Hanne Louise & Mogens Baumann Larsen (1974) Lokalsprog og regionalsprog på Bornholm. *Dialektstudier* 3:137-168.

Goffman, Erving (1971) *Relations in public.* Harmondsworth: penguin

Gumperz, John J. (1982) *Discourse Strategies*. Cambridge University Press

Hillewaert, Sarah (2015) Writing with an Accent: Orthographic Practice, Emblems, and Traces on Facebook. *Journal of Linguistic Anthropology,* 25(2):195-214.

Jysk Ordbog. Peter Skautrup centret. Ove Rasmussen, Viggo Sørensen, Torben Arboe, Inger Schoonderbeek Hansen og Nina K. Grøftehauge. (red.) http://www.jyskordbog.dk/hjemmesider/index.html

Kimell, Julia (2013) *”jo häjjo, ha du vari å fiska någi åå då ??” Ålänningars dialekt och identitetsskapande på Facebook, i e-post och sms-meddelanden. Masteruppsats i svenska språket.* Uppsala: Uppsala Universitet.

Larsen, Anne (2017) ’Hvordan tjør’ed’ – stiliseringspraksisser blandt bornholmske unge. Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard & Kathrine Thisted Petersen (red.) *16. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,* Aarhus Universitet:247-268.

Maegaard, Marie & Malene Monka (u.udg.) Patterns of Dialect Use: Language Standardization at Different Rate. Marie Maegaard, Malene Monka, Kristine K. Mortensen & Andreas C. Stæhr (red.) *Standardization as sociolinguistic change: A transversal study of three traditional dialect areas.* Routledge, Routledge Studies in Language Change.

Maegaard, Marie, Malene Monka, Kristine Køhler Mortensen & Andreas Candefors Stæhr (u.udg.) Transversal Perspectives on Standardization as Sociolinguistic Change. Marie Maegaard, Malene Monka, Kristine K. Mortensen & Andreas C. Stæhr (red.) *Standardization as sociolinguistic change: A transversal study of three traditional dialect areas.* Routledge, Routledge Studies in Language Change.

Monka, Malene & Henrik Hovmark (2016) Sprogbrug blandt unge i Bylderup anno 2015. *Danske Talesprog* 16:73-114.

Monka, Malene (2018) Sociolingvistik: Kom Bar Do – Brug af dialekt på tværs af online og offline kontekster. Andreas Candefors Stæhr & Kristine Køhler Mortensen (red.) *Sociale medier og sprog - digital sprogbrug og social praksis*. København: Samfundslitteratur:20-42.

Monka, Malene (u.udg.) Southern Jutland: Language ideology as a means to slow down dialect leveling. Marie Maegaard, Malene Monka, Kristine K. Mortensen & Andreas C. Stæhr (red.) *Standardization as sociolinguistic change: A transversal study of three traditional dialect areas*. Routledge, Routledge Studies in Language Change.

Mortensen, Kristine Køhler (u.udg.) Northern Jutland: Local Positioning and Global Orientation. Marie Maegaard, Malene Monka, Kristine K. Mortensen & Andreas C. Stæhr (red.) *Standardization as sociolinguistic change: A transversal study of three traditional dialect areas.* Routledge, Routledge Studies in Language Change.

Rampton, Ben (2006) *Language in late modernity. Interaction in an urban school.* Cambridge: Cambridge University Press.

Rampton, Ben (2009) Interaction ritual and not just artful performance in crossing and stylization. *Language in Society* 38:149-176.

Scheuer, Jann, Malene Monka & Marie Maegaard (2015) ”Det sælger bedre hvis det er på Bornholmsk” – mest om dialekt i turistindustrien, lidt om vin og ganske lidt om svin. *Danske Talesprog* 15:129-154.

Scheuer, Jann, Marie Maegaard, Malene Monka, Anne Larsen, Kristine K. Mortensen (2018) Language Ideologies: a Key to Understanding Language Standardization. Marie Maegaard, Malene Monka, Kristine K. Mortensen & Andreas C. Stæhr (red), *Standardization as sociolinguistic change: A transversal study of three traditional dialect areas*. Routledge, Routledge Studies in Language Change.

Stæhr, Andreas (2014) *Social media and everyday language use among Copenhagen youth.* København: Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet.

Stæhr, Andreas (2015) Reflexivity in Facebook interaction – Enregisterment across written and spoken language practices. *Discourse*, *Context and Media* 8:30-45.

Stæhr, Andreas (2016) Normativity as a social resource in social media practices. Lian Malai Madsen, Martha Sif Karrebæk & Janus Spindler Møller (red.) *Everyday Languaging. Collaborative Research on the Language Use of Children and Youth*. Trends in Applied Linguistics. Mouton De Gruyter:71-94.

Stæhr, Andreas C. & Anne Larsen (u.udg.) Bornholm: The terminal stage of de-dialectization. Marie Maegaard, Malene Monka, Kristine K. Mortensen & Andreas C. Stæhr (red.) *Standardization as sociolinguistic change: A transversal study of three traditional dialect areas.* Routledge, Routledge Studies in Language Change.

Stæhr, Andreas C., Malene Monka, Pia Quist & Anne Larsen (u.udg.) Dialect in the Media – mediatization and processes of standardization. Marie Maegaard, Malene Monka, Kristine K. Mortensen & Andreas C. Stæhr (red.) *Standardization as sociolinguistic change: A transversal study of three traditional dialect areas.* Routledge, Routledge Studies in Language Change.

Westergaard, A. (2014) Om sammenhængen mellem sprogvalg og kommunikativ rækkevidde på Facebook. *NyS* 46*:*172-208.

Wimmer, Ludvig (1908) Böjningslære. Espersen, Johan C.S. *Bornholmsk Ordbog*. Det Kongelige Danske Videnskabernes selskab.

Resumé:

Kønsneutrale valgte pronomener på dansk

Ehm Hjorth Miltersen
Aarhus Universitet

På baggrund af et spørgeskema udsendt i efteråret/vinteren 2017, undersøger dette pilotstudie forekomsten af kønsneutrale pronomener på dansk. I første omgang fokuseres på såkaldte ”valgte pronomener”, m.a.o. de pronomener, som personer selv har valgt og ønsker at blive omtalt med. Ud fra 75 besvarelser fra kvinder, mænd og nonbinære personer, der har valgt kønsneutrale pronomener, findes det at pronomenet ”de” er det mest populære, efterfulgt af ”hen” og dernæst ”den”. I oplægget diskuteres mulige korrelater mellem pronomenvalg og demografi, samt emner for fremtidige studier, heriblandt behovet for en formel grammatisk beskrivelse af kønsneutrale pronomener.

Artiklen er publiceret her:
Miltersen, E. (2018) De, den, hen, and the rest. *Journal of Language Works – Sprogvidenskabeligt Studentertidsskrift* 3(1):31-42. tidsskrift.dk/lwo/article/view/107538

Resumé:

Præsentation af nyt projekt: Sprogbrug og sprogholdninger i Aabenraa og Aalborg

Malene Monka

I oplægget vil jeg præsentere et netop påbegyndt projekt med titlen: *Sprogbrug og sprogholdninger i Aabenraa og Aalborg*. Titlen beskriver projektets overordnede formål, nemlig at undersøge sprogbrug og sprogholdninger to steder i Danmark, der er sprogligt interessante af flere årsager. For det første foreligger der kun én nyere, kortfattet sprogbeskrivelser fra Aalborg (Pedersen 2016) og en grundig, men ældre sprogbeskrivelse fra Aabenraa (Olsen 1949); der mangler med andre ord nye, grundige sprogbeskrivelser fra begge steder. Resultaterne kan være med til at afgøre om sprogbrugen i de to byer kan karakteriseres som selvstændige bymål. For det andet fungerer Aabenraa og Aalborg som lokale centre for hhv. Bylderup og Hirtshals, der indgik i de netop afsluttede *Dialekt i periferien- og Sprog og sted*-projekter. En sammenligning af sprogbrugsbeskrivelser fra de to projekter kan blandt andet belyse, om dialektnivellering foregår i samme tempo på land og i by. Og en sammenligning af resultaterne af sprogholdningsundersøgelser fra de to undersøgelser kan blandt andet vise om unge mennesker i lokale centre reagerer på samme måde på lokale stemmer som unge fra mere rurale områder af samme dialektområde.

Ud fra tidligere studier kan man danne følgende hypoteser om, hvilken type sprogbrug man kan forvente at finde:

– I Aabenraa vil der formentlig være mange dialekttræk og måske bymålstræk i de ældste informanters sprogbrug (Olsen 1949; Rasmus-

sen & Møller 1982; se også Boll-Johansen 2018), hvorimod vi må forvente, at de unge ikke bruger dialekt som hverdagssprog (Monka in press).

– I Aalborg vil der formentlig være en del nordjyske træk. Hvis der, som Pedersen (2016) foreslår, er tale om en igangværende standardiseringsproces, vil der være flest regionale træk i de ældste informanters sprogbrug. De unge informanter fra Aalborg vil formentlig bruge nogle af de samme nordjyske træk som de unge i Hirtshals (Maegaard & Monka in press).

Litteratur

Boll-Johansen, Hans (2015) *Danskerpak og Tyskerpak. De danske og de tyske i Sønderjylland – og hvordan vi hver for sig oplevede krigen*. København, Gyldendal.

Maegaard, Marie & Malene Monka (In press) Patterns of Dialect Use: Language Standardization at Different Rates. Marie Maegaard, Malene Monka, Kristine Køhler Mortensen & Andreas Candefors Stæhr (red.) *Standardization as sociolinguistic change: A transversal study of three traditional dialect areas*. Routledge:41-69.

Monka, Malene (In press) Southern Jutland: Language Ideology as a means to slow down dialect levelling. Marie Maegaard, Malene Monka, Kristine Køhler Mortensen & Andreas Candefors Stæhr (red.) *Standardization as sociolinguistic change: A transversal study of three traditional dialect areas*. Routledge:70-118.

Olsen, Karen Marie (1949) Synchronisk beskrivelse af Aabenraa Bymaal *Danske Folkemål* 16:5-66.

Pedersen, Inge Lise (2016) Talesproget i Ålborg hvordan lyder det egentlig? Er det nordjysk, eller bare jysk. *Danske Talesprog* 17:115-136.

Rasmussen, Jonna Riishøj & Gitte Mai Møller (1982) *Hva mener du? en holdnings- og sprogvaneundersøgelse foretaget blandt skoleelever i Vendsyssel og Sønderjylland. Speciale Aalborg Universitetscenter.* Manuskript 355 i Afdeling for Dialektforsknings manuskriptsamling.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen og Tina Thode Hougaard (udg.): 17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Om danske nominelle *sted*-adverbialer

– med udgangspunkt i Barrie & Yoo (2017)[1]

Michael Nguyen og Jens Sand Østergaard
Aarhus Universitet

Denne artikel omhandler danske og engelske lokative nominelle adverbialer (NA'er) der ikke altid behøver at blive indledt af en præposition (P), fx *Jeg bor* et dejligt sted. Disse adverbialer har som kerne substantivet *place* i engelsk og substantivet *sted* i dansk. Udgangspunktet for artiklen er Barrie og Yoos (2017) (B&Y) analyse af engelske NA'er. Det centrale i B&Y's analyse er antagelsen af at det kun er nogle nominaler, DP'er, der skal have kasus, hvorimod andre nominaler, NP'er, ikke behøver kasus. DP'er indeholder et determinativ; det gør NP'er ikke. I B&Y's analyse er P obligatorisk ved DP'er; ved NP'er er den optionel. Vi viser at denne distinktion mellem de to typer nominaler ikke afgør om P er til stede i dansk, og foreslår i stedet at det både er stilistiske, syntaktiske og semantiske faktorer der er med til at styre om P er til stede.

[1] Vi vil gerne rette en stor tak til Paul Law for støtte og frugtbar diskussion. Uden ham ville denne artikel ikke se dagens lys. Også tak til Merete Birkelund, Kristoffer Friis Bøegh, Henrik Jørgensen, Cecilie Larsen og Sten Vikner for kommentarer og diskussion. Særlig tak til Lilian Bjerremand for at hjælpe os med at skaffe deltagere til vores grammatikalitetsundersøgelse. Tak til Hannah Jane, Maia McWilliams, Georgina Preston og George Walkden for deres vurderinger af de engelske data og til Morten Auklend for hans vurderinger af de norske data. Også tak til publikummet ved konferencen *Fourth International Conference on Linguistics and Language* i 2018, i hvis rapport Nguyen (2018) blev udgivet. Nærværende artikel er en omarbejdet og revideret version af dén artikel. Eventuelle fejl og mangler tager vi naturligvis på vores kappe.

1. Indledning

Denne artikel tager udgangspunkt i Barrie & Yoo (2017 f.), fremover B&Y, som giver en analyse af engelske nominelle adverbialer (NA). Et NA i denne sammenhæng er et nominal som kan fungere som et adverbial, nogle gange med en præposition P, og nogle gange uden. Nominalet er adverbielt fordi det angiver lokationen for hvor en handling eller tilstand finder sted.[2] NA'er er eksemplificeret i (1) og (2) for engelsk:

(1) The place that John lives (in) is expensive.
(2) Mary has lived (in) many places.

(B&Y:499 f.)

Disse NA'er har nogle interessante egenskaber. For det første skal de indeholde substantivet *place*; det er m.a.o. ikke muligt at erstatte *place* i sådan et NA med et andet substantiv:

(3) The apartment/house/cottage that John lives *(in) is expensive.
(4) Mary has lived *(in) many apartments/ houses/cottages.

(B&Y:499 f.)

For det andet behøver NA'er med substantivet *place* som kerne ikke altid at være indledt af P for at være licenserede, som også vist i (1) og (2). For det tredje, som pointeret af B&Y, er P optionel i *that*-relativsætninger, men obligatorisk i *which*-relativsætninger:

(5) I saw the place (that) John lives (in)
(6) I saw the place which John lives *(in)

(B&Y:504 f.)

Artiklens formål er at komme nærmere de forhold der afgør hvornår P er til stede i tilsvarende NA'er i dansk. Substantivet *sted* ser ud til at være den danske pendant til *place*. Det skyldes at P ikke er obligatorisk i fx *Han bor et dejligt sted* og at *sted* ikke kan erstattes med ethvert

[2] Verbets valens spiller ingen roller for om et givent element er et adverbial, sådan som vi bruger adverbialbegrebet.

andet substantiv, fx **Han bor en dejlig lokation*. Udgangspunktet for artiklen er B&Y's analyse, og det skal undersøges i hvor høj grad deres analyse kan overføres til dansk.

Et par ord skal lyde om konstruktioner der minder om NA'er, men som vi ikke behandler her. Vi behandler kun spatiale NA'er, dvs. NA'er med *sted* og *place* som substantivkerne. Af hensyn til artiklens omfang behandler vi ikke non-spatiale NA'er som fx *I did it (in) my way* eller (*on*) *which day did they meet?*; se Larson (1985) og Kobayashi (1999). Det er et åbent spørgsmål om analysen i denne artikel kan overføres til andre typer NA'er, men det kræver en mere indgående undersøgelse.

Vi behandler heller ikke de tilfælde hvor P bruges som en aspektuel markør, fx *de byggede* (*på*) *huset*, se Durst-Andersen & Herslund (1992). Det vi undersøger, er hvornår P kan/skal udelades når kernen i dens komplement er substantivet *sted*, som i princippet tillader at P kan udelades. I den aspektuelle brug af P spiller substantivet ikke nogen umiddelbar rolle for om P kan udelades. Det samme gælder verber der tager spatiale nominaler, men ikke PP'er, fx *bebo* og *rumme*. Disse tilfælde er ikke relevante da vi kun undersøger de sammenhænge hvor der kan siges at være et tvivlsspørgsmål om hvorvidt P skal/kan være til stede.

Resten af denne artikel er struktureret som følger: I afsnit 2 introducerer vi det teoretiske grundlag som B&Y's analyse bygger på. I afsnit 3 skitserer vi B&Y's analyse af *place*-NA'er. I afsnit 4 anvender vi deres analyse på danske NA'er og viser nogle af analysens problemer. I afsnit 5 foreslår vi at der er en række faktorer der gør sig gældende for hvornår NA'er i dansk er licenserede.

Undervejs gør vi både brug af en kvalitativ korpusundersøgelse og grammatikalitetstests; sidstnævnte omfatter uformelle grammatikalitetstests og en kvantitativ grammatikalitetsundersøgelse.

2. Det teoretiske grundlag for B&Y's analyse

B&Y's analyse bygger på tre rimeligt udbredte antagelser i den generative litteratur: a) forskellen på typer af nominaler, nærmere bestemt de to nominal-typer DP og NP, b) tilskrivning af θ-rolle og kasus til nominaler og c) den såkaldte *raising*-analyse af relativsætninger.

Det rækker her for vidt at gennemgå distinktionen DP-NP, men DP'er kan for nærværende betragtes som et større nominal, i og med

at det indeholder både et determinativ[3] og en NP, hvorimod nøgne NP'er er mindre da de ikke indeholder et determinativ.[4] Når vi omtaler NP'er i det følgende, drejer det sig om nøgne NP'er. DP'er og NP'ers struktur er afbilledet nedenfor:

(7)

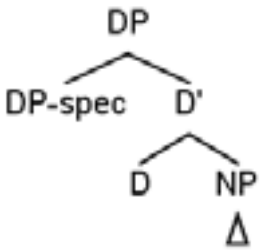

(8)

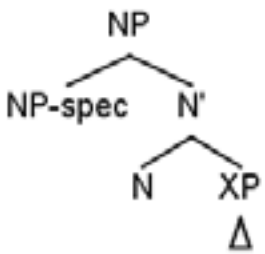

Hvad angår punkt b), tilskrivning af θ-rolle- og kasus, er det en generel antagelse at et nominal skal have en θ-rolle og en kasus. Det kan, meget simplificeret, få θ-rolle og kasus fra P eller fra verbet. Vi vil her kort skitsere hvordan kasustilskrivning i generativ grammatik fungerer. Et klassisk eksempel på obligatorisk kasustilskrivning fra P er nominalet *the city* i *the Romans' destruction *(of) the city* og i *The Romans destroyed the city* (se bl.a. Chomsky 1970:203-204 f.). De to udtryk betyder stort set det samme, så det er ikke semantikken der er årsag til ugrammatikaliteten i det første udtryk. Det er manglen på kasus der gør **the Romans' destruction the city* ugrammatisk. Nominalet *the city* får ikke nogen kasus fordi der ikke er nogen P. Som det vil fremgå, antager B&Y at det kun er nogle nominaler, nemlig NP'er, der har brug for kasus.[5]

Hvad angår punkt c), afledningen af relativsætninger, så antager B&Y den såkaldte *raising*-analyse af relativsætninger, som går tilbage

[3] Det er strengt taget ikke kun determinativer der er kerner i DP'er; i D finder man fx også genitiv-*s*. Således befinder genitiv-*s*'et i *Peters hat* sig i D og tager *hat* som NP-komplement.

[4] For flere detaljer henviser vi til Vikner (2014), som er en tilgængelig indføring i forskellene mellem DP og NP.

[5] Det at nominaler mangler kasus, spiller også en rolle i fx raising og passiv, men det behandler vi ikke her.

til bl.a. Vergnaud (1974) og Kayne (1994). Det centrale i raising-analysen er at substantivet som er kerne for relativsætningen, ikke står i matrikssætningen, men flytter inden for relativsætningen til selvsamme relativsætnings venstre kant. Afledningen foregår på følgende måde (bemærk at determinativet *the* tager relativsætningen CP som sit komplement):

(9) the $[_{CP}$ he broke it with which hammer]
(Ingen flytningstransformationer endnu)

(10) the $[_{CP}$ $[_{PP}$ with which hammer$]_i$ he broke it $t_i]$
(PP-flytning til venstre inden for RC)

(11) the $[_{CP}$ $[_{PP}[_{PP\text{-}spec}$[hammer$]_q]$ with which $t_q]_i$ he broke it $t_i]$
(Flytning af *hammer* inden for PP'en)
(Efter Kayne 1994:89 f., tilpasset)

Som det vil fremgå, er det en specifik variant af raising-analysen som B&Y antager, nemlig Bianchis analyse fra 1999.

3. Barrie & Yoos (2017) analyse af *place*-adverbialer

Med dette teoretiske apparat og med den empiriske data der er gennemgået i indledningen for øje, rejser der sig tre spørgsmål. Det første spørgsmål er hvordan et NA får kasus hvis der ikke er nogen P til stede der kan tilskrive kasus. Det andet spørgsmål er hvordan NA'er tilskrives θ-roller, da der ikke er nogen P til at tilskrive θ-roller. Det tredje spørgsmål er hvordan P's distribution i *that*- (5) og *which*-relativsætninger (6) skal forklares; i *that*-relativsætninger er den optionel, i *which*-relativsætninger obligatorisk.

B&Y redegør for kontrasten mellem (5) og (6) ved at gøre sig fire antagelser der binder alle ovenstående spørgsmål sammen. Deres første antagelse er at (5) og (6) er afledt ved at nominalet som indeholder kernen *place*, flytter: *Place*-nominalet er genereret i relativsætningen og flytter til venstre inden for relativsætningen (den såkaldte raising-analyse som nævnt ovenfor):

(12) $[_{DP}$ the $[_{CP}$ $[_{NP}$ place$]_i$ $[_{CP}[_C$ that$]$ $[_{TP}$ John $[_{VP}$ lives $t_i]]]]]$

(13) $[_{DP}$ the $[_{CP}$ $[_{DP}$ $[_{NP}$place$]_j$ $[_{DP}[_D$ which$]$ $t_j]_i$ $[_{CP}$ $[_{TP}$ John $[_{VP}$ lives $[_{PP}$ in $t_i]]]]]]]$

(Tilpasset fra B&Y:508)

Deres anden antagelse, som de følger Bianchi (1999) i, er at *that*-relativsætninger er afledt af flytning af en NP, hvorimod *that*-relativsætninger er afledt ved flytning af en DP. Deres tredje antagelse er, efter Emonds (1987), og muligvis også efter Kobayashi (1999), at NA'er kan være inhærent θ-markeret af kernen, dvs. at substantivet *place* har en inhærent θ-rolle LOCATION som det kan tilskrive det NA det er kerne i. Substantivet *place* er så at sige "født" med en θ-rolle i modsætning til almindelige substantiver som fx *apartment*, *house* og *cottage*.

Deres fjerde antagelse er at NP'er ikke behøver kasus; DP'er skal derimod have kasus. Denne antagelse er problematisk; det vil blive vist at ikke alle DP'er skal licenseres ved kasustilskrivning fra P. Det er denne antagelse som vi særligt vil anfægte i det følgende.

Hvis disse antagelser er rigtige, er spørgsmålet om tilskrivning af kasus og θ-rolle løst i (5)/(12) og (6)/(13): I (5)/(12) er det en NP der flytter frem i relativsætningen. Da det er en NP, har den ikke brug for kasus. Desuden behøver nominalet ikke en θ-rolle da kernen *place*, som antaget, har en inhærent θ-rolle, nemlig LOCATION, som tilskrives hele nominalet. Derfor behøver P ikke at være til stede. På den anden side er der i (6)/(13) tale om flytning af en DP, og en DP skal have kasus. Derfor skal P være til stede: Den tilskriver kasus til DP.

Desuden følger det af antagelserne at P er obligatorisk i (3): Der er tale om et nominal som ikke har *place* som kerne; det betyder at nominalet ikke får tilskrevet en inhærent θ-rolle. M.a.o. er der brug for en ekstern θ-rolle-tilskriver, dvs. at P er obligatorisk.

4. Problemer med B&Y's analyse

I B&Y's analyse er det en afgørende antagelse at DP'er har brug for kasus, mens NP'er ikke har brug for kasus. På baggrund af empiriske data viser vi i dette afsnit at der er flere måder hvorpå NA'er kan licenseres i dansk, hvor distinktionen DP-NP ikke er (direkte) relevant.

4.1 Kvantorer som licensorer

Kvantorer tillader NA'er at forekomme uden at P er til stede i (14) og (15):[6]

(14) Peter bor ***(flere/mange/ti) steder**.

(15) Mens lønmodtagerne strejkede for at få mere tid, må kommuner og daginstitutioner ***(mange) steder** presse på eller stille en belønning i udsigt for at få forældrene til at holde fri.

((15) er tilpasset fra KorpusDK)

Det tyder altså på at kvantorer kan licensere NA'er som alternativ til P, se også Kobayashi (1999:354 f.) og McCawley (1988:588–589 f.). Ganske vist skriver B&Y: "One environment where BNAs [= Bare Nominal Adjuncts; NA'er uden præposition – MN] are licit is following quantifiers" (B&Y 2017 fn. 4:503 f.). Problemet er at hvis kvantificerede nominaler rent faktisk er DP'er (det er diskutabelt), modsiger det B&Y's antagelse om at alle DP'er har brug for kasus.

Bemærk at de kvantificerede NA'er i (14) og (15) sandsynligvis ikke er NP'er. Kvantorer antages normalt for at være kerne i kvantificerede nominaler således at kvantoren tager en NP som sit komplement (se fx Shlonsky 1991).

4.2 Konteksten som licensbetingelse

På samme måde er følgende danske data interessante fordi NA'et her ikke behøver en P. Verberne adskiller sig mht. om de tager adverbialet som valensled, men grammatikaliteten forekommer at være nogenlunde den samme uanset verbum:

[6] Notationen angiver at det der står i parentes, er obligatorisk. I disse tilfælde er kvantoren obligatorisk til stede.

(16) ? Jeg bor / sover / sidder et sted.

(16) lyder muligvis unaturlig uden kontekst, men i en kontekst som i (17) er sætningerne rimeligt velformede:

(17) Jeg bor / sover / sidder et sted, men jeg siger ikke, hvor det er henne.

Det er uklart hvorfor (16) kun er degraderet, og hvorfor (17) forekommer mere velformet (det kan skyldes den ekstra information fra konteksten). I B&Y's analyse vi ville forvente at de havde samme grammatiske status uanset om *et sted* er en DP eller en NP. I begge tilfælde er *et sted* af den samme kategori, og derfor burde begge sætninger have samme grammatiske status.

Bemærk at (17) i sig selv kun er lidt problematisk for B&Y's distinktion mellem DP og NP da *et* kunne analyseres som et numerale i kernen Num. Denne kerneposition er lavere end D, men højere end N (Wood & Vikner 2013:530 f.), og rummer også trykløst *et*. Dermed er hele nominalet NumP mindre end en DP. Hvis det kun er DP'er (og ikke mindre nominaler) der har brug for kasus, så er det klart hvorfor NA'et i (17) ikke har brug for P.

4.3 Ingen licensering fra kvantor eller kontekst

I de foregående underafsnit har vi foreslået at der kan være alternative måder hvorpå NA'er kan licenseres, dvs. via kvantificering og kontekstuel information. I dette afsnit viser vi det nogle gange er endnu mindre klart hvad det er der licenserer NA'er. Disse data er endnu mere problematiske for B&Y da de i nogle tilfælde involverer DP'er, der i deres analyse har brug for en P. Dette stemmer ikke overens med de empiriske data. Se først på følgende sætninger:

(18) Erik bor / sover / sidder __ [$_{DP}$ det rigtige sted]
(19) % Erik bor / sover / sidder **på** [$_{DP}$ det rigtige sted]

Sætningerne ovenfor viser at de pågældende DP'er ikke har brug for P (18) eller er ugrammatiske med P for nogle modersmåltalende (19) (for flere detaljer, se afsnit 5.3). Disse eksempler er et problem for B&Y's analyse. *Det rigtige sted* er en klar DP (fordi den indeholder et determinativ). DP'en er dog ikke licenseret af kasustilskrivning fra P.[7] (18) er således et modeksempel på deres analyse. Desuden er det problematisk for B&Y's analyse da ikke alle modersmåltalende er enige om at (19) er grammatisk. *Det rigtige sted* er en entydig DP i (19), og P's tilstedeværelse bør ikke have en degraderende effekt overhovedet.

Der er mindst to yderligere sammenhænge hvor NA-DP'er ikke behøver P, nemlig i almindelige *hv*-spørgsmål og i *hvad for*-split-konstruktioner (dette svarer til den mere velkendte tyske *was für*-split-konstruktion):

(20) Hvilket sted bor han (?? / * på)?
(21) Hvad er det for et sted han bor (? på)?

(Nguyen 2018b:151 f.)

I disse sammenhænge antages det at *hv*-ordet er i determinativpositionen D. Hvad angår *hvad for*-split-konstruktioner, betragtes *for* almindeligvis ikke som en kasustilskriver, se fx Blümel (2012:108), som angiver det ugrammatiske eksempel **Mit was für einen Typen ist die unterwegs?* 'Hvilken fyr er hun undervejs med?', hvor *einen Typen* ikke kan tilskrives akkusativ fra *für* (som ellers tilskriver akkusativ i almindelige præpositionelle sammenhænge). DP-NA'erne ovenfor er således licenseret uden kasus – i modstrid med B&Y's antagelse.

4.4 Foreløbigt resume

Underafsnittene 4.1-4.3 har kritiseret B&Y's antagelse om at DP'er har brug for kasus fra P, mens NP ikke gør det. Antagelsen udfordres af eksemplerne i dette afsnit:

a) Kvantorer kan licensere NA'er, se (14) og (15).
b) Konteksten kan licensere NA'er; se (16) versus (17).
c) Ingen klar licensering af DP-formede NA'er, se (18), (20) og (21).

[7] Se også Taraldsen (2017) der hævder at der ikke er nogen usynlig P.

5. Præpositionens tilstedeværelse i danske NA'er

I det foregående afsnit tilbageviste vi B&Y's antagelse om at DP'er har brug for kasus, mens NP ikke gør det. I dette afsnit foreslår vi i stedet at det er stilistiske, syntaktiske og semantisk faktorer der afgør P's fravær/tilstedeværelse. Bemærk at disse faktorer kan stå i konflikt med hinanden. I sådan et scenarium ser det ud til at det er de syntaktiske faktorer der bestemmer om P skal være til stede.

I det følgende baserer vi vores påstande om grammatikalitet på korpusdata i KorpusDK og grammatikalitetsvurderinger, hvoraf nogle af grammatikalitetsvurderingerne stammer fra en grammatikalitetsundersøgelse.

Korpusundersøgelsen er udelukkende kvalitativ. Metoden er simpel og omstændelig: For det første søgte vi på lemmaet *sted* og forsøgte at finde mønstre i hvornår P er til stede. Her gik vi samtlige eksempler igennem. For det andet søgte vi på strenge med visse adjektiver der står attributivt til *sted* (se afsnit 5.3).

I den kvantitative grammatikalitetsundersøgelse blev talere bedt om at bedømme hvor gode 73 sætninger er på 1 til 7 på en Likert-skala, hvor 1 er *helt dårlig*, og 7 betyder *helt god*.[8] Sætningerne bestod af en række minimalparsætninger som skulle teste P's tilstedeværelse/fravær ved bl.a. forskellige verber, adjektiver, artikler og sætningstyper. I og med at der var mange sætninger som varierede over én variabel, tillod vi os at lade deltagerne bedømme så stort et antal sætninger. I bagklogskabens lys var antallet i overkanten, så de konklusioner der drages på baggrund af undersøgelsen, skal tages med forbehold. Til undersøgelsen blev en Google Form-skabelon brugt. 162 personer deltog i undersøgelsen. De gennemsnitlige grammatikalitetsværdier (GGV) for en række udvalgte eksempler angives i det følgende.

For at vurdere hvilke sætningskonstruktioner der har lignende grammatikalitetsvurderinger, har vi anvendt en statistisk test af de enkelte sætningspar i programmet R. For at undersøge hvilke sætningspar der er signifikant forskellige fra hinanden, har vi anvendt

[8] Det ville række for vidt at forklare deltagerne, hvoraf en stor del er non-lingvister, om de skal vurdere grammatikalitet eller acceptabilitet. Det er klart at *god* desværre kun er en tilnærmelse af disse koncepter.

en uparret Welch-t-test med to stikprøver for at tage højde for variansen i forsøgsdeltagerens grammatikalitetsvurderinger. For at sammenligne hvilke grammatikalitetsvurderinger der med rimelighed kan siges at være korrelerede, har vi dertil anvendt en anden statistisk test med Pearsons korrelationskoefficient (r). Denne angiver den lineære korrelationssammenhæng mellem to variable som en positiv eller en negativ værdi imellem -1 og +1. Hvis korrelationskoefficienten nærmer sig en af disse ydre ekstremer (enten -1 eller +1), er det evidens for at der er en statistisk signifikant sammenhæng mellem disse to variable, altså at det er sandsynligt at deltagerne har givet en lignende grammatikalitetsvurdering af de sætningspar som sammenlignes. Hvis denne værdi derimod ikke er væsentligt forskelligt fra 0, betyder det at der ikke er nogen signifikant sammenhæng mellem de to variable. I det følgende beskriver vi sammenhængen mellem de enkelte sætningspar med henvisning til deres korrelationskoefficient (r) og med henvisning til sammenhængens signifikans udtrykt vha. en *p*-værdi.

5.1 Stilistiske faktorer

Én forskel mellem konstruktionen med P og uden P er at konstruktionen med P er mere almindeligt forekommende i formelle eller litterære registre. Konstruktionen uden P har ikke den samme formelle eller poetiske tone (se også Quirk et al.1985:693-694):

(22) De førte jeres fædre ud af Egypten og lod dem leve **på dette sted**
(23) Og der var engang en kvinde, der boede **på et ensomt sted** nær ved havet
(24) Her bor slægter, som har boet **på dette sted** i generationer [...]
(25) Det oprindelige hus, hvori digteren levede, har ligget **på dette sted** i gaden.

(Alle eksempler er fra KorpusDK)

(22) er en passage fra en oversættelse af Bibelen fra 1992. (23) er fra et fiktivt værk med en særlig litterær, poetisk stil. (24) og (25) er fra avisartikler, som har en særlig formel, skildrende stil.

5.2 Syntaktiske faktorer

Selvom der kan være stor variation i forsøgsdeltagernes vurdering af de grammatiske strukturer, er der mindst to syntaktiske sammenhænge hvor det ser ud til at tilstedeværelsen af P gør sætningerne bedre:[9] (i) når den bestemte artikel *-et* er et suffiks til *sted*, som i (26) og (27)[10], og (ii) når D udfyldes af et possessivt pronomen, som i (28), hvor grammatikalitetsvurderingerne til sætningerne med og uden *på* er signifikant forskellige ($t(200)=19.15$, $p<0.001$), eller et genitiv-*s*, som i (29), hvor vurderingerne af sætningerne med og uden *på* ligeledes er signifikante forskellige ($t(253)=18.62$, $p<0.001$); sammenhold dette med GGV-værdierne.

(26) * Sascha har arbejdet otte måneder stedet.

(27) […] Sascha har arbejdet otte måneder på stedet […]
((27) er fra KorpusDK)

(28) Erik bor * (på) hendes sted.
(med *på*: GGV = 4,68; uden *på*: GGV = 1,31)

(29) Erik bor * (på) Viggos sted.
(med *på*: GGV = 4,91; uden *på*: GGV = 1,53)

De kontekster hvor enten et genitiv-*s* eller et possessivt pronomen står i D, er uproblematiske for B&Y's analyse fordi P er obligatorisk i disse tilfælde. Med hensyn til suffikset *-et* (og for den sags skyld også det possessive pronomen og genitiv-*s*) er det muligt at indvende at det ikke er på grund af tilstedeværelsen af suffikset der gør at P er obligatorisk, men at nominalet mangler noget semantisk modifikation

9 Det er klart at der er et generelt spørgsmål om hvorvidt ét belagt autentisk modeksempel ville være nok til at falsificere en given generalisering. Dette er ikke nemt at svare på, men til hjælp kan man udsætte sine informanter for dette modeksempel. Man kan heller ikke slutte at en given konstruktion er ugrammatisk hvis den ikke findes i et korpus, da korpusset altid er begrænset. Disse forhold skal man altid have i mente.

10 Det følgende eksempel fra KorpusDK synes at være et modeksempel på denne generalisering:

(i) Teksten leder **sine steder** tanken hen på et referat fra en generalforsamling

Da det ikke er muligt at erstatte det refleksive possessive pronomen med noget andet possessivt pronomen eller at ændre nominalet til singularis *sit sted*, kan man i dette tilfælde muligvis betragte for *sine steder* som et idiom.

for at være licenseret. Denne indsigelse ville bygge på at en vis tyngde i semantisk modifikation kan licensere NA'er, fx *he lives in the *(right) place* (se Kobayashi 1999:354 f. og McCawley 1987:588-589 f.). I (26) er der ingen semantisk tyngde til at licensere NA'er, og det er derfor, ifølge denne indsigelse, at P er obligatorisk.

Vi foregriber her denne indsigelse: Det at P er obligatorisk i (26), har ikke noget at gøre med at nominalet ikke er tilstrækkeligt modificeret. *Sted* med bestemt artikel som suffiks kan ikke licenseres ved modifikation alene: P er obligatorisk uanset om nominalet modificeres af en relativsætning eller af en PP:

(30) Hun mødte ham ***(på) stedet** {jeg besøgte i går}/{ved flodens munding}.

Hvorfor P er obligatorisk når den bestemte artikel er et suffiks, men ikke når den er et frit prænominalt element, som fx i (*på*) det *rigtige sted*, er for nærværende uklart.

5.3 Semantiske faktorer

I de foregående underafsnit, 5.1 og 5.2, viste vi at hvorvidt P er til stede, er styret af stilistiske og syntaktiske faktorer. I dette afsnit viser vi at der kan være en subtil semantisk forskel mellem konstruktionen med og uden P. Denne semantiske forskel handler om hvorvidt NA'et betegner et rum der er (i) afgrænset, (ii) ikke-afgrænset eller (iii) uspecificeret for om det er afgrænset.

Konstruktionen med P tenderer til at blive brugt med et P-komplement der betegner et afgrænset rum. Derimod tenderer konstruktionen uden P til at blive brugt til rum der er uspecificeret for om det er afgrænset. Ved ikke-afgrænsede rum er der muligvis ingen præference for om P er til stede. Dette er illustreret nedenfor:

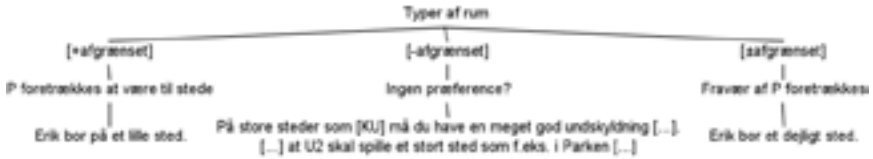

Det skal bemærkes at det i praksis er svært at skelne imellem hvad der er afgrænset og ikke-afgrænset. Hvad vi antager er afgrænset eller ikke-afgrænset, afhænger af det adjektiv som står attributivt til *sted*-substantivet. Således angiver adjektivet *lille* at det betegnede rum er afgrænset, og dermed er konstruktionen med P mere acceptabel end den uden, jf. træstrukturen ovenfor:

(31) Erik bor (**på**) et lille sted.
(GGV uden *på* = 4,47; GGV med *på* = 5,22)
(32) Erik bor (**på**) det lille sted.
(GGV uden *på* = 2,88; GGV med *på* = 4,88)

I (31) er grammatikalitetsvurderingerne til sætningerne med og uden *på* signifikant forskellige ($t(315)=3.03$, $p = 0.002$). Det samme gælder for sætningerne i (32), hvor vurderingerne ligeledes er signifikant forskellige fra hinanden ($t(321)=8.28$, $p<0.001$). Dvs. at der er belæg for at sige at P foretrækkes at være til stede i disse eksempler. Derudover er der i *KorpusDK* 8 relevante eksempler med strengen *små steder*, hvoraf 7 eksempler bruges sammen med P.

Vi undersøger nu ikke-afgrænsede rum, dvs. *sted* med det attributive adjektiv *stor*.[11] Data fra *KorpusDK* tyder på at ikke-afgrænsede rum ikke altid kræver at P skal være fraværende. 4 eksempler blev fundet med P, og 2 eksempler uden P; det eneste eksempel med singularis er uden P. Nogle af eksemplerne er angivet nedenfor:

(33) **På store steder** som Københavns Universitet må du have en meget god undskyldning [...].
(34) [...] liftkort, som de **store steder** koster omkring 1000 kr. om ugen.
(35) [...] at U2 skal spille et **stort sted** som f.eks. i Parken [...]

[11] Bemærk at det ville være ideelt at sammenligne grammatikalitetsvurderinger på *Erik bor (på) et lille sted* og *Erik bor (på) et stort sted*, men her blev førsteforfatteren ramt af den falske dikotomi mellem afgrænsede rum versus rum der er uspecificerede for om de er afgrænsede. M.a.o. blev kategorierne [-afgrænset] og [+/- afgrænset] fejlagtigt (og ubevidst) slået sammen. Dette er imidlertid et oplagt spørgsmål at rette op på i fremtidig forskning.

Da dataene er sparsomme, og der er brug for kvantificerede grammatikalitetsvurderinger af sætninger som *Erik bor på et stort sted*, vil vi her ikke drage forhastede konklusioner om hvorvidt P skal være til stede når rummet er ikke-afgrænset. I stedet foreslår vi på grundlag af de begrænsede data at der måske ikke er nogen klar præference for om P er til stede.

I de foregående eksempler har rummet enten været afgrænset eller ikke-begrænset. Når rummet er uspecificeret for om det er afgrænset, dvs. de er attribueret med adjektiverne *dejlig*, *varm* og *rigtig* og dermed har trækket [+/- afgrænset], ser det ud til at det er konstruktionen uden P der foretrækkes. (36) med og uden *på* er således signifikant forskellige ($t(172)=12.06$, $p <0.001$), og det samme gælder for (37) ($t(215)=9.09$, $p<0.001$)

(36) Erik bor (**på**) et dejligt sted.
(GGV uden *på* = 6,86; GGV med *på* = 4,72)
(37) Erik bor (**på**) et varmt sted.
(GGV uden *på* = 6,60; GGV med *på* = 4,88)

Sætningerne med P korrelerer generelt med hinanden, og sætningerne uden P korrelerer generelt med hinanden, men sætningerne med P og uden P gør ikke. M.a.o.: Resultaterne viser generelt at det der afgør velformethed, er om P er til stede. Det ser ikke ud til at have noget med verbet at gøre. Se korrelationsværdierne for (36) og (37) i korrelationsmatricen nedenfor.[12]

[12] Tallene i korrelationsmatricen angiver korrelationsværdierne mellem sætningerne. De tomme felter og de lave værdier angiver at de relevante sætninger ikke er korrelerede. Bemærk i øvrigt at *Erik bor et varmt sted* og *Erik bor et dejligt sted* kun er på nippet til at være korrelerede. Det har vi ingen forklaring på.

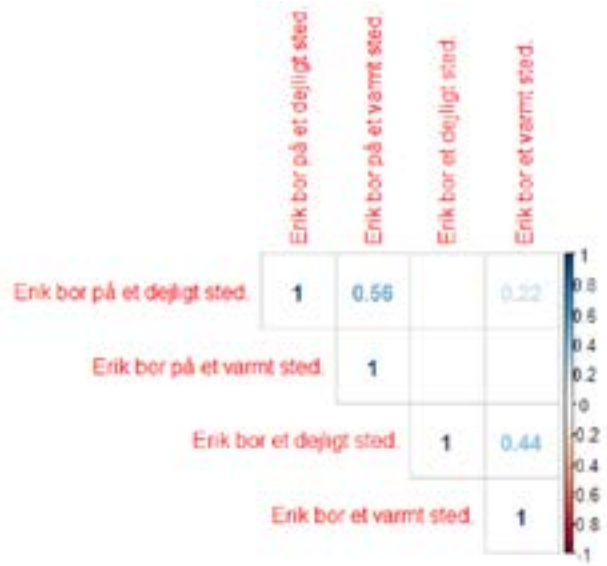

Det samme billede – at det er tilstedeværelsen af P der afgør en sætnings velformethed – gælder for sætningerne (38)-(43). Sml. således (38) med (41), (39) med (42) og (40) med (43), og se korrelationsmatricen nedenfor:

(38) Erik bor (GGV = 6,62)
(39) Erik sover __ [$_{DP}$ det rigtige sted] (GGV = 6,69)
(40) Erik sidder (GGV = 6,70)

(41) Erik bor på (GGV = 5,65)
(42) Erik sover på [$_{DP}$ det rigtige sted] (GGV = 5,43)
(43) Erik sidder på (GGV = 5,78)

Begge korrelationsmatricer viser generelt at sætningerne med P på den ene side og uden P på den anden side ikke korrelerer, uanset hvilket verbum der er tale om. Vi har her brugt positionsverber, men et større udvalg af verber ville absolut være interessant at undersøge og give mere robuste resultater.

De overordnede generaliseringer ser således ud til at være som følgende:

I. Hvis rummet er afgrænset, foretrækkes det at P er til stede, se (31)-(32).
II. Hvis rummet er **ikke**-afgrænset, er det uklart hvilken konstruktion der foretrækkes. I korpusdataene behøver P ikke at være til stede, se (33)-(35). Kvantificerede grammatikalitetsvurderinger af sætninger som *Erik bor (på) et stort sted* mangler dog. Ikke desto mindre foreslår vi på baggrund af de begrænsede data at der måske ikke er nogen præference for om P er til stede.
III. Hvis rummet er uspecificeret for om det er afgrænset, foretrækkes det at P ikke er til stede, se (36)-(43).

Betragtes generalisering I isoleret, tyder det på at *sted* i dette tilfælde opfører sig som andre almindelige substantiver, fx *lejlighed*: Disse substantiver skal licenseres af P, og de er mere specifikke (dvs. ikke vage) i deres betydninger end *sted* med blot en inhærent LOCATION θ-rolle. M.a.o.: Det er ikke bare et rum der denoteres med sådan et NA, men et rum med en bestemt betydning, nemlig et afgrænset rum, ligesom *lejlighed* betegner en bestemt slags rum. For at NA'et har denne entydige betydning, skal det være styret af P. Dette står i kontrast med *sted* der ikke nødvendigvis styres af P (generalisering II og III): Dens betydning er vag på to måder: Betydningen er vag på den ene måde at der er to fortolkningsmuligheder (i) et rum der er uspecificeret for om det er afgrænset, eller (ii) et ikke-afgrænset rum. Den anden måde betydningen er vag på, er at rummet er uspecificeret for om det er afgrænset.

I en artikel fra 2017 foreslår Taraldsen på lignende vis at der i norsk er to slags *sted*-elementer (eller to anvendelser af ét *sted*-element): Der er et *STED*-element som er usynligt når det står i specifikator-positionen i lokative PP'er; når det flytter ud af denne position, er det synligt. Det andet *sted*-element er en lokativ modifikator og behøver ikke P (Taraldsen 2017:105 f.). Ifølge Taraldsen er forskellen mellem konstruktionen med og uden P at et NA som styres af P, betegner en "ting" (som Taraldsen formulerer det) som befinder sig inden for et andet rum.[13] Når P er til stede, etablerer den en relation mellem det rum som *STED* angiver, og det rum som NA'et angiver, dvs. et rum inde i et andet rum. Heroverfor betegner NA'et i konstruktionen uden P blot et eller andet rum. Men Taraldsen uddyber ikke hvad der er den konkrete forskel i betydning mellem på den ene side et rum der er i et andet rum, og på den anden side blot et eller andet rum.

Vores eksempler på de forskellige slags rum korrelerer med Taraldsens distinktion: På den ene side svarer et entydigt afgrænset rum mere

[13] Vores norske informant er uenig i Taraldsens grammatikalitetsvurderinger og ser ud til at afvise alle konstruktioner uden *på*. Mere data og flere grammatikalitetsvurderinger er nødvendige.

eller mindre til et rum inde i et andet rum. I begge tilfælde anvendes P typisk. På den anden side svarer både et ikke-afgrænset rum og et uspecificeret rum til et rum der ikke er defineret i forhold til et andet rum. På dette punkt adskiller dansk og norsk sig fra hinanden: I dansk er P optionel; i norsk kan den ikke være til stede. Følgende tabel giver et overblik over forskellene i dansk og norsk:

De semantiske distinktioner for danske NA'er	Et afgrænset rum => **P foretrækkes at være til stede.**	Et rum der er uspecificeret for om det er afgrænset => **P foretrækkes ikke at være til stede.**	Et ikke-afgrænset rum => **Ingen præference?**
Taraldsens semantiske distinktioner for norske NA'er	Et rum der er inde i et andet rum => **P er obligatorisk til stede.**	Et rum der ikke defineres mht. et andet rum => **P er obligatorisk ikke til stede.**	

6. Sammenfatning

I denne artikel har vi sået tvivl om B&Y's analyse, hvor distinktionen DP versus NP er afgørende for om P er til stede i NA'er. Det ser ud til at der i dansk er en række forskellige faktorer der er med til at styre P's tilstedeværelse. Disse faktorer angår stilistik, syntaks og semantik. Hvis stilen er formel eller litterær, er P typisk til stede; hvis determinativpositionen D er udfyldt af et genitiv-*s* eller et possessivt pronomen, eller hvis den bestemte artikel er suffiks til *sted*, er P obligatorisk til stede. De semantiske faktorer der afgør om P er til stede, angår det rum som NA'et angiver: om det er afgrænset, ikke-afgrænset og uspecificeret for om det er i afgrænset. I det første tilfælde er der en præference for at P er til stede. I det andet tilfælde er der måske ikke nogen præference. I det tredje tilfælde er der en svag præference for at P ikke er til stede.

Litteratur

Barrie, Michael & Isaiah Won Ho Yoo (2017) Bare nominal adjuncts. *Linguistic Inquiry* 48:499-512.

Bianchi, Valentina (1999) *Consequences of Antisymmetry: Headed relative clauses*. Bd. 46. Berlin/New York: Walter de Gruyter.

Blümel, Andreas (2012) Towards a novel analysis of *was-für*-split. *Proceedings of ConSOLE XIX*:105-123.

Chomsky, Noam (1970) Remarks on nominalization. R. Jacobs & P. S. Rosenbaum (udg.). *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham, Massachusetts: Blaisdell:184-210.

Durst-Andersen, Per & Michael Herslund (1993) Prepositional objects in Danish. L. Heltoft & Hartmut Haberland. *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics.* Roskilde: Roskilde Universitet:93-108.

Emonds, Joseph E. (1987) The invisible category principle. *Linguistic Inquiry* 18:613-632.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Kayne, Richard S. (1994) *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, Massachusetts & London, England: MIT Press.

Kobayashi, Keiichiro (1999) Another approach to bare-NP adverbials as nominals. *English Linguistics* 16:353-380.

KorpusDK = https://ordnet.dk/korpusdk

Larson, Richard K. (1985) Bare-NP adverbs. *Linguistic Inquiry* 16:595-621.

McCawley, James D. (1988) Adverbial NPs: bare or clad in see-through garb? *Language* 64:583-590.

Nguyen, Michael (2017) *Preposition Stranding under R-movement in Danish*. Aarhus: Aarhus Universitet upubliceret speciale.

Nguyen, Michael (2018) On Danish bare nominal adjuncts – a reply to Barrie and Yoo. *ICLLS 2018. Fourth International Conference on Linguistics and Language Studies*:143-157. Hongkong: Chartered Institute of Linguists Hong Kong Society, School of General Education and Languages of the Technological and Higher Education Institute of Hong Kong, the Department of English Language and Literature of Hong Kong Shue Yan University, School of Humanities and Languages of the Caritas Institute of Higher Education, and School of Education and Languages of the Open University of Hong Kong. http://docs.wixstatic.com/ugd/2b7f97_12e298eb8c21496eba8c2c05fcf02cc3.pdf (24. august 2018).

Quirk, Randolph et al. (1985) *A comprehensive grammar of the English language*. Vol. 397. New York: Longman.

Shlonsky, Ur (1991) Quantifiers as functional heads: A study of quantifier float in Hebrew. *Lingua* 84:159-180.

Taraldsen, Tarald (2017) Places. Michelle Sheehan & Laura R. Bailey (red.). *Order and structure.* Vol. 2. Berlin: Language Science Press:95-113.

Vergnaud, Jean-Roger (1974) *French Relative Clauses.* Cambridge, Massachusetts: MIT PhD Thesis.

Vikner, Sten (2014) Possessorens status inden for nominalgruppen. *Ny Forskning i Grammatik* 21:193-211.

Wood, Johanna & Sten Vikner (2013) What's to the left of the indefinite article?: Et sådan et spørgsmål er svært at svare på. Simon Borchmann, Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard, Ole Togeby & Peter Widell (red.). *Gode Ord er Bedre end Guld*. *Festskrift til Henrik Jørgensen*. Aarhus: Aarhus Universitet:515-540.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Så du vil vide mere om hvad?
Spørgeord *in situ* på dansk

Anne Mette Nyvad[1]
Aarhus Universitet

Med et spørgsmål søger spørgeren at få modtageren til at ytre en deklarativ sætning, hvor *hv*-elementet (sætningens fokus) er erstattet af et informationselement, der efterfølgende bliver en del af samtalepartnernes fælles referenceramme. Resten af spørgekonstruktionen er ikke i fokus og denne del af udsagnet præsupponeres således i varierende grad.

I deres *Grammatik over det Danske Sprog* hævder Hansen & Heltoft (2011:601), at de spørgende pronominer samt deres eventuelle hypotagmer i dansk "altid er placeret i fundamentfeltet", hvilket indebærer en fremrykning til hovedsætningens venstre periferi. I denne artikel vil jeg dog præsentere data, der indikerer, at spørgeordet på dansk under særlige diskurspragmatiske betingelser ser ud til at kunne optræde i sin basisposition (*in situ*) i en række forskellige typer af informationssøgende spørgsmål. Fælles for disse forekommer at være, at *hv*-referenten er præsupponeret eller etableret i diskursuniverset.

I afsnit 1 skitseres et kort overblik over den umarkerede placering af spørgeord på tværs af sprog, før fokus i afsnit 2 indstilles på data fra dansk og dets muligheder for *hv*-in-situ. Dette afsnit præsenterer en række forskellige typer, nemlig ekkospørgsmål (2.1), udpegningsspørgsmål

[1] Tak til Peter Widell, Jakob Steensig, Sten Vikner, Viviane Déprez og Johan Brandtler for konstruktive kommentarer af teoretisk art, og til Jérémy Auneau-Cognacq for livlige diskussioner vedrørende en række grammatikalitetsbedømmelser på fransk. Forskningen præsenteret her er finansieret af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation (Bevillings-ID: DFF – 6107-00190).

(2.2.1), tjeklistespørgsmål (2.2.2), indsnævringsspørgsmål licenseret af den ekstralingvistiske kontekst (2.2.3), samt *hv*-in-situ i spørgsmål med mere end ét hv-element (2.3). Afslutningsvis sættes de danske data i perspektiv i afsnit 3 ved at drage nogle paralleller til mønstre i sprogtilegnelsesdata på fransk.

1. Den umarkerede placering af spørgeord på tværs af sprog

På de fleste af verdens sprog står spørgeordet i umarkerede informationssøgende spørgesætninger enten *in situ* (dvs. på sin vante plads i basispositionen), som på SOV-sproget japansk, (1), eller det fremrykkes til sætningens venstre periferi, som vi kender det fra blandt andet dansk og engelsk, (2).

(1)	John-ga	**nani-o**	mottekita-ndesu-ka?
	John$_{NOM}$	*hvad*$_{AKK}$	*medbragte*$_{HØFLIGHEDSMARKØR_HV}$

(2a)	**What**	did	John	bring	__?
(2b)	**Hvad**	medbragte	John		__?

Derudover er der nogle få sprog, eksempelvis fransk, hvor der ifølge Aoun, Hornstein & Sportiche (1981) og Lasnik & Saito (1992) er et ”amalgameret” system, der giver valgfrihed mellem de to syntaktiske muligheder, (3), primært i talesproget:

(3a)	Jean	a	emmené		**quoi** ?
	Jean	*har*	*medbragt*		*hvad*
(3b)	**Qu’est-ce que**	Jean	a		emmené __ ?
	Hvad	*Jean*	*har*		*medbragt*

I hvor høj grad der rent faktisk er valgfrihed, er der dog, så at sige, blevet sat spørgsmålstegn ved, da der synes at være diskurspragmatiske forskel på, hvornår man fremrykker *hv*-ordet og hvornår man kan efterlade *hv*-ordet in situ. Chang (1997) påpegede, at *hv*-in-situ på fransk bærer en stærk præsupposition, således at (3a) kun er mulig, når *hv*-referenten er præsupponeret (dvs. Jean antages at have taget noget

med) (se også Mathieu 1999; Cheng & Rooryck 2000; Nyvad 2018). Til forskel herfra forekommer *hv*-fremrykning på fransk *både* når *hv*-referenten er præsupponeret *og* når denne endnu ikke er etableret i diskursuniverset. Det efterlader os med spørgsmålet: (Hvornår) er det muligt at efterlade et spørgeelement in situ på dansk?

2. Spørgeord in situ på dansk

Eksistensen af *hv*-in-situ-spørgsmål er hidtil blevet overset i beskrivelserne af dansk grammatik, men *hv*-ordet fremrykker ikke ”altid” til sætningens venstre periferi. *Hv*-in-situ-spørgsmål er markerede på dansk og kendetegnet ved, at spørgeordet, i stedet for at stå ex situ i sætningens Fundamentfelt (Diderichsen 1946), optræder på den plads i sætningen, hvor svarordet formodes at falde, nemlig i dets basisposition. I det følgende skal vi se nærmere på en række forskellige former for *hv*-in-situ-spørgsmål i dansk (i vid udstrækning motiveret af Pires & Taylor 2007), men den kategoriske inddeling angivet her er antageligvis ikke absolut.

2.1 Ekkospørgsmål

På dansk kan *hv*-ord stå in situ i såkaldte ekkospørgsmål. Et ekkospørgsmål gentager (= er et ekko af) dele af en umiddelbart forudgående sætning, og det bruges, når (dele af) en ytring ikke er forstået eller hørt. *Hv*-ordet kan både optræde in situ, (4a) eller i en fremrykket position, (4b):

(4a) Taler A: John spiste **et søm**.	Taler B: John spiste **HVAD**↑ ?
(4b) Taler A: John spiste **et søm**.	Taler B: **HVAD**↑ spiste John ?

Man kan stille sig spørgsmålet, om ekkospørgsmål overhovedet er *ægte* (dvs. genuint informationssøgende) spørgsmål. Det ønskede svar i (4a) og (4b) er ikke nødvendigvis en gentagelse af ordet *søm* (det *kan* det være), men taler B kan i stedet udtrykke, at hun er vantro eller overrasket. Udsagnet ville i så fald søge en overordnet forklaring på taler As proposition, så selv i et sådant tilfælde er ekkospørgsmålet informationssøgende, idet det efterspørger en ændring i samtalepartnernes fælles referenceramme (herefter FR).

Som et regulært ekkospørgsmål defineres her, skal det således leve op til følgende kriterier:

(5)
(i) stigende intonation ved *hv*-elementet (angivet af pile)
(ii) emfatisk tryk på *hv*-elementet (angivet af kapitæler)
(iii) særlig diskurspragmatisk kontekst, hvor spørger enten (a) ønsker en simpel gentagelse af den størrelse, som *hv*-elementet refererer til, eller (b) en forklaring på metaniveau.

Der synes dog at være en gruppe af *hv*-in-situ-spørgsmål på dansk, der ikke lever op til nogen af kriterierne i (5), og det er dem, vi skal undersøge nu.

2.2 Indsnævringsspørgsmål

Spørgeelementet kan i dansk optræde in situ i interrogative strukturer i konstruktioner, hvor det ikke efterspørger en simpel gentagelse af en umiddelbart forudgående referent eller involverer den type stigende intonation, som man finder i ekkospørgsmål. I stedet efterspørges en specificering eller indsnævring af spørgeordets reference i et allerede givet mængden af mulige svar:

(6) Taler A: I går spiste John fem portioner af **forretten**!
Taler B: Ej! Han spiste fem portioner af **hvilken slags↑forret↓**?

Således licenseres denne type of *hv*-in-situ-spørgsmål på dansk, hvis mængden af mulige svar er en del af samtalepartnernes FR, der er *den kontinuerligt modificerede informationsmængde, der er givet i den forudgående diskurs og/eller fra den ekstralingvistiske kontekst, og som antages delt af taler og tilhører* (se desuden Pires & Taylor 2007:205). FR går på engelsk under betegnelsen *Common Ground* (Stalnaker 1974; Karttunen 1974), og Krifka (2006) opdelte begrebet i FR-indhold (information underlagt spørgsmål om sandhedsværdi), og FR-vedligeholdelse (relateret til samtalepartnernes informationsbehov). Spørgsmål som kommunikativt redskab er en del

af FR-vedligeholdelse, da de forårsager ændringer i FR baseret på spørgerens kommunikative mål (de peger specifikt på, hvordan FR bør justeres), og svaret på spørgsmålet vil typisk relatere et udtryk til konteksten (Krifka 2006), den antagede givethed (*givenness,* dvs. hvad svareren antager er i FR-indhold) eksempelvis signaleret ved hjælp af brug af ubestemte artikler eller pronominer (jf. givethedshierarkiet, Gundel et al. 1993).

Betydningen af FRs indhold for licenseringen af *hv*-in-situ illustreres af, at man ikke kan træde ind i et lokale med fremmede mennesker og (ud af det blå) forsøge at initiere smalltalk ved at ytre sætningen i (7a). Selvom det muligvis ikke er den bedste smalltalk-indleder ville man i stedet bruge konstruktionen i (7b):

(7a) (#)Så I skal se **hvad↓** i fjernsynet i weekenden?
(7b) **Hvad** skal I se __ i fjernsynet i weekenden?

FRs rolle understreges af, at sætningen i (7a) er mulig, hvis der eksempelvis er en vigtig national begivenhed, fx et kongeligt bryllup, en VM-landholdskamp, eller hvis spørgeren kender den adspurgte og dennes TV-vaner, da dette indsnævrer mængden af mulige svar i FR.

Der er en interessant forskel i begrænsningerne på den fonetiske form af *hvad* i pragmatisk rimelige udgaver af sætningerne i (7). Når *hvad* står in situ (både i ekkospørgsmål og indsnævringsspørgsmål), udtales det som [væð] og ikke [væ], der ellers er den typiske form i *hv*-ex-situ-spørgsmål, jf. Brøcker et al. (2012:15). (Tak til Jakob Steensig for at påpege dette.)

I det følgende beskrives 3 grundlæggende typer af *hv*-in-situ på dansk, alle taksonomisk underkategorier til den overordnede klasse af indsnævringsspørgsmål, der ikke har de klassiske træk forbundet med ekkospørgsmål. Disse *hv*-in-situ-spørgsmål er antageligvis også mulige på engelsk, jf. Pires & Taylor (2007), og de andre fastlandsskandinaviske sprog, eksempelvis svensk (Johan Brandtler, personlig kommunikation). Fælles for alle er, at fremrykning af *hv*-ordet (*hv*-ex-situ) også er mulig.

2.2.1 Udpegningsspørgsmål

I det følgende eksempel spørges der ligesom i eksempel (6) efter mere specifik information om en referent, der er nævnt i den umiddelbart foregående ytring, således at feltet af mulige referenter i FR indsnævres til én kandidat:

(8) Taler A: Jeg købte ikke de ulækre småkager
Taler B: Du købte ikke **hvaffor nogen↑↓(af de) ulækre småkager↓?**

Taler Bs spørgsmål i (8) kunne også realiseres som et regulært ekkospørgsmål, hvis intonationen i stedet var stigende og der var emfatisk tryk på *hv*-elementet. I et sådant tilfælde ville det udtrykke et ønske om gentagelse eller overraskelse (med efterfølgende ændring i FR-indhold). Et ekkospørgsmål her ville dog ikke være kompatibelt med *af de*, da denne tilføjelse specifikt efterspørger en udpegning blandt en mængde af svarmuligheder.

Udpegningsspørgsmål vil i mange naturligt forekommende tilfælde udelade ikke-betydningsfulde dele af sætningen, da disse underforstås (jf. Mikkelsen 1911:709), som illustreret i følgende eksempel fra Samtalebanken:

(9) Samtalebank:kartofler_og_broccoli:689-716:
*TO: sig mig ham Bittens ø::h kæreste der
(.)
jeg ka ikk huske hva det er han hedder
*TI: Mikkel
*TO: Mikkel
(0.7)
*TO: er han oss ø::h (.) uden arbejde
*TI: ja (.) eller- det vil sige han arbejde:r en gang i mellem oppe på Mcdonalds
(0.4)
*TO: nå→
(0.4)
*TI: men det så xxx mest i weekenderne↓

*TO: °mt° *ja*→
(0.3)
*TI: ??°han har vist ikk noget der°??
(0.7)
*TO: jam det kan være det ham jeg ska have fat i→
jeg har nemlig ikk ø:::h (.) fundet en endnu→
(.)
*TI: ¯n⌈å¯⌉↑
*ME: ⌊fu⌋ndet til hvad→
(0.9)
*TO: til vores:::::
(1.2)
vi ska ha en bogudpakker (.) ansat her i semester??en??
fordi:: at det er ved at være oppe over
vi:: ved å være lidt i panik nu

Taler ME siger ”fundet til hvad?” i stedet for ”hvad skal I have fundet én til?”. På trods af at sætningens neksus er udeladt, er det stadig tydeligt, at spørgeordet er in situ, da det optræder efter verbet og dets præposition. Brugen af spørgekonstruktionen her kunne tyde på, at ME vil have udpeget en specifik arbejdsopgave blandt flere potentielle. Som angivet af transskribørens pil er der ikke stigende intonation, som forventet ved et spørgsmål af denne *hv*-in-situ-type.

2.2.2 Tjeklistespørgsmål

Hv-in-situ er også mulig på dansk, når spørgeren forventer en bestemt type svar (blandt en allerede etableret mængde). Fx i krydsforhør af diverse slags, hvor en person udspørges på en måde, der kan få karakter af tjeklisteafkrydsning, som i de konstruerede eksempler i (10) og (11):

(10) Advokat: Hvad skete der d. 12. juni 2018 klokken 14?
Anklaget: Jeg var ude og køre på E45.
Advokat: Og du kørte i **hvilken↑ retning↓**?

(11) Taler A: Jeg blev lige lidt fuld i fredags.
Taler B: Burde du ikke snart prøve at skære lidt ned på dit alkoholindtag?
Taler A: Hvad mener du? Nåhm, og så glemte jeg mit kreditkort i Eforen.
Taler B: Og det skete som et resultat af **hvad**↓?

Hv-in-situ er mulig i (10), da det er præsupponeret, at den anklagede kørte i én af to retninger på motorvejen. I (11) er taler Bs *hv*-in-situ-spørgsmål nærmest retorisk, da hun i den forudgående del af samtalen har anvist, hvad hun mener, at svaret på det stillede spørgsmål er.

En lignende samtale findes i Samtalebanken, hvor Morten (MO) bliver forhørt af en politibetjent (P1). Her kender politibetjenten, der stiller et *hv*-in-situ-spørgsmålet (”sammen med hvem?”), allerede svaret, ifølge den afhørte:

(12) Samtalebank:politiforhoer:289-308:
*P1: ⌊det for f-⌋ så får man lov til at sidde å rådne op i et fængsel→
(2.1)
*P1: det kun ⌈dumme mennesker- det kun dumme- det kun dumme mennes⌉ker≈
*MO: ⌊ja jeg har været ovre å xxx å sagt a:::t ⌋
*P1: +≈ der benægter fakta
(2.1)
*P1: ⌈du sgu da ikk dum er du⌉
*MO: ⌊ jeg har været derovre⌋ å Kenneth han har siddet å sagt at vi har været derovre °så har jeg også været derovre°→
(0.5)
*P1: ja du har↓
(0.6)
*UK: ja
*P1: sammen med hvem→
(1.4)
*MO: ja I ved jo godt hvem jeg har været sammen med→
(3.4)

*P1: Morten du vil jo gå ind å ud (.) her (.) hvis ikk du kommer væk fra *Gjellerup*↓

Igen er *hv*-in-situ-spørgsmålet afkortet, da neksus er udeladt (”(du var) sammen med hvem?”), men ex-situ-udgaven af den pågældende sætning ville have været ”hvem (var du sammen) med?”

2.2.3 *Hv*-in-situ-spørgsmål licenseret af den ekstralingvistiske kontekst

Endelig kan indsnævringsspørgsmål licenseres af den ekstralingvistiske kontekst. Fx kan *hv*-in-situ-spørgsmål også udløses af information, der ikke bare er delt mellem to samtalepartnere og udfoldet i en isoleret samtale, men som er en del af forskellige grupper af sprogbrugeres fælles, ofte kulturelt bestemte, referenceramme, sådan som vi også så det i (7):

(13) Nå, jeg skal af med **hvor meget**↓↑ i dag?

(14) Øhm, der er kartofler og **hvad**↓ på menuen?

(15) Taler A: Vi holder fødselsdagsfest for vores søn i weekenden
Taler B: Og I har inviteret **hvem**↓ til festen?

En person der dagligt går i kantinen uden at have styr på priserne, kan fx stille kantinepersonalet spørgsmålet i (13), og hvis kartofler dominerer udvalget i kantinen spørgsmålet i (14). Ligeledes tages det for givet i dansk kultur, at når man holder en fest, så inviterer man gæster, og således kan denne information i FR licensere, at *hv*-ordet i taler Bs spørgsmål i (15) står i sin basisposition.

2.3 *Hv*-in-situ i spørgsmål med flere *hv*-elementer

Hv-ord kan også optræde in situ, når de indgår i spørgsmål med mere end ét *hv*-element, både i hovedsætningsspørgsmål, (16a), og indlejrede spørgsmål, (16b). Der kan tilmed være mere end ét element in situ, som det ses i (16c):

(16a) **Hvem** spiste **hvad**?
(16b) John ved **hvem** der spiste **hvad**.
(16c) John ved **hvem** der spiste **hvad** **hvor**.

Spørgsmål som (16a) efterspørger en oplistning, fx *Peter spiste kartofler, Joan chips og Charlotte pomfritter. Hv*-ordet in situ er således licenseret, da det antages, at *hv*-referenterne hver især spiste noget. Den information er nødvendigvis i FR, og spørgeren ønsker blot, at den adspurgte præciserer, hvilke informationsenheder der hører sammen.

Faktisk er det mere acceptabelt at lade *hv*-ord, der ikke fungerer som subjekt stå in situ end at fremrykke dem, hvis der er mere end ét *hv*-ord i sætningen, jf. de såkaldte *superiority effects.* Se eksempelvis (17), hvor ">" betyder "mere acceptabel end":

(17a) **Hvem** har spist **hvad**? > **Hvad** har **hvem** spist __?
(17b) John ved **hvem** der har spist **hvad** > John ved **hvad** **hvem** har spist __.

Overordnet set viser de data, der er blevet præsenteret her i afsnit 2, at det er muligt på dansk i samtale at stille et spørgsmål, hvor *hv*-elementet står in situ, selv i interrogative strukturer, der ikke er ekkospørgsmål. Betyder det, at dansk skal klassificeres sammen med fransk som et sprog, hvor *hv*-fremrykning i hovedsætningsspørgsmål er (mere eller mindre) fakultativ i talesproget? Nej, dertil er fænomenet både for alt for sjældent og begrænset. Men det at licenseringen af *hv*-in-situ på dansk synes at følge nogle af de samme diskurspragmatiske principper, som man har argumenteret for i relation til fænomenet på fransk (særligt præsuppositionen af *hv*-referenten), kunne tyde på, at muligheden for *hv*-in-situ på *hv*-ex-situ-sprog kan variere fra sprog til sprog. Alle de danske eksempler i afsnit 2.2 kan realiseres med *hv*-ex-situ, uden at det ville resultere i en egentlig pragmatisk forskel, da *hv*-ex-situ har en langt bredere brug, der også favner kontekster, hvor *hv*-in-situ har sin specialiserede anvendelse). Hvis danske sprogbrugere begynder at tolke *hv*-in-situ som havende en særlig pragmatisk funktion, kan en funktionel sprogforandring dog følge. Sidstnævnte

finder først sted, når et fænomen får en indgroet, separat funktion i sproget, der er identisk for både afsender og modtager, sådan som vi ser det på fransk i dag.

3. Sprogtilegnelsesdata

Hvis vi antager, at FR-indholdet spiller en afgørende rolle for licenseringen af *hv*-in-situ på tværs af sprog med *hv*-ex-situ, så kan det muligvis også forklare nogle mønstre i sprogtilegnelsesdata på fransk: Franske børn producerer markant flere *hv*-in-situ-spørgsmål end de voksne, de snakker med. Dette mønster afviger fra fx engelsk:

Produktion af hv-in-situ (Gotowski & Becker 2016:32)

Sprog	Korpus	Input fra voksne	Børns output
Engelsk	Brown (1973)	16%	0,4%
Fransk	Palasis (2010)	13,2%	81,5%

Samtidigt synes der at være en påfaldende negativ korrelation mellem udviklingen af Theory of Mind (= ToM, groft sagt, evnen til at sætte sig i en andens sted) og produktionsraten af *hv*-in-situ (se Nyvad 2018 for yderligere detaljer):

***Hv*-in-situ produktion (Gotowski & Becker 2016:28)**

Korpus	Alder	*Hv*-in-situ
Geneva (2003)	1;8-2;9	80%
Palasis (2010)	2;9-3;10	81,5%
Z&H (2001)	4;0-5;9	18%

Udviklingen af Theory of Mind (Astington & Dack 2008)

Alder	Milepæl
Fødsel – 18 måneder	Social perception
18 måneder – 3 år	Bevidsthed om sindstilstande
4 - 5 år	Meta-repræsentation (herunder ToM)
6 år og frem	Rekursion og fortolkning

Overproduktionen af *hv*-in-situ hos fransktalende børn kan således være relateret til en underudviklet evne til at konstruere en passende FR med samtalepartneren. Hvis et barn under 4-års-alderen tror, at hendes samtalepartner er i besiddelse af den samme information (pga. en underudviklet ToM), så vil hun helt naturligt attribuere et højere antal *hv*-referenter til FR, og dette ville resultere i en overproduktion af *hv*-in-situ. Disse data fra fransk sekunderer således idéen om, at FR tværsprogligt ser ud til at spille en afgørende rolle for udløsningen af *hv*-in situ i sprog med *hv*-ex situ.

4. Konklusion

Hv-in-situ på dansk kan forekomme, når en samtalepartner ønsker en indsnævring af en reference i FR. Fænomenet synes således at være betinget af, at konteksten lever op til visse diskurspragmatiske kriterier, hvoraf et af de væsentligste forekommer at være, at mængden af mulige svar i relation til *hv*-referenten er præsupponeret. Denne hypotese understøttes af talesprogsdata og sprogtilegnelsesmønstre i fransk.

Litteratur

Aoun, J., N. Hornstein & D. Sportiche (1981) Some aspects of wide scope quantification. *Journal of Linguistics* 18:537-577.

Astington, J.W. & L.A. Dack (2008) Theory of Mind. Haith, M.M. & Benson, J. (red.) *Encyclopedia of Infant and Early Childhood Development.* Elsevier:343-356.

Bolinger, D. (1978) Asking more than one thing at a time. H. Hiz (red.) *Questions* 107-150. Dordrecht: D. Reidel.

Brøcker, K.K., M.G.T. Hamann, M. Jørgensen, S.B. Lange, N.H. Mikkelsen & J. Steensig. (2012) Samtalesprogets grammatik. Fire fænomener og nogle metodiske overvejelser. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 42. *Dansk talesprog*:10-40.

Chang, L. (1997) Wh-*in situ phenomena in French*. MA-afhandling, University of British Columbia.

Cheng, L. & J. Rooryck (2000) Licensing WH-in-situ. *Syntax* 3:1-19.

Diderichsen, P. (1946) *Elementær dansk grammatik.* København: Gyldendal.

Gotowski, M. & M. Becker (2016) An Information-Structural Account of Children's Wh-In Situ Questions in French. *Proceeding of the 6th Conference on Generative Approaches to Language Acquisition North America (GALANA 2015*):24-35.

Gundel, J.K., N. Hedberg, & R. Zacharski (1993) Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language* 69:274-307.

Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Karttunen, L. (1974) Presuppositions and linguistic context. *Theoretical Linguistics* 1:181-194.

Krifka, M. (2006) Basic Notions of Information Structure. féry, Fanselow & Krifka (red.) *Interdisciplinary Studies on Information Structure.*

Lasnik, H. & M. Saito (1992) *Move*-α. Cambridge, MA: MIT Press.

Mathieu, E. (1999) French WH in situ and the Intervention Effect. C. Iten & A. Neeleman (red.), *UCL Working Papers in Linguistics* 11:441-471.

Mathieu, E. (2004) The mapping of form and interpretation: The case of optional WH-movement in French. *Lingua* 114(9):1090-1132.

Mikkelsen, K. (1911) *Dansk ordföjningslære med sproghistoriske tillæg: håndbog for viderekomne og lærere.* Lehmann & Stages Forlag: København.

Nyvad, A.M. (2018) Wh-In-Situ in the Acquisition of French – A Question of Theory of Mind? *GENWH 2018: The Geneva WH-orkshop on Optional Insituness.* Université de Genève, Schweiz. https://genwh2018.files.wordpress.com/2018/01/sidstewh-in-situ-in-the-acquisition-of-french-poster.pdf

Pires, A. & H.L. Taylor (2007) The Syntax of Wh-in-situ and Common Ground. *Proceedings from the Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society* 43(2):201-215.

Samtalebanken: http://talkbank.org/samtalebank/browser, besøgt november 2018.

Stalnaker, R. (1974) Pragmatic presuppositions. M.K. Munitz & P.K. Unger (red.) *Semantics and Philosophy*. New York: New York University Press:197-214.

Resumé:

/tˢ/ i argentinadansk

Jan Heegård Petersen

Argentinadansk er en betegnelse for dansk talt i Argentina af efterkommere af danske udvandrere fra perioden 1850-1930. Betegnelsen dækker over en ret heterogen form for dansk, hvor heterogeniteten skyldes dels grader og typer af dialektalt influeret dansk, dels grader og typer af påvirkning fra spansk. Der foreligger nyere udgivelser der viser spansk indflydelse på leksikon og grammatik (fx Heegård Petersen & Kühl 2017), men hidtil ingen der beskriver den lydudvikling der er sket for dansk i de spanske omgivelser. Dette foredrag er et første skridt ad den vej.

I foredraget vil jeg illustrere og se nærmere på udtalen af den alveolære affrikat /ts/. Denne affrikat har hos mange talere en udtale der i forstudier og på auditiv basis er blevet betegnet som ”palataliseret”: [tɕ], en allofon af /ts/ der ikke er kendt i Danmark, bortset fra i moderne og urbant multietnolekt (fx Pharao & Lillelund 2014). Det er usandsynligt at der kan være sket en påvirkning fra moderne dansk multietnolekt, og blikket rettes derfor mod påvirkning fra den spanske palatale affrikat skrevet *ch* (som i ***ch**ico* ’dreng’, ***ch**acra* ’gård’ m.fl.) når der skal gives et bud på hvad der har ledt til et nyt allofonisk mønster i argentinadansk.

I min undersøgelse af argentinadansk /ts/ ser jeg nærmere på i hvilket omfang og hos hvilke talere allofonen er til stede. Min metode er kvantitativ-akustisk idet jeg udtrækker et mål, Centre of Gravity (CoG), for

den støj der fremkommer i friktionsfasen i [ts]. Lav CoG peger på et tilbagetrukket eller forlænget artikulationssted, fx palatalt i forhold til et alveolært. Hypotesen er således at hvis den opfattede palatalisering, noteret [tɕ], er et resultat af påvirkning af palatale (fortunge)vokaler, vil vi se lavere CoG-værdier når /ts/ står foran fx /y/, /i/, /e/, /ø/ og /ɛ/, end når /ts/ ikke gør.

Det er imidlertid ikke hvad de foreløbige analyser peger på. En statistisk beregning af CoG-værdierne for i alt 2.361 forekomster af /ts/ viser nemlig at /ts/ har højere CoG-værdi når det står foran en rundet vokal end foran en ikkerundet (fortunge)vokal. Og dette er statistisk set i højere grad tilfældet for talere fra den isolerede bosættelse i Eldorado i det nordlige Argentina.

Resultatet stiller flere spørgsmål end det giver svar, for er det i virkeligheden forventet koartikulation som den akustiske analyse har afsløret, dvs. naturlig runding af læberne (og derved forlængelse af talekanalen)? Og hvis det er det, hvorfor skiller talerne fra Eldorado sig så ud, når de deler sproglig baggrund med resten af argentinadanskerne? Eller er det sådan at /ts/ generelt *er* palataliseret i argentinadansk, men at koartikulation mht. runding blot forstærker den effekt på CoG-værdierne som palatalisering har? Hvis det sidste er tilfældet, kan det indikere at der er tale om en påvirkning fra spansk /ʧ/ hvor danskargentinerne kan bruge runding som enten kompenserende eller ledsagende træk ved udtalen af /ts/: [tsw].

Jeg vil i foredraget fremlægge data der understøtter denne hypotese for udviklingen af en ny allofon af /ts/ i dansk, og jeg vil samtidig give forslag til hvordan hypotesen i kommende undersøgelser kan af- eller bekræftes.

Litteratur

Heegård Petersen, J. & K. Kühl (2017) Argentinadansk: Semantiske, syntaktiske og morfologiske forskelle til rigsdansk. *NyS* 52-53, 231-258.

Pharao, N. og A. Lillelund (2014) Sociale betydninger af [tj] og [s+] blandt unge i København. *Danske Talesprog* 14:94-123.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Fundamentfeltet i danske samtaler

Rasmus Puggaard
Leiden University Centre for Linguistics

1. Indledning[1]

Denne artikel præsenterer de overordnede resultater fra et studie af fundamentfeltets brug og funktion i dansk samtalesprog.[2] Hidtil har den grammatiske tradition primært været fokuseret på skriftsprogsdata og intuition, og beskrivelser har generelt fokuseret mere på syntaktiske forhold end på funktion (Nedergaard Thomsen 1992 og Jensen 2003 er dog modeksempler). Fundamentfeltets brug i samtalesproget kan ikke udledes af den eksisterende litteratur. I litteraturen ser man f.eks. hyppigt eksempler på at fundamentfeltet udfyldes af fulde nominalsyntagmer, hvilket er temmelig sjældent i samtalesproget. Desuden nævnes det ofte, at det umarkerede fundamentfelt huser sætningens subjekt, hvilket er mindre entydigt i samtalesproget.

I afsnit 2-3 af artiklen gennemgår jeg kort den eksisterende litteratur om fundamentfeltet og den teori der ligger til grund for undersøgelsen. Dernæst præsenterer jeg i afsnit 4 de data som undersøgelsen er baseret på. I afsnit 5-6 præsenterer jeg et kvantitativt

[1] Jeg skylder Jakob Steensig en stor tak for grundig vejledning i forbindelse med en tidligere udgave af dette projekt. Mange tak til Tanya Karoli Christensen som har givet en række brugbare kommentarer til manuskriptet, hvilket i høj grad har forbedret både indholdet og fremstillingen. Tak desuden til Kristin Davidse, Jan Nuyts, Janet Grijzenhout, Bert Botma, Camilla Søballe Horslund og Yonatan Goldshtein for konstruktive diskussioner om emnet og præsentationen af det, og til publikum ved MUDS 17 for konstruktive kommentarer.

[2] Hele studiet kan findes i mit speciale (Puggaard 2018), mens Puggaard (under udg.) går i dybden med brugen af *det* og *så* i fundamentfeltet.

overblik over fundamentfeltets brug i data, og giver eksempler på vigtige fænomener. I afsnit 7 foreslår jeg nogle vejledende principper for fundamentfeltets brug.

2. Fundamentfeltet i litteraturen

Alle større behandlinger af det danske sprog nævner fundamentfeltet, primært i forbindelse med syntaktiske forhold. En traditionel beskrivelse som Mikkelsens (1911:573 f.) fremhæver forskellen mellem sætninger med og uden subjekt i fundamentfeltet. Er subjektet ikke i fundamentfeltet, siges der at være ”inversion”, og det kommunikative formål med sådanne konstruktioner siges at være emfase på det fremrykkede led. Termen ”fundamentfelt” kommer fra Diderichsens (1946:171 f.) bredere beskrivelse af dansk syntaks, og er et af felterne i hans sætningsskema. Hans terminologi er ny, men han fastholder at den umarkerede sætning har subjekt i fundamentfeltet. Han skriver dog også at leddet i fundamentfeltet generelt har til formål at angive sætningens emne, eller at specificere en situation hvor sætningens indhold finder sted, og nævner at fundamentfeltet angiver sætningens illokutionære ramme. Denne sidste pointe er central i Hansen og Heltofts (2011:1696f.) analyse af fundamentfeltet.

Der har gennem tiden været mange forslag til revisioner af Diderichsens sætningsskema, ofte med det formål at forene skemaerne for hel- og ledsætninger (f.eks. Nielsen 1975; Hansen 1977:73, Heltoft 1986, Allan et al. 1995:498, Togeby 2003:98f., Becker-Christensen 2010:82); de fleste af disse berører kun perifert fundamentfeltet. Hansen og Heltoft (2011) behandler fundamentfeltets funktion grundigt og deres beskrivelse ligner i store træk tidligere beskrivelser: Det umarkerede fundamentfelt består af sætningens subjekt, og funktionen er emne-angivende eller emfatisk. Dette må siges at være konsensus i litteraturen.

Nedergaard Thomsen (1992) har desuden undersøgt fundamentfeltets brug i talesprog med særlig fokus på informationsstruktur. Han rapporterer at pronominer er meget mere frekvente i fundamentfeltet end fulde nominalsyntagmer, og desuden at fundamentfeltet bruges til kendt information meget oftere end kontrastiv fokus og ny information.

I det ovenstående er ordet ”emne” overvejende blevet brugt præteoretisk, men det har også en vigtig teoretisk betydning. Set fra et typologisk perspektiv, er det forventeligt at brugen af fundamentfeltet i høj grad stemmer overens med beskrivelserne af emne. I Pragerskolens teori om informationsstruktur (f.eks. Mathesius 1929) og i systemisk-funktionel lingvistik (f.eks. Halliday 1967) er emnet – eller temaet[3] – udgangspunktet for en sætning, og som regel et tidligt led i sætningen; Tomlin (1986) omtaler dette som et *theme first principle*. Andersen et al. (2001) mener at danske sætninger altid er emne-indledte, og viser desuden (ibid:174 f.) hvordan referenten for emnet ofte er et konkret fokalt led introduceret umiddelbart forinden. I Lambrechts (1994) indflydelsesrige beskrivelse af emnet, skriver han at det er den del af en sætnings pragmatiske præsupposition som vælges som sætningens udgangspunkt. Fundamentfeltet har en høj grad af grammatisk fleksibilitet, hvilket kunne tyde på at det er noget nær en grammatikaliseret emneposition, omend andre funktioner (såsom kontrastiv fokus) også er mulige.

Med henblik på samtalesproget har Brøcker (2014; Brøcker et al. 2012) beskrevet hvordan tunge led generelt ikke findes i fundamentfeltet. Hvis en sætning i samtalesproget indledes med et tungt led, finder man som regel dette led i ekstraposition før fundamentfeltet, og fundamentfeltet indeholder da et anaforisk let led med reference til ekstrapositionen. Jørgensen (2016) viser desuden at denne konstruktion også findes i skriftsproget.

3. Interaktionel lingvistik

Dette studie er teoretisk informeret af den interaktionelle lingvistik (Steensig 2001; Couper-Kuhlen og Selting 2001, 2018; Lindström 2009). Interaktionel lingvistik har længe været en samlebetegnelse for de dele af samtaleanalytisk forskning der beskæftiger sig direkte med hvordan samtalepartnere udnytter sproglig struktur. Hvis målet med samtaleanalysen er at afdække den orden der findes i samtaler (Sacks et al. 1974), kan man altså sige at målet med den interaktionelle

[3] Begreberne emne og tema bruges ofte om grundlæggende samme koncept i lingvistisk teori (Chafe 1976).

lingvistik er at finde ud af hvordan lingvistiske virkemidler bruges til at strukturere samtaler. Studiet er en del af forskningsarbejdet i gruppen DanTiN (*Danish Talk-in-Interaction*; Brøcker et al. 2012; Steensig et al. 2013), der arbejder mod en komplet beskrivelse af dansk med udgangspunkt i samtalesproget.

Couper-Kuhlen og Selting (2018:18) nævner tre af den interaktionelle lingvistiks grundantagelser, som alle har været afgørende for dette studies udformning og konklusioner: 1) Der er en intern tidsstruktur i ytringsformation, og ytringer har ikke nødvendigvis et færdigt format når talestrømmen begynder. Auer (2000, 2009) kalder dette fænomen *on-line syntax*. 2) Ytringer eksisterer aldrig i et pragmatisk vakuum, men udgør altid dele af sociale handlinger. 3) Forskning i interaktion kan ikke laves på baggrund af introspektion, men kun på baggrund af optagelser af naturligt forekommende data.

4. Materiale og metode

Materialet der ligger bag dette studie, består af fem videooptagelser af samtaler. Hver samtale foregår mellem to personer der allerede kender hinanden. Alle videoer er transskriberede efter samtaleanalytiske konventioner. Samtaleanalytisk transskription følger som udgangspunkt sprogets ortografiske konventioner, men stavemåder ændres ofte for at angive variation i udtale. Transskriptionerne angiver desuden en lang række fonetiske detaljer, såsom tryk, længde, global intonation, talehastighed, hørbar indånding, latter og ret præcis angivelse af overlap og længde på pauser; konventionerne beskrives nærmere i f.eks. Steensig (2001:32f.) og Jefferson (2004). Eksempelsætninger i denne artikel er transskriberet på baggrund af disse konventioner, men følger ikke feltets tradition for at medtage store dele af den interaktionelle kontekst for hver eksempelsætning.

De fem videooptagelser kommer fra to korpora: det offentligt tilgængelige korpus *SamtaleBank* (MacWhinney og Wagner 2010) og korpusset *AUling*, som er indsamlet af og tilgængeligt for studerende og forskere ved Aarhus Universitet. Fra hver video er 100 sætninger med hovedsætningsledstilling blevet analyseret for deres brug af fundamentfeltet på en række parametre, som ses i Tabel 1. Bemærk at ledsætninger ofte har hovedsætningsledstilling

i dansk talesprog (Jensen 2011; Mikkelsen 2011); ledsætninger med tydelig hovedsætningsledstilling, dvs. uden initielt subjekt eller med neksusadverbier efter det finitte verbum, er altså medtaget i undersøgelsen.

Form	se Tabel 2
Grammatisk rolle	f.eks. subjekt, indirekte objekt, præpositionsstyrelse, osv.; se Tabel 3
Reference	f.eks. konkret, bred, generisk, placering i tid eller sted, osv.; se Tabel 4
Foricitet	anaforisk, kataforisk, anaforisk med uddybelse i ekstraposition, osv.
Informationsstrukturel rolle	anaforisk emne, dynamisk emne, tom (formelt subjekt), osv.
Turposition	tur-initiel, post-begyndelse, tur-intern, osv. (se Steensig 2001: kap. 5)

Tabel 1: Analyseparametre

Med reference menes der mere konkret at fundamentfeltet eksempelvis kan referere til noget specifikt, såsom personer og ting, eller noget mere abstrakt, som den foregående sætnings prædikat eller større diskursenheder. Fundamentfeltet kan også have forskellige diskursregulerende funktioner, ved brug af f.eks. abstrakte adverbielle led; dette dækkes også under reference. Denne grundlæggende analyse viser nogle kvantitativt konstaterede mønstre i brugen af fundamentfeltet, og på baggrund af disse mønstre er et udpluk af sætningerne blevet analyseret yderligere. Kun de kvantitative resultater af de tre øverste analyseparametre vil blive præsenteret her.

5. Kvantitative mønstre

Dette afsnit præsenterer mønstre i brugen af fundamentfeltet på baggrund af form, grammatisk rolle og reference. De hyppigste former fundet i fundamentfeltet kan ses i Tabel 2:

Form	Antal	Procent
det	139	27,8%
så	93	18,6%
jeg	76	15,2%
der	34	6,8%
den	21	4,2%
han	21	4,2%
vi	20	4%
de	18	3,6%
hva[4]	12	2,4%
du	9	1,8%
nu	9	1,8%
hun	7	1,4%
andre former	41	8,2%

Tabel 2: De hyppigste former i fundamentfeltet

Tabel 2 afslører en del om fundamentfeltets brug i samtalesproget. Først og fremmest er det slående hvor hyppige de hyppigste former er. Ordet *det* forekommer i mere end hver fjerde fundamentfelt, og de tre hyppigste ord, *det*, *så* og *jeg*, forekommer sammenlagt i over halvdelen af fundamentfelterne. Steensig (1994:76, 2001:236) har tidligere nævnt at *det* og *så* forekommer meget jævnligt i denne position i samtaler, og *det* er endnu mere hyppig i Jensens materiale (2003:II-4). Præferencen for pronominer i fundamentfeltet nævnes eksplicit af både Jensen (ibid.) og Nedergaard Thomsen (1992).

De af pronominerne som tager kasus, forekommer kun i nominativ, hvilket tyder på en klar overvægt af grammatiske subjekter i fundamentfeltet; som diskuteret nedenfor er det dog ikke helt så simpelt. De hyppige fundamentfelter som ikke er pronominale, nemlig *så* og *nu*, er ligesom pronominerne lette led med fleksibel betydning.

[4] *Hva* svarer til skriftsprogets *hvad*, men som Jørgensen (2015; Brøcker et al. 2012) viser, svarer det skrevne *hvad* til tre distinkte former i samtalesproget. Den form, som forekommer i fundamentfeltet, udtales konsekvent med en midt-lav vokal og uden coda-konsonant [væ] (Jørgensen 2015:3).

På baggrund af den informationsstrukturelle litteratur er det ikke overraskende at der er en overrepræsentation af pronominer blandt de hyppige fundamentfelter, men omfanget af denne overrepræsentation tyder på en diskrepans mellem den grammatiske litteraturs beskrivelse af fundamentfeltet og brugen i samtalesproget. Når traditionelle grammatiske værker giver eksempelsætninger med komplekse nominal- eller adverbialsyntagmer, er det altså sætningstyper, som kun sjældent forekommer i samtalesproget.

Fordelingen af grammatiske roller ses i Tabel 3:

Grammatiske roller	Antal	Procent
subjekt	310	62%
adverbial	122	24,4%
objekt	47	9,4%
subjektsprædikat	7	1,4%
objekt i underordnet ledsætning	7	1,4%
præpositionel styrelse	4	0,8%
subjekt i underordnet ledsætning	2	0,4%
præpositionel styrelse i underordnet ledsætning	1	0,2%

Tabel 3: Fordelingen af grammatiske roller i fundamentfeltet

Som det ses i Tabel 3, er subjektet den hyppigste grammatiske rolle i fundamentfeltet, hvilket den grammatiske litteratur også angiver. Hyppigheden er dog mindre end man ville forvente på baggrund af litteraturen, og mindre end rapporteret i tidligere studier af dansk skriftsprog (Buhl 2004, citeret fra Jørgensen 2013:184). En lignende diskrepans mellem skriftsprog og talesprog i brugen af fundamentfeltet er fundet på svensk (Bohnacker og Rosén 2008; Bohnacker og Lindgren 2014) og nederlandsk (ibid.; Bouma 2008). Særligt adverbier er overraskende hyppige, hvilket overvejende skyldes den ekstreme hyppighed af *så* i fundamentfeltet. Objekter er ikke sjældne, men andre nominelle roller ses kun temmelig sjældent. Alt i alt er der en vis diskrepans mellem de manglende oblikformer i fundamentfeltet og de relativt mange ikke-subjekter. Dette kan forklares ved at *det*, som jo er særligt hyppig, i langt højere grad end andre pronominer forekommer som ikke-subjekt i fundamentfeltet.

Fordelingen af fundamentfelter på baggrund af reference ses i Tabel 4:

Reference	Antal	Procent
konkret: person, objekt, koncept	193	38,6%
bred: prædikat	104	20,8%
placering i tid eller sted	62	12,4%
abstrakt: diskursregulering	42	8,4%
abstrakt: betingelse	40	8%
bred: diskurs	34	6,8%
generisk	19	3,8%
ingen	6	1,2%

Tabel 4: Fordeling af fundamentfelter efter reference

Den hyppigste reference er konkret. Dette kan indebære enten et fuldt leksikalsk nominalsyntagme, eller et pronomen med en referent, der tidligere er blevet præsenteret med et sådant, eller på anden måde er specificeret af den interaktionelle kontekst. Næsthyppigst er brede referencer med henvisning til prædikatet i den foregående sætning. Denne type reference er også kendt fra skriftsproget, hvor Ulbæk (2005:44) beskriver den som en kohæsionsmarkør. Hansen og Heltoft (2011:1713) nævner i deres beskrivelse af det umarkerede fundamentfelt at det kan indeholde enten sætningens subjekt eller situative adverbier, hvilket er den tredjehyppigste slags reference, som regel repræsenteret ved fundamentfeltet *så*. Mere abstrakte adverbielle funktioner (ligeledes som regel repræsenteret ved *så*) er dog også hyppige; se følgende afsnit for eksempler på disse funktioner.

Som det ses i Tabel 5, er der også eksempler på fundamentfelter med generisk reference (*du* og *man* i deres generiske betydning) og på fundamentfelter uden referentielt inhold. Disse bliver ikke diskuteret yderligere i denne artikel.

Optællingen viser at subjekter med konkret reference er temmeligt hyppige, og det er da også disse som i høj grad fremhæves af litteraturen som umarkerede. Adverbier og andre nominelle led er dog langt fra sjældne i fundamentfeltet. En stor del af de analyserede

fundamentfelter har bred eller abstrakt reference. Til sidst er det slående hvor meget de samme få former går igen, netop ordene *det*, *så* og *jeg* og andre personlige pronominer i nominativ form.

6. Eksempler på fundamentfeltets brug

I dette afsnit vil jeg på baggrund af data eksemplificere brugen af de hyppigste former i fundamentfeltet *det* og *så*. Desuden vil jeg kort forklare hyppigheden af *jeg*, og eksemplificere mere perifere anvendelser af fundamentfeltet i form af komplet identificerbare referenter.

Det

Som vi så i Tabel 1 foroven, er *det* klart det hyppigste fundament i dansk samtalesprog. Dette hænger sandsynligvis sammen med ordets meget fleksible potentielle reference: *Det* kan referere både til konkrete objekter, koncepter, prædikater og diskursstrukturer, og kan desuden være formelt subjekt.[5] Som personligt pronomen er det neutrumkønnet, men genus er kun relevant når det har smal (konkret) reference (Kappelgaard & Hjorth 2017:23). Andre hyppige nominale fundamenter anvendes som regel som subjekter, men *det* har en meget mindre fastlåst grammatisk rolle. *Det* er ofte ikke-subjekt uden at være emfatisk, særligt hvis det har reference til den tidligere sætnings prædikat.

Et eksempel på *det* med smal reference ses i (1):

(1) de:t kun (.) femoghalvtres kvadratmeter i grund (.) rids huset.

Det indledende *det* i (1) har tydelig reference til *huset*, som er en etableret semi-aktiv referent i diskursen når sætningen siges, og desuden nævnes eksplicit i sætningens afsluttende ekstraposition. Referenten er konkret, og der er på mange måder tale om et prototypisk emne. Generelt er *det* med konkret reference, på lige fod med andre pronominer, som regel grammatisk subjekt når det forekommer i fundamentfeltet. *Det* står her i paradigmatisk relation til *den*, og

[5] Brugen af *det* som formelt subjekt diskuteres ikke i denne artikel, men se Puggaard (under udg.).

kongruerer med *huset* i neutrum, hvilket står i modsætning til *det* med bred reference, som ses i (2):

(2) de er faldet til det halve, ·hhh det er aktierne jo. (.) faktisk.

I anden sætning i (2) står *det* ikke i paradigmatisk relation til *den*; genus spiller ingen rolle her, da *det* ikke refererer til en specifik nominel referent. Der refereres snarere til det konceptuelle indhold i den foregående sætnings prædikat, nemlig *faldet til det halve*. Desuden er *det* i (2) ikke grammatisk subjekt, men snarere subjektsprædikat. I modsætning til *det* med smal reference, er der ikke en entydig præference for hvilken grammatisk rolle *det* med bred reference har i sætningen.

Givet *det*s fleksible potentielle reference, har det nødvendigvis vag reference ved forekomst; referencen klargøres først når pronominet sættes i kontekst. Det samme kan siges om *det*s grammatiske rolle. *Det* tager ikke kasus, så dets grammatiske rolle klargøres først i konteksten af resten af sætningen. Den interaktionelle lingvistik kan nu forklare hvorfor *det* er et meget hyppigt fundamentfelt: Der er et interaktionelt pres for at påbegynde en taletur så hurtigt som muligt efter den tidligere tur er færdig, hvilket gør det svært at planlægge taleturens endelige format inden den påbegyndes. Det vil dog som regel være klart for taleren om turens indhold bygger direkte videre på det foregående, hvilket formatet med *det* i fundamentfeltet kan eksplicitere. Netop fordi *det* ikke tager kasus, er det ikke engang strengt nødvendigt at taleren har besluttet sig for hvilken grammatisk rolle fundamentfeltet tager, hvilket gør det muligt at åbne en sætning med *det* i tidlige stadier af sætningens planlægning.

Så

*S*å har også meget fleksibel betydning når det står i fundamentfeltet. I bred forstand kan man sige at *så* bruges når resten af sætningen følger den tidligere diskurs; dvs. enten når tidsforløbet i sætningen forekommer umiddelbart efter tidsforløbet i den tidligere diskurs

(tidsfølge), eller hvis indholdet er sandt eller relevant[6] som følge af hvad der tidligere er sagt (følgevirkning). En tredje hyppig funktion er diskursregulerende; i denne sammenhæng vil det sige at *så* kan indikere at en given sætning hører under samme overordnede diskursemne som det foregående. Denne funktion bliver ikke berørt her, men behandles af Puggaard (under udg.).

Tidsfølge-funktionen er meget frekvent i historiefortællingssekvenser, hvor *så* generelt bruges i fundamentfeltet hvis sætningen indeholder tidsmæssig fremgang. Hvis *så ikke* bruges i fundamentfeltet i en sætning i en historiefortællingssekvens, er det som regel fordi der er et ophold i den tidsmæssige fremgang. Her er altså tale om det, Schegloff (1996) kalder ”positions-sensitiv grammatik”, hvor sætningens grammatiske form vælges på baggrund af dens interaktionelle kontekst. Mønstret kan ses i (3), som er en del af en længere sekvens, hvor talerne Anne og Beate forsøger at opnå en fælles forståelse for hvad der skete den foregående lørdag, da de havde planlagt at mødes i byen:

(3) Beate nå: oka:y men alså så ringer du
å jeg >sagde til dig rigtig mange gange at du sku<
komme,
(0.4) på Lux, (.) å det ville du ik, (0.9)
å (.) [jam.]
Anne [så] faldt jeg i søvn.

Der er fire helsætninger – og dermed også fire fundamentfelter – i den del af sekvensen vi ser i (3). Den første sætning har *så* i fundamentfeltet og udgør en tidsmæssig fremgang i forhold til den tidligere diskurs; Anne ringer til Beate, og det sker som et led i rækken af begivenheder der udgør historien. De to følgende hovedsætninger har respektivt *jeg* (anaforisk subjekt) og *det* (anaforisk objekt med bred reference) i fundamentfeltet. Indholdet i disse sætninger udgør ikke separate begivenheder, men nærmere udfoldelser af den tidligere nævnte begivenhed. Her er altså tale om et ophold i den tidsmæssige fremgang.

[6] Som Sweetser (1990:113 f.) påviser, er det ret almindeligt at indikationer af sandhed og kontekstuel relevans har samme lingvistiske form.

I fjerde sætning tager Anne ordet, og i hendes sætning er *så* igen i fundamentfeltet. Ligesom i første sætning, signalerer *så* at indholdet i sætningen udgør en tidsmæssig fremgang i den overordnede sekvens.

Som nævnt ovenfor kan *så* også bruges i fundamentfeltet til at signalere virkefølge. Formelt set følger disse sætninger følgende struktur:

Givet *p* er *q* nu sandt eller relevant, hvor
p = en aktiv del af diskursfeltet[7]
q = sætningens påstand
Format: (*p*) så *q*

Som regel udgør *p* det konceptuelle indhold af den foregående sætning eller taletur, men det kan også være større diskursenheder. Når formatet har *p* i parentes er det fordi *p* ofte ikke er en eksplicit del af samme sætning, men sagtens f.eks. kan være i samtalepartnerens foregående taletur. Et eksempel kan ses i (4), som delvist er en gentagelse af (2):

(4)	Asta	de er faldet til det halve,
		·hhh det er aktierne jo. (.) faktisk.
	Lis	nåja så ka man jo miste det halve der

I Lis' taletur i (4) udtrykker hun at man kan miste det halve af en aktiebaseret opsparing hvis aktiernes værdi er faldet til det halve. *Så* står i fundamentfeltet, og har til formål at signalere hvordan sætningens indhold forholder sig til den foregående diskurs. I dette tilfælde signalerer *så* at sætningens indhold er sandt givet det, der er sagt forinden. Man kan antage at dette sætningsformat er formet på baggrund af analogi med konditionalformatet "hvis *p* så *q*", blot uden det eksplicitte "hvis *p*"-element. Sådan en analyse, sammen med antagelsen om at fundamentfeltet generelt har emnefunktion, går hånd i hånd med Haimans (1978) analyse af konditionaler som grammatiske emner.

Det er fælles for begge de eksemplificerede funktioner af *så* at ordet bruges til at kæde sætningen sammen med den foregående diskurs. Virkefølge-funktionen af *så* kan analyseres som grammatisk

[7] Termen "diskursfelt" er lånt af Langacker (*discourse space*; 2001).

emne, men tidsfølge-funktionen stemmer dårligt overens med de fleste beskrivelser af grammatisk emne. I de to eksempler foroven har det været ret ligetil at se om sammenkædningen sker på baggrund af tidsfølge eller følgevirkning. Det er dog ikke altid ligetil, da der er en tæt konceptuel sammenhæng mellem disse to betydninger. Følgevirkning er f.eks. ofte en konsekvens af tidsfølge. Den homofone konjunktion *så* har desuden en funktion meget lig adverbiet, hvilket yderligere komplicerer billedet.

Jeg

Pronominet *jeg* er det tredjehyppigste fundament. Der er mange mulige forklaringer på at *jeg* er meget hyppig i fundamentfeltet: En førstepersonsreference er altid et tilgængeligt emne, da det per definition altid er tilgængeligt i en sætnings pragmatiske præsupposition (Lambrecht 1994). Taleren selv har desuden altid epistemisk autoritet over egen erfaring (Pomerantz 1980), så det er et sikkert fundament at basere en ytring på. Der er derfor en solid funktionel basis for at foreslå at talere vælger *jeg* som fundament hvis en sætning ikke har en mere ligefrem tilknytning til diskursen.

Komplet identificerbare fundamenter

Som det kan udledes af det foregående, er fundamenter med komplet identificerbar reference meget sjældne. En komplet identificerbar reference skal her tolkes som en der er fuldt forståelig udelukkende på baggrund af fundamentfeltet uden kendskab til konteksten; dvs. som hverken har diskurs-intern eller deiktisk reference. I denne sammenhæng kan end ikke personlige pronominer som *jeg* eller *du* tolkes som komplet identificerbare, da deres reference bestemmes af taleren og modtageren. De komplet identificerbare fundamenter der forekommer, er som regel dele af særlige sætningstyper. Alt i alt er der kun fire eksempler i datasættet på at denne type fundamentfelter forekommer udenfor særlige sætningstyper (fx. citatkonstruktionen præsenteret for neden). Et eksempel kan ses i sætningen i (5), som er del af en længere diskussion om finanskrisen i 2007:

(5) altså de danske banker har da os været med på den men altså-

Fundamentfeltet er *de danske banker* med kontrastivt tryk på *danske*; disse er ikke nævnt tidligere i diskursen, og faktisk har bankverdenen[8] heller ikke været eksplicit nævnt. Tunge led som *de danske banker* er ikke usædvanlige sætningsindledere, men de forekommer som regel i ekstraposition med et anaforisk pronomen (*de*) i fundamentfeltet.

Et eksempel på en konstruktion der kræver et komplet identificerbart fundament, er citatkonstruktionen med direkte citat i fundamentfeltet. Særligt ved denne konstruktion i modsætning til andre komplet identificerbare fundamentfelter er at fundamentet aldrig er grammatisk subjekt, og at citatet aldrig står i ekstraposition på trods af at det som regel er et tungt led. Desuden kan citatet være prosodisk selvstændigt. Et eksempel på konstruktionen ses i (6), hvor taleren gengiver en samtale hun havde med ejeren af en lejlighed hun besøgte til en fest:

(6) så siger jeg sån ↑nå men øhm:. (0.6)
hva k- hva- hva koster den så sån en:
den er rigtig rigtig fed jo.
hva koster den ehe
·hh ja den er ret dyr. (0.3) ↑siger han så bare,

I nederste linje i (6) er *ja den er ret dyr* fundamentfelt og grammatisk objekt i den overordnede sætning. *ja den er ret dyr* er i sig selv en grammatisk og prosodisk færdig sætning, og fra et turtagningsperspektiv er der overgangsrelevans efter citatet. Efter en kort pause tilføjes citatrammen *siger han så bare*, og det er som sådan kun i kraft af denne tilføjelse at *ja den er ret dyr* kan analyseres som fundament. Den endelige sætning inklusiv citatramme har ikke nødvendigvis været planlagt da talestrømmen begyndte.

Hansen og Heltoft (2011:1150) analyserer citatrammen som et parentetisk led, hvilket i deres model er en slags interjektional. De analyserer altså ikke citatet som fundamentfelt, men nærmere som hovedsætning. Deres analyse har en række fordele: Den kan forklare hvorfor citatet tager hovedsætningsledstilling (deklarativ ledstilling) og hvorfor citatet fremstår som en semantisk og prosodisk helhed.

[8] Konceptet *bank* må dog antages at være semi-aktivt på baggrund af det overordnede emne i diskursen, hvis man følger Dik (1997:309f.)

Placeringen efter en semantisk og prosodisk helhed har citatrammen desuden til fælles med adverbialer der kan stå på samme position, som f.eks. *faktisk*, *egentlig* og *formodentlig*. Når deres analyse ikke følges her, er det fordi disse pointer i en interaktionel kontekst også kan forklares med henvisning til talesprogets temporalitet. I sådan en analyse fremstår citatet som en semantisk og prosodisk helhed netop fordi citatrammen ikke nødvendigvis er planlagt fra starten, og det kan også forklare citatets ledstilling – som desuden er ganske almindelig i talesprogets ledsætninger. Yderligere fordele ved analysen af citatet som fundament er at den kan forklare hvorfor citatrammen har ledstillingen Verbum + Subjekt, og at den tager højde for den semantiske relation mellem citatet og citatrammen: Citatet fungerer semantisk som direkte objekt. En analyse af citatet som fundamentfelt i en større sætning diskvalificerer det selvfølgelig ikke fra at have sin egen interne struktur og sit eget fundamentfelt (i dette tilfælde *den*).

7. Præferencer for brugen af fundamentfeltet

Fundamentfeltet er et meget åbent grammatisk værktøj, og der er få absolutte regler for dets brug. Mine data tyder til gengæld på at der er en række vejledende principper, som talere benytter når de vælger en sætnings fundamentfelt i en samtalekontekst. Det tyder på at talere bl.a. vælger på baggrund af disse præferencer:

Fundamentfeltet har som regel emnefunktion. Tunge led undgås generelt i fundamentfeltet, men kan i stedet forekomme i ekstraposition. *Det* er det foretrukne fundamentfelt hvis sætningens påstand er bredt forankret i den foregående diskurs; denne præference for *det* i fundamentfeltet overskygger en anden præference for grammatisk subjekt i fundamentfeltet, hvilket vil sige at hvis en sætning indeholder *det* med bred reference, er leddets grammatiske rolle underordnet ift. om det vælges som fundamentfelt. Hvis sætningens påstand ikke er bredt forankret i den tidligere diskurs, er den som regel forankret i en konkret referent, som angives med et pronomen; dette pronomen fungerer da som regel som sætningens subjekt. Hvis sætningen udelukkende indeholder ny information, dvs. slet ikke er forankret i diskursfeltet, er der også en præference for *det* i fundamentfeltet, men som formelt subjekt; Hansen og Heltoft

(2011: 1199) omtaler denne sætningstype som ”tetiske udsagn”. Andre forhold kan gøre sig gældende hvis sætningen f.eks. indgår i en særlig interaktionel handling, som det f.eks. ses ved brugen af *så* i historiefortællingssekvenser. Særlige konstruktioner, som f.eks. citatkonstruktionen set foroven, kan kræve særlige udfyldninger af fundamentfeltet.

De ovenstående præferencer er naturligvis ikke fyldestgørende, men ikke desto mindre kan de forklare en stor del af brugen af fundamentfelterne fundet i samtalesproget.

Litteratur:

Allan, Robin, Philip Holmes & Tom Lundskær-Nielsen (1995) *Danish. A comprehensive grammar*. London & New York: Routledge.

Andersen, Thomas, Uwe Helm Petersen & Flemming Smedegaard (2001) *Sproget som ressource. Dansk systemisk funktionel lingvistik i teori og praksis*. Odense: Odense Universitetsforlag.

Auer, Peter (2000) On-line-Syntax. Oder: was er bedeuten könnte, die Zeitlichkeit der mündlichen Sprache ernst zu nehmen. *Sprache und Litteratur* 85:43-56.

Auer, Peter (2009) On-line syntax. Thoughts on the temporality of spoken language. *Language Sciences* 31:1-13.

Becker-Christensen, Christian (2010) *Dansk syntaks. Indføring i dansk sætningsgrammatik og sætningsanalyse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Bohnacker, Ute & Christina Rosén (2008) The clause-initial position in L2 German declaratives. Transfer of information structure. *Studies in Second Language Acquisition* 30(4):511-538.

Bohnacker, Ute & Josefin Lindgren (2014) Fundament, formellt subject och frekvens. Ordföljdsmönster i svenska, nederländska och hos vuxna inlärare av svenska. *Språk & Stil* 24:33-71.

Bouma, Gerlof Johannes (2008) *Starting a sentence in Dutch. A corpus-study of subject- and object-fronting*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Brøcker, Karen (2014) Tunge led i forfelt og ekstraposition. Et fænomen i dansk talesprogsgrammatik. *Skrifter om Samtalegrammatik* 1(2).

Brøcker, Karen Kiil, Magnus Glenvad Tind Hamann, Maria Jørgensen, Simon Bierring Lange, Nicholas Hedegaard Mikkelsen & Jakob Steensig (2012) Samtalesprogets grammatik. Fire fænomener og nogle metodiske overvejelser. *Nydanske Sprogstudier* 42:10-40.

Buhl, L. (2004) *Tilegnelsen af inversion i fremsættende sætninger i dansk som andetsprog. En analyse af et undervisningsmateriales behandling af inversion i fremsættende sætninger og af 10 andetsprogslearneres arbejde med materialet*. Upubliceret speciale, Aarhus Universitet.

Chafe, Wallace L. (1976) Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. Charles N. Li (red.) *Subject and topic*. New York: Academic Press:25-55.

Couper-Kuhlen, Elizabeth & Margaret Selting (2001) Introducing Interactional Linguistics. Margaret Selting & Elizabeth Couper-Kuhlen (red.). *Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins:1-22.

Couper-Kuhlen, Elizabeth & Margaret Selting (2018) *Interactional Linguistics. Studying language in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Diderichsen, Paul (1946) *Elementær dansk grammatik*. København: Gyldendal.

Dik, Simon C. (1997) *The theory of Functional Grammar. Part 1: The structure of the clause*. 2. udgave. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Haiman, John (1978) Conditionals are topics. *Language* 54(3):564-589.

Halliday, M.A.K. (1967) Notes on transitivity and theme in English. Part 2. *Journal of Linguistics* 3(2):199-244.

Hansen, Erik (1977) *Dæmonernes port. Støttemateriale til undervisningen i nydansk*. København: Hans Reitzel.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Heltoft, Lars (1986) Topologi og syntaks. En revision af Paul Diderichsens sætningsskema. *Nydanske studier & Almen kommunikationsteori* 16/17:105-130.

Jefferson, Gail (2004) Glossary of transcript symbols with an introduction. *Conversation Analysis. Studies from the first generation*. Gene H. Lerner (udg.) Amsterdam: John Benjamins:13-31.

Jensen, K. Anne (2003) *Clause linkage in spoken Danish*. Upubliceret Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.

Jensen, Torben Juel (2011) Ordstilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog. *Ny forskning i grammatik* 18:125-150.

Jørgensen, Henrik (2013) Sætningsspidsens udfyldning. Observationer fra et talesprogsmateriale. *Ny forskning i grammatik* 20:183-202.

Jørgensen, Henrik (2016) Doubling left syntactic positions in Danish. Sten Vikner, Henrik Jørgensen & Elly van Gelderen (red.) *Let us have articles betwixt us. Papers in historical and comparative linguistics in honour of Johanna L. Wood*. Aarhus: Aarhus Universitet:281-298.

Jørgensen, Maria (2015) ”Hvad” i danske talesprog. *Skrifter om Samtalegrammatik* 2(6).

Kappelgaard, Sofie Bräuner & Hannah Bruun Hjorth (2017) *Det stærkeste køn. En undersøgelse af genusrealisering i dansk blandt teenagere i flersprogede miljøer i Køge og på Amager*. København: Københavns Universitet.

Lambrecht, Knud (1994) *Information structure and the sentence form. Topic, focus, and the mental representations of discourse referents*. Cambridge: Cambridge University Press.

Langacker, Ronald W. (2001) Discourse in Cognitive Grammar. *Cognitive Linguistics* 12(2):143-188.

Lindström, Jan (2009) Interactional Linguistics. *The pragmatics of interaction*. Sigurd D’hondt, Jan-Ola Östman & Jef Verschueren (red.). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins:96-103.

MacWhinney, Brian & Johannes Wagner (2010) Transcribing, searching and data sharing. The CLAN software and the TalkBank data repository. *Gesprächsforschung* 11:154-173.

Mathesius, Vilém (1929) Zur Satzperspektive im modernen Englisch. *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Litteraturen* 155:202-210.

Mikkelsen, Kr. (1911) *Dansk ordföjningslære med sproghistoriske tillæg. Håndbog for viderekomne og lærere*. København: Lehmann & Stages Forlag.

Mikkelsen, Nicholas Hedegaard (2011) Betydningsforskelle ved brug af helsætningsordstilling efter *fordi*. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.) *13. møde om udforskningen af dansk sprog*, Aarhus Universitet:213-224.

Nedergaard Thomsen, Ole (1992) Pronouns, word order, and prosody. Information structuring in preverbal slots in spoken Danish. *Copenhagen Working Papers in Linguistics* 2:119-232.

Nielsen, Niels Åge (1975) Om anvendelsen af to forskellige modeller på dansk sætningsbygning. *At færdes i sproget. Iagttagelser og synspunkter*. København: Dansk Sprognævn:139-150.

Pomerantz, Anita (1980) Telling my side. ”Limited access” as a ”fishing” device. *Sociological Inquiry* 50(3/4):186-198.

Puggaard, Rasmus (2018) *The function of the foundation field in Danish talk-in-interaction. On the intersection of information structure, interactional organization, and syntactic coding*. Upubliceret speciale, Aarhus Universitet.

Puggaard, Rasmus (under udg.) Flexibility of frequent clause openers in talk-in-interaction. The Danish pre-fields *det* and *så*. *Nordic Journal of Linguistics*.

Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson (1974) A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation. *Language* 50(4):696-735.

Schegloff, Emanuel A. (1996) Turn organization. One intersection of grammar and interaction. Elinor Ochs, Emanuel A. Schegloff & Sandra A. Thompson (udg.) *Interaction and grammar*. Cambridge: Cambridge University Press:52-133.

Steensig, Jakob (1994) På tur i talens sprog. Om syntaks og taleture i samtaler. *Nydanske studier & Almen kommunikationsteori* 16:63-83.

Steensig, Jakob (2001) *Sprog i virkeligheden. Bidrag til en interaktionel lingvistik*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Steensig, Jakob, Karen Kiil Brøcker, Caroline Grønkjær, Magnus Glenvad Tind Hamann, Rasmus Puggaard Hansen, Maria Jørgensen, Mathias Høyer Kragelund, Nicholas Hedegaard Mikkelsen, Tina Mølgaard, Henriette Folkmann Pedersen, Søren Sandager Sørensen & Emilie Tholstrup (2013) The DanTIN project. Creating a platform for describing the grammar of Danish talk-in-interaction. Jan Heegård Petersen & Peter Juel Henrichsen (red.) *New perspectives on speech in action. Proceedings of the 2nd SJUSK conference on contemporary speech habits*. Frederiksberg: Samfundslitteratur:195-225.

Sweetser, Eve (1990) *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære.* Aarhus: Academica.

Tomlin, Russell S. (1986) *Basic word order. Functional principles*. London & Sydney: Croom Helm.

Ulbæk, Ib (2005) *Sproglig tekstanalyse. Introduktion til pragmatisk tekstlingvistik*. Aarhus: Academica.

Afvigelser fra retskrivningsnormen i universitetsopgaver

Marianne Rathje
Dansk Sprognævn

1. Indledning

De senere år har man i den offentlige danske diskurs kunnet læse at danske studerendes skriftsproglige kompetencer med tiden er blevet dårligere. En overskrift i pressen lød fx ”Studerende er for dårlige til at skrive” (Meyer 2015), og to censorer på de danske universiteter har eksempelvis også udtalt sig kritisk om de studerendes skriftsproglige evner:

> ”De skriver som 11-årige (…) Ingen kan bøje ’synes’ i nutid; det bliver altid til ’syntes’. Mangel på nutids-r. (»Jeg lære en masse«). Sammensatte ord i ét ord. Diskussion bliver til ’diskution’” (Kresten Schultz-Jørgensen, censor (Jørgensen 2011)).

> ”(…) at skrive grammatisk korrekt og for eksempel skelne mellem ”hans” og ”sin” bliver også vanskeligere år for år” (Henrik Dahl, censor (Dahl 2013)).

For nylig viste også en undersøgelse blandt universitetsundervisere på første studieår i bl.a. dansk (Uddannelses- og Forskningsministeriet 2018) at 48 % af de adspurgte danskundervisere mener at nye studerende i mindre grad, lav grad eller slet ikke har et tilstrækkeligt indgangsniveau – kun tyskunderviserne var mere utilfredse med deres studerendes indgangsniveau. Hertil mener 58 % af de adspurgte danskundervisere at de svageste studerende er blevet dårligere eller

meget dårligere sammenlignet med da de adspurgte undervisere begyndte deres underviserkarriere. Specifikt mener 33 % af de adspurgte danskundervisere at hver anden studerende ikke har tilstrækkeligt mundtligt og skriftligt indgangsniveau, og dansk er sammen med kemi det fag i undersøgelsen hvor flest undervisere angiver dette.

Men til trods for de negative holdninger til og erfaringer med universitetsstuderendes skriftsproglige kompetencer har det været sparsomt med undersøgelser af uddannelsessøgendes kompetencer:

> ”Det er en udbredt fordom, at danske børn og unge bliver stadig dårligere til at skrive. Det er der ingen forskningsmæssig dokumentation af” (Krogh 2009).

En undtagelse fra den manglende forskningsmæssige dokumentation som Krogh (2009) her nævner, er forskergruppen *Skriftsproglighed på universitetet*s (*SpUni*) arbejder (jf. Holsting et al. (2017) og Blom et al. (2017)). Gruppen består af forskere fra Syddansk Universitet fra fagene dansk, journalistik og tysk, og den har eksisteret siden 2014 med skiftende medlemmer.[1] I Blom et al. (2017) påviste forskningsgruppen at antallet af afvigelser fra retskrivningsnormen i opgaver fra førsteårsstuderendes på dansk og journalistik ved Syddansk Universitet var 55 afvigelser pr. 1000 ord, og at dette tal – med alle de forbehold der nævnes i artiklen – i hvert fald ikke er lavt sammenlignet med tidligere lignende undersøgelser af avisartikler (Brandt 1996) og gymnasiestile (Andersen 1992, Johannsen 2012) hvor der var hhv. 5,2 afvigelser (avisartikler) og 15,6 og 21,1 afvigelser (gymnasiestile) pr. 1000 ord (Blom et al. 2017:179).

Ud over den rent kvantitative konstatering af omfanget af afvigelser fandt vi i forskergruppen *SpUni* ift. typen af afvigelser i data at det især drejede sig om tegnsætning (49,6 % af det samlede antal afvigelser) og stavning (28,8 % af afvigelserne) (Blom et al. 2017:180). Hvilke typer af tegnsætningsfejl der her var tale om, er behandlet grundigt i Blom

[1] Nuværende medlemmer: Alexandra Holsting, Jesper Knudsen, Anna Vibeke Lindø, Jesper Tinggaard Svendsen og Marianne Rathje. Tidligere medlemmer: Jonas Nygaard Blom, Heidi Jønch-Clausen, Kenneth Reinecke Hansen, Ditte Lund Iversen, Bjarne le Fevre Jakobsen og Thit Wedel Vildhøj.

et al. (2017:180-182), men i den omtalte undersøgelse har vi derimod blot givet eksempler på typer af stavefejl (ud fra nogle af Noesgaards (1945) og Detlef & Lunds (1986) afvigelseskategorier) (Blom et al. 2017:182-184). Fx konstaterer vi at der er eksempler på afvigelsestypen ”stumme bogstaver” (fx *mangelfulhed*), særskrivninger (fx *sprog brug*) og brug af små bogstaver i stedet for store (fx *dansk sprognævn*), men vi redegør ikke for omfanget af de forskellige afvigelsestyper. Det vil denne artikel til gengæld gøre.

I artiklen svarer jeg således på spørgsmålene her:

> Hvilke afvigelsestyper fra retskrivningsnormen er der i dansk- og journaliststuderendes opgaver når de starter på universitetet?
>
> I hvilket omfang findes de forskellige afvigelsestyper?

For at svare på disse spørgsmål bruger jeg et korpus af universitetsopgaver som er indsamlet af forskergruppen *SpUni*. Jeg præsenterer disse data nedenfor. Som metode til at kategorisere afvigelsestyperne bruger jeg en afvigelsestypologi udviklet af seniorforsker ved Dansk Sprognævn Jørgen Schack i samarbejde med FKK-projektet *Broken Grammar and Beyond* ledet af lektor Line Burholt Kristensen ved Københavns Universitet. Denne typologi præsenteres ligeledes nedenfor.

Undersøgelsen af typer af afvigelser i universitetsstuderendes opgaver kan dels bruges til at sammenligne med tidligere undersøgelser af ortografiske afvigelser og dermed svare på om der er sket ændringer i typer af ortografiske afvigelser ift. tidligere undersøgelser, dels kan vi ud fra en redegørelse for hvor det er de studerende har retskrivningsmæssige problemer, udlede hvor vi skal sætte ind i undervisningen af dem på universitetet (og måske også tidligere i deres uddannelse) hvad afvigelser fra retskrivningsnormen angår.

2. Undersøgelsesdesign

Denne artikels data er som nævnt indsamlet af forskergruppen *SpUni* og beskrevet grundigt i Holsting et al. (2017) og Blom et al. (2017), og jeg henviser til de nævnte arbejder for yderligere beskrivelse end den nedenstående.

Data består af 100 universitetsopgaver fra førsteårsstuderende på dansk (N=50) og journalistik (N=50) ved Syddansk Universitet. Oprindeligt indsamlede vi 160 opgaver, men for at få en kønsfordeling der svarede til den normale på de pågældende fag (84 % kvinder og 16 % mænd på dansk og 48 % kvinder og 52 % mænd på journalistik) lavede vi en såkaldt undersampling med 100 tekster: 50 tilfældigt udvalgte fra hvert fag med den korrekte kønsfordeling.

Opgaverne er blevet til på baggrund af et eksperiment. De studerende blev således under kontrollerede forhold, så vi kunne udelukke andre personers påvirkning af data, bedt om at skrive en akademisk opgave ved semesterstart i 2015 hvor de netop var startet på universitetet. Opgaven bestod af

1) en teoretisk tekst om sproglig kohærens, bl.a. de tekstlingvistiske referencebegreber *anafor*, *katafor* og *proform* (Holm 2015), som de studerende skulle læse og redegøre for,
2) en analyse af en (manipuleret) avisartikel som de skulle analysere mht. brugen af pronominer ud fra den læste teoretiske tekst, og
3) en vurdering af hvor vellykket teksten er i sin brug af pronominer.

Omfanget af opgaven var eksplicit nævnt til at skulle omfatte ca. en A4-side, og de studerende havde 60 minutter[2] til opgaven. Under besvarelsen af opgaven, som foregik på computere, havde vi ikke gjort noget for at forhindre adgang til stavekontrol eller andre elektroniske hjælpemidler som fx digitale ordbøger.

[2] En pilottest havde vist at 60 minutter var tilstrækkeligt til at løse opgaven, men for at eliminere tidsfaktoren som en fejlkilde har vi i efterfølgende dataindsamlinger (dvs. siden 2016) desuden givet de studerende 20 minutter til at læse korrektur på opgaven i.

3. Schacks afvigelsestypologi

I vores tidligere undersøgelse af afvigelser fra retskrivningsnormen i data (Blom et al. 2017) konstaterede vi som nævnt blot eksempler på disse i data ud fra Noesgaards (1945) og Detlef & Lunds (1986) stavefejlskategorier. Jeg har i denne artikel i stedet brugt Jørgen Schacks[3] såkaldte afvigelsestypologi til at kategorisere afvigelserne. Det skyldes at Noesgaards (1945) og Detlef & Lunds (1986) kategorier dækker meget bredt, dvs. omfatter mange forskellige typer af afvigelser i hver kategori, og desuden er de genereret ud fra det stavefejlsmateriale som i de pågældende undersøgelser var genstand for en undersøgelse, og altså ikke udarbejdet ud fra systematiske principper. Eftersom de to undersøgelsers kategorier er bundet til bestemte data, er de ikke lette at bruge på andre data.

Schacks afvigelsestypologi er derimod konstrueret på et systematisk grundlag ud fra Retskrivningsordbogens retskrivningsregler og dermed funderet på et fast regelsæt uafhængigt af et konkret datasæt, hvilket gør at kategorierne er anvendelige på mange forskellige typer af data. Dermed kan man med tiden også få sammenlignelige data efterhånden som flere (forhåbentlig) bruger denne typologi i retskrivningsafvigelsesundersøgelser. Dertil kommer at Schacks typologi adskiller beslægtede afvigelsestyper, så fx de brede kategorier ”stort bogstav for lille og omvendt” hos Noesgaard (1945) og ”forkert bogstavstørrelse” hos Detlef & Lund (1986) i stedet i Schacks typologi (”store og små bogstaver”) forholder sig direkte til § 12-14 i Retskrivningsordbogen og indeholder følgende underkategorier:

[3] Jørgen Schack har endnu ikke beskrevet sin afvigelsestypologi i en publikation som jeg kan henvise til, så min viden om den har jeg fra personlig kommunikation med ham.

1.3 storeogsmåbogstaver (= store og små bogstaver § 12-14 i Retskrivningsordbogen)	
	1.3.1 tekstbegyndelse (= lille begyndelsbogstav i tekstbegyndelse og efter punktum mv.)
	1.3.2 proprium (= begyndelsesbogstav i proprier), fx *niels* for *Niels*, *Københavns kommune* for *Københavns Kommune*, *Det kongelige Teater for Det Kongelige Teater*, *Nytårsaften* for *nytårsaften*, *September* for *september*, *Tysker* for *tysker*
	1.3.3 tiltale (= i tiltaleord og titulaturer), fx *i* for *I*, *Jer* for *jer*, *Direktør Svane* for *direktør Svane*
	1.3.4 forkortelse (= i forkortelser o.l.), fx *t-shirt* for *T-shirt, 3. a* for *3. A*
	1.3.5 andet

Figur 1. Uddrag fra Schacks afvigelsestypologi.

Med disse underkategorier i Schacks afvigelsestypologi (figur 1) opdeles afvigelserne i forskellige undertyper, og det bliver derfor nemmere at undersøge hvilke problemer de studerende helt præcist har.

Schacks afvigelsestypologi kan bruges til kategorisering af almindeligt forekommende ortografiske, morfologiske og syntaktiske afvigelser fra den standardortografiske norm som de kommer til udtryk i Dansk Sprognævns retskrivningsordbog. Typologien er detaljeret hvad angår ortografi, men ikke så detaljeret hvad angår morfologi og (især) syntaks.

Som nævnt bygger (første del af) typologien på Retskrivningsordbogens paragraffer, og den indledes derfor med den overordnede kategori ”1. Ortografi”, der indeholder underkategorierne ”1.1 Apostrof” (§ 6 i Retskrivningsordbogen), ”1.2 Enkelt- eller dobbeltkonsonant” (§ 8-10), ”1.3 Store eller små bogstaver” (§ 12-14), ”1.4 Et eller flere ord” (§ 18-19), ”1.5 Substantiver” (§ 20-24), ”1.6 Adjektiver” (§ 25-28), ”1.7 Verber på trykstærk vokal” (§ 29), ”1.8 Imperativ” (§ 30), ”1.9 Forkortelsespunktum” (§ 42), ”1.10 Bindestreg” (§ 57), ”1.11 Proprier” (§ 61) og ”1.12 Ikke omfattet af retskrivningsreglerne”. Under hvert underafsnit findes der yderligere inddelinger som jeg pga. artiklens sidebegrænsning ikke kan gennemgå her.

Ud over ortografiafsnittet finder vi i Schacks typologi den overordnede kategori ”2. Morfologi” med underafsnittene ”2.1 Finit-infinit”, ”2.2 Modus (imperativ), ”2.3 Tempus - sammensat tid”, ”2.4 Tempus – andet”, ”2.5 Aktiv-passiv”, ”2.6 Bestemthed”, ”2.7 Numerus”, ”2.8 Genus”, ”2.9 Kasus”, ”2.10 Refleksiv”, ”2.11 Adjektiv – kongruens”, ”2.12 Adverbiumfraser”. ”2.13 Manglende ord”, ”2.14 Overflødigt ord” og ”2.15 Andet”.

Tredje overordnede kategori hedder ”3. Syntaks”, men da denne kategori ikke er relevant pga. artiklens fokus, og da syntaksafvigelserne i data er samlet i en anden kategori end ortografiske og morfologiske afvigelser i Blom et al. (2017), gennemgås typologiens syntakskategori ikke her.

Fjerde og sidste overordnede kategori i Schacks typologi er ”4. Ordvalg”, herunder kategorierne ”4.1 Forveksling af ord inden for samme ordklasse”, ”4.2. Forveksling af ord på tværs af ordklasser”, ”4.3 Forveksling af ordforbindelser” og ”4.4. Ikke-dansk ord”.

4. Afvigelsestyper i data

Fokus i denne artikel er som nævnt på afvigelser fra retskrivningsnormen. Både *tilbagevendende afvigelser* (Hansen 1980, 1981), også kaldet *stavefejl*, fx *gjordt* for *gjort*, og *tilfældige afvigelser* (ibid.), også kaldet *slåfejl*, fx *øjrbilt* for *øjeblik*, regnes for afvigelser i denne artikel, selvom de tilfældige afvigelser normalt behandles for sig (Jervelund 2007:33). At jeg også medtager de tilfældige afvigelser,

skyldes at jeg også ser disse afvigelser fra retskrivningsnormen som en udfordring der skal italesættes i undervisningen.

De tilbagevendende afvigelser siger noget om sprogbrugerens (manglende) kendskab til det grammatiske og ortografiske system (Jervelund 2007:33 f.), og jeg vil i undersøgelsen løbende tage stilling til om der er tale om disse tilbagevendende, og stigmatiserende (Heidemann Andersen 2017), afvigelser, som jeg inspireret af Johannsen (2012)[4] kalder *kompetenceafvigelser*. I denne stillingtagen skelner jeg mellem kompetenceafvigelser og tilfældige afvigelser fordi jeg også har et pædagogisk sigte med artiklen: Vi må i hvert tilfælde vide om der er tale om en afvigelsestype der kan afhjælpes gennem undervisning, dvs. kompetenceafvigelser, hvor man kan (forsøge at) (gen)lære de studerende retskrivningsregler/normer, eller afvigelser som ikke kan afhjælpes gennem undervisning, fordi der er tale om afvigelser som de studerende ved grundigere korrektur kunne have undgået, dvs. tilfældige afvigelser. Med til de tilfældige afvigelser hører også afvigelser hvor man må gå ud fra at de studerende har lært den pågældende retskrivningsregel tidligt i deres uddannelse, fx at personnavne skrives med stort, eller at der startes med stort begyndelsesbogstav efter punktum. Den studerende har altså kompetencen til ikke at afvige fra retskrivningsnormen, og afvigelsen kunne dermed ligesom andre tilfældige afvigelser sandsynligvis være undgået ved en opprioritering af orienteringen mod stavekontrol og/eller korrekturlæsning.

Metode

I en kvantitativ opgørelse af afvigelser i de forskellige kategorier i Schacks typologi er hvert afvigende ord talt én gang, medmindre jeg har vurderet at der er tale om mere end én afvigelse i ordet. Fx er afvigelsen ”resonere” opgjort som både en afvigelse der går på den manglende dobbeltkonsonant *n* (”1.2.1 Enkelt/dobbeltkonsonant i opslagsform”

[4] Johannsen (2012) kalder dem ”kompetencefejl”, hvor jeg i stedet taler om ”kompentenceafvigelser”.

i typologien), og som en afvigelse der går på vokalforvekslingen af *æ* med *e* i ordet (”1.12.1 Ortografiske fejl som ikke er omfattet af retskrivningsreglerne – vokaler i opslagsformer”).

I visse tilfælde har det været vanskeligt at afgøre i hvilken af kategorierne en afvigelse skulle placeres. Et eksempel er stavningen af verbet ”referere” som i præsens ofte staves ”referer” i data, sandsynligvis pga. strukturparallellisme, der af Lund (1985:1) defineres som ”når bogstaver, stavelser, orddele inden for samme ordform optræder mere end én gang”. Det gør sig netop gældende i ”refererer” der indeholder orddelen ”er” tre gange efter hinanden. Afvigelsen ”referer” kan placeres i typologiens ”2.2 modus (imperativ)” fordi formen kan opfattes som en imperativform der optræder i stedet for den korrekte præsensform. Men ”referer” kan også placeres i typologikategorien ”1.12.3 stavelsesreduktioner og -udvidelser” hvor jeg netop har valgt at placere den. Det har jeg fordi denne kategori afspejler det forhold bedst at der er en orddel der mangler pga. strukturparallellisme, hvilket ikke har noget med imperativ at gøre. Hver gang der har været flere mulige placeringer i typologiens kategorier, har jeg altså valgt den som bedst afspejlede det som sandsynligvis er på spil.

Resultater

Der er i alt 737 afvigelser i data.[5] Afvigelserne fordeler sig således på de overordnede kategorier i Schacks typologi[6]:

”1. Ortografi”	70,7 %	(N=521)
”2. Morfologi”	26,9 %	(N=198)
”4. Ordvalg”	2,4 %	(N=18)

[5] I Blom et al. (2017) opgjorde vi stavefejl til 708 forekomster. At tallet i denne artikel er højere, skyldes at jeg i visse tilfælde har talt flere afvigelser i hvert ord (jf. ovenfor), hvorimod vi i Blom et al. (2017) kun talte én afvigelse pr. ord.

[6] Her er kategori 3 ”Syntaks” som nævnt ovenfor ikke talt med.

En opgørelse over hvilke underkategorier i typologien der er flest afvigelser i, giver dette billede af de fem hyppigste afvigelser i data:

1.	”1.12 Ikke omfattet af retskrivningsreglerne”	39,3 %	(N=290)
2.	”1.3 Store og små bogstaver” og ”1.11 Proprier”[7]	21,8 %	(N=161)
3.	”2.8 Genus”	11,7 %	(N=86)
4.	”2.5 Finit-infinit”	9,5 %	(N=70)
5.	”1.4 Et eller flere ord”	5,4 %	(N=40)

Samlet set udgør disse fem hyppigste kategorier 87,7 % af materialets afvigelser, og jeg vil af pladsmæssige hensyn derfor kun behandle disse hyppigste typer af afvigelser nedenfor.

”1.12 Ikke omfattet af retskrivningsreglerne”

Med typologikategorien ”ikke omfattet af retskrivningsreglerne” menes der afvigelser der nok er omfattet af retskrivnings*normen* (det vil fx blive regnet som forkert i en opgave at skrive ”divagerende” for ”divergerende”), men afvigelsestypen er ikke beskrevet i retskrivnings*reglernes* paragraffer, som typologiens afsnit om ortografi som nævnt er baseret på. Denne afvigelseskategori, som der altså i data er flest forekomster i, består af fire underkategorier.

Ud fra eksemplerne i underkategori ”1.12.1 Vokaler i ordstammer[8]”, nemlig fx ”divagerende” for ”divergerende” og ”kalkyle” for ”kalkule”, kan det udledes at denne underkategori indeholder vokalforvekslinger i et ords stamme, dvs. ordformen fraregnet eventuelle bøjningsendelser. Denne kategori indeholder fra data ord som ”gær” for ”gør”, ”for” for ”får” og ordet ”pronominet” for ”pronomenet”, hvor de studerende altså har lavet den tilbageslutning at når det hedder ”pronominer” i flertal, må det hedde ”pronominet” i bestemt for ental. Kategorien indeholder 21,7 % af forekomsterne i underkategorien, men langt størstedelen skyldes netop ordet ”pronominet”, dvs. et ord som sandsynligvis er (forholdsvis) nyt for de førsteårsstuderende.

Jeg har under underkategorien *”1.12 Ikke omfattet af retskrivningsreglerne”* tilføjet endnu en kategori, nemlig ”1.12.1b Manglende eller tilføjelse af vokal i opslagsformer og ikke-opslagsformer”. Her er 8,3 % af underkategoriens forekomster, som fx ”Studestartsprøve” og ”tydligt”, hvor der mangler hhv. et *i* og et *e*, og ”elemenet” og ”Danske sprognævn”, hvor der i begge tilfælde er et *e* for meget.

Den næste kategori i typologien er ”1.12.2 konsonanter i ordstammer” der ud fra typologiens eksempler at dømme, fx ”finansiere” for ”finansiere”, ”hanske” for ”handske”, ”jydsk” for ”jysk”, både dækker manglende, tilføjet og forvekslet konsonant i Retskrivningsordbogens ordstammer. Her finder vi 22,7 % af afvigelserne i underkategorien, fx ”ellement” for ”element”, ”kolega” for ”kollega” og ”forbindeler” for ”forbindelser”.

Jeg har også tilføjet kategorien ”reversalfejl” hvor bogstaver ombyttes (Detlef & Lund 1986), som fx ”kataforsik” for ”kataforisk”. Kategorien omfatter 3,4 % af forekomsterne, som hovedsageligt er afvigende stavning af nye fagtermer som de studerende sandsynligvis ikke kendte på forhånd, og som de derfor antageligt også er usikre på hvordan staves. Men kategorien indeholder også helt indlysende afvigelser der ikke er nye fagtermer, fx ”STUDIESTARSTPRØVE” for ”STUDIESTARTSPRØVE”, der sandsynligvis kunne være opdaget ved korrekturlæsning.

Den sidste underkategori hedder ”1.12.3 Stavelsesreduktioner og -udvidelser” og omfatter hele 40,7 % af eksemplerne i underkategorien. Størstedelen af disse (nemlig 89 %) kan dog sættes direkte i forbindelse med verbet ”referere” der i det hele taget er et hyppigt ord i opgaverne om emnet referenceteori. Her følger et eksempel på den afvigende form ”referer” i data: ”Det kaldes en kataforisk reference, når proformen referer frem i teksten.” Der mangler altså den sidste stavelse ”er” i det der skulle være præsensformen, men som ligner imperativformen. Som nævnt tidligere er der med ”refererer” altså

[7] Jeg har slået disse to af typologiens underkategorier sammen, da de begge omhanler afvigelser der har med store og små bogstaver at gøre (appellativer/proprier). Når kategorierne ikke er slået sammen i Schacks typologi, skyldes det udelukkende at de er tilknyttet forskellige paragraffer i Retskrivningsordbogens retskrivningsregler (hhv. § 12-14 og § 61) (Schack, personlig kommunikation).

[8] Oprindeligt hed denne kategori ”Vokaler i opslagsformer” (og den næste kategori hed ”Konsonanter i opslagsformer”), men ved nærmere eftertanke mener Jørgen Schack at ”ordstammer” er mere præcist end ”opslagsformer” (personlig kommunikation).

tale om fænomenet strukturparallelisme (Lund 1985) hvor den samme orddel, ”er” går igen tre gange, og det derfor for den studerende bliver svært at overskue stavningen af ordet.

Den hyppigst repræsenterede kategori i data, ”1.12 Ikke omfattet af retskrivningsreglerne”, kan altså sammenfattende siges at indeholde konsonant- og vokalforvekslinger, manglende og tilføjede vokaler/konsonanter, manglende og tilføjede stavelser, samt reversalfejl og strukturparallelismer. Bortset fra eksempler i denne kategori på vokal- og konsonantforveksling og manglende konsonanter som i fx ”nød til” for ”nødt til”, som kan skyldes manglende retskrivningsmæssige kompetencer, dvs. de er kompetenceafvigelser der kan undervises i, kunne størstedelen af afvigelserne i denne kategori, fx strukturparallelismer, dvs. fx ”referer” for ”referere”, og tilføjet konsonant, fx ”afhænging” for ”afhængig”, sandsynligvis være undgået ved en øget orientering mod stavekontrol og/eller korrekturlæsning.

”1.3 Store og små bogstaver” og ”1.11 Proprier”

Den næsthyppigste overordnede afvigelse de studerende laver i data, har med store og små bogstaver at gøre. Størstedelen af denne type afvigelser forekommer når de studerende tilsyneladende er i tvivl om hvad der gælder som et navn, og hvad der ikke gælder som et navn, eller at de ikke er klar over at man i flerleddede navne skriver alle dele med stort. Denne underkategori udgør samlet set 56,5 % af de samlede afvigelser ved store og små bogstaver. Eksempler på at de studerende ikke ved hvad der gælder som et navn, kan være ”Kohæsionskæde” eller ”Proformerne” som altså er almindelige appellativer, men sandsynligvis fordi der for de studerende er tale om nye ord fra et endnu ikke tillært akademisk ordforråd, er de usikre på hvorvidt de pågældende ord skal med stort begyndelsesbogstav. Omvendt er der også eksempler på navne som de studerende sandsynligvis godt ved er navne, men som de alligevel staver med lille begyndelsesbogstav, fx institutionsnavnet ”sprognævnet” og personnavnet ”jørn lund”. Herudover er der i denne kategori en del eksempler på at ”Dansk Sprognævn”, der indgår som aktør i den nyhedsartikel de studerende skal analysere i opgaven, skrives ”Dansk sprognævn”, altså med manglende stort bogstav i andetleddet. Her er der måske tale om en

regel som de studerende endnu ikke har lært, som heller ikke er helt ukompliceret, og som man dermed med fordel kan introducere dem for i undervisningen.

19,9 % af afvigelserne ift. store og små bogstaver finder man i forbindelse med tekstbegyndelse (typologiens 1.3.1), dvs. lille begyndelsesbogstav i tekstbegyndelse og efter punktum m.v. Halvdelen af disse afvigelser består af manglende stort bogstav efter punktum eller i anden tekstbegyndelse, fx ”Ællingen jublede. den var selv en svane”, eller ved citater/materialiter hvor den studerende sandsynligvis vurderer at et ord ikke skal med stort i den nye tekst selvom det kommer efter punktum, hvis det ikke var med stort i referenceteksten: fx ”Ordet ”det” kan anvendes i forskellige situationer. ”det” kan referere til intetkøn, enten tilbage i teksten eller frem.”.

De fleste af de resterende afvigelser ift. tekstbegyndelse går på brugen af stort og lille bogstav efter kolon: Nogle studerende begynder med afvigende stort bogstav efter kolon når det er en ledsætning der følger, mens andre fejlagtigt begynder med lille bogstav efter kolon selvom det er en helsætning der kommer efter, jf. § 11.3 i Retskrivningsordbogen.

En afvigelsestype jeg vil nævne til trods for at den ikke er meget hyppig (5 % af afvigelserne med stort/lille bogstav), er kategorien ”1.3.5 Andet”. Alle forekomsterne her er eksempler på at den studerende skriver med stort bogstav efter forkortelsespunktum, som altså ikke er et slutpunktum, fx ”Forvirringen fortsætter til ca. Linje 27” og ”Allerede i 2. Og 3. Sætning er der forvirring igen.” Denne afvigelsestype skyldes sandsynligvis at den studerende har slået funktionen ”automatisk stort bogstav efter punktum” til i tekstbehandlingsprogrammet Word.

Den næsthyppigst repræsenterede kategori i data, *”1.3 Store og små bogstaver” og ”1.11 Proprier”* indeholder altså bl.a. fejltolkninger af hvornår noget er et navn, hvordan flerleddede navne skrives korrekt, manglende kendskab til reglerne for store og småbogstaver ved kolon, manglende stort bogstav efter punktum og overflødige store bogstaver efter forkortelsespunktum pga. computerens autokorrektur. Problemerne ved store og små bogstaver skyldes i flere tilfælde sandsynligvis manglende kompetencer, som kan afhjælpes ved at lære

de studerende 1) om reglerne for store og små bogstaver efter kolon, 2) hvornår noget regnes for et navn, 3) hvordan reglerne for store og små bogstaver er i flerleddede navne, 4) at der startes med stort begyndelsesbogstav selvom et ord der bruges materialiter eller som citat i udgangspunktet ikke var med stort bogstav.

De øvrige problemer kan klares dels ved at de studerende læser grundigt korrektur, så de fx fanger et personnavn med små bogstaver, som er en regel de har lært meget tidligt i deres uddannelsesforløb, nemlig i folkeskolens indskoling, dels at gøre dem opmærksomme på faldgruberne ved at bruge autokorrektur.

”2.8 Genus”

11,7 % af afvigelserne skyldes genusafvigelser, dvs. fx ”et tydligt fejl”. Næsten alle forekomsterne i denne kategori (96,5 %) er dog afvigende genustilskrivning af ordet ”proform” der forekommer i den teoritekst de studerende har læst til opgaven. ”Proform” er et fælleskønsord, men optræder i de studerendes opgaver som intetkøn i enten ubestemt form, dvs. ”et proform”, eller bestemt form, dvs. ”proformet”. Det er muligt at de studerende har ladet sig inspirere af ordet ”pronomen”, som er intetkøn, og som ligeledes optræder i den teoritekst de har læst til opgaven. Under alle omstændigheder er der med ”proform” tale om et begreb som sandsynligvis er nyt for de studerende. Ikke desto mindre har de adgang til ordets korrekte genus i den teoritekst de har læst, og derfor vil jeg rubricere denne afvigelse som noget der kan afhjælpes med øget opmærksomhed på korrekt gengivelse af tekstens begreber og efterfølgende grundig korrekturlæsning. Det udelukker dog ikke at man i undervisningen også bør være opmærksom på at træne nye begrebers køn og stavning.

”2.5 Finit-infinit”

I kategorien ”2.5 Finit-infinit” finder vi 10,8 % af afvigelserne i data. Kategorien dækker afvigelser i brugen af finit form (præsens, præteritum) over for infinit form (infinitiv). Her er fx brugt infinitiv i stedet for præsens i verbet ”gøre”: ”Hvilket gøre det nemt for en, som læser, at skabe en færdigdannet mening”. Her er omvendt brugt præsens i verbet ”sige” i stedet for infinitiv: ”Det vil siger, at der her

er en kohæsion”. Infinitiv for præsens er brugt i 74 % af kategoriens forekomster, mens præsens for infinitiv er brugt i 23 % af kategoriens tilfælde, jf. Löb (1983) som konstaterer at manglende *r* er 6-7 % mere almindeligt end indsættelse af *r* (denne opgørelse gælder dog kun r-verber som fx ”referere”).

Størstedelen af finit-infinit-afvigelserne kan dog også karakteriseres som den velkendte r-afvigelse i verber (fx Jervelund & Schack 2016:45 ff.), som besværliggøres af sammenfald i udtalen af præsens- og infinitivform. Hele 78,2 % af afvigelserne skyldes r-fejl i verberne, og heraf udgør verbet ”referere” langt de flest tilfælde. Også i en undersøgelse af stavefejl i diktater i folkeskolen var netop ”referere” et vanskeligt ord der blev stavet afvigende af 48,4 % af eleverne (Jervelund & Schack 2016:35). Særligt udeladelse af præsens-r er en hyppig afvigelse i Schacks & Jervelunds undersøgelse (ibid.), ligesom det er tilfældet i denne artikel data. Der er ud over ved ”referere” dog også eksempler på afvigende stavning af verberne *fungere, føre, forklare, forvirre, høre, citere, sikre*, dvs. forveksling af infinitiv- og præsensform hvor disse former ikke adskiller sig fra hinanden i udtalen.

Hvordan der skal reageres på de nævnte afvigelser i finit-infinit-kategorien i undervisningen på universitetet, afhænger af hvorvidt der er tale om en klassisk r-fejl, hvor præsens- og infinitivform udtales ens, eller ej. Disse r-fejl må nok regnes for kompetenceafvigelser og kræver en repetition af de regler som de studerende allerede har lært tidligere i uddannelsesforløbet, dvs. i folkeskolen eller på gymnasiet, mens finit-infinit-afvigelser der ikke har med de klassiske r-problemer at gøre, fx ”Det vil siger, at der her er en kohæsion”, kan formentlig klares med opøvelse af grundig korrekturlæsning.

”1.4 Et eller flere ord”

6,1 % af alle afvigelserne i data relaterer sig til om en konstruktion skal i et eller flere ord, og det er den femtehyppigste afvigelse de studerende laver. Der er tale om sær- og sammenskrivningsafvigelser, og i Schacks typologi er de delt op i to underkategorier, hvor den ene, ”1.4.1 Hoved-bitryk”, går på ”skrivemåden afhængig af udtalen” (§ 18 i retskrivningsreglerne) og den anden underkategori, ”1.4.2 andet”, går

på ”skrivemåden uafhængig af udtalen” (§ 19).[9] Hver underkategori udgør omtrent halvdelen af forekomsterne, dvs. hhv. 43,6 % (”1.4.1 Hoved-bitryk”) og 56,4 % (”1.4.2 Andet”). Eksempler på afvigelser afhængig af udtalen i data er særskrivninger som ”komma system”, ”sprog brug” og ”uddannelses institutioner”. Kun to af forekomsterne er sammenskrevne hvor de burde have været særskrevne, fx ”fagligviden” for ”faglig viden”.

Eksempler på afvigelser i data uafhængig af udtalen er sammenskrivninger som ”tilstede” for ”til stede”, ”istedet” for ”i stedet” og ”udfra” for ”ud fra”, mens eksempler på særskrivninger uafhængig af udtalen er ”i det” for ”idet”, ”hvor henne” for ”hvorhenne” og ”med mindre” for ”medmindre”. Størstedelen af forekomsterne der kan kategoriseres som uafhængig af udtalen, er særskrevne, ligesom det var tilfældet med afvigelserne afhængig af udtalen.

Både afvigelserne der afhænger af udtalen, og afvigelser der er uafhængig af udtalen, udgør kompetenceafvigelser. Her skal der satses på undervisning hvor de studerende lærer reglerne (igen) for sammenskrivning. Men eftersom der er systematiske regler for nogle af typerne, men ikke for andre, er det forskellige læringsstrategier der skal anvendes (jf. Jervelund & Schack 2016:77 ff.)

5. Konklusion og diskussion

Det var artiklens formål at svare på hvilke typer af afvigelser førsteårsstuderende på dansk- og journaliststudiet på Syddansk Universitet begår og i hvilket omfang, og dermed bidrage til at belyse hvilke skriftsproglige færdigheder universitetsstuderende har i dag, og hvordan der i undervisningen skal sættes ind ift. disse afvigelser.

Den hyppigste afvigelse i data faldt ind under typologiens ”Ikke omfattet af retskrivningsreglerne”. Vokal- og konsonantforveksling samt enkeltkonsonant for dobbeltkonsonant og omvendt er velkendte afvigelser man også finder i tidligere staveundersøgelser på folkeskole- og gymnasieniveau (fx Noesgaard 1945, Undervisningsministeriet 2002 og Prien 1979), men som man måske ikke

[9] Denne forskel på de to underkategorier udleder jeg af typologiens eksempler: Som eksempler på kategorien ”1.4.1 Hoved-bitryk” gives ”pizza bund” for ”pizzabund”, og på kategorien ”1.4.2 Andet” gives bl.a. eksemplerne ”forlængst” for ”for længst” og ”idag” for ”i dag”.

ville forvente på universitetsniveau. Kategorien indeholder dog både kompetenceafvigelser som fx ”genetivform” for ”genitivform”, ”sjældend” for ”sjældent” og ”kolega” for ”kollega”, der (måske) kan afhjælpes ved undervisning, men også tilfældige afvigelser som fx ”gær for ”gør” eller ”både” for ”måde” der antageligt kunne være undgået ved grundig korrekturlæsning. Strukturparallelismer, dvs. fx ”referer” for ”referere”, reversalfejl, fx ”solget” for ”solgte”, visse tilfælde af tilføjet konsonant eller vokal, fx ”afhænging” for ”afhængig” og ”citate” for ”citat”, og manglende konsonant eller vokal, fx ”hvilet” for ”hvilket” eller ”Studestartsprøve” for ”Studiestartsprøve”, kunne sandsynligvis være undgået ved en øget orientering mod stavekontrol og/eller korrekturlæsning. Vi har altså i de studerendes opgaver at gøre med en meget stor andel af tilfældige afvigelser, i modsætning til kompetenceafvigelser, og som undervisningen i systematiske retskrivningsregler ikke kan rette op på. Snarere må undervisningen bestå i påpegningen af normer på universitetet: Afvigelser fra retskrivningsnormen betyder noget i akademiske opgaver, hvor flere af landets studier, fx dansk på Syddansk Universitet, har indskrevet i studieordningen at de studerende skal bedømmes på deres skriftsproglige formåen[10] (Syddansk Universitet 2017, jf. også Skov 2006).

I Elbros (2004) undersøgelse af holdninger til stavefejl konstateres det at de voksne deltagere i undersøgelsen er mest irriterede over det jeg her kalder tilfældige afvigelser (”sjuskefejl”, Elbro 2004), mens de blot følte medlidenhed når de mødte skribenter der lavede kompetenceafvigelser. Helt modsat mener de unge respondenter i Kristiansen & Rathjes (2014) undersøgelse af holdninger til stavefejl blandt unge derimod at kompetenceafvigelser er værst, dvs. stumme bogstaver, enkelt/dobbeltkonsonant, nutids-r og sær/sammenskrivning, i modsætning til tilfældige afvigelser: De unge bedømmer dem der laver disse afvigelser, som mindre intelligente, end dem der ikke gør. Tilfældige afvigelser derimod, som man nemt kunne rette, dvs. slåfejl

[10] Under generelle kompetencemål hedder det at ”Den studerende skal (…) anvende et sprog – skriftligt og/eller mundtligt – der er emneorienteret, klart, præcist og korrekt”, og under faglige kompetencemål fremgår det at ”Den studerende skal (…) kunne formulere sig skriftligt på grammatisk og ortografisk korrekt dansk”, jf. Syddansk Universitet (2017).

og store og små bogstaver (i proprier og ved tekstbegyndelse), betyder til gengæld ikke så meget for de unge respondenter i Kristiansen & Rathjes (2014) undersøgelse. Som en af respondenterne udtrykker det: ”Man ved godt folk kan finde ud af det, så det virker mere som om at folk er dovne, frem for at de er uvidende, og det er sgu bedre (…) dovne, det kan vi alle sammen være” (Kristiansen & Rathje 2014:110). Om disse holdninger, dvs. hellere en ”doven staver” end en ”dum staver”, stammer fra normer på sociale medier, fra holdninger de unge har mødt i deres uddannelsesforløb eller noget helt tredje, ved vi ikke. Men det er tankevækkende at de tilfældige afvigelser er så hyppige i de undersøgte universitetsopgaver sammenholdt med at (næsten) jævnaldrende respondenter i Kristiansen & Rathjes (2014) undersøgelse udtrykker at tilfældige afvigelser ikke betyder ret meget. Måske afspejler begge resultater en afslappet holdning til tilfældige afvigelser. I universitetsundervisningen bør vi måske derfor indstille os på at formidle universitetets sprognorm til de studerende, dvs. at en ”doven staver” får problemer når hans opgaver skal bedømmes på universitetet.

Afvigelser ift. store og små bogstaver, som af de unge (Kristiansen & Rathje 2014) blev vurderet som en ubetydelig afvigelse, er hyppig i de studerendes opgaver. Afvigelsen omtales, med få undtagelser, ikke i tidligere stavefejlsundersøgelser. Den ene undtagelse er hos Noesgaard (1945) der har lavet sin undersøgelse da der endnu skulle være stort begyndelsesbogstav i substantiver, dvs. før retskrivningsreformen i 1948. Jervelund (2007:37) betragter afvigelsestypen ”store og små bogstaver” som ”uinteressant” i dag, mens Jervelund & Schack (2016:38), som den anden undtagelse, konstaterer i deres undersøgelse af diktater i folkeskolen ”at der er en del elever der skriver lille begyndelsesbogstav efter punktum og kolon”, og der spekuleres i at der kan være tale om ”afsmitning fra skriftsproget i de sociale medier, hvor mange helt bevidst vælger at bruge små begyndelsesbogstaver efter punktum og kolon og i proprier” (ibid.). Af Rathje (2013) fremgår det at netop afvigelser der gælder store og små bogstaver, er forholdsvis hyppige i en undersøgelse af sprogbrugen på et online debatforum. Vi har med afvigelsestypen ”store og små bogstaver” altså sandsynligvis med en nyere afvigelsestype at gøre, som måske er vokset frem pga. sociale medier hvor det er mere besværligt teknisk set at producere

et stort bogstav, alene fordi der skal trykkes på flere taster samlet set. Uanset hvad afvigelsestypen skyldes, er holdningen blandt de unge respondenter i Kristiansen & Rathje (2014) at det er en afvigelse der ikke betyder noget, og med Kristiansen et al.s (2005) hypotese om at sprogforandringer i høj grad sker på baggrund af sprogholdninger, kan der være en sammenhæng mellem disse holdninger, hvis de er udbredte, og det at vi ser så mange af denne afvigelsestype i data.

Undervisningsmæssigt må vi ift. denne afvigelsestypes tilfældige afvigelser, dvs. navne som de studerende godt ved er navne, men som de alligevel staver med lille, fx ”sprognævnet” og ”jørn lund”, ift. stort bogstav efter punktum som læres allerede i indskolingen og forkerte store bogstaver efter forkortelsespunktum pga. computerens autokorrektur, lære de studerende at retskrivningsnormen har afgørende betydning på universitetet, mens vi ift. kompetenceafvigelser, dvs. store og små bogstaver efter kolon og i forbindelse med flerleddede navne, må lære de studerende disse regler at kende.

Den tredjehyppigste afvigelse i data er genusafvigelser som jeg har karakteriseret som en tilfældig afvigelse eftersom der er tale om ordet ”proform” hvor de studerende har adgang til ordets korrekte genus i den teoritekst de har læst. Genusafvigelser er heller ikke en afvigelsestype som er nævnt i tidligere danske retskrivningsundersøgelser, og typen må karakteriseres som en afvigelsestype der dels skyldes et endnu ikke tilegnet akademisk vokabularium, dels at de studerende ikke har været opmærksomme på at tjekke kønnet på dette nye ord. I undervisningen kan man derfor ift. til denne afvigelsestype fokusere på at de studerende sørger for at tjekke stavning og køn på de nye begreber de bruger fra teoritekster.

Størstedelen af finit-infinit-afvigelserne, som er den fjerde-hyppigste afvigelse i data, kan kategoriseres som den r-fejl i verber der er en velbeskrevet afvigelse i tidligere undersøgelser af retskrivning (fx Jervelund & Schack 2016, Prien 1979, Löb 1983, Undervisningsministeriet 2002). R-afvigelser i verber er kompetenceafvigelser og kræver en repetition af de regler som de studerende allerede har lært tidligere i uddannelsesforløbet, dvs. i folkeskolen eller på gymnasiet. Men som Jervelund & Schack (2016: 58 ff.) foreslår, skal det måske i højere grad ske ved at udvikle de

studerendes grammatiske bevidsthed i stedet for at symptombehandle med ”husmandsmetoden” hvor et verbum som fx ”referere” udskiftes med et andet, fx ”spise”. De afvigelser i denne kategori der ikke har med de klassiske r-afvigelser at gøre, fx ”siger” for ”sige”, kan afhjælpes ved grundigere korrekturlæsning, der ikke kun støtter sig op ad stavekontrollen, som i disse tilfælde ikke kan angive at der er tale om en afvigelse. Eftersom de unge i den nævnte undersøgelse af holdninger til afvigelser fra retskrivningsnormen (Kristiansen & Rathje 2014) ikke entydigt mente at r-afvigelser i verber var en alvorlig fejl, kan der blandt de studerende måske også være en holdning til afvigelsen der skal bearbejdes i undervisningen på universitetet – især fordi afvigelsen bliver set på som ”socialt belastende” (Gregersen 2007:19), og dermed stigmatiserende, af andre.

Sær- og sammenskrivningsafvigelser, som er den femtehyppigste afvigelse i data, er også velkendt i tidligere staveundersøgelser (fx Jervelund & Schack 2016, Undervisningsministeriet 2002). I en undersøgelse af gymnasiestile i 1990 og 1998 var afvigelser i sammensatte ord steget markant (Undervisningsministeriet 2002), mens ældre undersøgelser ikke har bemærket afvigelsen (jf. fx Noesgaard 1945). Der er altså tale om en nyere afvigelse i dansk, som bl.a. kan tænkes at have med stavekontrollens dårlige genkendelse af ord at gøre og/eller indflydelsen fra engelsk (jf. Heidemann Andersen & Diderichsen 2011:40). I den nævnte holdningsundersøgelse (Kristiansen & Rathje 2014) var sær- og sammenskrivningsafvigelser den afvigelse som respondenterne reagerede mindst på i den såkaldte masketest, hvor man undersøger ubevidste sprogholdninger, og når respondenterne blev spurgt til de bevidste holdninger, blev sær- og sammenskrivningsafvigelser anset for at være en af de mest ubetydelige af de undersøgte afvigelser. I undervisningen må man derfor tage højde for denne holdning blandt de studerende og gøre dem opmærksomme på en anden holdning til sær- og sammenskrivningsafvigelser på dansk- og journalistuddannelserne. Og da både sær- og sammenskrivningsafvigelser der afhænger af udtalen, og afvigelser der er uafhængige af udtalen, udgør kompetenceafvigelser, må der også undervises i reglerne for disse (igen).

I de universitetsopgaver, som udgør datagrundlaget for denne artikel, forventede vi at de studerende under produktionen af opgaverne ville se det som en naturlig opgave at læse korrektur inden aflevering af opgaverne, for opgaverne er et udtryk for hvad de studerende betragter som en færdig tekst som er afleveringsklar på universitetet. Under et konferenceforedrag hvor vi præsenterede data, blev vi i *SpUni*-forskergruppen dog kritiseret for at de studerende kunne have haft brug for ekstra tid til at læse korrektur på opgaven, hvilket kunne forklare de forholdsvis mange afvigelser i data. For at imødekomme denne kritik ændrede vi i de efterfølgende årlige indsamlinger af den samme type data med nye førsteårsstuderende hvert år, til også at omfatte 20 minutters korrekturlæsning på opgaverne. Med tanke på hvor mange tilfældige afvigelser der er i data, bliver det interessant i fremtidige, planlagte undersøgelser at finde ud af i hvilken grad de studerende faktisk retter afvigelserne i overensstemmelse med retskrivningsnormen når de direkte opfordres til at korrekturlæse deres opgave.

Litteratur

Andersen, Torben (1992) *Stavefejl. En undersøgelse af stavefejlsmønstre i gymnasiet*. The Danish Ministry of Education, Children and Gender Equality.

Blom, Jonas Nygaard, Marianne Rathje, Bjarne le Fevre Jakobsen, Alexandra Holsting, Kenneth Reinecke Hansen, Jesper Tinggaard Svendsen, Anna Vibeke Lindø (2017) Linguistic Deviations in the Written Academic Register of Danish University Students. *Oslo Studies in Language* 9 (3):169-190.

Brandt, Søren (1996) Stavefejl i aviserne. *Mål & Mæle* 19 (4):16-19.

Dahl, Henrik (2013) Den massehumanistiske trosbekendelse. *Kommunikationsforum.dk*. 25.6.2013.

Detlef, Claus & Jørn Lund (1986) *Stavning*. Dansklærerforeningen.

Elbro, Carsten (2004) Irriterende stavefejl. *Mål og Mæle* 27 (3):20-27.

Gregersen, Frans (2005) Hvorfor ikke ændre dansk retskrivning? *Mål & Mæle* 28 (3-4):20-22.

Hansen, E. (1980) Hvad er en stavefejl? *Mål og Mæle* 7 (1):18-24.

Hansen, E. (1981) *Skrift, stavning og retstavning*. København: Hans Reitzel.
Heidemann Andersen, Margrethe (2017) Sprognormer på nettet. Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard & Kathrine Thisted Petersen (red.) *16. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus: Aarhus Universitet:75-90.
Heidemann Andersen, Margrethe & Philip Diderichsen (2011) Sjældne og sære sammensætninger. *NyS* 41:40-65
Holm, Lis (2007) *Fra ord til sætning til tekst. Tekstlingvistik i danskfaget*. Frederiksberg, Dansklærerforeningen:54-58.
Holsting, Alexandra, Jesper Tinggaard Svendsen, Anna Vibeke Lindø, Ditte Lund Iversen, Jonas Nygaard Blom, Marianne Rathje, Kenneth Reinecke Hansen & Bjarne le Fevre Jacobsen (2017) ”Det første begreb i teksten er ...” En undersøgelse af henvisningsformer i nyindskrevne universitetetsstuderendes akademiske opgaver. *RASK* 46:21-62.
Jervelund, Anita Ågerup (2007) *Sådan staver vi.* Dansklærerforeningens Forlag.
Jervelund, Anita Ågerup & Jørgen Schack (2016) *Den der skriver d i gjort*. Dansk Sprognævn.
Johannsen, Stine (2012) Fejl og karaktergivning i danske gymnasiestile. *Mål & Mæle* 35 (1):18-23.
Jørgensen, Kresten Schultz (2011) Studerende skriver og ræsonnerer som 11-årige, *Politiken.dk*, 22.2.2011.
Kristiansen, Anna & Marianne Rathje (2014) ’Det kommer an på hvilken stavefejl det er’: Unges holdninger til stavefejl i nye medier. *NyS* 46:103-131.
Kristiansen, Tore, Peter Garrett & Nikolas Coupland (2005) Introducing subjectivities in language variation and change. *Acta Linguistica Hafniensia* 37:9-35.
Krogh, Ellen (2009) Faglighed og skriftlighed. *Gym Pæd 2.0* (2):5-7. Syddansk Universitet.
Lund, Jørn (1985) Egernerne, søskendene og de mangehovedede uhyrer. Om strukturparallellisme. *Nyt fra Sprognævnet* 1985/2:1-3
Löb, Henrik (1983) *Bogstavet r – det største staveproblem*. København: Danmarks Pædagogiske Institut.
Meyer, Ida (2015) Studerende er for dårlige til at skrive, *Berlingske.dk*, 26.2.2015.
Noesgaard, Aksel (1945) *Fejltyper i dansk Retskrivning*. København.
Prien, Børge (1979): *Retstavning – nogle første analyser af folkeskolens afgangsprøve i 1978 IV*. København: Danmarks Pædagogiske Institut.

Rathje, Marianne (2013) ”sku alligevel ha købt penis forlænger creme :-)”. Afvigelser fra retskrivningsnormen i kommentarfeltet på ekstrabladet.dk. Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard & Peter Widell (red.): *14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet:333-354.
Skov, Signe (2006) Hvordan bedømmer man det sproglige i universitetsopgaver? *Dansk Universitetspædagogisk Tidsskrift* nr. 1, 2006:18-25.
Syddansk Universitet (2017) *Studieordning for bacheloruddannelsen i dansk og bacheloruddannelsen med sidefag i dansk*, Det Humanistiske Fakultet, SDU.
Uddannelses- og Forskningsministeriet (2018) *Undersøgelse af det faglige indgangsniveau*, analyse foretaget af Styrelsen for Forskning og Uddannelse, https://ufm.dk/uddannelse/statistik-og-analyser/studiestartskompetencer/kort-praesentation-af-de-central-resultater.pdf
Undervisningsministeriet (2002) *Hvordan staver studenterne? – en undersøgelse af stavefejl i studentereksamensstilene 1998*. Uddannelsesstyrelsens temahæfteserie nr. 6, Undervisningsministeriet.

Resumé:

Nul eller niks?

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn

GDS's beskrivelse af fleksivsystemerne i dansk opererer med mange nulendelser. Jeg vil forsøge at vise at beskrivelsen af nominalsyntagmernes morfologi og interne syntaks kan klare sig uden nulendelser, men ikke uden forestillingen om meningsbærende fravær af udtryk. Hans Basbøll har allerede ud fra et fonologisk perspektiv søgt at vise at nulendelser er overflødige, men hans analyse overholder ikke GDS's princip om at der kun varetages én distinktion pr. paradigme – det forsøger jeg at gøre. Jeg går ud fra at fravær af udtryk (dvs. ingenting/niks) ikke er udtryk for (eller koder) noget sprogligt indhold, men at fravær af udtryk kan danne afsæt for defaultinferenser og derved meddele ikke-kodet indhold, og at fravær kan åbne for obligatoriske tilvalg. Afslutningsvis vil jeg skitsere en analyse af verbernes bøjning uden nulendelser.

Resumé:

Fra Facebookstil til skolestil

Lene Rotne
Dansk Sprognævn

I dette oplæg vil jeg præsentere flere af konklusionerne fra min ph.d.-afhandling om hvordan en gruppe danske og italienske unge, i alderen 14-17 år, skriver på Facebook og i stile. Jeg vil fokusere på de danske unge, men hvor det er relevant vil jeg drage paralleller til de italienske unge. Ud fra primært Togebys (1993) pragmatiske analysemodel vil jeg illustrere hvordan de unge på Facebook og i stile anvender forskellige varieteter og tilpasser sproget efter afsender, modtager og kommunikationssituation. Jeg vil ud fra flere af Eckerts (2008) identitetsbegreber og Gibsons (1986) affordancebegreb komme ind på hvilke identitetsbilleder de unge viser i de to medier, hvordan de viser dem og hvorfor de viser dem.

”Tak til alle de der gør en indsats for vores sikkerhed”. Bagom dronningens kasusvalg

Jørgen Schack, Eva Skafte Jensen
Dansk Sprognævn,
Jan Heegård Petersen
Københavns Universitet

En fast tilbagevendende begivenhed i Danmark er dronningens tv-transmitterede nytårstale den 31. december. Talen bliver set af store dele af befolkningen, og borgere såvel som journalister kommenterer flittigt talen i dagene efter begivenheden. I de første dage af januar 2017 bragte pressen da også mange analyser, kommentarer og læserbreve om den tale der blev holdt nytårsaften 2016, men lidt overraskende var det ikke talens indhold der blev flittigst kommenteret, men i stedet et grammatisk fænomen. Dronningen havde nemlig fire gange brugt formen *de* snarere end *dem* i konstruktioner hvor *de* ikke er en del af subjektet. Alle fire gange blev *de* ledsaget af en restriktiv relativsætning; en gang fungerede syntagmet som objekt, de resterende tre gange som styrelse for en præposition (se alle forekomsterne i Kirchmeier 2017). Et af tilfældene er citeret i denne artikels titel, et andet vises i (1):

(1) Danmark kan ikke fungere uden alle de der gør en indsats i produktionen

Den offentlige debat handlede om sprogrigtighed. Var dronningens brug af *de* korrekt eller ej? Ifølge den traditionelle norm skal man bruge oblik form (altså i de aktuelle tilfælde *dem*) når der tale om et pronomen der ikke fungerer som subjekt, og det gælder dermed også konstruktionen

PRÆPOSITION + PRONOMEN + RELATIVSÆTNING, noget der da også bekræftes i sprogrigtighedsbøger (fx Hansen 1993:57-62). Ikke desto mindre ses og høres *de* i konstruktioner som illustreret af (1) med en vis regelmæssighed, i hvert fald så ofte at såvel sprogrigtighedsbøger som grammatikker har lagt mærke til det. I *Håndbog i Nudansk* (Jacobsen & Jørgensen 2013:126) og i *Grammatik over det Danske Sprog* (Hansen & Heltoft 2011:440) omtales brugen som henholdsvis ”almindeligt udbredt” og ”meget udbredt”. Bedømt på intensiteten af debatten i januar 2017 kunne man få det indtryk at nominativ snarere end oblik form i konstruktioner som den vist i (1) forekommer vældig ofte, og det tilskyndede os til at undersøge om det faktisk var tilfældet. Den ene hoveddel af denne artikel er derfor en afrapportering af en undersøgelse af fænomenets udbredelse i et skriftsprogskorpus og i et talesprogskorpus. Den anden hoveddel består i en redegørelse for hvordan man kan analysere fænomenet. Artiklen har altså dels et kvantitativt sigte, dels et mere kvalitativt.

Undersøgelsen

En af de vigtige forskningsinteresser i dette arbejde er som nævnt selve udbredelsen af fænomenet. Hvor ofte bruges *de* snarere end *dem* i den pågældende konstruktion? Kan man se lignende tendenser ved de andre pronomener der kan bøjes i kasus (altså *jeg* : *mig*; *du* : *dig*; *han* : *ham*; *hun* : *hende*; *vi* : *os*; *I* : *jer*)? Er der en forkærlighed for brugen af *de* ved nogle præpositioner fremfor andre? Spiller relativsætningens opbygning og funktion ind? Og er der forskel på tale og skrift? For at kunne give et svar på disse spørgsmål har vi derfor undersøgt konstruktionen PRÆPOSITION + PRONOMEN + RELATIVSÆTNING. Den konkrete søgestreng er vist i tabel 1.

PRÆPOSITION	PRONOMEN	RELATIVINDLEDER
af, *for*, *fra*, *hos*, *med*, *på*, *til*	*jeg/mig*, *du/dig*, *hun/hende*, *han/ham*, *I/jer*, *vi/os*, *de/dem*	*der*, *som* (*der*), Ø

Tabel 1: Konstruktionen og de udfyldningsmuligheder der er søgt efter

Vi har undersøgt denne konstruktion i to store korpusser, et skriftsprogskorpus og et talesprogskorpus.

Skriftsprogskorpusset er et aviskorpus bestående af tekster fra landsdækkende og regionale aviser fra 2017.[1] Korpusset indeholder ca. 52,5 mio. løbende ord. Talesprogskorpusset består af de transskriptioner af talt dansk der udgør LANCHART-korpusset, der befinder sig ved Sprogforandringscentret, DGCSS, Københavns Universitet (Gregersen, Maegaard og Pharao 2015). Korpusset indeholdt ved undersøgelsestidspunktet foråret 2018 ca. 10 mio. løbende ord. Optagelserne der ligger til grund for transskriptionerne, er optagelser af sociolingvistiske interview, dvs. løst strukturerede interview eller, i enkelte tilfælde, gruppeinterview eller samtaler. Talerne er danskere af begge køn, i alderen 15-70 år, og fra flere egne af landet.[2]

Begge korpusser giver eksempler på nominativ i den aktuelle konstruktion, om end i varierende grad, hvilket vi skal se nærmere på nedenfor. Eksemplerne i (2) og (3) er fra skriftsprogskorpusset, eksemplerne i (4) og (5) fra talesprogskorpusset.

(2) Dertil kommer så beløbene fra de, der har betalt via mobilpay
(3) Men man kan også se bogen som en positiv opsang til alle de, der sidder fast ...
(4) altså han var sådan en vildbasse han har hørt til de der havde en i hver en havn
(5) hvor- hvordan med de der sejlede gav det et særligt liv

Talesprogskorpusset indeholder også eksempler som (6) og (7):

(6) der er et par af de der som sandsynligvis er af min egen alder
(7) der var måske ikke rigtig nogen af de her du følte talte ligesom dig

[1] Nemlig uddrag af Berlingske 2017, Information 2017, Jyllands-Posten 2017, Kristeligt Dagblad 2017, Politiken 2017, Weekendavisen 2017, Fyens Stiftstidende 2017, Jydske Vestkysten 2017, Nordjyske Stiftstidende 2017, Århus Stiftstidende 2017, Vejle Amts Folkeblad 2017.

[2] Bl.a. København (fortrinsvis talere med rødder i Nyboder eller bosat på Amager), Køge, Næstved, Vissenbjerg, Odder, Vinderup (ved Struer) og Bylderup-Bov (Sønderjylland).

Eksempler af denne type regner vi for en anden konstruktion end den der er emnet for denne artikel, idet *de* her har et adverbielt *der* eller *her* som adled, ligesom det er tilfældet i fx *Ræk mig lige en af de der/ dem der*; *De her/Dem her skal du ikke røre ved* (se også Brink & Lund 1975:668; Jørgensen 2000:167, 188 f.). Funktionen af *der/her* i denne type konstruktioner kan man læse om i Therkelsen (2003ab).

Undersøgelsen

Resultaterne af undersøgelsen, som vi præsenterer i tabel 2, viser først og fremmest to ting: 1) Konstruktionerne med nominativ er ikke hyppige i vores data, 2) nominativ forekommer i vores data kun i 3. person flertal.

	SKRIFT		TALE	
PRONOMEN	NOMINATIV	OBLIK	NOMINATIV	OBLIK
jeg : *mig*	0	0	0	8
du : *dig*	0	66	0	2
hun : *hende*	0	41	0	22
han : *ham*	0	117	0	66
vi : *os*	0	358	0	122
I : *jer*	0	33	0	68
de : *dem*	136 (3,47 %)	3780 (96,53 %)	11 (0,7 %)	1515 (99,3 %)
Total	136 (3 %)	4395 (97 %)	11 (0,6 %)	1803 (99,4 %)

Tabel 2: Nominativ og oblik kasus i forhold til pronomen og tale og skrift

De forholdsvis få forekomster af nominativ, 3 % for skriftsprog, 0,6 % for talesprog, får virakken afledt af dronningens kasusvalg til at se noget overdrevet ud: Så ofte er det altså heller ikke at vi har nominativ i den pågældende konstruktion. At vi kun ser nominativ ved 3. person pluralis, kan indikere at der er noget særligt grammatisk på spil ved konstruktionen – det ser vi nærmere på nedenfor. En tredje observation er at der er flere forekomster med nominativ kasus i skrift end i tale, betydeligt flere faktisk, og i en sådan grad at der er en statistisk signifikant sammenhæng mellem kasus og tale vs. skrift (χ^2 (1) = 31,65, p = 0,001). I spontant dansk talesprog, som det optræder i sociolingvistiske interview, følges standardnormen altså ret tæt, og i skriftsproget næsten lige så tæt.

Vi har i vores undersøgelse også set nærmere på om valg af præpositionen skulle spille ind, og det billede der tegner sig, er ikke entydigt. Baseret på en procentvis beregning af andel af nominativ kasus i forhold til oblik kasus for hver præposition i skriftkorpusset, kan vi opstille følgende hierarki for forekomst med nominativ kasus: *for – fra – hos – til – med – af – på*.[3] *For* er den procentvist hyppigste præposition med nominativ, men andelen af nominativ kasus med *for* er ikke signifikant højere end antallet af nominativ kasus efter *fra*, *hos* og *til*. Det er den derimod i forhold til nominativs andel for præpositionerne *med*, *af* og *på*. Andelen af nominativ kasus med *af* adskiller sig ikke statistisk signifikant fra andelen af nominativ med *med*, men derimod fra andelen af nominativ med *på*. Vi har ikke nogen plausibel forklaring på dette.

I lyset af undersøgelsens resultater kan det undre at fænomenet overhovedet anses for ”almindeligt udbredt” og ”meget udbredt” når empirisk efterprøvning som den her fremlagte faktisk ikke kan understøtte en sådan karakteristik. Det kan muligvis skyldes at fænomenet er velkendt sproghistorisk. Det er nemlig belagt i kilderne allerede fra midten af 1300-tallet. I (8) vises et eksempel (se også Heltoft 1991:132 og Jensen 2011:173-175):

(8) fore alla the i by bo sammen[4]
’for alle de-NOM i by bo sammen’
for alle de der bor i by sammen

Udtømmende søgninger i tekstbasen *Renæssancens Sprog i Danmark* (renæssancesprog.dk) viser at det forekommer hele vejen gennem den periode tekstbasen dækker, dvs. 1500-1700, og andre, senere kilder viser at fænomenet fortsætter frem til nutiden. Konstruktionen kan altså iagttages i ubrudt linje fra 1300-tallet frem til moderne

[3] Den procentvise andel for nominativ for de undersøgte præpositioner er (med antal forekomster i parentes): *for* 4,8 % (63), *fra* 4,1 % (6), *hos* 4,1 % (6), *til* 3,3 % (26), *med* 2 % (6), *af* 1,8 % (29), *på* 0 % (0). Forskellene mht. signifikans er: *for* vs. *fra* (χ^2 (1) = 0,134, p = 0,714), *for* vs. *hos* (χ^2 (1) = 0,147, p = 0,712), *for* vs. *til* (χ^2 (1) = 2,757, p = 0,968), *for* vs. *med* (Fisher’s Exact Test (1), p = 0,037), *med* vs. *af* (χ^2 (1) = 0,081, p = 0,776), *for* vs. *af* (χ^2 (1) = 21,119, p = 0,001), *af* vs. *på* (Fisher’s Exact Test (1) p = 0,026).

[4] Skånske Lov i Stockholm B 69, ca. 1350, som citeret i Jensen 2011:174.

tid. Til sammenligning kan nævnes at oblik form ved pronomen + relativsætning der fungerer som subjekt (*dem der var her i går, er kommet igen*), først kendes fra slutningen af 1800-tallet, og det samme gælder oblik form i paratagmer der fungerer som subjekt (*Peter og mig gik i biografen*). I modsætning til ændringer som disse i brugen af kasusformerne i dansk er fænomenet *de* + relativsætning der fungerer som styrelse, altså gammelt. Dette kan bevirke at det i hvert fald af forskerne opleves som meget udbredt; måske især af dem der er uddannet i de tider da sproghistoriske studier udgjorde en grundstamme i danskfaget.

Forslag til forklaring

Vi når nu til den anden hoveddel af artiklen, nemlig en redegørelse for hvordan man i eksisterende litteratur har analyseret konstruktionen. Analyserne samler sig om tre typer forklaring. Vi gennemgår disse punktvist nedenfor med den hensigt at påpege at de bør danne afsæt for yderligere diskussion og undersøgelse.

Hyperkorrektion

I en artikel om kasusdistributionen i dansk fra 1972 gør Erik Hansen sig til talsmand for det synspunkt at der er tale om såkaldt hyperkorrektion, altså at sprogbrugerne af frygt for at komme til at gøre noget forkert, netop kommer til at gøre noget forkert. Analysen er indlejret i en mere omfattende analyse af brugen af nominativ og oblik form i dansk som bygger på en antagelse om at sprogbrugerne orienterer sig i forhold til ikke én men to regler ved distributionen af de to former. Den ene af disse er den traditionelle regel, den man kan læse i utallige grammatikker og sprogbrugshåndbøger, nemlig at nominativ bruges ved subjekt mens oblik form bruges ved alle andre funktioner. Den anden (som af Hansen kaldes "lavprestigereglen") er baseret på om et givet pronomen har en funktion hvor det er enten obligatorisk trykstærkt eller har mulighed for at være tryksvagt. Hvis det er obligatorisk trykstærkt, bruges oblik form, hvis det kan være tryksvagt, kan det være enten nominativ eller oblik form.

De to regler resulterer blandt andet i at man kan finde såvel nominativ (den traditionelle regel) som oblik form (trykreglen/lavprestigereglen) brugt i pronomener der indgår i paratagmer der fungerer som subjekt.

I (9) vises et eksempel på brugen af den traditionelle regel; i (10) vises et eksempel på brugen af trykreglen:

(9) Min søster og jeg bor langt fra hinanden
(10) Min søster og mig bor langt fra hinanden

Som nævnt er brugen af oblik form som i (10) sproghistorisk set en forholdsvis ny foreteelse, med sikkerhed belagt fra begyndelsen af 1900-tallet og med rødder tilbage til slutningen af 1800-tallet (Pedersen 2017, Jensen 2018). Med hensyn til udbredelse og sociolingvistisk valør har brugen undergået forandringer op gennem 1900-tallet, hvor den har skiftet karakter fra overvejende at være associeret med lavstatus til efterhånden at blive brugt af sprogbrugere i alle sociale lag. For nogle sprogbrugere er brugen med oblik form den eneste naturlige mulighed. Ræsonnementet i hyperkorrektionsforklaringen er nu at nogle sprogbrugere har fået den opfattelse at oblik form er grim og ukorrekt i bestemte kontekster, også i tilfælde hvor oblik form er i overensstemmelse med den traditionelle norm, fx i paratagmer der ikke fungerer som subjekt, og i konstruktioner af den type der emnet for denne artikel – ergo *... fra min søster og **jeg*** og *til alle **de** der …*

Artikelfunktion

En alternativ forklaring på brugen af *de* snarere end *dem* i eksempler som dronningens er at *de* i eksemplerne slet ikke er et pronomen, men derimod en bestemt artikel (Brink & Lund 1975:664, Heltoft 1991:131-135, 1992:87-91, Hansen & Heltoft 2011:443). Analysen tager udgangspunkt i at det kun (som også vist i tabel 2 ovenfor) er ved 3. person pluralis man kan finde noget der tilsyneladende stemmer overens med nominativ. Den udtryksstørrelse der bruges i 'nominativ' foran relativsætninger er dermed formmæssigt den samme som man i forvejen ser i nominalsyntagmer med foranstillet bestemt artikel. Eksemplerne (11)-(14) er fra Hansen & Heltoft (2011: 443):

(11) med de unge
(12) for de færdige produkter
(13) giv mig lige de dér!
(14) Jeg foretrækker de der siger deres mening

I moderne dansk bøjes artikler ikke i kasus, og dermed falder spørgsmålet om kasusformer bort.

Subjektsrelativ

En tredje forklaring lægger til grund at der ér tale om pronomener i de pågældende konstruktioner, men at kasusformen kan være reguleret af den funktion fællesleddet ville have i relativsætningen (Mikkelsen 1911:242; Hansen 1965:108). Hvis fællesleddet er subjekt for verbalet i relativsætningen, kan det stå i nominativ. I (1) ovenfor er *de* således subjekt for *gør* i relativsætningen, jf. (15):

(15) […] de der gør en indsats i produktionen
[…] de gør en indsats i produktionen

Ideen er blevet afprøvet empirisk for gammeldansks vedkommende (Diderichsen 1941:140) og for moderne dansks vedkommende (Jørgensen 2000:183-188), dog med den konklusion at det ikke kan afgøres; se nærmere nedenfor.

Opsummerende om forklaringsforsøg

De tre forklaringsforslag har muligvis hver især noget for sig. Vi er dog mest tilbøjelige til at anse de to sidste som værd at forfølge. Som forklaringsmodel er hyperkorrektion forholdsvis problematisk i sig selv (se uddybning i Jensen 2018), og i det aktuelle tilfælde er det svært at forstå hvorfor sprogbrugerne kun skulle være hyperkorrekte i 3. person pluralis. 'Forklaringen' rejser dog det spørgsmål om ikke man bør undersøge sprogbrug (med henblik på kasusvalg) i andre typer situationer og genrer end henholdsvis journalistisk skriftsprog og konversation i interview. Man kunne forestille sig at brugen af *de* er særligt gældende i en situation hvor den talende eller skrivende er under et formelt eller officielt pres, fx netop i form af taler, som dronningens nytårstale. Vi kan kun hilse fremtidige undersøgelser af denne type tale- og skriftsprog velkommen.

Hvad de andre to forklaringsforslag angår, er der mere at komme efter, og vi må overveje hvad der taler for det ene og det andet. Hvor det ved "hyperkorrektionsforklaringen" taler imod hypotesen at det kun er

ved 3. person pluralis man kan se en alternation mellem to former, taler denne kendsgerning faktisk for artikelforklaringen. Hvis der var tale om en vekslen mellem to ægte kasusformer, nominativ (*de*) og oblik form (*dem*), skulle man vente at denne vekslen slog igennem ved alle[5] de kasusbøjede pronomener. Men man finder ikke en vekslen ved samtlige disse pronomener, fx *han* og *ham*, i denne type konstruktion (jf. **Lad os skrive til han der har skrevet artiklen*). Hvad angår det tredje forklaringsforsøg, er det som nævnt blevet forsøgt efterprøvet i to omgange. I sin undersøgelse af fænomenet i gammeldansk konkluderer Diderichsen (1941:140-141) at der er for få eksempler til at man kan afgøre om det er forhold i oversætningen eller i relativsætningen der afgør valget af kasusform. Han afviser altså ikke at der kan ligge en systematik bag alternationen, men afholder sig blot fra at tage stilling. I sin undersøgelse af distributionen af kasusformer ved pronomener ledsaget af relativsætning i Korpus DK87-90[6] kommer Jørgensen (2000:183-188) frem til at man finder eksempler på begge dele, altså nominativ såvel som oblik form ved subjekt og nominativ såvel som oblik form udenfor subjekt. Han konkluderer følgelig at man ikke kan påvise et system. Det er dog værd at genoverveje om der alligevel skulle være noget systematisk der motiverer alternationen. Hvis vi i stedet (som Hansen & Heltoft 2011:438 ff.) antager at sprogbrugerne navigerer i forhold til 2 forskellige systemer (et gammelt og et nyt), vil det ikke være mærkeligt at man nogle gange vil finde *de* og andre gange vil finde *dem* i den pågældende type konstruktion.

I vores materiale forekommer *de* snarere end *dem* nemlig stort set kun i forbindelse med relativsætninger der har eller kan have subjektsvikaren *der* på subjektspladsen, dvs. relativsætninger hvor fællesleddet er subjekt (hvis altså subjektspladsen er udfyldt), fx *Halvdelen af de, der har svaret*/*Halvdelen af de, som (der) har svaret*. Vi har kun fundet ét (tilsyneladende) eksempel (ud af i alt 136 med *de*, jf. tabel 2) som ikke er af denne type, nemlig skriftsprogseksemplet:

[5] Måske bortset fra 1. og 2. person singularis, hvor det svært at forestille sig restriktive relativsætninger, og ved pronomener efterfulgt af parentetiske relativsætninger vil man ikke forvente oblik form, jf. fx Hansen & Heltoft 2011:439; Schack 2016:223.

[6] En forløber for KorpusDK.

(16) Kunderne i OneLounge kan vælge enten en flex-ordning, hvor de betaler for de, som de bruger. Eller købe pakker med indbyggede rabatter fra 15.000 til 250.000 kroner, som de så selv kan disponere over.

Vi er dog tilbøjelige til at tro at formen *de* i eksempel 16 er en skrivefejl for *det*, for vi kan ikke finde en plausibel forløber til 3. person flertal (*de*/*dem*), heller ikke i den fulde kontekst. Singularisformen *det* giver derimod god mening: *... hvor de betaler for det, som de bruger*, svarende til en konstruktion med almen relativsætning: *... hvor de betaler for, hvad de bruger*.[7]

Noget kunne altså tyde på at der kan være et system, og at valget mellem *de* og *dem* her faktisk kan være et ægte kasusvalg. Men før vi tør udtale os håndfast om dette, skal det undersøges om den minimale/manglende forekomst af nominativ i konstruktioner hvor fællesleddet ikke er subjekt, kan skyldes at konstruktioner af denne type, er meget sjældnere end konstruktioner hvor fællesleddet ér subjekt.

Perspektivering

Tilskyndet af en debat om grammatik og sprogrigtighed i de første dage af 2017 har vi set nærmere på alternationen mellem *de* og *dem* i konstruktionen PRÆPOSITION + *de/dem* + RELATIVSÆTNING. Vi har i første omgang været interesseret i distributionen af *de/dem* i konstruktionen, og især i hvor udbredt formen *de* er. Vi har undersøgt de distributionelle forhold i to korpusser, og resultaterne viser at fænomenet ikke er særlig udbredt i disse. Vi har derudover set på de eksisterende forklaringsforsøg man kan finde i dansk forskning, og foretaget en første vurdering af i hvilken udstrækning disse forekommer rimelige. Arbejdet rejser dog en række yderligere spørgsmål, hvoraf vi allerede har antydet nogle undervejs i artiklen. I dette afsluttende afsnit ser vi på dem igen, et for et.

For det første er der et meget vigtigt spørgsmål der drejer sig om datagrundlaget. Vi har gjort os umage for at se på både tale og skrift, men

[7] Vi har dog ladet tvivlen komme den mistænkte til gode og har derfor medtaget eksempel 16 i vores beregning af andelen af nominativ kasus i forhold til oblik kasus.

tale er jo ikke bare tale, og skrift ikke bare skrift, men udtryksmåder der i begge tilfælde kan udfolde sig i mange genrer (se også Jensen 2014). Begge korpusser (det med tale og det med skrift) er karakteristiske ved at de hver især repræsenterer et begrænset antal genrer, nemlig henholdsvis det sociolingvistiske interview for talesprogskorpusset og de genrer man vil finde i aviser, for skriftsprogskorpusset. Det vil være interessant at undersøge andre typer tale og andre typer skrift. Måske vil sådanne undersøgelser føre til andre resultater end dem vi er nået frem til.

Et andet spørgsmål drejer sig om det sproghistoriske og det eventuelt kausale. Det antydes både i den sprogrigtighedsdebat der refereres i artiklens begyndelse, og i dele af litteraturen at der kan være tale om et fænomen der griber om sig. Man kan blandt andet få det indtryk – især af læserbrevsindlæg – at *de* i konstruktionen er noget ganske nymodens. Det har vi i denne artikel påvist ikke er tilfældet; tværtimod er fænomenet væsentlig ældre end visse af de andre konstruktioner der kan blive genstand for sprogrigtighedsdiskussioner (som oblik form i paratagmer der fungerer som subjekt, jf. eksempel (10), og oblik form ved sammenligninger med subjekt af typen *han er større end mig*). Det står ikke direkte i litteraturen at der er en kausal forbindelse mellem oblik form i de to typer der nævnes i parentesen, og oblik form i den konstruktion vi undersøger i denne artikel, men det fremgår af nogle af de overvejelser der fremlægges i litteraturen, at der alligevel ville kunne være en afsmitning fra alternationen mellem nominativ og oblik form i for eksempel paratagmer og *til de der*-konstruktionen; se for eksempel Hansen (1972:109-110), hvor ”lavprestigereglen”, dvs. den regel der favoriserer oblik form i fx paratagmer, bruges til at motivere hvorfor man kan finde *de* i *til de der*-konstruktionen. Af sproghistoriske grunde kan der dog ikke være en bevægelse den vej; *de* i ’vores’ konstruktionstype rækker tilbage til 1300-tallet, mens oblik form i paratagmer kun kan spores tilbage til 1800-tallet. Som kausal forklaring duer dette altså ikke. Det er dog ikke umuligt at hvor der ér mulighed for alternation, vil nogle sprogbrugere vælge *de* og ikke *dem* af de grunde Hansen nævner. Der er altså et interessant kompleks der involverer det kausale, men på ret forskellig vis: Dels i det lange diakrone perspektiv, hvor én type konstruktion fører til endnu en, dels

i et mere nutidigt perspektiv, hvor sprogbrugeren her og nu orienterer sig efter andre mønstre i samtiden.

Et tredje spørgsmål drejer sig også om det sproghistoriske. Det kan påvises at konstruktionen er kendt langt tilbage i tiden, faktisk helt tilbage til dengang hvor ikke kun 7 pronomener, men samtlige nominale ord (substantiver, adjektiver, pronomener og talordene 1-4) blev bøjet i kasus (Jensen 2011). Artikelforklaringen refereret ovenfor lægger blandt andet til grund at artikler (i modsætning til personlige pronomener) ikke kasusbøjes i moderne dansk. Men det forklarer ikke nødvendigvis hvorfor konstruktionen så forekommer allerede i 1300-tallet. I Jensen 2011 bruges eksempler som det citeret i (8) som belæg for at syntagmeopfattelsen er under forandring i gammeldansk – i retning af noget mere moderne hvor artikler netop ikke bøjes. Man vil dog kunne indvende at det er en lidt baglæns argumentation; det følger ikke automatisk af artikelanalysen at artikler er ubøjelige, i hvert fald er der ikke en universel tendens i den retning. Det behøver man ikke gå længere end til (ældre og moderne) tysk for at se.

Et fjerde spørgsmål handler netop om det komparative. Hvordan forholder det sig så i tysk, og i svensk og norsk? Kan forholdene i disse sprog føre analysen i frugtbar retning?

Vores undersøgelse giver altså anledning til en række yderligere spørgsmål. I denne artikel holder vi os til at skitsere problemområdet.

Litteratur

Brink, Lars & Jørn Lund (1975) *Dansk rigsmål, lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. København: Gyldendal.

Diderichsen, Paul (1941) *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.

Gregersen, Frans, Marie Maegaard & Nicolai Pharao (2015) The LANCHART Corpus. Jacques Durand, Ulrike Gut & Gjert Kristoffersen (red.) *The Oxford handbook of corpus phonology*. Oxford: Oxford University Press.

Hansen, Aage (1965) *Vort vanskelige sprog*. København: Grafisk forlag.

Hansen, Erik (1972/2001) Dr. Jekyll og Mr. Hyde i Dansk Grammatik. En filologisk skitse. Papir I, bunke 4:1-13. Henrik Galberg Jacobsen & Henrik Jørgensen (red.) *Glæden ved grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger*. København: Hans Reitzels Forlag

Hansen, Erik (1993) *Rigtigt Dansk*. København: Hans Reitzels Forlag:57-62.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Heltoft, Lars (1991) Talesprogets tale. Mette Kunøe & Erik Vive Larsen (red.). *3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:171-179.

Heltoft, Lars (1992) Topologiens plads i en sprogteori. Frans Gregersen (red.) *Lingvistisk festival (= Sprogvidenskabelige Arbejdspapirer fra Københavns Universitet* 2). København: Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab, Københavns Universitet:126-143.

Jacobsen, Henrik Galberg & Peter Stray Jørgensen (2013) *Håndbog i Nudansk* (6. udg., 1. opl.) København: Politikens Forlag.

Jensen, Eva Skafte (2011) *Nominativ i gammelskånsk – afvikling og udviklinger*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund & Syddansk Universitetsforlag.

Jensen, Eva Skafte (2014) Tale er tale, skrift er skrift. Om skriftsproget i de nye medier. *NyS* 46:11-38.

Jensen, Eva Skafte (2018) Norm, usus og korpus. Kasusvalg i paratagmer. Tanya K. Christensen m.fl. (red.) *Dansk til det 21. Århundrede – sprog og samfund*. København: U Press:171-182.

Jørgensen, Henrik (2000) *Studien zur Morphologie und Syntax der festlandskandinavischen Personalpronomina – mit besonderer Berücksichtigung des Dänischen*. Århus: Aarhus University Press.

Kirchmeier, Sabine (2017) *De der* eller *dem der. Nyt fra Sprognævnet* 2017/4:10-14.

Mikkelsen, Kristian (1911) *Dansk ordföjningslære med sproghistoriske tillæg*. København: Lehmann & Stages Forlag.

ODS = *Ordbog over det Danske Sprog*, 1918-1954. Ordnet.dk.

Pedersen, Karen Margrethe (2017) Syntaktiske oplysninger i dialektordbøger og store nationale ordbøger. Jan-Ola Östman m.fl. (red.). *Ideologi, identitet, intervention: Nordisk dialektologi* 10. Helsinki: Nordica, University of Helsinki:43-57.

Schack, Jørgen (2016) Appositionsforbindelser. Marie Herget Christensen m.fl. (red.). *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation* 23. København: Dansk Sprognævn:217-232.

Therkelsen, Rita (2003a) Hvad laver de der *her*'ere og *der*'ere egentlig? Peter Widell & Mette Kunøe (red.) *9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:273-284.

Therkelsen, Rita (2003b) Talesprogets og skriftsprogets bestemthedsparadigmer. Carl Bache m.fl. (red.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikatio*n 10 (= RASK Supplement 15). Odense: Syddansk Universitetsforlag:189-206.

Vi har ingen danskere her.

Om børn i ghettoens kategoriseringer af sig selv og alting ud fra det sted de lever

Jann Scheuer
Københavns Universitet

Denne artikel er baseret på en præsentation på det *17. møde om udforskningen af dansk sprog*, *MUDS 17* (11.-12. oktober 2018). Den handler om ghetto[1]-skolebørns kategoriseringer af mennesker, uddannelsesinstitutioner, muligheder i livet og meget andet med ghettoen som udsigtspunkt.

Artiklen tager udgangspunkt i *membership categorization*, dvs. samtaledeltageres kategorisering af socialt betydningsbærende gestalter i deres beskrivelser af den virkelighed de lever i (Sacks 1992; Sacks 1964; Sacks 1966). Sacks' kendte og paradigmatiske eksempel på beskrivende anvendelse af kategorisering er *The baby cried. The mommy picked it up*., som en korrekt beskrivelse af hvad det er der er foregået når beskriveren har set en kvinde løfte et vrælende lille barn op (1966). Sacks' påstand er at beskrivelsen hviler på et (potentielt uendeligt) antal kategoriseringer. Kvinden kategoriseres som mor, barnet som en baby (på engelsk typisk refererende til et familiemedlem dvs. som moderens baby) m.m. At der er tale om netop *picking up* og *crying*, følger af at det er "noget mødre gør" og "noget babyer gør" (Sacks 1966). Beskrivelsen forudsætter altså at beskriveren har et batteri af kategorier til rådighed og kender de sociale normer der er forbundet med dem. I forbindelse med den analyse er Sacks er blevet kritiseret for eklekticisme fordi beskrivelser hviler på a priori

[1] Ordet ghetto bruges i artiklen uden anførselstegn e.l. Det bruges i en almen betydning til forskel fra *indvandrer* med flere, som er gengivelser af elevernes tale.

viden i stedet for kommunikativ konstruktion af hvad der tæller som viden. Det sidstnævnte perspektiv er det Sacks ellers forfølger i sin videnskabelige karriere (denne diskussion udfoldes i Schegloff 2007).

Kritikken synes imidlertid at se bort fra at Sacks elaborerer sit synspunkt ved at definere beskrivelserne som *potentielt korrekte* (1966). Korrektheden opstår eller skabes altså; den er ikke iboende. Den forudsætter at en afsender og en modtager stiller op med kategorier og tilhørende betydninger der 'fungerer godt nok' til at sikre kommunikationen i den aktuelle situation (Garfinkel 1967, Heritage 1984). Hvis det giver tilstrækkelig mening at opfatte kvinden som en moder, er det det modtageren gør, og det er det afsenderen giver ham mulighed for at gøre (Grice 1975). Samarbejdet forudsætter på den ene side at der findes en social gestalt som en *moder*, men det bestemmer på den anden side også hvad en *moder* skal opfattes som i den aktuelle kommunikationssituation. Artiklen tager dette udgangspunkt, dvs. at kategorier og kategoriers betydninger med Hester & Eglins ord er *occasioned* (1997a; 1997b). Samtaledeltagere stiller op med på forhånd givne sæt af kategorier, men det forhandles altid hvad de *betyder denne gang* (Hester & Eglin 1997a; Hester & Eglin 1997b; Tranekjær 2015; Watson 1997).

I artiklen diskuteres kategorier som niendeklasse-elever i en folkeskole i en ghetto beskriver deres verden ved hjælp af. Artiklen viser at stedslig placering er en grundlæggende kategori og at elevernes beskrivelse af sociale gestalter af forskellige art ofte udføres med udgangspunkt i en fundamental skelnen mellem placering inden for og uden for ghettoen. Denne skelnen har vide implikationer for hvordan mange andre kategorier betydningsudfyldes. Artiklen viser desuden hvordan hvordan kategorierne forhandles mellem eleverne og deres lærere og vejledere sådan at forskellige beskrivelser af verden promoveres.

Ghettoen kaldes i artiklen *Liljevangen* og den er placeret i den omgivende by, Stroby, ligesom Bispehaven er i Århus, Vollsmose i Odense, Mjølnerparken i København m.fl. Den er administrativt og geografisk en del af den større by.[2]

[2] Forfatteren erklærer hermed at data er anonymiseret og er blevet behandlet i overensstemmelse med gældende lov om databeskyttelse.

Data: rådgivningssamtaler om uddannelsesplan

Artiklens data er transskriptioner af optagelser af rådgivninger; det er samtaler mellem elever af "anden etnisk herkomst" og en uddannelsesvejleder (og en lærer, se uddrag 5-10 herunder). Emnet for samtalerne er elevernes uddannelsesplaner, dvs. et dokument elever skal skrive, om deres planer for uddannelse efter niende klasse (Undervisningsministeriet 2014). Optagelserne er udført som led i LaPUR-projektet (Language and Place in Urban and Rural Societies) (LaPUR 2014-2018).

Eksempel: *Indvandrere* og *ingen danskere her*

Uddrag 1 herunder er et simpelt og indledende eksempel på kategorisering. Moussa fortæller om at Liljevangen-drengene i forbindelse med et besøg på en skole uden for Liljevangen har minglet med nogle *danskere* og haft en god oplevelse ud af det (Se transskriptionstegn sidst i artiklen).

Uddrag 1

```
1 M    også fordi os indvandrere vi kan godt lide at snakke med dem
2 M    forstår du fordi vi har vi har ikke nogen danskere HER
3 V    mm
4 M    jamen vi snakker med dem vi hygger os og sådan noget
5 V    mm
6 M    men de var flinke dem der var derovre også
7 V    ja
8 M    og vi snakkede
9 V    ja
10 M   snakkede GODT
```

Moussa taler om *indvandrere* og *danskere*, som er medlemmer af kategorier som mennesker, mennesker af en national herkomst, mennesker af en etnisk herkomst. Der sættes et skel mellem *dem* og *vi* og mellem *her* og *der(ovre)*, inden for og uden for Liljevangen. (Ord i kursiv i artiklen er citater af data.)

Elevernes kategorier

Eleverne trækker i det hele taget, som Moussa herover, på et repertoire af kategorier. Herunder opremses nogle af dem.

Steder: *her*, *der*, *Liljevangen*, *Stroby* m.fl.

Mennesker: *os, dem, danskere, indvandrere, én fra Liljevangen, de der perkere fra Liljevangen, folk med en anden baggrund* m.fl.

Skoler: *indvandrerskole*, *dansk* skole, *blandet* skole, *gymnasium*, *folkeskole* m.fl.

Viden: *ting du ikke ved*, *ting andre mennesker ved*, *normal viden på min alder*, *ting mennesker du møder i gymnasiet ved*, *faglig viden* m.fl.

Betegnelserne i kursiv er deltagernes betegnelser for kategorier; det er citater af ordlyd i transskriptionerne. Betegnelser i normal skrift er ikke præcise citater, men kategorier som deltagerne påviseligt taler om. Eleverne betegner visse skoler som *danske* og visse skoler som *blandede*. (Se Schegloff 2007 om påviselighed af kategorier som samtaleemner.)

Den øverste af disse, steds-kategorien, er gennemsyrende og central for betydningen af de andre kategorier. Det illustrerer uddrag som de nedenstående (og mange andre som diskuteres senere).

***Danskers*teder og *indrervandrers*teder**

Danskere og *indvandrere* knyttes til forskellige steder: henholdsvis inden for Liljevangen og uden for, herunder blandt andet i den omgivende by, Stroby. Ismael siger:

Uddrag 2

```
1 I   ja altså der var danskere på vores hold ((af elever på skolebesøg))
2 V   mm
3 V   var der nogen der kom fra Stroby
3 I   ja jeg tror at alle sammen ((dvs. danskerne)) kom fra Stroby
4 I   og sådan nogle der er lige ved siden af
5 I   Stroby [altså lidt UDEN for Stroby
6 V          [mm (.) mm
```

*Danskers*tederne er *Stroby*, *lige ved siden af Stroby* og *lidt uden for Stroby*. Man kan bemærke at der trækkes på hvad der kunne kaldes ”ulogiske eksklusioner”. Én er at alle eleverne fra Liljevangen også er danske statsborgere, men alligevel aldrig omtales som *danskere*.

En anden er, fordi Liljevangen i formelle og administrative termer er en del af Stroby, den kategoriske skelnen mellem Liljevangen og Stroby. Logisk set burde *danskere* inkludere *indvandrerne* og *Stroby* inkludere *Liljevangen.* Men sådan tales der ikke i vejledningerne. At være *indvandrer* og bo i *Liljevangen* konstrueres som en udgrænsning fra det *danske*. At *Liljevangen* omvendt er *indvandrernes* sted, demonstrerer et uddrag som det nedenstående. Emnet er skoler, og der tales om hvilket skole-ønske Sahar skal skrive i sin uddannelsesplan.

Uddrag 3

```
1 S   det=jeg VED bare i hvert fald det skal ↓ikke være
2 S   [skole i Liljevangen]
3 V   nej=
4 S   =det skal det ikke
5 V   nej (1.0) hvorfor (1.1)
6 S   ehm: for at være ærlig så vil jeg gerne altså
      (0.9)     sådan ↑UD
7 V   mm
8 S   eh: her[fra alt[så jeg vil gerne være sådan (1.2)
9 V          [mm     [ja
10 S  altså jeg ↑SYNES der er mange indvandrere
11 S  og sådan noget (.) det LÆRER man jo ikke noget af
12 S  jeg synes man: (.) altså du lærer mere
13 S  hvis du er sådan omgivet
14 S  du du ved a- af danskere og sådan noget
15 V  mm
16 S  det f- for de er jo: de er [vant
17 V                             [mm
18 S  til at snakke [dansk og sådan
19 V                [god
20 V  ja GOD ide (.) god ↑ide
```

Mangel-perspektivet

Liljevangen omtales generelt i et mangelperspektiv. I uddrag 1 omtaler Moussa Liljevangen som et sted hvor der mangler *danskere* at tale med – hvad *indvandrererne* gerne vil. I uddraget ovenfor tales der om en skole der er beliggende i Liljevangen, en skole som en anden elev karakteriserer som en *indvandrerskole*. Denne siger *hvis jeg bliver ved med at gå i en indvandrerskole kommer jeg ikke til virkelig at udvikle mig*.

Sahar er ikke i tvivl om hvad hendes uddannelsesønske ikke skal være. Hun vil ikke gå på den skole der ligger i Liljevangen; hun vil gerne *ud herfra* og gå på hvad der i andre samtaler kaldes en *dansk skole*. Den årsag hun angiver, har at gøre med mangler. Man lærer ikke at *snakke dansk* når man er omgivet af *indvandrere*. Liljevangen omtales altså som et sted hvor der ikke tales *dansk* som det tales af *danskere*. Sproglig kunnen (og viden, se herunder) er relateret til sted; man opnår den ved at komme *ud*. Til forskel fra at lære *ikke noget* (linje 11) som man gør mellem indvandrere, lærer man *mere* af at være blandt *danskere*. Uddraget demonstrerer det primat det har for eleverne at være iblandt *danskere*.

Hvem siger hvad? Simpelt eksempel på forhandling af kategorier
En pointe i denne artikel er at eleverne og vejlederne forhandler brugen af kategorierne og den beskrivelse, eller konstruktion, af verden de indgår i. Et simpelt eksempel på det er at brugen af de ovenævnte betegnelser for kategorier fordeler sig meget asymmetrisk. Herunder vises det hvem der bruger betegnelser som de ovenstående.

Elever bruger

- Højfrekvent *indvandrer*
- Flere gange *én fra Liljevangen, perker fra Liljevangen*
- Højfrekvent *dansker, danskere* (nominer)
- Højfrekvent *dansk, danske* (adjektiver, beskrivere i hypotagmer)
- Ofte stedskategorier med betydningen inden for/uden for Liljevangen

Vejledere bruger

- Aldrig *indvandrer*
- Aldrig *én fra Liljevangen* e.l.
- Meget sjældent *dansker, danskere* (nominer)
- Med lav frekvens *dansk, danske* (adjektiver, beskrivere i hypotagmer)

- Ofte stedskategorier med betydningen inden for/uden for Liljevangen

I et kategoriseringsperspektiv, er det ovenstående ikke kun et spørgsmål om forskelle i frekvensen af ord. Det skal tages i betragtning hvad kategorierne bruges til: at producere *potentielt korrekte beskrivelser* – meningsfulde, men ikke nødvendigvis korrekte beskrivelser (Sacks 1992). Det er en forhandling om hvordan virkeligheden kan portrætteres eller konstrueres. På den baggrund kan man sige at vejlederne anerkender at man meningsfuldt kan tale om at noget er *dansk* og at diverse egenskaber og fænomener kan karakteriseres som *danske*. Men de støtter ikke en beskrivelse af mennesker som er baseret på en kategorisk skelnen mellem identiteter defineret ved herkomst og etnicitet. Til gengæld er elever og vejledere enige om at beskrivelser af mange ting kan baseres på en grundlæggende kategorisk distinktion mellem inden for og uden for Liljevangen. Det demonstreres yderligere i analyserne herunder.

Forhandling af kategorier: *Hvordan gik det i det (danske) gymnasium*?
Forhandlingen af kategorier udføres i brugen af termer, men den udføres også i interaktivt arbejde hvor kategoriers betydninger bestemmes tur for tur. Det kan foregå som i uddraget herunder hvor Zahraa og vejlederen trækker i hver sin retning. Zahraa har været en uge på besøg på et gymnasium uden for Liljevangen.

Uddrag 4

```
1 V   okay hvordan gik det i [gymnasium uden for Liljevangen]
2 Z   ehm: jeg synes det var en god gymnasium (.)
3 Z   fint samarbejde fin undervisning søde elever søde lærere
…
4 V   og hvordan synes du med de: ny kammerater du har mødet derovre
5 Z   eh: ELEVERNE=synes jeg=de er virkelig SØDE de eh: respekterer folk
      (.)
6 Z   selv om hvis de er (.) kommer fra et andet ↓baggrund
7 V   ehm
8 Z   ehm ja de: de ehm: kan godt lide at kommunikere med andre ↑folk
9 V   ja
10 Z  at de ikke sån de er ikke imod andre kigger op og ned på en per↑SON (.)
11 Z  søde nok
```

Zahraa taler indledningsvis om *søde elever*, dvs. om en ubestemt mængde af elever (linje 3). Der er tale om en *danskerskole*, så disse er hvad Liljevangen-eleverne kalder *danskere*. Vejlederen taler i sin respons om *de ny kammerater du har mødet*, dvs. om en nær, ligeværdig og personlig relationel mellem Zahraa som individ (*du*) og en afgrænset mængde elever, dvs. nogle bestemte elever på skolen *derovre*. *Kammerater* er en tendentiøs betegnelse; man får næppe ligefrem kammerater på en uge, når man er på besøg i et *dansk* gymnasium.

I sin respons ækvivalerer Zahraa vejlederens *de ny kammerater* med *eleverne*. Hun indfører som emne ikke en bestemt gruppe, men alle skolens elever (linje 5, med en sætningskonstruktion der kan tolkes som en kløvning der koder *eleverne* som sætningens fokus (Herget 2018; 2019)). Sig selv refererer hun ikke eksplicit til, men implicit som et medlem af kategorierne *folk ... fra et andet baggrund*, *andre folk*, *andre* og til sidst, generisk, *en person* (hhv. linje 5-6, linje 8 og linje 10). Der er en stigende grad af ubestemthed i Zahraas referencer til sig selv; konturerne af de kategorier hun omtaler sig selv implicit som medlem af, bliver mere og mere utydelige.

Der er også en bevægelse i de relationstyper (eller kategorier) der omtales. Vejlederens ligeværdigheds- og nærhedsudtryk, at *møde kammerater*, afløser Zahraa med udtryk som *respekterer folk selv om (!) de kommer fra et andet baggrund*, *kan lide at kommunikere med andre folk* og *er ikke imod andre* og *kigger (ikke) op og ned på en person*. Dette sidste har formentlig at gøre med at Zahraa går i Hijab (tørklæde og lang dragt). Det kunne være en reaktion hun har mødt fra *danskere*. Relationstyperne, eller kategorierne, bliver i karakter mere og mere asymmetriske. Uanset at Zahraa jævnt hen taler om inklusion, er selve relationstyperne asymmetriske. Hvad hun fortæller, er at *eleverne* opfører sig anderledes end de kunne have gjort i mødet med en fremmed. Hun refererer i realiteten i stigende grad til sig selv som fremmed og udgrænset – og etnisk: Hijab er et etnisk kropstegn hos folk fra en *anden baggrund* (om tegn på kroppen og social identitet, se Søndergaard 1996). Zahar afmonterer skridt for skridt, kategori for kategori, vejlederens optimistiske beskrivelse.

Familie-vejledning: Kategorier af viden i relation til sted

Herunder vises og analyseres et sidste og mere komplekst uddrag af forhandling af kategorier. Der er nu tale om data fra en familie-vejledningssamtale. Deltagerne er en elev, Saamia (S), en lærer (L), en vejleder (V) og Saamias mor (M). Samtalen kredser om kategorier af viden og steder. Det overordnede emne er Saamias uddannelsesparathed, dvs. hendes parathed til at komme på gymnasium. Efter de ministerielt udstukne regler skal denne baseres på en vurdering af elevens a) karakterer b) personlige modenhed og c) almene viden (Undervisningsministeriet 2014).

Uddrag 5

```
1 L  vi er ikke i TVIVL om at du er EGNET
2 L  til at gå i gymnasiet ((Saamia vil på gymnasium))
3 L  det handler bare om
4 L  at du måske skulle give dig et år mere (1.0)
5 L  at udvikle dig i og åbne øjnene op
6 L  for en verden som ikke hedder Ros- ((Rosenvænget, gade i Liljehaven))
7 L  eller Solbakkeskolen ((Saamias skole, i Liljevangen))
8 L  og som er sådan lidt UD af (.) Liljevangen(2.0)
9 S  okay ((tøvende))
```

Hvad den første parameter angår, er Saamia *egnet* og parat. Hendes karaktergennemsnit opfylder de gældende krav. Den omstændighed er hvad der ligger bag det fravær af tvivl læreren giver udtryk for på skolens vegne (*vi*). Men hvad modenhed og almen viden angår har skolen reservationer. Saamia opfordres indgående til at bruge et år på at orientere sig ud af Liljevangen, dvs. tage tiende klasse uden for Liljevangen for at styrke sin modenhed og sin almene viden (linje 5-8). Hvad kategorier af steder angår, kan man lægge mærke til at læreren bruger en temmelig præcis stedsreference; hun zoomer helt ind på en bestemt adresse, en bestemt gade (linje 6) hvor Saamia og hendes familie bor. Som påpeget af Schegloff, er stedsreferencer betydningsbærende (1972). Det handler her ikke bare om at Saamia skal se ud af Liljevangen, men også familien som geografisk sted. Det kan læses som en implicit reference til en livspraksis hvor pigerne opholder sig – eller holdes – derhjemme.

Læreren udfolder derefter synspunktet. Nogle kategorier af viden introduceres.

Uddrag 6

```
10 L   fordi at som vi også snakkede med dig
11 L   Marianne altså eh ((leder af overbygningen))
12 L   der er mange ting du ikke VED (.) ik os
13 S   ja
14 L   som som man som de andre unge mennesker ((dvs. danskere))
15 L   du møder på gymnasiet de VED (1.0)
```

Årsagen til at Saamia skal orientere sig ud af Liljevangen og familien, er kategorier af viden: *mange ting* Saamia ikke *ved* (linje 12), men som de *andre unge mennesker* i gymnasiet *ved* (linje 14-15). Her er tale om *danskere*, for gymnasiet er en *danskerskole*. Kategorier af viden følger kategorier af steder og etnicitet. Herefter følger som vist i uddraget herunder en uhyre kompleks forhandling af kategorier af viden.

Uddrag 7

```
16 S   åh de ved andre ting som jeg ikke s-
17 S   altså på min alder er normalt at vide men jeg ikke gør
18 S   det forstår jeg godt men
19 L   men der vil blive diskuTERET
20 L   og det vil tage ud- blive taget [udgangspunkt i
21 S                                   [ja
22 L   en en viden viden (.) i de faglige ting derovre
23 L   jeg tænker ikke kun det SOCIALE
24 L   men jeg tænker også i de FAGlige fag
```

I linje 17 introducerer Saamia en ny kategori: *normal viden på min alder*. *Min alder* refererer ikke til et tal, det refererer til en livsfase: teenager (Saamia er 15 år) (Baker 1984; Sacks 1964; Schegloff 2007). Saamia taler om hvad teenagere *normalt* ved. En underliggende diskurs i dette er potentielt den almene stereotype idé i den danske offentlighed at etniske teenagepiger kun har den – i en 'dansk' kontekst, fx på et gymnasium – utilstrækkelige sociale kompetence man får når man går hjemme i en etnisk (muslimsk) familie og dens for pigers vedkommende meget restriktive miljø (angående denne form for kategorisering, se West & Fenstermaker 2002). Hvad der potentielt foregår, er derfor at Saamia ækvivalerer denne manglende sociale kompetence med den viden læreren har sagt at de *danske* studerende har (uddrag 6). At dette potentiale findes, viser sig i at

læreren responderer på det; hun insisterer på ikke kun at have talt om *det sociale*. Synspunktet er derfor at der vil blive *taget udgangspunkt i*, i de faglige diskussioner, også i en viden som ikke er relateret til *det sociale* (23), nemlig den viden som læreren hele tiden har talt om: den der er relateret til en stedslig orientering: den viden som *danskerne* der bor uden for Liljevangen, har. I parafrase kan lærerens udsagn udtrykkes som: "Hvis du insinuerer jeg kun tager udgangspunkt i en stereotyp opfattelse af etnicitet og social kompetence, tager du fejl; det gør jeg ikke. Jeg taler om geografi. Jeg taler om den viden jævnaldrende uden for og inden for Liljevangen har."

Strategisk oversættelse af dansk samtale til arabisk

Som nævnt deltager Saamias mor, som ikke taler dansk, i samtalen. Ved en administrativ fejl er der ikke indkaldt en tolk til samtalen, så Saamia tolker fra dansk til arabisk for sin mor. Det gør hun i uddrag 8-9 herunder, som følger umiddelbart efter uddrag 7 herover. (Tusind tak til Hinde Hadj Abderrahmane og Mustafa Kamal for oversættelse af arabisk og transskription på dansk).

Uddrag 8: oversat fra arabisk

```
25 S   hun ((dvs. lærer)) siger at du ((dvs. Saamia))
26 S   skal være voksen først
27 S   du er umoden
28 S   og det er ikke nok med karaktererne
29 S   du skal også forstå verden
30 S   og du har brug for [3]bla bla bla
31 S   jeg synes at du skal over og se tiende klasse
32 S   men hvad synes du ((dvs. Saamia))
33 S   jeg ((Saamia selv)) har besluttet mig så bla bla
```

Saamias tolkning indeholder intet om kategorier af viden og sted, dvs. ingenting der udfordrer familien og Liljevangen som centrum og udsigtspunkt for Saamias erhvervelse af adækvat viden. (*Over at se tiende klasse* i linje 31 har at gøre med at besøge en tiendeklasse på en folkeskole der ligger uden for Liljevangen. Det forslag har læreren fremført tidligere i samtalen.) Der foregår her en forhandling af kategorier udført gennem selektiv tolkning. Geografisk definerede kate-

[3] Dette er et faktisk ord i arabisk der er oversat til dansk. Saamia siger ikke 'bla bla bla' eller tilsvarende, hun bruger et ord der bedst kan oversættes sådan.

gorier af viden er udeladt. Til gengæld formidles de bedømmelsesparametre der ligger ud over det akademiske: almen viden og personlig modenhed (linje 27, linje 29).

Moderen svarer på Saamias tolkning som vist herunder. Hun accepterer ikke relevansen af andre bedømmelsesparametre end karakterniveauet, men insisterer på karakterer i sig selv som tilstrækkelig bedømmelsesparameter.

Uddrag 9: oversat fra arabisk

```
34 M   hvad er grunden til at tage tiende
35 M   du har jo gode karakterer
36 M   sig til dem jeg vil ikke tage tiende
37 M   hvorfor skal jeg tage tiende
38 S   de siger at jeg er umoden
39 M   fortæl dem men mine karakterer er jo gode
40 M   så det er et bevis
41 S   de siger at jeg er umoden
42 S   jeg har fortalt dem at jeg føler mig
43 M   fortæl dem jeg ved jeg forstår jeg læser
44 M   jeg går på nettet
45 M   jeg ved jeg er bekendt med alt
46 M   jeg taler med min mor om alt og ved alt
47 M   hvad er grunden til at tage tiende så
```

Moderen tager, selv om Saamia ikke har oversat talen om sådanne, en stedsafhængige kategori af viden op: læring i hjemmet og familien. Hun argumenterer for at denne er (endda mere end) tilstrækkelig. På grund den er Saamia *bekendt med alt* og *ved alt* osv. (linje 43-46).

Hvad angår Goffmans *production format*, systemet af former for deltagelse i interaktion, bliver samtalen temmelig kompleks for Saamia her, hun kommer til at befinde sig i et krydsfelt mellem de deltagerpositioner som i Goffmans (Goffman 1981).

animator: den der artikulerer turen, lægger stemme til den

author: den der bestemmer turens formulering

principal: den der ”står bag” turen, er ansvarlig for turen, og hæfter for dens indhold.

Moderen optræder, eller insisterer over for Saamia på at optræde, som author af Saamiaas tale: Hun producerer ordlyd til en ret omfattende tale Saamia skal være animator for, dvs. producere: *jeg vil ikke tage tiende* osv. (linje 36-37, linje 39-40 og linje 43-47). Turene er argumenterende; Saamia bliver forsøgt sat til at protestere mod bedømmelsesprincippet, mod at umodenhed er relevant (fx linje 39-40) og i det hele taget en korrekt bedømmelse af Saamia (linje 43-46). Samtalen mellem moder og datter er eksalteret her; stemmerne er høje og følelsesfulde, og der er en understrøm af at Saamia bliver behandlet som om hun var ansvarlig for hvad læreren siger, principal, selv om hun mere objektivt betragtet kun er animator, fordi hun tolker.

Det udsigtspunkt for læring som moderen promoverer, er præcis hvad læreren har frarådet. Alt i alt skubbes Saamia som formidler af modsatrettede ideer om hvad viden er, hvad modenhed er, og hvad parathed til gymnasiet er, ind i et konfliktfyldt kommunikativt rum. Hun håndterer situationen på samme måde som før: ved hjælp af en strategisk tolkning der udelader visse videnskategorier, se uddrag 10 herunder.

Uddrag 10

```
48 S   ja okay
49 V   men hvad det hvad hvad siger [MOR
50 S                               [eh
51 S   ehm: det var: så ( )
52 S   hun synes heller ikke at altså:
53 S   hvad skal jeg sige hun er min mor
54 S   være altid MED mig
55 S   hun synes at (uf) altså
56 S   jeg ikke har brug for tiende klasse (.) men
57 V   vi er bekymrede for om du er moden nok
```

Her bruger Saamia sin mulighed for at være author, dvs. for at bestemme hvad hun siger, og dermed hvad der skal formidles. Moderens indvendinger mod det kardinalpunkt Saamia peger på hele tre gange, nemlig *umodenhed*, formidles ikke (uddrag 8 linje 27, uddrag 9 linje 38 og linje 41). Moderens insisteren på at akademisk viden, karaktergennemsnittet, er nok, formidles ikke. Hvad der derimod formidles, er at moderen er *med* Saamia, dvs. støtter op

om beslutninger som Saamia træffer (linje 54). Saamia fremstiller her sig selv som protagonisten, som den der selv vælger hvad hun vil uddannelsesmæssigt. Det er ikke en særlig præcis beskrivelse af hvad der er foregået mellem hende og moderen, men den er i overensstemmelse med loven om uddannelsesplaner, nemlig at eleverne skal vælge uddannelser selv og skrive planen selv (Undervisningsministeriet 2014; Education 2018). Saamia beskriver sin og moderens samtales indhold så det er absolut spiseligt for skolesystemets repræsentanter.

I det hele taget er Saamias deltagelse en balanceakt. Ved at løbe slalom mellem at være animator, author og principal gengiver hun strategisk, i hvad der for moderen og skolens repræsentanter tager sig ud som en tolkning, sæt af kategorier som parterne kan acceptere.

Uddragene viser den store kompleksitet i de inkommensurabelt definerede positioner eleverne undertiden skal håndtere. Foruden en veritabel storm af kommunikative deltagerroller, skal Saamia også håndtere en dobbeltsidig loyalitet (eller lydighed): loyalitet overfor familien og loyalitet over for skolen.

Konkluderende

De ovenstående analyser fører til de følgende konklusioner.

Deltagerne i vejledningssamtalerne: niendeklasse-eleverne, deres uddannelsesvejledere, deres lærere og potentielt deres familier (idet der dog kun analyseres én samtale med deltagelse af én mor) – beskriver deres verden med kategorier der er fundamentalt struktureret efter en binær modsætning mellem steder, dvs. efter om noget befinder sig i den ghetto eleverne bor i, Liljevangen, eller uden for denne.

Også aspekter af identitet som nationalitet og etnicitet beskrives med stedskategorierne som et fremtrædende omdrejningspunkt.

Liljevangen beskrives i et mangelperspektiv, hér er ingen *danske* jævnaldrende som eleverne kan snakke med, hygge sig med og lære ordentlig dansk af m.m. At være blandt *danskere* er en knap ressource. At være blandt andre *indvandrere* og gå i skole i Liljevangen som perspektivløst. Eleverne insisterer generelt på en fortsat skolegang uden for Liljevangen på *danske* eller *blandede* skoler.

Kategorierne og deres implikationer er under konstant forhandling. At det har negative implikationer at bo i og komme fra Liljevangen, er der generel enighed om blandt elever og vejledere. Eleverne beskriver implikationerne af deres etniske herkomst som problematiske eller potentielt problematiske i det omgivende samfund; diskrimination som stereotyp reaktion fra dette er en underliggende diskurs, om den så finder sted eller ej – hvad den langt fra altid gør i beskrivelserne af møderne med jævnaldrene uden for Liljehaven. Men relevansen af etnicitet er ikke afklaret. Lærerne udfordrer jævnt hen en opfattelse af etnicitet som en determinerende faktor og læner sig mere i retning af den stedsbaserede kategorisering af determinerende faktorer: om noget, og herunder eleverne, befinder sig uden for eller inden for Liljevangen og orienterer sig ind i eller ud af Liljevangen.

Undersøgelsen peger væk fra en forestilling om unge etniske beboeres tiltrækning til et ghetto-baseret 'parallelsamfund'. Niendeklasses-eleverne vil ud, og de ser en ublandet positiv værdi i at komme ud blandt 'danskere', dvs. i at komme ud af ghettoen og blive integreret i det uden for beliggende 'danske samfund', og de ser en ublandet perspektivløshed i at blive.

Transskription

`((xxx))`	beskrivelser, fx af skift i blikretninger og fysiske bevægelser
`[xxx xxx`	overlappende tale
`xx:`	forlængelse
`xx-`	selvafbrydelse
`VERSALER`	tryk, øget volumen
`(x.x)`	pauser, varighed målt i sekunder
`(.)`	kortere pauser, varighed ikke målt
`( )`	tale kan ikke forstås
`=`	sagt uden mellemrum
↑	lokalt stigende tone
↓	lokalt faldende tone
`V`	vejleder
`L`	lærer
`M m.fl.`	initial for elevs navn (Her for Moussa)

Litteratur

Baker, Carolyn D. (1984) The ”search for adultness”: Membership Work in Asolescent-Adult Talk. *Human Studies* 7:301-23.

Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology.* Cambridge: Polity Press.

Goffman, Erving (1981) *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Grice, H. Paul (1975) Logic and conversation. P. Cole & J.L. Morgan (red.) *Syntax and semantics: Speech acts. Volume 3.* New York: Academic Press.

Herget, Marie (2018) Ændringsblindhedseffekter af sætningskløvning i dansk. Indlæg på 17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.

Herget, Marie (2019) personlig kommunikation.

Heritage, John (1984) *Garfinkel and Ethnomethodology.* Cambridge: Polity Press.

Hester, Stephen & Peter Eglin (1997a) Membership Categorization Analysis: An Introduction. Stephen Hester & Peter Eglin (red.) *Culture in Action. Studies in Membership Categorization Analysis*. Washington D.C.: University Press of America.

Hester, Stephen & Peter Eglin (red.) (1997b) *Culture in Action. Studies in Membership Categorization Analysis*. Washington D.C.: University Press of America.

LaPUR (2014-2018) LaPUR. Language and place. Linguistic Variation in Urban and Rural Denmark.

Sacks, Harvey (1964/1992) *Lecture 6. The MIR membership categorization device.*

Sacks, Harvey 1966/1992) *Lecture 2. The baby cried. The mommy picked it up.*

Sacks, Harvey (1992) *Lectures on Conversation.* Cambridge: Blackwell.

Schegloff, Emanuel A. (1972) Notes on a Conversational Practice: Formulating Place. D. Sudnow (red.) *Studies in Social Interaction*, New York: The Free Press.

Schegloff, Emanuel A. (2007) A tutorial on membership categorization. *Journal of Pragmatics* 39:462-82.

Søndergaard, Dorte Marie (1996) *Tegnet på kroppen. Køn: koder og konstruktioner blandt unge voksne i akademia.* København: Museum Tusculanum.

Tranekjær, Louise (2015) *Interactional Categorization and Gatekeeping.* Bristol: Multilingual Matters.

Undervisningsministeriet (2014) *Bekendtgørelse nr. 839 af 30. juni 2014 om uddannelsesparathedsvurdering, uddannelsesplaner og procedurer ved valg af ungdomsuddannelse*.

Undervisningsministeriet (2018) *Uddannelsesguiden*.

Watson, Rod (1997) Some General Reflections on ’Categorization’ and ’Sequence’ in the Analysis of Conversation. S. Hester & P. Eglin (red.) *Culture in Action. Studies in Membership Categorization Analysis*. Washington D.C.: University press of America.

West, Candace & Sarah Fenstermaker (2002) Accountability in action: the accomplishment of gender, race and class in a meeting of the University of California Board of Regents. *Discourse & Society* 13:537-63.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Akademisk sprogs metaforicitet

Irene Simonsen
Syddansk Universitet

På både dansk og tysk anvendes rumlig og optisk metaforik til at begrebsliggøre den videnskabelige undersøgelses processer. Det kan ske i overtydelig, håndgribelig form, der næsten lader en føle murstenene eller kikkerten i hænderne, når en akademisk tekst ”bygger bro mellem felter” eller ”etablerer en linse” eller en ”hermeneutisk fortolkningsbricolage” (eksempler fra data). Oftest sker det dog i så etablerede, konventionelle former, i ’døde metaforer’ eller reminiscenser af metaforer, at denne ’skjulte’ metaforicitet (Jf. Graefen 2009:152) reciperes upåagtet. Det er dette lag i akademisk sprog, som undersøgelsen her har fokus på, og det er et fokus, der er begrundet i de udfordringer, som denne metaforicitet kan give for tyske modersmålstalende, der lærer dansk og har behov for at skrive tekster på akademisk dansk. Baggrund for undersøgelsen er en iagttagelse af, at metaforicitet er et af de træk, der adskiller danske tekster, som er skrevet af BA-studerende med tysk som modersmål (L2-dansk), fra tekster skrevet af danske studerende (L1-dansk) i den forstand, at de tyske studerende enten undgår brug af eller afviger i deres brug af bestemte metaforiske vendinger på dansk eller vælger andre metaforiske former end de danske modersmålsbrugere (Simonsen 2016). Lys- og synsmetaforer anvendes fx i de L2-danske tekster enten slet ikke eller med både mindre frekvens og mindre variation end i de L1-danske tekster[1], mens omvendt frekvensen for

[1] Eksempelvis anvendes i de L2-danske tekster kun verberne *se*, *betragte* og *kigge på*, mens disse suppleres og varieres med bl.a. formuleringerne *kaste lys over*, *give indsigt i*, *give indblik i* og *belyse* i de L1-danske tekster.

verber som *basere* og *støtte*, der udspringer af forestillingen om det videnskabelige arbejde som en byggeproces, er større i de L2-danske tekster. For at undersøge om denne anderledes brug kan forklares med transfer fra tysk og skyldes forskel mellem dansk og tysk frem for et akademisk novice-niveau hos de tyske studerende, sammenlignes i denne undersøgelse to sæt 'ekspert'-tekster, nemlig ph.d.-resuméer på hhv. L1-tysk og L1-dansk. Den metaforicitet, som undersøgelsen koncentrerer sig om, kan tilbageføres til to centrale metaforer, nemlig på den ene side videnshuset eller viden som en bygning og på den anden side erkendelse som syn og lys, dvs. der er fokus på ordformer, som kan tilbageføres til hhv. et rumligt-haptisk og et optisk-visuelt billedfelt. I artiklen præsenteres – efter en redegørelse for undersøgelsens teoretiske og metodologiske grundlag og de data, der ligger til grund – resultaterne af en frekvensundersøgelse af 49 ordstammer og en grundigere undersøgelse af to af disse, *se* og *basere*.

1. Teoretisk baggrund

Teoretisk bygges her først og fremmest på Fandrych (2005, 2008), Rheindorf (2016) og Graefen (2009), som tilgår metaforicitet i akademisk sprog fra et funktionelt-pragmatisk perspektiv og også har interessen for det fremmedsprogsdidaktiske til fælles.

Betegnelsen "akademisk sprog" anvendes som pendant til disse forskeres brug af "allgemeine Wissenschaftssprache" (jf. også Graefen&Moll 2011), en betegnelse, der dækker den delmængde af videnskabeligt sprog, som ellers består af dels det fagspecifikke sprog, dels alment sprog eller dagligsprog ("Alltagssprache", "Gemeinsprache", jf. Rheindorf 2016:178). Fra Rheindorfs karakteristik af det akademiske sprogs ordforråd kan der slås bro til Jakobsens (2017:60), der tjener som udgangspunkt for en analyse af dansk akademisk sprog:

"…[det akademiske sprogs ordforråd] er til forskel fra de enkelte discipliners terminologiske leksik overskueligt, er hævet over faglig eller videnskabelig benævnelsesinnovation, er ikke bundet til nogen speciel tematik og opviser en stor gentagelsesrate." (Rheindorf 2016:177f.)[2]

"Academics…must be able to understand and use an academic vocabulary which is non-technical and general purpose in nature and used across a range of academic disciplines. Academic words […] and phrases […] can be considered the glue of academic language, serving a range of functions in relation to presenting information, building argumentation, scaffolding, signposting, quantifying and stance-setting the content proper, i.e. the the tecnical information to be conveyed in the academic text." (Jakobsen 2017:60)

Ift. det velbeskrevne emne metaforicitet er udgangspunktet grundlæggende Lakoff og Johnsons (1980:158) definition: "The essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of thing in terms of another". Pragglejaz (2007) angiver som et hovedkriterium for identifikationen af metaforisk sprogbrug en skelnen mellem en konkret "basisbetydning" og en "kontekstuel betydning". Hvis disse kontrasterer hinanden, men den kontekstuelle betydning kan afledes af basisbetydningen, er der tale om metaforisk sprogbrug (Pragglejaz 2007:3).[3] Denne definition harmonerer med Rheindorfs (2017), hvis undersøgelse de metaforiske leksemer i denne artikels analyse udvælges ud fra. Om metaforiske akademiske verber, som han eksemplificerer med bl.a. *zeigen (vise)* og *offenlegen (blotlægge)*, skriver Rheindorf således, at de ikke har nogen "primær talehandlingsbetydning", hvorfor de altså ikke betegner talehandlinger i deres hverdagsbrug. Ergo kan det sluttes, at der "ligger metaforiske

[2] Jf. "Er ist im Unterschied zur speziellen terminologischen Lexik der einzelnen Disziplinen überschaubar, steht jenseits fachlicher und wissenschaftlicher Bezeichnungsinnovation (etwas für neue Sachverhalte), ist an keine spezielle Thematik gebunden und zeigt eine groβe Wiederholungsrate." (Reindorf 2016:177f.).

[3] Jf. "If the lexical unit has a more basic current–contemporary meaning in other contexts than the given context, decide whether the contextual meaning contrasts with the basic meaning but can be understood in comparison with it." (Pragglejaz 2007:3).

processer til grund, om hvilke man kan antage at de refererer til vigtige modelforestillinger om videnskabelig handling".[4]

Fandrych beskæftiger sig især med de metaforiske talehandlingsverber, der gør det muligt for den skrivende at "give standardiserede bestemmelser af egne og fremmede sproglige handlinger" (Fandrych 2005:23). Han inddeler talehandlingsverberne i grupper, som retter sig efter deres betydning og funktion, hvilket kan eksemplificeres med følgende verber:

Gruppe	**Udvalgte tyske eksempler**	**Udvalgte engelske eksempler**
11) ERKENDE/ FOKUSERE PÅ	betrachten, sich konzentrieren auf, sehen, zurückblicken auf	consider, observe, see
12) GØRE MERE FORSTÅELIG	klären, verdeutlichen, deutlich machen, erhellen	clarify, shed light on s.th.
15) UDDYBE ET GENSTANDSFELT/ EN PROBLEM-STILLING	aufdecken, -werfen, heranziehen, herausarbeiten, -heben, -stellen, -streichen, nahe legen, offen legen	raise an issue, single out
16) ANALYSERE I DETALJEN	eingehen auf, vertiefen, untersuchen	analyse s.th. in depth, get to the core of s.th.
17) GESTALTE ET VIDENS-/ TEKSTRUM	abgrenzen, anfügen, -führen, aufführen, -greifen, einführen, -leiten, vorausschicken, zurückführen	extend, graft sth. onto an argument, deduct
21) BESKRIVE TEORI- OG BEGREBS-UDVIKLING	die Grundlagen beschreiben, rekonstruieren, entwickeln	frame an approach in…; construct a theory; develop a theory

Tab. 1. "Semantisk-funktionelle talehandlingsverber", jf. Fandrych 2005:24-25[5]

[4] Jf. Rheindorf (2016: 184): "Bei vielen dieser Verben […] gibt es keine primäre Sprechhandlungsbedeutung – d.h. sie bezeichnen in ihrer alltagssprachlichen Verwendung keine Sprechhandlungen. Es liegen also metaphorische Prozesse zugrunde, von denen anzunehmen ist, dass sie auf wichtige Modellvorstellungen von wissenschaftlichem Handeln hinweisen".

[5] Min oversættelse. Tallene i parentes refererer til Fandrychs gruppering.

Fandrych (2005:23) skriver om disse verber, at de principielt har to grundfunktioner, nemlig enten at henvise til den litteratur, man som skrivende trækker på, eller i metasproglige kommentarer at lette receptionen af teksten for læseren og samtidig kvalificere ens egne sproglige handlinger og handlinger med det videnskabelige stof. Han (ibid. 27) beskriver, hvordan brugen af bestemte metaforer kan bidrage til at tegne et billede af den skrivende forsker som på den ene side en fysisk hårdtarbejdende, der 'graver' og 'afdækker skjulte lag', og som på den anden side en udelukkende betragtende og iagttagende person. Iagttagelsen associerer Fandrych (ibid. 31) igen med windowpane-stilen og den empirisme og positivisme, han mener i højere grad kendetegner engelsk akademisk sprog.

Rheindorf (2016) vælger i modsætning til Fandrych en korpuslingvistisk tilgang, og han inddrager ikke kun verber i sin undersøgelse, men også substantiver og adjektiver. Startende med et ca. 25 mio. tokens stort akademisk korpus fra Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften ender han efter en udvælgelsesproces i 5 trin med en mængde på 433 metaforer. Udvalgt bliver i et første skridt alle ord, der forekommer mere end en gang pr. mio. ord, hvorpå funktionsord, fagsprog samt disciplinspecifikt sprog og dagligsprog frasorteres. Endelig filtreres den resterende mængde af akademisk sprog på 1701 verber, substantiver og adjektiver ift. figurativitet. De resterende 433 metaforer (245 verber, 96 substantiver og 92 adjektiver), der altså svarer til ca. en fjerdedel af inventaret i hans korpus, foreslår han kategoriseret i 4 forskellige felter, nemlig et rumligt-haptisk, et optisk-visuelt, et mentalt-kognitivt og et akustisk-sprogligt felt – plus et felt med blandingsformer:

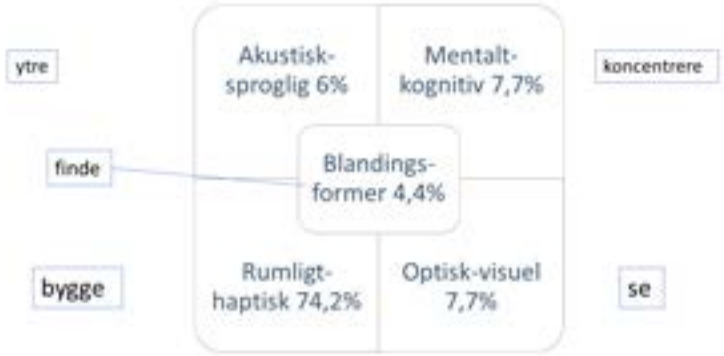

Fig. 1. Rheindorfs fordeling af metaforer på billedfelter (jf. Rheindorf 2016:187)

Som det ses af den procentuelle fordeling, dominerer det rumligt-haptiske, og det gælder alle tre ordklasser. I den forstand kan Rheindorfs resultater ses som en bekræftelse af Fandrychs beskrivelse af tysk akademisk sprog som præget af fortrinsvis det rumligt-haptiske billedfelt.

2. Datagrundlag og fremgangsmåde

De to korpora, som udgør undersøgelsens empiri er samlet via Forskningsdatabasen.dk og Det tyske Nationalbiblioteks online-katalog, http://portal.dnb.de. Der er udvalgt resuméer af ph.d.-projekter fra perioden 2011-2018 fra humaniora, herunder også tværdisciplinære tekster, dvs. fagområderne kommunikation, kulturvidenskab, kunsthistorie, lingvistik, mennesker og teknologi, musikvidenskab, psykologi, pædagogik og uddannelsesforskning er repræsenteret.[6] De danske tekster stammer fra Århus, Ålborg,

[6] På http://portal.dnb.de, som tillader specificeret søgning, er der søgt på de tre områder "Philosophie", "Sprache" og "Literatur" (Onlineressourcen -> Hochschulschriften -> Dissertationen -> Sachgruppen: Philosophie (100); Spache; Literatur).

Københavns, Roskilde og Syddansk Universitet[7], mens i alt 34 tyske universiteter er repræsenteret.[8]

I alt er der samlet 100 danske tekster på i alt 74,533 løbende ord og 100 tyske tekster på 70,756 løbende ord. Selvom der er søgt inden for et forholdsvis stort spænd ift. tekstlængde, nemlig 200-3000 ord, skønnes den gennemsnitlige tekstlængde for de to korpora, der ligger på 614 ord for de tyske tekster og 660 ord for de danske, at være acceptabelt grundlag ift. sammenligning.

Genren ph.d.-resumé er valgt, fordi den koncentrerer så meget metasprog i så forholdsvis begrænset og analytisk overskuelig tekstmængde, men også pga. den dobbeltfunktion, som genren har: Som essentielt "surviving tool" (Sanz 2014:86), der svarer på behovet for at informere sig så præcist som muligt på knappest mulig tid (jf. Salager-Meyer et al. 2014:221), betegnes genren som "one of the most prominent scientific genres used in academia" (Busch-Lauer 2014:43).[9] Det centrale formål, genren tilskrives, er den metatekstuelle orientering eller information om en originaltekst, som kan tjene som beslutningsgrundlag for, om et stykke forskning fortjener videre læsning eller offentliggørelse (Busch-Lauer 2012:2), og herudover letter resuméet som selvstændigt koncentrat katalogiseringen, lagringen og genfindelsen af information (Busch-Lauer 2014:43). Resuméet er altså en i udgangspunktet informativ genre, der ikke destomindre følger et måske uudtalt krav om at være persuasiv, i den forstand at den skal kunne overbevise sin læser om at gå videre og læse originalteksten, hvilket gør det figurative sprog i den interessant.

[7] Jf. detaljeret opmærkningsinfo på https://drive.google.com/drive/folders/16HDLlc_w72n06FxsZ1z8uVvI07fkE68b?hl=da

[8] Aachen (1), Augsburg (1), Bayreuth (2), Berlin (13), Bielefeld (5), Bremen (2), Bochum (3), Darmstadt (8), Dresden (1), Düsseldorf (3), Eichstätt-Ingolstadt (2), Erlangen (2), Frankfurt a.M. (2), Frankfurt O. (1), Freiburg (2), Gießen (5), Greifswald (2), Göttingen (2), Hamburg (7), Heidelberg (3), Hildesheim (1), Kassel (3), Koblenz-Landau (2), Köln (1), Mainz (2), Marburg (1), München (2), Potsdam (1), Saarbrücken (8), Siegen (2), Schwäbisch Gmünd (1), Stuttgart (4), Weimar (1), Würzburg (4).

[9] En karakteristik, som Busch-Lauer (2014) bl.a. underbygger med det "information overload" om genren, som i en simpel Googlesøgning resulterer i 197.000 hits. Tallet nu (jan. 2019) er muteret til 1.210.000.000.

Metodisk er Rheindorfs (2016:190-195) lister over metaforer blevet brugt som udgangspunkt for undersøgelsen her[10], dvs. der er blevet udvalgt to lister med hhv. 24 lys/syns-ordstammer og 25 bygge-/kilde-ordstammer.[11] Afgørende kriterium ved udvælgelsen har været affiniteten til de to centrale metaforer, dvs. *viden som en bygning* og *erkendelse som syn og lys*. I et næste skridt blev ordstammerne identificeret i det samlede tekstmateriale vha. korpusværktøjet Sketch Engine, og herpå udvalgtes de ytringer, hvor det skrivende jeg, eller som substitut for jeg'et, *dissertation*, *afhandling* el lign. var logisk subjekt, for at kunne koncentrere analysen om de ytringer, hvor den skrivendes egne handlinger med stoffet gengives – dvs. ytringer med reference til fremmed persons handling er blevet frasorteret. For at illustrere de udvalgte leksemer i kontekst her et par eksempler – med fremhævelse af det udvalgte ordmateriale:

a) "Siden jeg *beror på* et dynamisk sprog- og kognitions*syn*, bliver min metodologiske *tilgang* til 'nye ord' kvalitativ og *forankret i* synkronicitet. (da98)
b) "Die qualitativ entwickelten Kategorien *bilden* also *das Fundament* für die quantitative Analyse, die wiederum die zuvor ermittelten *Befunde stützen* kann." (ty91)
("De kvalitativt udviklede kategorier udgør altså fundamentet for den kvantitative analyse, som igen kan tjene som støtte for tidligere fund.")

3. Resultater

I det følgende gengives først resultater ift. frekvens og distribution og derpå analysen af to udvalgte leksemer, *se* og *basere,* som giver lidt mere detaljeret indblik i forskelle og ligheder bag tallene.

[10] Hvilket betyder, at Rheindorfs (2016:184) bestemmelse af metaforicitet ligger til grund: ved siden af de også i almensproget forekommende ord, der udvælges, fordi de i deres "wissenschaftsspezifische Bedeutung" er undergået en "figurative Wandlung oder Überformung" (ibid.), medtælles også ord som fx det danske *blotlægge* (jf. tysk *offenlegen*), der i sin almensproglige anvendelse ikke er et talehandlingsverbum, men anvendes som et sådant i akademisk sprog.

[11] Jf. appendiks sidst i artiklen.

3.1 Frekvens

Den kvantitative analyse viser, at både de udvalgte optisk-visuelle og også de rumligt-haptiske leksemer er mere frekvente i de danske tekster end i de tyske. Det drejer sig for første gruppes vedkommende i absolutte tal om en forskel på 214 forekomster, og i den anden gruppe om en forskel på 113 forekomster. Procentuelt svarer det til en forskel på 46 procentpoint i første gruppe, 31 i den anden:

OPTISK-VISUELT			**z-test med to andele: p-værdi**
Dansk	Dansk : tysk	Tysk	
677 [9086]	146 : 100	463 [6544]	$p < 0{,}00001$
RUMLIGT-HAPTISK			
478 [6414]	131 : 100	365 [5157]	$p = 0{,}002$

Tab. 2. Absolut frekvens i de udvalgte ytringer + [Relativ frekvens pr. million ord]

Det, som tallene først og fremmest bekræfter, er genrens normbundethed, også på den måde, at der er et bestemt fordelingsmønster i begge sprog: Hvis man inddeler forekomsterne i frekvensgrupper, viser det sig, at den gruppe leksemer, der har mindre end 100 forekomster pr. mio. ord, er den største. Det er en gruppe, som består af ca. en tredjedel af ordene, mens de resterende leksemer fordeler sig nogenlunde ligeligt på de tre grupper med mere end 100 forekomster pr. mio. ord, dvs. de mindre frekvente (≥ 100), de frekvente (≥ 200) eller de meget frekvente (≥ 500). Anderledes udtrykt: Hvis man ser på frekvens, er normen, at en relativt lille gruppe leksemer dominerer – og det bekræfter fx Rheindorfs (2016:177f.) karakteristik af det akademiske sprog som 'overskueligt'.

Til de meget frekvente, hhv. blot frekvente blandt de optisk-visuelle ord i begge sprog hører substantiverne *syn, blik* og *aspekt* og former med *-klar-*, som fx *forklare, klarlægge, gøre klart (/erklären, klären, klar machen, klarstellen*) – og også det halvt optisk-visuelle, halvt rumligt-haptiske verbum *finde*. Hvad angår disse leksemer, ligner sprogene hinanden på den måde, at det er næsten de samme tal, teksterne opviser her. Der er ifølge udført z-test ingen signifikant forskel på forekomsten af nogen af disse leksemer, idet der i alle tilfælde er en p-værdi som er større end den fastsatte alphaværdi, α = 0,05. Dermed bekræftes 0-hypotesen; at forskellen mellem sprogene her ikke er så stor, at den kan opfattes som signifikant.

	Dansk		**Tysk**		**z-test med to andele: p-værdi**
	n	n/mio.	n/mio.	n	
>500/mio. på begge sprog	*blik* 61	819	791	*blick* 56	p = 0,86
	finde 57	765	791	*finden* 56	p = 0,87
	syn + *sigt* 51 + 22	684+295	933	*sicht* 66	p = 0,77
> 200/mio. på begge sprog	*aspekt* 16	215	269	*aspekt* 19	p = 0,5
	*klar*20	268	325	*klar*+*klär* 17 + 6	p = 0,53

Tab. 3a. Optisk-visuelt: Frekvente og meget frekvente leksemer på begge sprog

At der så alligevel er så relativt stor forskel på sprogene, skyldes en lille gruppe leksemer, der er højfrekvente på dansk, nemlig verberne *se* og *belyse* og substantiverne *fokus* og *perspektiv*. Med p-værdier under 0 kan 0-hypotesen ikke bekræftes, hvilket viser, at der er signifikant forskel:

	Dansk		**Tysk**		**z-test med to andele: p-værdi**
	n	n/mio.	n/mio.	n	
> 500/mio. på dansk; < 500/mio. på tysk	*fokus* 93	1248	297	*fokus* 21	p < 0,00001
	lys 42	564	127	*licht*, *leucht* 9	p < 0,00001
	se 84	1127	424	*seh* 30	p < 0,00001
	perspektiv 84	1127	226	*perspektiv* 16	p < 0,00001

Tab. 3b. Optisk-visuelt: Meget frekvente leksemer på dansk; frekvente/ mindre frekvente på tysk

Hvis man sammenligner med den omvendte gruppe, altså ord, der er mere frekvente på tysk end dansk, bliver forskellen tydelig: Der er signifikant forskel ved *betrachten* vs. *betragte* og *beobachten* vs. *iagttage* (jf. tab. 3c), men en samlet sammenligning af *betragte, iagttage* og *se* på de to sprog viser, at der ingen signifikant forskel er (p = 0,88).

	Dansk		**Tysk**		**z-test med to andele: p-værdi**
	n	n/mio.	n/mio.	n	
> 500/mio. på tysk; < 100/mio. på dansk	*betragt*13	175	537	*betracht*38	P= 0,00022
> 200/mio. på tysk; < 100/mio. på dansk	*iagttag* 3	40	410	*beobacht* 29	P< 0,00001

Tab. 3c. Optisk-visuelt: Meget frekvente/frekvente leksemer på tysk; sjældnere på dansk

Blandt de rumligt-haptiske verber er stammen **bas**, dvs. verbet *basere* og substantivet *basis*, meget frekvente på begge sprog, og også substantiverne *ramme*, *grundlag* og *ansatz*, dvs. *tilgang* eller *afsæt* og

verber med rødderne *drage* og *trække* er frekvente på begge sprog. Men til forskel fra de optisk-visuelle leksemer er der forskel på sprogene her: Antallet af absolutte danske forekomster er i de udvalgte ytringer noget højere end antallet af tyske (232-186 = 46). Forskellen kan til dels forklares med ordet *tilgang*, som er meget hyppigt på dansk. Sammenlignes *tilgang* og *afsæt* samlet med de tyske pendanter, verbet *ansetzen* og substantivet *Ansatz*, ses, at forskellen er signifikant:

	Dansk		**Tysk**		**z-test med to andele: p-værdi**
	n	n/mio.	n/mio.	n	
>500/mio. på begge sprog	*bas* 52	698	918	*bas* 65	p = 0,14
	tilgang 70 *afsæt 30	939 403	42 622	ansetz* 3 *ansatz* 44	p< 0,00001
> 200/mio. på begge sprog	*grundlag* 17	228	311	*grundlage* 22	p = 0,34
	ramme 21	282	410	*rahmen* 29	p = 0,19
	drag 31 (*træk* 11	416 148	212 113	*zieh* 15 extrahieren 8)	p = 0,03

Tab. 4a. Rumligt-haptisk: Frekvente/meget frekvente leksemer på begge sprog

Ligesom det gælder for de optisk-visuelle leksemer, kan man også her se, at de meget frekvente eller frekvente danske leksemer er hhv. mindre frekvente og sjældne på tysk. *Udgangspunkt* forekommer fx 10x så hyppigt på dansk (da: 832 vs. ty: 85/mio.o.), og også ift. verberne *bygge* (da: 389 vs. ty: 99/mio.o.) og *etablere* (da: 242 vs. ty: 28/mio.o.) er der signifikant forskel:

	Dansk		**Tysk**		**z-test med to andele: p-værdi**
	n	n/mio.	n/mio.	n	
> 500/mio. på dansk < 500 på tysk	*udgangs-punkt* 62	832	85	*ausgangs-punkt* 6	p< 0,00001
> 200/mio. på dansk < 100 på tysk	*byg* 29	389	99	*bau* 7	p = 0,00044
	etabler 18	242	28	*etablier* 2	P = 0,00054

Tab. 4b. Rumligt-haptisk: Meget frekvente/frekvente på dansk; mindre frekvente/sjældnere på tysk

Omvendt forholder det sig igen sådan, at de tyske leksemer, der hører til de frekvente, fx *støtte* (da: 107 vs. ty: 212/mio.o.) og *udvide* (da: 121 vs. ty: 212/mio.o.) kun er dobbelt så frekvente som de danske. Z-testen viser her, at der ikke er signifikant forskel på sprogene:

	Dansk		**Tysk**		**z-test med to andele: p-værdi**
	n	n/mio.	n/mio.	n	
> 200/mio. på tysk < 100 på dansk	*støt* 8	107	212	*stütz* 15	p = 0,11
	udvide 9	121	212	*erweiter* 15	p = 0,18

Tab. 4c. Rumligt-haptisk: Frekvente leksemer på tysk; sjældnere på dansk

Rheindorfs og også Graefens iagttagelse af, at rumligt-haptiske metaforer dominerer i tysk akademisk sprog, kan ikke bekræftes af undersøgelsen, først og fremmest fordi jeg kun har undersøgt et udvalg af de rumligt-haptiske. Alligevel kan man slutte af tallene, at sprogenes præference er forskellig, på den måde, at antallet af optisk-visuelle belæg er så relativt meget højere på dansk end på tysk, når der sammenlignes med de rumligt-haptiske leksemer. Med andre ord viser tallene altså, at dansk evt. har en tendens til at orientere sig optisk-visuelt, mens tysk omvendt opviser en tendens i retning af det rumligt-haptiske.

Det bliver underbygget af de leksemer, som kun forekommer i det ene sprog. På dansk er det de optisk-visuelle leksemer *afsløre, blotlægge, observere* og *kigge på,* mens rumligt-haptiske verber som *(hin)ausgehen (gå ud fra), einbringen (inddrage), herausstellen (stille i forgrunden)* og *zurückgreifen (gribe tilbage på)* kun kan påvises i de tyske tekster.

3.2 Distribution

Hvis man ser på distributionen af nogle af ordene, understøtter den det, der kan iagttages ift. frekvens.

Fx forekommer *blik*, der er frekvent i begge sprog i ca. to femtedele af teksterne på begge sprog. De højfrekvente danske ord *se* og *fokus* forekommer i mere end halvdelen af de danske tekster, og *perspektiv* i næsten halvdelen, dvs. her er forskellen signifikant. De

tyske varianter til *se*, *iagttage* og *betragte* påkalder sig opmærksomhed som de to leksemer, der er repræsenteret i flere tekster end de danske ækvivalenter, men forskellen er ikke signifikant:

	Dansk		**Tysk**		**p-værdi**	
blik; *blick*	43		39		0,6	
se; *seh*	55		22		< 0,00001	
fokus	52		22		< 0,00001	
perspektiv	46		16		< 0,00001	
lys; *licht*; *leucht*	28		9		0,00054	
betragt; *betracht*	19	22	30	42	0,07	0,07
iagttag; *beobacht*	3		20		0,00017	
bas	45		54		0,2	
byg; *bau*	30		7		0,00003	
etabler; *etablier*	34		9		0,00002	
støt; *stütz*	23		22		0,87	
udvid; *erweiter*	12		12		1	

Tab. 5. Distribution: Antal tekster med forekomst af udvalgte leksemer.

Blandt de rumligt-haptiske ord genspejles den lidt højere frekvens af *basieren* og *basis* ligeledes i antallet af de tyske tekster, der bruger formerne (forskellen er dog ikke signifikant); det omvendte gælder for *bygge* og *etablere* (hvor forskellen er signifikant)**,** men ikke for *støtte* og *udvide*, som opviser en højere frekvens i tysk, men i begge sprog kun forekommer i hhv. en femtedel og en ottendedel af teksterne. Det tegner til, at der er en koncentration af disse leksemer i nogle tyske tekster.

3.3 To udvalgte leksemer: *Se* og *basere*

Se er et eksempel på et leksem, der trods færre belæg i de tyske tekster, opviser flere orddannelsesformer, nemlig ud over *an-, aus-, gegenüber- og vorsehen* (*se på, se ud, se i forhold til, forudse*) også en substantiveret form af verbet, *Sehen* (*det at se*).

Samtidig udfylder ordet også flere grammatiske funktioner i de tyske tekster, idet det optræder både i primær funktion som finit verbal og del af adverbial (fx *methodisch gesehen*), og også som attributivt participium (fx *bei der zuvor gesehenen Handlung*, ty42) og styrelse for præposition (fx *eine Art von begriffsgeleitetem Sehen*, ty73). I de danske tekster ses det kun som finit verbal og del af adverbial (fx *samlet set*).

Semantisk kan der skelnes imellem tre betydninger i de udvalgte ytringer: For det første optræder verbet som synonym til *analysere/undersøge*, dvs. i ytringer, der gengiver en videnskabelig undersøgelsesproces (i). For det andet – som synonym til *opfatte* – forekommer ordet i vurderende ytringer, hvor der argumenteres for et metodisk eller teoretisk valg (ii), og for det tredje – som synonym til *erkende* – findes det i ytringer, der gengiver en registrering/tolkning af resultater. Det er dog kun de to sidste betydninger, der realiseres i de tyske tekster. Hvor dansk anvender *se* i første betydning, erstattes det på tysk af *analysere* eller *undersøge*. At den danske norm måske tillader større ekstensionsbredde her, kan også ses i ytringer af tredje type: Der er her 30 danske eksempler med *se*, men kun 2 tyske, og i de tyske tekster bliver der i de funktionelt tilsvarende ytringer anvendt *beobachten*, altså *iagttage*:

> (i) „Ligeledes blev der gennemført dokumentstudier …for at *se* , hvordan de pågældende iværksættere havde udviklet sig over tid." (da91)
> "Um zu *untersuchen* inwiefern interne Repräsentationen genutzt werden können, wurde eine neue Version des 'Blank Screen' Paradigma entwickelt,…" (ty74) ("For at undersøge, hvor vidt interne repræsentationer kunne anvendes, blev der udviklet en ny version af 'Blank Screen'-paradigmet").

> (ii) „Afklaring af den konceptuelle ramme om 'læring' blev ofte *set* nødvendig og til tider begrænsende." (da87)
> "In der Entgrenzung des Ästhetischen *sehe* ich ein Novum, das paradigmatische Wenden in allen Geisteswissenschaften und Künsten eingeleitet hat". (ty48) ("I udvidelsen af det æstetiske ser jeg et novum, som har indledt paradigmeskifter i alle humanistiske videnskaber og kunstarter").

(iii) Vi *ser*, at selvom de indimellem opponerer mod og afviser denne struktur, så reproducerer de overvejende det urbane Danmark som magt- og prestigefuldt,…" (da35)
"Produktionsseitig lässt sich *beobachten*, dass das Aufkommen neuer Hyperfictions ab den späten 2000-Nuller-Jahren abnimmt." (ty61) (Hvad angår produktionssiden, kan iagttages, at fremkomsten af nye hyperfictions aftager fra slutningen af nullerne og fremefter.)

Ligesom *se* er *basere* også repræsenteret ved flere orddannelsesformer på tysk end på dansk. Kun på tysk optræder det således som adjektiv (*basal*), men mest påfaldende er et stort antal sammensætninger med participiet på tysk, som fx *achtsamkeits~; aufgaben~; einbettungs~; evidenz~; feldforschungs~; funktions~; gedächtnis~; graphen~; group-ware~; internet~; kommunikations~; kongruenz~; korpus~; kovarianz~; projektions~; web~; Wiktionary~; video~ og wahrnehmungsbasiert*.

Også den fordeling, der kan iagttages ift. verbal- og nominalformer, er sprogtypisk: Mens der er 21 belæg med det finitte verbal på dansk, er der kun 9 på tysk, og omvendt forekommer substantivet kun 7x i de danske tekster, men 20x i de tyske.

På begge sprog anvendes leksemet i primære funktioner som finit verbal, som nomen i nominal funktion (fx *danne basis for*) og som participium i prædikativ og adverbial funktion samt i sekundær attributiv funktion.

Semantisk er der ikke nogen forskelle at iagttage mellem sprogene. Verbet anvendes synonymt med de lidt mindre frekvente varianter *bero (på)/beruhen (auf), grunde (på), bunde (i), hvile på,* og i begge sprog bliver ordet brugt i kombination med det teoretiske eller empiriske grundlag for et forskningsprojekt/videnskabeligt arbejde, dvs. ordet tjener til beskrivelse af teori- og begrebsgrundlag og -udvikling. Hvad anvendelsen af verbet angår, ligger den største forskel i den relativt frekvente resultative passivform på dansk (i), der forekommer i 18 ud af 52 ytringer, og også i kombinationen med refleksiv – begge dele forekommer ikke i de tyske tekster, hvor til gengæld den finitte form anvendes i den enkle kombination *basieren auf* (ii), som ikke kan findes i de danske tekster.

(i) "Det empiriske materiale…er baseret på et etnografisk feltarbejde." (da9)
(ii) "Die Studie basiert auf Ich-Erzählungen" (ty61) ("Studiet baserer på jeg-fortællinger")

Passivformen er en form, der fremhæver den afsluttede handling, altså en statisk form, der her kontrasteres af et mere dynamisk grammatisk valg på tysk. I den forstand både nuancerer og bekræfter fundene den modstilling, som Fandrych påpeger mellem engelsk og tysk, idet han tilskriver de i tysk mere frekvente bygge- og konstruktionsmetaforer en større dynamik end de tilsvarende engelske formuleringer.

Trods forskel i form (da: perf.part., ty: præs.part.[12]) er den største lighed i anvendelse mellem dansk og tysk anvendelsen af leksemet som prædikativ, og også i anvendelsen af nominet som direkte objekt (*danne basis for/die Basis für etw. bilden*) er der ækvivalens mellem sprogene, selvom tysk karakteriseres ved komposita som *Ausgangs-~, Daten-~* og *Textbasis*, der ikke forefindes i de danske tekster. Også ift. anvendelsen af leksemet i de sekundære funktioner, som i præpositionsforbindelsen *på basis af* (*auf der Basis von*) og som participialt attribut (*forskningsbaseret tilgang*, da100; *feldforschungsbasierte Beschreibung*, ty25) ligner sprogene hinanden, men samtidig bliver også sprogsystemiske præferencer tydelige her, fordi der er store frekvensforskelle. Som styrelse for præposition ses leksemet kun 6x i de danske mod 14x i de tyske tekster (78 vs. 196/mio.o.), og som participialt attribut kun 5x i de danske mod 23x i de tyske (65 vs. 322/mio.o.).

[12] Jf. "Gennem et komparativt studie af journalistik i Singapore og Vietnam *baseret* på kvalitative interviews og omfattende dokumentanalyser har denne afhandling til formål at…" (da26) vs. "Zudem stellen wir einen Ansatz *basierend* auf neuronalen Netzen vor"(ty12) ("Desuden præsenterer vi en tilgang baseret på neurale netværk").

Som afrunding kan også det engelske *based* nævnes: Både i tysk og dansk erstattes participiumformerne *baseret*/*basiert* af *based* i komposita som *design-~, web-~, mindfulness~* og *information-based*.[13]

4. Diskussion og opsamling

Sammenligningen af de udvalgte leksemer viser, at antallet af leksemer, hvad forekomster angår, er højest i begge grupper i de danske tekster, hvad der eventuelt taler for at beskrive det danske akademiske sprog som mere metaforrigt. Samtidig er *antallet af forskellige* ordstammer større i den rumligt-haptiske gruppe i de tyske tekster, og omvendt antallet af forskellige optisk-visuelle ordstammer større i de danske tekster, hvad der kan danne grundlag for at beskrive det tyske akademiske sprog som tendentielt mere rumligt-haptisk end det danske – og vice versa.

Ift. de resultater, som den indledningsvis refererede analyse af L2-dansklærende gav (Simonsen 2016), bekræftes L1-interferensens betydning for de lærendes sprogbrug: Nogle af de former, som optræder hyppigst i de tyske ph.d.-resuméer, *basieren, grund, stützen*, er de samme, som opviser overrepræsentation hos de L2-dansklærende. Samtidig ses eksempler på former, som forekommer sjældent i de tyske ph.d.-resuméer og også er underrepræsenterede i de L2-dansklærendes intersprog; det gælder fx verbet *belyse*. At forklare den anderledes sprogbrug i de L2-dansklærendes sprog alene med deres noviceniveau som BA-studerende ville derfor være for simpelt, hvilket bekræfter, at et didaktisk kontrastivt fokus på frekvensligheder og -forskelle mellem fremmedsprogslærendes L1 og L2, måske også L3, er hensigtsmæssigt.

De to leksemer *se* og *basere* viser dog, at en beskrivelse af metaforicitet på baggrund af en ren frekvensanalyse kan relativeres af variationsaspektet. Begge leksemer viser, at variationen i det tyske akademiske sprog er større, både hvad orddannelsesformer og syntaktiske funktioner angår. I den forstand synes det tyske akademiske

[13] Samme valg kan ift. de øvrige udvalgte leksemer iagttages ved især *ramme*, som erstattes med *frame* eller *framework,* og *tilgang*, som skiftes ud med *approach*. Også *review*, som forekommer 20x (260/mio.o.) i de danske tekster, men slet ikke i de tyske, kan tælles med som optisk-visuel metafor.

sprog mere metaforrigt, og omvendt de danske tekster stilistisk mere restringerede og mere homogene. At konkludere det endeligt ville dog kræve en mere omfattende analyse af mere end blot et udvalg af de leksemer, som Rheindorf foreslår.

Undersøgelsen af *se* og *basere* bekræfter Rheindorfs (2016:179) tese om, at et snævert fokus på verber, ikke er hensigtsmæssigt, og viser, at et snævert fokus på leksik, eller det enkelte leksem, kun som udgangspunkt er hensigtsmæssigt, idet der kan iagttages større og ift. de forståelses- og acceptabilitetskrav, som en L2-skrivende skal leve op til i sin tekstproduktion, evt. vigtigere forskelle på det syntaktiske plan. Således synes *jeg*-forbuddet i langt højere grad at leve i tysk akademisk sprog, hvilket en simpel frekvenssammenligning af *jeg*-forekomsten i data dokumenterer (da: 4.132 vs. ty: 678/mio.o.). Hvis der ses bort fra participialformer dominerer desuden nominale former af leksemerne i tysk, og endelig – sammenhængende med jeg-forbuddet – anvendes passiv generelt hyppigere i de undersøgte tyske ytringer. En didaktisk implikation af dette ville være en bevidstgørelse om, at der skrives mere personligt og aktivt på akademisk dansk.

En inddragelse af spørgsmålet om det metaforiske sprogs produktivitet ville endelig kunne relativere undersøgelsen yderligere. Fx synes de danske tekster at opvise flere eksempler på ikke-skjulte metaforer, der kan kobles til de to grundmetaforer, end de tyske tekster gør, og omvendt har de tyske tekster eksempler på produktiv brug af fx billedfeltet 'vej', som de danske ikke har. Som illustration her et dansk eksempel med *give et vindue til* og et tysk med *finde alternative argumentative ruter for*:

> "Således *giver* 'end of empire' selvbiografier *et vindue* til den fortællemæssige samtid, i hvilken de er skrevet, …" (da10)
> "Es wird überprüft, ob sich *alternative argumentative Routen* für den rich view finden lassen." (ty73)
> ("Det undersøges, om der kan findes alternative argumentative ruter for rich view.")

Litteratur

Busch-Lauer, I. (2014) Abstracts: Cross-Linguistic, Disciplinary and Intercultural Perspectives. M. Bondi & R.L. Sanz (red.) *Abstracts in Academic Discourse. Variation and Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang:43-63.

Busch-Lauer, I. (2012) *Abstracts – eine facettenreiche Textsorte der Wissenschaft*. Linguistik online 52, 2/2012; http://www.linguistik-online.de/52_12/busch-lauer.html, jan.'19.

Fandrych, C. (2008) *Formulierungsroutinen und Handlungsart in der allgemeinen deutschen Wissenschaftssprache*, http://www.abrapa.org.br/cd/pdfs/Fandrych-Christian-DRS12.pdf, 2.7.13.

Fandrych, C. (2005) Räume und Wege der Wissenschaft. Einige zentrale Konzeptualisierungen von wissenschaftlichem Schreiben im Deutschen und Englischen. U. Fix et al. (red.) *Zwischen Lexikon und Text*. Leipzig: Verlag der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig:20-33.

Fandrych, C. & G. Graefen (2002) *Text commenting devices in German and English academic articles*. Multilingual 21:17-43.

Földes, C. (2005) Wissenschaftssprache und Wissenschaftskommunikation im Spannungsfeld zwischen Deutsch, Nationalsprache und Englisch. E. Neuland, K. Ehlich & W. Roggausch (red.) *Perspektiven der Germanistik in Europa.* Tagungsbeiträge. München: Iudicium Verlag:258-272.

Graefen, G. (2009) Versteckte Metaphorik – ein Problem im Umgang mit der fremden deutschen Wissenschaftssprache. M. Dalmas, Albert M. Foschi og E. Neuland (red.) *Wissenschaftliche Textsorten im Germanistikstudium deutsch-italienisch-französisch konstrastiv*. Akten der Trilateralen Forschungskonferenz 2007-2008. Deutsch-Italienisches Zentrum Centro Italo-Tedesco Via Giulio Vigoni:149-166.

Graefen, G. & M. Moll (2011) *Wissenschaftssprache Deutsch: lesen – verstehen – schreiben. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*, Frankfurt a.M.: Peter Lang GmbH.

Jakobsen, A. S. (2017) From Implicit Norms to Explicit Skills – Focusing on Danish Academic Vocabulary. R. Vatvedt Fjeld et al. (red.) *Academic Language in a Nordic Setting – Linguistic and Educational Perspectives*. University of Oslo. OSLA Oslo Studies in Language 3(9):59-76.

Lakoff, G. & M. Johnson (1980) *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.

Pragglejaz Group (2007) MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse, Metaphor and Symbol 22:1:1-39, DOI: 10.1080/10926480709336752

Rheindorf, M. (2016) *Die Figurativität der allgemeinen Wissenschaftssprache des Deutschen*. Linguistik online 76(2)16 – http://dx.doi.org/10.13092/1o.76.2820:177-195.

Rinecker, L. & P.S. Jørgensen (2011²) S*tudiehåndbogen – for studiestartere på videregående uddannelser.* Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Salager-Meyer, F. et al. (2014) Abstract Quality in Complementary and Alternative Medicine Papers: A Structural and Cross-Generic Analysis. M. Bondi & R.L. Sanz (red.) *Abstracts in Academic Discourse. Variation and Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang:221-240.

Sanz, R.L. (2014) Lost (and Gained) in Translation: A Contrastive (English/Spanish) Analysis of Rhetorical and Lexicogrammatical Patterns in Sociology RA Abstracts. M. Bondi og R.L. Sanz (red.) *Abstracts in Academic Discourse. Variation and Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang:221-240.

Simonsen, I. (2016) *Dansk som andet-/fremmedsprog – BA-studerendes skriftlige L2-genrekompetencer*, ph.d.- afhandling, Syddansk Universitet.

Thiele, K. (2014) Visuelle und räumliche Metaphern im Wissenschaftsdiskurs: Analyse von englischsprachigen Expertenvorträgen. C. Fandrych, C. Meiβner & A. Slavcheva (red.) *Gesprochene Wissenschaftssprache. Korpusmethodologische Fragen und empirische Analysen*. Heidelberg: Synchron Wissenschaftsverlag der Autoren:165-176.

Thomale, C. (2017) Metaphern und Modelle – Zur Übersetzung von Wissen in Verstehen. Schweiker et al. (red.) *Messen und Verstehen der Wissenschaft*. Wiesbaden: Springer Fachmedien:69-79.

6. Appendiks

Udgangsliste: Optisk-visuelle ordstammer

Tysk	Dansk
aspekt	*aspekt*
auge	*øje*
(auf, ent)*deck*	(af)*dæk*; *opdag*
beobacht	*iagttag*
betracht	*betragt*
blick	*blik*
bloβ(legen)	*blot*(lægge)
deut	*tyd*

finden	*find*
fokus	*fokus*
(ent)*hüll*	(af)*slør*
klar+*klär*	*klar*
*licht, *leucht*	*lys*
observ	*observ*
scharf	*skarp*
schau	*skue*; *kig*
(aus)*mach*	*opdag*
merk	*mærk*
optik	*optik*
perspektiv	*perspektiv*
reflek	*reflek*
schein	synes
seh; *sicht*	*se*; *syn*; *sigt*
spiegel	*spejl*

Udgangsliste: Rumligt-haptiske ordstammer

Tysk	Dansk
anker	* ankr*
(heraus)*arbeit*	(ud)*arbejd*
bas	*bas*
bau; (untermauern)	*byg*
(ein)bringen	-
etablier	*etabler*
(zurück)*führ*	(hen)*før*
fundier; *funda*(ment)	*funder*;*funda*(ment)
(aus; ein, hervor, hinaus) *geh*; ausgangspunkt	(frem)*gå* udgangspunkt
(zurück)*greif*	*grib*
grenz	*græns*
grund(lage), begründ*	*grund*(lag), begrund*

konstru	*konstru*
(auf)nehm*	*tag*(op)
öffn; *offen*	*åbn*; *åben*
quell	*kilde*
rahmen	*ramme*
(be)ruh*	bero*
schließ	*slut*; *luk*
(an)*setz*; (an)*satz*	*tilgang*; *afsæt*
(ent)*spring*; *ursprung*	(ud)*spring*; *oprinde*
stamm	*stamme*
stütz	*støt*
(er)*weiter*	*udvid*
zieh; (extrahieren)	*drag*; *træk*

Resumé:

At skrive som en polsk førsteårsstuderende
– syntaktisk kompleksitet i L2-tekster.

Mikołaj Sobkowiak
Adam Mickiewicz Universitetet i Poznań

Lingvistik kompleksitet kan defineres som ”the extent to which language produced in performing a task is elaborate and varied” (Ellis 2003:140), og den anses for at være en god indikator af sprogindlæreres præstation og udvikling (jf. bl.a. Bulté and Housen 2014:43). I de sidste årtier er lingvistisk kompleksitet blevet et populært og vigtigt forskningsområde inden for andet- og fremmedsprogstilegnelse, og diverse kompleksitetsindekser har været anvendt i forskningen som en slags målestok for syntaksen og ordforrådet i L2-tekster.

I mit bidrag fokuserer jeg på syntaktisk kompleksitet i tekster skrevet på dansk af unge polakker. Det undersøgte materiale er eksamensopgaver skrevet af polske danskstuderende efter studiets første år, og de stammer fra forskellige årgange i perioden 1996-2016. Der er en vis variation mellem opgaver fra de forskellige årgange angående både indlærer- og tekstrelaterede variabler, og jeg anvender en række kompleksitetsindekser for at undersøge, hvorvidt disse variablers spor kan ses i de undersøgte teksters syntaks.

Som målestok for learnersyntaksen i de undersøgte tekster bruger jeg gennemsnitlig sætningslængde, gennemsnitlig helsætningslængde, gennemsnitlig delsætningslængde, sætningskompleksitet (antal delsætninger pr. sætning) samt procenttal for hhv. simple og komplekse sætninger. Der er i det undersøgte materiale statistisk

signifikante forskelle på tværs af tekstgenrer angående samtlige undersøgte længdebaserede kompleksitetsindekser og sætningskompleksitetsindekset. Der er også kompleksitetsforskelle på tværs af de undersøgte tekster i forbindelse med learnernes køn, hvor tekster skrevet af mænd er mere komplekse end tekster skrevet af kvinder. Dette resultat er det modsatte af, hvad man kunne forvente ud fra resultater fra tidligere forskning, men forskellene er ikke statistisk relevante og kan skyldes idiosynkratiske træk hos de undersøgte studerende. Overordnet set tyder resultaterne på variablen tekstgenre som den afgørende eller som minimum en markant faktor vedrørende syntaktisk kompleksitet i polakkernes skriftlige learnerdansk på det pågældende niveau.

Litteratur

Bulté, B., & A. Housen (2014) Conceptualizing and measuring short-term changes in L2 writing complexity. *Journal of Second Language Writing* 26:42-65.

Ellis, R. (2003) *Task-based language learning and teaching*. Oxford: Oxford University Press.

Resumé:

Kollokationer i dansk

Janusz Stopyra
Uniwersytet Wroclaw

I mit oplæg vil jeg komme ind på ordforbindelser med en svag grad af idiomatisering som bortset fra frekvensen defineres bl. a. ved hjælp af det faktum at nogle ord normalt forekommer sammen.

Kollokationerne skal defineres og inddeles i morfosyntaktiske typer. Mit korpus indeholder både dannelserne som bruges i akademisk diskurs og almensproglige eksempler af skrift- og talesproget, blandt andet også fra lærebøger i dansk som fremmedsprog.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Handling og intonation på tværs af svarord

Søren Sandager Sørensen
Aarhus Universitet

Denne artikel er et bidrag til en systematisk opstilling af de handlinger (*actions*) som fritstående *ja*, *nej*, *nå*, *okay* og *mm* kan udføre i interaktionelt talesprog, med perspektiver på handlingernes forhold til stillingtagen (*stance*) og intonation. Artiklen tilbyder motiveringer for distinktionerne mellem handlinger og dermed en systematisk kategorisering på tværs af ordene der kan fungere som grundlag for sammenligning. Tidligere forskning har typisk beskrevet ordene hver for sig. Handling forsøges behandlet uafhængigt af andre funktioner af *ja*, *nej*, *nå*, *okay* og *mm* og som separat fra stillingtagen, men ud fra en trækbaseret tilgang.

Undersøgelsen tager en konversationsanalytisk tilgang til beskrivelsen af sproglige fænomener. Eksemplerne er hentet fra interaktionelt samtaledata i form af lyd og evt. video fra korpusserne AULing og Samtalebanken (MacWhinney & Wagner 2010), hvor navne og anden potentiel identificerende information er anonymiseret. Uddrag er transskriberet efter konventionerne på Samtalegrammatik.dk.

I analysen af eksemplerne på handling opbygges de træk (som eksempelvis sekventiel position og grammatisk polaritet) der er nødvendige for en systematisering af begreber for handlinger. Ud fra handlingsanalysen laves et skema over ordene samt deres mulige handlinger. Derefter analyseres eksempler hvor det samme ord indgår, men i forskellige intonationsbestemte varianter, hvor det vises at skel markeret med intonation både kan følge skel mellem handlinger, men også markere forskellige typer stillingtagen ved den samme handling.

1. Tidligere forskning

Ordene *ja*, *nej*, *nå*, *okay* og *mm* er blandt de hyppigste i samtalesprog. Her ses de som *svarord* ud fra de egenskaber artiklen gennemgår samt ved at de kan fungere som enordskonstruktioner (Couper-Kuhlen & Selting 2018). Hansen & Heltofts *etfeltshelheder* (2011:1133) svarer til enordskonstruktioner, men indfanger ikke på samme måde den positionsmæssige lighed der er mellem enordskonstruktioner som *ja* i svar på ja/nej-spørgsmål og enordskonstruktioner som substantiver i svar på hv-spørgsmål, altså at begge kan besvare spørgsmål. Kategorien svarord indeholder andre ord, fx *jo*, men de andre ord er mindre hyppige. Undersøgelsen begrænser sig også ved kun at forholde sig til fritstående brug af ordene i enordskonstruktioner, dvs. at turen udelukkende består af svarordet, og at svarordet ikke er en initial eller final partikel eller i en anden konstruktion. Svarord kan nemlig indgå i sammensætninger med andre ord, fx *nåja* (Emmertsen & Heinemann 2010), *jaokay* (Holm 2018), *jamen* (Pedersen 2015) eller reduplikeret fx *nejnej* (Heinemann 2015) eller *nånå* (Heinemann 2016) blandt andre, som heller ikke er taget med. I forbindelse med eksempelsamlingen er det dog endnu ikke klart hvornår et efterfølgende ord er i en sammensætning med det forrige, og hvornår det er en selvstændig enhed. Den nuværende inddeling er baseret på en intuitiv høring om det er sammensat, men da fokus her er enordskonstruktioner, er de ikke relevante. Muligvis er rækkefølgen beslægtet med brugen af svarordene som fortsættelsesmarkører efter hinanden i løbet af den samme fortælling (Drummond & Hopper 1993, Jefferson 1993).

Der findes tidligere forskning i forskellig grad om ordenes brug i samtaler, som også forsøger at inddele de forskellige brug af et ord, fx om *nå*. Generelt for tidligere studier er det dog ikke altid klart hvilke kriterier der bruges til kategoriseringen af sådanne enkeltord med andre enkeltord medmindre der er tale om hele gruppen af interjektioner. Ordbøger og i grammatikker beskriver typisk ordene eller deres kategori, men ikke ud fra et handlingsmæssigt eller interaktionelt perspektiv. Hansen & Heltoft har eksempelvis afsnit om *ja*, *nej*, *jo* samt *okay* og *nå*, men ikke *mm*, hvor der bl.a. gennemgås andre funktioner end dem de har i enordskonstruktioner.

Ordene *ja* og *nej* grupperes tit sammen, eksempelvis i Hansen & Heltoft som centrale svarord (2011:1116), og de har begge det

træk at være sensitiv overfor polaritet, dvs. om den forrige ytring er negativ (negeret med *ikke* eller andre negationer) eller positiv. To typer handlinger kan på den måde udføres af *nej*, afhængigt af om ordet forekommer efter en ytring med negativ eller positiv polaritet: matchende handlinger (fx bekræftelse) og mismatchende (fx afkræftelse). Ud fra at *nej* har indbygget negativitet, matcher det polariteten efter en negativ ytring og mismatcher efter en ytring med positiv. Efter positive ytringer matcher *ja* og udfører dermed de samme handlinger som *nej* i en negativ kontekst (Heinemann 2015). Det skal nævnes at negationer i den forrige ytring gør andet end bare at negere (Hansen & Heltoft 2011:1074, Heinemann 2015:170) afhængigt af dens handling. Heinemann (2010) beskriver spørgsmål-svar-systemet på dansk og i den forbindelse både bekræftende *ja* og *nej* og afkræftende *nej*. Steensig (2015) beskriver hvornår *ja* kan være stå alene og dokumenterer *ja* både som bekræftelse og som fortsættelsesmarkør. Brugen af *ja* og *nej* som kvittering beskrives i Steensig & Sørensen (2019). Som accept af anmodning beskrives *ja* i Steensig & Heinemann (2014), mens *nej* som afslag på anmodning nævnes i Heinemann (2010). Heinemann (2015) er den primære kilde om *nej* samt polaritet på tværs af ytringer og analyserer også *nej* som vurdering og som fortsættelsesmarkør udover mange af de allerede nævnte handlinger. Funktionen som svar på tiltale, som skift i aktivitet eller emne og som vurdering er ikke selvstændigt undersøgt, men beskrives i ODT.

Det bedst beskrevne af de øvrige ord er *nå*. Nielsen (2002) beskriver en lang række interaktionelle funktioner, herunder kvittering, fortsættelsesmarkør og som skift i aktivitet eller emne. Brugen som kvittering er dybere beskrevet af Heinemann (2017b), men *nå* som markør for skift i aktivitet er beskrevet af Heinemann (2017a).

Okay er særligt beskrevet af Knudsen (2015) både som fortsættelsesmarkør, kvittering og skift i aktivitet eller emne. Mortensen & Mortensen (2009) beskriver også *okay* som kvittering og skift i aktivitet eller emne, men klargør også at *okay* kan acceptere anmodninger, men ikke bekræfte.

Det sidste ord *mm* er primært beskrevet af Dalum (2017), hvor dets brug som fortsættelsesmarkør, vurdering og bekræftelse gennemgås. I

Dalums eksempler på bekræftelse inkluderes der et eksempel der fra denne artikels perspektiv udfører accept af anmodning. Jeg vælger her at skrive det *mm* og skelner det fra *hm* ligesom DDO der beskriver *hm* som udtryk for ”tøven eller eftertænksomhed”, som er en funktion jeg ikke mener er en relevant handling i beskrivelsen af svarord. En negativ variant med glottalt lukke [mʔ] og oftest to stavelser findes (Brink et al. 1991:931-932) og undersøges ikke separat her, men dens relevans nævnes.

Prosodiske træk som intonation er blevet beskrevet for svarord på andre sprog og har vist sig at være vigtig for forståelsen af svarordets interaktionelle funktion (fx Reber 2012 om engelsk *oh*). I denne artikel fremhæves det hvordan det gør sig gældende på dansk og at det kan være relateret til handling, men ikke altid er. Den Store Danske Udtaleordbog nævner det også: ”Ved hjælp af tonegangen udtrykkes desuden forskellige holdninger, men disse er næppe særegne for ordet NÅ”, men har ingen dybere beskrivelse af intonationsmønstre eller de relevante ord (Brink et al. 1991:990). Spredte interaktionelle beskrivelser findes, og Steensig et al. (2013) beskriver *nå* med stigende og jævn intonation, mens Dalum (2017) udforsker forskellige mønstre for *mm*.

2. Handlinger

Begrebet *handling* (eng. *action*) i konversationsanalyse dækker over hvad en tur gør som ”primært job” på et bestemt sted i en samtale, og hvad den gør relevant som primært job i næste tur (Levinson 2013). Ture og deres handlinger hænger sammen med hinanden i sekvenser, hvor de har bestemte positioner. En handling kan fx være i en sekvens der består af et spørgsmål der udbeder sig information (første position i sekvensen), som gør et svar relevant der informerer om det adspurgte (anden position i sekvensen). Hvilken handling en tur gør og gør relevant, afhænger bl.a. af dets formatering, fx om en sætning har deklarativ, interrogativ eller imperativ syntaks. Svarord som enordskonstruktioner er dog et format i sig selv som i sekvenser forekommer i andre positioner end første position (deraf navnet *svarord*), som er en position der ofte betinger svarordene. Den handling de udfører, kan dog afhænge af formatet af handlingen i første position, såsom grammatisk polaritet ved *ja* og *nej*.

Udover handling kan der også være *stillingtagen* (eng. *stance*, Lindström & Sorjonen 2013) i ture eller udtryk i samtaler, som foregår samtidigt med en handling, men er et ”sekundært job”. En sådan stillingtagen kan være i forhold til om information er ny eller uventet, om en handling udføres med større eller mindre autoritet i forhold til modtagere eller følelsesmæssige udtryk som overraskelse, begejstring, glæde. Definitionen af en handling ud fra hvilke handlinger der kan følge den, muliggør udførelse af den samme handling med forskellig stillingtagen, så fx afkræftelse både kan gøres med positivt og negativt emotivt udtryk.

I dette afsnit vises de forskellige handlinger, som *ja*, *nej*, *nå*, *okay* og *mm* kan udføre: bekræftelse og afkræftelse, afslag og accept af anmodninger om handling, fortsættelsesmarkør, svar på tiltale, kvittering og vurdering.

2.1 Bekræftelse

Bekræftelse er en mulig respons til en anmodning om bekræftelse, dvs. et ja/nej-spørgsmål hvor modtager ved noget og spørgeren vil vide noget. I (1) har Astrid kommenteret mennesker udenfor et vindue, og Britt forsøger at kigge efter dem, men har svært ved at se fra der hvor hun sidder:

```
(1)        AULing | sofasladder
01   BRI:  går de fra os↘
02         (0.2)
03   AST:  ja↘
```

I L01 anmoder Britt om bekræftelse af sin forståelse af at dem som Astrid kan se, er ved at gå væk fra bygningen de er i. Anmodningen er formateret med interrogativ ordstilling uden negation, og det bekræftes med *ja* i L03 af Astrid.

I (2) ser vi en bekræftelse med *nej*. Preben er i gang med at kigge i køleskabet efter øl:

```
(2) Samtalebanken | sam2 | preben_og_thomas
01  PRE:   er der ikk flere→
02         (0.3)
03  THO:   *ne:j*
04         (0.3)
05  PRE:   så >må (vi jo gemme dem< vi har)
```

I (2) ytrer Preben en syntaktisk interrogativ sætning med negationen *ikke*, der anmoder om bekræftelse af at der ikke er flere øl. At der *ikke* er flere, bekræftes med *nej* i L03, hvilket er den forståelse Preben giver udtryk for i L05.

Bekræftelse er altså kendetegnet ved at komme i anden position, at matche polariteten i turen i første position (som ikke nødvendigvis har interrogativ ordstilling) og at levere eftersøgt information ved at give positivt udtryk for den anmodede påstand. Bekræftelse kan udføres af *ja* (Heinemann 2010), *nej* (Heinemann 2015) og *mm* (Dalum 2017). *Ja* og *nej* udfører altså samme handling betinget af den forrige ytrings polaritet.

De samme kendetegn og ord ser umiddelbart ud til at være gældende for enighed med vurderinger (Garly 2019), hvorfor jeg ikke har skelnet bekræftelse fra enighed med vurdering. Uenighed med vurdering må formodes at fungere ligesom afkræftelse.

2.2 Afkræftelse & afslag

Afkræftelse og afslag behandles her under ét fordi det kun er *nej* der udfører dem (Heinemann 2010). Der er dog stadig grund til at skelne mellem dem da polaritet fungerer forskelligt: et *nej* der responderer på en anmodning om bekræftelse med negation, udfører nemlig bekræftelse af det negerede udsagn, jf. ovenfor, mens et *nej* der responderer på en anmodning om handling, afslår at udføre handlingen uanset om der er en negation eller ej i anmodningen. Svarordet *jo* er ikke med her, men ville også være et argument for at skelne mellem de to idet *jo* kan bruges til afkræftelse, men ikke afslag, fordi det kun kan mismatche polariteten (Heinemann 2005). I (3) skal Astrid til at fortælle noget om en fælles bekendt:


```
(3)      AULing | sofasladder
01  AST: følger du ham på instagram→=
02  BRI: =nej↘
03       (0.7)
04  AST: der var et tidspunkt hvor han havde en ©hashplante→©
```

Det hun vil fortælle, er foregået på siden Instagram, og for at tjekke om Britt allerede kender til (dele af) historien, anmoder Astrid om bekræftelse af om Britt følger den fælles bekendte på Instagram i L01. Det afkræftes med *nej* i L02, og derefter begynder Astrid at fortælle. I dette tilfælde er der tale om en præ-sekvens inden en historiefortælling hvor *nej* er det præfererede svar fordi det gør fortællingen relevant at udføre (Schegloff 1988). Ligesom bekræftelse er en afkræftelse altså kendetegnet ved at komme i anden position, men at mismatche polariteten i første position og dermed levere den eftersøgte information ved negering af den anmodede påstand. Kun *nej* (og evt. [mʔ]) udfører afkræftelse.

I (4) taler de samme om at sige ting højt mens de bliver optaget, og om hvad der bliver censureret hvordan:

```
(4)        AULing | sofasladder
01  BRI:   m: >det ved jeg ikk<↘ ↑prøv→
02         (1.1)
03  AST:   nej↗ (.) (prøv å tænk) hvis de får det↘
```

I L01 siger Britt først at hun ikke kender svaret på noget af det de snakker om, og hun foreslår til sidst med *prøv* at Astrid udfører den handling at sige forventeligt censurerede information højt. Det afslår Astrid at gøre med *nej* for derefter at snakke om de problemer det kan give hvis de forkerte får adgang til ens personoplysninger. I dette eksempel er svarordet på kanten af ikke at være fritstående idet samme taler efterfølgende siger mere. Det er dog taget med da mikropausen mellem *nej* og resten er meget tydelig. Det er nemlig almindeligt at efterfølge afslag og afkræftelse med forklaringer som *prøv å tænk hvis* når handlingen er dispræfereret (Pomerantz & Heritage 2013).

Afslag er altså kendetegnet ved at komme i anden position, og at taleren ikke forpligter sig på at udføre den anmodede handling.

Polariteten fungerer anderledes end i anmodninger om bekræftelse, da *nej* efter negative ytringer med interrogativ syntaks stadig nægter at udføre handlingen. Kun *nej* (og evt. [mʔ]) udfører afslag.

2.3 Accept af anmodning om handling

En anmodning om handling kan altså besvares med enten afslag, jf. ovenfor, eller accept:

```
(5)      AULing | kc
01  ANI:  spol lige tilbage å fortæl mig hva det er for en
                    [(at)↘
02  BIA:            [okay→
03        (0.3)
04  BIA:  det sån et øh::m:::
```

Her anmoder Ani i L01 om en uddybning af noget Bia tidligere har nævnt, og Bia accepterer først med et *okay* for efter en kort pause at påbegynde uddybningen med *det sån et øh::m:::*. Accept er separat fra bekræftelse fordi *okay* ikke kan bruges bekræftende (Mortensen & Mortensen 2009), men godt kan bruges til accept. Også *ja* kan bruges til at acceptere en anmodning om handling (Steensig & Heinemann 2014). Accept af anmodning er altså kendetegnet ved at forekomme i anden position, og at taleren forpligter på at udføre eller udfører den handling der anmodes om.

2.4 Fortsættelsesmarkør

Fortsættelsesmarkører leveres i løbet af en enhed der består af flere ture som historiefortælling og markerer altså at næste del af enheden kan leveres (Schegloff 1982):

```
(6) Samtalebanken | sam2 | preben_og_thomas
01  THO:  jam det det (folk å) samfundet ska
02        jo gerne have lidt sundt oss↗
03  PRE:  mm↘
04        (0.4)
05  THO:  å så lavede de det samarbejde med cykelholdet oss jo↘
```

I (6) er Thomas i gang med at lave en pointe ud fra en historie han er ved at fortælle, i L01-02. Preben ytrer derefter et *mm*, og efter en kort pause fortsætter Thomas med at fortælle i L05 markeret som fortsættelse med *å så*.

Denne funktion kan udføres af alle ordene. Det er sandsynligt at der er forskelle blandt ordene når de fungerer som fortsættelsesmarkør, i form af stillingtagen eller eksempelvis orientering til det tidspunkt i løbet af en historiefortælling markøren ytres, men dette ændrer ikke at næste turs primære job er at fortsætte. Fortsættelsesmarkører er kendetegnet ved at kræve matchende polaritet og forekommer i position efter en enhed der er én af flere enheder, idet positioner under flertursenheder som historiefortælling ikke har samme struktur som sekvenser indledt med førstepardele.

2.5 Svar på tiltale

Svar på tiltale er respons til forsøg på at få ens opmærksomhed, oftest når nogen kalder på én ved navn:

```
(7)       AULing | kollegiespil
01  CHA:  lene↘
02  LEN:  ja↗
03  CHA:  må jeg be om alle dine tiere↗
```

I uddrag (7) spiller tre personer et kortspil, og det er Charlies tur. I L01 ytrer Charlie Lenes navn, og hun svarer med et *ja*, hvorefter Charlie beder om kort fra hende som en del af spillet.

Denne funktion minder både om svar på spørgsmål og anmodninger, men kan også sammenlignes med fortsættelsesmarkør. Den er dog anderledes fordi der kun kan svares med *ja* og *mm*, og polaritet ikke er en faktor. Det er muligvis relateret til brugen af turinitialt navn til talerudvælgelse, hvor der ikke skal svares separat på navnet. Svar på tiltale er kendetegnet ved at komme i anden position i en præ-sekvens af typen ovenfor.

2.6 Kvittering

Kvittering er den anden handling som alle ordene kan udføre. Den er kendetegnet ved at komme i tredje position (Schegloff 2007), dvs. eksempelvis efter et svar efter et spørgsmål, hvor det kvitterer for at spørgsmålet blev besvaret. Svarord i denne funktion er også beskrevet som *change-of-state tokens* (fx Heinemann 2017b om *nå*)

idet det foruden handlingen som kvittering også kan indeholde en stillingtagen til svaret som ny eller uventet information (Steensig & Sørensen 2019). Kvittering bruges også om at markere modtagelse af information i andre positioner end tredje position, men her begrænses det til tredje.

```
(8)        AULing | board-game-coffee1
01  MAR:   det du snakkede om→
02  SVE:   ja→
03  MAR:   ja→
```

I (8) har Svend været i gang med at forklare om et spil, og under forklaringen har Margrethe genkendt noget som tidligere snakket om, hvilket kommer til udtryk i L01. Det forstås som en anmodning om bekræftelse, der bekræftes med *ja* i L02, og derefter kvitteres bekræftelsen i L03 med endnu et *ja*. Efter uddraget vender Svend tilbage til at forklare om spillet.

Kendetegnet at komme i tredje position betyder at efter en kvittering kan sekvensen være lukket, og dermed kan der være et overlap mellem kvittering og skift i emne eller aktivitet, som også er forbundet med lukning. Lukningen er dog en vigtig forskel fra fortsættelsesmarkør i at kvitteringer kan gøre det relevant at lukke den igangværende aktivitet, mens fortsættelsesmarkører gør præcis det modsatte.

2.7 Vurdering

Vurdering er en handling som kan være svær at kategorisere fast fordi vurderende egenskaber kan være indbygget i andre handlinger og mange af svarordene bruges som indledende til vurderinger (Garly 2019). Ytringer der primært vurderer, forstås som dem der gør enighed eller uenighed relevant, fx i form af en andenvurdering. I (9) spiller fire personer et kortspil, der tillader at en person må se en andens kort:

```
(9)        AULing | board-game-coffee2
01         (0.8) ((MAR modtager kort fra LIV))
02  MAR:   nej:↗ ((MAR afleverer kort tilbage))
03  LIV:   mm↗ (.) den er fin
```


Margrete skal se Livs kort og gør det i L01, hvorefter hun vurderer kortet med et stødløst *nej:* og afleverer det tilbage. Vurderende *nej* er ikke nødvendigvis negativt og er her en positiv vurdering, hvilket ses i Livs enighed og positive andenvurdering med *fin*. Det giver altså ikke mening at tale om grammatisk polaritet i vurderinger, da det fungerer separat fra vurderingers valens (Couper-Kuhlen & Selting 2018:292), og det er også muligt at vurdere med *mm* (Garly 2019) og *ja*. Vurderinger kan dog godt have overlap med nogle former for stillingtagen, hvilket er relevant for studier af intonation.

Disse vurderinger er kendetegnet ved at komme i første position og gør enighed eller uenighed mulige som næste handlinger. Enighed og uenighed er også muligt at udføre med disse ord, men er ikke nødvendigt at skelne fra hhv. bekræftelse og afkræftelse (se afsnit 2.1 om bekræftelse).

2.8 Skift i aktivitet eller emne

Overgange mellem sekvenser, aktiviteter eller emner kan også markeres med svarord. Det kan forekomme efter kvitteringer eller som turindleder, men for at separere det behandles det her som et svarord der kommer efter en allerede lukket sekvens jf. Heinemanns (2017a) post-tredje position, dvs. at der allerede skal være en kvittering for at svarordet ses som et dedikeret skift i aktivitet eller emne. I (10) har Margrete spurgt om noget specifikt i spillets regler, og det sidste af svaret ses i L01:

```
(10)       AULing | board-game-coffee3
01  SVE:   på det rigtige tidspunkt↘
02  MAR:   °okay°→
03         (1.0)
04  TOR:   .hhh okay↗
05         (0.4)
06  TOR:   let's ((klap)) do this↘
07  SVE:   det er sån det vi ska nu↘
```

Efter at have fået svar på sit spørgsmål kvitterer Margrete med °*okay*° i L02 og lukker dermed sin svarsekvens. Efter et sekunds pause og lidt indånding ytrer Torben et *okay* i L04, og efter en kort pause siger han *let's do this* og indleder altså på engelsk at gå i gang med en ny aktivitet, hvilket også gøres af Svend, som i høj grad fungerer som ansvarlig for spillet, i L07.

Udover *okay* (Knudsen 2015) kan *nå* (Heinemann 2017a) også bruges til at markere skift i emne eller aktivitet, som er en anden type skift end *change-of-state*, som er kognitivt (Nielsen 2002). Jeg er også stødt på tilfælde med *ja* og vil ikke udelukke at matchende *nej* og *mm* muligvis også kan bruges, men det er ikke dokumenteret i en specifik post-tredje position. Emneskiftelignende funktioner er dog blevet nævnt for *nej* i Heinemann (2015). Emne og aktivitet er ikke behandlet som forskelligt, men det er muligt at der flere distinktioner.

3. Skema over handlinger og ord

I dette skema opsummerer jeg hvilke handlinger der er mulige med hvilke ord. Hver kolonne viser ordenes funktioner, mens rækkerne er de forskellige handlinger. De grå felter med '+' er dem der findes beskrevet eller vurderet mulige af mig og i litteraturen, mens de ikke-grå, med '-', ikke umiddelbart ser ud til at forekomme. Mulige undtagelser er kommenteret.

Handling\ord	*ja*	*nej*	*nå*	*okay*	*mm*
Fortsættelses-markør	+ (Steensig 2015)	+ (Heinemann 2015)	+ (Steensig et al. 2013)	+ (Knudsen 2015)	+ (Dalum 2017)
Kvittering	+ (Sørensen & Steensig 2019)	+ (Heinemann 2015)	+ (Heinemann 2017b)	+ (Knudsen 2015)	+ (Dalum 2017)
Bekræftelse	+ (Heinemann 2010, Steensig 2015)	+ (Heinemann 2015)	-	-	+ (Dalum 2017)
Afkræftelse	- (dog i formen *jo*, Heinemann 2005)	+ (Heinemann 2010, 2015)	-	-	- (måske [mʔ])
Accept af anmodning	+ (Heinemann 2010)	-	-	+ (Mortensen & Mortensen 2009)	+ (Dalum 2017)
Afslag på anmodning	-	+ (Heinemann 2010)	-	-	- (måske [mʔ])
Svar på tiltale	+ (ODT)	-	-	-	+ (?)
Skift i aktivitet eller emne	+ (ODT)	- (?)	+ (Heinemann 2017a)	+ (Knudsen 2015)	- (?)
Vurdering	+ (ODT)	+ (Heinemann 2015)	-	-	+ (Dalum 2017)

Ud fra denne opstilling ser det ud til at *mm* har mere tilfælles med *ja* og *nej* end med *nå* og *okay*, især hvis man tager højde for den potentielt negative version [mʔ]. På grundlag af dette kan *ja*, *nej* og *mm*, der bruges i anden position, grupperes sammen overfor *nå* og *okay*, der primært gør andre ting, bortset fra *okay* der accepterer anmodninger. Den lige nævnte gruppering passer med Hansen & Heltofts kategori "centrale interjektioner" (2011:1116), hvor jeg tilføjer *mm*, og inddelingen i Steensig & Sørensen (2019) som fokuserer på kvitteringer i tredje position. Der er dog også en pointe i at der ikke er to ord der gør præcis de samme handlinger.

4. Intonation

Som beskrevet for nogle af ordene og for andre sprog, kan intonation være et træk der skelner funktioner fra hinanden. Alle de mulige intonationsmønstre på *ja*, *nej*, *nå*, *okay* og *mm* kendes ikke, men ud fra eksisterende beskrivelser, vides det at intonation har betydning for forståelsen af distinktioner relateret til handling – både ved at kunne lave skel ved de samme grænser eller at markere en stillingtagen indenfor en handling.

I dette afsnit inddrager jeg kun intonation, men der er selvfølgelig andre faktorer som har lignende effekter, fx andre prosodiske træk som forlængelse og stød, men også mere fonetiske træk som vokalernes form i fx *ja* og *jaer*, *nej* og *næ*. De prosodiske og fonetiske træk og tryk hænger naturligvis sammen, og ordene fortjener en nærgående fonetisk analyse.

4.1 Skel mellem handlinger

Som det fremgår af skemaet, kan det samme ord udføre forskellige handlinger. Intonationen kan være med til at markere den handling som ordet udfører i et konkret tilfælde, udover evt. andre træk som position. For eksempel er *okay* med faldende intonation typisk en kvittering, mens stigende intonation på *okay* bruges når det er en fortsættelsesmarkør (Knudsen 2015). I (11) er Crystal i gang med at fortælle om en lejlighed indtil Ani stiller et spørgsmål:


```
(11)      AULing | kc
01  ANI:  å så var det en to[er↘ ikko]ss↗
02  BIA:                    [khrm:   ]
03  ANI:  en toværelseslejl[ighe]
04  CRY:                    [m- ] etværel[ses↘=
06  BIA:                                 [°khrm°
07  ANI:  =okay↘
```

I L01-03 anmoder Ani om bekræftelse af sin forståelse af at der er tale om en toværelseslejlighed, men det bliver korrigeret af Crystal i L04 til etværelseslejlighed. Ani kvitterer for svaret i L07 med *okay* med faldende intonation, hvorefter Crystal fortsætter med at fortælle.

Dette står i modsætning til (12) hvor *okay* bruges som fortsættelsesmarkør i en fortælling:

```
(12)Samtalebanken | sam3 | kartofler_og_broccoli
01  MET:    så STARTEDE han jo på amerikansk fodbold
02          ø::h (.) n:ede i >odense nu< her fo::r
03          (0.9)
04          nogen måneder siden↗
05  TOM:    oka:y↗
06          (0.9)
07  MET:    å så tror jeg han kom hjem fra træning↗
```

Mette er i gang med at fortælle en historie i L01-04, hvorefter Tom leverer et *oka:y* med stigende intonation. Efter en pause fortsætter Mette historiefortællingen med næste begivenhed markeret med *å så* i L07. I modsætning til (11) har der altså ikke været stillet noget spørgsmål, og talen efter *okay* er tæt forbundet med talen inden *okay*. Denne forskel i intonationsmønster er systematisk, og undtagelser gør specifikt interaktionelt arbejde (Steensig & Sørensen 2019), men er også et argument for at skelne mellem fortsættelsesmarkør og kvittering i skemaet.

En lignende distinktion findes for *nå* som beskrevet i Steensig et al. (2013), men for *nå* har fortsættelsesmarkøren jævn intonation og kvitteringen stigende intonation, dvs. et andet og næsten modsat mønster. Kvitteringsbegrebet i Steensig et al. (2013) er dog ikke defineret lige så tydeligt som kvitteringsbegrebet her.

4.2 Stillingtagen

Ovenfor blev bl.a. bekræftelse eksemplificeret med *ja* og *nej* i en relativt neutral kontekst. Der kan dog være mere på spil i samtaler, og handlinger kan udtrykke en stillingtagen til det de gør, eller det der ellers foregår i samtalen. Sådan stillingtagen kan markeres med intonation på *ja* og *nej* der samtidigt udfører eksempelvis be- eller afkræftelse. I modsætning til de tidligere viste neutrale *nej* i afsnit 2.1 og 2.2 indeholder (13) to *nej* der udtrykker en stillingtagen samtidig med at det be- eller afkræfter. Astrid og Britt har snakket om et lokalt spillested:

```
(13) AULing | sofasladder
01    BRI:   vi ska °alt°så snart dernеd=
02    ?:     =(mhr)
03           (0.4)
04    BRI:   .mt [hvis] du har lys[t det megahyggeligt]
05    AST:       [ja  ]           [koster det penge↗ h]
06    BRI:   nej↗ -h  [huh
07    AST:            [gør det ikk↗
08    BRI:   nej:↗ [he .h
09    AST:         [åh:::
```

I L01-04 foreslår Britt at hun og Astrid tager *derned* sammen, og mens hun til sidst støtter sit forslag ved at beskrive det som *megahyggeligt*, anmoder Astrid i overlap om bekræftelse af hvorvidt det koster penge. Det afkræftes af Britt med et *nej* med meget stigende intonation i L06. Derefter anmoder Astrid om genbekræftelse, nu i en negeret formulering med *ikk*, hvilket bekræftes med et matchende *nej* med stærkt stigende intonation i L08. Astrid kvitterer til sidst med et *åh:::*.

Dette forlængede *åh:::* er med til at markere at der foregår noget stillingtagende eller emotivt i sekvensen. De taler om mulig social aktivitet med hinanden, der er noget som begge er interesserede i, hvilket gør at en trussel – fx en indgangspris – er problematisk, og derfor er det positivt at få at vide (og fortælle) at det ikke er til stede. Begge tilfælde af stigende *nej* lyder umiddelbart også som udtryk for en positiv holdning til den konklusion som samtalen bevæger sig hen mod, at det er meget realistisk at være social på den omtalte måde. Britt er altså positiv overfor at meddele det til Astrid, og intonationen er med til at markere den positive stillingtagen. En stillingtagen kan

derudover ses ved at anmodninger om genbekræftelser som *gør det ikk* bruges til at udtrykke overraskelse (Arndt 2007:95).

Det interessante er her at *nej* handlingsmæssigt udfører af- og bekræftelse i disse tilfælde, men samtidig udtrykker overraskelse eller holdning til den information der leveres. Det står i modsætning til de 'neutrale' svarord i de forskellige handlinger, men det skel følger dog ikke de samme grænser som i skemaet ovenfor, idet der både er bekræftende og afkræftende *nej*. Der findes også tilsvarende brug af *ja*, som ser ud til at udtrykke samme stillingtagen, med samme intonationsmønster, men beskrivelsen her skal ses som foreløbig.

5. Konklusion

Jeg har i denne artikel forsøgt at eksemplificere de forskellige handlinger som ordene *ja*, *nej*, *nå*, *okay* og *mm* i dansk samtalesprog udfører. Eksemplerne sammenfattedes i en opstilling i et skema, der også inddrog tidlige forskning. Opstillingen illustrerede motiverede distinktioner mellem handlinger og forholdt sig til hvordan handlingerne kunne defineres. Efterfølgende blev intonation inddraget som eksempel på træk der kan markere skel mellem de forskellige handlinger indenfor samme ord, men som også kan markere stillingtagen separat fra handling. Derudover blev der peget på usikre dele af opstillingen som mulige emner for videre forskning.

Handling blev her brugt som et brugbart niveau for beskrivelse af ordene som enordskonstruktioner, i modsætning til en abstrakt beskrivelse af fx semantiske egenskaber ved ordene hvoraf handling kan afledes til en bestemt kontekst (se fx Nielsen 2002 om *nå*). Handlingsbeskrivelsen er dog også afhængig af bestemte træk som position. Særligt polaritet er nødvendigt for hvordan *nej* og *ja* kan udføre de samme handlinger. Trækket polaritet er for *nej* negativ og *ja* positiv og matcher eller mismatcher polariteten i forrige ytring. Polaritet har dog ikke samme effekt ved alle typer handlinger, eksempelvis ved at match og mismatch ikke er relevant ved vurderende *nej*. Derudover er det mindre klart hvordan polaritet spiller ind på de andre ord som *nå*. For *mm* ser det ud til at være muligt at bruge *mm-* (dog oftest reduplikeret *mm-mm-*) som negativ version, men brugen er ikke lige så konsekvent som distinktionen mellem *ja* og *nej*. Fremtidige

undersøgelser kan se på disse træks relevans for andre ord eller de samme ord i andre kontekster og konstruktioner.

Intonation viste sig at kunne skelne mellem varianter af fx *okay* med hver sin handling, men også at intonation markerer varianter af fx *nej* med forskellig stillingtagen. Nærmere analyse af stillingtagen i bestemte kontekster kan undersøge om stillingtagen nødvendigvis er så kategorisk og separat fra handling som nævnt i Levinson (2013), men denne undersøgelse viser at intonation som formtræk kan adskille stillingtagen og handling. På Samtalegrammatik.dk er der lige nu kun én indgang under *Funktioner* som er handlinger, mens stillingtagen bruges om en underkategori af handlinger (heriblandt vurderinger) og ikke som her om udtryk der kan foregå samtidigt med en handling. Relationen til vurderinger er en reel uklarhed, men det bør overvejes om stillingtagen bør have sin egen indgang på hjemmesiden.

Litteratur

Arndt, Hans (2007) *Talehandlinger – og anden sprogbrug*. Frederiksberg: Dansklærerforeningen.

Brink, Lars, Jørn Lund, Steffen Heger & Jens Normann Jørgensen (1991) *Den Store Danske Udtaleordbog*. København: Munksgaard.

Couper-Kuhlen, Elizabeth & Margret Selting (2018) *Interactional Linguistics. Studying Language in Social Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dalum, Nora (2017) Universelle prosodiske mønstre i *mm*. *Skrifter om Samtalegrammatik* 4(1).

DDO = Den Danske Ordbog, https://ordnet.dk/ddo (sidst tjekket 2019.05.03)

Drummond, Kent & Robert Hopper (1993) Acknowledgement tokens in series. *Communication Reports* 6(1):47-53.

Emmertsen, Sofie & Trine Heinemann (2010) Realization as a Device for Remedying Problems of Affiliation in Interaction. *Research on Language & Social Interaction* 43(2):109-132.

Garly, Katrine (2019) *æv bæv* – Et samtaleanalytisk indblik i vurderinger i danske, naturlige samtaler. *Skrifter om Samtalegrammatik* 6(2).

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Heinemann, Trine (2005) Where grammar and interaction meet: The preference for matched polarity in responsive turns in Danish. Auli Hakulinen & Margret Selting (red.) *Syntax and lexis in conversation: Studies on the use of linguistic resources in talk-in-interaction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins:375-402.

Heinemann, Trine (2010) The question-response system in Danish. *Journal of Pragmatics* 42(10):2703-2725.

Heinemann, Trine (2015) Negation in interaction, in Danish conversation. *Skrifter om Samtalegrammatik* 2(12).

Heinemann, Trine (2016) Registering revision: The reduplicated Danish change-of-state token *nå*. *Discourse Studies* 18(1):44-63.

Heinemann, Trine (2017a) Transitioning between activities with the Danish change-of-state token *nå*. *Journal of Pragmatics* 118(1)-21.

Heinemann, Trine (2017b) Receipting Answers That are Counter to Expectations: The Polar Question-Answer-*Nå* Sequence in Danish. *Research on Language and Social Interaction* 50(3):249-267.

Holm, Sidsel (2018) *ja okay*↘ – Markering af anerkendelse og tilstrækkeligt modtaget information som sekvens-afsluttende handling. *Skrifter om Samtalegrammatik* 5(2).

Jefferson, Gail (1993) Caveat speaker: Preliminary notes on recipient topic-shift implicature. *Research on Language and Social Interaction* 26(1):1-30.

Knudsen, Anette Dahl (2015) 'O(↑)kay(?), ↑Ohkay' – En Prosodiafhængig ytringspartikel? *Skrifter om Samtalegrammatik* 2(1).

Levinson, Stephen C. (2013) Action Formation and Ascription. Jack Sidnell & Tanya Stivers (red.) *The Handbook of Conversation Analysis* Chichester: Wiley-Blackwell:102-130.

Lindström, Anna & Marja-Leena Sorjonen (2013) Affiliation in Conversation. Jack Sidnell & Tanya Stivers (red.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Chichester: Wiley-Blackwell:350-369.

MacWhinney, Brian & Johannes Wagner (2010). Transcribing, searching and data sharing: The CLAN software and the TalkBank data repository. *Gesprächsforschung* 11:154-173.

Mortensen, Janus & Sune Sønderberg Mortensen (2009) Om interjektionen *okay* i engelsk og dansk. Rita Therkelsen & Eva Skafte Jensen (red.) *Dramatikken i grammatikken*. Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet:281-304.

Nielsen, Mie Femø (2002) Nå! En skiftemarkør med mange funktioner. *Studier i Nordisk* 2000-2001:51-67.

ODT = Ordbog over Dansk Talesprog, https://odt.hum.ku.dk/ (sidst tjekket 2019.01.07)

Pedersen, Henriette Folkmann. 2015. *Jamen* som svarindleder efter hv-spørgsmål. *Skrifter om Samtalegrammatik* 2(2).

Pomerantz, Anita & John Heritage (2013) Preference. Jack Sidnell & Tanya Stivers (red.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Chichester: Wiley-Blackwell:210-228.

Reber, Elisabeth (2012) *Affectivity in Interaction – Sound objects in English.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Samtalegrammatik.dk = http://samtalegrammatik.au.dk/ (sidst tjekket 2019.01.07)

Schegloff, Emanuel A. (1982) Discourse as an interactional achievement: Some uses of 'uh huh' and other things that come between sentences. Deborah Tannen (red.) *Analyzing discourse: Text and talk*. Washington, D.C.: Georgetown University Press:71-93.

Schegloff, Emanual A. (1988) Presequences and indirection – Applying speech act theory to ordinary conversation. *Journal of Pragmatics* 12:55-62.

Schegloff, Emanuel A. (2007) *Sequence organization in interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Steensig, Jakob (2015) Hvornår kan *ja* står alene efter ja/nej-spørgsmål? *Skrifter om Samtalegrammatik* 2(13).

Steensig, Jakob, Karen Kiil Brøcker, Caroline Grønkjær, Magnus Glenvad Ting Hamann, Rasmus Puggaard, Maria Jørgensen, Mathias Høyer Kragelund, Nicholas Hedegaard Mikkelsen, Tina Mølgaard, Henriette Folkmann Pedersen, Søren Sandager Sørensen, & Emilie Tholstrup (2013) The DanTIN project – creating a platform for describing the grammar of Danish talk-in-interaction. Jan Heegård & Peter Juel Henrichsen (red.) *New Perspectives on Speech in Action. Proceedings of the 2nd SJUSK Conference on Contemporary Speech Habits*. Frederiksberg: Samfunds-litteratur Press:195-226.

Steensig, Jakob & Trine Heinemann (2014) The social and moral work of modal constructions in granting remote requests. Paul Drew & Elizabeth Couper-Kuhlen (red.) *Requesting in Social Interaction*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins:145-170.

Steensig, Jakob & Søren Sandager Sørensen (2019) Danish dialogue particles in an interactional perspective. *Skandinavian Studies in Language.* https://tidsskrift.dk/sss/issue/current.

Øh(m) i samtalegrammatik.dk

Søren Sandager Sørensen, Andrea Bruun, Maria Jørgensen, Ehm Hjorth Miltersen og Jakob Steensig
Aarhus Universitet

1. Indledning

Forskergruppen DanTIN består af studerende og ansatte ved Lingvistik på Aarhus Universitet. Vi har siden 2013 arbejdet på at opbygge en grammatik for dansk samtalesprog. Dette sker på hjemmesiden *samtalegrammatik.dk*. Opbygningen af grammatikken har foregået sådan at vi har lavet et skelet, eller en skabelon, som vi så udfylder med beskrivelser af samtalegrammatiske fænomener efterhånden som vi finder dem i vores data. Vi er nu nået til et stadie i opbygningen af grammatikken hvor vi har behov for at systematisere vores beskrivelser. Formålet med vores oplæg på MUDS og denne artikel er at vise hvordan vi forsøger at gøre dette ved hjælp af beskrivelsen af ordet *øh* (som også nogle gange udtales *øhm*, hvilket medfører at vi skriver *øh(m)* når vi henviser til ordet mere generelt).

Vores data er et korpus (AULing) af ca. 50 timers optagelser af naturligt forekommende samtaler (video og audio), som studerende og forskere fra Lingvistik har indsamlet og transskriberet gennem de sidste godt 20 år. Da der er tale om optagelser af mennesker i deres dagligdag, har disse mennesker naturligvis givet informeret samtykke, og vi har lovet dem anonymitet. Korpus er anmeldt til datatilsynet gennem Aarhus Universitet (nr. 923) og opbevares og behandles i overensstemmelse med lov om databeskyttelse. Dette korpus supplerer vi med data fra Samtalebanken (MacWhinney & Wagner 2010, Samtalebanken u.å.), som er et offentligt tilgængeligt

korpus af video- og telefonoptagelser, ligeledes fra almindelige menneskers dagligdag. Det smarte ved Samtalebankens data er at vi kan vise optagelserne offentligt, hvilket er grunden til at vi til vores præsentation på MUDS17 i 2018 brugte klip fra dette korpus til at illustrere vores pointer. Pointerne bygger dog på undersøgelser i større dele af korpus. Uddragene er her retransskriberet efter konventionerne på Samtalegrammatik.dk (2018c) og renummererede. Den første linje er en henvisning til den optagelse uddraget er fra.

Grammatikken har tre indgange: (1) *Former*, som er "opbygget som en traditionel grammatik. Den starter med sprogets mindste dele, lydene, og går så opad i størrelse, op til sætninger og det vi kalder diskursenheder" (Samtalegrammatik.dk 2018a). (2) *Funktioner*, som "tager udgangspunkt i hvad vi bruger sproget til. Der er kapitler om hvordan grammatikken bidrager til turtagning, om hvad sammenhængen mellem ytringer betyder for grammatikken, om kommunikative handlinger, om informationsstruktur og betydning, samt om hvordan man retter på egne og andre ytringer (reparatur)" (Samtalegrammatik.dk 2018a). Og endelig (3) en alfabetisk liste over enkeltstående samtalegrammatiske fænomener, som vi kalder *Udtryk og fænomener*. Disse tre indgange holdes sammen af links, således at der til hvert opslag under *Udtryk og fænomener* svarer en eller flere beskrivelser under både *Former* og *Funktioner*.

Under *Udtryk og fænomener* har vi allerede et opslag om *øh(m)* (Samtalegrammatik.dk 2018b), men vi vil i denne artikel vise at der bør være flere opslag da ordet *øh(m)* har flere funktioner betinget af deres placering. I artiklen gennemgår vi tre *øh(m)* i tre forskellige positioner, og vi argumenterer for at ordet har forskellige funktioner i de tre positioner, og at dette også bør reflekteres i den mere formelle beskrivelse (under *Former* i vores grammatik), blandt andet når det gælder placeringen af ordet i ordklasser. Artiklen er opbygget sådan at vi først kort beskriver generelle træk om *øh(m)*, dernæst gennemgår vi de tre funktioner og placeringer: sætningsinternt *øh(m)*, *øh(m)* efter konjunktioner og svarindledende *øh(m)*, før vi afslutter med en konklusion.

2. Generelt om *øh(m)*

Ordet *øh(m)* kan have mange lydlige realiseringer. Vi har i vores data fundet det udtalt med (mindst) to vokalkvaliteter, [œ] og [ɛ] (med DDO's grove lydskrift; vi transskriberer det normalt *øh* og *æh*), med og uden forlænget vokal, og med og uden [m], som også kan være forlænget. Nogle af de funktioner som *øh(m)* kan udføre, kan også udføres ved at forlænge lyde i et andet ord, men det vi undersøger i denne artikel, handler om det selvstændige ord *øh(m)*.

Hansen & Heltoft anser *øh(m)* for at være "fatiske markører" og siger at "[s]om fatiske markører kan de stå **hvor som helst** den talende måtte føle behov for en planlægningspause eller for tid til at genkalde sig oplysninger" (2011:1137, vores fremhævning). Det er muligvis rigtigt at *øh(m)* kan forekomme i mange positioner. Vi har endnu ikke kunnet fastslå utvetydigt at der er steder det ikke kan forekomme, men ordet lader til at klumpe sig sammen i bestemte positioner (Hamann & Lange 2011). De tre placeringer vi undersøger i denne artikel, er hyppigt forekommende i vores data.

I litteraturen om *øh(m)* finder man to hyppige udlægninger af ordets funktioner. Den ene ligger i forlængelse af citatet fra Hansen & Heltoft ovenfor, hvor ordet angiver tænkepause, en opfattelse vi finder også finder i kommentarfeltet på sprogmuseet.dk til ovennævnte artikel af Hamann & Lange (2011), hvor Ruben Schachtenhaufen siger: "For mig at se er 'øh' analogt med computeres meddelelser om at der arbejdes, som når musepilen forvandles til et ur der tikker eller cirkel der drejer rundt. Det betyder slet og ret 'vent venligst mens der tænkes' eller 'loading, please wait'." Den anden går på at ordet har en rent turtagningsmæssig funktion: "Ordene *øh* og *æh* **har en rent fatisk funktion** som signal for at afsenderen ønsker at have ordet, enten at tage det eller at fastholde det" (Hansen & Heltoft 2011: 1136, vores fremhævning). Vi vil i det følgende vise at disse beskrivelser ikke er helt dækkende.

Hvad *øh(m)*'s ordklassetilhørsforhold angår, bliver det normalt anbragt i kategorien *interjektioner*. Hansen & Heltoft anbringer det mere præcist i underkategorien "markerede interjektioner" da det kan forekomme i interjektionalposition (før sætninger) men ikke efterstillet (2011: 1140). Dette stemmer overens med analyserne i denne artikel,

men i modsætning til nogle af de ord som Hansen & Heltoft opfører som markerede interjektioner, kan *øh(m)* ikke stå alene (i vores data). Ordets placeringsmuligheder er derudover anderledes end alle de andre af disse interjektioner, så det er muligt at *øh(m)* kalder på en udvidet ordklassebeskrivelse i forhold til Hansen & Heltofts.

3. Sætningsinternt *øh(m)*

Brugen af *øh(m)* i ytringer eller turenheder markerer ordsøgning, som er det som minder mest om den førnævnte tænkepause. Det kan forekomme mange steder i løbet af en sætning, men er kendetegnet ved at det er placeret steder hvor det er klart at der skal komme mere tale efterfølgende.

I (1) taler to unge kvinder sammen. Beate (BE) skal skrive en såkaldt feature, og Anne (AN) har spurgt ind til det. Beate er i gang med at fortælle hvordan hun kom på ideen om featuren, som omhandler kvinder som skraldemænd, og hvad hun så gjorde:

```
(1) Samtalebanken | sam2 | anne_og_beate | 19
01  BE:   å så lige pludselig så: (.) kommer
02        det bare (.) so:m altså (.) ↑slam
03        (0.3)
04  BE:   ↓skrald
05        (0.3)
06  BE:   ska lave en feature om skrald↘
07        (0.6)
08  BE:   ø:hm: (.) å så >ringer jeg
09        dagen eft<er ti: *ø::h*
10        (0.3)
11  BE:   °>hva hedder det<°→
12        odense (.) odense  renovering
13        (0.3)
14  BE:   (a) ikk renov(H)ering(H)↘ (.) odense øhm:
15  AN:   skrald ↓s*erv[i*ce
16  BE:                [.pt
17        (1.0)
18  BE:   renovation↗
19        (0.7)
20  BE:   hedder det ikk det↗
```

I linje 1-6 er Beate nået til det punkt i fortællingen hvor hun er kommet på ideen. I linje 8 begynder hun at fortælle om det videre

forløb (indledt med en andet slags *ø:hm:)*. Hun er ved at nævne at hun ringede til nogen, men efter præposition *ti:* leveres ikke noget som kan forstås som en ringbar referent, men derimod et **ø::h**. Ytringen er designet til at blive efterfulgt af mere, hvilket ses grammatisk ved at præpositionen mangler sin styrelse. Vi kan altså kalde det ordsøgning ud fra at der mangler et ord.

Den efterfølgende pause i linje 10 giver Anne mulighed for at tage turen, hvilket hun ikke gør. Derimod tager Beate selv turen igen i linje 11, hvilket kan tolkes som at Anne forstår Beates tur som ufærdig jf. den manglende styrelse. Dette understøtter påstanden om at Beate i linje 9 netop påbegynder en ordsøgning.

Beates næste tur i linje 11 består af °>*hva hedder det*<°, som også er en ordsøgningmarkør (Clausen & Pedersen 2017), hvilket understreger påstanden om at hun nu, altså efter et *øhm*, er i gang med en ordsøgningsaktivitet. Derefter kommer hun med et bud på løsning af ordsøgningen i linje 12 med *odense (.) odense renovering*, men *renovering* afviser hun selv i linje 14 efterfølgende. Herefter gentager hun ordet *odense*, som efterfølges af *øhm:*, hvilket ud fra formen på hendes tidligere bud med to led og afvisningen af dets andetled projicerer at der kommer yderligere tale efter *odense øhm:*.

Efterfølgende leverer Anne et bud på løsningen af ordsøgningen i linje 15 med *skrald ↓s*ervi*ce*. Dermed er det altså en anden taler, som nu prøver at løse ordsøgningen. Clausen & Pedersen (2017) beskriver hvordan konstruktionen *hva hedder det* kan eftersøge respons ved at taleren fastholder sin blikretning, men det er ikke klart på videoen om Beate gør det eller ej under *øhm:*. Annes bud leveres med en umarkeret turovergang, og Beate behandler det ikke som problematisk, men accepterer dog ikke Annes bud, idet hun selv leverer et nyt bud *renovation* efter et sekunds stilhed. *Renovation* ender som det sidste bud, som Beate, efter at have søgt bekræftelse af det, går videre med efterfølgende.

Hermed viser (1) hvordan *øh(m)* kan bruges som ordsøgningsmarkør under en ordsøgningsaktivitet. *Øh(m)* forekommer steder med maksimal projicering, dvs. hvor det er tydeligt at der skal produceres yderligere tale før den igangværende enhed kan færdiggøres. Det behøver dog ikke være samme taler, der kommer med en løsning på ordsøgningen, for en anden taler kan godt tage turen og afslutte

aktiviteten. De præcise forhold for hvornår talerskifte forekommer eller eftersøges, er uklare, men det betyder at *øh(m)* ikke altid er et udtryk for turfastholdelse, som Hansen & Heltoft beskrev. Derudover lader *øh(m)* ofte til at være placeret før centrale eller vigtige elementer, ofte nominaler, og det er muligt at det er med til at understrege det efterfølgende som vigtigt.

4. *Øh(m)* efter konjunktioner

Vi har i vores data også observeret at *øh(m)* kan forekomme efter konjunktionerne *men, jamen, så, fordi* og *fordi at*. I denne position kan *øh(m)* bruges til at markere et skift i aktivitet, inklusive tilbagevenden/genoptagelse af aktiviteter eller emner fra tidligere i samtalen (jf. Local 2004 om engelsk). Det skal nævnes at denne funktion ligeledes kan udføres blot ved brug af konjunktionen alene, altså uden brug af *øh(m)*, men at tilstedeværelsen af *øh(m)* synes at understrege ændringen. Derfor kan man tale om konstruktionen "konjunktion + *øh(m)*" frem for *øh(m)* alene da funktionen i dette afsnit udføres af hele konstruktionen samlet.

(2) nedenfor illustrerer brugen af *øh(m)* (her uden nasal) som markering af aktivitetsskift. I uddraget, som er fra en telefonsamtale mellem to deltagere, Bolette (BO) og hendes mor (MOR), optræder *øh* efter *jamen* (linje 9) og *men* (linje 13):

```
(2) Samtalebanken | telefon | bilen | 199
01  MOR:   (xxx) men de: har det da rigtig sjov(t)↘=
02  ?:     =hnhh=
03  BO:    =jah=
04  BO:    =.hhhh
05  MOR:   hn hn↘
06         (1.3)
07  BO:    yes→
08  MOR:   (*nå:*/((mekanisk lyd)))
09  BO:    jam'n ø:h jeg ve >smutte i<gen mor→
10         (0.5)
11  MOR:   JA*:*↘
12         (0.2)
13  MOR:   men ø::h (0.3) hvis i kommer op en dag→
14         ka du så ikk tage min gry:de med
15         den mangler jeg b*are* godt nok→
```


Umiddelbart forud for uddraget har Bolette kommenteret de fugle man kan høre i baggrunden hos Mor, hvilket leder til Mors udsagn om at fuglene har det *rigtig sjov(t)* i linje 1. Bolette kvitterer med *jah* i linje 3, hvorefter der er et længere stykke med vejrtrækningslyde og en pause på 1,3 sekunder, før samtalen genoptages med et *yes* fra Bolette og efterfølgende noget der kan høres som **nå:**, fra Mor i linje 8. Derefter kommer så den første ytring af interesse i dette eksempel, hvor Bolette indleder en lukning af samtalen med *jam'n ø:h jeg ve >smutte i<gen mor* i linje 9. Bolette projicerer en afslutning af samtalen ved at sige at hun vil smutte, hvilket altså er et skift i aktivitet (fra samtale til lukning af samtale) og i emne (fra fugle til et emne man kan kalde "samtalens forløb"), og dette skift indledes med *jam'n ø:h*.

Samtalens fremdrift mod lukning bliver imidlertid afbrudt af Mor, der efter et kvitterende *JA*:** producerer eksemplets anden forekomst af *øh(m)* i linje 13 med ytringen *men ø::h hvis i kommer op en dag kan du så ikk tage min gry:de med den mangler jeg b*are* godt nok*. Med denne ytring indskyder hun noget der skal behandles før samtalen kan lukkes, nemlig at Bolette skal returnere en lånt gryde næste gang hun kommer på besøg. Dette er altså endnu et skift i aktivitet og emne (fra lukning af samtale til en anmodning), og Mor markerer dette skift med *men ø:h*.

Tilfældene i (2) illustrerer altså konstruktionen "konjunktion + *øh(m)*" som aktivitets-skiftemarkør. Hvordan man i lyset af dette skal kategorisere *øh(m)*, er ikke ligetil. Skal *øh(m)* betragtes som et ord i sig selv, eller som en (enklitisk) del af en konjunktion (eller konjunktional, evt. som Jefferson 1983)? Placeringsmæssigt passer konstruktionen til den klassiske beskrivelse af interjektioner, da den falder på den venstre interjektionalplads (Hansen & Heltoft 2011: 1131). Ifølge denne definition optræder interjektioner dog altid alene, hvilket *øh(m)* ikke gør her (den følger efter en konjunktion), hvilket gør det problematisk at kategorisere *øh(m)* således. Det er heller ikke indlysende at løsningen er at klassificere hele konstruktionen som en interjektion, da den har en noget mere kompleks morfologi end en prototypisk interjektion, i kraft af at den består af to dele, der begge er analyserbare som ord, hvor den første af disse dele endda kan udgøres af flere forskellige konjunktioner. Den grammatiske kategorisering af denne praksis forbliver dermed et åbent spørgsmål.

5. Svarindledende *øh(m)*

Øh(m) kan også placeres som indleder til et svar på et spørgsmål, hvor det viser at svaret er komplekst, dispræfereret eller på anden måde ikke ligefremt, også når svaret først leveres som en interjektion. I det følgende uddrag (3) diskuterer Asta (AST) og Lis (LIS) hvornår Astas familie fik bil.

```
(3) Samtalebanken | sam2 | samfundskrise | 495
01  AST:   jamen vi fik ikk bil før i halvfjerds jo↘
02         (0.6)
03  AST:   °enoghalvfjerds°↗
04         (1.0)
05  LIS:   'amen i havde da den fælles
06         der holdt herude i garagen ikk↗
07         (0.4)
08  LIS:   hol[dt den ikk] her hos jer↗
09  AST:      [jo:↗      ]
10         (0.2)
11  AST:   ø::h jow→
12         (0.2)
13  AST:   det gjorde den→
14  LIS:   ja[:→
15  AST:     [men det var ikk sån vores egen jo→
16         (0.8)
17  LIS:   det var ikk en i måtte køre i te' århus
18         °(eller)°→
19  LIS:   hn hn °hn° .hhhh
20  AST:   jo men vi gjorde det jo ikk↗=
21  AST:   =[fordi
22  LIS:   =[ne::j
```

I linje 5-6 udfordrer Lis Astas vurdering fra linje 1-3 af hvornår hendes familie fik bil, ved at anmode om bekræftelse af en forståelse af at der holdt en bil i deres garage, markeret med *ikk* som efterhængt tag. Efter en kort pause beder hun i linje 8 igen om en bekræftelse af dette mens Asta bekræfter med *jo:* i overlap. Asta bekræfter igen i linje 11 efter Lis er færdig med sin tur, men indleder sit svar med et *ø::h*. Det står i vores øjne klart at der her ikke er tale om en ordsøgningsmarkør idet det umiddelbart efterfølgende svar *jow* ikke blot er noget det virker unødvendigt at søge efter, men også allerede er blevet ytret en gang i linje 9 som svar på Lis' ytring i linje 5-6.

Det bliver tydeligt i linje 15 og 17 at Astas bekræftelse har en vis begrænsning selvom det først blev besvaret med et *jow*: der var ganske rigtigt en bil i garagen, men det var ikke familiens egen. Med *ø::h* ser Asta ud til at signalere at det kommende svar ikke er helt simpelt. I vores data indleder denne type *øh(m)* svar der er problematiske, komplekse, dispræfererede eller på andre måder ikke ligetil, og det lader til at være dets hovedfunktion at signalere dette.

Denne funktion er så almindelig at den også bruges på skrift som i det følgende uddrag (4) fra en interaktion i en Facebookgruppe med fire gruppemedlemmer. Gruppen skal mødes til aftensmad hos Christian og David, som dog først er hjemme senere på aftenen. Derfor har de givet Agnete en ekstranøgle. Britta har indledt interaktionen med et opslag hvor hun har spurgt om hun skal tage takeaway-mad med til aftensmad.

(4) Fried rice (Jørgensen 2017:32)

Britta stiller et spørgsmål i uddragets fjerde kommentar med *hvornår skal jeg komme i morgen med maden?*, og David indleder sit svar til hende med et *øhm*. Svaret er, ligesom svaret i det foregående eksempel (3), ikke ligetil, og kræver en længere uddybning da det afhænger af den førnævnte ekstranøgle, som Agnete har.

Det svarindledende *øh(m)*s placering i interaktion, både på skrift og i samtaler, er altså umiddelbart inden svar på spørgsmål, både svar indledt med interjektion og uden. Det står således aldrig alene som en komplet ytring. Det svarindledende *øh(m)* bruges i forbindelse med komplekse, ikke-ligefremme, problematiske svar, og funktionen lader til netop at være et signal om at svaret ikke er simpelt. Det kan virke fristende at kategorisere dette *øh(m)* som en interjektion idet ordets placering passer med sætningsskematets venstre interjektionalplads (Hansen & Heltoft 2011:1621), men da det ikke kan stå alene (uden et efterfølgende svar), opfylder det ikke det mest grundlæggende kriterium for interjektioner.

6. Konklusion

På grundlag af interaktionel samtaledata er tre funktioner for *øh(m)* i samtaler blevet beskrevet, og de er blevet præciseret som særligt interessante i en samtalegrammatik. Vi mener nemlig at en samtalegrammatik skal inkludere disse funktioner og have en struktur der tager højde for det. Nu er tre funktioner blevet beskrevet, og vi har åbnet spørgsmål om relationerne til andre enheder, fx interjektioner, som videre forskning kan arbejde mere dybdegående med.

Den første funktion er sætningsinternt *øh(m)*, som markerer ordsøgning og er den funktion, som mange genkender som tænke- eller planlægningspause. Det viste sig dog at den ikke nødvendigvis fastholder turen, men at et bud på en løsning på ordsøgningen uden problem kan leveres af en anden end *øh(m)*-taleren. En anden funktion er *øh(m)* efter en konjunktion som aktivitetskiftemarkør. Her ser *øh(m)* ud til at være i en konstruktion sammen med en konjunktion fungerende som ytringsindleder. Den tredje funktion er svarindledende *øh(m)*, som markerer at det kommende svar er komplekst eller ikke helt ligefrem på forskellig vis. Det kan være placeret inden et svar bestående af en interjektion og projicere en kommende uddybning eller inden et komplekst svar uden interjektion.

På funktionssiden markerer de tre fænomener alle at der kommer noget efter *øh(m)*, og ligeledes noget om hvad det efterfølgende er. Vi har indtil nu ikke kunnet dokumentere brugen af *øh(m)* som selvstændig tur, hvilket er med til at adskille *øh(m)* fra andre interjektioner. Men de tre funktioner har også forskellige placeringer på formsiden: inde i en ytring, efter en konjunktion i starten af en ny aktivitet og inden et svar efter et spørgsmål. Dette lægger op til en diskussion af, hvordan *øh(m)* ud fra dets forskellige funktioner, placeringer eller konstruktioner kan placeres i en ordklasse. Beskrivelsen af fænomenerne er en begyndelse på en diskussion af formerne og funktionernes rolle i en samtalegrammatik, som yderligere forskning kan belyse nærmere ved beskrivelser og perspektiveringer til andre slags *øh(m)* og andre fænomener.

Litteratur

Clausen, Olja Hedelund & Nikoline Pedersen (2017) En samtaleanalytisk undersøgelse af respons i forbindelse med formatet *hva hedder det*. *Skrifter om Samtalegrammatik* 4(3).

DDO = *Den Danske Ordbog: Udtale*. https://ordnet.dk/ddo/artiklernes-opbygning/udtale (set den 2.1.2019)

Hamann, Magnus G.T. & Simon B. Lange (2011) Øh – den lille lyd vi alle kender. *Sprogmuseet*. http://sprogmuseet.dk/grammatik-2/oh-den-lille-lyd-vi-alle-kender/ (set den 2.1.2019)

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Jefferson, Gail (1983) On a Failed Hypothesis: 'Conjunctionals' as Overlap-Vulnerable. *Tilburg papers in language and literature* 28.

Jørgensen, Maria (2017) *Samtalegrammatik i skriftlig online interaktion - en digital-samtaleanalytisk undersøgelse af udvalgte samtalegrammatiske fænomener på Facebook*. Upubliceret speciale, Lingvistik, Aarhus Universitet.

Local, John (2004) Getting back to prior talk – *and-uh(m)* as a back-connecting device in British and American English. Elizabeth Couper-Kuhlen & Cecilie E. Ford (red.). *Sound Patterns in Interaction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins:377-400.

MacWhinney, Brian & Johannes Wagner (2010) Transcribing, searching and data sharing: The CLAN software and the TalkBank data repository. *Gesprächsforschung* 11:154-173.

Samtalebanken (uden årstal) samtalebank Browsable Database. https://samtalebank.talkbank.org/browser/ (set den 2.1.2019)

Samtalegrammatik.dk (2018a) *Grammatikken*. http://samtalegrammatik.au.dk/grammatikken/ (set den 2.1.2019)

Samtalegrammatik.dk (2018b) *Øh(m)*. http://samtalegrammatik.au.dk/opslag-enkelt-visning/artikel/oehm/ (set den 3.1.2019)

Samtalegrammatik.dk (2018c) *Udskriftssystem for samtaleeksempler*. http://samtalegrammatik.au.dk/udskriftssystem-for-samtaleeksempler/ (set den 3.1.2019)

Tegnets multimodale syntaks

Ole Togeby
Aarhus Universitet

Dette er ikke et digt
(til René Magritte)

Et billede er ikke et Ord
Ordet er ikke et Billede
Alligevel kunne
Ingen blækstreg
Intet penselstrøg
Give mening
Hvis vi ikke troede på det modsatte
Tomislav C ale

Det kendte maleri af Tordenskjold hører til den type af tegn som angiver sin mening ved lighed eller analogi (som i Peirces semiotik kaldes *ikonisk*[1]). Men hvis man definerer begrebet tegn bredere end det normalt sker i sprogvidenskaben, nemlig som alle de bemærkelsesværdige former der samlet kan tolkes som information om noget andet end de er, er der mere i maleriet end lighed. Der er nemlig også en ramme (som giver mening ved at markere tegnets grænse og formål – nemlig som kunst), og på rammen en lille plade hvorpå der står *Peder (Wessel) Tordenskjold/ Viceadmiral. 1691-1720/ Malet af Balthasar Denner 1719*. Denne plade er en del af tegnet og angiver at maleriet er malet af Denner i 1719 og fremstiller

[1] Peirce, Ch. S. 1994: *Semiotik og pragmatisme*, på dansk ved Lars Andersen, udg. af Anne Marie Dinesen og Frederik Stjernfelt, København: Samlerens Bogklub.

Tordenskjold, noget man ikke kunne opfatte hvis det ikke stod der, for ingen nulevende har set ham. Men alle de tre elementer der indgår i det totale tegn, billede, ramme og bogstaver, er semiotiske modaliteter, dvs. forskellige måder formerne giver mening på. I denne artikel fremlægges skitsen til en teori om denne sammenstilling af modaliteter til tegn: multimodal syntaks.

Da syntaks normalt kun behandler sammenstilling af sproglige ord, må der tilvejebringes en del andre teoretiske grundlag for at beskrive multimodal tegnsyntaks. Det sker i afsnittene: Tegn med naturlig og ikke-naturlig mening, Modaliteter, Ensembletegn og blandede tegn, Tegnkonstituenter og informationsstatus, Positioner og handlingstyper, hvorefter der gives et forsøg på multimodal analyse af udvalgte eksempler.

Tegn med naturlig og ikke-naturlig mening

Alle tegn er multimodale, dvs. består i den retoriske situation af forskellige typer af naturlige eller intentionelle, men altid socialt formede og kulturelt givne manifeste former der tilsammen kan give mening i forbindelse med tolkningen af dem.[2] Multimodal syntaks er reglerne for hvorledes forskellige modaliteter tilsammen bidrager til tegnets mening. Det er en sådan der forsøges udviklet her.

For at kunne beskrive multimodal syntaks må man definere begrebet tegn bredere end det normalt sker i sprogvidenskab, nemlig således[3]:

> Definition af tegn:
> Et tegn er bemærkelsesværdige multimodale former der kan tolkes som information om noget andet end de er.

[2] Denne definition af begrebet modalitet er fra Kress, Gunther 2010: *Multimodality. A social semiotic approach to contemporary communication,* London: Routledge.

[3] Definitionen er inspireret af den amerikanske filosof Fred Dretske som definerer 'repræsentation' således: En repræsentation er noget der for nogen angiver noget andet som det er udformet til at angive (Dretske 1995:2-3)..

Efter denne definition omfatter begrebet tegn både eksemplartegn, med det som H.P Grice kalder naturlig mening, og typetegn med ikke-naturlig mening.[4]

> Naturlig mening har bemærkelsesværdige multimodale form-eksemplarer der *kan* tolkes som information om noget andet end de er.
>
> Ikke-naturlig, kommunikativ, mening har det at frembringe bemærkelsesværdige multimodale typer af former der af andre *skal* tolkes som information om noget andet end de er.
>
> Kommunikative tegn er bemærkelsesværdige multimodale former der både kan og skal tolkes som information om noget andet end de er.

Naturlige tegn er symptomer, spor og indicier, som alene involverer en form og en tegntolker. Tegn med kommunikativ mening er gestus, billeder, tal og ord. Definitionen på kommunikative tegn inddrager både en tegngiver og en tegntolker i forbindelse med fem kriterielle træk: form, intention, omhed, multimodalitet, socialitet. Af dem er det multimodalitet som skal undersøges nærmere her, mens de andre forudsættes behandlet andre steder. Her kommer fem eksempler på forskellige typer af tegn: fodspor, gab, hånden for munden, maleri og ord bestående af bogstaver:

[4] Grice, H.P. 1957: "Meaning" in Philosophical Review 66:377-88.

To af disse tegn har kun naturlig mening; fodspor i vådt sand *kan* tolkes som information om at der har gået en person, og et gab kan ses som information om at personen er søvnig. Tre tegn har både naturlig og ikke-naturlig mening, dvs. de *kan og skal* tolkes som information om noget andet end sig selv; maleren har med maleriet fremstillet hvorledes Peter Wessel så ud, og med bogstaverne vil skiltemaleren angive at den kørende bør udvise agtpågivenhed fordi der kan lege børn på vejen. Med hånden for den åbne mund dækker den gabende for sit svælg og angiver konventionelt at det aktuelle gab (som er ufrivilligt) ikke skal signalere noget eller genere nogen.

Modaliteter

Når begrebet modalitet er defineret som måder manifeste former kan give mening på, kan man ikke opregne antallet af forskellige modaliteter udtømmende, for en hvilket som helst manifest form kan blive en modalitet hvis der er nogen til at producere den og tolke den. Men her skal opregnes de otte vigtigste modaliteter: 1. modaliteter med alene naturlig eksemplarmening, fx spor, symptomer og indicier; modaliteter med former der også har ikke-naturlig typemening, enten på grundlag af 2. kontinuert analog mening, fx et maleri, eller på grund af 3. leddelte former med konventionel mening. De leddelte modaliteter kan inddeles i 4. modaliteter med enkeltartikuleret mening, fx tal, og 5. dobbeltartikuleret mening, fx sproglige ord. På den anden led kan de leddelte modaliteter inddeles i dem uden lokal forankring (4 og 5), og dem med konventionel lokal og aktuel

(det man kalder deiktisk) forankring, som enten er 6. analoge, fx pegning, 7. enkeltartikulerede, fx gestus, eller 8. dobbeltartikulerede (fx sætninger).

Alle tegn har som eksemplarer naturlig mening; naturlige tegn (N) har kun naturlig mening; alle andre tegn har både naturlig mening og ikke naturlig mening. Ikke-naturlig, kommunikativ mening består i at der altid er en afsender som har tillagt de manifeste former omhed (det at være om noget andet end sig selv) med den hensigt at det har samme omhed for tegntolkerne i og med de erkender denne hensigt (se note 4). De kommunikative tegn med ikke-naturlig mening er repeterbare typer som skal betyde det samme hver gang.

Disse typetegn kan inddeles efter om angivemåden hviler på kontinuert lighed og analogi, fx billeder (A) eller på artikuleret dvs. leddelt konvention (tal og ord). De konventionelle modaliteter kan enten have enkelt artikuleret konvention, fx tal (K), eller dobbeltartikuleret konvention, dvs. en leddeling på et niveau i bogstaver uden mening, og en leddeling på et andet niveau i rækker af bogstaver mellem blanktegn der tilsammen udgør ord med mening, fx sproglige ord (D). På tværs af denne inddeling kan nogle af ad typetegnene have konventionel lokal og aktuel (deiktisk) forankring (L), fx med analog mening: mime (AL), med enkelt artikulation: signaler, gestus og trafikskilte (KL), eller med dobbelt artikulation: sproglige sætninger med finitte verber (DL). Læg mærke til at deiksis forudsætter naturlig mening. En flaskepost (som mangler lokal forankring) med teksten *Kom og red mig. Jeg står lige her* giver ikke mening.

Læg mærke til at tal udgør et enkeltartikuleret tegnsystem hvor hver enkelt form svarer til et ord i sproget. Formen "*5*" svarer i betydning til et ordet *fem*; det kan sættes sammen med andre tal til sammensatte tal fx *15*, og de kan sættes sammen med andre eventuelt sammensatte tal til en ligning, dvs. en slags sætning som kan være sand eller – som i dette eksempel – falsk: *9 + 15 = 25*. Der er i konventionen for en tegnform som *5* ikke noget der svarer til ordets bogstaver *f + e + m*. Omvendt kan man sige at den sproglige skriftlige form *fem* er artikuleret dvs. leddelt på to niveauer, dels på ordniveuet med formen *fem* som står i modsætning til ordene *fire* og *seks*, dels på

bogstavniveauet hvor bogstavet *f* står i modsætning til bogstaverne *g, h* ... som ikke har selvstændig mening, men kun har adskillende funktion og kun betegner tilsvarende lyde.[5]

Ensembletegn og blandede tegn

Alle tegn der bruges til kommunikation, er multimodale, dvs. at manifeste former af forskellige modaliteter bidrager til tegnets samlede mening. Her kommer tre eksempler på tegn.

Færdselstavle

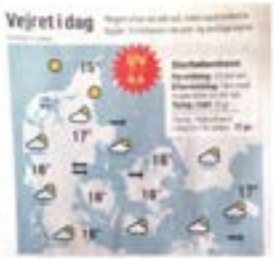

Vejrkort

Cyklistsignal

Det første eksempel, færdselstavlen, består af tre forskellige typer af former, som her kaldes *stemmer*: en analog stemme, nemlig et billede der viser en vej med to sving set oppefra, en konventionel stemme,

[5] Ord der består af rækker af bogstaver (eller fonemer i tale), er grundlæggende et dobbeltartikuleret tegnsystem, men sproglige sætninger er blandet op med lokale modaliteter, nemlig i de konventionelle deiktiske størrelser som *jeg, du* og tidsendelserne nutid *-er* og datid *-ede* på de finitte verber.

nemlig en rød trekant der betyder advarsel, og en lokal stemme, nemlig at skiltet står ved siden af en landevej og derved angiver at tegnet viser den vej som den modkørende trafikant lidt senere vil køre ind på. Der er således både en analog, en konventionel og en lokal stemme der i denne specifikke kombination giver meningen 'du der kører imod dette skilt, advares hermed om at du som bilist om lidt vil køre ind i to skarpe sving, det første til højre'. Det er således et ensembletegn med tre stemmer.

På vejrkortet er der flere forskellige modaliteter repræsenteret: det analoge billede af Danmark set oppefra, de konventionelt stiliserede små figurer med sole, skyer og regnskyer, som angiver vejrtypen, konventionelle tal (og det konventionelle mærke for grad: °) som angiver temperaturer, og pile der angiver vindretningen. Men disse manifeste former udgør ikke særlige stemmer med betydning uafhængig af hinanden; vejrtypen gælder kun på det sted på Danmarkskortet hvor figuren sidder, og det samme gælder gradtal og vindpile. Meningen med de forskellige modaliteter kan ikke kombineres frit, men er integreret til en samlet blandet mening. Det er således et blandet tegn, dvs. et tegn med mening blandet af tre modaliteter

I det tredje billede kan man i situationen finde mange forskellige tegn, fx det grønne lys, fodgængerovergangens hvide striber og det at cyklisten rækker højre arm ud til siden. I dette sidste tegn, cyklistsignalet, er der flere modaliteter på spil: Det at cykle på cykelstien er en naturlig modalitet der angiver 'jeg- som cyklist-her-nu' (hvis det havde været en anden type trafikant, fx en betjent der stod og så på den modkørende, ville en løftet højre arm betyde: 'kør til venstre!'). Det at udføre handlingen at række hånden ud angiver både naturligt og konventionelt: svinge om lidt (hvis en fodgænger på fortovet havde rakt hånden ud, ville det måske betyde: 'Så højt lå sneen på Fyn sidste år'). Det at det er højre hånd, angiver lokalt og analogt 'til højre (for cyklisten)'. Meningen med tegnet er således: 'Jeg agter som cyklist at dreje til højre ved den kommende sidevej'. Der er i et og samme tegn blandet forskellige modaliteter, både analog, konventionel og lokal. Cyklistens højresvingsarm er således et blandet tegn.

Multimodalitet indebærer at der i ethvert tegn indgår flere modaliteter, enten i et ensembletegn eller i et blandingstegn. I en-

sembletegn indgår de forskellige modaliteter som adskilte stemmer med hver deres mening (uafhængigt af meningen med de andre modaliteter) som i et ensemble der spiller et musikstykke, nemlig modaliteterne N, A, K, D. I trafikskilt indgår der foruden den naturlige modalitet tre stemmer; den røde trekant angiver hver gang konventionelt at det er en advarsel, billedet angiver hver gang analogt flere sving, og den lokale placering af skiltet ved vejen angiver konventionelt-lokalt at svingene er noget som den aktuelle modkørende trafikant vil komme hen til efter kort tid: N + K + A + KL.

I blandede tegn integreres de forskellige modaliteter i den samme formenhed og får kun mening sammen med andre modaliteter. Mens den røde trekant i ensembletegnet betyder advarsel ligegyldigt hvilket billede det kombineres med, fx vejsving, ubevogtet jernbaneoverskæring, eller vejarbejde, kan vejrkortets pile kun betyde vindretning hvis de sidder på et landkort. De lokalt forankrede deiktiske modaliteter er således blandede: AL, KL, DL.

På vejrkortet er der således to stemmer: den sproglige tekst om *Vejret i dag* (D) og en stemme der angiver med en blanding af analogi, konvention-1, konvention-2 og konvention-3. Vejrkortet er et tegn med blandet modalitet, noteret D + AK^1K^2 med den vigtigste først. I cyklistsignalet er der foruden en stemme med den naturlige modalitet en stemme blandet af tre modaliteter i en stemme: N + AKL.

Tegnkonstituenter og informationsstatus

De informationer som udtrykkes af forskellige modaliteter, har i givne situationer ikke samme status. At det er til højre cyklisten vil dreje, er noget hun *meddeler* ved at række højre hånd ud (i modsætning til venstre hånd); at det er ad nærmeste vej til højre hun drejer, er efter trafikreglerne *forudsat*; at hun er cyklist, meddeler hun ikke, det er givet og eksplicit og kaldes her *nævnt*; at det er hende der snart vil dreje, er *underforstået*.

Man kan således skelne mellem fire forskellige slags information; den kan være eksplicit eller implicit, og givet eller ny for tegntolkerne.

Nævnt information (noteret uden parenteser) er neutral, eksplicit information om noget givet. Meddelt information (også noteret uden parenteser), er den eksplicitte nye information i tegnet som skal have sandhedsværdi, og som er underlagt hensigten med tegnet. Forudsat information [noteret i kantede parenteser] er de implicitte givne informationer som det meddelte ikke kan forstås uden, og som ikke falder inden for en eventuel nægtelses virkeområde. Underforstået information {noteret i tuborgparenteser} er de implicitte nye informationer tegntolkerne må slutte sig til for at meddelelsen kan blive relevant for dem og som tegngiveren ikke nødvendigvis har ansvaret for sandheden af.

	EKSPLICIT	IMPLICIT
GIVET	nævnt	[forudsat]
NYT	meddelt	{underforstået}

Det er en del af den her fremsatte teori om multimodal syntaks at meningen med ethvert kommunikativt tegn udgøres af noget der svarer til et sprogligt udsagn, en proposition[6], med en række meningskonstituenter som kan kommunikeres af forskellige modalitetsstemmer. Konstituenterne i et tegn er – som i en sproglig talehandling – et udsagn (en proposition) som består af et emne (x) og et realitetsmarkeret omsagn (et prædikat med tidsmarkør) om dette emne (P), markeret som en handling med en særlig illokutionær kraft (i), noteret *i((x)P)*. Enten er hele omsagnet det informationelle fokus (noteret med **fed**), eller også er kun den yderste del af omsagnet i fokus, fx enten *Hun* ***spiste appelsinen*** (hun efterlod den ikke) eller *Hun spiste* ***appelsinen*** (og ikke bananen). Derudover kan udsagnet indeholde nødvendige informationer om omstændigheder om enten den omhandlede situation eller den retoriske situation, og endelig baggrundsinformation, som er informationer om forskelle som ikke *skal* men *kan* gøre en forskel for meningen fordi de er givet som naturlig mening (er spor, symptomer eller indicier). Det kan illustreres i et diagram således:

6 Stjernfelt, Frederik 2014: *Natural propositions. The actuality of Peirce's Doctrine of Dicisigns*, Boston: Docent Press.

TEGN = HANDLING					BAGGRUND
HANDLE-TYPE	UDSAGN				
	EMNE	REALITET	OMSAGN		
			MEDDELT		
Handling	EMNE	REALITET	OMSAGN	(FOKUS)	BAGGRUND
deklarativ	hun	- te (fortid)	spis	**appelsinen**	[og ikke bananen]

Systemet svarer til de grammatiske konstituenter i en sproglig sætning (der efter tegndefinitionen udgør ét stort tegn). Sætningen *Jeg har taget* ***epo*** blev sagt ved et pressemøde i 2007 af cykelrytteren Bjarne Riis om hvordan han vandt Tour de France i 1996. Det meddelte omsagn i denne sætning er *taget epo*, men det som cykelrytter at tage epo (og ikke vitaminer) er ensbetydende med at snyde, og det er dette der er ytringens relevante men underforståede budskab. Det er meddelt information at han har taget epo, og det er forudsat information at det var i 1996, og som cykelrytter at han tog det. Handlingen (handlingstypen) fremgår af den deklarative sætningsbygning; det er altså en indrømmelse af at have snydt (han havde tidligere kun udtalt at han aldrig var blevet testet positiv).

Bjarne Riis i 2007: *Jeg har taget epo*

HANDLING	EMNE	REALITET	OMSAGN	(FOKUS)	BAGGRUND
[dkl]	jeg har	[som cykelrytter], [1996]	taget	epo [**dvs. snydt**]	sagt udøn anledning

De samme konstituenter kan man findes i andre typer af tegn, fx i maleriet af Tordenskjold som er et tegnensemble der består af en analog stemme (farverne på lærredet), en konventionel stemme (rammen om lærredet), og en sproglig stemme (den lille plade der sidder på rammen). Her er konstituenterne følgende: Emnet er den med bogstaver nævnte Tordenskjold, meddelelsen er at han var som man kan se på det analoge naturalistiske maleri: rank, yngre, rødmosset, med langt hår, og med en lille miniature af kongen i knaphullet. Handlingen med tegnet er først og fremmest at fremstille et kunstværk, men nok også propaganda for konge og fædreland.

Maleri af Tordenskjold: *Sådan en helt var Peder Wessel*

HANDLING	EMNE	REALITET	OMSAGN	(FOKUS)	BAGGRUND
KUNST, PROPAGANDA.	Peder Wessel, Tordenskjold	malet af Denner, 1719	[VAR]	**rødmosset, yngre, med langt hår [helt]**	naturalistisk

Positioner og handlingstyper (hensigter)

Når to parter interagerer med hinanden ved hjælp af kommunikative tegn, kan de indgå i fem forskellige positioner i forhold til hinanden, dels bestemt ved om tegnene er epistemiske og drejer sig om parternes viden, eller deontiske og drejer sig om parternes magt og pligt, dels ved om deres positioner er symmetriske eller komplementære (asymmetriske). Det giver 5 forskellige typer af forhold mellem parterne: debatforhold, forhandlingsforhold, oplysningsforhold og styringsforhold og endelig et publikumsforhold hvor der i interaktionen hverken indgår viden eller magt, men alene kunnen, og relationen mellem parterne hverken er symmetrisk eller komplementær, men interesseløs.[7]

POSITIONER	VIDEN = EPISTEMISKE	KUNNEN = KUNST	MAGT = DEONTISKE
SYMMETRISKE	Debatforhold		Forhandlingsforhold
INTERESSELØST		Publikumsforhold	
KOMPLEMENTÆRE	Oplysningsforhold		Styringsforhold

I forbindelse med kommunikative tegn er der altid to situationer på spil: den retoriske situation (RS) og den omhandlede situation (OS). Det at ytre et kommunikativt tegn er at fastsætte at der skal gælde et af fem forskellige forhold af tilpasning (direction of fit[8]) mellem de to situationer. Efter *ordrer, løfter* og andre *regulerende* handlinger i et magtforhold skal RS (virkeligheden) tilpasses eller ændres så den

[7] Wentzel, Knud, 1981: *Tekstens metode. Ét synspunkt på litterære og praktiske tekster*, Gyldendal, København; Togeby, Ole 2014: *Bland blot genrerne – ikke tekstarterne! Om sprog, tekster og samfund.* København: Samfundslitteratur.

[8] Searle, John R. 1995: *The Construction of Social Reality*, London: Penguin Books; Togeby, Ole 2014: *Bland blot genrerne – ikke tekstarterne! Om sprog, tekster og samfund.* København: Samfundslitteratur.

passer til OS. Når den ene siger *Gå!*, dvs. 'Du skal gå i OS' , skal den anden udføre det at gå i RS (virkeligheden). Ved *debat, belæring* og andre *oplysende* handlinger i vidensforhold skal OS tilpasses til RS, dvs. være sande. Ved *ekspressioner* skal der ikke ske nogen tilpasning mellem OS og RS, og ved *deklarationer* (performativer) skal der ske en tilpasning i begge retninger; man gør det sagte, og siger det gjorte. Når dommeren i en fodboldkamp fløjter kampstart, skal det være hans hensigt at det både siger noget sandt om den aktuelle virkelighed og skaber og opretholder denne virkelighed (nemlig ved ikke at fløjte). I *reguleringer* kan man så skelne mellem den symmetriske *forhandling* og den komplementære *styring*, og i oplysninger kan man skelne mellem den symmetriske *debat* og den komplementære *belæring*. Under *styring* kan man skelne mellem *løfte* (forpligte 1. person) og *påbud* (forpligte 2. person). Endelig er der i et publikumsforhold ikke nogen tilpasning (som i ekspressioner) fordi *kunst* er udtryk for at hvad tegngiveren kan, er et formål i sig selv, og gør tegntolkerne i et interesseløst publikum, dvs. nogen hvis interesse det alene er at tolke tegnet.

	RS TILPASSES IKKE	RS TILPASSES TIL OS
OS TILPASSES IKKE	ekspression (exp) / kunst (kns)	regulering(rgl): forhandling (fha)/styring(sty): lft/pbd
OS TILPASSES TIL RS	oplysning(opl): debat(dbt)/ belæring(blæ)	deklaration (dkl)

RS = den retoriske situation (virkeligheden); OS = den omtalte situation.

Multimodal syntaks

I det foregående er der blevet opstillet et begrebsapparat der er forudsætningen for at man kan formulere en multimodal syntaks. Den udgøres for det første af teorien om de otte typer af meningsmodaliteter, dvs. måder former kan give mening på: naturlig, N, analog, A, konventionel, K og dobbelt artikuleret konventionel, D, og modaliteterne med konventionel lokal forankring AL, KL og DL. Disse modaliteter som kan indgå i samme tegn, dels i et ensemble af flere stemmer af hver sin modalitet (noteret med plustegn mellem), fx N + A , dels som en blanding af modaliteter i en stemme (noteret uden plustegn) AL, KL, DL. For det andet: teorien om fire type af information: nævnt, meddelt, [forudsat] og {underforstået} information. For det tredje teorien om at et tegn har mening som et udsagn med seks forskellige meningskonstituenter: handling, emne, realitet, omsagn, (**fokus**) og baggrund. For det fjerde teorien om fem typer af positionsforhold mellem tegngiver og tegntolkere: debat, forhandling, oplysning, styring og publikumsforhold. For det femte: syv typer af handlinger som tegngiveren kan udføre: ekspression (exp), forhandling (fha), styring – herunder løfte (lft) og påbud (pbd) – debat (dbt), belæring (blæ), deklaration (dkl) og kunst (kns).

Med dette begrebsapparat kan for hvert enkelt tegn beskrives hvilke konstituenter der udtrykkes med hvilke modaliteter og med hvilken informationsstatus.

Talesprog, Bjarne Riis i 2007: *Jeg har taget epo*. Bjarne Riis' talesprogsætning er en dobbeltartikuleret stemme, og med den deiktiske tidsform er der også blandet noget lokalt i. At han er cykelrytter, og at det skete i 1996, er forudsat viden hos tegntolkerne; det er vigtigt eftersom det ikke ville tælle som snyd hvis jeg oplyste at jeg havde taget epo. Det er baggrund med naturlig mening at det foregår på en pressekonference som han selv har indkaldt til, og at teksten ikke kommunikeres til nogen, men blot reciteres. Handlingstypen ser ud som en oplysning, men er nok snarere en deklaration, nemlig en tilståelse. Denne tilståelse skete for at han samtidig ubemærket kunne hævde – hvad der nok ikke er sandt – at han gjorde det helt alene. Læg mærke til at pointen er underforstået.

Bjarne Riis i 2007: *Jeg har taget epo*

HANDLING	EMNE	REALITET		OMSAGN	(FOKUS)	BAGGRUND
[dkl]	jeg har	{som cykelrytter} [1996]		taget	epo **[dvs. snyd]**	sagt uden anledning
NKDL	DL	K	K	D	D	N

Cyklistsignal: *Jeg drejer til højre*. Her kan man bemærke at det er underforstået at cyklisten vil dreje, og at det er om lidt. Det er ved cyklistsignalet påfaldende at tegnets form er så tydelig og ser så lovlydigt ud, men det skyldes nok at cyklisten vidste at hun ville blive fotograferet. Det at række hånden ud, tæller som et slags løfte; hvis man rækker hånden ud, *må* man ikke fortsætte ligeud.

Cyklistsignal: *Jeg drejer til højre om lidt*

HANDLING	EMNE	REALITET		OMSAGN	(FOKUS)	BAGGRUND
[lift]	[jeg]	[vil om lidt]	[som cyklist]	**[dreje]**	**til højre**	kørbydigt
K	N + AL	N + KL	N + K	K	NAL	N

Skilt, færdselstavle: *To sving, det første til højre*. Færdselstavler henvender sig kun til trafikanter med køreretning mod dets forside; trafikanten og dennes orientering mod skiltet er forudsat (for fodgængere og trafikanter der kører den modsatte vej, gælder tegnet ikke). Det er en væsentlig stemme i dette tegn at stilen på skiltet er officiel; advarslen er autoriseret. Handlingstypen advarsel er her ekspliciteret ved den konventionelle røde trekant.

Færdselstavle: *To sving forude, det første til højre.*

HANDLING	EMNE	REALITET		OMSAGN		(FOKUS)	BAGGRUND
[opl]	[du]	[vil om lidt]	[som trafikant]	[køre ind i]	to sving	**højre – venstre**	autoriseret skilt
K	N	N + L	N + K	A	A	**A**	N

Privat skilt: [*PAS PÅ/BØRN*]: Dette skilt er hjemmelavet i modsætning til færdselstavlen; det har således ikke umiddelbart nogen retsvirkning at der står et skilt. Det må dog opfattes som en svagt regulerende, dvs. bønfaldende handling og ikke blot som en oplysende advarsel (og skulle altså have været rundt hvis det skulle være en påbudstavle). Relationen mellem sætningen *PAS PÅ* og sætningsemnet *BØRN* (med betydningen *Der kan lege børn*) er underforstået: Det er på grund af muligheden for legende børn at den modkørende trafikant skal være agtpågivende. Ordene *PAS PÅ* er i øvrigt tvetydige; hvis der havde stået *Pas på slanger!,* ville meningen have været 'tag dig i agt for'.

Privat skilt: [*PAS PÅ/BØRN*]

HANDLING	EMNE	REALITET	OMSAGN	(FOKUS)	BAGGRUND
[opl]	du bør bør og nu	[pga.] [legende] børn	være	**agtpågivende**	[uautoriseret]
D	N + DL	D	D	D	N

Diagram, vejrkort: *Sådan bliver vejret i dag i Danmark*. Dette tegn er som sagt et stort blandet tegn hvor der ikke optræder forskellige stemmer der kombineres syntaktisk, men hvor modaliteterne analogi, konvention-1, konvention-2 og konvention-3 er blandet sammen i tegntypen et diagram. Derfor er der ikke noget fokus; det er ikke

af afsenderen signaleret hvad der er den relevante information for tegntolkerne, og tegntolkerne kan også ud af tegnet hente de informationer de har lyst til, og som tegngiveren måske ikke bevidst har puttet ind i det, fx at der er længere fra Esbjerg til Skagen end til København. At kortet er målfast, er ikke ekspliciteret, men er forudsat. At det er vejret den dag avisen udkommer, er underforstået, og selv om det drejer sig om fremtiden, er handlingstypen ikke regulering, men oplysning.

Vejrkort: *Sådan bliver vejret i dag i Danmark*

HANDLING	EMNE	REALITET		OMSAGN	(FOKUS)	BAGGRUND
[opl]	vejret	i Danmark	i dag	sol, skyer, grader, vind	(intet fokus)	kort [målfast]
K	D	A	DL	$A\ K^1K^2K^3$		AK

Billede, maleri af Tordenskjold: *Sådan en helt var Peder Wessel*. Dette er grundlæggende et kunstværk og således i et publikumsforhold uden relationer af magt og viden i den retoriske situation. Men i og med der er skrevet at det forestiller Tordenskjold, er det også oplysende og kan være (mere eller mindre) retvisende. Og det indgår helt klart også som propaganda for konge og fædreland. Det er desuden underforstået at anledningen til portrættet er at der er tale om en helt.

Maleri af Tordenskjold: *Sådan en helt var Peder Wessel*

HANDLING	EMNE	REALITET	OMSAGN	(FOKUS)	BAGGRUND
[kus - dbt]	Tordenskjold	malet af Dennet, 1719	[VAR]	**rødmosset, yngre, med langt hår [helt]**	naturalistisk
K	D	D	DL	A	N

Man kan på grund af disse eksempler forsøgsvis fremsætte følgende generaliseringer:

Handlingstypen er som regel ikke ekspliciteret, men underforstås pga. tegntolkernes baggrundsinteresser og handlemuligheder i situationen, fx som hhv. kunstværket, vejrkortet og privat skilt. Der er ved alle tegn en baggrund af information om netop relevante muligheder for adressaten i den retoriske situation, som i mange tilfælde, fx *PAS PÅ/BØRN* og *Jeg har taget epo*, faktisk har væsentlig indvirkning på den samlede tolkning af meningen med tegnet; børnene er ikke farlige, og epo betyder snyd. Både emne og omsagnet kan være underforstået og bliver kun forstået som det er ment, af dem for hvem det også

er relevant, fx at der kommer to sving, men kun for trafikanten der nærmer sig svingene.

Der er en tendens til at omsagn og fokus kommunikeres med analog modalitet, mens emnet er med en underforstået lokal deiktisk forankring, fx i cyklistsignalet og færdselstavlen. I blandede tegn hvor modaliteterne er fuldt integreret, er der ikke noget fokus, fx i vejrkortet. Her er de forskellige oplysninger relevante for forskellige tegntolkere. Diagrammer giver også flere informationer end der er puttet ind i dem.

Litteratur

Dretske, Fred (1995) *Naturalizing the Mind*. Cambridge Mass.: MIT Press.
Grice, H.P. (1957) Meaning. *Philosophical Review* 66:377-88.
Kress, Gunther (2010) *Multimodality. A social semiotic approach to contemporary communication*. London: Routledge.
Peirce, Ch. S. (1994) *Semiotik og pragmatisme*. Samlerens Bogklub.
Searle, John R. (1995) *The Construction of Social Reality*. London: Penguin Books.
Stjernfelt, Frederik (2014) *Natural propositions. The actuality of Peirce's Doctrine of Dicisigns*. Boston: Docent Press.
Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*, København: Gad.
Togeby, Ole (2014) *Bland blot genrerne – ikke tekstarterne! Om sprog, tekster og samfund*. København: Samfundslitteratur.
Wentzel, Knud (1981) *Tekstens metode. Ét synspunkt på litterære og praktiske tekster*. København: Gyldendal.

Forpligtelsen

Peter Widell
Aarhus Universitet

1. Indledning

I den klassiske talehandlingsteori (Austin 2000 [1961]; Searle 1965, 1969) spiller det *at forpligte sig* eller *love* en central rolle. Først og fremmest danner det et gennemgående analyseeksempel både i Searle (1965) og Searle (1969). Ganske vist bliver det under betegnelsen *kommissiv* i en Searle-artikel fra 1979 analyseret som blot én af fem *ligeværdige* talehandlingstyper: *assertiv, kommissiv, direktiv, ekspressiv* og *erklæring* – en analyse, Searle fastholder helt frem til sine seneste værker, jf. Searle 2007, 2010.[1] Ikke desto mindre spiller kommissivet – eller måske rettere: det kommissive element i sproget (sammen med i øvrigt erklæringen, vil vi få at se) – en stadigt stigende rolle i Searles undersøgelser gennem forfatterskabet. Det, Searle nemlig efterhånden bliver klar over, er, at operationsområdet for kommissivet ikke alene skal findes i vores tale og sprog, sådan som det normalt antages, men i det sociale felt i det hele taget. Ikke blot forpligtelser som det *at love at vaske op* eller den vederhæftighed, der i almindelighed knytter sig til talen, men også sociale handlinger som det *at gå i skole,* det *at købe ind* og det *at gå tur sammen* synes at rumme elementer af forpligtelse i sig.

Jeg vil i det følgende se på to forhold angående de overvejelser, Searle gør sig i den anledning. Først vil jeg se på Searles beskrivelse af den norm-struktur eller, som han også kalder den, den *deontiske*

[1] Jeg har kritiseret denne tilgang til talehandlingsområdet bl.a. i Widell (2001) og Widell (2009). Det vil føre for vidt at komme ind på min kritik her. Jeg vil dog berøre delaspekter af min kritik nedenfor.

orden, han mener at kunne finde inden for det sociale felt set i relation til forpligtelsen. Efter i afsnit 2 at have kastet et blik på, hvordan man ser på denne orden i formel logik, vil jeg i afsnit 3 specielt behandle Searles redegørelse for forholdet set i lyset af hans såkaldte naturalistiske program. Hvad det andet forhold angår, vil jeg i et efterfølgende afsnit 4 se kritisk på Searles (og andres) placering af forpligtelsen inden for den deontiske orden.

2. Det deontiske som del af det logiske

Den første brug af termen *deontik* - og den heraf afledte term *deontisk* – finder vi ikke hos Searle selv, men i logikken. Her har især von Wright (1951, 1963) været banebrydende, og det er da også ham, der primært er anledning til, at termerne *deontik* og *deontisk* har fundet anvendelse. Betegnelserne må ikke forveksles med de langt ældre betegnelser *deontologi* og *deontologisk*, som er hævdvundne betegnelser til karakteriseringen af den gren af oplysningstidens moralfilosofi, der specielt relaterer sig til Kants pligtetiske moralteori. Der er dog én væsentlig forbindelse, nemlig forbindelsen via begrebet *forpligtelse*. Det, man beskæftiger sig med inden for deontisk logik, og som udgør hovedkategorien her, er netop som i Kants moralfilosofi forpligtelsen.

Udgangspunktet for overvejelserne omkring en logik, som vil være gældende for forpligtelsen, er konstateringen af, at der eksisterer en klar parallelitet mellem på den ene side brugen af (a) kvantorerne $\exists$ og $\forall$ i prædikatslogikken og (b) modaloperatorerne $\Diamond$ (= muligvis) og $\Box$ (= nødvendigvis) i modallogikken og på den anden side (c) en mulig regimenteret brug af de deontiske udtryk, først og fremmest *påbuddet* (betegnet *O* for *obligatory*) og *tilladelsen* (betegnet *P* for *permittet*).[2]

[2] Det skal nævnes, at der eksisterer en vigtig definitionsrelation mellem de respektive operatorpar. Således er $\forall p$, hvor p står for en *at*-sætning refererende til en given proposition eller tanke, ækvivalent med $\neg\exists \neg p$, $\Box$ ækvivalent med $\neg\Diamond\neg p$ og O ækvivalent med $\neg P \neg p$. Det betyder, at man i virkeligheden kan tillade sig blot at operere med én grundoperator inden for de respektive systemer, fx O, hvor grundformen så vil være Op.

Formlen $\neg Pp$ er det formelle udtryk for forbuddet: *Jeg tillader ikke p = Jeg forbyder p*. Jeg vil i det følgende for at spare plads så vidt muligt undgå at tale om forbuddet.

Det var denne parallelitet, der oprindeligt slog von Wright, og som også har motiveret til, at der er gjort nyere forsøg på at opstille en formel logik – et modsigelsesfrit og udtømmende slutningssystem – for området. Der kendes i dag flere sådanne systemer, jf. bl.a. Hilpinen (2001)[3], men dags dato er der endnu ikke fundet noget system, der har vist sig fuldt tilfredsstillende som formelt slutningssystem.

Det altoverskyggende problem for de fleste nyere systemer er dog ikke af slutningsmæssig art, men består snarere i, at der – som i modallogikken generelt – opereres ud fra et filosofisk set tvivlsomt begreb om (kvantificering over) *mulige verdener*.[4] Dette begreb er med rette blevet kritiseret bl.a. af Quine (1953, 1960) og Davidson (2001a [1967]). De anbefaler i stedet, at man skal indskrænke sig til at tale om formel logik inden for rammerne af en såkaldt førsteordens prædikatslogik, som alene indbefatter kvantificering over genstande i *den faktiske verden*. Det betyder, at analysen – i overensstemmelse med specielt Davidsons anbefaling – snarere bør kaldes logisk-semantisk end egentlig formallogisk. Det synes der ifølge Davidson også at være gode grunde til:

> For how can we have any confidence in our analyses of words like 'right', 'ought', 'can', and 'obliged', or the phrases we use to talk of actions, events and causes, when we do not know what (logical, semantical) parts of speech we have to deal with? […] When we depart from idioms we can accomodate in a truth definition, we lapse into (or create) language for which we have no coherent semantical account […]. (Davidson 2001 [1967]:32).

Jeg vil fuldt ud slutte op om Davidson her: Vi må forstå, hvordan ordene bruges *i konkrete sammenhænge i omgang med de umiddelbare ting i*

[3] For at undgå en række skavanker ved anvendelsen af operatorer, direkte knyttet til de handlinger, de måtte angå, er der udviklet systemer, hvor det tillades at operere med *betingede påbud* etc. Her genereres dog en række nye problemer. Da det ikke påvirker argumentationen i artiklen, vil vi ikke komme ind på dem her.

[4] Denne antagelse er ikke bygget ind i von Wrights oprindelige system, hvor der kvantificeres direkte over handlinger i stedet for over mulige verdener. Også von Wrights oprindelige system er behæftet med fejl.

verden, før vi begynder at pusle med ideen om formallogiske kalkuler. Forholdene må defineres, sådan som de umiddelbart fremtræder for vores bevidsthed, når vi perciperer og handler. De må defineres *fænomenologisk*.

Nu kunne det umiddelbart se ud som om, at også jeg – når vi ser rent sprogligt på det – synes at få problemer med min analyse af de deontiske udtryk. Som allerede nævnt (jf. note 2) har udtrykkene en form, hvor en deontisk operator er foranstillet en sætning *p*, fx *Op* eller *Pp*, hvilket synes at kræve en *andenordens behandling af p*. Her vil jeg imidlertid tilslutte mig Davidsons såkaldte *parataktiske program*, som er et teknisk set elegant program til eliminering af alle sådanne andenordens-størrelser (Davidson 2001b [1968]). Elimineringen sker ved, at alle indlejrede sætninger, fx ledsætningen "…, at cykle her" i helsætningen "Det er forbudt at cykle her", i stedet for at referere ind i forskellige mulige verdener forenelige med forbuddet gøres til selvstændige sætninger med direkte reference til genstande og situationer i den faktiske verden: "Du cykler her. *Det* er tilladt." Her befrier det fremhævede *det* i den anden sætning tilladelsen for dens operatorfunktion, idet funktionen erstattes af et simpelt demonstrativt pronomen, refererende til den påtænkte fremtidige situation *i den faktiske verden*, den første sætning refererer til. Dermed gøres enhver underordnet sætnings sandhedsværdi uafhængig af, hvad der måtte stå i den tilsvarende overordnede sætning.[5] Davidsons parataktiske program er ikke mindst at foretrække, fordi det giver os mulighed for at fastholde en udstrakt *konstruktiv praksis* i vores logiske analyser: Når alle konstruktioner bevæger sig skridtvis fra den ene konkrete situation til den næste, vil man hele tiden i sin analysepraksis kunne sørge for *oversigtlige konstruktionsserier* gående fra det simple til det stadigt mere komplekse.

[5] Programmet indebærer en konsekvent reduktion af begrebet om mening til begrebet om sandhed. Abstrakt kontemplation af mening er her blevet erstattet af spørgsmålet om, hvor vidt det, der udsiges, er sandt eller falsk om et eller andet i den faktiske verden. Reduktionen rammer både Platons oprindelige begreb om meningsindhold som idéer i et idérige hinsides sanseverden, Lockes empirisk-psykologiske begreb om mening som idéer i folks hoveder, og – som vi her har været inde på det – de moderne forsøg på at analysere mening i termer af reference til mulige verdener.

Endnu en væsentlig præmis for den følgende analyse vil være, at jeg har til hensigt at sprænge rammerne for det rent sproglige. I forrige afsnit blev vendingen "når vi ser rent sprogligt på det" brugt. Den danner præmissen for enhver logisk undersøgelse hos Davidson. Imidlertid behøver vi ikke – ja, hvis vi vil være tilstrækkeligt konsekvente i vores analyse, bør vi heller ikke – begrænse os til det rent sproglige. Logikken – forstået som den tidligere omtalte førsteordens prædikatslogik – vedrører egentlig slet ikke sproget, men er udtryk for en langt mere grundlæggende kompetence, vi som mennesker deler med i hvert fald alle højerestående pattedyr, nemlig evnen til at percipere og handle i verden. Det er i virkeligheden her, vi skal se førsteordenslogikken virksom.[6]

3. Før forpligtelsen: Om påbuddets og tilladelsens struktur og genealogi

Searle har flere steder i sit forfatterskab – med rette, mener jeg – plæderet for *naturalismen,* dvs. det program, at alle filosofiske og videnskabelige analyser skal tage højde for, at *der findes én og kun én verden, og at denne verden grundlæggende (men ikke udelukkende) er af fysisk karakter* (Searle 1989:160, Searle 2010:3). Det forpligter ifølge Searle til, at man – hvad han aldrig har været træt af at understrege – har en viden om, hvordan ord og vendinger som "at spille badminton" og "at stå på skøjter", "der refererer til *menneskelige handlen*, "skruetrækkere", "banker" og "frihed", der refererer til produkter af menneskelig handlen, *artefakter*, og "at håbe, at det er snevejr", "at vide, hvem der er USA's præsident", der refererer til *mentale tilstande*, alle hænger sammen med det forhold, at verden netop kun er én verden, og at den er fysisk.

Her kommer selvfølgelig også de deontiske begreber *påbud* og *tilladelse* ind i billedet. Desværre har Searle i sine undersøgelser ikke redegjort fyldestgørende for, hvordan netop disse begreber er

[6] Det er der i de senere år vokset en stigende erkendelse frem omkring inden for filosofisk-semantiske forskningskredse (fx McDowell 1994; Soames 2010, 2015; Searle 2015), ikke mindst inspireret af overvejelser, man kan finde hos Frege, førsteordenslogikkens egentlige skaber (Frege 2002 [1892], Frege 2002 [1918-1919]; jf. også Makin 2000).

indfældet i naturen, idet han, som i nedenstående citat, blot plejer at anføre en række løse eksempler på, hvad han kalder *deontic powers*:

> […] *deontic powers*, powers such as those of rights, duties, obligations, requirements, and authorizations? (Searle 2010:91)

Ét sted er han dog mere omhyggelig, nemlig i Searle (1995:104-105). Uden egentlige formallogiske overvejelser finder man her en præsentation af standardopfattelsen suppleret med iagttagelser af, hvordan påbud – *requirements* – og tilladelser – *enablements* – kan indpasses i det logiske system af operatorer. Udgangspunktet er for ham at se handlingen *(S does A)* påhæftet følgende deontiske operator (her fremhævet med fed): "***We accept (S has the power** (S does A))*" (Searle 1995:104).

Vi vil i næste afsnit komme nærmere ind på, hvad dels *accept* og dels *deontic power* står for. Foreløbig vil vi i dette afsnit indskrænke os til at diskutere, hvori den tidligere omtalte parallelitet mellem de forskellige systemer af operatorer – fra det prædikatslogiske ∀ og ∃ over det modallogiske □ og ◊ til det deontiske *O* og *P* – egentlig består. For lige netop her synes Searle at forsømme sit naturalistiske program. Han ser nemlig kun abstrakt-analytisk på den *strukturelle parallelitet* mellem det prædikatslogiske, det modale og det deontiske, hvor systemet *O* og *P svarer til* systemet ∀ og ∃, som igen *svarer til* systemet □ og ◊. Imidlertid kræver naturalismen, at man peger på et substantielt afledningsforhold, *en konstruktiv orden*, mellem de elementer, de enkelte operatorer refererer til i den faktiske verden, så forbindelsen til det fysiske sikres. Men her giver Davidsons parataktiske program os netop de logiske midler i hænde til at bevare denne forbindelse.

Lad os rette os mod begrebet om en fysisk handling *(S does A)* i Searles udgangsformel overfor for at kaste et blik på den orden, de forskellige operatorer indfælder den i. Vi kender alle til, hvordan man kan udføre simple fysiske handlinger som at *hæve armen*, *drikke et glas vand* eller åbne et vindue. De er alle sammen *defineret over en fysisk begivenhed* af en eller anden art: det, at armen går op, det, at der kommer noget vand fra glasset ned i maven og det, at et vindue

går fra lukket til åben tilstand. Det er et helt centralt udgangspunkt for forståelsen af handlinger. Det, handlingen specielt tilfører begivenheden, synes at være en bestemt *intentionel rettethed* mod denne begivenhed hos den handlende, agenten. I den forstand kan handlingen – enhver handling – beskrives gennem et udtryk bestående af en operator tilordnet en sætning om en fysisk begivenhed: *A intenderer (armen går op), A intenderer (vandet løber fra glasset ned i maven), A intenderer (vinduet går op)*. Mange overvejelser er blevet gjort angående denne intentions ontologiske status: Er det en idé i den handlendes hoved? En selvstændig viljesakt, der skubber på handlingen? Er det neurale processer i den handlendes hjerne? Her vil operatoropfattelsen af intentionalitetsbegrebet let kunne bringe én på vildspor. Alt dette kan imidlertid undgås, hvis man sætter sin lid til Davidsons parataktiske program: Her finder man ingen mystisk intention, vilje eller kausalmekanisme *bag*, *under* eller *ved siden af* handlingen. Det, vi ser under en davidsonsk parataktisk synsvinkel er *alene to begivenheder i verden*: det, at A løfter sin arm, og det, at A's arm i konsekvens heraf går op: "A's arm går op. *Det* intenderer A."
Nu vil man kunne indvende, at det ikke gør os meget klogere. Men leder man stadig efter en intention bag handlingen, vil man komme til kort. Handleintentionen skal nemlig ikke *lægges til* bevægelsen i handlingen *som er art selvstændig årsag til den*. Den skal i stedet ses som udtryk for det afgørende forhold, at vi har *to grundforskellige måder at nærme sig et bestemt begivenhedsforløb i verden på* (Davidson 1963; jf. også McDowell 1996 [1994]): Når jeg ser A's arm gå op, ser jeg noget *empirisk-kausalt*: At A's hånd går op, har sine *årsager* og *virkninger*. Når jeg ser A løfte sin hånd, ser jeg noget *normativt-instrumentelt,* hvor det, at A løfter sin hånd har sine *mål* og *midler*, dvs. er størrelser, som vil kunne gøres til genstand for en vurdering af, om handleintentionen er indfriet og handlingen dermed er *vellykket* udført eller ej. Men det vil sige: Handlingen afsætter sig *alene som to begivenheder i verden*, X og Y, der så enten kan ses som en kausalsammenhæng – X er årsag til Y – eller som en vellykket mål-middel-handling – X er det middel, der fører til målet Y. Nogen selvstændig intention *bag*, *under* eller *ved siden af*, som skulle skubbe

på handlingen qua handling, er der med andre ord ikke brug for. Alt ligger blotlagt og kan iagttages i situationen *i verden*.[7]

Det, at vi ved handlen kan konstatere et X og et Y, er selvfølgelig ikke i sig selv nogen garant for et eventuelt naturalistisk programs gennemførbarhed. Imidlertid: Det, at ikke blot kausalforholdet, men også den intenderede handling – tolket parataktisk – er én og samme konkrete begivenhed i verden, bringer os et pænt stykke på vej: Handlesystemet med dets mål og midler vil altid samtidig vise sig at være et kausalsystem. Derfor vil enhver konkret udført handling samtidig kunne gøres til genstand for et kausalstudium, fx af de neurofysiologiske processer, der foregår i den handlendes hjerne og krop mens handlingen finder sted.[8]

Lad os med denne sikring af det naturalistiske program in mente vende tilbage til handlingerne *tvinge* og *lade*. Som tidligere nævnt er der med de to handlinger ikke tale om deontiske handlinger, sådan som tilfældet er med påbuddet og tilladelsen, de to handlinger, Searle analyserer i Searle (1995). Imidlertid overser Searle, at de, selv om de ikke i sig selv er af deontisk karakter, ikke desto mindre udgør *en nødvendig ingrediens* i påbuddet og tilladelsen og derfor burde have indgået i hans analyse.

[7] Vellykket handlen har sin nødvendige forudsætning i, at den handlende er klar over sine mål og midler i situationen. Derfor må den handlende også vide, hvad der er tilfældet i verden. Men det kræver *perception.*

Perception er i sig selv en handleakt. Men den er speciel. I modsætning til andre handleakter er perception karakteristisk ved, at kausaliteten er med til direkte at definere den: Hvis ikke glasset på bordet øver kausal indflydelse på A's perception af det, *ser* A ikke glasset.

[8] Kausaliteten i verden må nemlig altid tænkes *globalt,* jf. Kant (2002 [1781]). Derfor rækker kausaliteten naturligvis også fra handlekomponenterne X og Y og ind i den menneskelige hjerne og krop.

Det, at vores handleliv er kropsligt forankret og udspiller sig på baggrund af naturprocesser, betyder dog ikke, at vi restløst vil kunne få indsigt i vores hjernes og krops kausalstruktur. Ikke blot er der uoverstigelige tekniske vanskeligheder forbundet med en sådan indsigt. Der er også *afgørende metafysiske vanskeligheder*: Det at forstå kausalstrukturen i en handlebegivenhed er i sig selv en handling – en forståelsesakt – som ikke kan kausalforklares, samtidig med at den bliver udført. Ganske vist vil man efterværts kunne stable en sådan kausalforklaring på benene. Men det vil i givet fald være en ny handling, der ikke samtidig kan kausalforklares – og så fremdeles. Eller med andre ord: Vores handleverden vil af metafysiske grunde altid være et skridt foran den kausale verden (jf. Apel 1979).

Men hvordan ser handlingerne *tvinge* og *lade* ud? Lad os til slut i dette afsnit se lidt på forholdene her.

Nu er det let at konstatere, at *tvinge* og *lade* ikke tilhører gruppen af simple fysiske handlinger. Simple fysiske handlinger finder vi ofte som de handlinger, *tvinge* og *lade* angår: "A tvang *B til at gå*"; "A lod *B* gå". Men ser vi på selve handlingerne tvinge og lade, er de i sig selv komplekse i den forstand, at de altid vil indbefatte mindst to agenter. Der er tale om *interaktive handlinger.* Imidlertid tilhører de, som man også kan se, en ganske speciel undergruppe af interaktive handlinger, idet de danner en *lukket gruppe af henvendelser fra A til B*, såkaldte *direktive handlinger*, hvor A enten (1) tvinger B til at forholde sig på en bestemt måde – som så igen kan bestå i, at B (1a) skal gøre et eller andet (= påbud), eller (1b) undlade at gøre et eller andet (=forbud) – eller (2) lader det være op til B at bestemme, om det, der skal gøres, skal gøres (= tilladelse), og hvor der ikke findes nogen yderligere mulighed. Karakteristisk for direktiverne *tvinge* og *lade* er, at de forudsætter en slags modvilje hos modparten i betydningen: Handlingen, modparten skal udføre, vil han (formentlig) ikke udføre, hvis ikke han er blevet/føler sig tvunget til det. Der anes med andre ord en vis *magtudøvelse* hos den, der udfører den direktive handling samt konturerne af et *sanktionssystem som styringsmiddel*: "Hvis A ikke gør sådan og sådan, så gør B sådan og sådan (som straf, gengældelse)." Hvis magten er distribueret over flere agenter, har vi herudover med den almene kamp om magten mellem viljer at gøre.[9]

Det deontiske har sin præform i direktiverne. Det har vi søgt at vise i det foregående: Har vi at gøre med påbud og tilladelser, vil vi også have at gøre med disse handlingers nødvendige konstruktive forudsætning i det at tvinge én til at gøre et eller andet eller fritstille vedkommende angående den pågældende handling. Desværre har Searle som omtalt ovenfor forsømt at redegøre for dette forhold, så der hos ham mangler et klart billede af, hvordan direktiverne, som

[9] Denne betragtningsmåde på direktiverne, hvor man ser dem i deres konkretion som udtryk for en kamp mellem modsatrettede viljer, ser vi gentaget i naturvidenskaberne. Her gøres viljerne til naturkræfter, der indvirker på hinanden og holder hinanden i skak i omfattende dynamiske systemer afspejlende de menneskelige handlemuligheder. Det er fx tilfældet i den newtonske mekanik og i Darwins evolutionslære.

de præ-deontiske handlinger, de udgør, kan finde deres forankring i verdens kausalstruktur.

4. At forpligte sig

Som angivet i overskriften på sidste afsnit, ligger det, vi hidtil har behandlet, *før* forpligtelsen og det deontiske. Men hvordan er nu selve forpligtelsen og den deontiske orden struktureret? Det vil vi søge at give et svar på i det følgende.

Ifølge mainstream-opfattelsen er det operatoren *O – det er påbudt at ...* – eller dens hermed definitorisk forbundne pendant *P – det er tilladt, at ...* – der gør hele arbejdet. Men er det nu korrekt? Jeg mener, at vi, som en helt afgørende forudsætning for at forstå det deontiske område *som i egentlig forstand deontisk*, bør tage forpligtelsen nærmere i øjesyn. For jeg mener, den rummer en væsentlig janus-agtig tvetydighed, som man i deontologien så vidt jeg kan se ikke har været tilstrækkeligt opmærksom på, men som giver den en helt særlig status. Forpligtelsen kan nemlig ud over tolkningen som operator (eller bestemt pronomen a la Davidson), også tolkes i retning af selve forpligtelseshandlingen. Men jeg mener faktisk, det er her, samt i den *sammenhæng af konventioner*, handlingen allerførst muliggør og understøtter, at vi skal finde det egentligt grundlag for det deontiske.

Et afgørende element i denne sammenhæng er den *hukommelse*, der kræves for at bære forpligtelsen igennem fra selve forpligtelseshandlingen til de fremtidige tilfælde, hvor forpligtelsen skal stå sin prøve gennem forpligtelsens overholdelse. Det er i virkeligheden i denne særlige form for hukommelse, vi skal finde muligheden for at transformere den tvang og den laden, vi finder i vores interaktionelle handleliv, til egentlige – forpligtende og i den forstand deontiske – påbud og tilladelser.

Men lad os nu se lidt på, hvordan denne transformation kan finde sted, og hvordan den nærmere bestemt fungerer?

At indgå i forpligtende forhold med hinanden indebærer først og fremmest, at vi skal kunne samarbejde, *kooperere,* hvilket igen kræver, at vi skal være i stand til at besidde *kollektiv bevidsthed*. Det kræver igen bestemte kompetencer. Én af disse kompetencer bringer vi med os allerede fra det tidligere omtalte kompetitive område. Her skal vi nemlig som noget minimalt kunne demonstrere *kognitiv empati,* dvs.

evne til at sætte os i den andens sted, en evne vi deler med de fleste højerestående pattedyr. Vi må være i stand til at vide noget om vores modparts intentioner, sådan som det fx gælder aben, der vil hindre dens medaber i at få fat i en attrået banan. Men kognitiv empati er endnu ikke tilstrækkeligt for den form for kooperation, vi finder inden for den deontiske orden. Deontisk understøttet kooperation kræver, at al konkurrence ophører, og man i stedet udviser vilje til samarbejde. Deontisk understøttet kooperation kræver vilje til at danne et *fællesskab* (om et eller andet).

Her må man dog være forsigtig. For visse former for kooperation bygger faktisk stadig på et element af konkurrence. Her er kooperationen imidlertid rent funktionelt defineret. Det kan fx dreje sig om en gruppe af dyr, som samarbejder omkring nedlæggelsen af et jagtbytte. Her må hver af de agerende placere sig på en sådan måde i forhold til gruppens andre medlemmer, at det er muligt at nedlægge jagtbyttet. I en sådan gruppe behøver det enkelte medlem af gruppen hverken at være bevidst om gruppens overordnede funktion eller om den struktur i gruppen, der tjener den pågældende funktion. Medlemmet behøver alene være fokuseret på at optimere sin egen position i konkurrence med andre i gruppen.

Kompetitivt organiserede grupper er (endnu) ikke fællesskaber. For at være et fællesskab må det af gruppens medlemmer mindst kræves, at de har viden om gruppens overordnede funktion, at de besidder ikke blot kognitiv empati, men også *refleksiv viden* om hinanden – dvs. viden af formen: *A ved, at B ved, at A ved ... og B ved, at A ved, at B ved* – samt viden om, at alle handler ud fra denne viden. Nogle mener, at det er tilstrækkeligt for, at man kan tale om et fællesskab. Det mener fx Tuomela & Miller (1988) samt Bratman (1999, 2014), der via omhyggelige studier har vist, at det stadig synes muligt udtømmende at forklare visse enkle former for kooperativ handlen i termer af individuelle handleplaner på baggrund af en sådan refleksiv viden: ”I intend that *we J*” (Bratman 1999:121), hvor *J*'et refererer til en fælles aktivitet bestående af en overlappende blanding af individuelle subplaner.

Spørgsmålet er imidlertid, om det kan bære igennem i det, vi kalder fællesskaber generelt. Overfor de nævnte forskere, der jo med deres udgangspunkt bygger udelukkende på en – ganske vist avanceret –

form for instrumentel handlen, står en række forskere, som mener, at forklaringen er utilstrækkelig, og at vi i virkeligheden bliver nødt til at skelne mellem en *jeg-modus-kollektivitet* som ovennævnte – den, vi deler med mange højerestående dyr – og en egentlig *vi-modus-kollektivitet*, som ifølge disse forskere begrebslig set må være *sui generis* og alene beherskbar af mennesket. Denne opfattelse forsvares bl.a. af Gilbert (1992 (1989), 2014) og Searle (1995), samt af Tuomela (2014). Ingen af disse mener nemlig som fx Bratman, at kollektiviteten alene skal søges i *indholdet af det, der i fællesskab gøres*, men *i selve intentionen*. Ved *vi*-modus-kollektivitet hedder det ikke "*Jeg intenderer*, at vi …", men "***Vi** intenderer*, at vi …" Det, at to agenter hver især har intentionen om at gøre noget, som passer ind i en helhed, begge er klar over, og begge er klar over deles af begge, er ikke i sig selv nok til at sikre kollektiv intentionalitet i den fulde *vi*-modus-forstand af ordet.

Men hvad skal der så til? Med introduktionen af *vi*-intentionen nærmer vi os det specielt menneskelige fællesskab, det sociale fællesskab byggende på kommunikation. *Vi*-intentionaliteten er ganske vist endnu ikke kommunikativ. Ikke desto mindre synes den at udgøre en væsentlig forudsætning for, at vi kan indgå i kommunikativ kontakt med hinanden.

Men hvad vil det nu sige at have en kommunikativ intention? Som vi skal se, finder vi forskellen mellem de to respektive syn på fællesskabsbegrebet, *jeg*-modus versus *vi*-modus, gentaget her.

Grice (1989a [1957]) har søgt at belyse kommunikationsbegrebet gennem opstillingen af et sæt *kommunikative dobbeltintentioner*. Strukturen hos ham er refleksiv, ikke ulig den, vi finder ved Bratmans kollektivitets-begreb, blot drejer det sig ikke om refleksiv viden, men om egentlig kommunikativt forankret refleksivitet: For at vi kan tale om *X* som en kommunikativ meddelelse fra A til B, må vi ifølge Grice kræve, at A dels (1) skal have en intention$_1$ om gennem produktionen af *X* at fremkalde en bestemt effekt hos B, dels (2) skal have en intention$_2$ om, at denne effekt produceres ved, at B erkender, at det er A's intention$_1$ (Grice 1989a [1957]:220). Grice opfatter, når vi ser bort fra senere småjusteringer (Grice 1989c [1968], 1989b [1969]), sin definition som udtømmende for feltet.

Det er imidlertid bestridt ud fra argumenter, der ligner dem, Bratman har været præsenteret for (Schiffer 1972). Det væsentligste problem med Grices kommunikationsanalyse er ifølge kritikerne, at den tillader, at taler hele tiden kan tilføje strategiske intentioner i interaktionen, som korrumperer de griceske kommunikative dobbeltintentioner. Ifølge Searle (1971 [1965]) bunder problemet i, at man alene ser kommunikation som et spørgsmål alene om *intention*, hvor det også – og mere centralt – ifølge Searle bør ses også som et spørgsmål om *konvention*. Det mener jeg kun, man kan være enig i.

Men hvad indebærer nu dette? En vigtig kommunikationsform består i at referere til – pege fysisk på – et eller andet i ens umiddelbare omgivelser. Denne pegning som selvstændig akt er blevet indgående studeret af Tomasello (1999, 2014; jf. også Widell 2014). Vi skal imidlertid et andet sted hen for at finde frem til konventionerne og det konventionelle aspekt af menneskelig kommunikation. Her skal vi hen til de overvejelser, Searle har gjort sig omkring, hvad han med inspiration fra bl.a. Kant har kaldt en *konstituerende regel* (Searle 1971 [1965], 1969), samt de af Searle relativt nyligt indførte begreber om *statusfunktion* og *statusfunktionserklæring*. Nu er relationen mellem konventionsbegrebet og begreberne konstituerende regel og statusfunktion relativ simpel: De tre udtryk er stort set synonyme. Går vi fra de tre begreber til det sidste begreb, nemlig begrebet om en statusfunktionserklæring, finder vi derimod en vigtig forskel: Hvad begrebet statusfunktionserklæring angår, kan det bedst relateres til de tre øvrige begreber på følgende vis: Mens der med begrebet om en konvention alias en konstituerende regel alias en statusfunktion er tale om *et generelt begreb*, har vi med statusfunktions*erklæringen* med en begivenhed at gøre og dermed med *noget partikulært*.

Det sidste er vigtigt, for det sikrer, at vi vil være i stand til at behandle alle begreber parataktisk og derigennem understøtte det naturalistiske program. Forholdet skal forstås således: Mennesket er – som det eneste væsen – i stand til at skabe, opretholde, bruge og fjerne konventioner, hvor en konvention altid vil foreligge som en konstituerende regel af formen *"X" tæller som Y i kontekst K*, hvor "*X*" skal ses om et arbitrært valgt udtryk: et fløjt, en konservesdåse, en sproglyd, hvad som helst (set i relation til *Y*'et). Konventionen kan

så igen være eksplicit angivet som den angivne regelform ovenfor, men er det som regel ikke. Det, formlen er udtryk for, er, at et udtryk *"X"* har fået tildelt en bestemt status Y i et givet kommunikativt kollektiv, en status, som kollektivets medlemmer vil kunne trække på i bestemte kommunikationssituationer (i den griceske forstand af ordet). Men her kommer det vigtige: Hvad selve tildelingen af status angår, finder den i sidste instans netop sted gennem den føromtalte statusfunktions*erklæring*, der i eksplicit sproglig dragt har følgende kanoniske form: "Jeg erklærer herved , at "*X*" skal tælle som *Y*" – eller belyst gennem følgende eksempler (hvor funktionen er eksplicit): "Når jeg ringer med klokken (*X*), er det tilladt at spise (*Y*)", "Bolden var over mållinjen (*X*), så der skal dømmes mål (*Y*)", "Det er ifølge de danske sprogregler tilladt at kalde sætningen "Solen skinner" for sand, hvis solen skinner." Det, at tildeling af status altid finder sted gennem noget partikulært, sådan som det er tilfældet her, er nu *tilstrækkeligt* for sikringen af det naturalistiske programs gennemførbarhed.

Med statusfunktionserklæringen er der i virkeligheden tale om, at vi tangerer de menneskelige sociale institutioner heriblandt det tankebærende menneskelige sprog. Som det blev nævnt i artiklens indledning, regnes erklæringen i den klassiske talehandlingstaksonomi blandt gruppen af basale talehandlinger (Searle 1978). Her opregner Searle i alt fem grundlæggende talehandlingstyper, nemlig *assertivet*, *kommissivet*, *direktivet*, *ekspressivet* og *erklæringen* (the declaration). Men som det også blev nævnt i indledningen, forlader Searle senere med særlig tanke netop på erklæringen synspunktet, idet han trækker erklæringen ud af den oprindelige gruppe. Erklæringen er fx i Searle (1989:87) ikke længere nogen selvstændig talehandlingstype som assertivet, kommissivet, direktivet osv., men snarere – sådan som Searle nu opfatter det – en *dimension i enhver talehandling*, ja, overhovedet i enhver *institutionel handling*.[10]

Spørgsmålet er, hvor det efterlader os i relation til det deontiske? Her må det umiddelbare svar være: Når vi erklærer noget for gældende,

[10] Området for sociale handlinger regnes normalt for mere omfattende end området for institutionelle handlinger. Blandt de sociale handlinger finder vi også alle prækommunikative handlinger, såvel kompetitive som kooperative. De institutionelle handlingers område er heroverfor strikt defineret gennem konstituerende regler eller – med en alternativ formulering – statusfunktioner.

forpligter vi os samtidig til at overholde, hvad vi har forpligtet os på. Men netop dette forhold gennemsyrer enhver konvention alias konstituerende regel alias statusfunktion: Det at erklære sig forpligtet forpligter. Men dermed har vi skaffet os et bedre billede af forpligtelsen: Statusfunktionserklæringen er en erklæring, hvormed man kan blive pålagt (Searle: imposed) at udføre en given handling, enten i form af et påbud om den eller en tilladelse til at udføre den. Eller for at nævne nogle eksempler (med den bagvedliggende konstituerende regel eller statusfunktion anført i parentes): "Det er påbudt at stoppe op, hvis man kører fra en sidevej ind på en hovedvej" (det ikke at stoppe op *tæller som* en færdselsforseelse). "Det er tilladt at gå over gaden, når trafiklyset viser grønt" (det grønne lys tæller som tilladelse til at gå over gaden), "Jeg har reserveret bordet til dig" (det at få reserveret et bord *tæller som* tilladelse til at sætte sig ved bordet og spise).

Men hvor finder vi det deontiske?

Som vi har set, indgår forpligtelsen *O* inden for main-stream-opfattelsen af det deontiske i den deontiske orden. Inden for de logiske undersøgelser er de foretrukne operatorer, som vi har set, *påbuddet, Op*, og *tilladelsen*, *Pp* (= ¬O ¬*p*). Det er også tilfældet hos Searle. Men ifølge Searle er operatoren *O* – som vi har foreslået analyseret parataktisk – også indlejret i en speciel type kontekst, nemlig konteksten for den kollektive accept af, at den, der udfører statusfunktionserklæringen, er blevet tildelt statusmæssig kraft til at erklære, jf. Searles "the basic structure":

We collectively accept […] that S has the power (S does A)) (Searle 1995:111)

Eksempelvis:

We accept (S is enabled (S does A))
We accept (S is required (S does A)) (Searle 1995:105)

Accepten her er normalt implicit. Men i det omfang, man aktivt accepterer den, bliver den gjort manifest, dvs. erklæret som påbud eller tilladelse, indlejret i *sin* baggrund af kollektiv accept.

Men nu er det netop her, vi ifølge min mening skal finde det, der giver statusfunktionserklæringen dens *særlige etiske kraft*: Vi kender alle til det at forpligte sig på en eller anden handling, fx "Jeg skal nok komme i morgen". Her er der tale om en simpel kommissiv talehandling. Men bag denne handling – som bag enhver institutionel handling i øvrigt – ligger altid en "dybereliggende" forpligtelse, nemlig forpligtelsen til at aktivere og opretholde (og undertiden deaktivere) systemet af konstituerende regler (eller statusfunktioner) af typen ""X" tæller som Y i K" (angående det "dybereliggende", jf. fx Scanlon 1998).[11] Men nu er det netop denne "dybereliggende" forpligtelse, der i egentlig forstand fører den socialt handlende ind i den deontiske orden og gør den forpligtelse, den socialt handlende er underlagt i den første forstand af ordet, det simple kommissiv, til en egentlig deontisk forpligtelse. Mangler den sidste form for forpligtelse, er de påbud og tilladelser, jeg er underlagt, egentlig blot interaktionelt definerede, jf. afsnit 3, og dermed i virkeligheden blot og bart udtryk for rå magt.[12]

Lad mig her til slut minde om den tidligere omtalte forpligtelses janus-agtige tvetydighed, nemlig at der dels findes (1) *det at forpligte sig til et eller andet* og dels efterfølgende (2) *det i en eller flere situationer at implementere og i den forstand være forpligtet på det, man i første hånd har forpligtet sig til*. Det peger på eksistensen af et *tidsligt spand* mellem to nævnte typer af situationer, som det er væsentligt at fastholde, nemlig dels (1) *indføringssituationen* for forpligtelsen, dels (2) en række efterfølgende anvendelses- eller *brugssituationer* for den.

Men med tematiseringen af tidsspandet mellem indføringssituation og brugssituation er vi i virkeligheden fremme ved kernen i vores undersøgelse af konventionsbegrebet alias begrebet om en konstituerende regel eller en statusfunktion. Vi kan nemlig nu se, at en væsentlig forudsætning for at administrere en konvention er af *hukommelsesmæssig* art. Har vi ikke evnen til at *huske* de mange forbindelser mellem indføringssituationer og brugssituationer, vort institutionelle netværk – og dermed vores deontiske orden – består af, vil vi være ude af stand til at handle socialt. I den forstand synes hukommelsen at udgøre et *nødvendigt træk ved konventionen*: ved *klokken*, der bruges til at kalde til frokost, ved *billetten*, der bruges som adgang til en plads i biografen, ved *den sproglige sætning*, der bruges til meddelelse af et eller andet tankeindhold. Kort sagt: ved ethvert *X*, der skal tælle som et *Y*.

Der kan måske rejses indvendinger mod at gøre hukommelsen til et definerende træk ved konventionen. Fx mener Gilbert (1992 (1989), 2014), hvilket Searle i øvrigt synes at være enig i, at også det *at gå en tur* eller *sidde sammen på en bænk* har karakter af forpligtende konventioner. Men her synes tidsafstanden at mangle. Spørgsmålet er imidlertid, om der her egentlig kan være tale om konventioner. Nogle gange er gåture blot instrumentelt forankrede vaner – og vaner er alene regulariteter, ikke statusfunktioner. Her synes tidsafstanden at mangle. Men det betyder ikke, at man fx ikke vil kunne møde bebrejdelse fra sin partner, hvis man en dag ikke har lyst til at gå turen. Men det viser, at der undertiden faktisk kan være statusfunktioner på spil – og dermed hukommelsesinvestering. Således må vi midt blandt vores vaner regne med eksistensen af et *hierarki* af nogle gange vanskeligt identificerbare konventioner, andre gange konventioner med klart identificerbare *X*'er og *Y*'er, som vi fx har ved love og spilleregler.

5. Afsluttende bemærkninger

Mange identificerer normer med arbitrært valgte konventioner. Det gælder fx inden for humaniora og samfundsvidenskab. Som det er fremgået af det foregående, er det ikke korrekt. Området for det normative stikker dybere. Vi skal helt ned i den menneskelige fænomenologis urgrund: Vores normkendskab har i virkeligheden samme udspring som vores kendskab til kausalstrukturen i verden.

Dette dobbeltkendskab bekræfter det naturalistiske programs grundantagelse om, at verden er én, og at den grundlæggende er fysisk. Og det er herudfra, jeg – bl.a. med støtte i Davidsons begreb

[11] Enhver har sin frihed til at bekræfte fællesskabet gennem forpligtelsen til at gøre X (men vil ikke uden videre selv kunne ophæve den. Hertil kræves der enighed mellem flere, i princippet enighed i fællesskabet som helhed; hvad dette aspekt angår, viser statusfunktionen sig i virkeligheden som "anden natur.").

[12] Det er vigtigt at understrege, at det ikke behøver være tilfældet. Erklærer jeg mig kontraktligt forpligtet på at arbejde i en virksomhed, vil visse af de handlinger, jeg skal udføre, normalt være pålagt mig, uden jeg lokalt har accepteret dem. Imidlertid vil den overordnede og i den forstand mere globalt eksisterende kontrakt, jeg har indgået med virksomheden, stadig have kraft og gyldighed og dermed sanktionere virksomhedens krav om lokal lydighed.

om parataktisk reference til den faktiske verden – har introduceret og analyseret (a) det handlemæssige område, bl.a. gennem en kritisk gennemlysning af den deontiske logiks syn på området, (b) området for kollektiv handlen, hvor jeg har forholdt mig kritisk til de udelukkende individualistisk-instrumentelle forsøg på at definere begrebet kollektivitet, samt (c) området for de sociale institutioner og de institutionsbærende konventioner, hvor især forpligtelsen som partikulær hændelse – i form af det at forpligte sig – viser sig at spille den helt centrale rolle for indstiftelsen af den deontiske orden i samfundet med dens fordeling af status i form af påbud, forbud og tilladelser.

Searle har spillet en væsentlig rolle i artiklen. Langt hen ad vejen har jeg fulgt ham. Dog har jeg stillet mig skeptisk over for visse dele af Searles redegørelse for begrebet om deontisk orden.

Litteratur

Apel, Karl-Otto (1979) *Die Erklären-Verstehen Kontroverse in transzendentalpragmatischer Sicht*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Austin, John L. (1997/1962) *Ord der virker*. København: Gyldendal.

Bratman, Michael E. (1999) *Faces of Intention: Selected Essays on Intention and Agency*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bratman, Michael E. (2014) *Shared Agency: A Planing Theory of Acting Together.* Oxford: Oxford University Press.

Davidson, Donald (1963) Actions, Reasons and Causes. *Journal of Philosophy* 60 (23):685-700.

Davidson, Donald (2001a/1967) Truth and Meaning. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Oxford University Press:7-42.

Davidson, Donald (2001b/1968]) On Saying That. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Oxford University Press:93-108.

Frege, Gottlob (2002a/1892) Mening og betydning. *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Århus: Philosophia:159-182.

Frege, Gottlob (2002b/1918-1919]) Tanken: En logisk undersøgelse. *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Århus: Philosophia:219-244.

Gilbert, Margaret (1992/1989) *On Social Facts*. London: Routledge.

Gilbert, Margaret (2014*) Joint Commitment: How We Make the Social World.* Oxford: Oxford University Press.

Grice, Herbert Paul (1989a/1957) Meaning. *Studies in the Way of Words.* Cambridge Massachusetts/ London, England: Harvard University Press:213-223.

Grice, Herbert Paul (1989b/1969) Utterer's Meaning and Intentions. *Studies in the Way of Words.* Cambridge Massachusetts/London, England: Harvard University Press:86-116.

Grice, Herbert Paul (1989c/1968) Utterer's Meaning, Sentence Meaning and Word-Meaning. *Studies in the Way of Words.* Cambridge Massachusetts/ London, England: Harvard University Press:117-1376.

Hilpinen, Risto (2001) Deontic Logic. Lou Goble (red.) *The Blackwell Guide to Philosophical Logic*. Oxford: Blackwell.

Kant, Immanuel (2002/1781) *Kritik af den rene fornuft*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.

Makin, Gideon (2000) *The Metaphysicians of Meaning. Russell and Frege on Sense and Denotation.* London & New York: Routledge.

Montague, Richard (1974) *Formal Philosophy: Selected Papers of Richard Montague*. New Haven, CT: Yale University Press.

McDowell, John (1996/1994) *Mind and World.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Quine, Willard Van Orman (1953/1951), Two Dogmas of Empiricism. *From a Logical Point of View* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1953, revised edition 1980:20-46.

Quine, Willard Van Orman (1960) *Word and Object*, Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Scanlon, Thomas (1998) *What We Owe to Each Other.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Schiffer, Stephen (1972) *Meaning*. Oxford: Oxford University Press

Searle, John R. (1971/1965) What Is a Speech Act. *The Philosophy of Language*. Oxford: Oxford University Press:39-53.

Searle, John R. (1969) *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, John R. (1979/1975) A Taxonomy of Illocutionary Acts. *Expression and Meaning.* Cambridge: Cambridge University Press:1-29.

Searle, John R. (1989) How Performatives Work. *Linguistics and Philosophy 12*:535-558.

Searle, John R. (1995) *The Construction of Social Reality*. London: Allen Lane, The Penguin Press.

Searle, John R. (2008) What Is Language: Some Preliminary Remarks. Istvan Kecskes & Lawrence R. Horn (red.) *Explorations in Pragmatics: Linguistic, Cognitive and Intercultural Aspects*. Berlin: Mouton de Gruyter:7-37.

Searle, John R. (2010) *Making the Social World: The Structure of Human Civilization.* Oxford: Oxford University Press.

Searle, John R. (2015) *Seeing Things as They Are: A Theory of Perception.* Oxford: Oxford University Press.

Soames, Scott (2010) *Philosophy of Language.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Soames, Scott (2015) *Rethinking Language, Mind and Meaning.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Tomasello, Michael (1999) *The Cultural Origins of Human Cognition.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tomasello, Michael (2014) *The Natural History of Human Thinking.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tuomela, Raimo (2013) *Social Ontology: Collective Intentionality and Group Agents.* Oxford: Oxford University Press.

Tuomela, Raimo & Kaarlo Miller (1988) We-intentions. *Philosophy of Phenomenological Research* 57:29-51.

von Wright, Georg Henrik (1951) Deontic Logic. *Mind* 60 (237):1-15.

von Wright, Georg Henrik (1963) *Norm and Action: A Logical Enquiry.* London: Routledge & Kegan Paul.

Widell, Peter (2001) Illokutioner er assertiver. Et bidrag til belysning af talehandlingens struktur og taksonomi. Volkmar Engerer (red.) *Augias* Nr. 56 - 59:15-64.

Widell, Peter (2009) Logik, mening, handling og tale. Inger Schoonderbeek Hansen og Peter Widell (red.) *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.* Nordisk Institut, Aarhus Universitet:295-312.

Widell, Peter (2014) Seven Steps to Language. Inger Schoonderbeek Hansen og Tina Thode Hougaard (red.) *15. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet:451-471.

Resumé:

Et nyt prosodisk træk i Vestaarhusiansk

Ditte Zachariassen
Aarhus Universitet

I en optagelse fra en ungdomsklub i Aarhus Vest skal Simon på femten år til at forklare reglerne for brætspillet Risk: *øh det et spil (.) det handler om å erobre verdn: ↗*

Ordet ”verden” udtales med to tryk, stigende intonation og forlængelse af den sidste stavelse, og udtalen forekommer distinkt, ikke som noget vi er vant til at høre i aarhusiansk eller i andre varianter af dansk. I løbet af fire timers optagelser fra klubben bruger Simon denne slags prosodi omkring 60 gange, og jeg er i øjeblikket i gang med at kode resten af et 40 timers datasæt fra Aarhus Vest og Syd for forekomster af samme træk.

Formmæssigt ligner det nye træk det Christensen (2012) har beskrevet som ”fortsætterintonation” i data fra samme geografiske område. Jeg vil i min præsentation forsøge at nuancere formbeskrivelsen gennem akustiske og syntaktiske analyser, og derefter vil jeg præsentere en foreløbig analyse af hvilke interaktionelle funktioner det nye prosodiske træk har i en række eksempler fra mit datasæt.

Litteratur

Christensen, Mette Vedsgaard (2012.) *8220, 8210 Sproglig variation blandt unge i multietniske område i Aarhus*. Upubliceret ph.d.-afhandling ved Institut for Æstetik og Kommunikation, AarhusUniversitet.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Løfter, trusler og råd
– en taksonomi for betingelsessætningers indirekte talehandlinger

Jens Sand Østergaard
Aarhus Universitet

Introduktion

I daglig tale kommunikerer vi ofte talehandlinger, såsom løfter, råd og trusler, uden at markere denne talehandling eksplicit i vores udsagn, f.eks. ved hjælp af et performativt verballed som ”jeg *lover* at”, eller ”jeg *råder* dig til at”. I stedet forudsætter vi, at den, vi snakker med, er i stand til at udlede, hvilke talehandlinger vi foranstalter ud fra vores hensigter i sætningskonteksten. Betingelsessætninger, såsom ”Hvis du kommer sent hjem, er der mad i køleskabet”, bliver i daglig tale meget ofte benyttet ikke kun til at forbinde to udsagn med hinanden, men til at forme en indirekte talehandling, som kan forstås som et råd, et løfte eller i nogle tilfælde en trussel. Men hvordan vurderer vi, om en sætning var ment som et løfte eller som et råd, når talehandlingen ikke er gjort eksplicit, og der er mere end én mulig fortolkning af, hvad talerens hensigter er, og om han eller hun dermed har gjort sig forpligtiget med sin ytring? Med udgangspunkt i en statistisk analyse af et læsehastighedseksperiment med 42 deltagere undersøger jeg i denne artikel, hvilke aspekter læsere hæfter sig ved, når de læser en historiekontekst, hvor betingelsessætninger indgår, og bliver bedt om at tage stilling til, hvilke indirekte talehandlinger der opstår fra disse betingelsessætninger.

Teori

Talehandlinger er sproghandlinger, der skabes gennem en ytring. Når en taler ytrer en sætning som f.eks.:

(1) ”Jeg *erklærer* hermed basaren for åben”,

gør han eller hun det ikke med henblik på at konstatere, at basaren er åben, men i stedet foretages ytringen med henblik på, at denne tilstand tilvejebringes. For så vidt som taleren derfor overholder de nødvendige socialt vedtagne konventioner for at åbne en basar og har en position, der tillader ham at gøre det, bliver ytringen af (1) en nødvendig forudsætning for, at den pågældende basar kan erklæres åben. Ifølge J. L. Austin (1962) kan det at ytre en sætning derfor siges at forme talehandlinger, hvis der fra talerens side er en bestemt hensigt med ytringen af sætningen (f.eks. at erklære), og der fra tilhørerens sider er en anerkendelse af denne hensigt igennem ytringen af denne sætning (f.eks. at gæsterne nu vedtager, at basaren er åben).[1]

I nogle talehandlinger gør taleren sin kommunikative hensigt eksplicit ved at bruge et performativt verbum i formuleringen af sin ytring, som f.eks. ”jeg *erklærer*” i eksempel (1), hvilket giver relativt klare linjer for, hvordan en tilhører skal fortolke talerens intenderede talehandling. Men i daglig tale er hensigten med ytringen ofte ikke gjort eksplicit, da det performative verbum er udeladt, hvilket gør, at en tilhører må fortolke hvilken talehandling taleren har tilvejebragt ud fra ytringskonteksten.

(2) ”Jeg kommer til festen”.
  a. ”Jeg *lover,* at jeg kommer til festen”.
  b. ”Jeg *informerer* dig om, at det er min hensigt at komme til festen”.

Da taleren med ytringen af sætning (2) ikke har benyttet et performativt verbum til at specificere, hvilken talehandling han eller hun ønsker at

[1] I Austins (1962) terminologi korresponderer at ytre en sætning til ytringens lokutionære handling, imens den kommunikative hensigt i ytringen forstås som ytringens illokutionære handling, og tilhørerens anerkendelse af ytringen forstås som den perlokutionære virkning af ytringen.

kommunikere, kan ytringen derfor enten fortolkes som et løfte om at komme til festen (2a), eller blot som talerens hensigtserklæring om at gøre det (2b). I disse og mange andre eksempler på *indirekte* talehandlinger er der et element af tvetydighed i forhold til, hvordan ytringen skal fortolkes, og om taleren med sin ytring har forpligtet sig på en handling (f.eks. til at komme til festen) eller blot har givet udtryk for en hensigt eller et sagsforhold. I mange af disse tilfælde vælger en taler at udelade et performativt verbum fra sin ytring, fordi han eller hun mener, at tilhøreren er i stand til at bestemme den kommunikative hensigt og dermed talehandlingens karakter ud fra ytringskonteksten. I mange situationer vil det derfor i princippet være muligt at gøre en indirekte talehandling *eksplicit* ved at formulere en tilsvarende formulering, hvor det performative verbum er med; såsom som med sætningskonstruktionerne (2a) og (2b). Men for andre talehandlinger kan denne tvetydigheden være intenderet af taleren som en mulighed for strategisk manøvrering eller kan være et fast semantisk aspekt ved den pågældende talehandling.

(3) ”Jeg vil ikke betale regningen!”
(4) ”Jeg *truer* med ikke at ville betale regningen”.

Hvis vi forestiller os en situation, hvor en husejer er blevet irriteret over, at håndværkerne gentagne gange har overskredet deadline, kan ytring (3) forstås som en trussel om ikke at betale for deres ydelser. Men hvis vi forsøger at eksplicitere, at denne ytring var intenderet som en trussel ved at eksplicitere det performative verbum i (4), ændrer det talehandlingens karakter fra at være en trussel til i stedet at være en advarsel. Fremfor blot at være udtryk for elliptiske sætningskonstruktioner kan udeladelsen af performative verber fra ytringerne i indirekte talehandling derfor siges at have en konkret semantiske funktion ift. sætningens betydning. Et andet område, hvor talers implicitte kommunikative hensigt med en ytring har en konkret semantisk betydning for sætningsforståelse, er i betingelsessætninger af formen ´hvis *p*, så *q*`.

I en betingelsessætning skabes der en forbindelse mellem to udsagn, hvor det ene udsagn (hvis-sætningen *p*) fungerer som en betingelse

for et andet udsagn (følgesætningen *q*). Betingelsessætninger benyttes ofte i hypotetisk tænkning til at udtrykke, hvad der vil ske, hvis noget andet var tilfældet. F.eks.:

(5) Hvis det regner, bliver Morten våd.
(6) Hvis Morten tager en paraply med, og det regner, bliver han ikke våd.

I sætning (5) kommer denne hypotetiske relation mellem de to udsagn til udtryk ved, at hvis-ledsætningen "hvis det regner", bliver en mulighedsbetingelse for, at følgesætningen "Morten [bliver] våd" kan blive aktuel. Betingelsessætninger gør os derfor i stand til at beskrive sammenhængen mellem to eller flere begivenheder, samt hvordan den ene kan være en nødvendig og tilstrækkelig betingelse for den anden, (6). I filosofi har der været en tendens til at forstå forbindelsen mellem hvis-sætningen, p, og følgesætningen, q, enten som en *logisk* forbindelse mellem sandhedsbetingelserne for de to udsagn eller som en årsag-virkning-relation, hvor det ene sagforhold er en kausal forudsætning for det andet.[2] Dette har dog ofte resulteret i en diskrepans imellem, hvordan man definerer forbindelsen mellem betingelsessætninger i logik, og hvordan man forstår denne forbindelse i daglig tale.[3]

Som nyere artikler af bl.a. Eyvind Ohm & Valerie A. Thompson (2004) og Jonathan B. T. Evans (2005) har gjort opmærksom på, benyttes betingelsessætninger i daglig tale ofte til at formulere indirekte talehandlinger, hvor forbindelsen mellem de to udsagn forstås med henblik på den sociale konvention, der skabes i ytringskonteksten. Et eksempel kunne være, hvis vi forestiller os en situation, hvor en yngre forsker til en konference giver en præsentation af sin forskning til stort bifald, og efterfølgende bliver kontaktet af redaktionslederen på et prestigefyldt tidsskrift, som siger:

[2] Se Ramsey (1929) om forholdet mellem betingelsessætningers sandhedsbetingelser og materiel implikation.

[3] Se f.eks. Edgington 1995 om problematikken med at oversætte det logiske udtryk for materiel implikation i betingelsessætninger til, hvorledes betingelsessætninger benyttes i daglig tale.

(7) "Hvis du indsender en artikel til tidsskriftet, vil den blive publiceret i næste udgivelse".

Den yngre forsker vil formentligt antage, at redaktionslederen har *lovet*, at hans artikel vil blive publiceret i tidsskriftets næste udgivelse, hvis han sender den ind til bedømmelse. En del af den yngres forskers motivation for at sende sin artikel ind til tidsskriftet ville i så fald være, at redaktionslederen har *forsikret* ham om, at artiklen nok skal blive publiceret, og at redaktionslederen er i en position, hvor han kan få netop dette til at ske. Sammenlign dette med en situation, hvor den yngre forsker efter sin præsentation bliver kontaktet af en kollega og god ven, som ikke sidder i redaktionen på det prestigefyldte tidsskrift, men som ligeledes siger (7) til ham. I dette tilfælde vil den yngre forsker formentligt antage, at vennen har forsøgt at give ham et *råd* eller en opfordring til at indsende sin forskning til tidsskriftet, men ved samtidig i dette tilfælde, at vennen ikke kan love ham, at hans artikel bliver publiceret, da vennen ikke sidder i redaktionen. I begge disse situationer gør vennen og redaktionslederen brug af samme lingvistiske formulering, men deres respektive positioner i forhold til tidsskriftet har betydning for, om den yngre forsker vil fortolke (7) som et løfte eller et råd.

Hvilke positioner de forskellige personer har til hinanden og til den foreslåede handling, lader derfor til at have en betydning for, hvilken type indirekte talehandling man fortolker fra deres ytring i konteksten. Men da den pågældende talehandling ikke er blevet markeret eksplicit med et performativt verbum i sætningen, melder spørgsmålet sig, hvordan vi udleder, hvilken type talehandling der er blevet kommunikeret. Hvis vi f.eks. forestiller os en familie i bilen på vej til et rejsemål, hvor faren vender sig om til sine børn og siger:

(8) "Hvis I tier stille resten af vejen, får I hver en is, når vi når frem.
(9) "Hvis I ikke tier stille resten af vejen, så vender jeg bilen om og kører hjem."
(10) "Hvis I keder jer, så er der en Sudoku på bagsædet, I kan løse."
(11) "Hvis køen på motorvejen fortsætter, når vi ikke frem i tide."

Her vil de fleste læsere sandsynligvis uden større besvær kunne fortolke sætning 8 som et *løfte*, sætning 9 som en *trussel*, sætning 10 som et *råd* og sætning 11 som en *advarsel*. Det er dog langt mindre indlysende, hvilke pragmatiske markører læseren skulle have gjort brug af for at nå frem til disse bestemmelser. Et bud på en taksonomi for disse pragmatiske markører blev formuleret af Jonathan Evans (2005), som bl.a. skelner imellem *deontiske* og *indikative* talehandlinger på basis af, hvilke forpligtelser taleren har i forhold til lytteren om at udføre den foreslåede handling. Sætning 8 {løfte} og 9 {trussel} kan derfor siges at være udtryk for deontiske talehandlinger, da taleren i både sætning 8 og 9 har forpligtet sig til at udføre *q*, hvis *p*, mens sætning 10 {råd} og 11 {advarsel} er eksempler på indikative talehandlinger, da taleren blot indikerer et forhold mellem *p* og *q* overfor lytteren uden selv at have aktier i dets virkeliggørelse. Deontiske talehandlinger bestemmes derfor som talehandlinger, hvor taleren i ytringen af en betingelsesbisætning har forpligtet sig til at tilvejebringe den foreslåede handling ved at udføre *q, hvis p*; hvorimod taleren i en indikativ talehandling blot indikerer over for lytteren, at q vil ske, *hvis p*, uden at taleren selv er indblandet.

En anden pragmatisk markører, der kan bruges til at skelne mellem talehandlinger, er den positive eller negative nytteværdi, som den foreslåede handling, *q*, vil have for lytteren. I sætning 8 {løfte} og 10 {råd} er der en formodning om, at følgesætningen *q* er til gavn for lytteren (at de godt kan lide is og/eller Sudoku), hvorimod der for følgesætning *q* i sætning 9 {trussel} og 11 {advarsel} er en formodning om, at den foreslåede handling vil have en negativ betydning for lytteren (at de ikke ønsker, at vende om eller ikke når frem i tide).

Figur 1. Algoritme for pragmatiske markører fra Lopez-Rousseau & Ketelaar (2004, 2006) oversat til dansk.

På basis af denne taksonomiske model har Lopez-Rousseau & Ketelaar (2004, 2006) formuleret en algoritme for pragmatiske markører, der skal repræsentere en model for, hvorledes læsere skelner mellem løfter, trusler, råd og advarsel (Figur 1). Algoritmen skal forstås som sekventiel i den forstand, at læseren først tager stilling til, hvorvidt taleren har forpligtet sig på at udføre q i den foreslåede handling (1. fase), hvorefter læseren dernæst tager stilling til, om q er til gavn for tilhøreren eller ej (2. fase). For at teste denne algoritme blev deltagere i to offline forsøg bedt om at kategorisere 300 forskellige betingelsesbisætninger ift. deres indirekte talehandlinger ved hjælp af hhv. algoritmens og deres egen vurdering. De deltagere, der benyttede Lopez-Rousseau & Ketelars algoritme, kunne kategorisere 85 % (2004) og 92 % (2006) af sætningerne korrekt, hvilket var tæt på den samme succesrate (på 95 %), som de deltagere, der kategoriserede sætninger som hhv. løfter, trusler, råd og advarsler på basis af deres egen vurdering. Lopez-Rousseau & Ketelars (2004, 2006) konkluderede derfor, at deres pragmatiske markøralgoritme var en god tilnærmelse til, hvordan folk identificerer indirekte talehandlinger under naturalistiske omstændigheder.

Hvor god en repræsentation denne model egentlig er af folks processering af pragmatiske markører, er dog senere blevet anfægtet af bl.a. Stewart, Kidd & Haigh (2009). De påpeger bl.a., at Lopez-Rousseau & Ketelars (2004, 2006) forsøg er baseret på et offline beslutningsparadigme, som tager udgangspunkt i folks kategorisering af indirekte talehandlinger, *efter* at de har dannet sig en fortolkning af betingelsessætningen, fremfor den trinvise processering af sætningen i læsning, der førte til denne fortolkning. For at få et bedre billede af, hvilke kognitive processer der er på spil, når forsøgsdeltagere læser betingelsessætninger med indirekte talehandlinger i realtid, har senere publikationer derfor taget udgangspunkt i forsøg med self-paced reading (Haigh, Stewart, Wood & Connell 2011) og eye-tracking (Stewart, Haigh & Fergusson 2013). I disse forsøg har man taget udgangspunkt i et eksperimentelt design med anaforisk reference (Stewart, Pickering & Sanford 2000), hvor forsøgsdeltagerne læser en historiekontekst, som indeholder et sætningskritisk ord, der anaforisk referer tilbage til den forudgående sætning på en måde, som enten er i

overensstemmelse med forsøgsdeltagernes vurdering af denne sætning eller går imod denne vurdering. Forsøgspersonernes respons til dette sætningskritiske ord, når det under forskellige omstændigheder går imod deres vurdering af den forudgående sætning, vil derfor være tilkendegivende for, hvilke pragmatiske markører de benyttede til at foretage denne vurdering, samt hvor stærk denne vurdering er i forhold til deres fremadrettede læsning.

I denne artikel vil jeg forsøge at reproducere og omsætte Matthew Haigh og kollegaers (2011) forsøg med self-paced reading i en dansk kontekst ved at benytte et lignende eksperimentelt design med anaforisk reference til at teste forsøgspersonernes vurderinger af betingelsessætningers indirekte talehandlinger. Formålet med forsøget er kritisk at vurdere Lopez-Rousseau & Ketelaars (2004, 2006) algoritme for pragmatiske markører ud fra forsøgspersonernes læsetider ved det sætningskritiske ord med henblik på, om læserne først registrerer talerens forpligtigelse til at udføre hensigten med betingelsessætningen for derefter at vurdere, om hensigten med ytringen er til gavn for modtageren. Ifølge denne model bør løfter og trusler derfor være tættere beslægtede med hinanden i forhold til deres taksonomiske medlemskab end løfter og råd. Dette burde komme til udtryk i eksperimentet dels i forhold til forsøgspersonernes læsetider ved det sætningskritiske ord og dels i deres evne til at skelne mellem forskellige talehandlinger i deres efterfølgende vurdering af betingelsesbisætningen.

Metode

Deltagere:
42 personer (20 mænd, 22 kvinder) deltog i undersøgelsen. Deltagerne var primært studerende mellem 21 og 53 år (gns. alder = 25,5 år), som blev rekrutteret i forbindelse med undervisningen på Nordisk Sprog og Litteratur på Århus Universitet, mens andre blev inviteret til at deltage i undersøgelsen over Facebook.[4]

[4] Link til undersøgelsen http://spellout.net/ibexexps/norjoestergaard/Exp_prag/experiment.html

Testmaterialet:
Undersøgelsens form var et self-paced reading eksperiment, hvor deltagerne læste en historie, et ord ad gangen, ved at trykke på mellemrumstasten på deres computer. Der blev løbende stillet forståelsesspørgsmål, som de skulle besvare. Forsøget blev udført vha. hjemmesiden http://spellout.net/.

Forsøgsdesign:
Før forsøget begyndte, fik deltagerne en indledende øvelse, der skulle gøre dem bekendt med self-paced reading metodikken (læsning ved tryk på mellemrumstast), og at de løbende ville blive stillet spørgsmål til det, de havde læst. Selve forsøget bestod af 8 korte historier på hver 6 læste sætninger og 2 spørgsmål, som præsenterede læseren for en hverdagssituation med to eller flere personer, hvor en af personerne i løbet af historien ytrer en betingelsessætning til en anden person, som denne forstår som en indirekte talehandling. Et eksempel på en sådan historie er givet nedenfor:

1. Jakob og Jonas var to brødre på vej på ferie med deres forældre til Lalandia.
2. Mens de var på vej, skændtes Jakob og Jonas på bagsædet af bilen.
3. Spørgsmål: Hvor var Jakob og Jonas på vej hen?
4. Efter at de have skændtes i et stykke tid, vendte deres far sig om og sagde til dem:

5a. ”Hvis I ikke snart tier stille, vender jeg bilen om og kører hjem”.
5b. ”Hvis I tier stille resten af vejen, får I hver en is, når vi kommer frem”

6. {Denne trussel/dette løfte} kunne få Jakob og Jonas til at tie stille.
7. Resten af turen gik uden videre skænderi.
8. Spørgsmål: Hvordan ville du beskrive det, faderen sagde til Jakob og Jonas?

I hver historie introducerer sætning 1 og 2 læseren for en kontekst, som læseren efterfølgende bliver stillet et opfølgende forståelsesspørgsmål til i sætning 3: ”Hvor var Jakob og Jonas på vej hen?”, hvor læseren gives fire svarmuligheder. Hvis læseren svarer forkert på dette spørgsmål, starter historien forfra. Når læseren har besvaret forståelsesspørgsmålet korrekt, læser han/hun videre til sætning 4, som lægger op til en replik. Den efterfølgende sætning 5 er en betingelsessætning, som er formuleret enten som et løfte, en trussel eller et råd. Hvilken version af sætning 5 deltageren vil blive præsenteret for (5a eller 5b), er randomiseret og vil derfor variere fra deltager til deltager. Efterfølgende læser forsøgsdeltageren sætning 6, som indeholder en sætningskritisk anafor ({Denne trussel/dette løfte}), der refererer tilbage til den foregående sætning enten som en trussel eller et løfte. Sætning 6 er ligeledes variabel og kan derfor enten matche den forudgående sætnings indirekte talehandling i sin benævnelse eller være i uoverensstemmelse med den. Dette danner et 2x2-mulighedsrum for historien, hvor betingelsessætningen i 5 kan være en af to talehandlinger (f.eks. en trussel eller et løfte), som efterfølgende bliver benævnt i overensstemmelse med dette eller ej i sætning 6. Herefter fungerer den sidste læste sætning 7 som en afslutning på historien. Dette følges til sidst op af spørgsmål i 8, som beder læseren beskrive, hvordan han eller hun vil klassificere den indirekte talehandling for sætning 5. Læseren gives her fire valgmuligheder: som et løfte, som en trussel, som et råd eller som et tilbud.

Hypoteser:

På basis af denne forsøgsopstilling har jeg tre hovedhypoteser, som jeg ønsker at benytte som udgangspunkt for min analyse af resultaterne i forsøget. Den første hypotese er, at læsetiderne ved og lige efter det sætningskritiske ord i sætning 6 burde være længere, hvis anaforens benævnelse ikke matcher den forudgående sætning 5’s talehandling, end hvis den gør. Hvis den anaforiske reference ikke er i overensstemmelse med læserens egen vurdering af den forrige sætnings talehandling, burde det resultere i længere læsetider, da

forsøgsdeltageren oplever at få sine forventninger brudt og derfor bruger mere tid på at læse de efterfølgende ord (lider et *reading time penalty*). Den anden hovedhypotese angår, hvordan denne forøgelse af læsetider vil komme til udtryk. Ifølge Rayner, Warren, Jushasz & Liversedge (2004) kan vurderinger af acceptabilitet for ord, der bryder med en læseres forventninger, gradueres i forhold til, hvor tæt beslægtet det aktuelle ord er semantisk med det forventede ord. Hvis det aktuelle ord er tilnærmelsesvist inden for samme taksonomiske kategori som det forventede ord, vil det resultere i en mere begrænset forøgelse af læsetider, end hvis det aktuelle ord er af en helt anden kategori end det forventede ord. Min anden hovedhypotese er derfor, at læsetidernes længde ved og lige efter den sætningskritiske anafor vil være beskrivende for, hvor tæt beslægtede de forskellige talehandlinger er på tværs af forskellige betingelser for benævnelses-uoverensstemmelse; med andre ord burde der være forskelle i læsetider mellem at referere til et løfte som en trussel eller som et råd, svarende til hvor tæt beslægtet et løfte er taksonomisk til hhv. en trussel eller et råd. Min tredje hovedhypotese er, at denne taksonomiske beslægtethed også vil komme til udtryk i, hvor gode forsøgsdeltagerne er retrospektivt til at skelne mellem forskellige former for indirekte talehandlinger ved historiens endelige spørgsmål. Hvis to talehandlinger er taksonomisk tæt beslægtede, vil det være mere vanskeligt for forsøgspersoner at skelne mellem dem, end hvis de er fra forskellige klasser.

Resultater

I den statistiske analyse af resultaterne fra mit forsøg har jeg valgt at tage udgangspunkt i en lineær mixed-effekt model (lmer funktion) fra CRANs lme4-package i R og lmerTest-package for at benytte Satterthwaite metoden til at approksimere p-værdier for lmer-funktioners frihedsgrader og t-tests. Dette har jeg gjort, fordi lmer-funktionen gør det muligt at tage højde for individuelle forskelle i forsøgspersonernes læsetider ved at bruge en *nesting* tilgang til random effects, hvor statistisk signifikante forskelle kan beregnes på en individuel basis fremfor som et aggregat af deltagernes samlede middelværdi (Bates et al. 2014).

For at teste om den første hovedhypotese om, at læsetiderne omkring den sætningskritiske anafor i sætning 6 ville påvirke deltagernes læsehastighed, hvis ordet, der refererede tilbage til den forudgående sætning, var i overensstemmelse med den forudgående sætning eller ej, lavede jeg en statistisk analyse af læsetider for hele forsøget. Hertil brugte jeg en lmer-model med deltagernes alder og køn, samt match/mismatch betingelsen for den sætningskritiske anafor som forklarende variabel og læsetid som responsvariabel. Modellen (BIC =61028.0, df.res = 4323) fandt ingen signifikante forskelle i deltagerens læsetider (t=4.448, SE = 92.52, p<0.001) baseret på deres alder (t=0.886, SE=3.587, p=0.381) eller køn (t=-0.242, SE=356.07, p=0.810). Det vil sige, at den gennemsnitlige læsetid på 493,33 ms pr. ord ikke blev påvirket i signifikant grad af deltagernes alder eller køn, når man tager højde for deres individuelle forskelle i læsetid. Hvorvidt den sætningskritiske anafor matchede den forudgående sætning, havde derimod en statistisk signifikant betydning for læsetider (t=2.748, SE=8.469, p=0.006). Dette kommer til udtryk ved, at deltagernes læsetider generelt forøges, når den sætningskritiske anafor ikke stemte overens med den forrige sætning.

For nøjere at teste under hvilke mismatchbetingelser læsetiderne blev forøget, lavede jeg en næranalyse af læsetiderne i området omkring den sætningskritiske anafor. Næranalysen tog udgangspunkt i intervallet bestående af læsetiden ved det sætningskritiske ord {T_0}, det ord der kom lige inden {T_{-1}} og de efterfølgende tre ord {hhv. T_1, T_2 og T_3}. I Figur 2 (nedenfor) er deltagernes gennemsnitlige læsetider i dette interval illustreret ved forskellige betingelser af match og mismatch mellem den sætningskritiske anafor og den forrige sætnings indirekte talehandling: match-betingelser er blå, mismatch mellem løfter og råd er grønne, og mismatch mellem løfter og trusler er røde.

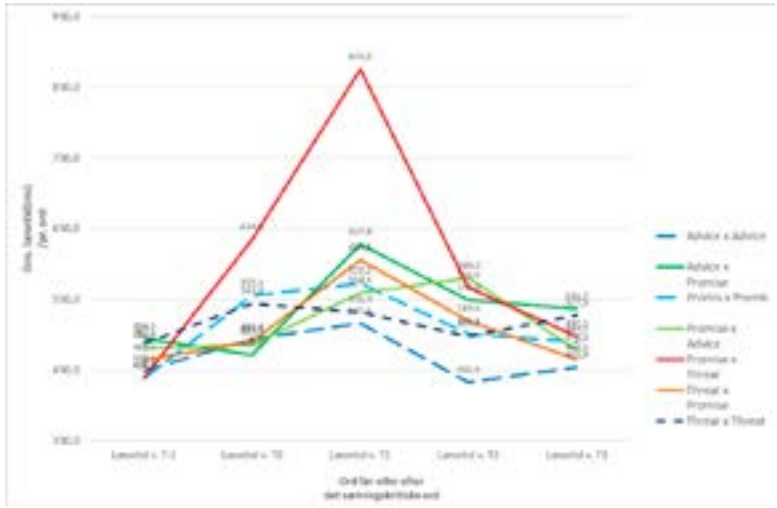

Figur 2: Læsetiderne omkring den sætningskritiske anafor under forskellige betingelser af match og mismatch i benævnelsen af den forrige sætnings indirekte talehandling

Ved at anvende en lineær mixed-effekt model (BIC = 22389.4, df.res = 1526) over læsetiderne omkring den sætningskritiske anafor (t=14.898, SE = 31.47, p<0.001), var der signifikante forøgelser af deltagernes læsetider for to af mismatch-betingelserne for hele intervallet. Den ene var {Råd x Løfte}, hvor den forrige sætning var et råd, men blev benævnt som et løfte, som gav en svagt signifikant forøgelse i læsetider (t=2.023, SE = 33.09, p=0.043) over hele intervallet. Den anden signifikante effekt var for {Løfte x Trussel}, hvor den forrige sætning var et løfte, men blev benævnt som en trussel. Denne gav en meget signifikant forøgelse af læsetider (t=4.022, SE = 33.31, p<0.001) over hele intervallet. I en næranalyse af de enkelte læsetider var {Løfte x Trussel} den eneste betingelse, der var svagt signifikant

ved det sætningskritiske ord {T_0} (t=1.92, SE=72,58, p=0.056), og den eneste betingelse, der var signifikant ved {T_1} (t=2.84, SE=126.6, p=0.0049). Dette kan indikere, at læserne havde en meget abrupt reaktion (rapid reading penalty) ved læsningen af det sætningskritiske ord ved {Løfte x Trussel}-betingelse, som ikke var tilstede under de andre betingelser. Der var dog (noget overraskende) ingen signifikante forøgelser i læsetid for {Trussel x Løfte}-betingelsen, hvor en indirekte trussel i den forrige sætning bliver benævnt som et løfte i den næste.

Ved det andet ord efter det sætningskritiske {T_2} var der foruden {Løfte x Trussel} to andre betingelser, som resulterede i statistisk signifikante forøgelser af deltagernes læsetider. Det ene var {Råd x Løfte}-betingelsen, hvor et råd efterfølgende fejlbenævnes som et løfte, hvilket havde en signifikant effekt på læsetiderne (t=2.534, SE=46.0, p=0.011), og den anden var {Løfte x Råd}, som resulterede i en meget signifikant forøgelse (t=2.889, SE=46.3, p=0.0015) af deltagernes læsetider. At de to mismatch-betingelser for råd og løfter – hvor et råd benævnes som et løfte og vice versa – først resulterer i forøgede læsetider ved det andet ord efter det sætningskritiske {T2},

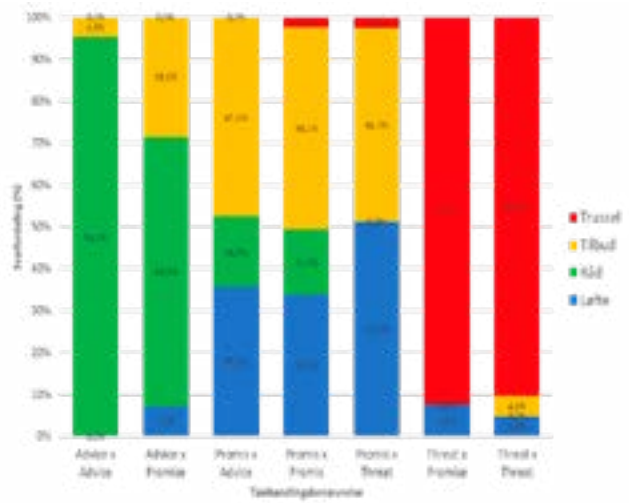

Figur 3: Forsøgsdeltagerens svarfordeling ved spørgsmålet om, hvad de vurderer talehandling i historien som under de forskellige betingelser af anaforisk benævnelse.

kan være evidens for en forsinket læsehastighedsomkostning (delayed reading penalty), som ikke var til stede umiddelbart efter, at de havde læst det sætningskritiske ord. Der var dog ingen signifikante forskelle i læsetider for det tredje ord efter den sætningskritiske anafor {T_3}.

Den tredje hovedhypotese angår deltagernes evne til at vurdere og skelne mellem indirekte talehandling ved det sidste spørgsmål i testen. Deltagerne havde fire svarmuligheder, som de kunne bruge til at beskrive den indirekte talehandling: som et råd, et løfte, en trussel eller et tilbud. Den fjerde af disse svarmuligheder {som et tilbud} blev aldrig brugt som en beskrivelse af talehandlingerne i historierne. Men som det fremgår af svarfordelingen i Figur 3 (til højre), valgte deltagerne at bruge denne svarmulighed ofte (21,7 % af svarene gik til denne), og de valgte ofte at bruge {som et tilbud} i situationer, hvor testen ellers ville have lagt op til, at de skulle have svaret {som et løfte} i stedet. Dette kan indikere, at "et tilbud" har en bredere pragmatisk betydning end "et løfte" og i nogle situationer kan bruges som en substitut.

I analysen af svarfordelingen har jeg dog valgt at fokusere på, hvor ofte forsøgspersonerne har forvekslet eller substitueret en svarmulighed fra en af de tre kategorier {et råd/et løfte/en trussel} med hinanden i forhold til det sidste spørgsmål, og tæller derfor ikke {som et tilbud} med i denne fordeling. Til dette har jeg brugt en generaliseret lineær model (glm) i R med frekvensen af kategoriforvekslinger i en possion-fordeling som responsvariabel og de forskellige betingelser af anaforisk reference som forklarende variabel. Ifølge denne model (AIC = 162.93, res dev. = 76.93) er der signifikant tendens i retning af, at løfter bliver forvekslet med råd ved {Løfte x Råd} betingelsen (z=2.19, SE=0.418, p=0.0285). Dette kan indikere, at deltagerne ved det endelige spørgsmål i testen i højere grad forveksler løfter med råd, end de forveksler løfter med trusler.

Diskussion

Resultaterne af denne undersøgelse synes overordnet set at pege i retningen af, at løfter er taksonomisk tættere beslægtede med råd, end de er med trusler. Resultaterne fra læsetiderne ved den sætningskritiske anafor indikerer, at den mest umiddelbare og signifikante respons sker,

når et løfte bliver benævnt som en trussel, hvorimod der er en mere forsinket og gradueret effekt, når et løfte benævnes som et råd, eller et råd som et løfte. Da råd og løfter begge indbefatter noget positivt for tilhøreren, hvorimod trusler forstås som noget negativt, er den mest oplagte forklaring på den meget abrupte reaktion på betingelsen, hvor en person lover noget, som efterfølgende betegnes som en trussel, at læseren først og fremmest læser efter, om den foreslåede handling er til mulig gavn for en tilhører. At deltagerne lader til at have en forsinket respons i situationer, hvor et løfte benævnes som et råd og visa versa, samt at de har større vanskeligheder ved at skelne de to kategorier fra hinanden i deres vurderinger af indirekte talehandlinger senere i testen, kan være evidens for, at læseren først senere vurderer, hvorvidt en taler har forpligtet sig på den foreskrevne handling, efter at deltagerne har bestemt sig for, hvorvidt denne handling er til tilhørerens fordel.

Dette taler derfor imod Lopez-Rousseau & Ketelaars (2004, 2006) taksonomiske model for løfter, trusler og råd, samt deres algoritme for pragmatiske markører, hvor bestemmelsen af en talers forpligtigelse i en betingelsessætning går forud for en vurdering af dennes nytte for tilhøreren. Det skal dog nævnes, at resultaterne i denne undersøgelse ikke entydigt kan bruges til at dementere Lopez-Rousseau & Ketelaars (2004, 2006) model, da bestemte resultater stadig kan pege i deres favør, f.eks. at der ikke var en signifikant stigning i læsetider for mismatch-betingelsen, hvor en trussel efterfølgende bliver benævnt som løfte, på trods af en meget signifikant forøgelse den anden vej. Dette kan være en effekt af, at et løfte har stærkere semantiske konnotationer til forpligtigelse end en trussel, hvorfor man i en sætningskontekst kan modificere og bestyrke en trussel ved at referere til det som et løfte, f.eks. ”Dette er ikke en trussel, men et løfte”.

Dertil er der stadig mange andre spørgsmål, der fordrer videre undersøgelse, f.eks. om de indbyrdes relationer mellem personer i historierne havde en signifikant betydning for, hvorvidt forsøgspersonerne ville betegne en forpligtigelse på en fremtidig handling som et løfte eller et tilbud. Man kunne meget vel forestille sig, at en læser ville justere sin kategorisering af en talehandling som enten et tilbud eller et løfte ud fra, hvorvidt den foreslåede handling forventes at tilgodese den ene eller begge parter i overenskomsten.

Dertil er der spørgsmål om, hvorvidt forpligtigelsen på at udføre den aftalte handling alene er på talerens side (unilateral), eller om tilhøreren også forpligter sig på en fremtidig handling i ytringskonteksten (bilateral).

Mht. disse spørgsmål er jeg foreløbig svar skyldig. Men jeg håber i det mindste, at læseren vil kunne se fordelene ved at undersøge disse spørgsmål indenfor rammerne af en eksperimentel pragmatik. Som en delvis reproduktion af deres eksperimentelle design er resultaterne fra denne undersøgelse med til at bestyrke fundene i artiklen af Haigh, Stewart, Woord & Connell (2011). Resultaterne fra undersøgelsen lader til at være evidens for, at læsere løbende drager fremadrettede slutninger om betingelsesbisætningers indirekte talehandling primært på basis af deres forståelse af personers gensidige interesser i den foreslåede handling, og dernæst vurderer hvilke forpligtigelser taleren har i forhold til at tilvejebringe denne handling.

Litteratur

Austin, J. L. (1962) *How to do things with words: The William James lectures*. Cambridge, MA.

Bates, D., M. Mächler, B. Bolker, & S. Walker (2014) Fitting linear mixed-effects models using lme4. arXiv preprint arXiv:1406.5823.

Edgington, D. (1995) On conditionals. *Mind* 104(414):235-329.

Evans, J.S.B. (2005) The social and communicative function of conditional statements. *Mind & Society* 4(1):97-113.

Haigh, M., A.J. Stewart, J.S. Wood & L. Connell (2011) Conditional advice and inducements: Are readers sensitive to implicit speech acts during comprehension?. *Acta Psychologica* 136(3):419-424.

López-Rousseau, A., & T. Ketelaar (2004) ” If…”: Satisficing algorithms for mapping conditional statements onto social domains. *European Journal of Cognitive Psychology* 16(6):807-823.

López-Rousseau, A., & T. Ketelaar (2006) Juliet: If they do see thee, they will murder thee. A satisficing algorithm for pragmatic conditionals. *Mind & Society* 5(1):71-77.

Ohm, E., & V. A. Thompson (2004) Everyday reasoning with inducements and advice. *Thinking & reasoning* 10(3):241-272.

Ramsey, F.P. (1929) *General Propositions and Causality. F. Ramsey, Philosophical Papers.* H.A. Mellor (red.) Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Rayner, K., T. Warren, B.J. Juhasz, & S.P Liversedge. (2004) The effect of plausibility on eye movements in reading. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 30(6):1290.

Searle, J. R., & J. R. Searle (1969) *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge university press.

Stewart, A.J., M. Haigh & H.J. Ferguson (2013) Sensitivity to speaker control in the online comprehension of conditional tips and promises: An eye-tracking study. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 39(4):1022.

Stewart, A. J., E. Kidd, & M. Haigh (2009) Early sensitivity to discourse-level anomalies: evidence from self-paced reading. *Discourse Processes* 46(1):46-69.

Stewart, A.J., M.J. Pickering, & A.J. Sanford (2000) The time course of the influence of implicit causality information: Focusing versus integration accounts. *Journal of Memory and Language* 42(3):423-443.

Widell, P. (2011) Talehandling og tekst. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.) *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.* Nordisk Institut: Aarhus Universitet:323-344.